

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УРБА СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 338.43:351.862.4]:005.412(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. І. Урба

Науковий консультант: Михасюк Іван Романович, доктор економічних наук,
професор, заслужений працівник освіти України

Львів – 2019

АНОТАЦІЯ

Урба С. І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних засад та розробленню практичних рекомендацій щодо розвитку та функціонування аграрного сектора в системі економічної безпеки України.

У дисертаційній роботі досліджено концептуальні основи формування системи економічної безпеки держави. Систематизовано підходи науковців до тлумачення теоретико-змістовних характеристик поняття “економічна безпека держави”, які об’єднано в такі групи: самостійний об’єкт дослідження, компонента національної безпеки; стан національної економіки; сукупність різнорівневих національних інтересів в економічній сфері; характеристика інтегрованості умов, властивостей та чинників; критерій стабільності та стійкості економічної системи; сукупність ознак захищеності економіки та її складових від внутрішніх і зовнішніх загроз. Обґрунтовано систему забезпечення економічної безпеки держави, яка включає суб’єкти та об’єкти управління, внутрішні компоненти (види економічної безпеки), механізми (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями) та підсистеми забезпечення.

Розкрито теоретичні основи та особливості функціонування аграрного сектора економіки. Проведено аналіз наукових поглядів на тлумачення поняття аграрного сектора, що дозволило виділити системний, структурний, ресурсно-галузевий та територіальний підходи до розуміння його природи. Сформульовано авторське тлумачення його сутності як сектора національної економіки із внутрішніми структурно-функціональними компонентами та галузевими підкомплексами (рослинництво, тваринництво, пов’язані галузі

промисловості), функціонування яких закладає основи сталого розвитку економіки через посилення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу аграрної продукції й покращення соціально-економічного становища сільських територій. Окреслено роль аграрного сектора у процесах забезпечення економічної безпеки держави. Розроблено концептуальну модель взаємоузгодження розвитку аграрного сектора економіки та системи забезпечення економічної безпеки держави, що передбачає ефективне використання аграрним сектором природно-ресурсного потенціалу держави та формування передумов для підтримки функціональних і галузевоструктурних складових розвитку аграрного сектора системою економічної безпеки держави. Ідентифіковано детермінанти впливу функціонування аграрного сектора на економічну безпеку держави, які приводять до трансформування стану і характеристик економічної безпеки, формують механізми запобігання та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Розглянуто концептуальні положення державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Сформульовано теоретико-методологічні основи узгодження державної аграрної політики та забезпечення економічної безпеки держави за рахунок вироблення спільних та скоординованих між собою характеристик ключових елементів регулювання – типологічних засад і умов, об'єктів та суб'єктів регулювання, цілей державної політики, принципів, механізмів й інструментів реалізації державної політики. Запропоновано заходи впливу аграрної політики на забезпечення економічної безпеки держави.

Обґрунтовано методологічні засади дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави. Сформовано послідовність формування методології дослідження розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави на основі розробленої концептуальної моделі, яка включає чотири блоки: 1) методологію дослідження аграрного сектора економіки; 2) структурно-функціональний аналіз аграрного сектора економіки; 3) прогнозування параметрів розвитку аграрного сектора економіки; 4) узагальнення

результатів та формування напрямів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави.

Запропоновано методичний підхід до аналізування взаємозв'язків між розвитком аграрного сектора і забезпеченням економічної безпеки держави, який ґрунтується на побудові системи індикаторів, згрупованих за напрямками: економічний та соціальний розвиток аграрного сектора, екологічна стійкість, продовольча безпека. Це уможливило розрахунок інтегральних індексів розвитку аграрного сектора і економічної безпеки держави та виявлення тісноти взаємозв'язків між індикаторами, які формують їх значення.

Виявлено загрози економічній безпеці держави за умов дестабілізації аграрного сектора, розвинуто методологічні підходи до класифікації загроз, а саме наявні в економічній літературі традиційні підходи доповнено структурно-функціональними загрозами, об'єднаними в групи за структурно-функціональним змістом, впливом на розвиток економічних процесів, недосконалістю інституційно-правового забезпечення, неефективним використанням природно-ресурсного потенціалу, напрямками структурно-галузевих дисбалансів, структурними характеристиками забезпечення населення продовольством, руйнацією матеріально-технічного забезпечення, низьким рівнем розвитку сільських територій.

Доведено, що низка елементів методології дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави можуть бути запозичені із зарубіжного досвіду в цій сфері та адаптовані до вітчизняних умов. Обґрунтовано необхідність прямих дотацій і субсидій, фінансово-кредитної допомоги для розвитку інфраструктури сільських територій, компенсацій у разі настання форс-мажорних обставин, регулювання ціноутворення, страхування аграрних ризиків, диференціації податкових ставок і норм, регулювання структури аграрного виробництва.

Продіагностовано сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки України, його галузеві та регіональні особливості. Доведено, що на сучасному етапі розвиток аграрного сектора економіки стримують обмеження,

які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками його функціонування. Серед них основними є: зміни у структурі власності земельного фонду, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення, зміна динаміки перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств в напрямку великих інтегрованих компаній-агрохолдингів, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання тощо. У дисертації за допомогою програмного забезпечення проведено групування областей України за показниками розвитку галузей рослинництва та тваринництва, в основу якого покладено кластерний аналіз, що базується на застосуванні методу k-середніх з використанням Евклідової відстані між двома спостереженнями. В результаті сформовано шість кластерів в кожній із галузей, склад яких доводить, що регіональна диференціація результатів сільськогосподарського виробництва визначається не тільки географічним розташуванням та природно-ресурсним потенціалом, а й соціально-економічними умовами господарювання. Аргументовано, що недостатня ефективність функціонування галузей аграрного сектора суттєво впливає на забезпечення макроекономічної ситуації в державі, розвиток підприємницького потенціалу та посилення економічної безпеки держави.

У дисертації проведено інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора економіки та еластичності його зв'язків з економічною безпекою держави. Для здійснення такого оцінювання обрано 34 показники, які за своєю природою об'єднано в такі групи: показники економічного і соціального розвитку, екологічної стійкості та продовольчої безпеки. На основі використання інструментарію багатофакторного динамічного регресійного моделювання встановлено наявність статистично значущої залежності між показниками розвитку аграрного сектора та рівнем економічної безпеки держави. Проаналізовано ефективність державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави за такими функціональними блоками, як стратегічний, організаційний, ресурсний, мотиваційний та контролюючий. Встановлено, що державна політика, яка провадиться в Україні,

не характеризується ознаками системності, комплексності, виваженості та послідовності, підтвердженням чого є недовиконання базових функцій державного управління в аналізованій сфері.

Аргументовано, що важливим аспектом управління в сфері забезпечення економічної безпеки держави є моделювання та прогнозування ключових макроекономічних показників. Застосовано метод кореляційно-регресійного аналізу з метою оцінювання впливу економічних факторів на розвиток галузі рослинництва. Проведено моделювання й прогнозування виробництва основних видів продукції тваринництва за допомогою сезонної ARIMA-моделі. Доведено, що потенціал аграрного сектора України є основою формування державної стратегії розвитку даного сектора економіки. Визначено пріоритетні напрями реалізації потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки, до яких віднесено збалансування виробничо-господарських елементів та покращення його інвестиційної привабливості; формування інституційного базису регулювання земельних відносин; стимулювання створення доданої вартості в аграрному секторі економіки; розбудова об'єктів інфраструктурно-логістичного забезпечення; покращення кадрового забезпечення аграрного сектора; екологізація та становлення засад раціонального природокористування; охорона земель сільськогосподарського призначення.

Запропоновано теоретико-методичні підходи до формування інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора національної економіки, які ґрунтуються на концепції сталого розвитку та доповнені інструментами державної політики з формування інституційно-правового й інституційно-організаційного забезпечення за напрями економічного, соціального та екологічного розвитку. Сформульовано концептуальне бачення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України, яке передбачає вдосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку системи сільськогосподарського дорадництва, підвищення ефективності функціонування саморегульованих організацій в аграрному секторі, удосконалення механізмів співпраці держави та бізнесу на основі

державно-приватного партнерства, розвитку дрібнотоварного аграрного виробництва та системи аграрної логістики, підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку.

Спроектовано можливості узгодження параметрів розвитку аграрного сектора з економічними та соціально-екологічними аспектами зміцнення продовольчої безпеки держави. Запропоновано дотримання принципів забезпечення продовольчої безпеки, зокрема, самодостатності, багатофункціональності, соціальної справедливості, незалежності, стабільності, збалансованості та раціональності. Розроблено функціональну модель зміцнення продовольчої безпеки України, що передбачає реалізацію інструментів за такими функціональними блоками як: покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності продуктів харчування, гарантування якості та безпеки аграрної продукції.

Запропоновано науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі зміцнення економічної безпеки держави. Визначено стратегічні пріоритети державної політики інвестиційно-інноваційної модернізації розвитку за галузями рослинництва, тваринництва та переробної промисловості. Виокремлено стратегічні, тактичні та оперативні цілі з реалізації пріоритетів галузей вітчизняного аграрного сектора, а також упровадження його організаційно-економічного інструментарію, орієнтованого на розбудову мережі регіонально-індустріальних кластерів, покращення інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційної діяльності, розвиток її логістичної інфраструктури, покращення лізингового забезпечення інноваційної модернізації, ведення точного землеробства та екологізацію аграрного виробництва.

Для вдосконалення фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки України визначено заходи, які орієнтовані на впровадження прозорих та ефективних програм бюджетно-грантового фінансування стратегічних проектів, удосконалення банківського кредитування, податково-фіскальної політики, активізації програм страхування комерційних та

виробничо-господарських ризиків, диверсифікацію джерел залучення грошових ресурсів.

Розроблено інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки, які поєднані між собою за такими напрямками: інституційно-регуляторним, організаційно-економічним, виробничо-технологічним та інформаційно-комунікаційним. Доведено, що комплексна імплементація запропонованих інструментів реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки забезпечить формування ресурсних резервів для зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових ринках і дасть змогу підвищити функціональну спроможність превентивних механізмів захисту національних інтересів держави на геополітичній арені та сформує передумови для зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України.

Дисертаційна робота є самостійним дослідженням, в якому розроблено нові теоретико-методологічні засади та науково-прикладні аспекти обґрунтування пріоритетів й інструментів розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть бути використані для підвищення ефективності формування і реалізації державної аграрної політики в системі забезпечення економічної безпеки держави. Впровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується відповідними довідками.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, сільське господарство, потенціал аграрного сектора економіки, державна аграрна політика, економічна, продовольча, зовнішньоекономічна безпека держави, система забезпечення економічної безпеки держави.

ANNOTATION

Urba S. I. Priorities and instruments of development of the agrarian sector in the system of ensuring of the economic security of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Doctor of Science in Economics. Specialty 08.00.03 – Economics and Management of the National Economy. – Ivan Franko National University of L'viv, L'viv, 2019.

This thesis is devoted to the substantiation of theoretical and methodological foundations and the development of the practical recommendations on the development and functioning of agrarian sector in the system of the economic security of Ukraine.

In the research thesis the conceptual bases of formation of the system of the economic security of the state are investigated. The approaches of scientists to the interpretation of the theoretical and substantive characteristics of the concept of “economic security of the state”, which are grouped into the following groups, are systematized; an independent object of research; a component of national security; state of the national economy; a set of multi-level national interests in the economic sphere; characterization of the integration of conditions, properties and factors; the criterion of stability and stability of the economic system; set of features of the security of the economy and its components from internal and external threats. The economic security system of the state is justified, which includes subjects and objects of management, internal components (types of economic security), mechanisms (with own tools, means, measures, levers), and subsystems of security.

The theoretical bases and features of functioning of agrarian sector of economy are revealed. The analysis of scientific views on the interpretation of the concept of agrarian sector was carried out, which allowed distinguishing systematic, structural, resource and spheres or territorial approaches to understanding its nature. The author's interpretation of his essence as a sector of the national economy with the internal structural and functional components and sectoral subcomplexes (plant, animal husbandry, related industries) is formulated, the functioning of which lays the foundations for sustainable economic development through enhanced food security,

increased export potential of agricultural products, and improved socio-economic status of rural areas.

The role of the agrarian sector in the processes of ensuring of the economic security of the state is outlined. A conceptual model of mutual harmonization of the development of the agricultural sector of the economy and the system of ensuring of the economic security of the state has been developed, which provides for the efficient use of the state's natural resource potential by the agricultural sector and the formation of preconditions for supporting the functional and sectoral structural components of the development of the agricultural sector by the state's economic security system. Determinants of influence of the agrarian sector functioning on the economic security of the state are identified, which lead to transformation of the state and characteristics of the economic security, form mechanisms of prevention and counteraction to internal and external threats.

The conceptual provisions of the state agrarian policy in the context of ensuring the economic security of the state are considered. The theoretical and methodological bases of harmonization of the state agrarian policy and ensuring of the economic security of the state are formulated through the development of common and coordinated characteristics of key elements of regulation: typological bases and conditions, objects and subjects of regulation, goals of state policy, principles, mechanisms and instruments, implementation of state policy. The measures of influence of the agrarian policy on ensuring of the economic security of the state are proposed.

The methodological bases of the research of the development of the agrarian sector in the system of ensuring of the economic security of the state are substantiated. The sequence of forming the methodology for researching the development of the agricultural sector in the system of the economic security of the state on the basis of the developed conceptual model, which includes four blocks: 1) methodology of research of the agricultural sector of the economy; 2) structural and functional analysis of the agricultural sector of the economy; 3) forecasting the parameters of development of the agricultural sector of economy; 4) generalization of results and formation of

directions of realization of potential of development of agrarian sector in the system of the economic security of the state.

The methodological approach to analyzing the relationship between the development of the agrarian sector and ensuring of the economic security of the state is proposed, which is based on building a system of indicators grouped by areas: economic and social development of the agrarian sector, environmental sustainability, and food security. This made it possible to calculate the integral indices of the development of the agrarian sector and the economic security of the state and to identify the close relationships between the indicators that shape their value.

Threats to the economic security of the state in the conditions of destabilization of the agrarian sector have been identified, methodological approaches to the classification of threats have been developed, namely, traditional approaches available in the economic literature have been supplemented with structural and functional threats, grouped in terms of structural and functional content, influence on the development of economic and economic development. institutional and legal support, inefficient use of natural resource potential, areas of structural and sectoral imbalances, structural characteristics, that provide people with food, destruction logistics, low rural development.

It is proved that a number of elements of the methodology of researching the development of the agrarian sector in the system of ensuring of the economic security of the state can be borrowed from foreign experience in this field and adapted to domestic conditions. The necessity of direct subsidies and subsidies, financial and credit assistance for the development of rural infrastructure, compensation in case of force majeure, regulation of pricing, insurance of agrarian risks, differentiation of tax rates and norms, regulation of the structure of agricultural production are substantiated.

The current state and tendencies of the development of the agrarian sector of the Ukrainian economy, its sectoral and regional peculiarities have been diagnosed. It is proved that at the present stage the development of the agrarian sector of the economy is constrained by restrictions, which are mostly characterized by significant shortcomings of its functioning. Among them, the main are: changes in the ownership

structure of the land fund, reducing the level of plowing of agricultural land, changes in the dynamics of redistribution of agricultural land among existing enterprises in the direction of large integrated agro-holding companies, reducing the number of enterprises of various organizational and legal forms of management, etc. The thesis uses software to group regions of Ukraine by indicators of crop and animal husbandry, based on a cluster analysis based on the use of the *k*-ave method using the Euclidean distance between two observations. As a result, six clusters have been formed in each of the sectors, the composition of which proves that regional differentiation of agricultural production results is determined not only by geographical location and natural resource potential, but also by socio-economic conditions of management. It is argued that the lack of efficiency of functioning of the branches of the agrarian sector has a significant impact on ensuring the macroeconomic situation in the country, developing entrepreneurial potential and enhancing the economic security of the state.

The research thesis provides an integral assessment of the development of the agricultural sector of the economy and the elasticity of its relations with the economic security of the state. The thirty-four indicators have been selected to carry out such an assessment, which by their nature is grouped into indicators of economic and social development, environmental sustainability and food security. Based on the use of the multifactor dynamic regression modeling tool, the existence of a statistically significant dependence between indicators of agrarian sector development and equal economic security of the state is established. The effectiveness of the state agrarian policy in the context of ensuring of the economic security of the state by such functional blocks as strategic, organizational, resource, motivational and controlling is analyzed. It is established that the state policy implemented in Ukraine is not characterized by signs of systematic, comprehensiveness, prudence and consistency, which proves that the basic government functions in the analyzed sphere are not fulfilled.

It is argued that an important aspect of government security management is the modeling and forecasting of key macroeconomic indicators. The method of correlation-regression analysis was applied in order to evaluate the influence of economic factors on the development of the crop industry. Modeling and forecasting

of production of basic livestock products using seasonal ARIMA model is carried out. It is proved that the potential of the agrarian sector of Ukraine is the basis for the formation of the state strategy for the development of this sector of economy. Priority directions of realization of the potential of the domestic agrarian sector of the economy are identified, which include balancing of production and economic elements and improvement of its investment attractiveness; formation of institutional basis for regulation of land relations; stimulating value creation in the agricultural sector; construction of infrastructure and logistics facilities; improving the human resources of the agricultural sector; greening and establishing the principles of sustainable nature management; protection of agricultural lands.

The theoretical and methodological approaches to the formation of institutional support for the development of the agrarian sector of the national economy are proposed, which are based on the concept of sustainable development and supplemented by state policy instruments for the formation of institutional, legal and institutional-organizational support in the areas of economic, social and environmental development. The conceptual vision of institutional support for sustainable development of the agrarian sector of the Ukrainian economy has been formulated, which envisages improvement of the regulatory and legal framework for the development of the agricultural advisory system, improvement of the functioning of self-regulatory organizations in the agrarian sector, improvement of mechanisms of cooperation between the state and business on the basis of partnership production and agrarian logistics systems, efficiency improvements used agrarian market regulation instruments.

Possibilities of harmonization of parameters of the development of the agrarian sector with economic and socio-ecological aspects of strengthening of food security of the state are projected. Adherence to the principles of food security, in particular, self-sufficiency, multifunctionality, social justice, independence, stability, balance and rationality is proposed. A functional model of strengthening the food security of Ukraine has been developed, which involves the implementation of tools on such functional blocks as: improving the physical availability of food, increasing the

economic availability of food, guaranteeing the quality and safety of agricultural products.

Scientific and practical recommendations for improving the efficiency of investment and innovative provision of the agricultural sector in the system of strengthening the economic security of the state are offered. The strategic priorities of the state policy of investment and innovative modernization of development in the sectors of crop, livestock and processing industry are determined. Strategic, tactical and operational goals for the implementation of the priorities of the branches of the domestic agrarian sector, as well as the introduction of its organizational and economic tools, focused on building a network of regional-industrial clusters, improving the intellectual and human resources of innovative development, providing innovative development, modernization, precision farming and greening of agricultural production.

To improve the financial support for the development of the agrarian sector in the economic security system of Ukraine, measures have been identified that are focused on the implementation of transparent and effective programs of budget-grant financing of strategic projects, improvement of bank lending, tax-fiscal policy, activation of commercial insurance programs and industrialization, sources of attracting cash resources.

The instruments for realizing the export potential of the agricultural sector of the economy, which are interconnected in the following areas: institutional-regulatory, organizational and economic, production-technological, information and communication have been developed. It is proved that the complex implementation of the proposed instruments for realizing the export potential of the agricultural sector of the economy will provide the formation of resource reserves for increasing the competitiveness of the domestic economy in world markets and will allow to increase the functional capacity of preventive mechanisms to protect the national interests of the state and the economic form of change.

The research thesis is an independent research, in which the new theoretical and the methodological foundations and the scientific and applied aspects of substantiation

of the priorities and the instruments of the development of the agrarian sector in the system of economic security of Ukraine have been developed. The practical significance of the obtained results is that the basic scientific provisions, conclusions and recommendations formulated in the paper are practical and can be used to increase the efficiency of the formation and implementation of the state agrarian policy in the system of ensuring of the economic security of the state. The implementation of the results of the dissertation research is confirmed by the relevant references.

Key words: agrarian sector of economy, agriculture, potential of agrarian sector of economy, state agrarian policy, economic, food, foreign economic security of the state, system of ensuring economic security of the state.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Урба С. І. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 434 с. – (34,99 д.а.).

2. Конкурентоспроможність національної економіки: тенденції, перспективи, соціальні орієнтири : монографія / А. Грищук, Н. Данилевич, О. Макара, С. Урба, З. Юринець; за наук. ред. З. Юринець. Луцьк : Вежа-Друк, 2012. 292 с. – (16,97 д.а.). (особистий внесок автора – Розділ 3 «Продовольча безпека як складова частина забезпечення конкурентоспроможності національної економіки», С. 126–170). – (1,94 д.а.).

3. Pracownicy jako hnacia sila (teória a prax) / Redaktorzy naukowí: Farkašová E., Krupa W. K., Skotnyu P. TUKE Košice, UR Rzeszów, 2012. 515 p. – (32,19 д.а.). (особистий внесок автора – Розділ 25 «Політика продовольчої безпеки Китаю в умовах глобалізації світової економіки», С. 425–434). – (0,60 д.а.).

4. Polsko-Ukraińskie doświadczenia współpracy Euroregionalnej / red. K. Rejman, Yu. Pachkovskyy, B. Petrecka. Jarosław, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, 2018. 266 p. – (16,63 д.а.). (особистий внесок автора – Розділ 1 «Стратегічні пріоритети розвитку українсько-польського співробітництва в аграрному секторі економіки в контексті забезпечення продовольчої безпеки», С. 127–141. – (0,97 д.а.).

5. Урба С. І. Концептуальні засади розвитку аграрного сектора в контексті глобалізації економіки // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. Спецвипуск 17 «Економічні та соціо-психологічні проблеми організації управління: європейський досвід». С. 240–247. – (0,59 д.а.).

6. Урба С. І. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції // Збірник наукових праць «Проблеми раціонального

використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції». 2009. Вип. XV. №4. С. 50–57. – (0,34 д.а.).

7. Урба С. І., Червона О. Ю. Аграрна політика в рамках українсько-польського транскордонного співробітництва // Збірник наукових праць «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду. Регіональний розвиток та транскордонне співробітництво». 2010. Вип. 6(86). С. 98–106. – (0,49 д.а.). (особистий внесок – 0,25 д.а., де визначено особливості державної аграрної політики в умовах українсько-польського транскордонного співробітництва).

8. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.12. С. 279–284. – (0,29 д.а.).

9. Урба С. І. Політика продовольчої безпеки Японії // Формування ринкової економіки в Україні. 2011. Вип. 24. Львів: ЛНУ імені І. Франка. С. 386–391. – (0,41 д.а.).

10. Урба С. І., Лисий І. В. Особливості та перспективи розвитку потенціалу сільськогосподарських підприємств в українсько-польських єврорегіонах // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2011. Вип. 46. С. 540–546. – (0,45 д.а.). (особистий внесок – 0,25 д.а., де розроблено стратегічні напрями розвитку потенціалу сільськогосподарських підприємств в українсько-польських єврорегіонах).

11. Урба С. І. Основні пріоритети Спільної аграрної політики Європейського Союзу на 2014-2020 роки // Формування ринкової економіки в Україні. 2014. Вип. 33. Ч. 2. С. 124–129. – (0,51 д.а.).

12. Шевчук В., Урба С. Інноваційна діяльність і потенціал як чинники забезпечення економічної безпеки держави // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2016. Вип. 53. С. 367–371. – (0,39 д.а.). (особистий внесок – 0,18 д.а., де досліджено роль інноваційної діяльності та визначено її вплив на рівень забезпечення економічної безпеки держави).

13. Алексєєв І. В., Урба С. І. Інноваційна стратегія як засіб посилення безпеки та конкурентоспроможності економіки України // Ефективна економіка:

електронне фахове видання. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5138>. – (0,51 д.а.). (особистий внесок – 0,26 д.а., де обґрунтовано вплив інноваційного розвитку на стан економічної безпеки та розроблена інноваційна стратегія задля підвищення конкурентоспроможності економіки держави).

14. Урба С. І. Механізм забезпечення продовольчої безпеки України: теоретичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2017. Вип. 54. С. 325–331. – (0,48 д.а.).

15. Урба С. І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25. – (0,60 д.а.).

16. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 25(1). С. 106–111. – (0,75 д.а.).

17. Урба С. І., Коковська С. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств хлібопекарської галузі // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 95–100. – (0,66 д.а.). (особистий внесок – 0,38 д.а., де досліджено основні чинники впливу на рівень конкурентоспроможності підприємств хлібопекарської галузі та розроблення організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств).

18. Урба С. І., Івончак І. О. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 33–38. – (0,65 д.а.). (особистий внесок автора – 0,35 д.а., де досліджено сутнісні характеристики економічної безпеки держави та визначення рівнів її формування в системі національної безпеки).

19. Урба С. І., Івончак І. О. Економічна безпека підприємництва як об'єкт теоретико-методологічного аналізу // Держава та регіони. Серія: Економіка та

підприємництво. 2018. Вип. 4 (103). С. 150–157. – (0,77 д.а.). (особистий внесок автора – 0,39 д.а., де розроблено основні наукові підходи до визначення категорії «економічна безпека підприємництва»).

20. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз структурних змін в аграрному секторі економіки України // Інтелект ХХІ. 2018. № 5. С.90–94. – (0,51 д.а.). (особистий внесок – 0,26 д.а., де проведено оцінювання структурних змін аграрного сектора економіки України, обґрунтовано основні заходів щодо формування оптимальної структури аграрного сектора та збільшення частки виробництва продукції сільськогосподарських суб'єктів господарювання).

21. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України // Бізнес-навігатор. 2019. № 2(51). С. 37–41. – (0,64 д.а.). (особистий внесок – 0,37 д.а., де проаналізовано обсяги фінансування основних програм бюджетної підтримки аграрного сектора економіки України та запропоновано пріоритетні заходи щодо вдосконалення фінансового забезпечення його розвитку).

22. Урба С. І. Пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2019. Т. 21, № 92. С. 141–146. – (0,67 д.а.).

23. Урба С. І. Інституціональне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України // Формування ринкової економіки. 2019. Вип. 41. С. 412–421. – (0,81 д.а.).

24. Урба С. І. Реалізація експортного потенціалу аграрного сектору в системі зовнішньоекономічної безпеки України // Інфраструктура ринку: електронний фаховий наук.-практ. журнал з економічних наук. 2019. Вип. 33. С. 116–124. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2019/33_2019_ukr/19.pdf. – (0,94 д.а.).

25. Музика П. М., Урба С. І., Гончаренко Л. В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні // Вчені записки Таврійського

національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2019. Т. 30(69). № 4(2). С. 45–53. – (0,79 д.а.). (особистий внесок – 0,27 д.а., де проаналізовано структуру земельних ресурсів в Україні та в окремих країнах світу, оцінено рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь в адміністративних регіонах України).

26. Urba S. Bezpieczeństwo żywnościowe: treść ekonomiczna i problemy rozwiązania // Zeszyty naukowe. Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle. 2014. Zeszyt 11. S. 238–247. – (0,73 д.а.).

27. Урба С. І., Прокопович-Павлюк І. В. Моделювання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України // The Scientific Heritage. 2018. № 29. Р. 2. С. 39–48. – (0,72 д.а.). (особистий внесок автора – 0,37 д.а., де здійснено оцінювання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки на основі застосування методу кореляційно-регресійного аналізу).

28. Урба С. І., Юринець З. В. Чинники посилення економічної безпеки на засадах розвитку аграрного сектора в умовах формування інноваційної економіки // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 17. С. 174–185. – (0,73 д.а.). (особистий внесок – 0,36 д.а., де досліджено основні чинники розвитку аграрного сектора економіки та визначено їх вплив на посилення економічної безпеки держави).

29. Урба С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 72–82. – (0,79 д.а.).

30. Урба С. І. Інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Економіка та фінанси. 2019. № 6. С. 72–86. – (0,66 д.а.).

31. Урба С. І. Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки України // Молодий вчений. 2019. № 7 (71). С. 146–152. – (0,70 д.а.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

32. Урба С. І. Особливості мультифункціонального сільського господарства в умовах світової глобалізації // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 9–10 грудня 2010 р.) / [ред. кол. : Стельмашук А. М. та ін.] ; Терноп. ін-т агропром. вир-ва [та ін.]. Т. : Крок, 2010. Ч. 2. С. 250–251. – (0,08 д.а.).

33. Урба С. І. Особливості розвитку органічного сільського господарства країн Європейського Союзу // Економічна політика країн Європейського Союзу: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Донецьк, 25 січня 2011 р.), 2011. С. 195–196. – (0,13 д.а.).

34. Урба С. І. Сучасні критерії оцінки продовольчої безпеки держави // Модернізація та суспільний розвиток економіки країни: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 25–26 січня 2013 р.). Сімферополь : НО «Economics», 2013. С. 23-25. – (0,25 д.а.).

35. Урба С. І. Сутність та особливості продовольчої конкурентоспроможності // Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25–26 січня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 123–124. – (0,16 д.а.).

36. Урба С. І. Сучасні методи моделювання бізнес-процесів підприємства // Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 23–25 жовтня 2014 р.). Львів : Ліга-Прес, 2014. С.216–219. – (0,23 д.а.).

37. Урба С. І. Експортний потенціал аграрного сектора економіки України в умовах посилення глобалізаційних процесів // Перспективи розвитку національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 15 травня 2015 р.). / за ред. Р. В. Михайлишин; відповід. за вип. Ю. Ф. Пачковський, О. Є. Сухай. Львів : СПОЛОМ, 2015. С.185–189. – (0,29 д.а.).

38. Урба С. І. Інвестиційна привабливість аграрного сектора у контексті забезпечення продовольчої безпеки України // Розвиток національної економіки України: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 28 жовтня 2016 р.). Запоріжжя : КПУ, 2016. С. 48-51. – (0,22 д.а.).

39. Урба С. І., Грисюк Ю. С. Бізнес-модель як ключовий фактор успіху компанії // Економіка підприємства: теорія і практика: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13 жовтня 2016 р.) Київ : КНЕУ, 2016. С. 119–121. – (0,19 д.а.). (особистий внесок – 0,10 д.а., де систематизовано наукові підходи зарубіжних авторів до тлумачення поняття бізнес-моделі й обґрунтовано особливості існуючих підходів до її розроблення).

40. Урба С. І. Харчова промисловість у системі забезпечення продовольчої безпеки держави // Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 3–4 жовтня 2017 р.). Маріуполь ; Кривий Ріг : вид. Р. А. Козлов, 2017. С. 282–285. – (0,19 д.а.).

41. Urba S. The Ukrainian-Polish Cross-Border Cooperation in the Agrarian Sector of Economy // Contemporary socio-economic issues of Polish-Ukrainian cross-border cooperation: collection of abstract of the International research and practical conf. (Warsawa, 12–13 November 2017). Warsawa: Center of European Projects, 2017. P. 176–179. – (0,15 д.а.).

42. Урба С. Роль та значення аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України // Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16–17 березня 2018 р.) / за ред. В. П. Мельник; відповід. за вип. Н. І. Жигайло, М. О. Кохан, Ю. В. Максимець. Львів : СПОЛОМ, 2018. С. 206–208. – (0,17 д.а.).

43. Урба С. І. Роль аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28–29 вересня 2018 р.). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 176–179. – (0,19 д.а.).

44. Урба С. І. Методики оцінювання продовольчої безпеки в умовах глобалізації // Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 5-6 жовтня 2018 р.) / за заг. ред. : М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Krynski. Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 59–63. – (0,29 д.а.).

45. Urba S., Chervona O. European vector of development of the Ukrainian agricultural policy // Scientific researches for development future: International Conference. B&M Publishing, Research and Publishing Center «Colloquium», San Francisco, California, USA. 2018. P. 56–60. – (0,34 д.а.). (особистий внесок – 0,18 д.а., де розроблено механізми аграрної політики України з врахуванням досвіду країн Європейського Союзу).

46. Урба С. І. Проблемні аспекти реалізації потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // Modern Transformation in Economics and Management: Conference Proceedings III International Scientific Conference. (Klaipeda, 29 March, 2019). Lithuania : Baltija Publishing, 2019. Part I. С. 47–50. – (0,23 д.а.).

47. Урба С. І. Пріоритетні напрями активізації інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки України // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. Деркач Т. В., Кобилянської А. В. Одеса : МГУ, 2019. С. 168–171. – (0,22 д.а.).

48. Урба С. І. Концептуальні засади інституціонального забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки // Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 5 квітня 2019р.). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 99–103. – (0,25 д.а.).

49. Урба С. І. Стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Сільські території України: стан і перспективи розвитку: матеріали наук.-практ. конф.,

присвяченій 120-річчю з часу створення громадської організації «Сільський господар» (Львів, 16–17 травня 2019 р.). Львів, 2019. С. 40–41. – (0,09 д.а.).

50. Урба С. І., Навроцький О. С. Дослідження сутності та особливостей агробізнесу // III International Scientific Conference Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Conference Proceedings, April 26th, 2019. Leipzig, Germany: Baltija Publishing. С. 37–39. – (0,27 д.а.). (особистий внесок – 0,14 д.а., де визначено основні підходи до тлумачення аграрного бізнесу).

51. Urba S. Determinants of the agrarian sector development in the system of state economic security // Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 травня 2019р.). С. 25–27. – (0,17 д.а.).

52. Урба С. І. Інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 12 липня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 1. С. 29–30. – (0,18 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	40
1.1. Концептуальні основи формування системи забезпечення економічної безпеки держави.....	40
1.2. Теоретичні засади та особливості функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави.....	67
1.3. Детермінанти впливу функціонування аграрного сектора на економічну безпеку держави.....	88
1.4. Державна аграрна політика в системі забезпечення економічної безпеки держави.....	109
Висновки до розділу 1.....	127
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	131
2.1. Методологічні засади дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави.....	131
2.2. Типологія та характеристика загроз функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави.....	154
2.3. Зарубіжний досвід державної підтримки розвитку аграрного сектора в контексті забезпечення економічної безпеки держави.....	174
Висновки до розділу 2.....	199
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ.....	202
3.1. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки України.....	202
3.2. Галузеві та регіональні особливості функціонування і розвитку аграрного сектора економіки.....	224
3.3. Інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора та еластичності його зв'язків з економічною безпекою України.....	257
3.4. Аналіз ефективності державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави.....	275
Висновки до розділу 3.....	291

РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	295
4.1. Прогнозування розвитку аграрного сектора економіки держави.....	295
4.2. Пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора економіки.....	314
4.3. Інституційне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки.....	329
Висновки до розділу 4.....	348
РОЗДІЛ 5. ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	351
5.1. Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки держави.....	351
5.2. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави.....	365
5.3. Фінансове забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України.....	380
5.4. Інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в системі зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах євроінтеграційних процесів.....	402
Висновки до розділу 5.....	417
ВИСНОВКИ.....	420
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	427
ДОДАТКИ.....	464

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Аграрний сектор економіки України характеризується динамічним розвитком, здійснює достатньо вагомий внесок у функціонування національної економіки, зокрема в частині задоволення потреб населення у продуктах харчування, забезпечення суб'єктів господарювання низки галузей переробної промисловості сировиною, формування продовольчої безпеки й експортного потенціалу держави. Водночас, попри наявні позитивні тенденції, соціально-економічний потенціал аграрного сектора в сучасних умовах господарювання є недостатньо реалізованим, що призводить до послаблення економічної безпеки держави, особливо таких її структурних складових як макроекономічна, фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, соціальна, продовольча.

Реалізація завдань щодо розвитку аграрного сектора як основи стабільного функціонування та забезпечення економічної безпеки національної економіки потребує впровадження дієвих інструментів, здатних забезпечити підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу у сільському господарстві, удосконалення галузевої структури з орієнтацією на впровадження завершеного циклу виробництва продуктів харчування, зниження імпортозалежності країни у сегменті продуктів харчування, підвищення економічної та соціальної ефективності функціонування суб'єктів господарської діяльності, враховуючи їх внесок у розвиток сільських територій та раціональне природокористування. На сучасній стадії суспільно-економічних перетворень це актуалізує потребу в удосконаленні наявних теоретико-методологічних розробок щодо формування та реалізації державної аграрної політики, а також обґрунтуванні нових прикладних управлінських рішень із врахуванням їх внеску у розвиток аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України.

Проблеми функціонування та розвитку аграрного сектора економіки досліджувалися у працях таких науковців як В. Андрійчук, В. Андросов, П. Гайдуцький, О. Гудзинський, О. Гудзь, М. Дем'яненко, А. Діброва, М. Кісіль,

О. Крисальний, М. Кропивко, М. Ксенофонов, Є. Майовець, М. Малік, І. Маркіна, І. Михасюк, П. Музика, Т. Осташко, Б. Пасхавер, Б. Погріщук, Н. Прокопенко, П. Саблук, О. Сенишин, О. Шпикуляк, О. Шпичак, В. Юрчишин. Дослідженню теоретико-методологічних положень і прикладних проблем забезпечення економічної безпеки держави присвячені праці І. Бінька, З. Варналія, Т. Васильціва, О. Власюка, В. Засанського, В. Криворотова, М. Крупки, О. Ляшенко, О. Макарова, В. Мартинюка, І. Мойсеєнко, А. Мокія, С. Мосова, О. Підхомного, В. Пірумова, Б. Пшика, Б. Пастернак-Таранушенка, І. Ревак, В. Сенчагова, А. Сухорукова, Р. Тринька, М. Флейчук, В. Франчука, Ю. Харазішвілі, А. Ходжаян, О. Чернеги та ін.

Однак, сучасні тенденції та проблемні аспекти функціонування економіки України, зокрема її аграрної складової, потребують розроблення нових підходів до ідентифікації пріоритетних напрямів та шляхів реалізації ресурсного й економічного потенціалу аграрного сектора, формування інституційного забезпечення його сталого розвитку в системі економічної безпеки держави. Необхідне також й обґрунтування інструментів державної політики, орієнтованих на зміцнення продовольчої безпеки України, покращення інвестиційно-інноваційного та фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора національної економіки, посилення його експортного потенціалу. Особливо важливим є врахування цих результатів у процесі розроблення напрямів, інструментів та засобів забезпечення економічної безпеки України. Зазначене зумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її мету і завдання, а також структуру й логіку викладу матеріалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка за темами: «Регулювання підприємницької діяльності в Україні в умовах посилення євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0114U005091), у межах якої розроблено методологічні засади дослідження аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки; «Економічна

політика, розвиток конкурентоспроможного підприємництва та біржової діяльності в умовах глобальних викликів» (номер державної реєстрації 0118U000598), у межах якої проведено дослідження теоретико-методологічних основ та запропоновано стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки України; наукового журналу «Економіка і фінанси» за темою «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (номер державної реєстрації 0113U007516), у межах якої автором запропоновано рекомендації щодо інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення таких наукових завдань:

- систематизувати та узагальнити концептуальні основи формування системи забезпечення економічної безпеки держави;
- розвинути теоретичні засади та виявити особливості аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави;
- ідентифікувати детермінанти впливу функціонування аграрного сектора на економічну безпеку держави;
- сформулювати теоретико-методологічні засади узгодження елементів системи регулювання розвитку аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держави;
- запропонувати нові методологічні підходи дослідження розвитку та обґрунтувати підходи до типології загроз функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави;
- продіагностувати сучасний стан, тенденції розвитку, галузеві та регіональні особливості функціонування аграрного сектора економіки України;

- здійснити інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора та еластичності його зв'язків з економічною безпекою держави;
- проаналізувати ефективність державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки України;
- спрогнозувати розвиток аграрного сектора економіки України та обґрунтувати пріоритетні напрями реалізації його потенціалу;
- виокремити елементи інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки;
- виявити напрями взаємоузгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки держави;
- визначити інструменти формування інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави;
- розробити засоби державної політики формування фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України;
- обґрунтувати інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в системі зовнішньоекономічної безпеки України в умовах євроінтеграції.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та науково-прикладні аспекти обґрунтування пріоритетів й інструментів розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи, що були використані для отримання результатів у відповідності до завдань дослідження: історичний, логічний, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу – для узагальнення концептуальних основ та теоретичних засад розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави (пп. 1.1; 1.2); компаративного аналізу – під час обґрунтування та узгодження наукових засад щодо тлумачення сутності понять

«аграрний сектор економіки», «державна аграрна політика» (пп. 1.4; 5.1); структурного аналізу – з метою ідентифікації взаємозв'язків між структурно-функціональними компонентами аграрного сектора економіки, визначення детермінант впливу функціонування аграрного сектора на параметри економічної безпеки держави (пп. 1.3; 2.3); систематизації, теоретичного узагальнення та агрегування – при типології та оцінюванні загроз функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави (пп. 2.2); економіко-математичні методи – в процесі здійснення структурно-функціонального аналізу аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави (пп. 3.1; 3.2; 3.3; 3.4); системно-динамічного моделювання – для прогнозування розвитку аграрного сектора та системного дослідження процесів забезпечення економічної безпеки України (пп. 4.1); кластерного аналізу – з метою оцінювання регіональних особливостей розвитку рослинницької і тваринницької галузей України (пп. 3.2); нечіткої логіки – для проведення інтегрального оцінювання стану розвитку аграрного сектора та економічної безпеки України (пп. 3.3); системного підходу – при обґрунтуванні інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України (пп. 5.1; 5.2; 5.3; 5.4).

Інформаційною основою дослідження є Закони України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, офіційні публікації міжнародних економічних організацій (ООН, МВФ, Світового банку, ОЕСР, Всесвітнього економічного форуму), стратегічні й програмні документи з питань розвитку аграрного сектора та економічної безпеки держави, монографії та публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, інтернет-ресурси, особисті розробки автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробленні нових теоретико-методологічних та науково-прикладних засад розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України.

До найвагоміших результатів дисертації, що становлять наукову новизну, належать:

уперше:

– розроблено концептуальну модель взаємоузгодження розвитку аграрного сектора економіки та системи забезпечення економічної безпеки держави, що передбачає ефективне використання аграрним сектором природно-ресурсного потенціалу держави та формування передумов для підтримки функціональних і галузево-структурних складових розвитку аграрного сектора системою економічної безпеки держави. Це дозволить підвищити економічну і соціальну ефективність аграрного сектора, зміцнити продовольчу безпеку, наростити експортний потенціал, забезпечити зовнішньоекономічну безпеку, стимулювати розвиток сільських територій та їх інфраструктури, сприяти своєчасному виявленню, запобіганню та нейтралізації загроз національним економічним інтересам;

– сформульовано теоретико-методологічні основи узгодження державної аграрної політики та забезпечення економічної безпеки держави за рахунок вироблення спільних та скоординованих між собою характеристик ключових елементів регулювання – типологічних засад і умов, об'єктів та суб'єктів регулювання, цілей державної політики, принципів, механізмів й інструментів реалізації державної політики. Це дає змогу вибудовувати єдині підходи до стратегування, оперативного реагування і регулювання секторів національної економіки, зокрема аграрного, в системах вищого порядку, а саме – в системі забезпечення економічної безпеки держави;

– запропоновано методичний підхід до аналізу взаємозв'язків між розвитком аграрного сектора і забезпеченням економічної безпеки держави, який ґрунтується на побудові системи індикаторів, згрупованих за напрямками: економічний та соціальний розвиток аграрного сектора, екологічна стійкість, продовольча безпека. Це уможливило розрахунок інтегральних показників розвитку аграрного сектора і економічної безпеки держави та виявлення тісноти взаємозв'язків між індикаторами, які формують їх значення. Застосування розробленого підходу дає змогу оцінити рівень впливу розвитку аграрного сектора національної економіки на стан економічної безпеки

держави, відстежити відповідні тенденції, а також ідентифікувати ключові чинники, що мають найбільший вплив на стан економічної безпеки;

удосконалено:

– понятійно-категорійний апарат в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки в частині концептуального розуміння поняття «аграрний сектор економіки», що, на відміну від існуючого тлумачення, визначає його сутність як сектора національної економіки із внутрішніми структурно-функціональними компонентами та галузевими підкомплексами (рослинництво, тваринництво, пов'язані галузі промисловості), функціонування яких закладає основи сталого розвитку економіки через посилення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу аграрної продукції й покращення соціально-економічного становища сільських територій;

– науково-методичний підхід до оцінювання розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави, що ґрунтується на комплексному аналізі з врахуванням галузевих та регіональних особливостей, кількісному вимірюванні рівня розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки, адаптації традиційних методик для визначення показників продовольчої і зовнішньоекономічної безпеки; пропонується підхід дає змогу, не застосовуючи суб'єктивних експертних опитувань, агрегувати показники розвитку аграрного сектора та його складових, ідентифікувати структурні недоліки державної аграрної політики і забезпечення економічної безпеки та сформувати інформаційно-аналітичне підґрунтя для її вдосконалення;

– науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі зміцнення економічної безпеки держави, які побудовані на засадах методичного підходу до формування організаційно-економічного інструментарію, що системно поєднує результати SWOT-аналізу поточного стану інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора з визначенням стратегічних пріоритетів розвитку за галузями рослинництва, тваринництва та переробної промисловості, обґрунтуванням тактичних і оперативних цілей з їх реалізації; це уможливорює

агрегування організаційно-економічного інструментарію покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки в контексті забезпечення економічної безпеки держави;

– концептуально-прикладні підходи визначення потенціалу державної політики щодо фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави в частині пропозицій інтегрованого (на відміну від розрізненого) залучення джерел фінансових ресурсів, зокрема власних коштів суб'єктів господарювання, функціонально-прирівнених ресурсів, засобів публічно-приватних партнерств, коштів бюджетно-грантової фінансової підтримки з метою акумулювання достатніх їх обсягів;

– інструментарій формування державної політики реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки в системі зовнішньоекономічної безпеки України за функціонально-цільовими напрямками: інституційно-регуляторним, організаційно-економічним, виробничо-технологічним, інформаційно-комунікаційним та у відповідності з базовими положеннями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави; це дозволить сформувати основу захисту національних інтересів у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

набули подальшого розвитку:

– класифікація чинників розвитку аграрного сектора національної економіки, які ідентифіковано на макро-, мезо- та мікрорівні та поділено на економічні, соціальні й інституційно-організаційні групи факторів впливу; це дало змогу визначити вплив детермінантів розвитку аграрного сектора на структурні компоненти системи економічної безпеки держави;

– науковий підхід до типології загроз дестабілізації функціонування аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави, який доповнює традиційні загрози загрозами, об'єднаними в групи за структурно-функціональним змістом, впливом на розвиток економічних процесів, недосконалістю інституційно-правового забезпечення, неефективним використанням природно-ресурсного потенціалу, напрямами структурно-

галузевих дисбалансів, структурними характеристиками забезпечення населення продовольством, руйнацією матеріально-технічного забезпечення, низьким рівнем розвитку сільських територій;

– інструментарій моделювання і прогнозування розвитку рослинництва і тваринництва, що дозволило передбачити тенденції вітчизняного виробництва основних видів аграрної продукції та сформувані пріоритетні напрями розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави;

– методичні підходи щодо застосування кластерного аналізу при групуванні регіонів за основними показниками виробництва продукції рослинництва та тваринництва, що дало змогу обґрунтувати заходи державної аграрної політики з урахуванням регіональних особливостей розвитку галузей аграрного сектора економіки;

– теоретико-методичні підходи до формування інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора національної економіки, які ґрунтуються на концепції сталого розвитку та доповнені інструментами державної політики з формування інституційно-правового й інституційно-організаційного забезпечення за напрямками економічного, соціального та екологічного розвитку; це дало можливість обґрунтувати заходи державного регулювання, орієнтовані на становлення цілісної системи інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави;

– науково-методичний підхід до зміцнення продовольчої безпеки держави, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на розробленій матриці узгодження параметрів розвитку аграрного сектора національної економіки та посилення продовольчої безпеки – економічного і соціально-екологічного аспектів (з однієї сторони), а також виробничих чинників і умов функціонування й розвитку галузей аграрного сектора та ринку аграрної продукції (з іншої); це дало змогу визначити функціональні блоки забезпечення продовольчої безпеки держави: покращення фізичної

доступності продовольства, підвищення економічної доступності продуктів харчування, гарантування якості та безпеки аграрної продукції.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть бути використані для підвищення ефективності формування і реалізації державної аграрної політики в системі забезпечення економічної безпеки держави. Основні положення та пропозиції дослідження пройшли апробацію та впроваджені у діяльності:

– Міністерства аграрної політики та продовольства України в частині пропозицій щодо підготовки рекомендацій до проекту Закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», які стосуються обґрунтування інструментів формування інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора, зміцнення продовольчої безпеки держави (довідка № 37-12-15/17207 від 14.08.2019 р.);

– ВГО «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» – при підготовці нормативно-правової бази та наданні інформаційно-консультаційних послуг суб'єктам аграрного сектора економіки (довідка № 1-21/10/19 від 21.10.2019 р.);

– Департаменту агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації – під час розробки «Стратегії розвитку Львівської області на період до 2027 року», які стосуються заходів протидії дестабілізуючому впливу загроз функціонування аграрного сектора, прогнозуванні його розвитку (довідка № 01-37/4 від 09.07.2019 р.);

– Львівської Аграрної палати – при формуванні рекомендацій стосовно формування інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора та удосконалення його інвестиційно-інноваційного забезпечення в системі економічної безпеки держави (довідка № 28/12 -18 від 18.12.2018 р.);

– Львівської міської ради – при обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення галузево-функціональної структури аграрного сектора економіки, прогнозування регіональних особливостей виробництва та збуту

аграрної продукції (довідка № 2701-вих-119 від 19.12.2018 р.);

– Територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській та Тернопільській областях у частині запропонованих рекомендацій щодо застосування бюджетних інструментів фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки в умовах євроінтеграції (довідка № 22-19/377 від 02.10.2019 р.);

– ФГ «Збіч» щодо використання економіко-математичних моделей для прогнозування обсягів сільськогосподарської продукції з метою залучення додаткових фінансових ресурсів, виявлення потенційних ризиків і загроз, планування превентивних заходів з підвищення економічної ефективності функціонування фермерського господарства (довідка № 17 від 10.07.2019 р.).

– Науково-методичні положення дисертаційної роботи впроваджено у навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка під час викладання дисциплін «Управління бізнес-процесами», «Планування та контроль у підприємницькій діяльності», «Реструктуризація бізнес-структур», «Фінансова безпека суб'єктів господарювання» (довідка № 5411-Н від 29.12.2018р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації наукові результати одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень, що зазначено у переліку наукових праць. У дисертаційній роботі матеріали кандидатської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні результати дослідження обговорювались і отримали позитивну оцінку на щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів і аспірантів економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації» (м. Тернопіль, 2010 р.); «Економічна політика країн Європейського Союзу» (м. Донецьк, 2011 р.); «Модернізація та

суспільний розвиток економіки країни» (м. Сімферополь, 2013 р.); «Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми» (м. Дніпропетровськ, 2013 р.); «Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні» (м. Львів, 2014 р.); «Перспективи розвитку національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів» (м. Львів, 2015 р.), «Розвиток національної економіки України: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції» (м. Запоріжжя, 2016 р.); «Економіка підприємства: теорія і практика» (м. Київ, 2016 р.); «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку» (м. Маріуполь, 2017 р.); «Contemporary Socio-Economic Issues of Polish-Ukrainian Cross-border Cooperation» (Warsawa, Poland, 2017 р.); «Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення» (м. Львів, 2018 р.); «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища» (м. Одеса, 2018 р.); «Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу» (м. Ужгород, 2018 р.); «Scientific researches for development future» (San Francisco, California, USA, 2018 р.); «Modern Transformation in Economics and Management» (Klaipeda, Lithuania, 2019р.); «Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми» (м. Одеса, 2019 р.); «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії» (м. Миколаїв, 2019 р.); «Сільські території України: стан і перспективи розвитку» (м. Львів, 2019 р.); «Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development» (Leipzig, Germany, 2019 р.); «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Дніпро, 2019 р.); «Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права» (м. Полтава, 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковані у 52 наукових працях загальним обсягом 121,65 д.а. (55,37 д.а. належать особисто автору), з них: 1 одноосібна монографія, розділи у 3 колективних монографіях; 21 стаття у наукових фахових виданнях України (з них 12 – у міжнародних

наукометричних базах), 2 статті у закордонних періодичних наукових виданнях, 4 статті в інших періодичних наукових виданнях, що індексується в міжнародних наукометричних базах, 21 публікація апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 553 сторінки, основний зміст роботи викладено на 400 сторінках. Дисертація містить 57 таблиць, 61 рисунок та 21 додаток. Список використаних джерел налічує 385 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Концептуальні основи формування системи забезпечення економічної безпеки держави

У сучасних умовах глобальних викликів економічна безпека виступає визначальним чинником забезпечення умов реалізації національних інтересів, спроможності держави долати економічні кризи при зовнішній агресії. Саме тому на підставі дослідження сучасних поглядів про стан економічної безпеки, особливо актуальним є формування концептуальних засад розроблення системи забезпечення економічної безпеки України.

Сьогодні в економічній науці відсутнє єдине універсальне визначення сутності та структури економічної безпеки держави, що зумовлює використання різних підходів до її розуміння не лише в наукових колах, але й у державних органах влади. Велика кількість визначень економічної безпеки негативно впливає на формування її концептуальних засад. Проблема економічної безпеки історично пройшла багато етапів розвитку, проте завжди була пов'язана зі становленням державності, усвідомленням нації та її лідерів необхідності забезпечення своїх економічних інтересів.

У світі вперше поняття «економічна безпека» застосував Президент США Т. Рузвельт у 1934 році, який створивши федеральний Комітет з економічної безпеки у зв'язку з необхідністю державного втручання в економічне життя країни. Це було зумовлено також кризовими явищами в національній та світовій економіці, які визначали необхідність забезпечення економічної безпеки. У 1985 році термін «економічна безпека» отримав офіційне визнання і окреслював потребу у сприянні забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни.

До недавнього часу, економічна безпека була предметом розгляду переважно західних учених. У бізнес-словнику ця категорія потрактована як стан наявності стабільного джерела фінансових доходів, які дають змогу забезпечувати стандарти життя суб'єкта сьогодні і в найближчому майбутньому [347]. При цьому, на відміну від більш ранніх визначень, тут економічну безпеку вже не розглядають лише з позиції захисту від загроз.

З метою повного розуміння економічної безпеки виділяють три основні концепції формування парадигми економічної безпеки держави [54, с. 97-98]:

1) камералістська концепція (1840-ві роки, основоположник Фрідріх Ліст). Основними заходами забезпечення економічної безпеки держави представники камералістичної концепції визначили захист національних економічних інтересів як однієї з головних функцій держави, розробку дестабілізуючих заходів протидії зовнішньоекономічним загрозам та посилення конкурентного статусу держави. Пріоритетними інструментами забезпечення економічної безпеки держави вважали політику протекціонізму, удосконалення експортно-імпортних операцій та боротьбу з контрабандою закордонних товарів;

2) кейнсіанська концепція (1930-ті роки, основоположник Джон Мейнард Кейнс). Головним джерелом загроз економічній безпеці держави Дж. М. Кейнс уважав безробіття та економічну депресію. За цих умов держава виступала важливим учасником і регулятором економічної діяльності шляхом введення державних замовлень і субсидій, здійснення адміністративного контролю за конкуренцією. Зазначені заходи сформовано для ліквідації загрози масового безробіття, скорочення обсягів національного виробництва в державі, падіння доходів населення та підвищення соціально-економічного розвитку держави;

3) інституціональна концепція (1980-ті роки, основоположник економіст Ернандо де Сото). Надмірна лібералізація економічних відносин поставила під сумнів пропозиції дій, які були спрямовані на зміцнення приватної власності та боротьбу з інфляцією. Це зумовило необхідність формування інституціоналізму, основна увага якого спрямована на економічні «правила гри», що встановлює держава для суб'єктів господарювання. При цьому основними методами

боротьби за забезпечення економічної безпеки держави визначено зменшення реєстраційних процедур і платежів, боротьба з бюрократизмом і корупцією.

Потрібно зазначити, що в економічній науці відсутнє єдине універсальне визначення сутності та структури економічної безпеки держави. Саме це зумовлює використання різних підходів до її розуміння не лише в наукових колах, але й у державних органах влади.

Варто відзначити підхід Л. Абалкіна, який визначав економічну безпеку держави як певний стан існуючої економічної системи, що дає їй можливість динамічного розвитку, коли держава має змогу розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику. Крім того, забезпечення економічної безпеки розглядається як одна із гарантій незалежності країни, умова її стабільності та ефективною життєдіяльності суспільства, досягнення успіху [1, с. 4-5].

У цьому контексті погоджуємося з думкою В. Сенчагова, що економічна безпека «є таким станом інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [338, с. 9]. Виступаючи головним інструментом реалізації економічних інтересів держави на національному рівні, економічна безпека безпосередньо впливає на виробництво, обмін, перерозподіл і споживання усіх матеріальних благ. І як стан національної економічної системи економічна безпека, насамперед, виступає важливою умовою, яка допомагає всесторонньо характеризувати розвиток економічних відносин.

Іншого підходу дотримується Б. Бузан, який розглядав економічну безпеку як стан економіки, коли економічний добробут учасників суспільних відносин, стабільність внутрішнього ринку країни хоча і залежать від впливу зовнішніх чинників, проте нейтралізуються резервами господарюючого суб'єкта, що дає змогу зберегти його стабільність [348, с. 33–34]. На думку Х. Моргензана, економічна безпека – це такий стан економіки, внаслідок якого держава, з одного боку, гарантує індивідам певну, у тім числі й економічну безпеку, а з іншого – є

джерелом загроз для них [363, с. 39]. У наведених підходах економічна безпека країни залежить від окремих індивідумів, їхніх цілей, суспільного впливу, результату політичної боротьби та обраного економічного курсу домінуючої партії.

У вітчизняних наукових колах поняття «економічна безпека держави» вперше представив Г. Пастернак-Таранушенко у 1994 році. Розглядаючи економічну безпеку як складову частину національної, автор стверджує, що це наймолодша з наук про безпеку держави. Вона зародилася на підґрунті необхідності забезпечення державності шляхом використання відповідних заходів та засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск ззовні або зсередини [181, с. 23].

У Концепції економічної безпеки України за науковою редакцією В. Гейця, економічна безпека держави розглянута як спроможність національної економіки забезпечити вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, достатній оборонний потенціал за будь-яких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [129, с. 5].

Варте уваги наукове бачення І. Ревак, на думку якої економічна безпека держави – це здатність національної економіки за допомогою автоматичних стабілізаторів та заходів спеціального впливу, з одного боку, зменшити негативний вплив деструктивних чинників та гарантувати її саморозвиток, а з іншого – шляхом нагромадження інтелектуального потенціалу прискорити перехід національної економіки на інноваційний тип господарювання і, відповідно, досягти вищого рівня технологічного розвитку [228, с. 51]. При цьому під автоматичними стабілізаторами автор розумів засоби та способи координації державного регулювання та саморегулювання суспільного життя як чинників розвитку інтелектуального потенціалу.

Дещо іншої позиції дотримується О. Власюк, який, використовуючи системний підхід, тлумачить економічну безпеку як складну поліструктурну

науку, що, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку, тобто «життєздатність» соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [48, с. 45].

Економічну безпеку держави З. Варналій тлумачить як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, що дає змогу вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечувати незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем [43, с. 54-55].

Ґрунтовним є підхід Я. Жаліло, який економічну безпеку країни визначав «як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [97, с. 15]. У цьому контексті автор свою увагу спрямував, насамперед, на захист безпеки держави за умов інтеграції економіки України у світовий економічний простір.

Дещо дотичним та більш ґрунтовним в умовах мінливості міжнародної політичної й економічної ситуацій та захисту національних економічних інтересів є дослідження С. Пирожкова. З позиції науковця, «економічна безпека – це сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці з метою забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [183, с. 14]. На нашу думку таке твердження сьогодні набуває актуальності, оскільки економічну безпеку варто розглядати не лише як стан захищеності національних інтересів, наявність інструментів впливу на

економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді, але і забезпечення конкурентних переваг на світовому ринку.

Погоджуємося з науковим твердженням С. Юрія та В. Федосова, що економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Із позицій багатоаспектного підходу до визначення поняття «економічна безпека» воно нерозривно пов'язане з такими складовими як: «інтереси» (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні та ін.); «стійкість» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи тощо); «незалежність» (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу); «відтворення» (основним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави – є відтворення свого існування) [314, с. 129]. Такого ж підходу дотримується Т. Сак, яка розглядає економічну безпеку держави як забезпечення в довгостроковій перспективі таких систем показників, як:

- економічна незалежність (фінансова, сировинно-ресурсна, інноваційна тощо);
- економічна стабільність (рівень розвитку, що гарантує відчуття безпеки сьогодні та в майбутньому);
- економічний розвиток (інноваційно-інвестиційна активність, реструктуризація, фінансове оздоровлення) [240].

На думку В. Мартинюка, економічна безпека – це синергетичне поняття, яке комплексно відображає узагальнений стан її складників і яке необхідно досліджувати через систему індикаторів, національних економічних інтересів, чинників і загроз [146, с. 141]. Заслуговує на увагу визначення економічної безпеки держави, яка характеризується сукупністю умов, за яких забезпечуються захист національних економічних інтересів та утримання соціально-економічних параметрів у межах нормативних значень, завдяки чому національна економіка зберігає здатність задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства,

генерувати інноваційні зрушення та реалізувати конкурентні переваги країни в межах міжнародного поділу праці [90].

Наявні різні підходи до дослідження економічної безпеки держави, серед яких варто відзначити системний (структурний), відповідно до якого економічну безпеку окреслюють як вертикально інтегровану трирівневу (національний, регіональний рівні та рівень місцевого самоврядування) систему з розвиненими горизонтальними зв'язками (на кожному з рівнів), яка характеризується самодостатністю, забезпечує цілісність і невразливість національної економіки від негативного зовнішнього та внутрішнього впливу і сприяє поступальному розвитку. Для повноти визначення економічної безпеки виокремлено такі ключові аспекти: якісна характеристика економічної системи через елементи, які характеризують її стан з погляду безпеки (стійкість, розвиток, самодостатність); вертикально інтегрована система прямого забезпечення економічної безпеки, обумовлена структурою державного управління [70, с. 28-29].

Дещо подібного підходу дотримується І. Мішина, яка зазначила, що економічна безпека – це основа життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та національно-етнічної стійкості. Крім того, економічну безпеку виокремлено як горизонтальні і вертикальні відносини між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому реалізується ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [155, с. 89-96].

Різноманіття тлумачень економічної безпеки держави, запропоноване науковцями, дає змогу зробити висновок, що ця категорія має складну, структуровану, багатогранну та різнопланову природу, дослідження якої допомогло нам виділити низку ознак (табл. 1.1).

**Порівняльний аналіз критеріїв до визначення
сутності поняття «економічна безпека держави»**

№ п/п	Ознака	Узагальнені визначення поняття	Автори
1	<i>Самостійний об'єкт дослідження, компонента структури національної безпеки, стан економічних, виробничих і правових відносин</i>	Самостійний предмет наукового аналізу, є конституційною основою системи національної безпеки в цілому, а в сучасних економічних відносинах акцент економічної політики зміщується з адміністративно-силових на економічні методи захисту державних інтересів	А. Гуревич, В. Геєць та інші автори Концепції економічної безпеки, Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України
2	<i>Стан національної економіки</i>	Стан економічної системи, за якого забезпечується усунення чи нейтралізація загроз її корінним національно-державним інтересам та самому існуванню	Г. Дарнопих, В. Медведєв, О. Шнипко, А. Шавасєв
3	<i>Сукупність окремих елементів, наприклад, захист інтересів держави, суб'єктів, особи</i>	Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах.	В. Білоус, С. Гордієнко, В.Мунтіян, В. Савін
4	<i>Інтеграція умов, властивостей і різних чинників</i>	Сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи. Сукупність поточного стану, умов і чинників, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку держави як самостійну структуру.	Л. Абалкін, Т. Агапова, А. Ілларіонов, А. Татаркін, В. Тамбовцев, О. Романова
5	<i>Стабільність та стійкість соціально-економічної системи</i>	Стан можливості та готовності економіки забезпечити стійкість економічного становища суспільства в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та впливів.	М. Єрмошенко, С. Лишкін, А.Свинаренко, Я. Тімберген
6	<i>Сукупність ознак, що характеризують захищеність об'єкта дослідження від різних видів загроз</i>	Охоплює захищеність усієї системи економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя	О.Грунін, Б. Губський, К.Іпполітов, Х. Маул, В. Сенчагов

Джерело: узагальнено автором за [20; 89; 91; 129; 151-152; 157; 205]

Досліджуючи феномен економічної безпеки, американські вчені стверджують, що вона повинна відповідати таким двом умовам: 1) збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку економіки в цілому; 2) збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [331].

Значну увагу до вивчення економічної безпеки та умов її забезпечення приділив науковець Н. Мачовський, який запропонував використовувати достеменні вимоги, що дадуть змогу економічній безпеці забезпечити досить високий рівень незалежності від стратегічних партнерів, які потенційно можуть впливати на політичні рішення держави, неприйнятні з комерційного погляду для розвитку економіки [361, с. 42].

У розглянутих підходах щодо тлумачення сутності поняття «економічна безпека держави» можна відзначити, насамперед, багатоаспектність, а саме визначення цієї категорії як такої, що характеризується складною внутрішньою структурою. Тобто, економічну безпеку держави розглядають не лише як стан захищеності національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства. Зважаючи на це, економічну безпеку держави необхідно тлумачити як стан національної економіки, що забезпечує незалежність та самостійність, дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, надає статусу захищеного соціального стану, реалізується за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів з метою підвищення конкурентоспроможності у глобальному економічному середовищі.

На етапі формування державності інституційні засади забезпечення і посилення економічної безпеки було викладено у Законі України «Про основи національної безпеки України» (№ 39 від 19 червня 2003 року), в якому як складова національної безпеки, економічна безпека визначена як захищеність життєво-важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави, за

якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах науково-технічної та інноваційної політики, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [210]. На сьогодні зазначений Закон втратив свою юридичну силу, а відповідно у прийнятому Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року визначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [209].

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України від 02.03.2007 року економічна безпека держави – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [151]. Проте у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 року, економічна безпека розглядається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [205]. Зазначимо, що в нових методичних рекомендаціях при тлумаченні економічної безпеки змінено акцент її характеристик від задоволення потреб особи, сім'ї, суспільства та держави на забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені та здатності до сталого і збалансованого зростання національної економіки. Така зміна вектора економічної політики зумовлена переходом України в нову історичну епоху, пов'язану з Революцією гідності та появою можливості побудувати державу на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини,

демократії, солідарності, належного врядування. Це і зумовило розробку проекту Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року, в якому визначено цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку держави до 2030 року [223]. Враховуючи сучасні диспропорції в політичній сфері держави, економічна безпека повинна бути органічно залучена в систему державної економічної безпеки разом із такими її складовими як забезпечення надійної обороноздатності держави, підтримання миру в суспільстві, захист від екологічних катастроф.

На сучасному етапі розвитку держави потреба в забезпеченні економічної безпеки у системі національної безпеки набуває вагомого значення. Значущість економічної безпеки держави як основної складової національної безпеки і відповідно її вплив на макроекономічну стабільність держави зростає разом із трансформуванням національно-державних процесів.

Процеси забезпечення економічної безпеки багатозначні та неординарні за кризових умов господарювання. Тому найбільш узагальнена і логічна характеристика економічної безпеки повинна охоплювати три найважливіші складові: 1) економічну незалежність, яка в сучасних умовах означає можливість контролю держави за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва ефективності і якості продукції, який забезпечував би її конкурентоспроможність і давав змогу нарівно брати участь у світовій торгівлі; 2) стабільність і стійкість національної економіки передбачає захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, заборона чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (жорстка політика щодо протидії рейдерським захопленням, подолання корупції у владі, судовій системі, обґрунтована зовнішньоекономічна політика); 3) економічний прогрес, що передбачає створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійну модернізацію виробництва, державну підтримку стратегічних галузей, пошук нових напрямів, що є необхідними умовами стійкості і самозбереження національної економіки [323].

Забезпечення економічної безпеки потрібно розглядати як гарантію економічної незалежності держави, умову стабільності й ефективності життєдіяльності суспільства, рівень захисту інтересів кожної особи. Йдеться про те, що економіка представляє собою одну із життєво важливих сторін діяльності особи, суспільства, держави і, відповідно, поняття національної безпеки не матиме повного змісту без оцінки життєдіяльності економіки, її стійкості за можливих внутрішніх і зовнішніх загроз. Саме тому забезпечення економічної безпеки належить до найважливіших національних пріоритетів держави.

Ключовим вектором забезпечення економічної безпеки держави є захист національних інтересів, найважливішими серед яких варто розглядати територіальну цілісність держави; державне самовизначення і політичне самоуправління народу; конкурентні позиції у глобальному середовищі; економічне зростання держави; підвищення соціально-економічної стабільності та гарантування високих стандартів якості життя населення на основі забезпечення основних прав особистості.

За теорією економічного зростання забезпечення економічної безпеки може відбуватися на основі екстенсивного та інтенсивного підходів [135, с. 402]. Відповідно до першого підходу забезпечення безпеки держави визначається розширенням економіки за рахунок збільшення залучених у виробництво ресурсів, більшої кількості працівників, сировини та засобів праці. Такі заходи формують підґрунтя для покращення соціально-економічних умов, зростання виробничо-ресурсного потенціалу секторів економіки, а відтак створюються умови для розвитку нових галузей економіки, ліквідовуються територіальні диспропорції та підвищується рівень розвитку сільських територій. Інтенсивний підхід до забезпечення економічної безпеки держави передбачає застосування ефективніших засобів виробництва, технологій і процесів при організації господарської діяльності. Це допоможе підвищити рівень інтелектуально-кадрових ресурсів, сприятиме впровадженню наукомістких технологій та посилить конкурентоспроможність економіки держави.

До важливих аспектів забезпечення економічної безпеки держави доцільно віднести й зростання конкуренції, розвиток базових та пріоритетних секторів економіки, підвищення фінансово-економічних результатів суб'єктів господарювання, покращення соціальної підтримки населення тощо. У праці «Економічна безпека держави: сутність та напрями формування» за редакцією Л. Шевченко зазначено, що економічна безпека держави повинна забезпечуватися не лише ринковими механізмами саморегуляції, а насамперед ефективністю самої економіки. Тому для досягнення такого рівня економічна безпека держави має формуватися і підтримуватися всією системою механізмів саморегулювання і регулювання, тобто за допомогою державних органів та інститутів ринку [324, с. 13-14].

Деякі інші позиції дотримуються науковці О. Тимошенко й А. Олешко, які вважають, що забезпечення високого рівня економічної безпеки в умовах глобальної нестабільності можливе за умови ендогенізації фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку держави. При цьому доцільною є реалізація заходів, спрямованих на залучення в економіку держави фінансових ресурсів. Основними серед них є деофшоризація, боротьба з корупцією, відхід від так званої «клептократичної економіки», трансформація заощаджень населення в інвестиційні ресурси, впровадження стимулюючої грошово-кредитної політики НБУ, нарощування державних інвестицій [266, с. 32-33]. В умовах існуючої глобальної нестабільності зазначений перелік видається доволі повним. Окрім того вчені наголошують, що успішність будь-якої держави в глобальному розподілі праці залежить від ефективності реалізації інноваційної політики, що передбачає формування інформаційного суспільства, розбудову економіки знань, проведення технологічної модернізації секторів економіки, нарощування наукового потенціалу та прискорений розвиток високотехнологічних виробництв. Таким чином, зазначений підхід дає змогу визначати перспективні напрями державної політики забезпечення економічної безпеки держави та спрогнозувати можливі впливи дестабілізуючих чинників глобального середовища [135].

Досліджуючи систему забезпечення економічної безпеки держави, важливо виокремити основні характеристики поняття «система». Відповідно до теоретичних положень загальної теорії систем, основними тлумаченнями цього поняття є такі: система – це сукупність розташованих у відповідному визначеному порядку елементів, яка має інтеграційні властивості [126, с. 545; 313, с. 68]; множина сфер діяльності, між якими існує зв'язок, і які реалізуються за законами ізоморфізму [384, с. 14-15]; сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням, або будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [45].

Наявність цілісності, як невід'ємної характеристики системи, багато науковців відзначають у своїх дослідженнях. Доречним у цьому контексті є підхід В. Садовського, який тлумачить систему як упорядковану певним способом множину елементів, що взаємопов'язані між собою та утворюють певну цілісність [239, с. 80]. До основних властивостей системи автор відносить результативність, цілісність, взаємозв'язаність (функціональна та структурна), неаддитивність, керованість, синергічність, динамічність, емерджентність, взаємодія, структурність, мультиплікативність, цілеспрямованість, адаптивність, альтернативність шляхів функціонування та розвитку тощо.

На двох основних властивостях будь-якої системи наголосив В. Тітов. По-перше, цілісність системи означає, що комплекс елементів, який розглядають як систему, наділений характерними якостями і поведінкою, причому властивості системи не дорівнюють сумі властивостей її елементів; по-друге, про подільність системи свідчить те, що будь-який об'єкт можна подати як такий, що складається з елементів. Це означає, що будь-який об'єкт можна розглядати щонайменше у трьох аспектах: 1) як щось цілісне (систему), 2) як частину більш загальної системи (надсистеми), 3) як сукупність дрібніших частин (елементів, підсистем) [267].

Науковці Р. Акофф і Ф. Емері під системою розуміють сукупність двох і більше елементів, кожен із яких пов'язаний прямо або опосередковано з кожним

іншим елементом, а дві будь-які підмножини цієї множини не можуть бути незалежними. Отже, система повинна складатися щонайменше з двох елементів і зв'язків між ними і якимось іншим елементом множини. Елементи системи утворюють повністю пов'язану сукупність, яку неможливо розкласти на непов'язані між собою підмножини. Тому, на думку авторів, хоча система може бути частиною більшої системи, її не можна розкласти на незалежні підсистеми [10, с. 27].

Економічна безпека як система характеризується множиною структурних елементів, рівнів та зв'язків між елементами, які забезпечують її цілісність, єдність і цілеспрямованість. При цьому вона є невід'ємною складовою соціально-економічної системи, її атрибутивною властивістю. Як зазначає В. Барабін, з позицій системної методології економічно безпечною можна визнати систему, якщо вона заснована на безконфліктному механізмі узгодження різноманітних інтересів господарюючих суб'єктів, що забезпечують стійкість, адаптивність, самоорганізацію та розвиток національної економіки у взаємодії зі зовнішнім середовищем її функціонування [25, с. 104].

При розгляді системи забезпечення економічної безпеки держави спиратимемося на теоретичні положення загальної теорії систем. Системі, як сукупності взаємопов'язаних елементів, властиві якісні характеристики елементів та їх тісний діалектичний зв'язок, компаративність елементів, присутність елементів, які допомагають отримати нову системну якість, або емерджентних властивостей, внутрішню цілісність системи та операційну замкненість від інших систем [147].

Досліджуючи забезпечення економічної безпеки у якості системи на теоретичному рівні, головним завданням є визначення поняття «система забезпечення економічної безпеки держави». Проведений аналіз широкого спектру наукових досліджень учених і фахівців щодо цієї актуальної проблематики підтверджує відсутність єдності поглядів у визначенні дефініції «система забезпечення економічної безпеки держави».

Система забезпечення економічної безпеки повинна відповідати таким основним вимогам: функціонувати в межах, визначених законом; забезпечувати надійний захист національних інтересів; прогнозувати і своєчасно нівелювати загрози економічній безпеці; ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних умовах; мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влад; характеризуватися відкритістю і гласністю у необхідних межах щодо діяльності відповідних органів, що входять в окреслену систему [56, с. 198].

У своїх дослідженнях О. Іляш зазначає, що дослідження системи передбачає, насамперед, виокремлення структури системи та механізм її функціонування. Структуру системи формують суб'єкти та об'єкти, що є її елементами, а механізм функціонування – це відповідний набір правил (процедур, функцій), які регламентують дії елементів системи у процесі її функціонування [115, с. 28].

Передумовою для виявлення структурних властивостей системи є характеристика елементного складу та зв'язків у системі забезпечення економічної безпеки держави. До основних із них відносять стійкість, адаптивність, інерційність, кумулятивність, незалежність, здатність до саморозвитку, цілеспрямованість, суперечливість, керованість, стохастичність[239]. Дослідження і доповнення зазначених характеристик дає змогу стверджувати, що система забезпечення економічної безпеки держави є поліструктурною і багатоаспектною категорією.

Розглядаючи економічну безпеку держави як вертикально інтегровану систему, яка орієнтується на вжиття заходів для захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, що впливають на її національні інтереси та сталий розвиток, система забезпечення економічної безпеки економіки обумовлена наявністю синергетичних зв'язків між різними суб'єктами на різних рівнях ієрархії управління. Зазначимо, що до суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки належать органи законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, підприємства, організації, сім'я, громадяни та їх об'єднання. При цьому вищий

пріоритет у забезпеченні економічної безпеки держави мають органи державної влади і місцевого самоврядування, які в межах своїх компетенцій відповідно до законодавчо встановлених норм, забезпечують економічну безпеку держави. При цьому основними завданнями суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки держави повинні стати: розроблення і своєчасне корегування індикаторів стану економічної безпеки, критеріїв ефективної діяльності суб'єктів її забезпечення; організація і проведення моніторингу, аналізу й оцінювання рівня економічної безпеки; прогнозування, своєчасне виявлення та нейтралізація внутрішніх і зовнішніх загроз.

Графічну інтерпретацію системи забезпечення економічної безпеки держави за ієрархічними рівнями управління наведено на рисунку 1.1.

Основними властивостями системи забезпечення економічної безпеки держави, які пов'язані із особливостями взаємозв'язку з середовищем, ресурсами, іншими видами безпеки, варто визначити такі:

1. Адаптивність – це здатність системи економічної безпеки держави наближатися до стану рівноваги. Цей стан характеризується адаптацією елементів, параметрів самої системи до змінних умов зовнішнього середовища.

2. Надійність – збереження значень параметрів системи економічної безпеки держави у процесі її функціонування та розвитку навіть за умови зниження активності, виявлення проблемності розвитку одного з елементів.

3. Стійкість – надійність та міцність зв'язків у системі економічної безпеки держави, здатність витримувати вплив негативних чинників.

4. Комунікативність – існування ускладненого ієрархічного комплексу зв'язків у системі забезпечення економічної безпеки, між елементами та зовнішнім середовищем, системою національної безпеки тощо.

5. Взаємодія проявляється у певній формі кооперації усіх суб'єктів економічної безпеки, що формує у своєрідний комплекс економічні відносини поміж ними, відбувається виокремлення чинників, що підривають економічну стійкість держави та впровадження і реалізацію політики, завдяки якій усувається чи пом'якшується негативний вплив виявлених чинників.

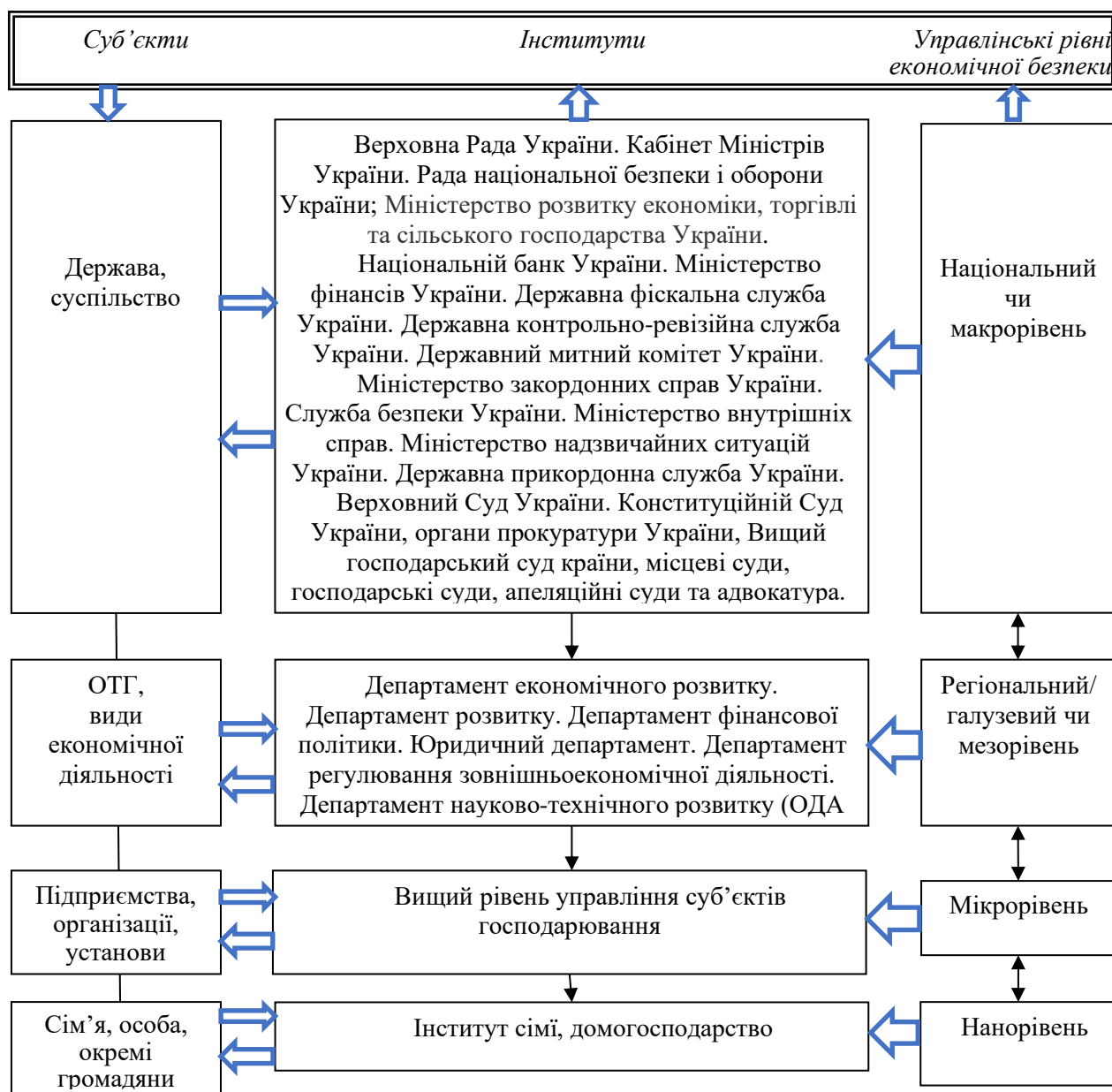

Рис. 1.1. Багаторівнева структура забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

6. Взаємозалежність проявляється у певній формі взаємозв'язку, кореляції системи економічної безпеки та зовнішнього середовища.

7. Інтерактивність розкривається через ступінь і характер взаємодії між елементами системи економічної безпеки держави, між системою економічної безпеки держави та іншими видами чи підсистемами національної безпеки.

Систему забезпечення економічної безпеки держави можна також представити як процес трансформації вхідної інформації у вихідну. Така стратегічно орієнтована модель зміцнення економічної безпеки держави наведена на рисунку 1.2.

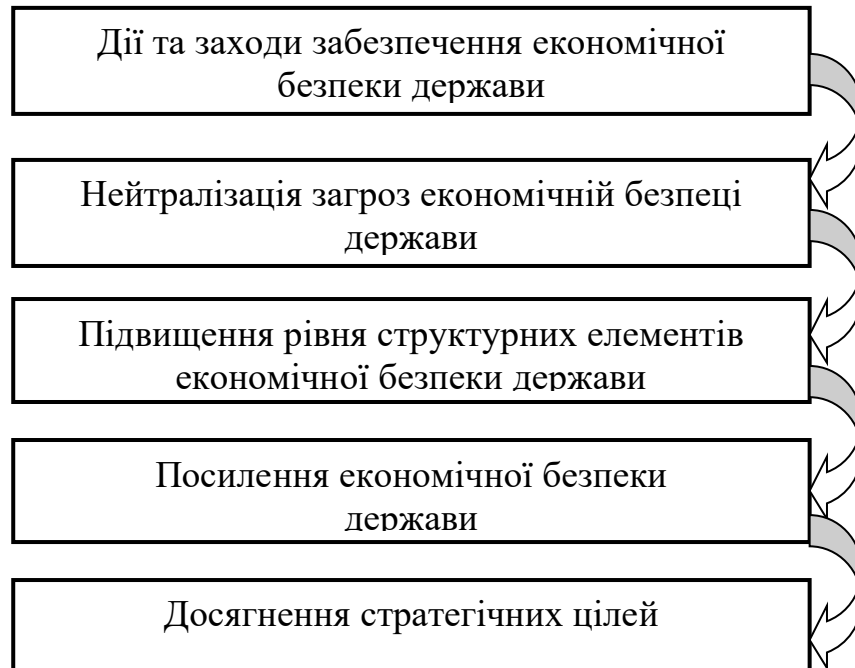

Рис. 1.2. Стратегічно-орієнтована модель зміцнення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Економічна безпека держави залежить і взаємообумовлена станом економічних відносин, рівнем розвитку продуктивних сил (для стимулювання розширеного відтворення, підвищення економічної незалежності країни, рівня доходів і життя громадян), НТП та рівнем його використання у різних секторах національної економіки. У випадку економічного спаду в державі відбувається скорочення здатності витримувати усі навантаження, зменшення можливостей протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам, негативним впливам на національне господарство.

Основою для сталого розвитку, економічного зростання країни, забезпечення економічної незалежності держави є створення і реалізація системи забезпечення економічної безпеки держави та розроблення превентивних і реактивних заходів

забезпечення відповідного рівня економічної безпеки на розглянутих рівнях господарювання, проведення комплексного оцінювання рівня економічної безпеки держави (рис. 1.3).

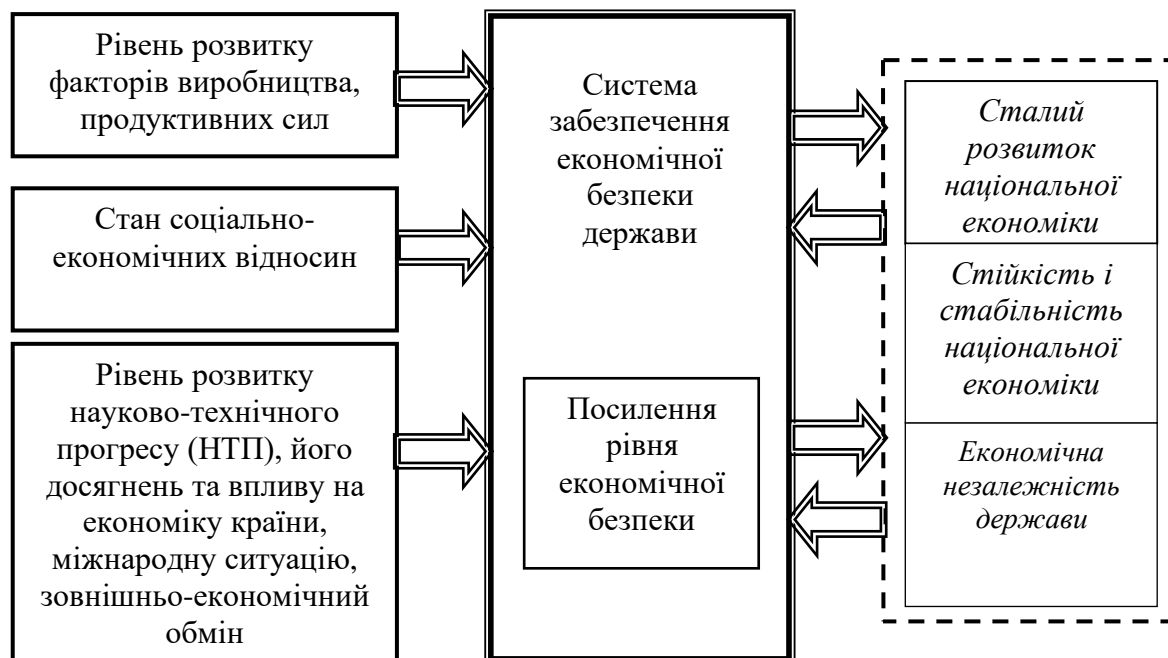

Рис. 1.3. Система економічної безпеки держави з позиції матеріально-технічних факторів виробництва

Джерело: розроблено автором за [61]

Досягнення стратегічних цілей відбувається лише за умови розроблення і впровадження дій, засобів захисту економічних інтересів усіх суб'єктів, тобто засоби державного рівня повинні охоплювати інструменти, реалізація яких сприятиме досягненню цілей нижніх рівнів управління безпекою. Усі суб'єкти соціально-економічної діяльності мають право і змогу захищати власні інтереси через реалізацію правових економічних, політичних та моральних норм суспільного життя. Важливе значення має наявність відповідних елементів системи, які завдяки узгодженим діям та регламентованим процесом прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки повинні протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та гарантувати безпечний розвиток національної економіки.

Для створення функціонально спроможної системи забезпечення економічної безпеки держави важливими є не лише наявність адекватної організаційної будови, яка охоплює внутрішні елементи, механізм та підсистеми, але й міцні взаємозв'язки між ними, що забезпечують раціональний розподіл повноважень, обов'язків і відповідальності для суб'єктів усіх ієрархічних рівнів управління безпекою. На формування структури системи забезпечення економічної безпеки держави впливають як параметри внутрішнього середовища, що визначають її ресурсно-функціональний потенціал, так і чинники зовнішнього середовища, дію яких важко скоординувати та спрогнозувати.

Систему забезпечення економічної безпеки визначаємо як сукупність державних і недержавних інститутів, які через взаємопов'язані і взаємоузгоджені заходи та інструменти державної політики, спрямовують свої дії на гарантування безпечних умов функціонування національної економіки та підвищення рівня економічної безпеки держави в умовах існуючих внутрішніх і зовнішніх загроз.

Метою формування системи забезпечення економічної безпеки держави є створення умов для забезпечення національних економічних інтересів, а також підтримання безпечного функціонування усіх секторів національної економіки для розроблення оптимальної моделі функціонування економічної системи.

Структурно система забезпечення економічної безпеки держави об'єднує суб'єкти та об'єкти управління, внутрішні компоненти (складові економічної безпеки), механізми (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями) та підсистеми забезпечення.

На рисунку 1.4. наведено концептуальну модель системи забезпечення економічної безпеки держави.

Об'єктами забезпечення економічної безпеки держави є все те, на що спрямована дія суб'єкта, тобто безпека розвитку секторів національної економіки, галузей та територій.

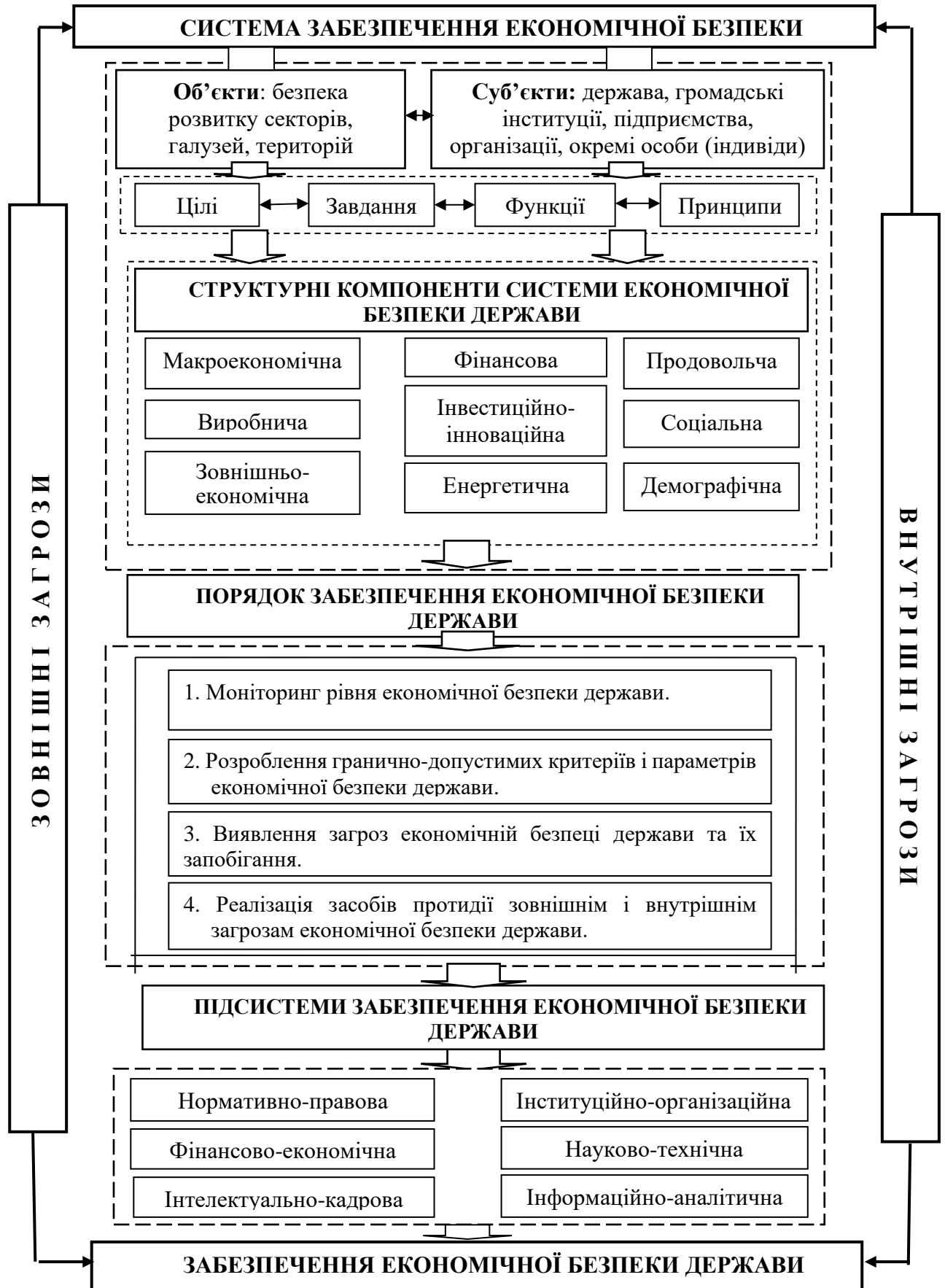

Рис. 1.4. Концептуальна модель системи забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Суб'єкти економічної безпеки – це держава, громадські інституції, підприємства, організації, тобто усі учасники економічних відносин, а також окремі особи (індивіди). Основним суб'єктом економічної безпеки, який забезпечує її реалізацію на макро-, мезо-, мікро- та нанорівнях постає держава в особі органів законодавчої, виконавчої та судової влади, які реалізують заходи правового, економічного, соціального та аналітичного характеру з метою захисту об'єкта безпеки від існуючих або потенційних загроз. Отже, суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки взаємодіють між собою, доповнюють один одного і вирішують завдання, спрямовані на захист національних економічних інтересів.

Ключове місце в системі забезпечення економічної безпеки держави посідає механізм, дія якого спрямована на нейтралізацію загроз. Під механізмом забезпечення економічної безпеки держави розуміємо сукупність цілей, завдань, функцій, принципів, які формують дієві способи впливу суб'єктів безпеки на виявлення та ліквідацію загроз.

Відповідно, основними пріоритетними цілями системи забезпечення економічної безпеки держави, на нашу думку, є виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз та вжиття адекватних заходів, які здатні протидіяти та нейтралізувати їх, захист економічних інтересів держави, суспільства, сім'ї та особи, створення умов щодо розвитку та використання потенціалу аграрного сектора з метою посилення економічної безпеки держави.

Ресурсно-функціональна основа формалізації системи забезпечення економічної безпеки держави потребує ефективної реалізації основними елементами системи конкретних функцій, до яких відносимо: інформаційну, моніторингову, превентивну, прогностичну, захисну. Інформаційна функція – передбачає використання інформаційних ресурсів для забезпечення економічної безпеки та інформування її суб'єктів про реальні та потенційні загрози.

Моніторингова – забезпечує контроль за розвитком соціально-економічних процесів на основі визначення стану економічної безпеки та

чинників, які впливають на неї, що забезпечує ефективність прийняття управлінських рішень.

Превентивна – полягає у використанні комплексу заходів, спрямованих на попередження та запобігання виникненню внутрішніх і зовнішніх загроз, критичних ситуацій у соціально-економічних процесах.

Прогностична – забезпечує розроблення прогнозів щодо передбачення перспектив економічного розвитку з урахуванням потенційних загроз.

Захисна – полягає в побудові захисних механізмів протидії дестабілізуючим впливам загроз, які передбачають підтримання допустимого стану безпеки з метою формування безпечних умов розвитку людини і суспільства.

З метою забезпечення функціональної спроможності системи забезпечення економічної безпеки держави важливе значення має дотримання конкретних принципів. Принципи забезпечення безпеки – це базові орієнтири, яких повинні дотримуватися суб'єкти безпеки у безпековій діяльності. З метою ефективної реалізації визначених цілей та функцій система забезпечення економічної безпеки держави має володіти низкою принципів, основними з яких є:

1. Цілеспрямованість – усвідомлений процес впливу суб'єктів економічної безпеки усіх рівнів національної економіки через відповідні методи управління та засоби забезпечення на економічні відносини в країні, що обумовлює вирішення головних завдань забезпечення економічної безпеки держави.

2. Синергічність – односпрямованість чи цілеспрямованість поведінки та дій структурно-функціональних елементів системи економічної безпеки держави, завдяки чому підсилюється ефективність та результативність роботи системи.

3. Емерджентність – цілі та функції елементів системи забезпечення економічної безпеки держави не завжди синхронізовані з цілями та функціями самої системи.

4. Ієрархічність – проявляється у встановленні пріоритетності інтересів системи забезпечення економічної безпеки держави перед інтересами її структурно-функціональних елементів, підсистем тощо.

5. Мультиплікативність – це здатність загроз та ризиків, чинників, що підривають економічну стійкість держави, а також усіх позитивних ефектів функціонування елементів у системі забезпечення економічної безпеки держави мають здатність до множення.

6. Альтернативність – проявляється у виробленні і реалізації різних напрямів забезпечення економічної безпеки держави та досягнення інших намічених цілей.

Ефективне функціонування системи забезпечення економічної безпеки відбувається за наявності і взаємодії таких структурних підсистем: організаційно-економічне забезпечення, фінансова, інституційна, управлінська, інтелектуально-кадрова, науково-технічна, інформаційно-аналітична.

Нормативно-правова підсистема охоплює всю сукупність нормативно-правових актів, які визначають умови, можливості та межі функціонування системи, регулюють відносини, що забезпечують ефективність механізму забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях управління національною економікою в умовах трансформаційних змін та невизначеності економічного середовища. Враховуючи це, основні завдання підсистеми полягають у сприянні максимально ефективного функціонування чинного законодавства; використання міжнародних правових норм (міжнародного права); розробленні нормативно-правової бази та стратегії, що забезпечуватимуть зміцнення економічної безпеки держави. Такими документами є: Конституція України [128], Закони України «Про національну безпеку України» [209], «Про Раду національної безпеки і оборони» [215], а також «Стратегія національної безпеки України» [260].

Інституційно-організаційна підсистема сьогодні належить до однієї з найважливіших умов здійснення державної політики, спрямованої на виявлення й запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці з метою захисту

національних інтересів, особливо в умовах сучасного соціально-економічного та геополітичного становища України.

Розглядаючи фінансово-економічну підсистему, необхідно відзначити, що вона передбачає створення й удосконалення форм податково-бюджетного планування, кредитування, обліку та контролю заходів, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки, а також фінансування пріоритетних напрямів розвитку національної економіки.

Науково-технічна підсистема забезпечує сприяння переходу на інноваційний шлях розвитку, впровадження ресурсозберігаючих технологій та оновлення основного капіталу суб'єктами господарювання різних галузей національної економіки.

Інтелектуально-кадрова підсистема передбачає організацію підготовки та перепідготовки фахівців, використання кадрового потенціалу в управлінні безпековим розвитком національної економіки.

Інформаційно-аналітична підсистема має бути спрямована на прийняття управлінських рішень у системі безпеки та інтегроване використання різних інформаційних ресурсів для оцінювання, контролю та прогнозування рівня економічної безпеки держави, а також виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз на всіх рівнях управління.

Отже, ефективно функціонуючі інститути забезпечення економічної безпеки в межах параметрів взаємодії відносин на мікро-, мезо- та макрорівнях визначаються пріоритетами системи безпеки держави з метою підтримання процесів збалансованого економічного розвитку держави.

Зазначимо, що економічна безпека держави виступає інтегральною характеристикою економічної системи, яка включає структурно взаємопов'язані складові безпеки, зокрема: макроекономічну, інвестиційну, інноваційну, фінансову, продовольчу, соціальну, зовнішньоекономічну, енергетичну, демографічну. Кожна із зазначених складових характеризує функціонування окремої сфери економіки, особливе місце серед яких займає аграрний сектор.

Таким чином, порядок забезпечення економічної безпеки передбачає дотримання такої послідовності: 1) об'єктивний моніторинг рівня економічної безпеки держави; 2) розробка граничних значень індикаторів економічної безпеки держави; 3) виявлення попередження внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці держави; 4) попередження внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці держави; 5) реалізація засобів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам економічної безпеки держави.

Основними властивостями системи забезпечення економічної безпеки держави, які пов'язані з її структурою, на нашу думку, повинні бути:

1. Цілісність – множина компонентів, яким притаманна ознака впорядкованості. Ці елементи узгоджені організацією господарської діяльності в країні, зв'язками і взаєминами задля здобуття цілей економічної безпеки держави та певного його рівня. В такому разі у системи забезпечення економічної безпеки держави з'являються нові функції й якість, які впливають із частин її структурно-функціональних елементів, водночас ці нові функції й якість не властиві елементам в ізольованому вигляді.

2. Структурність – декомпозиція системи забезпечення економічної безпеки держави на компоненти із виявленням взаємозв'язків поміж ними.

3. Ієрархічність – система забезпечення економічної безпеки держави з усіма структурно-функціональними елементами розглядається як підсистема масштабнішої системи (національної безпеки).

Додамо, що реалізація системи забезпечення економічної безпеки держави здійснюється завдяки виявленню різних видів загроз, ризиків, чинників, які мають негативний вплив на рівень економічної безпеки в державі; формулювання завдань, зокрема, формування надійної сукупності дій для забезпечення економічної безпеки у напрямі гарантування національної безпеки України [54]. Побудова завдань відбувається відповідно до стратегічних системоутворюючих цілей, принципів забезпечення економічної безпеки; розподілу функцій системи економічної безпеки, ідентифікацію, моніторинг та аналіз загроз економічній безпеці; розробленню та застосуванню заходів,

спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави, відвернення чи нейтралізацію внутрішніх та зовнішніх загроз, соціальний захист населення, підтримку у стані готовності засобів забезпечення економічної безпеки і передбачає підготовку законодавчих й інших нормативних актів.

Отже, функціонуюча система забезпечення економічної безпеки постає ресурсною спроможністю національної економіки, яка допомагає їй максимально реалізувати економічний потенціал держави та здатна забезпечити ефективний і своєчасний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз.

1.2. Теоретичні засади та особливості функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави

В умовах глобалізації світової економіки, коли посилюються політична та соціально-економічна залежність держав, надзвичайно важливе значення має забезпечення економічної безпеки національних господарств. Сьогодні першочерговим завданням політики забезпечення економічної безпеки є, насамперед, створення у всіх структурно-функціональних секторах економіки безпекового середовища, здатного сприяти сталому розвитку економіки. Базові види економічної діяльності, які формують сектори економіки, виступають забезпечувальними підсистемами національної економіки, до яких, зокрема, відноситься аграрний сектор. У ньому створюється значна частка валового національного продукту, забезпечується зайнятість і ділова активність населення, формується внесок у ключові макроекономічні параметри розвитку.

Важливість аграрного сектора, як складової національної економіки, полягає у необхідності вирішення ключових соціально-економічних проблем, які пов'язані з трансформаційними процесами, а також недосконалою аграрною реформою.

Період ринкових перетворень має негативні наслідки функціонування аграрного сектора економіки України. Незважаючи на це, він є однією з

основних бюджетоутворюючих сфер економіки, формує джерела надходження валюти в країну та виступає чинником підтримання торговельного балансу. Усвідомлення важливості аграрного сектора у забезпеченні системи економічної безпеки на усіх рівнях управління вимагає дослідження поняття і структури аграрного сектора як окремої складової національної економіки, а також його ролі і значення у процесі посилення усіх складових економічної безпеки держави.

Дослідження сучасної економічної літератури щодо сутнісної характеристики та особливостей поняття «аграрний сектор» підтверджують, що у наукових колах й досі відсутній єдиний підхід до його тлумачення та визначення основних складових компонентів, які формують аграрний сектор як комплексну систему. Наявність значної кількості підходів потребує детального аналізу понять «сектор», «сектор економіки», «аграрний» і «аграрний сектор економіки».

Термін «сектор» широко застосовують в економічній науці насамперед при формуванні секторальної структури національної економіки, де його активно використовують у поєднанні з різноманітними соціально-економічними категоріями. При цьому, серед усіх видів економічної інтерпретації саме сектор розглядають як інституційну одиницю, що є основним критерієм розподілу економіки за секторальним підходом.

Сектор як частина національного господарства, яка має певні соціальні й економічні ознаки, а також як галузь, фігурує у Новому тлумачному словнику української мови [165, с. 260]. Серед учених визначився підхід, за яким сектор – це сукупність інституціональних одиниць, що мають схожі економічні цілі, функції і поведінку [63].

Значно ширший зміст закладений у поняття «сектор економіки», яке розглядають як велику частину економіки, що має схожі загальні характеристики, економічні цілі, функції та поведінку, і дає змогу виокремити її від інших частин економіки з теоретичною або практичною метою [46]. Крім того, сектор економіки трактують як значну частину економіки [92, с. 342].

Зокрема, Н. Абдуллаєв вважає сектор економіки системно структурованою множиною взаємопов'язаних елементів, що виконують певні функції в намаганні досягнути встановлених цілей, реалізація яких відбувається в умовах регулювання як складового елемента системи організації функціонування сучасної ринкової економіки та керування нею [2, с. 54].

Науковець В. Дейнека розглядає сектор економіки як сукупність господарських одиниць, що характеризуються однорідністю економічної діяльності або організаційною і фінансовою єдністю [75, с. 199].

За визначеннями Е. Румянцевої, сектором економіки є комплекс виробників продукції та послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності суспільства у поточний час та в перспективі [233, с.1]; великою частиною національного господарства зі схожими загальними характеристиками, цілями господарювання, функціями і поведінкою, що дає змогу відокремити його від інших частин економіки в теоретичних або практичних цілях [233, с. 159].

Натомість А. Майстер, розглядаючи поняття сектора економіки, до його головних аспектів відносить: сукупність господарських суб'єктів, що діють на основі або за участю власності; сферу діяльності, яка доповнює ринкове саморегулювання і зорієнтована на ліквідацію «провалів ринку»; специфічний економічний механізм, який використовують для виконання функцій суспільного сектора [142, с. 2].

Варто зазначити, що теоретичні моделі структурування економіки за секторами сьогодні є основним рушійним чинником економічного розвитку. Відповідно дають змогу визначити аграрний сектор як пріоритетний вектор розвитку держави, а також його місце і роль в структурі сформованих секторів національної економіки. Термін «аграрний» походить від латинської «ager» і в перекладі на українську мову дослівно означає «земля, поле, рілля», хоча аграрні відносини у вітчизняній економічній літературі розглядаються не як земельні відносини, а дещо ширше, тобто як економічні відносини [141, с. 4].

На основі методології поділу економіки на сектори вітчизняні науковці Є. Савельєв та В. Куриляк розробили «теорію структурного повороту», яка

ґрунтується на поділі усіх галузей економіки на три сектори, відповідно до їх значення в процесах економічного розвитку і послідовності структурних перетворень [238]. Первинний сектор охоплює галузі аграрної та сировинної спрямованості, для яких характерна середня інтенсивність технічного прогресу і мала еластичність щодо отримання прибутків. Вторинний сектор об'єднує галузі, які виробляють продукцію технічного характеру, зі середньою еластичністю щодо доходів і високою інтенсивністю технічного прогресу. Третинний сектор, який відіграє найважливішу роль в економічному зростанні економіки, об'єднує сферу послуг та інфраструктуру народного господарства.

Належну роль аграрного сектора, як первинної компоненти національної економіки, відведено також у теоретичній п'ятисекторній моделі економіки, яку розробили американські науковці П. Гатом й Н. Футом [366]. Варто зазначити, що розроблена модель, залишивши без змін перші два сектори, більшою мірою була спрямована на деталізацію третинного сектора. За розробленою класифікацією науковців до первинного сектора входить аграрна та сировинні галузі; до вторинного – технологічні галузі; до третинного сектора були віднесені послуги індивідуального характеру та подібні до них; четвертинний сектор охоплює транспорт, торгівлю, зв'язок, фінансову та управлінську діяльність; охорона здоров'я, освіта, рекреаційні послуги належали до п'ятеринного сектора [366].

Важливої уваги заслуговує більш поширена модель групування видів економічної діяльності Д. Белла, в якій першу позицію відповідно займає аграрний сектор. Отже, зазначена модель виділяє п'ять підрозділів економіки, де концентруються на додатковому поділі третинного підрозділу: транспортні та комунальні послуги; торгівля, фінанси, страхування й операції з нерухомістю; охорона здоров'я, освіта, загальнодержавне управління; науково-дослідна діяльність тощо [344]. Зазначений підхід до класифікації підрозділів економіки був запропонований з метою представлення послідовності, з якою види економічної діяльності займали провідне місце в системі господарських відносин, тобто від сільського господарства та промисловості до домінування

економіки знань. Варто зазначити, що залежно від технологічного рівня суспільства домінує «первинний» сектор національного господарства – аграрний, «вторинний» сектор – промисловість, «третинний» сектор – сфера послуг. Звідси можна зробити висновок, що саме технологічний критерій є ключовим у розумінні тієї рушійної сили переходу від домінування «нижчих» до домінування так званих «вищих» секторів.

Чітке позиціонування місця та ролі аграрного сектора у складі національної економіки держави потребує також дослідження його теоретичного змісту на законодавчому рівні. Поняття «аграрний сектор» почали часто використовувати від 1993 року. У Концепції Національної програми відродження села на 1995–2005 роки акцентовано увагу на агропромисловому комплексі та на реформуванні аграрного сектора економіки. Сьогодні в науковій літературі наявне змішування цих категорій, яке призводить до неточного, а в окремих випадках до їх неоднозначного розуміння [208].

У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року аграрний сектор економіки розглядають таким, що охоплює сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, а також аграрну науку й освіту, соціальну сферу села, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [211].

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, аграрний сектор з його базовою складовою, сільським господарством, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій [221]. Варто відзначити, що документ спрямований на формування ефективного соціально спрямованого сектора економіки держави, здатного задовольнити потреби внутрішнього ринку

та забезпечити провідні позиції на світовому ринку аграрної продукції та продовольства на основі закріплення його багатокладності.

В процесі дослідження аграрного сектора важливо врахувати положення інших підходів до його сутнісного трактування. Особливої уваги заслуговує концепція аграрного сектора економіки американських економістів Д. Дейвіса і Р. Гольдберга, сформована ще у 1950-х роках. За дослідженнями авторів аграрний сектор охоплює всі операції, що стосувалися вирощування аграрної продукції та її транспортування, забезпечення фермерських господарств засобами виробництва та відповідними послугами, а також усі операції, що стосувалися обороту, зберігання, переробки і транспортування до кінцевого споживача [351, с. 2]. В цей період аграрний сектор економіки розглядали як такий, що охоплює три сфери: 1) виробництво техніки та інших виробничих засобів для сільського господарства; 2) сільське господарство; 3) переробні галузі. При цьому провідну роль у розвитку та функціонуванні аграрного сектора займали перша та третя сфери, оскільки вони формували велику частку доданої вартості.

З часом аграрний сектор розглядали як вертикальний «фрагмент» економіки, що складається з багатьох частин, де споживачі є виробниками продуктів та послуг, які пов'язані з іншими сферами аграрної діяльності. З позиції ширших зв'язків з іншими сферами аграрної діяльності до аграрного сектора ще долучали мережі постачання засобів виробництва для фермерських господарств, гуртові торговельні фірми, біржових брокерів, експертів та імпортерів аграрної продукції, транспортні фірми, фінансових посередників, а також дослідницькі установи державного і приватного секторів [384].

Аграрний сектор також розглядають як окремі види діяльності, що стосуються виробництва продовольчих товарів, одягу і взуття, а також тютюну, для внутрішніх споживачів і на експорт. У своїх дослідженнях А. Данн визначив три основні чинники, які впливають на зміну сучасного аграрного сектора і на його розвиток загалом, зокрема: 1) глобалізація ринків; 2) швидкий розвиток технологій; 3) більше залучення трудових ресурсів до того, що виробляється і як

воно виробляється [352]. Застосування принципів аграрного сектора в організації господарської діяльності, переробці сільськогосподарської продукції та торгівлі продуктами харчування значною мірою підтверджувалося концепцією американської аграрної політики, що стало причиною значного підвищення конкурентоспроможності у виробництві продуктів харчування та успішності експорту продукції США у другій половині ХХ століття.

На думку науковців І. Михасюка та Є. Майовця, аграрний сектор постає центральною ланкою агропромислового комплексу і відрізняється від інших галузей господарства низкою специфічних особливостей та наявністю значної кількості основного, додаткового і підсобних виробництв [154, с. 44].

Цікавою є думка Н. Гончарук, яка визначає аграрний сектор економіки як сукупність взаємопов'язаних галузей сільського господарства і функціонально пов'язаних обслуговуючих формувань, що задовольняють потребу в продуктах харчування і сировини для переробної промисловості. До системи аграрного сектора економіки, крім сільськогосподарських підприємств, автор долучив також заклади аграрної освіти, наукові, науково-дослідні установи та центральні і місцеві органи управління аграрним сектором економіки [59, с. 21-22].

Заслуговує на увагу позиція, згідно з якою аграрний сектор економіки становить сукупність галузей народного господарства, пов'язаних із розвитком сільського господарства, обслуговуванням його виробництва і доведенням сільськогосподарської продукції до споживача [5, с. 12].

Особливим є підхід колективу авторів, які поняття «аграрний сектор» розглядають як частину економіки країни, що виробляє продукти харчування та сировинні матеріали для внутрішнього споживання або на експорт, де переважає населення, зайняте сільськогосподарською працею. Своєю чергою аграрний сектор є поєднанням аграрного виробництва і розвитку сільських територій, де переважає сільське населення. Він охоплює земельну, господарську і поселенську складову, яка покликана забезпечити соціальний розвиток сільського поселення [87, с. 6-7]. Втім, система аграрного сектора економіки охоплює взаємопов'язані й взаємозалежні елементи, зокрема: форми власності і

господарювання; виробничі, господарські, управлінські, трудові та соціальні відносини; розподіл результатів господарської діяльності; переплетіння поселенського і господарського укладів на селі.

У процесі розгляду аграрного сектора як соціально-економічної системи з погляду основних системних ознак, Ю. Лопатинський і В. Кифяк акцентували на тому, що сектор є особливим об'єднанням соціальних агентів і водночас економіко-соціальним середовищем, яке перебуває у сфері системи зв'язків і норм, детермінованій владними, організаційними, економічними, культурними, соціальними, природними, екологічними чинниками. Науковці аграрний сектор визначають як диференційовану, стійку, живу, рухому, адаптивну, сприйнятливую до новацій і таку систему, що розвивається. Крім того, аграрний сектор як поліфункціональна система, виконує такі основні функції [136, с. 19]: безпеки – продовольче забезпечення населення країни, окремих домогосподарств; виробничу – виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції; розподільчу – підтримка соціально-економічного розвитку певних територій; соціальну – вплив на процеси зайнятості й урбанізацію населення; інституційну – підтримка та розвиток інституційних норм; екологічну – вплив на використання та відтворення природних ресурсів, факторне визначення розвитку сільських територій.

На наш погляд дискусійною є думка І. Цимбалюк та Л. Риковської, які проводять теоретичний аналіз сутності аграрної сфери на основі переходу від вузької дефініції «сільське господарство» до найширшої – «аграрна сфера». У своєму дослідженні автори аграрний сектор розглядають як ширшу категорію, аніж агропромисловий комплекс. В авторському розумінні аграрна сфера об'єднує сільськогосподарське виробництво, підприємства первинної переробки його продуктів і пов'язаних із ними обслуговуючих підприємств, забезпечення реалізації аграрної продукції та функціонування соціальної інфраструктури, а також систему державного впливу в межах аграрної політики на міжнародному, національному й регіональному рівнях [322, с. 15]. Таку позицію обґрунтовуємо тим, що саме аграрний сектор економіки є центральним ядром агропромислового

комплексу. Окрім того, сільське господарство постає первинною ланкою аграрного сектора економіки, що породжує низку неузгодженостей стосовно дослідження сутності поняття «аграрний сектор економіки».

Своєю чергою В. Курило визначив аграрний сектор як «сектор економіки держави, який охоплює всі суб'єкти господарської діяльності незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики» [133, с. 87-92,]. Такий багатоаспектний характер дослідження аграрного сектора об'єктивно зумовлений міждисциплінарною природою походження цього поняття. Це, з одного боку, ускладнює формулювання уніфікованої дефініції «аграрний сектор», а з іншого – підсилює місце та роль аграрного сектора у системі забезпечення економічної безпеки держави, зважаючи на комплексний характер останньої.

Особливий підхід у процесі тлумачення сутності аграрного сектора економіки використовувала І. Сурай, трактуючи його в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні аграрний сектор економіки охоплює всі підприємства незалежно від форми власності й організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію та продукти її первинної переробки й пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації (установи), що розробляють та реалізують державну аграрну політику. У вузькому розумінні, аграрний сектор прирівнюють до агропромислового комплексу й розглядають як сектор економіки, що охоплює всі підприємства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, займаються її первинною переробкою та обслуговують зазначені процеси [262, с. 263]. На нашу думку, згідно з таким підходом, відбувається підміна понять, тому варто чітко розмежовувати «аграрний сектор» від «агропромислового комплексу», указавши на співвідношення між ними, визначивши спільні й відмінні компоненти зазначених категорій.

Заслуговує на увагу також підхід Ю. Ульянченко, відповідно до якого аграрний сектор економіки у складі сільського та рибного господарств, харчової і переробної промисловості є інтегрованим ядром агропромислового комплексу. У результаті взаємодії цих структурних елементів, на основі кооперації та інтеграції, забезпечуються продовольча безпека та сталий економічний розвиток країни [270, с. 126].

На думку В. Шевчука та Ю. Іванюка, у ширшому розумінні аграрний сектор варто розглядати як інтегрований комплекс виробництва, переробки і доставки сільськогосподарської продукції, який об'єднує різні галузі сільського господарства, головним завданням якого є достатнє та екологічно безпечне виробництво аграрної сировини і продуктів харчування, значною мірою окреслює соціально-економічний розвиток країни, забезпечення населення якісними продуктами харчування, а промисловість – чинниками виробництва [324, с. 14–15]. При цьому науковці до чинників виробництва долучають не лише сировину, але й робочу силу, яка залучена для виконання робіт в аграрному секторі.

Важливими є думки деяких авторів, що аграрний сектор економіки – це вертикально інтегрована та скоординована сукупність галузей і підприємств, зайнятих виробництвом продовольчих товарів, інших продуктів зі сільськогосподарської сировини, їхнім зберіганням, переробкою та доведенням до споживача.

Результати проведеного наукового дослідження щодо трактування аграрного сектора економіки як однієї зі складових національної економіки, вказують на багатоаспектність цієї категорії, якій притаманне амбівалентне тлумачення, це дає змогу одночасно її розглядати з різних позицій (рис. 1.5).

Відзначимо, що незважаючи на існуючі розбіжності, всі дослідники одностайні у тому, що аграрний сектор є провідним сектором економіки держави, розвиток і функціонування якого має визначальний вплив на розвиток національної економіки та її ефективну інтеграцію у глобальний економічний простір, забезпечення продовольчої безпеки держави, створення сприятливого

інвестиційного середовища, забезпечення технологічно пов'язаних галузей необхідною сировиною, формування соціально-економічного розвитку сільських територій, формування конкурентного потенціалу на світових аграрних ринках, зміцнення економічної безпеки держави.

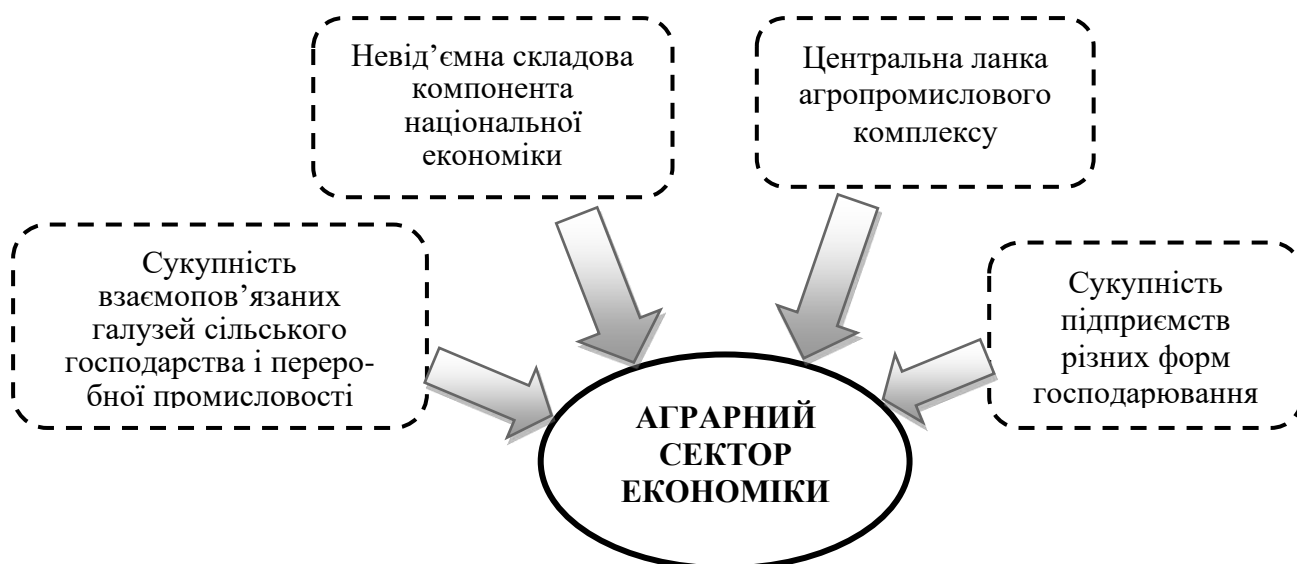

Рис. 1.5. Змістовне наповнення поняття «аграрний сектор економіки»

Джерело: розроблено автором

Вивчення аграрного сектора економіки з позиції різних підходів дає змогу детальніше розглянути і сформулювати його змістову характеристику та структуру. Досліджуючи галузеву структуру аграрного сектора, її варто розглядати насамперед, як наявність основних галузей, а саме сільського господарства і переробної й харчової промисловості, спеціалізованих виробництв, кількісне співвідношення між якими виражає галузевий поділ праці у процесі аграрного виробництва. Кожна з галузей відіграє певну роль у розвитку та забезпечує функціонування аграрного сектора економіки. Основою аграрного сектора є сільське господарство як сфера матеріального виробництва, найважливіші завдання якого полягають у виробництві продукції рослинництва й тваринництва з метою задоволення потреб населення у продуктах харчування і сировини для переробної промисловості. Від стану сільського господарства значно залежить розвиток та функціонування харчової та переробної

промисловостей. Це зумовлено тим, що вплив природно-кліматичних умов на аграрний сектор, скорочення обсягів виробництва аграрної продукції, зниження ефективності діяльності сільського господарства негативно відображаються на підприємствах харчової промисловості й зумовлює зменшення обсягів виробництва, і як результат – зростання цін на продовольчі ресурси на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В економіці кожної країни аграрний сектор відіграє значну роль, що обумовлено багатофункціональним характером сільського господарства як постачальника не тільки продовольства, але й інших найважливіших суспільних благ і послуг. Саме тому функціональна структура аграрного сектора вказує на інтеграційні властивості галузей, які будуються на принципі багатофункціональності сільського господарства. Йдеться про те, що згідно з цим принципом сільське господарство як вид економічної діяльності, забезпечує не лише товари, але й незамінні суспільні блага (послуги) нетоварного характеру, найважливіші з яких – продовольча безпека, економічні умови існування сільського населення, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття тощо. Продукування усіх цих суспільних благ (послуг) слугуватиме підставою для державної підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектора [32].

Сучасне визначення багатофункціонального сільського господарства було сформульоване комітетом Організації економічного співробітництва і розвитку ще у 1998 році. Відповідно, сільське господарство є багатофункціональним тоді, коли виконує принаймні одну з таких додаткових функцій: бере активну участь у формуванні краєвиду, охороні природного середовища, збереженні біорізноманіття, а також в економічній і соціальній активності сільських територій [373, с. 17–19].

Заслуговує на увагу підхід А. Чудеца, відповідно до якого багатофункціональність можна розглядати щонайменше з двох поглядів [350, с. 17]: 1) як ознаку, що характеризує один з напрямів сучасного розвитку сільського господарства; 2) як одну із цілей розвитку аграрного сектора економіки,

реалізація якої повинна обмежити появу негативних наслідків розвитку сільського господарства. При першому підході значущість та необхідність переходу до багатофункціонального сільського господарства обумовлена появою значної кількості землевласників та землекористувачів, що проявляється у повнішому використанні наявних ресурсів та праці. Зацікавленість багатофункціональністю сільського господарства як однією з цілей розвитку аграрного сектора була зумовлена значним розповсюдженням негативних зовнішніх ефектів, пов'язаних із аграрною діяльністю. Це потребувало пошуку нових альтернативних напрямів, які б дали змогу краще реалізувати функції аграрного сектора економіки. Крім того, такий підхід допоміг сформулювати концепцію багатофункціонального сільського господарства.

Аналіз галузевої та функціональної структур аграрного сектора дає підстави відзначити те, що: якщо одна відображає склад основних галузей і виробництв та кількісне співвідношення між ними, то інша – орієнтується на інтеграційний характер галузей, взаємозв'язки між якими будуються на принципі багатофункціональності сільського господарства. Виділені підходи засвідчують про однорідну спрямованість та взаємодоповнюючий характер галузевої та функціональної структур, які відображають компонентний аспект аграрного сектора економіки. Іншими словами, розглядаючи компонентну структуру аграрного сектора, виділяють низку галузей і підгалузей сільського господарства й харчової промисловості, що взаємодіють між собою в процесі виробництва та переробки.

У результаті проведених досліджень доцільним є виокремлення галузево-функціональної структури аграрного сектора, яку розглядають як сукупність галузей і видів діяльності, що виконують визначені функції та інтегруються в межах аграрного сектора для досягнення його кінцевих цілей [37, с. 57–59].

На нашу думку, розуміння аграрного сектора економіки з позицій системного підходу, набуло особливої популярності у другій половині ХХ століття. Системний підхід розглядають як напрям методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить вивчення об'єктів як

систем [191]. О. Богданов чітко визначив ідеї системного підходу, названого ним «організаційною точкою зору», до аналізу будь-якого явища. На переконання автора, прийняти організаційну позицію означає вивчати будь-яку систему з погляду відносин усіх її частин, так і відносин її як цілого зі середовищем, тобто з усіма зовнішніми системами [315].

Процес наукових досліджень структури аграрного сектора економіки має важливе практичне значення, оскільки створює фундамент для вивчення особливостей формування аграрної політики з метою прийняття ефективних рішень, які визначатимуть перспективи подальшого розвитку його параметрів. З огляду на це, структуру доцільно розуміти як організаційну побудову певної системи, тобто співвідношення складових частин одному цілому. Користуючись теорією систем, структуру аграрного сектора варто проектувати на його функцію. Іншими словами, процес формування структури аграрного сектора повинен відбуватися під впливом співвідношення між системою та її функцією, зокрема: функція системи первинна, а тому відіграє домінуючу роль у її структурному утворенні; лише оптимальна структура системи створює оптимальні умови для реалізації функції; чим повніше і точніше структурна будова системи спроектована на реалізацію функції, тим швидше і вищим досягається результат [319, с. 37–38].

Визначений напрям теоретичних досліджень має особливе значення для аграрного сектора економіки, оскільки його функція є багатовекторною і складною. Щоб детальніше зрозуміти цей теоретичний постулат, варто зіставити глобальні завдання та складові параметри аграрного сектора (рис. 1.6).

Доречно зазначити, що представлений взаємозв'язок основних функціональних складових, котрі визначають структуру аграрного сектора зі сформованими завданнями, характеризує багатовекторність його функції. З метою реалізації цієї багатовекторної функції важливо забезпечити ефективну взаємодію сільського господарства і переробної промисловості та їх відповідність глобальним завданням аграрного сектора економіки. За такої

організації взаємовпливу складових системи сформується площина для отримання кінцевого результату.

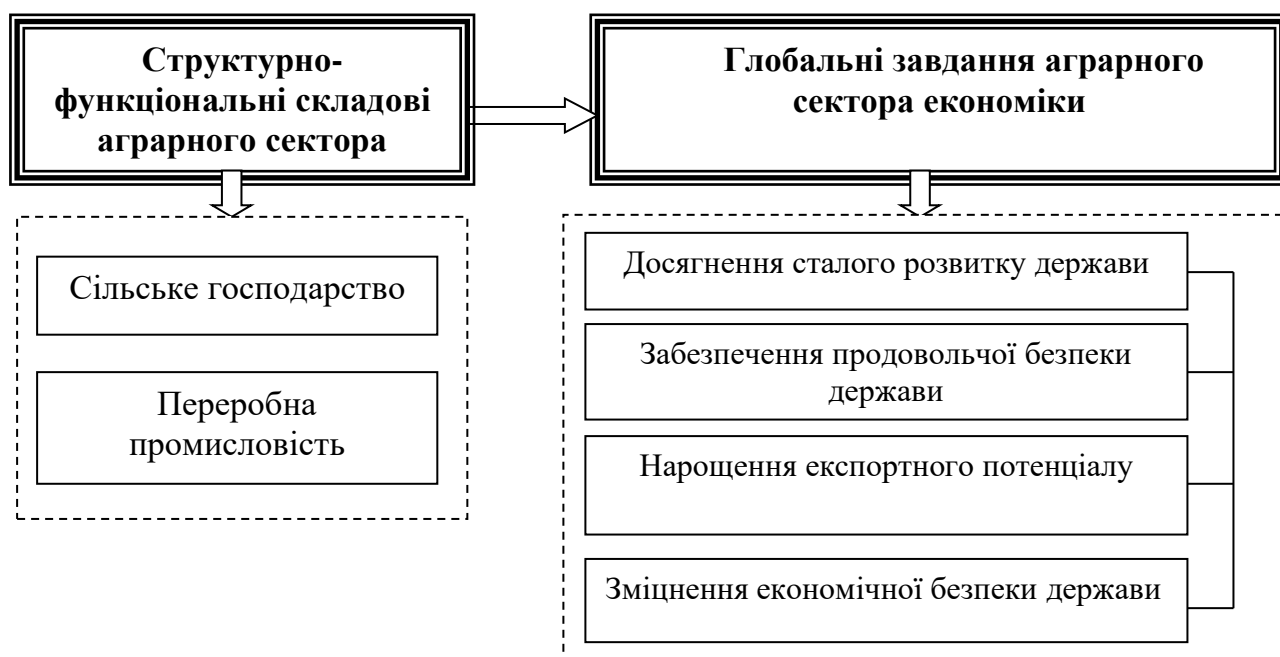

Рис. 1.6. Структурно-функціональні параметри аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором.

Отже, в межах системного підходу аграрний сектор економіки – це структурована, економічно ефективна, соціально орієнтована, економічно стійка та інтегрована в глобальний економічний простір система, основними компонентами якої є сільське господарство та переробна промисловість, що забезпечують виробництво аграрної продукції, її переробку і реалізацію.

Заслуговує на увагу структурний підхід, відповідно до якого аграрний сектор охоплює усі суб'єкти господарської діяльності, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють аграрну продукцію й продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що розробляють та реалізують державну аграрну політику. Побудова аграрного сектора відповідно до структурного підходу має ґрунтуватися на основних положеннях економічної трансформації і концепції сталого розвитку економіки, спрямованих на посилення економічної

безпеки держави. Вона повинна бути спрямована на удосконалення основних складових аграрного сектора, визначених у межах розглянутих галузевої та функціональної структур.

Ресурсно-галузевий підхід позиціонує аграрний сектор економіки з його головною компонентою – сільським господарством, ресурсною базою якого є земля, разом із сприятливими наявними природними ресурсами. Варто зазначити, що дотримання такого підходу є лише частково обґрунтованим, адже потреби аграрного сектора неможливо повною мірою задовольнити в межах параметрів однієї галузі, натомість важливою складовою є харчова у складі переробної промисловості, які забезпечують переробку аграрної продукції.

Особливості аграрного сектора економіки зумовлюють виділення територіального підходу, що визначає специфіку аграрного сектора економіки, яка ґрунтується на його ідентифікації як самостійного суб'єкта в системі регіонального управління, діяльність якого спрямована на задоволення першочергових потреб населення у продуктах харчування, його спеціалізації. Аграрний сектор як цілісна система з позиції її територіальної організації є не лише структурою, що об'єднує різномасштабні виробничо-господарські аграрні формування на окремих територіях, а й змістовно містким утворенням, призначеним відобразити всю сукупність економічних процесів і відносин, які характеризують відтворювальні пропорції і динаміку його галузей на певних територіях.

Зазначимо, що інтенсивність розвитку аграрного сектора України та розгалуженість структури сільського господарства обумовлена різноманітністю природних умов, які характерні для різних природних зон. Саме агрокліматичні, земельні та водні ресурси є провідними факторами розміщення і спеціалізації сільського господарства. Тому аграрний сектор повинен відзначатися не лише виконанням основних функціональних завдань, серед яких виробництво продукції рослинництва та тваринництва, доставка, переробка і зберігання аграрної продукції, але й виконанням зазначеними галузями їхніх профільних функцій, враховуючи різнофункціональні види аграрної діяльності.

На нашу думку, виділені наукові підходи дослідження сутності та особливостей аграрного сектора не заперечують один одного, а доповнюють сутнісне наповнення цього сектора економіки новим якісним розумінням його природи. Проведення критичного аналізу багатьох підходів до тлумачення і дослідження аграрного сектора економіки, на наше переконання, дає підстави для визначення його сутнісної характеристики як сектора національної економіки із внутрішніми структурно-функціональними компонентами та галузевими підкомплексами (рослинництво, тваринництво, пов'язані галузі промисловості), функціонування яких закладає основи сталого розвитку економіки через посилення продовольчої та екологічної безпеки, нарощування експортного потенціалу аграрної продукції та покращення соціально-економічного становища сільських територій.

Варто зазначити, що аграрний сектор економіки володіє низкою особливостей, що окреслюють його специфіку і позначаються як на його функціонуванні, так і на забезпеченні економічної безпеки держави. До основних із них належать:

- природно-технологічні, до яких належать природні умови (кліматичні умови, режим температурної вологості, тривалість вегетаційного періоду); засоби виробничих відносин – земля, тварини, рослини, їх відтворення; трудові ресурси, матеріально-технічна база; екологічний вплив на природне середовище (зрошення, меліорація, захист рослин тощо); ступінь залежності від дії зовнішніх умов; географічне положення (просторове розміщення) території;
- соціально-економічні: виробництво необхідної кількості продуктів харчування для задоволення потреб суспільства; забезпечення економічної та гарантування продовольчої безпеки; посилення експортного потенціалу та гарантування експортної безпеки держави; забезпечення належного рівня життя сільського населення; створення умов для сталого розвитку сільських територій.

Враховуючи те, що окремі чинники, які визначають особливість функціонування аграрного сектора економіки не можуть бути предметом регулювання, тому формують певні загрози. До таких відносимо природно-

кліматичні умови, які мають значний вплив на розміщення, спеціалізацію підкомплексів аграрного сектора, оскільки виробництво деяких сільськогосподарських культур може відбуватися лише в певних кліматичних умовах.

Особливо важливим природним ресурсом і просторовим базисом у виробництві аграрної продукції є земля, що вимагає постійного обліку її специфічних особливостей. До основних її характеристик варто віднести те, що: земля, на відміну від інших засобів виробництва, постає продуктом природи, через що не має вартості; цей природний ресурс не підлягає зношуванню, тобто за умови правильного її використання вона зберігає свої якості; рівень родючості землі залежить від впливу природно-кліматичних умов; просторова обмеженість землі виражається в неможливості збільшення розмірів земельної ділянки; немобільність землі, тобто земельна ділянка не переміщується в просторі; неможливість заміни землі іншим, досконалішим засобом виробництва; розташування земельної ділянки відносно ринків збуту аграрної продукції.

Розвиток рослинництва і тваринництва відбувається під впливом біологічних законів, тобто економічний процес їх відтворення тісно пов'язаний із природними процесами. Саме тому технічні засоби виробництва повинні забезпечувати нормальний перебіг біологічних, природних процесів для відтворення засобів виробництва в аграрному секторі.

Трудові ресурси аграрного сектора також характеризуються своїми особливостями. Аграрна праця значно відрізняється від праці в інших секторах економіки, що пояснюється сезонним характером виробництва, фазою розвитку рослин, тривалістю вегетаційного періоду, нерівномірним використанням техніки і матеріалів та, відповідно, відсутністю спеціалізації праці. Лише за умов, коли аграрні виробники зосереджуються на багатогалузевій спеціалізації, де задіяні процеси переробки і реалізації аграрної продукції, створюються можливості для більш тривалого використання робочої сили.

Не менш важливою особливістю аграрного сектора економіки, яка впливає на гарантування продовольчої безпеки є те, що, на відміну від промислової

продукції, аграрна продукція характеризується нетривалими термінами зберігання, тобто придатністю продукції до споживання. В результаті виникають великі природні втрати та псування продукції аграрного сектора, зокрема продуктів землеробства, м'ясо-молочної промисловості, птахівництва, а також втрати на етапах виробництва, зберігання, транспортування, переробки і реалізації аграрної продукції.

Розглядаючи соціальний рівень життя сільського населення, варто відзначити наявність істотних відмінностей соціальних умов на селі та в місті, що викликає необхідність у додаткових витратах на соціальну сферу в цілях стимулювання працівників до проживання та зацікавленість у працевлаштуванні в аграрному секторі економіки. Наявність обмеженого доступу сільських жителів до комплексу комунальних послуг, медичної допомоги, освіти, центрів культури впливає на міграцію сільського населення. Працівники, які залучені в аграрному секторі, відрізняються від працівників, зайнятих в інших галузях економіки, значно нижчим рівнем доходів, житловими умовами і наявністю побутових послуг.

Отже, особливості розвитку аграрного сектора відтворюють його наявний природно-ресурсний потенціал, який сформований завдяки ефективному використанні земельних ресурсів на засадах раціонального природокористування, розвитку форм та видів економічної діяльності, забезпеченні сировиною галузей переробної промисловості, виробництві продуктів харчування, використанні трудового потенціалу аграрного сектора економіки, створенні логістичної інфраструктури, техніко-технологічному забезпеченні аграрного виробництва тощо.

Варто зазначити, що управління процесами функціонування та розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави потрібно реалізовувати відповідно до концептуального бачення сформованих взаємозв'язків між цими процесами. З цією метою розроблено модель взаємоузгодження розвитку аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держави (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Модель взаємоузгодження розвитку аграрного сектора та системи забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

З одного боку, аграрний сектор формує ресурсну основу соціально-економічної системи, забезпечує продовольчу та інші види економічної безпеки держави. З іншого, система економічної безпеки держави створює передумови для функціонально-галузевого розвитку аграрного сектора, підвищення його економічної та соціальної ефективності, зміцнення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, розвитку сільських територій та їх інфраструктури.

В цьому аспекті доречними є дослідження Д. Мелора, який стверджував, що зменшення частки аграрного виробництва у ВВП більшості країн пояснюється підвищенням продуктивності праці та зменшення витрат домашніх господарств на продукти харчування [370]. Автор уважав, що прискорити економічне зростання в державі можна шляхом підвищення продуктивності праці в аграрному секторі. З метою стимулювання розвитку аграрного сектора запропоновано: збільшити видатки на наукові дослідження; покращити інформаційне забезпечення діяльності фермерських господарств та функціонування аграрного ринку; зменшити перешкоди для інвестування аграрного сектора; запровадити механізм страхування від погодних та інших ризиків і загроз [370].

На думку Т. Шульца, обсяги виробництва аграрної продукції залежать від якості державної політики та її основних пріоритетів. Державна політика штучно занижених цін та надмірне оподаткування аграрних виробників, що не схиляло до інновацій, є основними перешкодами розвитку аграрного сектора економіки [364].

Взаємозалежність аграрного сектора та економічної безпеки формують системні взаємозв'язки, що формалізуються в результаті посилення ролі інноваційної складової розвитку аграрного сектора, як інструмента нарощення обсягів виробництва аграрної продукції, переоснащення техніко-технологічного забезпечення розвитку галузей і усунення дисбалансів регіонального розвитку аграрного сектора економіки.

Заслуговує на увагу врахування того, що розвиток аграрного сектора на основі його ресурсного потенціалу вимагає проведення системи заходів безпосередньо в галузях сільського господарства, що передбачає координацію зусиль і значних капіталовкладень в довготривалому періоді. Це питання пропонують вирішувати за допомогою державного планування в поєднанні з регуляторною політикою, насамперед структурною, що своєю чергою має на меті вдосконалення теоретико-методологічної бази й нормативно-правового забезпечення процесу планування та механізмів його реалізації в умовах ринку [172].

Підсумовуючи аналіз сучасних наукових підходів з питань дослідження сутності та економічного змісту аграрного сектора економіки та його впливу на забезпечення економічної безпеки, можна стверджувати, що аграрний сектор, з одного боку, є основним джерелом формування продовольчої безпеки, а з іншого, – виступає високоефективним і стратегічним ресурсом національної економіки, який здатний забезпечити сприятливі умови функціонування та розвитку економічної системи, результатом чого є зміцнення економічної безпеки держави.

1.3. Детермінанти впливу функціонування аграрного сектора на економічну безпеку держави

Сьогодні домінуючими є позиції, що рівень забезпечення економічної безпеки України характеризується як такий, що потребує конкретизації головних напрямів державної політики щодо забезпечення економічної безпеки держави, розроблення та впровадження основних механізмів щодо її практичної реалізації, уточнення переліку загроз та чинників, що впливають на стан економічної безпеки держави, а також удосконалення системи критеріїв та параметрів оцінювання існуючого стану національної економіки відповідно до вимог економічної безпеки України [149, с. 84].

Проблема забезпечення належного рівня економічної безпеки держави характеризується комплексністю, а тому вирішення цього питання потребує системних інструментів, реалізація яких сприятиме її посиленню в довгостроковій перспективі. З метою ґрунтовного дослідження особливостей забезпечення економічної безпеки держави важливими, на наш погляд, є визначення основних детермінант, які впливають на її стан у функціонуванні аграрного сектора економіки.

Під детермінантами розуміємо сукупність чинників, які є рушійною силою, зумовлюють розвиток процесів і, як наслідок, приводять до трансформування рівня економічної безпеки держави, а також формують механізми запобігання та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. З цієї позиції доцільним є дослідження особливостей впливу цих детермінант на економічну безпеку держави, що допоможе спроектувати засоби підвищення економічного розвитку держави та захисту її національних інтересів.

Зазначимо, що запропоновані детермінанти повинні віддзеркалювати ті чинники, які проявляються у стійкому й активному забезпеченні захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, макроекономічній і мікроекономічній стабільності ринкової економіки, розвитку економічного потенціалу й конкурентних позицій на світовому ринку, інституціонального середовища, фінансування різних сфер життєдіяльності суспільства на державному й регіональному рівнях тощо.

Детермінанти можуть впливати та змінювати стан економічної безпеки держави, як у бік підвищення, так і в бік зниження, тобто можуть мати позитивний і негативний вплив, що проявляється у вигляді загроз. При цьому необхідно враховувати, що посилення економічної безпеки суб'єктів господарювання у масштабах країни зумовлює підвищення економічної безпеки регіону, галузі, промисловості та, як наслідок – економічної безпеки держави. Саме тому перш ніж досліджувати вплив аграрного сектора на економічну безпеку, доцільно врахувати, що його розвиток зумовлений сукупністю різних чинників. Головним чинником вироблення ефективного механізму розвитку

вітчизняного аграрного сектора, формування у ньому технологічно досконалого, екологічно безпечного та високопродуктивного виробничого потенціалу є радикальне удосконалення взаємозв'язків між сільським господарством як специфічною галуззю економіки та промисловістю. Остання забезпечує аграрний сектор необхідними засобами й предметами праці та переробляє сільськогосподарську сировину [246, с. 20].

Проведені наукові дослідження щодо виділення чинників, які впливають на розвиток аграрного сектора економіки, дають змогу констатувати, що усім підходам притаманні недоліки відсутності комплексного розуміння проблеми, складності застосування для обґрунтування соціального й економічного змісту цього виду економічної діяльності [183; 202; 329]. Проведений контент-аналіз дав можливість удосконалити класифікацію чинників впливу на розвиток аграрного сектора економіки (табл. 1.2).

Подана класифікація чинників впливу на розвиток аграрного сектора найбільше відповідає соціально-економічній ролі та змісту, які співвідносяться з цією сферою економіки з метою поступу національної економіки в умовах підсилення інтеграційних процесів та постійних змін, дає змогу визначити ті, які породжують проблемні питання забезпечення продовольчої безпеки країни. Усі чинники у комплексі породжують зміни у розвитку аграрного сектора та призводять до його трансформації як системи, визначають дії керуючих і керованих суб'єктів. У цьому ракурсі зміни пов'язані з інституційно-організаційними чинниками, що впливають на соціально-економічний розвиток аграрного сектора.

Очевидно, що за умови формування передумов для трансформації корисного ефекту господарювання, розвиток аграрного сектора економіки забезпечить, насамперед, належний рівень продовольчої безпеки держави, зміцнить зовнішньоекономічну безпеку, посилить механізми захисту національних інтересів, гарантуватиме соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, якісний розвиток нації, родини, особистості, а, отже, сталий розвиток держави. З огляду на це, доцільним є дослідження характеру та особливостей основних детермінант впливу аграрного сектора на структурні

компоненти, які формують та визначають рівень забезпечення економічної безпеки держави. Це допоможе не лише сформулювати передумови для збалансування їх дії, але й спроектувати засоби підвищення керованості безпекових процесів у національній економіці в умовах євроінтеграційних процесів.

Таблиця 1.2

Класифікація чинників впливу на розвиток аграрного сектора економіки

Група чинників	Ієрархічний рівень	Чинники, що мають вплив на аграрний сектор економіки
Економічні	Макрорівень	тенденції глобалізації та євроінтеграції, якість державної аграрної політики, ємність та динаміка аграрних ринків, етап розвитку економіки країни, ситуація щодо забезпечення продовольством населення, макроекономічний стан у державі, наявність інновацій у галузях аграрного сектора, стан конкуренції на аграрних ринках, захист внутрішнього продовольчого ринку
	Мезорівень	рівень розвитку та підтримки сільських територій, якість регіональної аграрної політики, привабливість регіонального аграрного сектора, стан та якість природо-ресурсного потенціалу, галузева спеціалізація регіону, рівень інфраструктури регіону, конкурентоспроможність продукції галузей (регіону), розвиток аграрної логістики
	Мікрорівень	стратегія розвитку та політика діяльності підприємницьких структур аграрного сектора, якість процесів у сфері виробництва, розподілу і реалізації продовольства суб'єктами аграрного сектора, рівень рентабельності та прибутковості, структура собівартості, стан матеріально-технічного забезпечення, рівень продуктивності праці
Соціальні	Макрорівень	соціальний захист малозабезпечених верств населення, захист прав споживачів і гарантування безпеки продуктів харчування, рівень добробуту та доходів населення, рівень заробітної плати в аграрній сфері, забезпечення ринку праці персоналом відповідного рівня кваліфікації, фонд вільного та робочого часу населення
	Мезорівень	рівень добробуту сільських і міських жителів, рівень доходів населення у регіонах та областях, рівень заробітної плати у різних регіонах, областях
	Мікрорівень	стимулювання персоналу, забезпечення кадрами відповідного рівня кваліфікації, рівень заробітної плати персоналу в організаціях
Інституційно-організаційні	Макрорівень	забезпечення відносної стабільності законодавства, зовнішня аграрна політика держави, ефективність фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора, кредитна і фінансово-бюджетна, цінова політика розвитку аграрного сектора, кількість аграрних суб'єктів господарювання, обґрунтованість системи оподаткування суб'єктів господарювання в аграрному секторі, імідж держави на міжнародному аграрному ринку, політична ситуація в країні
	Мезорівень	ефективність системи управління та регулювання аграрного сектора, природно-географічні та кліматичні умови, розвиненість регіональних інформаційно-комунікаційних мереж, розвиненість аграрної інфраструктури, доступ суб'єктів господарювання до інновацій, наявність асоціацій та об'єднань
	Мікрорівень	наявність стратегії розвитку аграрних суб'єктів господарювання, місце розташування та умови діяльності, імідж, фаза життєвого циклу організації, спеціалізація, рівень системи аграрного менеджменту, рівень корпоративної культури, морально-психологічний клімат у колективі

Джерело: розроблено автором

Зазначимо, що детермінанти впливу аграрного сектора на забезпечення економічної безпеки з погляду досягнення його безпеки можуть справляти як позитивний, так і негативний вплив. Потрібно відзначити, що характер дестабілізуючої дії ризиків і загроз функціонуванню аграрного сектора економіки, а також деструктивні процеси економічного розвитку можуть негативно впливати на рівень забезпечення економічної безпеки держави. Саме тому у процесі дослідження детермінант забезпечення економічної безпеки держави на засадах розвитку аграрного сектора проблемним аспектом є ідентифікація їх первинного джерела, дія якого часто є прихованою.

Зазначені причини не лише ускладнюють діагностику існуючих процесів впливу аграрного сектора на економічну безпеку держави, але й перешкоджають виявленню істинних причин впливу цих детермінант. Тому доцільно охарактеризувати ключові детермінанти аграрного сектора через їх вплив на економічну безпеку держави. Враховуючи особливості системних взаємозв'язків між розвитком аграрного сектора економіки та системою забезпечення економічної безпеки держави, відповідною залежністю характеризується розвиток безпекових процесів від конкретних детермінант функціонування аграрного сектора. Під останніми розуміємо множинну сукупність чинників функціонування і розвитку аграрного сектора, які впливають на економічні процеси, що визначають параметри економічної безпеки держави, створюють її ресурсний базис, а також формують превентивні механізми запобігання та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Отже, дослідження особливостей впливу детермінант аграрного сектора на економічну безпеку держави допоможе спроектувати засоби підвищення економічного розвитку та захисту національних інтересів. Втім, це потребує дослідження ролі і значення аграрного сектора у формуванні функціональних складових економічної безпеки держави на основі забезпечення ряду позитивних впливів.

Економічна безпека держави значною мірою залежить від наявності безперешкодних умов функціонування секторів і галузей економіки, що

визначають параметри макроекономічної безпеки. Функціонування і розвиток аграрного сектора має значний вплив на макроекономічну безпеку, що проявляється насамперед у забезпеченні економічного зростання держави, зміцненні конкурентоспроможності найважливіших секторів економіки. Крім того, вітчизняний аграрний сектор належить до категорії найважливіших складових національної економіки. В останні роки спостерігається значний внесок аграрного сектора у формуванні таких макроекономічних показників як ВВП, валова додана вартість, капітальні інвестиції усіх галузей економіки.

Значним зростанням характеризується показник питомої ваги валової доданої вартості аграрного сектора у загальних її обсягах. Якщо у 2010–2012 роках частка ВДВ коливалася в межах 7,9–9,4 %, то у 2013 році збільшилася до 10 %, у 2014 році дорівнювала 11,8 %, а в 2018 році її рівень складав 12,0 %. Такі високі значення частки аграрного сектора економіки в загальних обсягах ВДВ не спостерігалися із початку 2000 років. Проте в ці роки така висока частка сектора економіки в загальних обсягах ВДВ була обумовлена значним фондом оплати праці. Натомість нині чисельність працівників сільськогосподарських підприємств знизилась у п'ять разів, зокрема в тваринництві – майже у десять разів. Зазначимо, що висока частка аграрного сектора у ВДВ останніми роками обумовлюється не фондом оплати праці, а значними обсягами прибутку, сформованими за рахунок податкових преференцій. В Україні через обмежені бюджетні можливості та недосконалі механізми бюджетної підтримки, державна фінансова підтримка аграрного сектора відбувається переважно за рахунок податкових преференцій господарюючим суб'єктам, а не прямого бюджетного фінансування [6, с. 82].

Обсяги виробництва аграрної продукції та рівень прибутковості виробництва продукції рослинництва і тваринництва мають значний вплив на виробничу безпеку держави. Аграрний сектор економіки є одним із основних мультиплікаторів розвитку суспільного виробництва. За розрахунками, які провели американські вчені, один відсоток додаткової продукції, яка виробляється в аграрному секторі, забезпечує 2,5 % приросту продукції в галузях

промислової інфраструктури, відповідно, 1,4 % – в галузях переробної промисловості, 0,33 % – у сфері транспортних послуг, 2,7 % – в адекватній торгівлі [168]. Крім того, рослинництво виступає основним напрямом аграрного виробництва, частка якого у структурі аграрної продукції у 2017 році дорівнювала 72 %. При вирощуванні сільськогосподарських культур найбільша питома вага припадає на сільськогосподарські підприємства. У 2017 році в структурі аграрної продукції переважали зернові та зернобобові культури (77,4 %), цукровий буряк (19,4 %), соняшник (18,1 %) [82].

Зазначимо, що сучасний стан вітчизняного аграрного сектора економіки зумовлює розвиток усіх галузей аграрного виробництва, зокрема і тваринництва, яке представлене вирощуванням худоби та птиці (14,1 %), виробництвом молока (11,5 %) та яєць (3,6 %). Визначальними об'єктивними чинниками розвитку цієї галузі є продовольчі, соціально-економічні, ресурсні та екологічні [334, с. 153]. Тваринництво характеризується незначними обсягами випуску продукції, оскільки займає лише 28 % у загальних обсягах виробництва аграрної продукції. Попри все, тваринницька галузь має важливе значення для задоволення потреб населення у найважливіших продуктах харчування з метою формування продовольчої безпеки держави. Крім того, рівень споживання продукції тваринного походження, який майже на 60 % забезпечує потреби організму людини в білках, є основою збалансованого харчування людини. Як відомо, такою продукцією є насамперед м'ясо та продукти його переробки.

З метою забезпечення виробничої безпеки доцільним є перехід до ресурсозберігаючих виробництв та виробництва органічної (екологічно чистої) продукції аграрного сектора економіки. В нинішніх умовах ресурсозбереження постає стратегічним напрямом ефективного вітчизняного землеробства, яке має стати основою стратегії і тактики господарської діяльності аграрних підприємств та державної аграрної політики. Відповідно, це створить можливості для задоволення зростаючих потреб споживання і використання аграрної продукції, здійснення техніко-технологічного переоснащення аграрного сектора,

збереження наявного природного потенціалу держави та відродження її економіки.

Важливе значення у забезпеченні ефективності виробництва продукції рослинництва, що впливатиме на виробничу безпеку держави, має зниження ресурсозалежності, зменшення собівартості виробництва, нарощування валового збору за одночасного збереження та відтворення потенціалу ґрунту і навколишнього середовища. Усі зазначені заходи сформують сприятливі умови для ресурсозберігаючого виробництва аграрної продукції.

Враховуючи досвід розвитку фінансових відносин в аграрному секторі, а також подолання кризових явищ у сільському господарстві особливе місце займають фінансові ресурси. Останні роки характеризуються порушенням оборотності фінансових ресурсів аграрного сектора за усіма основними напрямками, зокрема: отримання виручки від реалізації аграрної продукції, залучення суб'єктами господарювання кредитних та інвестиційних ресурсів на комерційних засадах, створення сприятливих страхових програм, отримання державної фінансової підтримки тощо. Саме тому фінансові ресурси повинні створити дієздатну систему фінансового забезпечення аграрного сектора економіки в сучасних умовах.

Через незначні обсяги, короткостроковість та високу вартість кредитних коштів існуюча система кредитного забезпечення не дає можливості своєчасно й у повному обсязі забезпечити аграрні підприємства необхідними кредитними ресурсами. Оскільки для забезпечення неперервності поточного циклу виробництва аграрним виробникам необхідно нагромаджувати великі запаси матеріально-технічних ресурсів, то їм потрібні додаткові кошти у вигляді кредитів. Банки не ризикують вкладати гроші в сільське господарство України через непрогнозовану політику держави в цьому секторі економіки. Заручниками ситуації виявилися аграрії, які не можуть залучити кредитні ресурси [24].

Варто зазначити, що аграрний сектор – це один з найбільш кредитомістких секторів національної економіки. Важлива роль кредитних ресурсів в аграрному секторі зумовлена, насамперед, сезонним розривом між вкладеннями і

надходженнями коштів, безперервністю процесів відтворення, значною потребою в обігових засобах [26].

В основі високої вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора лежить цілий комплекс причин: по-перше, відсутність у більшості підприємств стійких довгострокових пасивів (через дію мораторію на продаж земельних ресурсів); по-друге, відсутність у значної кількості виробників ліквідної застави (зазвичай нерухоме та рухоме майно сільськогосподарських підприємств сильно зношене і не має достатньої вартості; водночас аграрна продукція з низки причин вважається ризиковим об'єктом застави), тоді як вітчизняні банківські установи практикують оформлення застави, яка в кілька разів перевищує суму самої позики; по-третє, складність прогнозування фінансових результатів діяльності аграрних виробників через їх високу залежність від природно-кліматичних умов та періодичні різкі коливання цінової кон'юнктури (ціни на продукцію сільського господарства можуть коливатись у межах економічного циклу в кілька разів), що підвищує ризик банківського кредитування аграрного сектора; по-п'яте, відсутність розроблених критеріїв і методик оцінювання кредитоспроможності позичальника з урахуванням специфіки галузі [191].

В Україні близько 20 % обігових коштів на розвиток аграрного сектора економіки формується завдяки банківському кредитуванню (в розвинутих країнах їх частка сягає 70 %). За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2017 році аграрним підприємствам надані кредити в сумі близько 115,5 млрд грн. За державною програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» у цьому ж році було спрямовано 300 млн грн, що дозволило здешевити кредити загальним обсягом 7,8 млрд грн [82].

Важливим джерелом фінансового забезпечення аграрного сектора постають кошти бюджетів усіх рівнів. Їх спрямовують на потреби аграрного сектора економіки в таких формах: кошторисне фінансування (фінансування установ та організацій, які реалізують урядову політику в аграрному секторі);

фінансування бюджетних програм; державні субсидії, субвенції, дотації та інші державні трансферти [125, с. 26].

Від раціонального використання експортних можливостей аграрного сектора економіки залежить стан зовнішньоекономічної безпеки держави. З метою всебічного сприяння розвитку українського аграрного сектора, закріплення позицій України на перспективних світових аграрних ринках, виходу на нові ринки за умови неодмінного дотримання вимог щодо забезпечення продовольчої безпеки країни розроблено Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року [221]. Розроблена стратегія спрямована на реалізацію наступних цілей, зокрема: диверсифікацію товарної номенклатури експорту, ринків збуту та суб'єктів експорту. Крім того, в якості стратегічної цілі на кінець 2026 року встановлено збільшення кількості малих та середніх підприємств-експортерів до рівня не менш ніж 30 % від загальної кількості українських компаній-експортерів продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості. Сучасні тенденції підтверджують, що використання експортного потенціалу аграрного сектора не лише зміцнить зовнішньоекономічну безпеку держави, але й зможе стабілізувати економічний розвиток, створюючи умови для розвитку інших секторів національної економіки.

Дослідження показують, що в останні роки спостерігається зростання аграрного експорту в загальному експорті держави. У 2014 році аграрний сектор вперше став лідером за обсягами експорту в Україні, обігнавши металургію, на що вплинув як військовий конфлікт на сході країни, так і погіршення зовнішньої кон'юнктури, а у 2015 році закріпив свої позиції [82].

Сучасні процеси в державі показують, що економічний розвиток України на 50 % залежить від експорту, а понад третини експорту вітчизняної продукції припадає на аграрний сектор економіки. Крім того, держава поступово нарощує обсяги експорту аграрної та харчової продукції в усіх регіонах світу. В цьому напрямі ключовим пріоритетом залишається вирішення питань диверсифікації

товарної та географічної структури експорту продукції аграрного сектора економіки. Ситуація, яка зумовлена воєнними конфліктами з Росією, стала поштовхом до повної зовнішньоторговельної переорієнтації аграрного сектора на ринки країн Європейського Союзу, Азії та Африки. Саме завдяки аграрній продукції Україна займає найвищі позиції у світових рейтингах експортерів, зокрема: перше місце у світі по постачанню соняшникової олії, друге – ріпаку, третє – кукурудзи, четверте – ячменю, шосте – пшениці. У 2018 році експорт продукції аграрного сектора економіки становив 18,6 млрд дол. США, що на 4,5 % менше показника 2017 року. Частка сільськогосподарських товарів у загальному обсязі експорту зменшилася з 41,1 % у 2017 році до 39,3 % у 2018 році, а торговельне сальдо склало 13,5 млрд дол. США [82].

Враховуючи це, держава володіє можливостями покращення зовнішньоекономічної безпеки за рахунок кількісних та якісних зрушень в експортних поставках продукції аграрного сектора економіки, а також експансії вітчизняної сільськогосподарської продукції на міжнародні ринки. Пріоритетним завданням держави у забезпеченні економічної безпеки зовнішньоторговельної сфери є об'єднання зусиль органів влади і сільськогосподарських виробників для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора національної економіки та створення умов для ефективного розвитку сільських територій відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі стандартів ЄС. У цьому аспекті доцільними є стратегічні пріоритети реформування аграрного сектора економіки, зокрема запровадження на аграрних підприємствах європейських технічних правил, норм та стандартів.

Важливим є розширення торговельного партнерства передусім з країнами Європи, Китаєм та США, що створить для України можливості забезпечувати продовольчу безпеку у багатьох країнах світу. Враховуючи великий потенціал аграрного сектора, прогнозується не лише зростання експорту продукції, але й стабілізацію обсягів імпорту з країн ЄС. Це обумовлено низькою купівельною спроможністю населення України та підвищенням цін на імпортовану продукцію через девальвацію національної валюти [184, с. 32].

Інвестування як складова частина відтворювального механізму виконує досить важливу роль у процесі забезпечення економічної безпеки держави, тому активізація інвестування торкається найглибших основ господарської діяльності і є вагомим показником рівня економічної безпеки [88, с. 18]. Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль у підвищенні рівня інвестиційно-інноваційної безпеки України. Йдеться, насамперед, про формування сприятливих умов для зарубіжного інвестора з метою залучення інвестицій в аграрний сектор економіки. Збільшення обсягу іноземних інвестицій допоможе вирішити безліч проблем економічного розвитку, а також прискорить реформування економіки аграрного сектора та країни загалом.

Залучення інвестицій, розвиток та надходження сучасних технологій в аграрний сектор, інноваційні розробки за перспективними напрямками, інтеграція науково-дослідної та виробничої сфери – чинники, які сприятимуть підвищенню рівня інвестиційно-інноваційної безпеки, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфер [205].

Враховуючи тенденції розвитку аграрного сектора і сільських територій, у яких основну увагу спрямовують на досягнення їх сталого розвитку, доцільно сконцентрувати увагу не на збільшенні обсягу інвестицій, а їхньому ефективному використанні для досягнення економічного зростання. Пріоритетними для аграрного сектора стають якісний склад, покращення структури та напрямів розподілу інвестиційних ресурсів, а саме спрямування їх в інноваційні технології [253].

Сприятливий інвестиційний клімат у державі, а також прозоре і послідовне державне регулювання аграрного сектора сприятиме зростанню продуктивності і виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції. Послідовна системна інвестиційна політика, що має на меті формування прибуткових підприємств в аграрному секторі, дасть змогу створити передумови для виробництва конкурентної продукції, структурної перебудови цього сектора

економіки. Саме тому підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектора економіки та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств визначено як одну зі стратегічних цілей Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [220]

Основні напрями, які впливатимуть на інвестиційну безпеку з позиції аграрного сектора економіки, на нашу думку, представлені в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [203]. У програмному документі запропоновано використання потенціалу сільських територій та зацікавлення інвесторів шляхом: завершення земельної реформи, скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення; застосування ефективних систем землекористування; упровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур; державної підтримки аграрного сектора через переорієнтацію кредитно-фінансової, податкової і цінової політики на підтримку сільськогосподарського виробника; створення повнофункціональної мережі аграрних ринків для спрощення залучення господарств населення до виробництва готової харчової продукції; стимулювання застосування уніфікованого обладнання модульного типу у виробництві продукції тваринництва; стимулювання господарювання на землі власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення та сільських мешканців шляхом упровадження поетапної підтримки успішного господаря; забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації завдяки створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [203].

Ще одним дієвим інструментом посилення інвестиційної безпеки на засадах розвитку аграрного сектора економіки є реалізація Програми Європейського сусідства для сільського господарства та сільського розвитку (ENPARD) на 2014–2020 роки, яка передбачає двосторонню співпрацю задля сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства [222]. Співробітництво між сторонами у сфері аграрного сектора та розвитку сільських

територій спрямоване на покращання конкурентоспроможності аграрного сектора та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування.

Значну роль повинна відігравати інноваційна діяльність. Пріоритетним напрямом інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки є впровадження найбільш перспективних аграрних технологій, що дасть змогу підвищити продуктивність виробництва з метою зниження витрат на одиницю продукції та зміцнить її конкурентоспроможність на внутрішньому і світовому ринках.

Серед напрямків інноваційного розвитку аграрного сектора визначають такі: створення та впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід тварин і птиці; стимулювання агроекологічної діяльності, зокрема, розвитку альтернативного органічного агровиробництва; формування високоосвічених професійних кадрів [236].

Враховуючи значну енергоємність аграрного сектора економіки, результат використання аграрного потенціалу у виробничій діяльності певною мірою впливає на ефективність використання енергетичних ресурсів країни, від чого залежить загальний рівень енергетичної безпеки держави. Окрім того, в контексті підвищення рівня енергетичної незалежності України нині актуальним є питання розвитку біоенергетичного потенціалу. Основним виробником біологічного палива може стати саме аграрний сектор, що має величезний потенціал для вирощування біоенергетичних культур, виробництва та використання біопалива.

Забезпечення енергетичної безпеки стає одним із найважливіших завдань для створення умов нормального функціонування всіх секторів економіки. Найвищий біоенергетичний потенціал відходів тваринництва і птахівництва – у Львівській, Вінницькій, Київській, Чернігівській, Черкаській та Дніпропетровській областях. Значний енергетичний потенціал відходів рослинницької сільськогосподарської біомаси мають Черкаська, Полтавська, Харківська, Кіровоградська, Дніпропетровська та Запорізька області [241].

Загалом по Україні найперспективнішим, на нашу думку, є отримання теплової енергії з біомаси саме з органічних відходів сільського господарства. Їх раціональне використання дасть змогу вирішувати не тільки енергетичні, а й екологічні та соціальні проблеми [172]. Враховуючи сучасні тенденції, біологічні види енергії виступають одним з інноваційних напрямів енергозбереження на аграрних підприємствах. технології використання біомаси в біоенергетиці постійно вдосконалюються, забезпечуючи отримання енергії в придатній для споживача формі та з максимально можливою ефективністю.

Ефективна реалізація потенціалу аграрного сектора може покращити соціальну безпеку у спосіб забезпечення ефективної зайнятості сільського населення, підвищення добробуту, зниження рівня бідності, забезпечення належного рівня життя на селі, сприяння розвитку людського капіталу як найважливішої складової аграрного потенціалу країни. Адже аграрний сектор формує соціальні основи розвитку сільських територій (в Україні більше 30 % населення проживає в сільській місцевості).

Демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України [205]. Для демографічної безпеки позитивні ефекти можуть проявитися у створенні умов для розширеного відтворення населення, а також зниженні проявів трудової міграції у сільській місцевості. Демографічна ситуація тісно пов'язана з економічним розвитком держави. Саме тому, основними чинниками впливу аграрного сектора економіки на забезпечення демографічної безпеки є: покращення інфраструктури сільських територій з метою забезпечення їх сталого розвитку; підвищення заробітної плати та покращення зайнятості та соціальних гарантій працюючих в аграрному секторі; розширення соціальної відповідальності аграрних підприємств, що сприяє приросту сільського населення.

Особливої уваги заслуговують екологічні детермінанти аграрного сектора економіки, які мають значний вплив на забезпечення економічної безпеки держави. Вплив аграрного потенціалу на забезпечення екологічної безпеки пояснюється тим, що аграрний сектор економіки з його сільським господарством виступають джерелом постійного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Саме тому з метою забезпечення екологічної безпеки держави доцільно насамперед створити умови для екологізації аграрного виробництва, що допоможе знизити негативний вплив на довкілля з боку аграрного сектора і відновлювати якісні характеристики природного середовища за рахунок процесу самовідновлення. Отже, екологізація аграрного виробництва, раціональне і збалансоване природокористування, ефективне використання природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора – це найвагоміші чинники, які безпосередньо впливають на посилення екологічної безпеки держави.

Не менш важливе значення у забезпеченні виробничої безпеки має виробництво екологічно чистої продукції аграрного сектора економіки. Особливість та переваги органічного виробництва проявляються у вигляді економічного зростання, захисту навколишнього середовища, якості та безпеки харчових продуктів, запобігання зміні клімату та соціальної справедливості. Крім того, органічне виробництво є прогресивним і перспективним трендом розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки, що за своєю суттю ґрунтується на принципах сталості та застосовує методи ведення господарства без використання шкідливих для довкілля мінеральних добрив і пестицидів.

Органічне сільськогосподарське виробництво – це виробництво за встановленими правилами, які дають змогу виробляти органічні продукти з оздоровчими властивостями, а також зберігати та відновлювати природні ресурси у процесі виробничої діяльності [52, с. 2].

Органічними або екологічно чистими вважають продукти, виготовлені з дотриманням визначених екологічних стандартів на всіх технологічних та реалізаційних етапах. У процесі виробництва органічних продуктів застосовують технології максимального збереження поживних речовин. Для

цього повністю відмовляються від ароматизаторів, барвників, консервантів та генетично модифікованих організмів. Заборонено проводити рафінування, мінералізацію та інші технологічні операції, які зменшують поживні властивості продукту. До того ж матеріали для упакування екологічно чистого продукту виготовляють з натуральної сировини [114].

У різних країнах для означення діяльності, що відповідає принципам виробництва органічної продукції, застосовують різні терміни: в Австралії, Англії, Україні та США – органічне сільське господарство; у Фінляндії – природне сільське господарство; у Франції, Австрії, Німеччині, Грузії, Швейцарії та Італії – екологічне, в Естонії – екологічно чисте сільське господарство. За стандартами ЄС терміни «екологічне», «біологічне» та «органічне» сільське господарство є тотожними.

Доцільно зазначити, що у різних країнах світу тлумачення органічного сільського господарства характеризуються особливостями законодавчого та нормативного-правового регулювання діяльності виробників органічної продукції (Додаток А).

Відповідно до світових правил, ведення органічного сільського господарства має ґрунтуватися на таких основоположних принципах [374]: 1) підтримці здоров'я (органічне сільське господарство має підтримувати і поліпшувати оздоровлення ґрунту, рослин, тварин, людини та планети як єдиного і неподільного цілого); 2) екології (органічне сільське господарство повинне ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працювати, співіснувати з ними і підтримувати їх); 3) справедливості (органічне сільське господарство має будуватися на відносинах, що гарантують справедливість із урахуванням загального стану навколишнього природного середовища та життєвих можливостей); 4) турботи (управління органічним сільським господарством повинне мати запобіжний і відповідальний характер і бути орієнтованим на захист здоров'я та добробуту нинішніх, майбутніх поколінь і навколишнього середовища) (рис. 1.8).

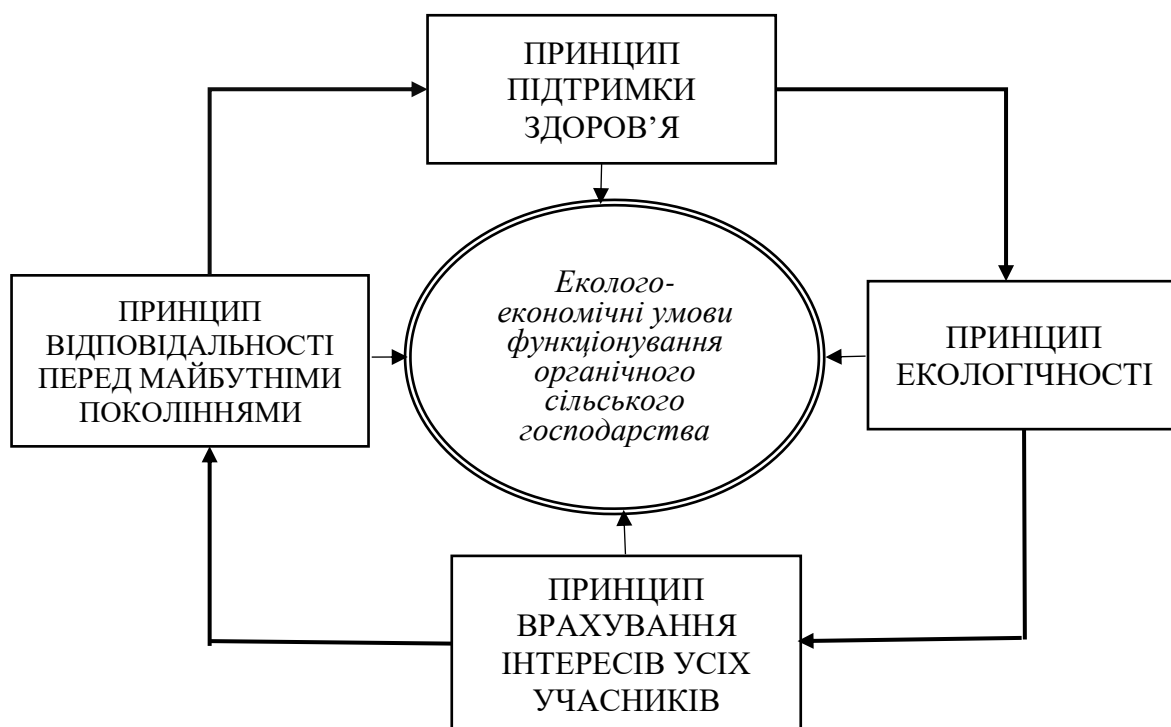

Рис. 1.8. **Основні принципи функціонування органічного сільського господарства**

Джерело: розроблено автором за [374]

Сьогодні органічне виробництво характеризується низкою основних економічних, екологічних та соціальних переваг, зокрема: підвищення незалежності виробника від зовнішніх джерел фінансування, поставок отрутохімікатів, мінеральних добрив, зменшення енерго- і трудовитрат на одиницю продукції; нарощування кількості робочих місць у сільській місцевості, розвиток місцевих ринків екологічної продукції; високі смакові і поживні якості виробленої продукції; мінімізація негативного впливу на природу, в тому числі зменшення забруднення ґрунту, ґрунтових і поверхневих вод, атмосфери, збереження біорізноманіття; більш етична і природна поведінка людини в екосистемі, частиною якої вона є, зокрема, зменшення страждань сільськогосподарських тварин [52].

Державне управління в галузі впровадження екологічно чистого виробництва в більшості країн світу передбачає розроблення та прийняття загальнодержавних, галузевих і місцевих програм, розроблення та прийняття

органами виконавчої влади в межах їхніх компетенції нормативно-правових актів, державних норм, стандартів у цій галузі, координацію та узгодження галузевих і місцевих програм, належний контроль за дотриманням законодавства та виконанням загальнодержавних програм у цій галузі.

Державною цільовою Програмою розвитку села на період до 2015 року задекларовано план, в якому частка органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства має складати до 10 %, а також передбачено стимулювання ведення органічного сільського господарства, унормування розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації [204].

Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції» від 3 вересня 2013 року визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю і спрямований на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні [196].

Визначальна роль аграрного сектора економіки полягає у забезпеченні продовольчої безпеки держави, що зумовлено, насамперед, необхідністю забезпечення населення продуктами харчування та відповідно зростанням попиту на якісні продукти харчування на світових ринках. В Україні правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної політики у сфері продовольчої безпеки держави закріплено у проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України» [214]. У цьому законопроекті визначено систему індикаторів оцінювання стану продовольчої безпеки, таких як: рівень споживання населенням харчових продуктів; економічна доступність харчових продуктів; фізична доступність харчових продуктів; стійкість продовольчого

ринку; ступінь незалежності продовольчого ринку; безпечність і якість харчових продуктів; рівень розвитку аграрного сектора; природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Отже, розвиток та функціонування аграрного сектора економіки безпосередньо впливає на продовольчу безпеку – шляхом забезпечення доступності продуктів харчування, підвищення якості продукції, імплементацію європейських та міжнародних стандартів у виробництво, насичення внутрішнього ринку конкурентоспроможними товарами вітчизняного виробництва.

Рівень розвитку та ефективність функціонування аграрного сектора економіки впливають на якість і безпечність продуктів харчування, а також рівень їх фізичної доступності для населення. Що стосується економічної і соціальної доступності продуктів харчування, то їх забезпечення напряму пов'язане зі зростанням рівня доходів населення, що своєю чергою залежить від розвитку всіх галузей національної економіки й ефективного використання економічного потенціалу держави загалом.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу детермінант впливу аграрного сектора на економічну безпеку, варто стверджувати про їх істотний вплив на зміцнення структурних компонентів економічної безпеки, який матиме ще більш виражений характер. Тож, зазначені чинники впливу аграрного сектора на економічну безпеку держави дали змогу державам вийти на світові аграрні ринки та зайняти стратегічно важливі сегменти, брати участь у міжнародному поділі праці, бути залученими у систему міжнародних господарських зв'язків, забезпечити продовольчу безпеку, підвищувати продуктивність тощо.

Окреслені структурно-функціональні аспекти дадуть можливість забезпечити потрібні умови для формування механізму розвитку економіки країни на основі підходу до виявлення взаємозв'язку чинників посилення економічної безпеки та впливу на розвиток аграрного сектора із обґрунтуванням соціального, економічного, інституційно-організаційного змісту цього напряму економічної діяльності (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Вплив детермінантів розвитку аграрного сектора на зміцнення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Отже, комплексна діагностика детермінант впливу аграрного сектора на економічну безпеку держави дає змогу констатувати, що вихідні передумови її забезпечення характеризуються не лише деструктивними впливами та дисбалансами. Це створює можливості для використання переваг природно-ресурсного потенціалу та формування ефективного інструментарію системи забезпечення економічної безпеки, що потребує подальшого поглиблення аналітичних процедур для вироблення механізмів підвищення ефективності реалізації державної аграрної політики, спрямованої на зміцнення економічної безпеки держави.

1.4. Державна аграрна політика в системі забезпечення економічної безпеки держави

В умовах сучасних тенденцій запорукою підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення добробуту населення в контексті зміцнення економічної безпеки держави виступає ефективна реалізація державної аграрної політики, яка створює умови для соціально-економічного розвитку та безпосередньо впливає на макроекономічні процеси в країні, зокрема, на економічну динаміку, рівень та темпи виробництва аграрної продукції, забезпечення населення продовольчою продукцією, стан розвитку аграрного ринку, динаміку та структуру зайнятості, а також соціально-економічні умови сільського розвитку. На формування характеру та набору основних інструментів державної аграрної політики з метою зміцнення її економічної безпеки мають вплив як об'єктивні (макроекономічні процеси, рівень продовольчої безпеки держави, потужний виробничо-ресурсний потенціал держави, місце держави в міжнародному поділі праці, рівень залежності внутрішнього аграрного ринку від світової кон'юнктури, існуюча система управління аграрним сектором та ін.), так і суб'єктивні (політична ситуація в країні, соціально-економічний розвиток сільських територій,

масштаби корупційних впливів, традиції господарювання в сільському господарстві, ментальність та психологія мислення сільського населення та ін.) чинники.

Своєю чергою державна аграрна політика, з одного боку, є адекватною відповіддю на запити, що формують сучасні виклики і загрози продовольчій та економічній безпеці держави, а з іншого – відображенням реального стану економіки аграрного сектора, ситуація в якій зумовлює необхідність розроблення ефективних механізмів та інструментів управлінського впливу в системі забезпечення економічної безпеки держави. З метою досягнення поставлених перед державною аграрною політикою завдань, а також з'ясування її ролі у забезпеченні економічної безпеки держави необхідно проаналізувати це поняття як складову економічної державної політики, яка призначена управляти розвитком аграрного сектора та відносинами, що формуються у галузі.

Розкриття особливостей державної аграрної політики, її економічної природи та змістовних характеристик, потребує акцентування уваги на з'ясуванні змісту поняття «політика».

У традиційному розумінні політика інтерпретується як середовище взаємодії між різними соціальними групами, партіями, націями, народами, державами, владою і населенням, а також громадянами та їх об'єднаннями [78, с.7]. На думку О. Кілієвич, в українській термінології існує дуалізм думок навколо терміна «політика» [121, с. 17]: 1) політика (politics) – це сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів у межах використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів. У цьому розумінні політику аналізують переважно політологи; 2) політика (policy) – у загальному розумінні – це план дій «напрям дій, прийнятний і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо». У цьому сенсі близькими за змістом термінами (але не синонімами) можна вважати слова «програма» та «стратегія».

Дефініція «політика» представлена в енциклопедичній та науковій літературі, а отже створює надійне підґрунтя для дослідження проблематики

державної аграрної політики. В «Економічній енциклопедії» аграрна політика визначається як курс та система заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, вдосконалення або докорінну зміну існуючих форм власності, на поліпшення умов життя й побуту його мешканців, на забезпечення сировиною промисловості тощо [50, с. 17]. При цьому вона віднесена до важливих елементів соціально-економічної політики держави, яка передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики формування аграрних відносин, економічне обґрунтування шляхів розвитку села. Тобто, аграрну політику розглядають як комплекс заходів, спрямованих винятково на розвиток сільського господарства та земельних відносин, що є надто звуженим трактуванням. За такого підходу аграрна політика постає складовою частиною економічної політики держави і формується у взаємозв'язку з промисловою, екологічною, соціальною, зовнішньоторговельною політиками. Іншими словами, безліч завдань, на вирішення яких спрямована державна політика в аграрному секторі, прямо впливають на забезпечення як продовольчої, так і економічної безпеки держави.

Питання формування та реалізації державної аграрної політики досліджені у працях багатьох провідних вітчизняних учених-економістів, однак загалом ця проблема залишається недостатньо структурованою і, як наслідок, часто викликає використання загальних і неефективних методів державного управління. Втім, ситуація, що склалася в аграрному секторі економіки, свідчить про недосконалість державної аграрної політики в усіх її проявах [251].

За визначенням М. Хорунжого, державна аграрна політика є складовою загальної економічної політики України, що спрямована на подолання кризової ситуації в аграрному виробництві, створення соціально-економічних умов життя і праці українських селян на рівні розвинутих країн, забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва на світовому аграрному ринку [320]. Тобто, як соціально-економічне явище, та політика сприяє досягненню поставленої політичної мети і завдань розвитку суспільного виробництва країни в конкретних умовах. А змістовне наповнення державної

аграрної політики відображає особливості розвитку сільського господарства за визначеними етапами, які визначає особливості життя сільського населення країни. З позиції науковця, зупинити спад та покращити продовольче забезпечення можливо лише за умови, коли державна аграрна політика буде спрямована на створення необхідних організаційно-економічних умов поступального розвитку аграрного виробництва. На нашу думку, такий підхід надто узагальнений і недостатньо характеризує економічну сутність державної аграрної політики, а визначає її як складову загальної економічної політики.

Зовсім інше трактування державної аграрної політики запропонували В. Шиян та І. Шарко, які визначають її як сукупність принципів і дій, які здійснює держава у вирішенні комплексу проблем, пов'язаних із функціонуванням агропромислового комплексу (власне аграрного виробництва, структур агробізнесу, аграрного ринку, споживання, розвитку сільських територій тощо) [328, с. 12]. Недоліком цього визначення є те, що сутність державної аграрної політики у цьому випадку визначається через конкретні її стратегічні та тактичні цілі в аграрному секторі економіки, однак не зазначено, що вони можуть змінюватися залежно від особливостей конкретного історичного періоду, притаманних для нього загроз та специфіки національних інтересів держави.

Поняття «державна аграрна політика», на думку О. Жоголевої, можна визначити як цілеспрямовану діяльність держави, обмежену ресурсами, бюджетом і часом, покликану забезпечити продовольчу безпеку країни зі збереженням сприятливої екологічної ситуації і вирішенням соціальних питань на селі [98, с. 42]. На відміну від наведених вище визначень в останньому виділяють головні ознаки аграрної політики як курсу дій держави стосовно аграрного сектора економіки, зокрема: наявність трьох складових основної мети, визначення потреби в матеріальних і фінансових ресурсах для досягнення цих цілей у визначений термін.

У науковій літературі наявні також трактування державної аграрної політики як сукупності науково-обґрунтованих ідей і концепцій щодо розвитку

сільського господарства та пов'язаних із ним галузей на певному історичному етапі життя країни. До повного поняття аграрної політики входять також наявність певних економічних структур, здатних забезпечити реалізацію цих ідей, а також функціонування відповідного господарського механізму, який би матеріально заохочував підприємства, організації, управлінські структури і працівників здійснювати їх [320, с. 17].

Більш повне і точне визначення державної аграрної політики запропонував академік П. Саблук, відповідно до якого її розробляють відповідні владні структури і яка практично спрямована на реалізацію великої сукупності правових, організаційних, економічних, наукових, соціальних, кадрових та інших заходів з метою забезпечення такого розвитку аграрного сектора економіки, який би повністю відповідав продовольчим потребам країни [237]. При цьому, йдеться не тільки про безпосередньо продовольчі інтереси, а й про задоволення всіх інших її потреб: 1) усунення залежності від інших країн у продуктах харчування; 2) розвиток експортного потенціалу аграрного сектора економіки; 3) створення надійних запасів продовольчих ресурсів; 4) гарантування продовольчої безпеки держави, виведення аграрного сектора на світовий рівень розвитку. Відповідно до такого підходу державна аграрна політика набуває чітких, економічно обумовлених меж, тобто охоплює розвиток аграрного сектора для забезпечення продовольчої безпеки, виступає як системний, організаційно оформлений механізм зі своїми цільовими інструментами та роллю в економічній системі.

Водночас, на думку О. Скидан, виважений та системний підхід до формування та здійснення державної аграрної політики є основою для високоефективного соціально-економічного розвитку країни, добробуту її громадян [250]. Науковець державну аграрну політику пропонує розглядати як комплексну систему стратегічних і тактичних принципів, цілей, засобів і методів науково-методологічного, політико-правового, соціально-економічного, екологічного та організаційного характеру, спрямованих на формування продовольчої безпеки держави та сталий розвиток сільських територій.

Загалом на основі розгляду великої кількості трактувань, можна виділити два принципові підходи до розгляду державної аграрної політики. Тобто, у вузькому розумінні державну аграрну політику розглядають як систему цілей і заходів, спрямованих на розвиток аграрного сектора економіки. Іншими словами, таку політику визначають як діяльність держави, спрямовану на створення господарсько-фінансових і політичних ринкових умов в аграрному секторі, яка реалізується шляхом впливу на економічні процеси, що протікають у ньому, через форми та методи, найбільш дієві в області аграрної економіки» [166, с.10].

Розуміння державної аграрної політики в ширшому ракурсі передбачає використання структурного підходу до її економічного змісту, за якого вона охоплює: 1) політику розвитку аграрного сектора; 2) продовольчу політику, що стосується споживання продуктів харчування основними групами і верствами населення; 3) агропромислову політику, яка пов'язана з проблемами обслуговування сільського господарства, в тому числі торгівлю, переробку, сферу виробництва засобів виробництва для галузі; 4) зовнішньоторговельну політику. Зазначений підхід охоплює найважливіші напрями дій, які мають бути реалізовані державою для підтримання пріоритетності аграрного сектора в національній економіці.

Зауважимо, що сьогодні заслуговує на увагу позиція академіка В. Юрчишина щодо розроблення нової аграрної політики, яка всією своєю сутністю, механізмами здійснення і результатами повинна мати характер новітньої аграрної політики [340, с. 4]. На думку науковця, необхідність такої політики зумовлена новою економічною ситуацією та історичним періодом розвитку українського суспільства. У попередні роки аграрна політика була спрямована на ринкову трансформацію аграрного сектора, зупинення аграрної кризи і стабілізацію сільськогосподарського виробництва. Ця мета здебільшого досягнута [51, с. 4]. Тому в даний час Україні потрібна нова державна аграрна політика, яка б мала стратегічний та системний характер, соціальну спрямованість та відповідала принципам сталого розвитку. Саме на цьому етапі,

насамперед, необхідно визначитися з питанням поняття та сутності державної аграрної політики, оскільки в Україні поки ще не розроблений єдиний понятійний апарат для прийняття рішень з реалізації аграрної політики.

З позиції Л. Гринів та М. Кічурчак, державна аграрна політика – це взаємоузгоджена єдність соціально-економічних та організаційно-правових механізмів регулювання аграрного сектора національної економіки [68]. Втім, стратегічна спрямованість державної аграрної політики підпорядкована ефективному досягненню економічного зростання в аграрному секторі національної економіки, що виступає метою політики. На думку науковців, така спрямованість актуалізує пошуки альтернативних варіантів вирішення продовольчої проблеми, які керуються можливостями забезпечення інтенсивного росту при стабілізації і скороченні потреби в основних лімітуючих ресурсах – посівних площах, зрошувальній воді, поголів'ї тварин, кормах, добривах та пестицидах, техніці, капіталовкладеннях тощо, на основі науково-технічного прогресу і розвитку господарського механізму, стимулювання економії і скорочення втрат.

Цілком погоджуємося з думкою В. Рябоконт, за якою вектор державної аграрної політики повинен бути спрямований на гарантування продовольчої безпеки держави, забезпечення пріоритетного розвитку аграрного сектора економіки з визнанням сільського господарства базовою галуззю економіки національного господарства, створення умов для стабілізації та виробництва сільськогосподарської продукції [235, с. 24]. Крім того, у полі зору державної аграрної політики постійно має перебувати проблема вдосконалення організаційно-економічних механізмів, цінового регулювання, кредитно-фінансової системи й податкової політики, спрямованих на стимулювання розвитку аграрного виробництва.

На думку С. Кваші, незважаючи на те, що сучасна державна аграрна політика спрямована, насамперед, на реалізацію споживчих інтересів суспільства через створення умов для сільського господарства, її соціально-економічна суть полягає у тому, що аграрний сектор сьогодні є не просто

пріоритетним і ключовим, – у владі він сприймається як «локомотив» у відродженні і становленні національної економіки [120, с. 14-15].

Необхідно врахувати, що головною вимогою до сучасної аграрної політики є дотримання комплексного підходу у процесі розроблення та реалізації, тобто визначення стратегічних і тактичних заходів, їх узгоджена реалізація у всіх ланках аграрного сектора. Така умова може бути забезпечена на основі тісного взаємозв'язку основних складових економічної політики, тобто фінансової, кредитної, податкової, цінової, політичної, доходів і пенсійного забезпечення [141, с. 36].

Погоджуємося з думкою академіка В. Юрчишина, що однією з найважливіших передумов високовідповідальної розробки та ефективного практичного втілення нової аграрної політики має стати усвідомлення її як такої нормативно-правової системи, у якій буде передбачено і забезпечено виконання в єдності соціальних, економічних і політичних завдань стратегічно-цільового призначення [340, с. 6-7]. З огляду на це, нову аграрну політику можна буде вважати ефективно діючою лише за умови, якщо вона забезпечить досягнення в результаті здійснення визначених у ній соціально-економічних і політичних цілей.

Не можемо погодитися з думкою С. Дем'яненка та І. Свідерської, що державна аграрна політика не повинна займатися проблемами розвитку сільських територій, які доцільно розглядати комплексно, зі залученням не тільки Міністерства аграрної політики та продовольства, але й інших міністерств. На переконання останніх, враховуючи актуальність, складність і комплексність цих проблем, доцільно створити окреме агентство з розвитку сільських територій, яке б координувало і спрямовувало всю відповідну роботу [76, с. 73]. Необхідність посилення сільських аспектів в сучасній аграрній політиці розглядає науковець О. Попова, яка пропонує двокомпонентну аграрну політику, зокрема галузеву й спрямовану на підтримку сільського розвитку, яку треба реалізувати на рівні кожного аграрного підприємства [192, с. 259]. Автор вважає, що в межах аграрної політики розвиток сільської економіки можна

підтримувати за допомогою модернізації господарств, формування виробничої інфраструктури, диверсифікації діяльності за рахунок несільськогосподарських видів тощо.

Варто відзначити, що в сучасних дослідженнях більшість науковців дотримуються позиції, за якою основними напрямками державної аграрної політики є забезпечення продовольчої безпеки та формування продовольчого ринку.

У контексті дослідження державної аграрної політики доцільним є вивчення відповідного зарубіжного досвіду. За офіційною методикою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) аграрна політика поділяється на сільськогосподарську політику (на користь виробників) і продовольчу (на користь споживачів). Використання цієї класифікації вплинуло на зміну методів аналізу аграрної політики. Зокрема, проаналізовано не розподіл державних витрат на сільське господарство, а трансфертні платежі в аграрний сектор за рахунок споживачів продовольства і платників податків. Беручи до уваги це, держава виступає посередником між платником податків чи споживачем продукції та виробником аграрної продукції.

Новий погляд на державну аграрну політику пропонують також такі науковці розвинутих країн світу як Л. Твітен і К. Зулауф. Економісти-аграрники визначають особливості функціонування американського сільського господарства під час формування нової економічної і політичної парадигми, яка визнає необхідність радикальних змін у функціонуванні аграрного сектора економіки [377, с. 263–264]. Заслуговує на увагу позиція Т. Джослінга, який доводить, що розвинуті країни також вживають відповідних заходів з метою змінити традиційні погляди на розвиток аграрного сектора [364, с. 271].

Суттєво новітній підхід на державну аграрну політику визначають У. Коулман, Дж. Скогстад і М. Аткінсон. У межах своїх досліджень науковці відзначають, що розвиток сучасного сільського господарства полягає у переході від моделі розвитку аграрного сектора економіки за умови державної підтримки до ринково-ліберальної моделі [349]. Деяко подібного підходу дотримується

професор міжнародної економічної політики Університету штату Міннесота, який стверджує, що сільське господарство здатне стати «локомотивом» будь-якої країни. На його думку, проблему продовольчого забезпечення населення можна вирішити лише з подоланням проблеми бідності, що можна досягнути лише за умов модернізації аграрного сектора та її реалізації через лібералізацію торговельної політики і відкритість національних економік.

Широкого трактування державної аграрної політики дотримуються у Європейському Союзі. Це можна стверджувати з огляду на сформульовані у ст. 39 Римського договору цілі єдиної аграрної політики країн Європейського Союзу [103, с. 8–9]: збільшувати продуктивність сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку аграрного виробництва й оптимального використання виробничих факторів, особливо праці; у такий спосіб забезпечувати досить високий рівень життя сільського населення, зокрема шляхом збільшення індивідуальних доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві; підтримувати стабільність ринків; забезпечувати можливості для пропозиції сільськогосподарської продукції; сприяти реалізації сільськогосподарської продукції споживачам за доступними цінами.

Проведене наукове дослідження засвідчило існування широкого спектру теоретичних поглядів до розуміння сутності «державна аграрна політика». Як показує теоретичний аналіз наукових джерел, сучасному розумінню державної аграрної політики властиве різнобічне змістовне наповнення, а кожен із сутнісних аспектів може слугувати основою її характеристики. Узагальнюючи наукові пошуки в цьому напрямі, варто зазначити, що різні вчені, залежно від предмета свого наукового дослідження, розглядають різні аспекти, рівні та форми існування цього поняття, а, отже, і наповнюють його новим змістом.

На нашу думку, державна аграрна політика України як складова державної політики, що реалізується відповідно до задекларованих цілей і завдань, має ґрунтуватися на загальнонаукових та організаційно-управлінських принципах і

реалізовуватися за допомогою механізму протидії загрозам, які створюють дестабілізуючий вплив на розвиток аграрного сектора економіки.

Таким способом підтверджується, що державна аграрна політика спрямована на вирішення важливої, але системної і комплексної проблеми. Відповідно її положення мають бути належно інституціалізовані у нормативно-правовій базі держави. Попри те, у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року визначено засади державної аграрної політики, спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора національної економіки на період до 2015 року, системності й комплексності в процесі вживання заходів з реалізації цієї політики всіма органами державної влади й органами місцевого самоврядування [211].

Державна аграрна політика ґрунтується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору. Досліджувана політика держави поширюється на сільське й рибне господарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарської продукції, аграрну науку й освіту, соціальну сферу села, матеріально-технічне й фінансове забезпечення його мешканців. Законом також визначені складники державної аграрної політики, до яких віднесено комплекс правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення й забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

Водночас потрібно зазначити, що прийнятий нормативний документ, як слушно зауважив О. Скидан, викликає низку зауважень, зокрема: 1) відсутність дефініції поняття «державна аграрна політика»; 2) при широкому спектрі галузей і сфер діяльності, на які поширюється аграрна політика, а головні її пріоритети, практично стосуються винятково питань розвитку сільського господарства. Водночас гарантування продовольчої безпеки, яке є визначальною стратегічною метою аграрної політики, потребує врахування значно ширшого кола питань,

пов'язаних, зокрема, зі заготівлею, зберіганням, переробкою, реалізацією продовольчої продукції, її якістю, безпекою тощо. Відповідно, вітчизняна нормативно-правова база не має напрацьованих організаційних та економічних інструментів досягнення окресленої мети [252, с. 55.].

Зазначимо, що інституційний базис державної аграрної політики, визначений нормативними актами і програмними документами, формує пріоритетні заходи в межах національних економічних інтересів держави: Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [213], «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» [218], «Про зерно та ринок зерна в Україні» [207], «Про державну підтримку сільського господарства України» [202], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [211], Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [204], Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [221], Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [219], Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [206].

Загалом законодавче забезпечення державної аграрної політики сьогодні залишається фрагментарним, неузгодженим, а іноді – суперечливим. Суб'єкти господарювання аграрного сектора працюють в умовах високого рівня юридичної, регуляторної та політичної невизначеності. Економічна діяльність ускладнюється постійними правками прийнятих законодавчих актів. Окрім того, положення законів є нечіткими, уточнюються в постановах міністерств, строки прийняття яких є непередбачуваними й фінансові зобов'язання щодо них не завжди виконують. Тому в сучасних євроінтеграційних умовах, насамперед, необхідно провести оптимізацію нормативно-правової бази у сфері державної аграрної політики та узгодити її основні положення з нормами та нормативами САП Європейського Союзу.

Враховуючи наведені вище заходи та напрями інституційної реалізації державної аграрної політики, які мають стати основою забезпечення економічної

безпеки держави, є підстави для висновку й про неоднорідність її суб'єктів та об'єктів. Суб'єктом державної аграрної політики постає держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи загальної компетенції. Сьогодні в Україні такими органами є передусім органи загальної компетенції, зокрема, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, суб'єкти аграрного сектора економіки та їх об'єднання. Також важливими суб'єктами є відповідні урядові структури галузевої компетенції – насамперед Міністерство аграрної політики та продовольства України, головні управління агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій, управління агропромислового розвитку районних державних адміністрацій, Державна інспекція сільського господарства України, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України та ін. Саме визначальна роль у веденні державної аграрної політики належить галузевим органам державної влади, які виступають основними виконавцями заходів щодо реалізації цієї політики.

Водночас варто зазначити, що головною метою цієї політики є формування комплексу заходів стосовно недопущення або мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз розвитку аграрного сектора національної економіки. Існує думка, що важливими елементами державної аграрної політики будь-якого уряду є цілі, які можуть бути встановлені, засоби для досягнення цих цілей, виконавчі органи, що активізують і контролюють ефективність використання фінансових ресурсів, а також обмежуючі фактори, які існують при виконанні розробленого плану чи програмного документу [7, с. 49].

Законом України «Про основні засади аграрної політики до 2015 року» визначено стратегічні цілі, на досягнення яких має бути спрямована політика держави: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі [211].

Утім, на наш погляд, державну аграрну політику не можна обмежувати тільки системою цілей та розроблених заходів, що містяться в нормативно-правових документах і прийнятих рішеннях. Основою сучасної державної аграрної політики має стати економічна стратегія і тактика ефективного розвитку аграрного сектора, розроблення і реалізація яких мають відповідати об'єктивним економічним законам. Аграрна стратегія встановлює як держава може використовувати інструменти державної політики для реалізації цілей, визначає процедури прийняття відповідних рішень в умовах певного аграрного устрою, що сформований у державі. У програмних документах виокремлюють основні принципи аграрної стратегії, які поширюються у сфері формування та здійснення державної аграрної політики.

Принципи державної аграрної політики треба розглядати як основоположні правила діяльності органів, інститутів та суб'єктів з управління процесами розвитку і функціонування аграрного сектора економіки. Традиційно принципи державної політики поділяються на загальні (універсальні) та галузеві (специфічні). У процесі формування державної аграрної політики доцільно використовувати універсальні принципи, оскільки вони мають загальний зміст, а їхня дія може застосовуватися в усіх видах державної політики. До них відносять: об'єктивність; конкретність; оптимальність; зворотні зв'язки; відповідність правовим нормам тощо.

У програмних документах до основних принципів аграрної стратегії віднесено: пріоритетність аграрного сектора у загальнодержавній економічній політиці; випередження загроз у продовольчій безпеці та забезпечення її в умовах глобалізації; застосування інструментів стратегічного управління розвитком аграрного сектора та оперативного впливу на кон'юнктуру ринку; диференційованість підходів до формування умов державної підтримки аграрних виробників залежно від встановлених критеріїв їх діяльності; орієнтація на підтримку розвитку кооперації та кластерної організації виробництва; розвиток саморегулювання в аграрному секторі, делегування частини повноважень держави щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі

контролю якості та безпечності продукції; формування позитивних довгострокових очікувань сільськогосподарських виробників; створення умов для запровадження найкращих за продуктивністю, ресурсомісткістю та енергоефективністю засобів виробництва та технологій; стимулювання раціонального аграрного природокористування; урахування регіональних умов у розвитку сільського господарства [221]. На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити такими принципами: законність, пріоритетність, критеріальність, цілеспрямованість, ефективність, протекціонізм.

Принцип законності полягає у реалізації на законних засадах усіх функціональних обов'язків, закріплених за органами державної влади в межах їх компетенцій, відповідальними за конкретні заходи у сфері розвитку аграрного сектора, а також господарської діяльності аграрними товаровиробниками.

Принцип пріоритетності означає сприяння реалізації цільових пріоритетних напрямів розвитку державної аграрної політики, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора та зміцнення економічної безпеки держави.

Принцип критеріальності полягає в необхідності побудови процесу формування державної аграрної політики на основі чітко визначених загальних критеріїв за пріоритетними напрямами політики.

Принцип цілеспрямованості ґрунтується на чіткому визначенні цілей державної аграрної політики та узгодженні між операційними, тактичними та стратегічними цілями.

Принцип ефективності визначається прийняттям управлінських рішень, орієнтованих на максимальне використання потенціалу структурно-функціональних компонентів аграрного сектора економіки, що дає змогу підвищити ефективність господарювання в національній економіці.

Принцип протекціонізму передбачає всебічний захист економічних інтересів національних суб'єктів аграрного підприємництва від загроз на внутрішньому і зовнішньому ринках.

З огляду на довгостроковість зазначеної політики, важливо окреслити стратегічні та тактичні цілі, керуючись якими реалізується державна аграрна політика. Зокрема, стратегічними цілями державної аграрної політики України мають бути: прискорення темпів зростання розвитку аграрного сектора, забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення конкурентоспроможності на світовому аграрному ринку, забезпечення сталого розвитку сільських територій та ін., які спрямовані на зміцнення економічної безпеки держави. Отже, державна аграрна політика виступає пріоритетною сферою макроекономічного регулювання, яка визначає напрями та можливості регулювання національної політики держави.

Враховуючи стратегічну пріоритетність аграрного сектора економіки, пропонуємо розглядати державну аграрну політику як важливий напрям національної політики держави. Державна аграрна політика реалізується в процесі взаємодії з іншими видами політики, зокрема економічною, промисловою, фінансовою, соціальною тощо. Виступаючи гарантом забезпечення продовольчої безпеки країни, державна аграрна політика першочергово повинна бути зорієнтована на прийняття та реалізацію цілого комплексу рішень, які забезпечуватимуть такі важливі тактичні цілі: збільшення обсягів виробництва аграрної продукції, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, підвищення ефективності сільського господарства, стабільний соціально-економічний розвиток сільських територій, зростання рівня зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя. Отож, можна стверджувати, що пріоритетною метою державної аграрної політики є підвищення ефективності розвитку аграрного сектора і захист інтересів представників аграрного ринку.

Державна аграрна політика, спрямована не лише на зміцнення конкурентоспроможності національної економіки, але й на забезпечення економічної безпеки держави, має реалізовуватися за сформованими інструментами. Отже, вибір і поєднання інструментів як економічної політики, так і державної аграрної політики зокрема, залежать від рівня соціально-

економічного розвитку та міри сформованості інституційного базису економічної безпеки держави. Відомо, що для дієвості та вищої результативності державної аграрної політики доцільним є використання інструментів та засобів у межах адміністративних або економічних методів управління. Адміністративні стосуються запровадження прямих заборон, примусу, квотування, ліцензування, тобто прямого державного втручання у діяльність економічних суб'єктів; економічні націлені на зміну відповідних характеристик, але не шляхом примусу чи заборони, а через створення відповідного економіко-правового середовища, запровадження стимулів та посилення мотивації до необхідної поведінки економічних суб'єктів у ринковому середовищі [71, с. 51].

До адміністративних методів можна віднести: створення механізму адміністрування податків; визначення умов надання дотацій аграрним підприємствам; регулювання імпорту та експорту аграрної продукції; посилення контролю за дотриманням екологічних норм та соціальних стандартів; державне сприяння впровадження системи гарантування якості та безпеки аграрної продукції. Водночас економічні методи охоплюють: пільгове оподаткування на етапах створення суб'єктів аграрного підприємництва; запровадження фінансово-економічних стимулів для інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора; формування інституційних засад сталого розвитку аграрного сектора; регулювання цін та кон'юнктури аграрного ринку; державне страхування ризиків ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі; сприяння модернізації техніко-технологічного забезпечення аграрного сектора.

Зазначимо, що концептуальні засади державної аграрної політики базуються на використанні низки елементів, основними з яких є сутнісна характеристика, об'єкти та суб'єкти, цілі та пріоритети, принципи та умови реалізації, ґрунтовне детальне дослідження яких створює підґрунтя для розробки пріоритетних напрямів удосконалення державної аграрної політики в системі забезпечення економічної безпеки держави (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Концептуальні положення державної аграрної політики та їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Своєю чергою до найбільш значущих заходів щодо реалізації державної аграрної політики можна віднести: 1) фінансове забезпечення виробників аграрної продукції шляхом надання бюджетних коштів; 2) впровадження спеціальних податкових режимів щодо аграрних товаровиробників; 3) проведення операцій зі закупівлі, зберігання, переробки і поставок аграрної продукції, сировини і продовольства для задоволення суспільних потреб; 4) регулювання аграрного ринку з використанням митно-тарифних та нетарифних інструментів та створення умов для стимулювання розвитку його інфраструктурного забезпечення; 5) запровадження механізмів антимонопольного регулювання аграрного ринку тощо.

Пріоритетним напрямом реалізації державної аграрної політики залишається стратегічне планування, що ґрунтується на середньо- та довгострокових програмах розвитку аграрного сектора, визначених звичаях та цінностях, а також на порівнянні витрат і доходів, пов'язаних із прийняттям того чи іншого плану. Водночас реалізація сформованих стратегічних, тактичних і оперативних цілей розвитку національної економіки потребує визначення нових пріоритетів державної аграрної політики, застосування яких сприятиме досягненню бажаного макроекономічного ефекту та посиленню економічної безпеки держави.

Зазначимо, що реалізація ефективної державної аграрної політики потребує розроблення та удосконалення концептуальних основ забезпечення продовольчої та економічної безпеки, визначення викликів і загроз в аграрному секторі економіки, встановлення причин, що їх обумовлюють, а також впровадження дієвих механізмів щодо їх запобігання і протидії, впровадження обґрунтованої системи стратегічного планування.

Висновки до розділу 1

1. В сучасній економічній системі особливе місце займає проблема забезпечення економічної безпеки як основна складова національної безпеки держави. Економічна безпека виступає матеріальною основою, підґрунтям

функціонування всіх інших видів безпеки, умовою підтримання соціального й економічного поступу. Ідентифіковано різні підходи до сутнісного трактування поняття «економічна безпека держави», які об'єднано в такі групи: самостійний об'єкт дослідження, компонента національної безпеки; стан національної економіки; сукупність різнорівневих національних інтересів в економічній сфері; характеристика інтегрованості умов, властивостей та чинників; критерій стабільності та стійкості економічної системи; сукупність ознак захищеності економіки та її складових від внутрішніх і зовнішніх загроз.

2. У роботі обґрунтовано, що система забезпечення економічної безпеки держави включає сукупність державних і недержавних інститутів, які використовують взаємопов'язані і взаємоузгоджені інструменти державної політики. Останні спрямовані на гарантування безпечних умов функціонування національної економіки та підвищення рівня економічної безпеки держави в умовах існуючих внутрішніх і зовнішніх загроз. Ґрунтуючись на ресурсно-функціональному потенціалі системи забезпечення економічної безпеки держави, а також чинниках зовнішнього середовища, до основних її складових віднесено: суб'єкти та об'єкти управління, внутрішні компоненти (види економічної безпеки), механізми (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями) та підсистеми забезпечення.

3. Доведено, що аграрний сектор економіки відіграє стратегічно важливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави. Опрацювання наукових поглядів до тлумачення сутності аграрного сектора економіки дозволило сформувати авторську дефініцію цього поняття як сектора національної економіки із внутрішніми структурно-функціональними компонентами та галузевими підкомплексами (рослинництво, тваринництво, пов'язані галузі промисловості), функціонування яких закладає основи сталого розвитку економіки через посилення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу аграрної продукції й покращення соціально-економічного становища сільських територій. Місце аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави ідентифікується за рівнями (макроекономічний,

регіональний, галузевий, мікроекономічний, нано), як галузі національної економіки та за матеріально-технічними факторами (фактори виробництва, продуктивні сили, економічні відносини, розвиток НТП), як виробничої системи, що використовує та продукує необхідні ресурси і фактори, інтегруючись в єдину загальногосподарську систему.

4. Уточнення дефініцій «аграрний сектор економіки» і «система забезпечення економічної безпеки» дозволило встановити взаємозв'язки між цими поняттями та викласти подальшу логіку дослідження з урахуванням їх взаємозалежності, яка передбачає ефективне використання аграрним сектором природно-ресурсного потенціалу держави та формування передумов для підтримки функціональних і галузево-структурних складових розвитку аграрного сектора системою економічної безпеки держави. Основними із них визначено: підвищення економічної і соціальної ефективності аграрного сектора, зміцнення продовольчої безпеки, нарощення експортного потенціалу, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, стимулювання розвитку сільських територій та їх інфраструктури, сприяння своєчасному виявленню, запобіганню та нейтралізації загроз національним економічним інтересам.

5. На забезпечення економічної безпеки держави значний вплив мають детермінанти функціонування аграрного сектора, під якими розуміємо множинну сукупність чинників, рушіїв, які зумовлюють розвиток процесів і, як наслідок, приводять до трансформування стану і характеристик економічної безпеки, формують механізми запобігання та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Діагностика детермінант аграрного сектора дозволяє констатувати, що вихідні передумови її забезпечення характеризуються не лише деструктивними впливами та дисбалансами. Це створює можливості для використання переваг природно-ресурсного потенціалу та формування ресурсного інструментарію системи забезпечення економічної безпеки.

6. Запорукою підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення добробуту населення в контексті зміцнення економічної безпеки держави виступає ефективна реалізація державної аграрної

політики, на формування характеру та набору основних інструментів якої мають вплив як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Встановлено, що базовими елементами державної аграрної політики є сутнісна характеристика (система механізмів державного регулювання, яка охоплює цілі, завдання, принципи, заходи, спрямовані на створення умов функціонування аграрного сектора в системі економічної безпеки держави), об'єкт державної аграрної політики (аграрні підприємства; галузі аграрного сектора та суміжних секторів економіки; сільські території; споживачі продовольчої продукції, суб'єкт державної аграрної політики (органи законодавчої та виконавчої влади; суб'єкти аграрного сектора економіки; аграрні інституції), цілі державної аграрної політики (стратегічні, проміжні, тактичні), принципи (законність; пріоритетність; критеріальність; цілеспрямованість; ефективність; протекціонізм), умови реалізації (сталий розвиток основних параметрів функціонування аграрного сектора економіки; підвищення ефективності інтеграції аграрного сектора у продовольчі сегменти світового аграрного ринку; розробка політики формування позитивного іміджу вітчизняної аграрної продукції на зовнішніх ринках).

7. Доведено, що перевагою державного регулювання в досліджуваному секторі на основі аграрної політики є уможливлення поєднання економічної і соціальної компонент, забезпечення сталого розвитку сільських територій, здійснення позитивного впливу на ключові види економічної безпеки держави – макроекономічну, виробничу, продовольчу, соціальну, інвестиційно-інноваційну, зовнішньоекономічну. Визначено заходи реалізації ефективної державної аграрної політики, які повинні бути спрямовані насамперед на розроблення та впровадження механізмів щодо виявлення викликів і загроз в аграрному секторі економіки, встановлення причин, що їх обумовлюють, також впровадження дієвих механізмів щодо їх попередження і протидії у забезпеченні продовольчої та економічної безпеки.

Основні результати теоретичних засад дослідження аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави висвітлено автором у працях [271; 280; 284; 285; 291; 292; 294; 303; 304; 308; 311; 312; 326].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Методологічні засади дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави

В умовах активізації євроінтеграційних процесів забезпечення сталого розвитку національної економіки та її економічної безпеки набуває першочергового значення. Критичний аналіз праць науковців у сфері визначення основних методичних підходів щодо оцінювання параметрів розвитку аграрного сектора, їх ролі у забезпеченні економічної безпеки держави дає підстави акцентувати увагу на перевагах використання таких методів та результатів, які можна отримати.

Необхідність комплексного і системного дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки продиктована такими причинами:

- потребою пошуку нового концептуального підходу забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, який визначають вибором методики і моделі розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора у системі забезпечення економічної безпеки;
- надмірною централізацією бюджетних коштів та недосконалістю існуючих механізмів їх розподілу;
- неефективністю існуючих механізмів подолання кризових ситуацій в аграрному секторі, підвищення його інвестиційної привабливості та безперспективністю цільового бюджетного фінансування окремих напрямів державної аграрної політики;
- необхідністю забезпечити для аграрного сектора такі умови, за яких його складові компоненти б мали достатній потенціал для економічного зростання.

Визначені деформації у методології дослідження аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки продукують бар'єри формування та не забезпечують ефективного використання потенціалу аграрного сектора, а, отже, не впливають на зміцнення економічної безпеки держави. Зазначене актуалізує потребу поглибленого дослідження науково-практичної проблеми розвитку аграрного сектора та міри його впливу на державні економічні процеси.

В теорії економічної безпеки для оцінювання стану соціально-економічних систем, які є об'єктами аналізу, а також ефективності реалізовуваних державою заходів і використовуваних засобів застосовують специфічний методичний апарат як за підбором особливих підходів, методів і методик, так і за характером і принципами формування висновків, узагальнень та заключень.

Під методологією (від грецького *methodes* – «пізнання» та *logos* – «вчення») розуміють концептуальний виклад мети, змісту та методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної та систематизованої інформації про процеси та явища. Сутність методологічного апарату дослідження характеризується сучасним розумінням методології як учення про структуру, логіку, організацію, методи, засоби та форми наукового пізнання. Крім того, для методології найважливішим є визначення проблеми, предмета дослідження та перевірка достовірності отриманих результатів наукового дослідження [123, с. 42-43].

Потрібно зазначити, що методологія оцінювання економічної безпеки об'єктивно складна, комплексна, неоднозначна, оскільки залежить від мети і завдань оцінювання, неоднорідності характеристик стану і динаміки розвитку аграрного сектора економіки з його структурними компонентами (сільським господарством і харчовою промисловістю) на різних рівнях управління, у видах аграрної діяльності, міри впливу зовнішніх і внутрішніх чинників та ще не усталена.

Сьогодні в наукових дослідженнях набули поширення безліч різних підходів щодо оцінювання економічної безпеки. Це індикативний метод, який передбачає оцінювання найважливіших макроекономічних показників та їхнє

порівняння з визначеними пороговими рівнями; метод динамічного аналізу, що передбачає оцінювання темпів економічного зростання основних макроекономічних показників держави, враховуючи динаміку їхньої зміни; метод експертної оцінки, що використовується в процесі опису кількісних та якісних характеристик досліджуваних процесів; метод комплексного аналізу показників економічної безпеки з окресленням потенційних загроз економічній безпеці для інтегральної оцінки рівня її економічної безпеки. Під час оцінювання стану об'єктів безпеки використовують метод сценарного аналізу, метод оптимізації, метод теорії ігор, метод розпізнавання образів, методи теорії латентних систем, методи багатомірного статистичного аналізу.

Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом № 1277 Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», сьогодні вважаються базовими. Прийнята методика передбачає розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки, що агрегується з дев'яти середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки), зокрема: 1) виробнича безпека; 2) демографічна безпека; 3) енергетична безпека; 4) зовнішньоекономічна безпека; 5) інвестиційно-інноваційна безпека; 6) макроекономічна безпека; 7) продовольча безпека; 8) соціальна безпека; 9) фінансова безпека. Крім того, інтегральні індекси у розрізі зазначених субіндексів безпеки визначаються на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які ґрунтуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів. Визначення інтегральної оцінки економічної безпеки відбувається в такій послідовності: 1) формування множини індикаторів; 2) визначення характеристичних значень індикаторів; 3) нормування індикаторів; 4) визначення вагових коефіцієнтів; 5) розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому [205].

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою безпеки обчислюють за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i , \quad (2.1)$$

де I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3.. 9)$; d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки; y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора. При цьому вагові коефіцієнти для кожного субіндексу (d_i) розраховують за формулою:

$$d_i = \frac{\bar{a}_i}{\sum_{i=1}^n \bar{a}_i} , \quad (2.2)$$

де i – індикатор, який визначає стан агрегованого показника/субіндексу економічної безпеки, де $i = (1,2,3...n)$; a_i – експертна оцінка, що характеризує важливість i -го індикатора для узагальнення об'єктів/субіндексів економічної безпеки.

Отже, інтегральний індикатор економічної безпеки України розраховують за такою формулою:

$$I = \sum_m d_m I_m , \quad (2.3)$$

де I – інтегральний індикатор економічної безпеки; d_m – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску показника/субіндексу m -ї сфери економічної безпеки в інтегральний індекс економічної безпеки; I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки [205].

Зазначена методика відповідно до розрахункового значення інтегрального показника економічної безпеки передбачає виділення таких зон безпеки: 1) критична зона – (0–0,1999); 2) небезпечна зона – (0,2000–0,3999); 3) незадовільна зона – (0,4000–0,5999); 4) задовільна зона – (0,6000–0,7999); 5) оптимальна зона – (0,8000–1).

З урахуванням закордонного досвіду, стан економічної безпеки національної економіки країн Європейського Союзу Б. Удовіч пропонує

оцінювати шляхом дослідження динаміки «об'єктивних» та «суб'єктивних» критеріїв. «Об'єктивними» критеріями визначено показники зайнятості та безробіття; бідності, розподіл доходів і освіта; клопотання про надання притулку та імміграція; платіжний баланс; стабільність курсу валюти та прямі іноземні інвестиції. «Суб'єктивними» критеріями є: задоволення рівнем життя населення ЄС; підтримка населенням розширення ЄС; особиста економічна безпека та введення євро новими країнами-членами ЄС [378].

Заслуговує на увагу методика визначення показників економічної безпеки за складовими, яку розробили В. Шлемко та І. Бінько, наголосивши на її інтегральному характері [91]. Науковці серед загальної кількості індикаторів пропонують виокремити 12 основних, які показують фактичний стан економічного розвитку держави. Перевагою розробленого підходу є те, що наведені індикатори виступають основними (базовими) і відображають головні засади економічного розвитку.

Методика визначення рівня інтегрального індикатора економічної безпеки представлена в Концепції економічної безпеки України, розробленої фахівцями Інституту економічного прогнозування під керівництвом В. Геєця. За Концепцією інтегральний індикатор складається з 14 груп індикаторів, до яких належать: фінансовий стан суб'єктів господарювання; збалансованість макроекономічних пропорцій; грошово-кредитна система; технічний рівень виробництва; структура та рівень виробництва; виробнича інфраструктура; матеріальні ресурси; зайнятість та ринок праці; заробітна плата; ринкова інфраструктура; інституційні перетворення; зовнішня торгівля; зовнішнє інвестування; розвиток науки та техніки.

Структуру та рівень виробництва характеризують такі індикатори як валовий внутрішній продукт, питома вага переробних галузей економіки у валовому випуску товарів та послуг, структура використання виробничих потужностей, рівень монополізації економіки [129, с. 53].

Оптимізаційна модель системи економічної безпеки України, яку розробила О. Баженова, дає змогу проводити детальний аналіз в розрізі основних

складових економічної безпеки і визначати основні її загрози та показники-індикатори. Перевагою моделі є те, що вона враховує не тільки фактичні значення показників-індикаторів, а й їхні граничні рівні, що допомагає визначити оптимальні значення показників економічної безпеки [20].

Для визначення рівня економічної безпеки в цій моделі оцінюють показники, що характеризують рівень загрози за i -ю ознакою:

$$d_{it} = \frac{x_{it}}{z_i}, i = \overline{1, n} \text{ та } t = \overline{1, T}, \quad (2.4)$$

де d_{it} – рівень i -ї загрози економічній безпеці держави в момент часу t ; x_{it} – реальне значення i -го показника в момент часу t ; z_i – граничне значення i -го показника.

Для врахування можливої залежності ознак між собою застосовують зважування цих показників. За важелі обрано показник β_i , який розраховують за формулою:

$$\beta_i = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1, i \neq j}^n r_{ij}}, i, j = \overline{1, n}, \quad (2.5)$$

де r_{ij} – коефіцієнт кореляції між рівнями загроз.

Нехай є n показників-критеріїв економічної безпеки, які можна дослідити за допомогою системи показників, що утворюють множину $X_t = (x_1, x_2 \dots x_n)$, де $t = \overline{1, T}$.

Отже, інтегральний показник стану економічної безпеки держави (D_t) розраховують за формулою:

$$D_t = \sum_{i=1}^n \beta_i d_{it}. \quad (2.6)$$

Зазначимо, що цей показник допомагає найбільш точно визначати стан економічної безпеки держави.

Неупереджена та об'єктивна оцінка розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки набуває характеру соціально-економічної проблеми. В цьому аспекті оцінювання економічної безпеки національної

економіки як можливість забезпечення захищеності від загроз і викликів набуває особливого значення.

Ступінь впливу загроз на стан економічної системи та розвиток економічних процесів визначають на підставі постійного відстеження системи індикаторів економічної безпеки. Останні постають найважливішими показниками, які визначені за допомогою критеріїв економічної безпеки. Велика кількість праць зарубіжних і вітчизняних науковців та практиків присвячена розробленню системи індикаторів економічної безпеки, які дають змогу комплексно й адекватно сприймати характер соціально-економічних процесів через їхню відповідність національним інтересам та вимогам національної безпеки.

З метою кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів використовують методи експертної оцінки. До них, зокрема, належать бальна оцінка рівня кризи і ранжування територій за ступенем загроз економічній безпеці на основі аналізу результатів розпізнання фактичних індикаторів економічної небезпеки.

Поширеною є позиція, відповідно до якої індикаторами економічної безпеки постають нормативні характеристики і показники, що відповідають таким властивостям [18]:

- у кількісній формі відображають загрози економічній безпеці держави;
- володіють високою чутливістю і мінливістю, саме тому – більшою здатністю попереджають суспільство, державу і суб'єктів ринку про можливі небезпеки у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, а також прийнятих урядом заходів у сфері економічної політики;
- виконують функції індикаторів не окремо один від одного, а лише у сукупності, тобто вони взаємодіють між собою досить сильно.

Проведений аналіз основних науково-методичних підходів до оцінювання економічної безпеки держави представлений у таблиці 2.1.

**Порівняльний аналіз основних науково-методичних підходів
до оцінювання економічної безпеки держави**

Напрямок	Автори	Характеристика
Методики, які використовують для оцінювання рівня економічної безпеки держави на підставі обчислення інтегрального індексу та різних показників	Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, 2013 рік	Інтегральний показник рівня економічної безпеки країни охоплює 126 показників-індикаторів, що залучені в комплексні рівняння 9 складових інтегральних субіндексів. Недолік: складність обчислень, обмеженість інформації.
	Науковці Національного інституту міжнародної безпеки	Визначення 6 груп індикаторів: інвестиційна й інноваційна безпека, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, соціальна, демографічна. Методика виступає основою для розроблення міністерських методик.
	Б. Удовіч	Оцінювання рівня економічної безпеки відбувається завдяки дослідженню динаміки «об'єктивних» та «суб'єктивних» критеріїв.
	В. Шлемко та І. Бінько	Виокремлення 12 індикаторів, які відбивають фактичний стан економічного розвитку держави та дають чітке уявлення про перебіг трансформаційних процесів.
	В. Геєць та інші	Інтегральний індикатор складається з 14 груп індикаторів. Рівень кожної групи індикаторів змінювався відповідності до динаміки економічних та соціальних процесів. Недолік: складність підрахунку окремих індикаторів через відсутність статистичного обліку їх показників
	О. Баженова	Інтегральний індикатор складається зі складових економічної безпеки та визначає основні її загрози і показники-індикатори. Перевага: враховує фактичні значення, граничні рівні для спрощення визначення оптимальних значень.
Методики, які використовують для оцінювання рівня економічної безпеки держави, обчислення комплексних показників	Англійський журнал Euromoney	Розрахунок інтегрального показника надійності держави, як результат звіт-таблиця з проранжованим переліком країн (1-169). Вимірюється в інтервалі від 0 до 100 і є сумою оцінок, отриманих експертним або розрахунково-аналітичним шляхом за 9 приватними показниками.
	Всесвітній банк	Обчислення показника заборгованості, який враховує розміри заборгованості, якості її обслуговування, обсяг експорту та баланс зовнішньоторговельного обороту, ВНП. Вимірюється в діапазоні від 0 до 10 балів.
Методи експертного оцінювання, зокрема, бальна оцінка, ранжування тощо	Інститут Економіки НАН Білорусії	Бальна методика, яка дає змогу розрахувати узагальнені показники, зводиться до класифікації станів економічної безпеки і встановлення рівнів безпеки для кожного індикатора окремо, що допомагає кваліфікувати стан економіки за певним класом ступеня тяжкості. Визначено оцінки ситуацій за кожним індикатором: нормальна; передкризова; кризова.
Методики на основі аналізу відхилення індикаторів від граничних значень	С. Пирожков, А. Сухоруков	Обчислення комплексної оцінки через використання різних видів безпеки (7), кількісний розрахунок їх індикаторів, визначення фактичних і порогових значень на основі різних підходів. Стан економічної безпеки визначають завдяки аналізу системи індикаторів зі застосуванням статистичної інформації та експертної оцінки.

Продовження таблиці 2.1

Методики на основі обчислення ризиків за країнами	Фірма «Юнікс»	Результати досліджень представлені у вигляді загального ризику за різними причинами, що належать до соціально-політичних, внутрішньо-економічних і зовнішньоекономічних груп ризиків.
	Німецька фірма BERI	Обчислення індексу BERI завдяки експертним оцінкам. Охоплює 15 оцінних критеріїв, кожен із яких має питому вагу зі загальною сумою 100. Чим вища кількість зібраних балів, тим нижче ризик країни і тим вище економічна безпека держави
Інші методи, які використовують для оцінювання економічної безпеки держави	<ul style="list-style-type: none"> ✓ моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх зі середньосвітовими; ✓ оцінювання темпів економічного зростання за допомогою динаміки – основних макроекономічних показників; ✓ метод оброблення сценаріїв, їхнього аналізу; ✓ методи оптимізації; ✓ теоретико-ігрові методи; ✓ методи корисності; ✓ методи розпізнавання образів; ✓ методи теорії систем; ✓ методи багатовимірного статистичного аналізу. 	

Джерело: побудовано на основі [20; 89; 91; 103; 152; 183; 318; 378]

Відомо, що створення умов для вирішення існуючих дисбалансів, які сформувалися в аграрному секторі економіки, – це тривалий процес і тому актуальним є використання методів, завдяки яким вдається об'єктивно сформулювати висновки про стан розвитку його основних параметрів, перспективи його безпечного впливу на зміцнення економічної безпеки держави. Відповідно використовують різноманітну кількість показників, результати розрахунків яких формують висновки про рівень розвитку аграрного сектора економіки. Зокрема, Т. Остапенко у своєму науковому дослідженні визначення шляхів підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки робить на основі поєднання різних підходів до оцінювання факторів регуляторного впливу на економічний потенціал цього сектора. Для ранжування факторів впливу автор використовує методи експертного оцінювання. При цьому інтегральну оцінку економічного потенціалу аграрного сектора розраховує за визначеною системою показників методом середнього арифметичного [175]. Втім, можливість використання сформованих у єдиному форматі інформаційних даних є суттєвою

перевагою методу, але в міру складності накопичення та відсутності методики акумулювання інформації значна кількість чинників розвитку аграрного сектора економіки не враховується при оцінюванні їх впливу на систему забезпечення економічної безпеки держави. Крім того, важливим є якісний склад цільової вибірки експертної аудиторії, яка має бути компетентною в питаннях розвитку аграрного сектора економіки та представляти інтереси різних фахових груп, що дасть змогу отримати більш об'єктивні результати.

В економічній літературі не існує єдиного підходу до оцінювання розвитку аграрного сектора, оскільки більшість досліджень зосереджена на окремих питаннях підвищення ефективності використання його потенціалу без урахування ролі у забезпеченні економічної безпеки держави. Натомість, Я. Григоренко з використанням теорії кумулятивного розвитку пропонує підхід до формування процедури комплексного аналізу потенціалу аграрного сектора та оцінювання його впливу на забезпечення економічної безпеки держави [65, с. 71-72]. В основі запропонованого підходу лежить застосування методу порівняльного кількісного оцінювання, який завдяки поєднанню в єдиний технологічний цикл методів системного аналізу та аналітичного планування зробив свій доробок у розвиток так званих комбінованих методів рейтингових досліджень [47]. Використання зазначеного методу у розробленій автором процедури передбачає реалізацію таких послідовних етапів, зокрема: 1) застосування методу аналізу ієрархій, який полягає у визначенні фокуса проблеми та її декомпозиції на більш прості складові; 2) формування бази даних показників офіційних джерел інформації з попередньою перевіркою адекватності цієї вибірки на основі методу кореляційного аналізу; 3) розрахунок рейтингових оцінок зі застосуванням методу порівняльного кількісного оцінювання; 4) аналіз отриманих результатів на основі послідовного поєднання в одному дослідницькому циклі методів рейтингової оцінки (порівняльного кількісного оцінювання), стратегічного менеджменту (матричних моделей стратегічного аналізу МакКінзі і АВС-аналізу) та статистичного групування [65, с. 72]. Зазначений підхід забезпечує об'єктивність і наукову обґрунтованість

дослідження, а також визначення стратегічних напрямів розвитку аграрного сектора економіки країни.

Зауважимо також, що оцінювання стану розвитку аграрного сектора економіки, а також ефективності державної політики його забезпечення передбачає постійний моніторинг цих процесів на регіональному рівні.

Учені В. Поліщук та І. Остапук пропонують оцінювати функціонування організаційно-економічного розвитку аграрного сектора регіонів через інтегральний показник оцінювання рівня стимулювання розвитку аграрного сектора регіонів ($I_{st,j}^{SDR}$) [187, с. 245]:

$$I_{st,j}^{SDR} = \frac{I_{st,j}^{SR} + I_{st,j}^{ER} + I_{st,j}^{ESR}}{3}, \quad (2.7)$$

де $I_{st,j}^{SR}$ – індекс стимулювання соціального розвитку аграрного сектора j -го регіону; $I_{st,j}^{ER}$ – індекс стимулювання економічного розвитку аграрного сектора j -го регіону; $I_{st,j}^{ESR}$ – індекс стимулювання екологічного розвитку аграрного сектора j -го регіону.

При цьому індекси стимулювання соціального, економічного та екологічного розвитку аграрного сектора регіонів розраховують на основі врахування інвестиційно-інноваційних, трансферних, інституційних та податкових стимулів. А кожен з індексів стимулювання визначають на основі стандартизованих значень кожного зі стимулів.

Однією зі складових економічної безпеки, яка впливає на визначення її рівня, є продовольча безпека держави, що характеризується певними методичними підходами до її оцінювання.

Моніторинг стану продовольчої безпеки оцінюють за допомогою показників та індикаторів. Показники продовольчої безпеки – це розрахункові величини, які оцінюють рівень продовольчого забезпечення відносно значення індикатора. Індикатори продовольчої безпеки – реальні офіційно затверджені порогові значення, що характеризують наявність, забезпеченість, якість, доступність, кількість харчових продуктів. Тобто індикатори продовольчої безпеки – це кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив

фізичної й економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості і безпечності продовольства, стійкості та ступеня незалежності внутрішнього продовольчого ринку, рівня розвитку аграрного сектора та пов'язаних із ним галузей економіки, а також ефективності використання природно-ресурсного потенціалу [151].

Запропоновані індикатори продовольчої безпеки як складові економічної безпеки держави характеризуються проведенням реформ в аграрному секторі економіки України. Перелік індикаторів оцінювання продовольчої безпеки та їх характеристичні значення за методичними рекомендаціями представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Індикатори стану продовольчої безпеки як складової економічної безпеки України

№ з/п	Назва індикатора	Вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів економічної безпеки	Значення індикатора	
			критичний рівень	оптимальний рівень
1.	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	0,0945	≤ 2250	≥ 3100
2.	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,0893	$\leq 0,6$	$\geq 1,0$
3.	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання	0,0351	≤ 5 або ≥ 100	50-60
4.	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %	0,0948	≥ 25	≤ 12
Співвідношення обсягів виробництва та споживання (на одну особу, %):				
5.	м'яса та м'ясних продуктів	0,1048	≤ 80	≥ 105
6.	молока та молочних продуктів	0,1071	≤ 80	≥ 105
7.	яєць	0,0971	≤ 80	≥ 105
8.	олії	0,0921	≤ 80	≥ 105
9.	цукру	0,0870	≤ 80	≥ 105
10.	картоплі	0,0958	≤ 80	≥ 105
11.	овочів та продовольчих баштанних культур	0,1021	≤ 80	≥ 105

Джерело: складено автором за [205]

Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 року № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [151]. Зазначеною постановою передбачено, що індикатори продовольчої безпеки держави (регіону) розраховують за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі та баштанні; фрукти, ягоди та виноград; цукор; олія; м'ясо й м'ясопродукти; молоко та молокопродукти; риба й рибні продукти; яйця. Рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів харчування в середньому на одну особу визначає Міністерство охорони здоров'я кожні п'ять років.

Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки охоплює 7 індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки, а саме:

1) добова енергетична цінність раціону людини (пороговий критерій становить 2 500 ккал на добу, з них 55 % добового раціону має забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження);

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, якими вважаються: хліб і хлібопродукти, картопля, овочі, баштанні, фрукти, ягоди і виноград, цукор, олія, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, яйця;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах (пороговий критерій – 17 %, що відповідає 60 дням споживання);

4) економічна доступність продуктів (пороговий критерій – 60 %);

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом (пороговий критерій – 30 %).

Окреслена методика дає можливість з великою точністю провести аналіз стану продовольчої безпеки на основі розрахунку представлених індикаторів з можливістю їх спрогнозувати на майбутнє.

Варто зазначити, що основними суб'єктами проведення оцінювання та моніторингу продовольчої безпеки на глобальному рівні є Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) і європейський аналітичний підрозділ «The Economist Intelligence Unit». Названі організації застосовують різні методи дослідження та індикатори, проте головною метою оцінювання продовольчої безпеки є виявлення потенціалу загроз фізичній, економічній доступності продуктів харчування для населення, якості та безпеки (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Методологія міжнародного оцінювання продовольчої безпеки

Характеристика	Методологія	
	FAO	The Economist Intelligence Unit
Ціль	Моніторинг загроз продовольчій безпеці і їх вплив на якість життя населення	Аналіз сильних і слабких сторін національних систем продовольчої безпеки.
Сутність	Вимірюють досягнутий рівень і динаміку базових показників продовольчої безпеки	Формується глобальна модель продовольчої безпеки і рейтинг країн світу.
Інтегральний показник	Розраховують світові середні показники і середнє значення за регіонами	Визначають інтегральний індекс безпеки за країнами, групами країн за рівнем ВВП на душу населення, а також глобальний
Ефективність	Допомагає аналізувати динаміку показників забезпеченості; найефективніша для держав з недостатнім рівнем самозабезпечення, для яких актуально проводити оцінювання прогресу в боротьбі з голодом і недоїданням	Допомагає вивчити досвід держав-лідерів за рівнем продовольчої безпеки; передбачені диференційовані підходи і бази порівняння за групами країн за рівнем ВВП на душу населення
Недоліки	Складність адаптації індикаторів для внутрішнього оцінювання загроз безпеці; недостатня оперативність оновлення статистичної інформації за країнами	Наявність експертних оцінок і бальна оцінка ряду виробничих показників; складність участі національних експертів у розробленні рейтингу
Джерела інформації	Статистичну інформацію надає самостійно кожна країна і національні кореспонденти	Збір і обробку інформації проводять на основі аналізу опублікованих джерел

Джерело: складено автором за [355; 375].

FAO для оцінювання продовольчої безпеки застосовує такі групи індикаторів:

- базові умови забезпечення (чисельність населення в країні, у тому числі сільського; частка витрат держави на сільське господарство у загальних витратах; площа сільськогосподарських угідь; рівень безробіття в сільській місцевості; обсяг внесення азотних та фосфорних добрив; розмір валової доданої вартості на одного зайнятого в сільському господарстві);

- настання голоду серед населення (фізична доступність нормативного раціону харчування; поширеність недоїдання; розмір ВВП на душу населення в рік; темпи зростання внутрішніх цін на продовольчі товари; рівень залежності від імпорту зернових; питома вага дітей до 5 років зі зниженою вагою тіла);

- забезпеченість власними продуктами харчування (обсяг та динаміка виробництва продовольчих товарів; питома вага доданої вартості сільського господарства у ВВП; експорт; імпорт; обсяг чистої торгівлі за видами продукції);

- безпека навколишнього середовища (рівень екологічного навантаження; площа органічних земель; виробництво біопалива тощо).

Рейтинг глобальної продовольчої безпеки на основі показника Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index) формує Інститут економічних досліджень (The Economist Intelligence Unit) за фінансової підтримки американської транснаціональної компанії DuPont, який розраховують з 2012 року. Методика оцінювання індексу ґрунтується на положеннях міжнародно визнаного у 1996 році Всесвітнього продовольчого саміту.

Global Food Security Index (GFSI) – це динамічна модель, яка охоплює понад 28 показників, оцінюючи фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах світу, використовуючи такі індикатори: фізична доступність; економічна доступність; якість і безпека продовольства. З 2014 року GFSI також враховує вплив таких двох чинників, як ожиріння і продовольчі втрати, а також доступність до безпечних, поживних і фінансово доступних продовольчих товарів [356]. В межах GFSI продовольчу безпеку визначають як стан, за якого у людей в будь-який час є фізична, соціальна та економічна доступність до продовольства (в достатній кількості і з достатньою харчовою цінністю), що

відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя. Зазначимо, що основною метою розрахунку GFSI є виявлення країн, які з позиції продовольчої безпеки найбільш і найменш уразливі за такими категоріями як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів.

Основними завданнями аналізу результатів, отриманих при застосуванні розглянутих методологій та алгоритмів моніторингу міжнародними суб'єктами, є: дослідження та впровадження в практику кращого світового досвіду з виявлення, оцінювання та прогнозування загроз у продовольчій сфері; забезпечення об'єктивного міжнародного статусу України як суб'єкта глобального середовища з ефективною системою забезпечення населення продуктами харчування.

В контексті визначення ступеня забезпечення економічної безпеки поряд із дослідженням розвитку аграрного сектора економіки важливим є оцінювання рівня ефективності державної аграрної політики, що дасть змогу порівняти отримані результати. Отримані результати сформулюють можливості для визначення сукупності передумов, які чинять вплив на систему державного регулювання галузево-функціональних параметрів аграрного сектора економіки.

Окрім того, на думку М. Хорунжого, оцінювання дієвості аграрної політики необхідно проводити на підставі аналітичних показників, які покажуть результативність та ефективність її реалізації [317, с. 27]. При цьому автор запропонував певний методологічний підхід, що охоплює: 1) визначення продуктивності земель, яка має бути забезпечена аграрним сектором із його складною структурою; 2) розрахунок дієвості аграрної політики на основі валової доданої вартості та витрат, які були здійснені для їх приросту, як на рівні національної економіки, так і в галузевому розрізі; 3) визначення продовольчої безпеки як найважливішого критерію аграрної політики, на основі фізичної й економічної доступності продовольства для всіх верств населення незалежно від регіональних відмінностей та цін, що складаються на продовольчому ринку.

Отже, дієвість аграрної політики науковець запропонував розраховувати, керуючись такими показниками [317, с. 28]:

1. Питома продуктивність землі в різних формах господарювання (Π_{Π}):

$$\Pi_{\Pi} = \frac{\text{ПВ}_{\text{ВП}}}{\text{ПВ}_{\text{У}}} , \quad (2.8)$$

де $\text{ПВ}_{\text{ВП}}$ – питома вага кожної форми господарювання у валовій продукції, %; $\text{ПВ}_{\text{У}}$ – питома вага форм господарювання у загальній площі угідь, %.

2. Капіталомісткість (витратомісткість) валової доданої вартості в галузях національної економіки (K_{ϵ}), коеф.:

$$K_{\epsilon} = \frac{\text{ПВ}_{\text{І}}}{\text{ПВ}_{\text{ВДВ}}} , \quad (2.9)$$

де $\text{ПВ}_{\text{І}}$ – питома вага галузі в інвестиціях (витрати), %; $\text{ПВ}_{\text{ВДВ}}$ – питома вага галузі у валовій доданій вартості, %.

3. Енергетична насиченість (вага) 1% витрат із сімейного бюджету на харчування ($E_{\text{В}}$), Ккал:

$$E_{\text{В}} = \frac{E_{\text{Ф}}}{V_{\text{Х}}} , \quad (2.10)$$

де $E_{\text{Ф}}$ – фактичний рівень споживання, Ккал/добу; $V_{\text{Х}}$ – питома вага витрат із сімейного бюджету на харчування, %.

Запропоновані показники можна також використовувати в процесі моніторингу державної аграрної політики та визначення її впливу на забезпечення економічної безпеки України.

Тож, аналіз публікацій, присвячених оцінюванню розвитку аграрного сектора та його потенціалу за окремими складовими, показав, що найпоширенішим підходом до вирішення цього завдання є використання інтегрального оцінювання [19; 66; 160; 317]. При цьому основну увагу приділяють розрахунку або кількісних, або рейтингових оцінок окремих складових аграрного сектора економіки. Враховуючи необхідність комплексного оцінювання розвитку аграрного сектора та визначення його впливу на рівень економічної безпеки держави, основну увагу нашого дослідження приділено саме цьому аспекту.

З метою проведення інтегрального оцінювання розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки доцільно використовувати методику, яка полягає у:

- 1) застосуванні мультиплікативної форми інтегрального індексу, що характеризує досліджувані залежності нелінійними зв'язками, які більш притаманні економічним процесам та явищам поряд із простішими лінійними;
- 2) можливості одночасного нормування та інтегральної оцінки індикаторів і їх порогових значень; формалізованому обґрунтуванні вагових коефіцієнтів.

Інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора економіки передбачає дотримання такої послідовності: 1) формування множини індикаторів; 2) визначення фактичних значень індикаторів; 3) нормування індикаторів; 4) визначення вагових коефіцієнтів; 5) розрахунок інтегральних індексів за окремими складовими та інтегрального індексу економічної безпеки загалом.

Рівень розвитку аграрного сектора економіки може визначатися за певними індикаторами, які частково використовують і в оцінюванні економічної безпеки держави, але з урахуванням певного досвіду адаптовані у сфері державної аграрної політики.

Наступним етапом інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектора економіки стала процедура нормування, за якої індикатори-дестимулятори перетворюються на стимулятори. Нормування індикаторів відбувається за максимальними значеннями (для індикаторів-стимуляторів) і мінімальними (для індикаторів-дестимуляторів) [317, с. 10]:

$$z_i = \begin{cases} y_i/y_{max}, & \text{якщо } y_i \in S; \\ y_{min}/y_i, & \text{якщо } y_i \in D. \end{cases} \quad (2.11)$$

Зазначимо, що процедура нормування, по-перше, переводить індикатори різних розмірностей у безрозмірні величини до діапазону [0, 1], по-друге, уможливорює зіставлення різноспрямованих індикаторів [316, с. 25–26].

Інформаційною базою для керованого впливу на рівень розвитку аграрного сектора економіки є обґрунтування вагових коефіцієнтів. З метою визначення

вагових коефіцієнтів часто використовують експертні оцінки, зокрема, метод попарних порівнянь, які значною мірою є суб'єктивними, оскільки засновані на частковому інтуїтивному припущенні експертів щодо розвитку досліджуваних явищ, а тому знижують наукову та практичну цінність отриманих результатів. Тому визначення вагомості індикаторів розвитку аграрного сектора економіки у формуванні значення його інтегрального показника доцільно проводити зі застосуванням методу головних компонент, який усуває надмірний суб'єктивізм. Розрахунок вагових коефіцієнтів роблять за три етапи: 1) побудова кореляційної матриці; 2) виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; 3) ідентифікація головних компонент. У моделі головних компонент зв'язок між первинними ознаками та компонентами описують такою залежністю [316, с. 30]:

$$y_i = \sum_{i=1}^n c_i G, \quad (2.12)$$

де y_i – стандартизовані значення i -ї компоненти з одиничними дисперсіями; сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ; c_i – внесок i -ї компоненти в сумарну дисперсію множини індикаторів. Водночас компоненту G розраховують за формулою:

$$G = \sum_{i=1}^m d_i x_i, \quad (2.13)$$

Метод головних компонент доцільно застосовувати за відсутності макроекономічної моделі або в разі неможливості формалізованого опису індикаторів економічної безпеки як ендогенних параметрів макромоделі. Вагові коефіцієнти a_i розраховують за формулою:

$$a_i = \frac{c_i |d_i|}{\sum c_i |d_i|}, \quad (2.14)$$

Отже, зазначений підхід дає змогу з урахуванням нелінійності економічних процесів визначити динаміку інтегрального індексу розвитку аграрного сектора економіки за такою формулою:

$$I = \prod_{i=1}^n z_i^{a_i}, \quad \sum_{i=1}^n a_i = 1, a_i \geq 0, \quad (2.15)$$

де I – інтегральний показник розвитку аграрного сектора економіки; z_i – нормовані значення індикаторів; a_i – вагові коефіцієнти; n – кількість індикаторів.

Інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора економіки потребує обов'язкової наявності не лише адекватного методологічного інструментарію, але й чіткої ієрархічної структури, яка формалізується зі складових цього показника. Формування системи індикаторів оцінювання розвитку аграрного сектора економіки доцільно виконувати з урахуванням того, що: індикатори мають піддаватися не лише якісному, а й кількісному виміру; обов'язково мають бути представлені в офіційних формах статистичної звітності; повинні забезпечувати можливість проведення оцінювання розвитку аграрного сектора економіки не лише на державному, але й на регіональному рівнях.

Проведені теоретико-методологічні узагальнення з дотриманням зазначених передумов дали підстави сформуувати систему, яка охоплює 34 індикатори оцінювання розвитку аграрного сектора економіки. Враховуючи галузево-регіональні особливості та наявні структурні проблеми, розвиток аграрного сектора економіки запропоновано агрегувати за такими групами:

1) економічний розвиток (частка ВДВ аграрного сектора у ВДВ регіонів України, %; обсяг капітальних інвестицій на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн; обсяг виробництва продукції сільського господарства на 1 особу, кг; забезпеченість енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь, кВт; продуктивність праці на 1 зайнятого в сільському господарстві, грн; урожайність зернових і зернобобових культур в Україні, ц/га; середній річний удій молока від однієї корови, кг);

2) соціальних розвиток (середня заробітна плата в сільському господарстві, %; рівень зайнятості населення у віці 15–70 років у сільському господарстві, %; рівень безробіття у сільському господарстві, %; кількість осіб з мінімальними доходами, що отримують цільову грошову допомогу у розрахунку

на 10 тис. осіб населення, осіб; кількість осіб, що отримують соціальну допомогу у зв'язку зі складними життєвими обставинами у розрахунку на 10 тис. осіб населення, осіб; коефіцієнт депопуляції населення);

3) екологічна стійкість (питома вага інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів, %; коефіцієнт утилізації відходів; рівень розораності сільськогосподарських угідь, %; обсяг внесення органічних добрив на 1 га посівної площі, кг; обсяг внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг; частка технічних культур, %; коефіцієнт утилізації відходів; частка домогосподарств з поганою оцінкою якості земельних ділянок, %);

4) продовольча безпека (калорійність середньодобового раціону населення за регіонами України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), ккал; рівень достатності споживання (за усіма основними видами продуктів харчування) за регіонами України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %; обсяг виробництва зерна на 1 особу на рік, тон; питома вага витрат на харчування у сукупних споживчих витратах за регіонами України у 2010–2017 роках (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %).

Отже, використання зазначених методів, підходів та інструментарію дослідження процесу розвитку аграрного сектора у системі забезпечення економічної безпеки держави гарантувало надання йому комплексного характеру та допомогло отримати достовірні результати.

Проведення наукового дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави передбачає логічну послідовність етапів, кожен з яких потребує застосування певного переліку наукових методів, опирається на певний методологічний підхід та принципи пізнання. Його застосування дасть змогу глибше пізнати об'єкт дослідження, особливості його функціонування та розвитку в умовах сучасних викликів та забезпечення економічної безпеки держави. Схематично алгоритм

дослідження аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави наведено на рисунку 2.1.

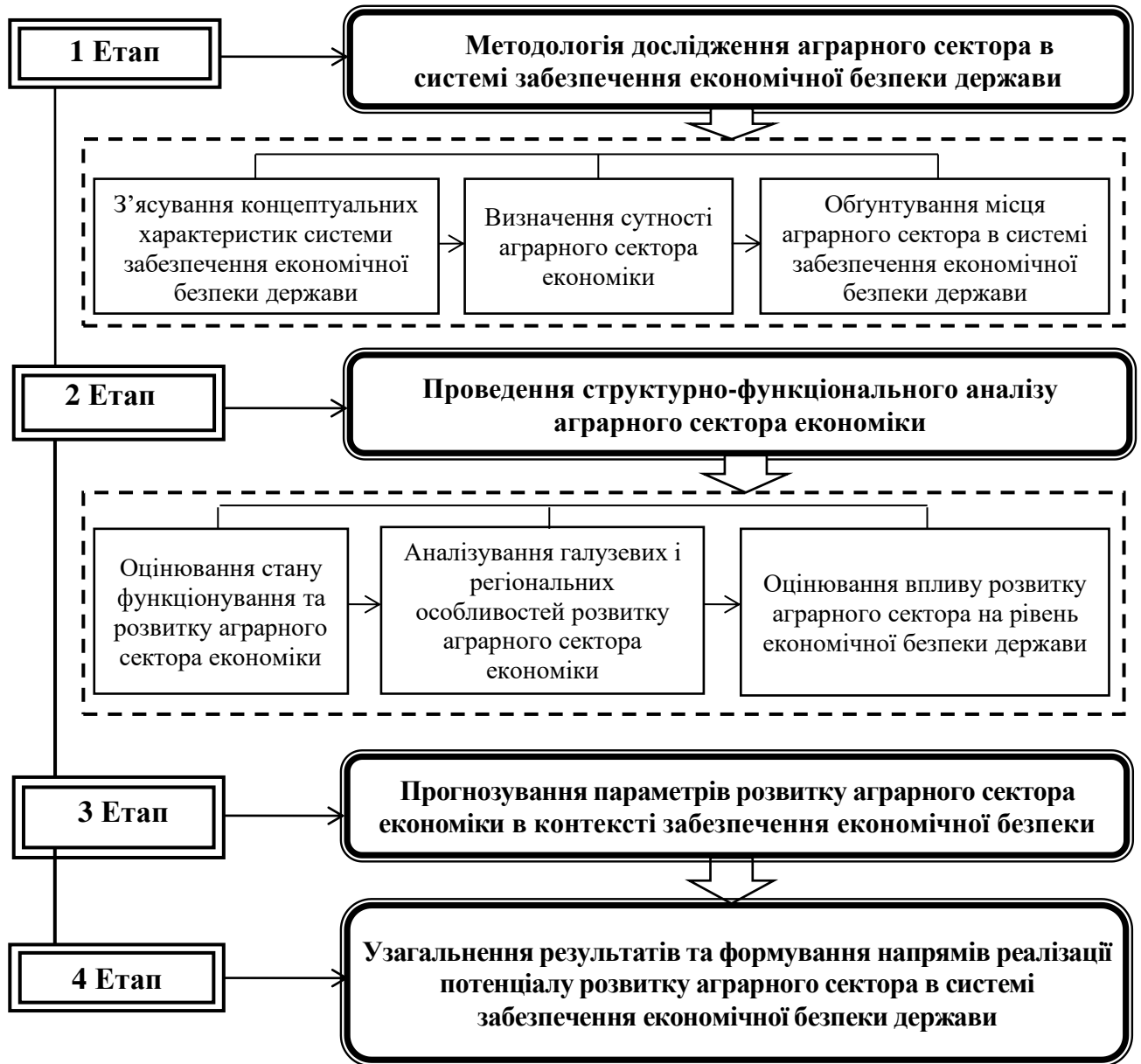

Рис. 2.1. Концептуальна послідовність дослідження аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

На першому етапі наукового пізнання на основі огляду сучасних наукових праць доцільно обґрунтувати концептуальні характеристики системи забезпечення економічної безпеки держави; навести структурно-функціональну характеристику алгоритму побудови системи забезпечення економічної безпеки,

окреслити її основні цілі, завдання, функції, а також механізми (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями) забезпечення. Важливо також проаналізувати наукові підходи до тлумачення таких понять як «сектор», «сектор економіки», «аграрний» і «аграрний сектор економіки», з'ясувати його базові характеристики, особливості функціонування, обґрунтувати авторську позицію трактування поняття аграрного сектора економіки.

Другий етап передбачає проведення структурно-функціонального аналізу та оцінювання значущості аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави. На основі ретроспективного аналізу доцільно проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки. Розкрити галузеві та регіональні особливості аграрного сектора економіки, провести інтегральне оцінювання його розвитку та впливу на посилення економічної безпеки держави.

На третьому етапі доцільно провести прогнозування параметрів розвитку аграрного сектора економіки, що допоможе визначити ключові недоліки цього сектора національної економіки з метою формування пріоритетних напрямів та інструментів розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки держави.

Завершальний (четвертий) етап дослідження передбачає узагальнення результатів і формування напрямів та інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави. Це дасть змогу сформулювати комплексний висновок щодо ефективності державної аграрної політики, функціонування аграрного сектора економіки та його впливу на рівень економічної безпеки держави.

Отже, методологічні засади дослідження розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки є сукупністю теоретичних положень, викладених у певній логічній послідовності, що забезпечують конкретність, поетапність та обґрунтованість наукового дослідження. На основі загальнонаукових та специфічних принципів авторська методологія розкриває сутнісні характеристики низки наукових підходів до виявлення взаємовпливу аграрного сектора та системи забезпечення економічної безпеки держави.

2.2. Типологія та характеристика загроз функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави

Сучасні умови розвитку та зміни параметрів суспільно-економічного середовища обумовлені високим ступенем нестабільності та нестійкості, що посилює дестабілізуючу дію загроз у процесі господарювання і викликає загальне зниження можливості забезпечення належного рівня економічної безпеки. Втім недостатній рівень розвитку окремих секторів економіки, їх низька конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також вплив низки зовнішніх чинників, які характеризуються відмінними особливостями, зумовленими рівнями економічного розвитку та розбіжністю у сформованих пріоритетах міжнародної співпраці, мають значний вплив на рівень економічної безпеки держави.

Сформоване середовище, яке характеризується невизначеністю, сприятливе для розвитку ризиків, небезпек і загроз, які мають дестабілізуючий вплив на забезпечення економічної безпеки. Осмислення природи походження чинника невизначеності є передумовою до визначення основоположних засад функціонування економічної системи та формування безпечних умов її розвитку [161, с. 195].

Загроза – це можлива небезпека, тобто це форма економічної небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють умови до виникнення небезпеки. Усі загрози мають дестабілізуючий вплив на об'єкт (систему), а тому потребують конкретного вивчення його причин.

У цьому аспекті важливою є думка О. Іляш, відповідно до якої головною причиною дестабілізуючого впливу загроз є вразливість соціально-економічної системи держави. У своїх дослідженнях, науковець між суперечностями і загрозами виділяє два діаметрально протилежні фактори: перший націлений на руйнування системи безпеки, другий – спрямований на стабілізацію процесів розвитку цієї системи. У зв'язку з цим, визначено декілька ступенів деструктивних факторів: формування зони ризику (умови, які спроможні

спровокувати розвиток небезпеки); виклик (наростаючі провокації з використанням інструментів тиску на об'єкт); небезпека (реальна можливість завдати руйнівного впливу системі безпеки); загроза (характеризується як намагання завдати шкоду) [115, с. 129].

Метою розширення науковцями категоріального апарату дестабілізуючих чинників є класифікація останніх на реальні та потенційні, абстрактні та гіпотетичні, що допомагає чіткіше визначити рівень пріоритетності під час реагування на них, раціоналізувати формалізацію організаційно-економічного інструментарію для протидії їм, а також розмежувати процеси трансформації з одного виду в інший. Метою розширення категоріального ряду визначена диференціація негативних явищ на віддаленіші й абстрактні, на конкретніші та гостро актуальні з тим, аби була зрозумілою пріоритетність і першочерговість реагування на негативні соціальні процеси [164, с. 43]. Водночас таке розширення категорійного апарату дестабілізуючих факторів (виклик, небезпека, ризик, загроза) формує серед учених наукові протиріччя, що зумовлено неоднозначними підходами у трактуванні сутності, особливостей розвитку та характеру взаємодії цих факторів.

Зокрема, О. Сергунін виклик розглядає як сукупність обставин, не обов'язково загрозливого характеру, але, безумовно, таких, що вимагають реакції. Натомість ризик – це можливість несприятливих і небажаних наслідків дій самого суб'єкта. Небезпеку автор окреслив як усвідомлену, але не фатальну ймовірність нанесення шкоди кому-небудь або чому-небудь, що визначається наявністю певних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Враховуючи ступінь імовірності негативного впливу, прийнято розрізняти реальну і потенційну небезпеку. Враховуючи послідовність впливу дестабілізуючих чинників, загрозу розглядають як найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і факторів, що ставлять під удар інтереси громадян, суспільства і держави, національні цінності і спосіб життя [243].

На противагу такій позиції, А. Кузьменко початковою і найчастіше віртуальною стадією несприятливих умов для безпеки та національних інтересів

вважає ризик. Наступним рівнем автор виділив небезпеку, тобто процес приготування до безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам особи, нації, держави. Категорія виклик характеризується тим, що на соціальний організм чинять негативний вплив, у результаті якого йому може бути завдана незначна шкода, розвитку об'єкта надають небажаної динаміки або він набуває небажаних параметрів (характеристики, темпи, напрями, форми розвитку тощо). При цьому намір безпосередньо завдати шкоди національним інтересам класифікують як загрозу [133].

Небезпеку, як альтернативне поняття до безпеки, пояснює Н. Різник, акцентуючи на тому, що, якщо безпека є найбільш сприятливим станом об'єкта досліджень, то небезпека – найбільш несприятливим, кризовим [230, с. 122]. З погляду автора, загроза виникає у тому випадку, коли відбувається безпосередня дія негативних чинників впливу на стан безпеки досліджуваного об'єкта, порушуючи його рівновагу.

Водночас, досліджуючи проблеми і небажані результати, що породжують негативний вплив, вчені по-різному окреслюють співвідношення виклику і загрози. Так, П. Белов вважає, що виклик – це прояв загрози, який вимагає реагування з метою запобігання або зниження шкоди. Під небезпекою автор розглядав можливість нанесення шкоди, під загрозою – вже чинну небезпеку, а під викликом – прояв загрози, що вимагає реагування з метою запобігання або зниження шкоди [27, с. 40-43]. На думку дослідника, формування загрози передуює появі виклику. Однак у такому разі реагування на виклик є дещо запізним, адже зусилля спрямовуються на применшення негативних наслідків впливу загрози, а не на її нейтралізацію та стадії виникнення. Тому більш логічним, на наше переконання, є підхід О. Брега, який визначає виклик як «початковий ступінь формування загрози» [33, с. 738].

Однак, найчастіше ототожнюють терміни «ризик» та «загроза». Наприклад, Т. Васильців вживає терміни «ризик» і «загроза» як синоніми: «...доцільно розглядати ті сфери, в яких можуть виникати загрози економічній безпеці підприємництва, зокрема, за напрямками: виробничі, галузеві, політичні,

економічні, фінансові, інноваційні та юридичні ризики» [44, с. 28]; «до ризиків економічної безпеки підприємництва, які можна частково попередити, необхідно віднести серйозні системні загрози» [44, с. 31]; «за походженням загрози економічній безпеці підприємництва доцільно поділяти на внутрішні та зовнішні. Відмінність між внутрішніми та зовнішніми ризиками полягає у тому, чи зумовлені вони діями (бездіяльністю) суб'єктів системи економічної безпеки підприємства чи інституціями її зовнішнього середовища» [44, с. 33].

Розглядаючи категорію «ризик», О. Ляшенко акцентує увагу на дуальності: поняття ризику розглядають як усвідомлену частину небезпеки (пасивний бік), і як активну дію, спрямовану або на усунення небезпеки чи загрози, чи навпаки, на свідоме, (але вірогідне) отримання шкоди, збитку тощо [140, с. 244]. У семантичній картині загроз О. Ляшенко розглядає ризик як усвідомлену частину загрози та як свідому дію, що може мати негативні наслідки та стати загрозою [140, с. 248–249].

Багато науковців термін «загроза» вживають як синонім терміна «ризик». Так, науковці І. Мойсеєнко та О. Марченко відзначають, що економічний ризик – об'єктивно-суб'єктивна категорія, пов'язана з подоланням невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору, яка відображає міру досягнення очікуваного результату, відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих чинників. Тобто обов'язковими елементами ризику є необхідність прийняття рішення (неминучість вибору) та наявність альтернатив [156, с. 31].

Проведене дослідження існуючих підходів показує, що центральне місце у структурі дестабілізуючого середовища посідає загроза. Теоретико-методологічний аналіз поняття «загроза» є ключовим для створення сприятливих умов забезпечення економічної безпеки на кожному ієрархічному рівні управління. Сьогодні в наукових колах представлена велика кількість трактувань загрози та основних ознак її розподілу щодо економічної безпеки держави.

У сучасній теорії безпеки виділяють декілька ступенів деструктивних чинників, які є загрозами економічної безпеки, зокрема: ймовірність виникнення

ситуації, здатної породити небезпеку (поява зони ризику); провокаційні дії або засіб тиску (виклик); реальна можливість заподіяти зло, завдати шкоди (небезпека); намір завдати шкоди або ненавмисний небезпечний збіг обставин (загроза) [153].

Науковець Д. Буркальцева під загрозою безпеці розуміє сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави [38, с. 38]. Автор при цьому наголошує, що загрози виникають унаслідок цілеспрямованих або несвідомих дій суб'єктів господарювання, державних і місцевих органів влади, інших ланок економіки, а також природних процесів. Щодо джерел загроз, то вони можуть утворюватися в результаті несприятливого розвитку економічних, соціальних, політичних та інших процесів у внутрішньому чи зовнішньому середовищі системи.

Сьогодні є поширеною позиція, відповідно до якої загроза – це ступінь можливості реалізації небезпеки для розглянутого об'єкта. При цьому загрози для конкретних об'єктів від реалізації небезпеки характеризуються можливістю впливу на них негативних факторів і заподіяння їм у результаті цієї шкоди. Загроза об'єкту від джерел небезпеки визначається їх відносним положенням у просторі і в часі (для стаціонарних об'єктів тільки в просторі), характеристиками джерела небезпеки, досягнутим рівнем захищеності і стійкості об'єктів та іншими факторами [332].

Цікавим з наукової позиції є підхід Г. Дарнопиха, за яким рівень економічної безпеки є інтегральним показником, що відображає співвідношення сукупності всіх загроз і потенціалу захисту від них. Загрози мають відповідну структуру: об'єкти і суб'єкти взаємовідносин з приводу загрози; джерело загрози; склад та напрям загрози; мету, спосіб і засоби здійснення загрозливого спрямування; умови, в яких виникла загроза; сприйняття суб'єктом (об'єктом) впливу загрози. Для створення ефективного механізму захисту економічної системи треба чітко з'ясувати, що саме загрожує економічній безпеці, де локалізується джерело виникнення небезпеки, як конкретні загрози впливають на стан економічних відносин. Загроза як можлива небезпека завжди ушкоджує,

руйнує свій конкретний об'єкт [74, с. 4]. Загрозу як частину ризику і конкретну форму небезпеки, яка виникає у разі негативного наслідку прийнятого рішення чи невиправданого ризику трактує у своїх дослідженнях Ж. Костюк [130, с. 145].

Науковець Погріщук Б.В. пропонує застосовувати системний підхід у реалізації механізму забезпечення економічної безпеки держави, враховуючи галузеву структуру економіки та функціональні особливості системи економічної безпеки. При цьому усі загрози автор поділяє на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх загроз економічній безпеці держави належать: відсутність чітко сформульованої державної соціально-економічної політики; нерозвиненість, незбалансованість і некоординованість дій суб'єктів розподільчої сфери економіки; незавершеність економічних перетворень і слабкість нормативно-правової бази; деформованість структури економіки та продовження процесів деіндустріалізації; погіршення стану науково-технічного потенціалу, втрата позицій на окремих напрямках науково-технічного розвитку; слабкість ринкових інструментів економіки. Головними зовнішніми загрозами економічній безпеці держави є: характер імпорту багатьох видів продукції стратегічного призначення; переважання сировинної спрямованості експорту; нерозвиненість транспортної інфраструктури експортно-імпортних операцій; високий рівень зовнішнього боргу; загострення залежності країни від міжнародних фінансових організацій [185, с. 50].

Відзначимо, що велика кількість учених сходиться на думці, що загрози – це події, зміни або дії, тобто загрозам притаманна динаміка; вони завдають шкоду або зумовлюють порушення нормального функціонування підприємства, і, як наслідок, є причиною збитків та втрат; загрози виникають під дією певних чинників (зовнішніх та внутрішніх), а тому потребують комплексу заходів з боку суб'єктів господарювання для їх нейтралізації та усунення [232].

На думку В. Бойка, сутнісно-функціональні характеристики поняття «загроза» дають підстави обґрунтовано позиціонувати її крізь призму таких аспектів як:

1) дестабілізуючий вплив, що перешкоджає розвитку соціально-економічної системи, масштаби та негативні наслідки якого можуть призвести до незворотних втрат, її стагнації або ж знищення;

2) результат невизначеності навколишнього середовища, що характеризується низьким рівнем керованості, контрольованості та прогнозованості розвитку в просторо-часовому вимірі;

3) негативне явище, що зумовлене конфліктами інтересів суб'єктів інституційно-економічного обміну, виникнення яких є наслідком існуючих дисбалансів і диспропорцій; 4) сукупність внутрішніх і зовнішніх спонукальних чинників до вдосконалення параметрів функціонування соціально-економічної системи, її адаптації до навколишнього середовища та формування превентивних механізмів захисту [30, с. 106–107].

Проаналізовану послідовність дестабілізації системи забезпечення економічної безпеки варто пов'язувати із процесами розвитку та функціонування аграрного сектора економіки. В міру глобалізації та євроінтеграції національної економіки відбувається модернізація розвитку аграрних галузей та посилення впливу світових тенденцій, з одного боку, у напрямі вирішення проблем голоду у світі, що розширює середовище розвитку експортного потенціалу аграрного сектора, а з іншого – підвищення вимог до якості аграрної продукції, створює для вітчизняних аграрних підприємств конкурентні виклики на світовому продовольчому ринку.

Дослідження загроз функціонування аграрного сектора економіки лежить у площині ідентифікації основних проблем і перешкод їх соціально-економічного розвитку у структурі економічної безпеки держави. Як об'єкт безпеки аграрний сектор економіки становить особливий інтерес із позиції аналізу та структурування основних негативних впливів його функціонування.

Окрім того, аграрний сектор є одним із сегментів економічної системи, а тому безпосередньо впливає і позначається на стані економічного розвитку держави, зумовлює стабільність або навпаки – загрози економічної безпеки, причому на всіх рівнях управління – домогосподарств і населення, суб'єктів

економічної діяльності, територій, секторів національної економіки та зовнішньоекономічних відносин держави. За дестабілізації функціонування аграрного сектора система забезпечення економічної безпеки, як складова безпеки національної економіки, зазнає суттєвих негативних впливів, які розвивають процеси послаблення стійкості, стабільності, незалежності та передумов гарантування економічної безпеки держави.

Відповідно, існуючі проблеми функціонування та розвитку аграрного сектора можуть нести несприятливі тенденції, призводити до виникнення спочатку ризиків, а надалі й загроз усім структурно-функціональним компонентам економічної безпеки держави. У цьому контексті загрози аграрного сектора забезпеченню економічної безпеки держави, зважаючи на наявні проблеми, які характеризуються системністю, можуть формуватися на різних управлінських рівнях, зокрема національному, регіональному та на рівні суб'єктів господарювання. Проблеми національного рівня, які постають загрозами економічній безпеці, охоплюють такі [35, с. 69]: виснаження чорноземів та зменшення родючості земель; низький рівень інвестування у розвиток аграрного сектора, зростання залежності від державних інвестицій; проблеми права власності на землю; недосконала нормативно-правова база; відсутність науково-обґрунтованих економічних реформ, надмірна заполітизованість; зростання обсягів імпортової продукції, незахищеність вітчизняних виробників; відсутність необхідного рівня державної підтримки та стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності.

На регіональному рівні загрозливими щодо дестабілізації стану економічної безпеки є такі чинники: зменшення кількості сіл і селищ міського типу; неналежні умови життя сільського населення; занепад соціальної інфраструктури сіл; погіршення демографічної ситуації; «старіння» кадрів, що здійснюють сільськогосподарську діяльність; забруднення земель; низька інвестиційна привабливість регіонів.

Відсутність сприятливого бізнес-середовища для ведення ефективної господарської діяльності створює низку проблем для суб'єктів господарювання,

що негативно впливають на економічну безпеку держави. До основних відносять: низьку конкурентоспроможність аграрної продукції на зовнішніх ринках, її невідповідність міжнародним стандартам якості; низьку ефективність аграрних підприємств; зношену та недосконалу технологічну базу; високі ціни на паливо, посівний матеріал, високу собівартість виробництва; низьку інноваційну активність підприємств; експорт сировини, напівфабрикатів через неможливість переробити власними силами [35, с. 64-70].

Окрім того, на думку О. Шубравської, всі загрози та ризики, які несе в собі глобалізація для аграрного сектора, можна умовно поділити на такі, що виникають під дією внутрішніх факторів, та такі, які зумовлені зовнішніми чинниками. Зовнішні ж загрози аграрному розвитку і ринку передусім пов'язані зі зростанням відкритості вітчизняної економіки, оскільки, як відомо, свобода торгівлі, стимулюючи спеціалізацію на галузях з відносно меншими витратами виробництва, фіксує і поглиблює відсталість недостатньо розвинутих країн. Верховенство на інтегрованих міжнародних ринках багатших країн над біднішими посилює структурну деформацію всередині останніх, переносячи проблеми глобальних ринків на національні [335].

Стратегічно важливі перешкоди функціонуванню і розвитку аграрного сектора економіки, які послаблюють процеси економічного розвитку, а, відповідно, стають загрозами безпеці, отримали своє належне інституційне закріплення. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р. визначає основні проблеми розвитку аграрного сектора економіки, до яких відносять [221]:

– нерівномірність розвитку різних форм господарювання (укладів) при послабленні позицій середньорозмірного виробника внаслідок створення для різних за розмірами та соціальним навантаженням економічних суб'єктів формально однакових, але нерівних умов господарювання;

- недостатність нормативно-правових засад і відсутність мотивації до кооперації та укрупнення дрібних сільськогосподарських виробників у межах сільських громад, низька товарність виробництва продукції;
- нестабільні конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства на зовнішньому ринку через незавершення процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпеки сільськогосподарської сировини та харчових продуктів;
- низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва;
- ризики збільшення виробничих витрат через зростання зношеності техніки, переважне використання застарілих технологій, при зростанні вартості невідновлювальних природних ресурсів у структурі собівартості;
- відсутність мотивації виробників до дотримання агроекологічних вимог виробництва;
- обмежена місткість внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;
- недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;
- незавершеність земельної реформи тощо.

Безсумнівно, що вирішення визначених проблем сьогодні має перебувати в центрі особливої уваги. Адже лише реалізація конструктивних заходів допоможе мінімізувати негативний вплив низки чинників зовнішнього середовища, серед яких найвагомішими для національної економіки є інфляційні процеси, відсутність підтримки виробників аграрної продукції в складних економічних та політичних умовах, а також необхідність у забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому продовольчих ринках.

Негативними наслідками (загрозами) для забезпечення економічної безпеки виступають існуючі перешкоди, які стримують розвиток аграрного виробництва, що визначені аналітичною запискою «Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання

аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки» [234]. До основних із них відносять такі: незавершеність земельної реформи; галузева незбалансованість сільського господарства, суттєве переважання у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або великих, або дрібних товаровиробників; неефективне використання ресурсного потенціалу аграрного сектора; дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема, через брак інвестиційних коштів, важкодоступність кредитів банків, а також низький рівень державної підтримки сільського господарства; відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку; невідповідність української сільськогосподарської та харчової продукції європейським стандартам; недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі та низька якість життя сільського населення порівняно з міським. Для їх вирішення важливо врахувати наявний ресурсний потенціал аграрного сектора, який допоможе розробити чіткі заходи на рівні пріоритетів аграрної політики України.

За умови відсутності реальних ефективних управлінських рішень в аграрному секторі виникають загрози, які мають особливі передумови виникнення, характер прояву та ступінь впливу на інтегральний показник економічної безпеки держави. Виділення всієї сукупності негативних чинників у розвитку аграрного сектора, що можуть перешкоджати реалізації національних соціально-економічних інтересів та становити загрозу економічній безпеці держави, досить важливо для їх типології та характеристики.

Відзначимо, що класифікація загроз розвитку аграрного сектора економіки на основі традиційного підходу дала підстави поділяти їх на основі загальних критеріїв, серед яких: напрям впливу, джерело походження, масштаб та сфера прояву, частота та спосіб дії, ймовірнісні масштаби руйнації, рівень керованості, можливість прогнозування, перспективи адаптації загрозам тощо.

Відповідно визначений розподіл загроз за традиційним виміром типології загроз не забезпечує повної інформації про специфічні особливості у процесі дестабілізації процесу розвитку аграрного сектора економіки. Як наслідок це

ускладнює методика оцінювання його розвитку в системі економічної безпеки та знижує рівень цільової спрямованості організаційно-управлінських заходів протидії загрозам. Тому традиційні загрози доцільно доповнити структурно-функціональними аспектами виникнення загроз економічній безпеці держави (рис. 2.2).

Поряд із системними загрозами варто розглянути й структурно-функціональні, через які аграрний сектор впливає на окремі сфери забезпечення економічної безпеки держави. Доречною є позиція О. Мамалуй, за якою економічна безпека має тісний прямопропорційний взаємозв'язок з економічною кризою, економічним зростанням, добробутом населення, типом економічної системи, модернізацією як системним процесом тощо [144].

Водночас, насамперед виділимо дестабілізуючий вплив аграрного сектора на розвиток економічних процесів, зокрема, зниження економічної ефективності аграрного сектора економіки; несформований механізм сприяння розвитку малих аграрних підприємницьких структур; неефективне використання державних коштів, призначених для підтримки сектора; зниження мотивації залучення трудових ресурсів до розвитку сільського господарства; сировинний характер та низька питома вага готової продукції в аграрному експорті; високий рівень імпортозалежності держави за окремим продуктом.

Загрози недосконалості інституційно-правового забезпечення, які виникають за умови відсутності належних структурних та інституціональних змін на різних рівнях державного управління, посилюються специфічними особливостями. Основними із них є: недостатність та непослідовність нормативно-правової бази, переважання неформальних інститутів над формальними, надмірна централізація управління, деформація інституційно-психологічного базису.

ЗАГРОЗИ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

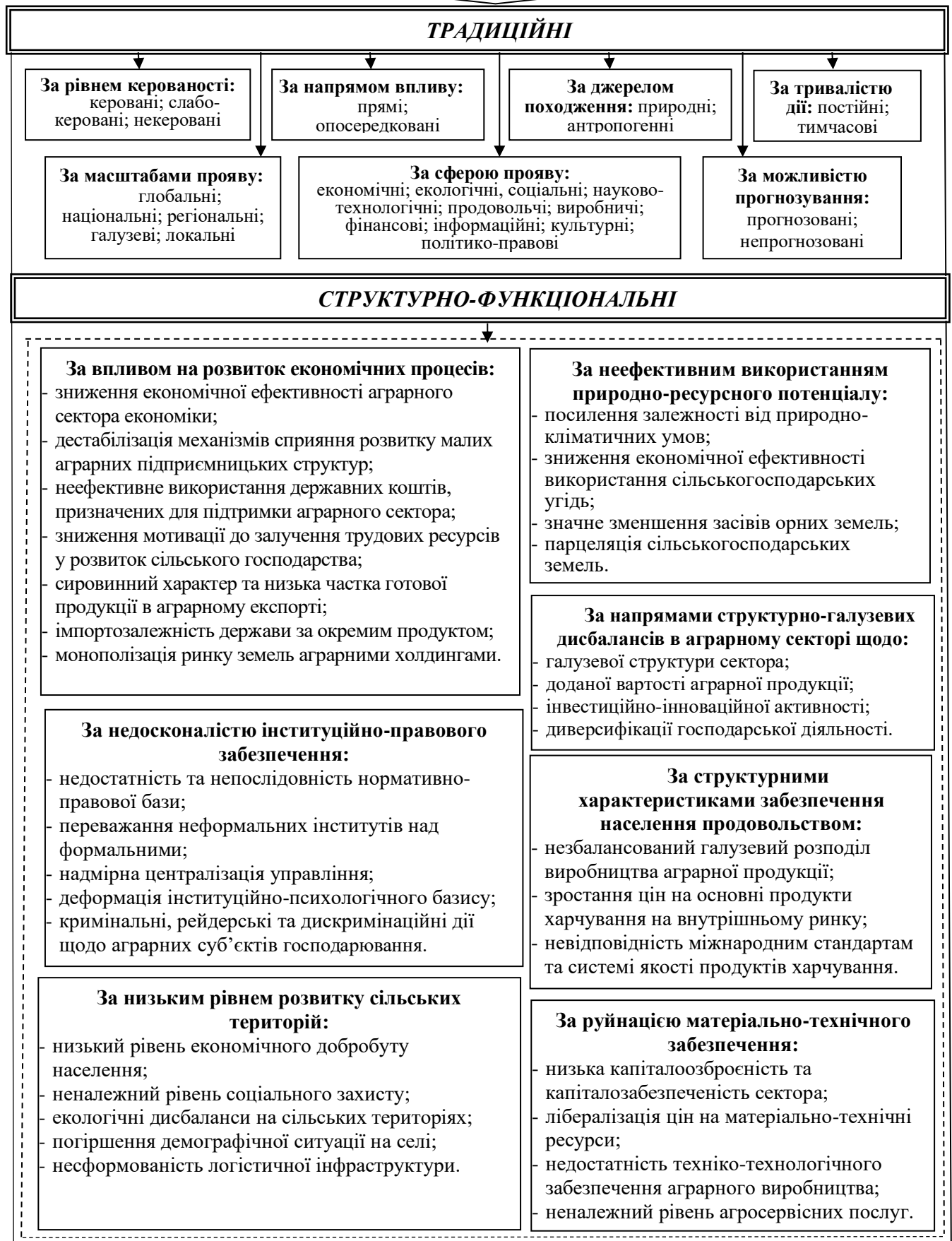

Рис. 2.2. Типологія традиційних і структурно-функціональних загроз економічній безпеці держави за умов дестабілізації аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором

Такі загрози обумовлюють необхідність формування інституційних засад удосконалення системи забезпечення економічної безпеки держави і потребують чіткої координації зусиль усіх органів державної влади у виробленні правил та механізмів реалізації безпекових рішень.

Безсумнівно, головною ознакою економічного розвитку є ефективне використання і реалізація потенціалу вітчизняного аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави. Водночас, враховуючи особливості аграрного сектора у системі господарських відносин національної економіки, основними загрозами неефективного використання його природно-ресурсного потенціалу варто зазначити: 1) пряму залежність від природно-кліматичних умов; 2) низьку економічну ефективність використання сільськогосподарських угідь; 3) значне зменшення засівів орних земель; 4) парцеляцію земель сільськогосподарського призначення тощо. Виникнення таких загроз суттєво порушує базові основи функціонування аграрних галузей, що в подальшому впливатиме на внутрішнє виробництво продукції рослинницької і тваринницької галузей та її переробку. У підсумку це перешкоджатиме реалізації ресурсного потенціалу аграрного сектора у вирішенні проблем забезпечення населення вітчизняними продовольчими товарами.

Загрози економічній безпеці держави також виникають через структурні дисбаланси в аграрному секторі економіки. Зокрема, вкрай негативно може вплинути незбалансованість галузевої структури сектора, доданої вартості аграрної продукції, інвестиційно-інноваційної активності, диверсифікації господарської діяльності. Саме зазначені напрями формують потенціал аграрного сектора і таким способом на рівні держави повинні створюватися усі можливі сприятливі умови для запобігання відповідних загроз. Результативність таких дій можна оцінити через частку аграрного сектора у формуванні ВВП, зростання обсягів валової доданої вартості в аграрному секторі економіки, обсяг валютних надходжень у бюджет держави від продажу аграрної продукції, обсяг виробленої продукції з високою доданою вартістю та конкурентоспроможністю, кількість аграрних підприємств, які виробляють органічну продукцію тощо.

Виражений характер посилення загроз економічній безпеці держави має неналежне матеріально-технічне забезпечення розвитку аграрного сектора. Відповідно це формує дестабілізуючі процеси в усіх економічних сферах розвитку, які руйнують внутрішній потенціал для протидії впливу низки негативних чинників. Ідеться про низьку капіталоозброєність та капіталозабезпеченість аграрного сектора, лібералізацію цін на матеріально-технічні ресурси, недостатнє техніко-технологічне забезпечення аграрного виробництва, неналежний рівень агросервісних послуг.

Важливою умовою забезпечення економічної безпеки держави є структурні характеристики забезпечення населення продовольчими товарами. Враховуючи те, що аграрний сектор прямо впливає на продовольчу безпеку держави, яка є одним із компонентів економічної, і відповідно формує структурні характеристики системи споживання основних продуктів харчування. Враховуючи це, критичний вплив на економічну безпеку держави може мати незбалансований галузевий розподіл виробництва аграрної продукції, переважання в щоденному раціоні харчування продукції з низьким рівнем калорійності, зростання цін на основні продукти харчування на внутрішньому ринку, невідповідність міжнародним стандартам та системі якості продуктів харчування. Водночас такі деструктивні зміни у забезпеченні населення продовольчою продукцією є явним підтвердженням низької ефективності державної аграрної політики та невдалого проведення структурних реформ у напрямі зміцнення продовольчої безпеки держави.

Варто зазначити, що в процесі дослідження проблеми забезпечення продовольчої безпеки в умовах загострення світової продовольчої кризи та формування негативних для споживачів прогнозів, основна увага була спрямована на реформування аграрного сектора економіки та основні його пріоритети, які потребують суттєвої модернізації. Відзначені тенденції розвитку аграрного виробництва свідчать про нереформованість аграрного сектора економіки, відсутність цілеспрямованих заходів державної аграрної політики, спрямованих на забезпечення стабільності власного продовольчого ринку та

використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства. Варто відзначити наукову думку Н. Данік, яка зазначає, що важливість аграрного сектора економіки обумовлена об'єктивною реальністю – існуванням потреб людей у продуктах харчування і продуктах першої необхідності. Саме тому основними проблемами розвитку аграрного сектора економіки постають такі чинники: відсутність достатнього рівня наукового обґрунтування економічних реформ і надмірна заполітизованість процесу їх реалізації, нерегульована державою лібералізація цін унаслідок чого штучно втрачає купівельну спроможність не тільки сільськогосподарське виробництво, а й населення, потужний вплив на ринок продукції аграрного сектора економіки сусідніх європейських держав, що знижує конкурентоздатність вітчизняного виробника на внутрішньому ринку. В межах досліджень автор наголошує на тому, що за час реформування економічного механізму в Україні допущено низку помилок, головними з яких є ігнорування дії об'єктивних економічних законів [73]. Зокрема, порушено об'єктивний закон вартості, який передбачає, що ціни мають відповідати вартості продукції, тобто відшкодовувати витрати і приносити певні прибутки. Нині ціни на аграрну продукцію в Україні не забезпечують рентабельність її виробництва. Крім того, не враховано і дію закону відповідності попиту та пропозиції, який за таких умов проявив свій зворотний вплив. Через нерегульовану державою лібералізацію цін штучно втратили купівельну спроможність як виробники аграрної продукції, так і населення.

На основі проведеного дослідження існуючих загроз продовольчій безпеці узагальнено результати теоретичного аналізу на рис. 2.3.

За умови відсутності реальних ефективних управлінських рішень у нейтралізації загроз продовольчій безпеці виникають явища та процеси, що здатні нести критичні загрози у забезпеченні економічної безпеки держави. На наш погляд, остаточні висновки про рівень забезпеченості економічної безпеки держави можна зробити на основі сучасного стану та тенденцій розвитку

сільських територій, які постають джерелом формування ресурсної бази для забезпечення економічної безпеки держави.

Рис. 2.3. Групування загроз продовольчій безпеці держави

Джерело: розроблено автором

Втім на державному рівні можуть виникати ускладнення щодо створення умов сталого розвитку сільських територій, які й перешкоджатимуть реалізації комплексу заходів регулювання розвитку аграрного сектора економіки. Йдеться про низький рівень економічного добробуту населення, неналежний рівень соціального захисту, екологічні дисбаланси на сільських територіях, погіршення демографічної ситуації на селі, несформованість логістичної інфраструктури.

Деградація соціальної сфери становить загрозовий вплив на забезпечення економічної безпеки, що пов'язано з неефективністю чинної системи управління соціальним розвитком в аграрному секторі. При цьому соціальна сфера має свої закономірності розвитку і є відносно самостійною системою зі загальними та специфічними зв'язками, умовами функціонування, механізмами управління. Безсумнівно, сучасні процеси реформування аграрного сектора характеризуються з позиції переважання економічного над соціальним, з чого випливає ключова тенденція – відсутність пріоритетів розвитку соціальної сфери аграрного виробництва.

Соціальну сферу аграрного сектора доцільно позиціонувати як одну зі складових невід'ємних частин єдиної відтворювальної системи суспільства, що виконує стратегічно важливу функцію відтворення людського капіталу в сегменті ліквідації побічних наслідків економічної активності [64, с. 40]. Соціальна сфера як динамічна частина аграрного виробництва формується під впливом різних економічних, політичних, інституційних та інших чинників.

Аналіз соціально-економічної ситуації, що склалася в аграрному секторі економіки України останніми роками, свідчить про деформацію територіальних пропорцій і посилення поляризації як за економічними, так і за соціальними показниками [150].

Заслуговує на увагу позиція В. Жук щодо основних причин деградації соціальної сфери, до яких належать: системне недофінансування соціальних видатків; відсутність реальних механізмів і стимулів залучення диверсифікованих джерел грошових коштів; складність концентрації бюджетних ресурсів на пріоритетних напрямках соціальної сфери [99, с. 142].

Характеристика, головні причини та наслідки прояву загроз погіршення соціальної сфери функціонування та розвитку аграрного сектора економіки структуровані на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Узагальнена характеристика загроз погіршення соціальної сфери для розвитку аграрного сектора економіки

Джерело: розроблено автором

Зазначимо, що результат аграрного виробництва залежить від багатьох чинників, найголовнішим із яких є екологічний, що характеризує навколишнє природне середовище та умови для виробництва аграрної продукції і відіграє визначальну роль у розвитку сільських територій та впливає на систему економічної безпеки. Різноманіття чинників, які впливають на економіку сільськогосподарського виробництва, свідчить про складність причинно-наслідкових зв'язків у процесі взаємодії аграрного виробництва та навколишнього природного середовища між економічними та екологічними показниками, що характеризують результати діяльності підприємств [329].

Екологічна безпека аграрного сектора характеризується прямою залежністю від економічної системи, основних принципів, за якими

регулюються дії державних структур щодо розвитку сільського господарства і природокористування, а також діяльністю суб'єктів господарювання в аграрному секторі. Ці принципи охоплюють, насамперед, механізми регулювання у правовій та економічній сферах, які створюють умови для реалізації економічної ефективності аграрного сектора та забезпечення його екологічної безпеки.

Тому одним із головних завдань системи забезпечення економічної безпеки держави в умовах трансформацій та переходу до засад сталого розвитку є інтеграція екологічної політики в стратегію економічних реформ. Помилковим видається усталений імператив, що ресурсноспроможними до боротьби з екологічними дисбалансами можуть бути лише багаті економічно розвинуті держави. Ефективність стабілізації екологічного середовища та протидії його загрозам, поряд із фінансово-технологічним озброєнням держави, значною мірою залежить від етапу втручання у розвиток екологічної катастрофи та рівня суспільної свідомості інвестувати в раціональне природокористування [30].

З метою стабілізації і поліпшення стану навколишнього природного середовища затверджено Закон України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року [173]. Виконання заходів Закону створить умови для гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування, збереження природних екосистем.

Підсумовуючи характеристику загроз функціонуванню аграрного сектора, можна визначити такі відмінності, що диференціюють їх з-поміж інших: чітко виражений економічний аспект; наявність впливу природно-кліматичних і економічних умов; притаманні галузево-функціональні закономірності прояву; надмірна залежність від розвитку сільських територій; асиметричний розподіл дестабілізуючого впливу. Визначені загрози перебувають між собою в тісній взаємодії та є взаємозалежними, адже загострення одних формує передумови для посилення дестабілізуючого впливу інших. Така ланцюгова реакція вносить

деструктивні зміни у функціонування та розвиток аграрного сектора економіки, що в підсумку перешкоджає становленню ефективної системи забезпечення економічної безпеки держави, а отже, вимагає поглиблення розробки адекватних методологічних засад щодо змістовного дослідження безпекових процесів в аграрному секторі економіки.

2.3. Зарубіжний досвід державної підтримки розвитку аграрного сектора в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Тенденціями останніх десятиліть економічно розвинених країн є намагання активізувати процеси сталого розвитку, в яких одне з найважливіших місць займає економічна безпека держави. Складовим елементом системи забезпечення економічної безпеки є розвиток аграрного сектора держави. Враховуючи кореляційну залежність результатів господарської діяльності в аграрному секторі та засобів виробництва, з яких основний – земля, простежується вплив її якості, родючості та місця розташування. Адже, розглядаючи сільськогосподарську діяльність як один із найбільш ризикованих видів діяльності, на її результати впливають такі чинники: природно-кліматичні умови, забезпеченість фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, стан кон'юнктури аграрного ринку, окремі заходи соціально-економічної політики держави тощо. Варто додати, що жодна з ринкових систем не спроможна забезпечити умови існування сільських територій без належної, цілеспрямованої державної політики щодо перерозподілу значної частини національного доходу на підтримку розвитку аграрного сектора економіки. Зважаючи на це, з метою координації процесів ринкових перетворень в аграрному секторі, саме держава з високим економічним розвитком стає гарантом сприяння підтримки цього сектора економіки, спрямованої на процеси реформування та створення ефективного виробництва аграрної продукції. Саме тому сучасну ринкову

економіку таких країн визначають економікою регульованого і соціально орієнтованого господарства.

Державна політика підтримки розвитку аграрного сектора є одним із пріоритетних напрямів економічної політики розвинених країн світу. Виступаючи одним із стратегічних секторів економіки, у кожній країні аграрний – характеризується певними особливостями, які зумовлюють його вразливість в умовах ринку. Державна політика підтримки аграрного сектора створює можливості не лише для забезпечення країни продовольством, але й нарощення параметрів експорту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, не послаблюючи при цьому продовольчу безпеку держави.

За останні роки Україна активізувала свою діяльність у напрямку покращення політичного та економічного співробітництва з Європейським Союзом (ЄС) з намірами входження до європейської спільноти. Підготовка до вступу та членства в ЄС має значний вплив на сільське господарство та державну аграрну політику. Сучасні тенденції актуалізують необхідність дослідження політики підтримки аграрного сектора країн-учасниць ЄС як складової економічної безпеки та невід’ємної частини європейської стратегії розвитку. Починаючи зі створення ЄС і до сьогоднішнього дня характерні риси діючої моделі аграрних відносин у європейських країнах визначає Спільна аграрна політика (САП). Протягом багатьох десятиліть САП змінювала основні принципи та підходи до підтримки аграрного сектора економіки. Сьогодні основним напрямом, на який націлена САП, є розроблення ефективної та адекватної аграрної політики шляхом надання основних “суспільних благ” та встановлення підтримуючої законодавчої, адміністративної і регуляторної систем задля стимулювання приватних інвестицій у сільське господарство. Діяльність САП передбачає заходи, спрямовані на підтримку конкурентоспроможності аграрного сектора ЄС на світовій арені без застосування експортних субсидій, зменшення способів підтримки, що призводять до викривлення умов торгівлі, та більшою мірою – на розвиток

сільських територій, захист навколишнього середовища та забезпечення продовольчої безпеки [110].

Відзначимо, що головною метою САП є гарантування закупівельних цін для виробників аграрної продукції та підтримка стабільного рівня доходів суб'єктів сільськогосподарського виробництва. У той же час, реагуючи на актуальні економічні, технологічні, політичні виклики, країни-члени Європейського Союзу вносили корективи в аграрну політику та змінювали поточні пріоритети її розвитку.

Основними цілями САП, які були закріплені в ст. 39 установчого Римського договору про створення ЄС (1956 року) й досі залишаються незмінними, є такі:

- підвищення продуктивності аграрного сектора шляхом сприяння технічному прогресу;
- забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва;
- забезпечення прийняттого рівня життя для населення, зайнятого у сільському господарстві шляхом сприяння збільшенню їх доходів;
- стабілізація ринків сільськогосподарської продукції, захист виробників і споживачів від зовнішніх чинників;
- гарантування забезпечення населення країн-учасників ЄС якісними продовольчими товарами власного виробництва і за доступними цінами [367].

Зазначимо, що цілісність і прогресивність САП визначається не лише усвідомленням її базових принципів, а виконанням умов, що сприятиме формуванню рівноправних взаємовідносин між країнами-членами ЄС. Крім того, результатом такої політики повинна стати захисна стратегія модернізації аграрного сектора в умовах глобалізації, існуючих внутрішніх загроз індустріалізації суспільства та впливу світових конкурентів, серед яких доцільно відзначити такого торгового партнера як США.

Реалізації САП сприяють інструменти, які Європейська Комісія групує у два «стовпи» (рис. 2.5). Перший «стовп» охоплює спільну організацію ринків,

основними інструментами якого є експортні субсидії, підтримка ринкових цін, зберігання продукції, митний тариф та пряма підтримка фермерів (єдиний платіж на ферму, єдиний платіж на площу земель, платежі, які частково пов'язані з рівнем виробництва та інші додаткові платежі). Потрібно зазначити, що у межах САП ЄС підтримує як аграрних виробників, так і фермерські господарства. При цьому вимогою є дотримання основних умов, серед яких: утримання земель у належному стані, підтримка екології та збереження довкілля, які сприяють розвитку аграрного сектора та впливають на забезпечення економічної безпеки держави. Другий «стовп» САП передбачає розвиток сільської місцевості, який має бути спрямованим на збереження сільських ландшафтів, підвищення якості життя в сільській місцевості та диверсифікацію сільської економіки.

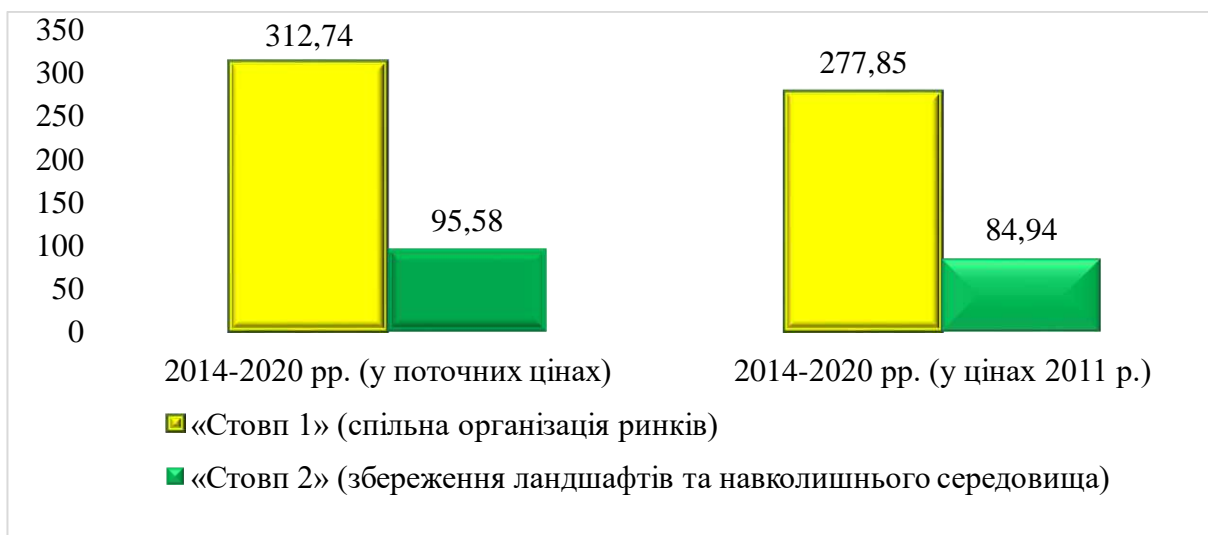

Рис. 2.5. Обсяги фінансування САП на 2014–2020 роки, млрд євро

Джерело: побудовано автором за [367].

Усе це в комплексі формує стратегічну мету САП – надання гарантій для аграрних виробників щодо закупівельних цін та підтримка стабільного рівня їхніх доходів.

Досліджуючи еволюцію САП, можна відзначити, що різні періоди реформи в межах політики були спрямовані на досягнення різних цілей. Проте в умовах реформування першочергового вирішення потребували такі проблеми: 1) встановлені урядом надвисокі ціни підтримки стимулювали надмірне

виробництво сільськогосподарської продукції; 2) м'ясо-молочні продукти постійно були у надлишку, оскільки ціни на них були значно вищими від світових; 3) посилення заходів субсидіювання експорту аграрної продукції спровокували недобросовісну конкуренцію зі сторони таких країн як США, група КАІРНС [55]

Сучасний етап реформування САП характеризується прогресом у домовленостях у межах СОТ про лібералізацію торгівлі аграрною продукцією, з одного боку, і розбіжностями у рівнях розвитку аграрного сектора окремих країн ЄС, що склалися історично (рівень прямих виплат, продуктивність праці, структура господарств), з іншого – обумовлюють необхідність у регулярному перегляді САП, удосконаленні інструментів політики та визначенні нових цілей. З 2000-х років провідною ідеєю САП стає забезпечення сталого функціонування аграрного сектора ЄС через фінансування розвитку сільської місцевості та посилення вимог захисту довкілля і безпеки аграрної продукції [227, с. 24]

Визначений етап аграрної реформи на 2014–2020 роки передбачає досягнення таких цілей: 1) життєздатне виробництво продовольства; 2) стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; 3) збалансований територіальний розвиток. Фінансування визначених цілей займає значну питому вагу у структурі бюджету ЄС, розподіл коштів за яким на перший «стовп» передбачено 312,74 млрд євро, а на другий «стовп» – 95,58 млрд євро [104, с.80]. Варто зазначити, що значний обсяг грошових коштів у межах сформованого бюджету ЄС передбачено на розвиток аграрної політики.

Витрати на реалізацію аграрної політики покриваються з двох фондів: 1) Європейського сільськогосподарського фонду гарантування (EAGF), з якого здійснюють прямі доплати для сільськогосподарських виробників і на заходи з регулювання аграрних ринків; 2) Європейського сільськогосподарського фонду для сільського розвитку (EAFRD), який фінансує процеси реалізації програм сільського розвитку. Відтак, політика фінансування визначає заходи САП на період 2017–2020 років, до яких належать: забезпечення переходу від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки фермера; підвищення

конкурентоспроможності сільського господарства; дотримання норм і правил екологічної безпеки шляхом відмови від монокультури господарювання; наповнення і розширення програм підтримки сільського розвитку; виділення цільових субсидій на розвиток депресивних районів ЄС; захист навколишнього природного середовища, консервація земель [104, с. 81].

Визначена пряма підтримка фермерів (субсидіювання) охоплює систему базового преміювання фермерів; додаткові виплати за «перші гектари»; субсидії молодим фермерам (до 40 років); доплати за екологізацію та охорону навколишнього середовища.

Розподіл бюджету САП відбувається за принципом раціонального розподілу, відповідно до якого кожна з країн-учасниць ЄС у межах спільноти отримає не менше 75 % середнього обсягу допомоги. Допомога на гектар сільськогосподарських угідь становить не менше 60 % від середньої величини допомоги, виділеної у 2014 році в одному адміністративному або агрономічному районі. Політикою також передбачено збільшення підтримки малих і середніх господарств діючих країн-учасниць ЄС. Для нових країн, які вступатимуть в європейську спільноту, діятиме спрощена схема платіжної зони (SAPS), тобто разовий платіж за га сільськогосподарських угідь терміном до 2020 року. Фермери, які активно займаються сільським господарством, можуть отримати вигоди, а з 2014 року початківців фермерів перші 5 років максимально заохочують до створення свого бізнесу з додатковою допомогою у розмірі 25 %.

Варто зазначити, що починаючи з 2014 року застосовують особливий режим підтримки малих форм господарювання, обсяг якого становить до 10 % річного бюджету прямих платежів у країні. Фермер отримує одноразову виплату, при цьому передбачено спрощений контроль і подання заявки на одержання прямих платежів, послаблення зобов'язань щодо екології і принципів перехресної відповідності (cross-compliance). Отже, у межах ЄС намагаються виправити зміщення чинного механізму розподілу прямих платежів, за якими близько 80 % виплат надають 20 % сільських господарств, що зменшує

конкурентоспроможність малих форм господарювання і не сприяє їх розвитку [385].

Стимулювання екологізації сільського господарства у межах САП ЄС забезпечується за допомогою схеми екологічно сприятливих платежів, так званих «зелених» платежів. На диверсифікацію культур (вирощування не менше трьох), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон із консервацією становить 5 %, згодом 7 % землі, збереження біорізноманіття і елементів ландшафту і на неї спрямовуватиметься 30 % національного річного бюджету прямих платежів. Субсидії на зазначені напрями встановлюють пропорційно до площі сільськогосподарських угідь без фіксації верхньої межі виплат фермеру.

Значний обсяг бюджетних ресурсів закладено на підтримку фермерських господарств, зокрема для заходів, пов'язаних із якістю ґрунту і води, зміною клімату. Близько 30 % бюджету за програмами розвитку сільських районів мають бути виділені на агроекологічні заходи, підтримку органічного землеробства, а також на проекти, які пов'язані з інноваціями чи екологічними інвестиціями у цій сфері.

Ключовим пріоритетом САП ЄС на 2014–2020 роки було збереження стратегічного підходу до розвитку сільських територій ЄС і свободи вибору актуальних заходів, які спрямовані на врахування місцевих (регіональних/національних) потреб та особливостей, оскільки принципи діючої САП допомогли досягнути позитивних результатів.

У рамках майбутнього багаторічного бюджету ЄС на період 2021–2027 років комісія запропонувала модернізацію і спрощення САП. Мета розроблених пропозицій з бюджетом у розмірі 365 млрд євро полягає в тому, щоб САП була спрямована на вирішення стратегічних завдань, які стосуються підтримки фермерів та сільських громад, забезпечення сталого розвитку сільського господарства ЄС, а також реалізації цілей ЄС в галузі охорони навколишнього середовища та клімату. З цією метою запропоновано розширити простір для оперативних дій політики і компетенцій держав-членів при виборі сфер

інвестування в рамках САП, які спрямовані на створення розумного, життєздатного, сталого та конкурентоспроможного аграрного сектора економіки. Відповідно держави-члени можуть переводити до 15 % своїх кредитів САП для прямих платежів на розвиток сільських районів.

Стратегічні плани держав-членів на весь період повинні охоплювати конкретні заходи, спрямовані на досягнення дев'яти цілей за економічними, екологічними і соціальними напрямками, що визначені ЄС та орієнтуватися як на прямі платежі, так і на розвиток сільських районів. Комісією будуть затверджуватися плани та проводитися моніторинг результатів кожної країни з метою забезпечення узгодженості цілей та захисту єдиного ринку. Прямі платежі, що гарантують стабільність і передбачуваність для фермерів, як і раніше мають пріоритетність у цій політиці. Перевагу у підтримці отримують малі і середні ферми, які складають більшість в аграрному секторі ЄС.

Крім того, прямі платежі фермерам будуть скорочені до 60 тис. євро і обмежені 100 тис. євро на кожну ферму, а витрати на робочу силу будуть повністю враховані. Пропонується, щоб малі та середні фермерські господарства одержували більш високий рівень підтримки з гектара і що країни повинні виділяти не менше 2 % своїх дотацій на прямі виплати для підтримки розселення молодих фермерів. Ця підтримка буде доповнюватися фінансовою допомогою на цілі розвитку сільських районів і різними заходами щодо полегшення доступу до землі і передачі землі.

Прямі платежі будуть залежати від підвищених вимог до навколишнього середовища і клімату. Кожна держава-учасниця повинна розробляти екологічні програми, які допоможуть фермерам вийти за межі встановлених норм і фінансувати їх зі своїх національних фондів прямими платежами. Щонайменше 30 % національного фонду розвитку сільських районів буде виділено на природоохоронні та кліматичні заходи. Очікується, що 40 % загального бюджету САП буде виділено на діяльність в сфері клімату. В рамках цієї модернізованої САП, будуть також залучені всі новітні технології й інновації, які допоможуть як фермерам, так і урядовим органам, у тому числі за рахунок бюджету в розмірі

10 млрд євро, виділеного в рамках програми Horizon Europe на дослідження та інновації у сфері продовольства, сільського господарства, розвитку сільських районів і біоекономіки [354].

Україна, на відміну від ЄС, не має чіткої, адекватної сучасним викликам та загрозам державної аграрної політики, що у перспективі негативно впливатиме на конкурентні позиції вітчизняного аграрного сектора на світовому продовольчому ринку та посилюватиме його вразливість до зовнішніх та внутрішніх загроз. Економічна інтеграція України до ЄС передбачає наближення завдань щодо розвитку вітчизняного аграрного виробництва до європейських стандартів. Період адаптації національного аграрного сектора економіки до вимог САП ЄС буде досить тривалим і, вірогідно, супроводжуватиметься певними втратами, а подекуди і занепадом сільських територій. У цьому контексті доцільною є обґрунтована програма адаптації та посилення ролі держави для підтримки аграрного сектора у забезпеченні інтеграційних процесів через форми і канали, які використовують країни-учасниці світового і європейського торгово-економічних товариств [227]. Саме це актуалізує необхідність дослідження особливостей державної аграрної політики розвинених країн.

Державна підтримка аграрного сектора у розвинених країнах реалізується через складний механізм, охоплює систему інструментів впливу на витрати і доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок і ціни, соціальну та виробничу інфраструктури села, а також міжгалузеві відносини. При цьому вплив держави на аграрний сектор у зарубіжних державах можна представити як поєднання економічних та адміністративних методів, які охоплюють визначені інструменти політики (рис. 2.6).

Однією з держав, що посилено у своїй політиці застосовує адміністративні методи регулювання і в якій прийнято значну кількість нормативно-правових актів у сфері сприяння розвитку аграрного сектора економіки, є Сполучені Штати Америки. США реалізовує великий комплекс заходів, спрямованих на підтримку своїх сільськогосподарських виробників. Разом із тим в країні значна

увага була зосереджена на формування законодавчої бази в напрямі забезпечення умов для розвитку сільського господарства.

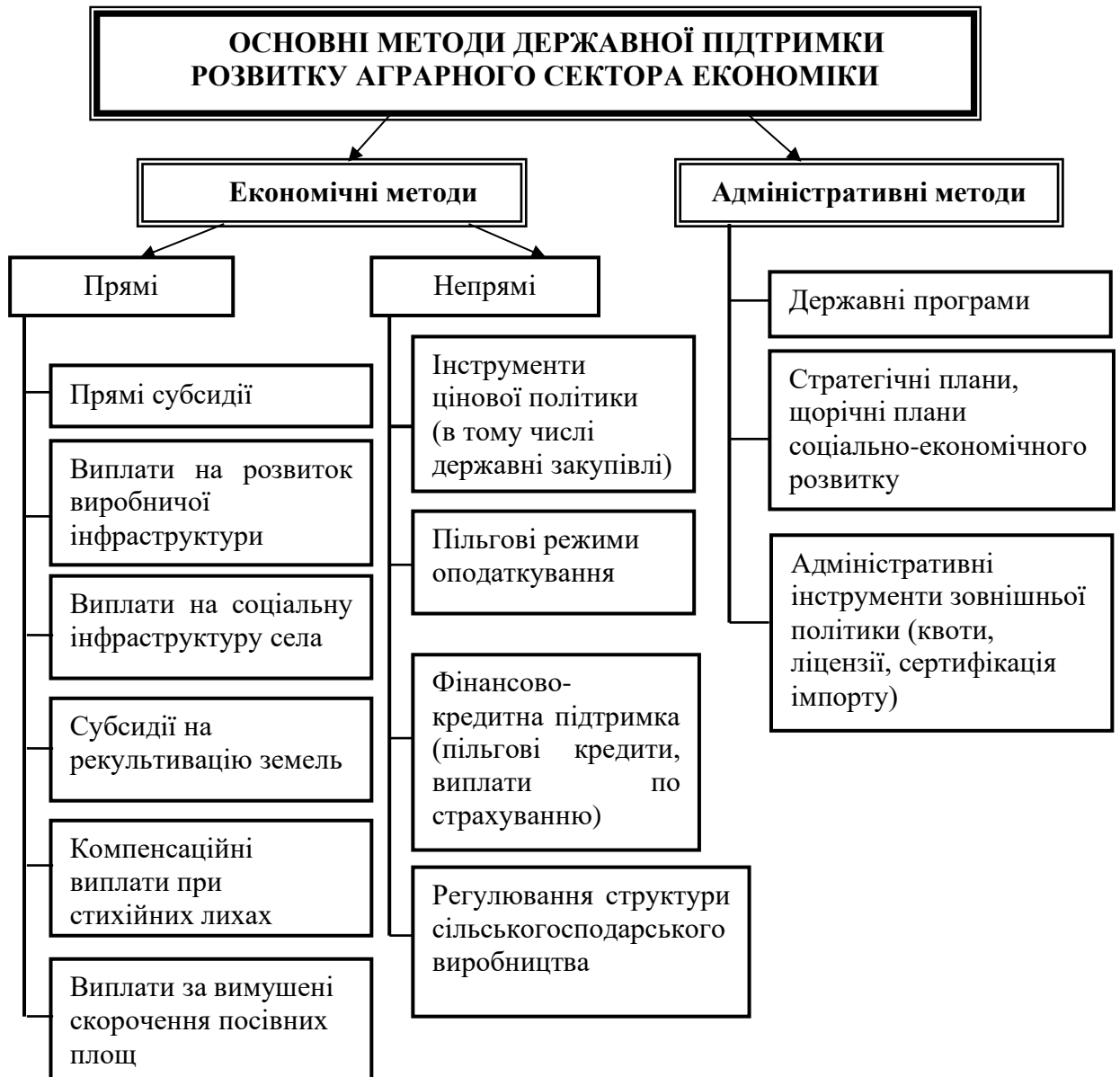

Рис. 2.6. Методи та інструменти державної політики підтримки аграрного сектора в економічно розвинених країнах

Джерело: розроблено автором

Одним із перших нормативних актів, що започаткував юридичні засади нового етапу розвитку аграрного сектора економіки, став Закон «Про продовольчу безпеку США» (1985 року). У ньому задекларований підхід до сільського господарства як до особливої галузі економіки, яка має стратегічне значення для США, а також обраний країною курс на збереження широкого

субсидіювання сільського господарства за кошти державного бюджету. В межах закону були затверджені такі два напрями: 1) стабілізація комерційного сільського господарства країни, іншими словами – орієнтація держави на розвиток великих господарств; 2) забезпечення належного рівня життя в сільських районах, що, з огляду на збереження соціальної стабільності в сільській місцевості, а також введення нового механізму державного субсидіювання сільського господарства, передбачає підтримку середнього фермера [254].

У подальшому усі державні програми були спрямовані на регулювання обсягів виробництва сільськогосподарських культур. З метою поєднання (інтеграції) зусиль фермерів і суспільства у вирішенні основних завдань розвитку сільського господарства було прийнято Закон «Про охорону сільськогосподарського забезпечення продовольчими товарами». Для регулювання аграрного ринку та субсидіювання виробництва основних груп аграрної продукції було прийнято Закон «Про удосконалення та реформування сільського господарства». Представлена у законі програма передбачала надання підтримки урядам і неурядовим організаціям країн, що розвиваються (країни СНД, Східної та Центральної Європи), у разі переробки та продажу дешевих продовольчих товарів зі США [143].

У ХХІ столітті підтримка аграрного сектора економіки набула більш комплексного характеру й охоплювала ще заходи для збереження екології та культурних традицій життя на селі. Підтвердженням цього були прийняті Закони «Про безпеку сільського господарства та інвестиції в сільську місцевість» (2002 року), «Про продовольство, охорону ґрунтів та енергетику» (2008 року).

Вагомим інструментом державного регулювання аграрного сектора США є програми, прийняті урядом у різний час. Серед них варто відзначити: Програму стабілізації доходів фермерів, Програму платежів, стимулювання зростання ефективності виробництва, охорону сільськогосподарських ресурсів, фінансування й управління наукою у сфері сільського господарства, стимулювання зовнішньої торгівлі. Як засіб реалізації державного впливу, така

політика має певні переваги, оскільки кожна із розроблених програм охоплює основні важелі державного регулювання розвитку конкретної сфери діяльності. Залежно від поставленого завдання усі програми поділяються на міжгалузеві, галузеві, товарні, функціональні та регіональні. Такі програми сприяють створенню додаткових робочих місць не тільки в аграрному секторі, але й у суміжних із ним галузях, стимулюють нарощування експортного потенціалу країни [11, с. 134].

У державній політиці підтримки аграрного сектора ЄС провідну роль займають продуктові програми, які передбачають використання різних механізмів підтримки виробників окремих видів аграрної продукції. Для основних видів сільськогосподарських культур та тваринницької продукції застосовують механізми інтервенцій і прямих виплат у дохід фермерів, що дає змогу встановлювати інтервенційні ціни нижчими від ринкових цін. Такі інструменти застосовують для виробників зернових, білкових і маслинних культур, рису, телятини і молока. Політика щодо м'ясного скотарства дещо відрізняється, зокрема, підприємства індустріального характеру не можуть претендувати на прямі виплати в дохід.

Як інструменти державної політики та регулювання цін на аграрну продукцію у зарубіжних країнах реалізуються також програми, які мають на меті пряму підтримку доходів фермерів, зокрема, програми компенсаційних платежів, гнучких виробничих контрактів, страхування.

Регулювання процесу надання інвестицій виробникам аграрної продукції реалізовується шляхом створення державних планів і програм підтримки цін на сільськогосподарські товари, організації державного контролю та системи національних стандартів.

Важливим чинником сприяння розвитку сільського господарства в розвинених країнах є пільговий режим оподаткування. У багатьох державах преференції в сплаті податків аграрними виробниками пов'язані з: сезонністю, залежністю від погодних чинників, належністю до дрібних сімейних ферм.

Не менш важливу роль у політиці державної підтримки аграрного сектора відіграє система кредитування. Фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора США відбувається в багатьох напрямках. Серед них варто відзначити такі: підтримка паритету цін між ресурсними галузями, що забезпечують аграрний сектор економіки основними й оборотними засобами, дотації на податки, на процентні ставки за кредит, страхові платежі, наукове забезпечення тощо.

Головною установою, що надає позики аграріям у США, є Фермерська кредитна система (FCS – Farm Credit System), яка була створена ще 1916 року з метою надання кредитів фермерам, для яких ставки комерційних банків були надто високими. FCS виступає основним інструментом державної політики США [359]. Захист та розвиток вітчизняних товаровиробників урядом Сполучених Штатів Америки відбувається за допомогою спеціальних кредитних програм. Останні ґрунтуються на застосуванні знижених процентних ставок, впровадженні відтермінування плати відсотків та кредиту, формування гарантійних установ, агенцій, банків розвитку та підтримки.

У Канаді основна кредитна допомога аграріям реалізовується шляхом надання безвідсоткових авансових кредитів для проведення весняно-польових робіт і осінніх безвідсоткових кредитів, які забезпечують підтримку збуту сезонної аграрної продукції.

У Німеччині для підтримки новостворених фермерських господарств існує система допомоги фермерам-початківцям, яка, окрім безповоротної допомоги, охоплює ще можливість отримання кредиту до 200 тис. євро під 5 % річних або кредиту до 120 тис. євро для будівельних цілей під 1,5 % річних [124]. У цій країні підтримка уряду відбувається у вигляді дотацій, доплат, субсидій, різних премій за рахунок консолідованих коштів з бюджету ЄС, а також безпосередньо за рахунок бюджету землі Саксонія-Ангальт. Важливе місце в кредитній системі займають кооперативні банки, які вперше почали функціонувати у вигляді кредитозберігаючих сільських кооперативів. У країні також діє програма стимулювання інвестицій. У межах цієї програми можна одержати пільгову

державну позику: 1 % річних у рахунок погашення 3,5 % на будівництво житлових будинків та інших споруд у сільській місцевості [40]. Для України на регіональному рівні особливо цінним є вивчення і втілення такої практики кредитування, оскільки це може активізувати процеси відродження вітчизняного аграрного сектора економіки.

Досвід Великобританії свідчить про відносно низький рівень державного регулювання в аграрному секторі. В країні відсутня спеціалізована система аграрних кредитів, а основними складовими фінансово-кредитної підтримки є державно-кооперативні об'єднання. Вони побудовані за вертикально-інтегрованим типом з безперервним потоком товару від фермера до закупівельного кооперативу, далі на переробку, а потім до споживача або на експорт. Ці об'єднання – один із найважливіших чинників, які перетворили Великобританію з імпортера в країну-експортера продовольства, незважаючи на обмежені земельні і людські ресурси, які використовуються в сільському господарстві [40]. Зі системою фермерського кредиту у Великобританії тісно пов'язані іпотечні кредити під заставу землі. Тут з 1928 року функціонує Сільськогосподарська іпотечна корпорація, яка отримує державні дотації у вигляді зниженого відсотка. Кредитування відбувається на термін від 5 до 40 років, а максимально можливий розмір застави становить третину від вартості майна фермера. У сфері короткотермінового кредитування фермери частіше використовують не традиційні банківські позики, а овердрафти.

Особливого поширення набули кредитні кооперативи у розвитку аграрного сектора у Швеції. Тут вони не тільки забезпечують потреби сільськогосподарських виробників у кредитах, але й ведуть широку консультативну діяльність, активно сприяють впровадженню новітніх досягнень науки.

Заслуговує на увагу досвід Фінляндії, де фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора реалізується через Фонд сільського господарства, який формується з державних дотацій, з відсотків по позиках і з податків на земельні угіддя. Фонд надає фермерам кредити на будівництво споруд, комунікацій, на

купівлю сільськогосподарського обладнання, рекультивацію земель під 4–7 % річних залежно від регіону.

Наглядним є й французький досвід кредитування аграрного сектора, який забезпечують здебільшого кооперативні банки. Звернімо увагу, що у Франції кредити надають за нижчою відсотковою ставкою для купівлі сільськогосподарськими підприємствами обладнання і худоби. Фермерські господарства кредитують також і кооперативи аграріїв.

Значним у фінансово-кредитному регулюванні аграрного сектора економіки є досвід Китаю. З метою підтримки аграрного сектора в країні функціонує Сільськогосподарський банк, Банк сільськогосподарського розвитку і Державний банк розвитку. Ці банки виділяють кредити на закупівлю основних видів аграрної продукції, її зберігання, переробку; надають допомогу бідним сільським регіонам. Попри те, у Китаї поширене кредитування сільському господарству, яке надають комерційні банки. До початку 2000-х років ці банки існували у формі сільських кредитних кооперативів, проте у 2005 році була створена перша сільська страхова компанія, що страхувала урожай на випадок несприятливих погодних умов. При цьому 65 % страхових платежів сплачували аграрії, а 35 % – держава і сільська адміністрація. Починаючи з 2006 року у Китаї держава почала стимулювати розвиток сільського фінансового ринку, що зумовило створення фінансових установ нового типу (кредитні компанії, сільські кооперативи взаємної грошової допомоги), які видавали фермерам позики на потреби аграрного виробництва.

Невід’ємною та важливою частиною державної політики регулювання розвитку аграрного сектора економіки є цінова політика. Особливість ціноутворення на сільськогосподарську продукцію полягає в тому, що ціна повинна формуватися з урахуванням відшкодування виробничих витрат і забезпечення прибутків для подальшого розширеного відтворення. Крім того, виникає необхідність забезпечення принципу еквівалентності в обміні між промисловістю і аграрним сектором. У країнах ринкової економіки ціни на промислову та сільськогосподарську продукцію у сфері обігу визначають

переважно дією закону попиту та пропозиції. Унаслідок цього ринкові ціни на аграрну продукцію досить часто не забезпечують рівність в обміні з промисловістю. Тому в усіх країнах з ринковою економікою держава за допомогою різних інструментів опосередковано впливає на ціни в аграрному секторі економіки. З метою проведення ефективної цінової політики, Міністерство сільського господарства США постійно стежить за такими трьома найважливішими економічними параметрами як: витрати виробництва на сільськогосподарську продукцію; паритет цін; показники доходності фермерських господарств, окремих галузей та сільського господарства загалом [14].

У США застосовують цільові й заставні ціни. Цільова ціна (target price) є гарантованою ціною, яку отримує фермер, оскільки визначає нижній рівень фермерських доходів. Її встановлюють на рівні, який в умовах несприятливої кон'юнктури продовольчого ринку має відшкодувати витрати і забезпечує одержання прибутку фермам із середнім та зниженим рівнем собівартості виробництва сільськогосподарської продукції. Така ціна не функціонує на ринку, а тому не впливає на ринкові ціни. Якщо фактичні середньозважені ринкові ціни нижчі за цільову ціну, фермерам також виплачують компенсаційну різницю між ними у формі прямих урядових платежів.

Заставну ціну застосовують за умови, коли ринкові ціни є нижчими за визначені заставні ціни. Механізм заставних цін задіюють через заставу продукції у Товарно-кредитну корпорацію (ТКК), що є органом Міністерства сільського господарства США. Якщо протягом дев'яти місяців ринкові ціни піднімаються вище заставних, то фермери можуть викупити свою продукцію і реалізувати на ринку. У випадку, коли протягом зазначеного строку продукція не була повернута через низькі ринкові ціни, вона переходить у власність ТКК, а фермерам за мінусом витрат на зберігання виплачують її вартість за заставною ціною. Такий механізм, з одного боку, створює гарантії в отриманні мінімальних доходів функціонуючими фермерськими господарствами, а з іншого – постає

інструментом регулювання ринкових цін, а відтак і доходів сільських товаровиробників.

У країнах ЄС політика ціноутворення в аграрному секторі економіки характеризується своїми особливостями. Існуючий ціновий механізм охоплює різні види цін, зокрема, гарантовану або інтервенційну ціну. Інтервенційна ціна (Intervention price) – це гарантована державою мінімальна ціна, за якою держава, закупівельні організації зобов'язані закуповувати сільськогосподарську продукцію у фермерських господарств за умови, що фактично діючі ринкові ціни знижуються до її рівня. Таким шляхом держава підтримує кон'юнктуру ринку та надає можливість сільськогосподарським підприємствам залишитися на рівні беззбитковості. Для купівлі продукції за інтервенційними цінами держава встановлює квоти на обсяги її закупівлі.

Окрім загальних принципів ціноутворення ЄС деякі країни-учасниці реалізують власну цінову політику. У Фінляндії діють три види цін на аграрну продукцію: цільові, дотаційні й додаткові. При цьому Міністерство сільського й лісового господарства щорічно визначає цільові ціни й затверджує їх за узгодженням з Центральною організацією сільськогосподарських товаровиробників. Протягом року ціни можна коригувати з урахуванням темпів інфляції. Базисом цільових цін є цінова модель, розроблена за калькуляцією собівартості виробництва найважливіших сільськогосподарських продуктів у господарствах південних районів країни, тобто з кращими умовами виробництва, а з гіршими – передбачені дотації. Дотаційні ціни встановлюють за тією ж процедурою, що й гарантовані, проте лише на сільськогосподарську продукцію, яку експортують. При цьому, якщо витрати на виробництво такої продукції є вищими за дотаційні ціни, то збитки їм не відшкодовують. Більше того, якщо вони перевищили квоти на виробництво продукції на експорт, то цей обсяг не підлягає оплаті за дотаційними цінами. На аграрну продукцію, вироблену понад встановлені державні квоти, передбачені додаткові ціни, які варіюють залежно від ситуації, що склалася на внутрішньому ринку в окремо взятому районі країни (вони, як правило, нижчі за цільові ціни) [124]. Враховуючи різномірну

природно-географічну структуру України такий підхід до ціноутворення може бути актуальним для аграрного сектора нашої держави.

Одним із найважливіших показників державної політики сільського господарства в розвинених країнах є рівень бюджетної підтримки фермерських цін на вироблену продукцію. Цей показник відображає відношення бюджетних дотацій (цінових і позацінових) на виробництво й реалізацію на експорт певних видів аграрної продукції до її фермерської ціни. Бюджетними дотаціями держава регулює обсяги виробництва та реалізації продукції, впливаючи, з одного боку, на фермерські доходи через ціни, а з іншого – на їх витрати через пільгові кредити й податки. Бюджетні дотації отримують, як правило, лише ті фермери, які беруть участь у реалізації державних аграрних програм [122, с.28]

Вплив держави на процеси ціноутворення в аграрному секторі поширений у Китаї. Тут цінове регулювання полягає у застосуванні гарантованих цін, поглиблення реформи системи державного замовлення за договірними цінами, що сприяє підтримці відповідності індексів закупівельних цін на продукцію і засоби виробництва. Тому, в Китаї диспаритет цін між сільськогосподарською і промисловою продукцією майже відсутній.

Заслуговує на увагу практика державного регулювання аграрного сектора економіки в Японії, де політика уряду сьогодні спрямована на укрупнення господарств і поетапне зниження цін. Втім основним завданням держави є забезпечення умов для формування господарств, які спроможні створити конкуренцію іноземним виробникам аграрної продукції. З погляду економічної політики аграрний сектор Японії отримує надійний і потужний захист в аспекті субсидування та протекціоністської політики [131].

Цінним для України у сфері цінового регулювання може стати досвід Польщі. У країні створено Агенцію сільськогосподарського ринку (АСГР), метою якої є стабілізація ринку через стабілізацію цін і забезпечення певного рівня доходності аграрного виробництва. Регулювання цін відбувається шляхом інтервенційних закупівель, експортно-імпортних операцій та встановлення мінімальної ціни на окремі продукти. Регулювання ринку стосується лише

окремих, визначених урядом продуктів. Також АСГР вживає заходи щодо розбудови гуртового (оптового) ринку, який може забезпечити дію ринкового механізму в умовах багатуукладності і диверсифікації виробників.

Досліджуючи політику підтримки розвитку аграрного сектора економіки у розвинених країнах варто відзначити особливу роль бюджетної підтримки фермерських господарств. Розмір допомоги держави фермерам у різних країнах є різним, однак в Україні залишається на рівні, який є одним із найнижчих. Цей показник субсидій та прямої матеріальної допомоги в середньому становить в Австралії – 15 %, США – 30, Канаді – 45, Австрії – 52, Швеції – 59, Японії – 66, Фінляндії – 71, Норвегії – 77, Швейцарії – 80 %, Україні – 18 % [124]. Додамо, що у багатьох країнах субсидіювання тісно переплітається із страхуванням. Тому для України важливо вивчити досвід розвинених країн у страхуванні аграрного сектора економіки.

На основі участі держави у страхуванні аграрних ризиків на світовому ринку можна виділити три підходи: 1) масштабна участь держави (США, Канада) – американська модель; 2) мінімальне втручання держави в процес страхування ризиків ведення сільського господарства (Великобританія, Німеччина) – європейська модель; 3) солідарна відповідальність у процесі покриття страхових ризиків з боку страхових компаній і держави (Іспанія, Франція) – змішана модель [225].

Наприкінці ХХ століття у США в аграрному секторі спостерігалось скорочення чисельності фермерських господарств та укрупнення великих аграрних компаній. З початком ХХІ століття тенденції монополізації агробізнесу і розвиток технологій спричинили зміни у підтримці аграрного сектора в Конгресі США. З 2014 року пряма бюджетна допомога аграрним підприємствам на законодавчому рівні була замінена іншим інструментом – страхуванням ризиків. За цих умов фермери отримали змогу обирати механізм підтримки збуту продукції, представлений двома основними програмами: 1) PLC – ґрунтується на страхуванні аграрної продукції від зниження цін на продукцію рослинництва і передбачає виплати у вигляді компенсацій у разі їх зниження від початково

затвердженого рівня; 2) ARC – пов’язана зі страхуванням сільськогосподарських ризиків, а тому забезпечує виплати фермерським господарствам у випадках, коли розмір їхніх доходів є нижчим від середнього показника по країні. Розрахунок величини виплат роблять на основі даних про площі та урожайність господарств на момент їх реєстрації. Також передбачено ще й інші варіанти страхування урожаю або доходів. При цьому федеральний уряд може субсидіювати страхові премії за ставками від 38 % до 80 %, залежно від варіантів покриття, які обрали фермери. Це запроваджено з метою зробити сільськогосподарську продукцію доступною за ціною.

Агрострахування в США передбачає управління всіма сільськогосподарськими ризиками та забезпечує також банкірам повернення кредитів, залучених на сільськогосподарські потреби. Крім того, держава витрачає менше коштів під час проведення страхування, оскільки ризики розподіляють між виробниками та страховими компаніями. Розглянувши досвід США, можна стверджувати про пріоритетність державного сприяння розвитку аграрного сектора у системі державного регулювання країни. При цьому передбачено вирішення аграрним сектором економіки таких основних стратегічних завдань: забезпечення продовольчої безпеки країни; розширення економічних і торговельних можливостей для сільськогосподарських товаровиробників; раціональне використання природних ресурсів.

У Канаді певний час відбувалися прямі виплати і допомога фермерам після катастрофічних подій та компенсації втрати значної частки урожаю. Проте, зважаючи на обмежені фінансові можливості, було створено урядові програми страхування сільськогосподарських культур, які надають пряму фінансову допомогу фермерам і сприяють довгостроковій підтримці всього аграрного сектора. У Канаді у разі страхування сільськогосподарських культур 50 % страхових внесків проводить фермер, 25 % – федеральний уряд і 25 % – уряди провінцій. При страхуванні доходів фермерів бюджетні субсидії становлять 67 %, що свідчить про вагомість заходів страхування та значні фінансові вкладення держави у цей сектор.

Для України, як країни з менш розвинутою економікою та нижчим рівнем доходів, ніж США і Канада, високий рівень субсидіювання та страхування аграрного сектора економіки може бути більш затратним у структурі витрат державного бюджету.

Для Великобританії характерний відносно низький рівень державного регулювання в аграрному секторі економіки. У цій країні держава підтримує певні фермерські господарства за допомогою державних субсидій. А в останні роки аграрний сектор економіки держава розглядає як самостійно спроможний до відтворення й функціонування на ринкових принципах без будь-якого втручання ззовні. Більшість дослідників пов'язують це зі значними капіталовкладеннями в аграрне виробництво, зробленими у ХХ столітті, його інтенсифікацією та великим науково-технічним і технологічним проривом у цій галузі виробництва.

Найціннішим для України в аграрному страхуванні є досвід Іспанії. У цій країні держава підтримує, контролює та розвиває систему аграрного страхування, виступає посередником у досягненні домовленостей між страхувальником та страховиком. Центральні органи влади розробляють плани аграрного страхування; проводять адміністрування страхових субсидій; надають інформаційне забезпечення учасників страхування; досліджують життєздатність нових страхових продуктів. Окрім того функціонує Консорціум компенсації страхувальникам, який забезпечує покриття катастрофічних ризиків; ліквідацію страхових компенсацій компаній-банкрутів; страхування експертних кредитів.

Страхування аграрних ризиків в Іспанії є добровільним, а покриття ризиків у системі забезпечують власні страхові компанії на основі солідарної відповідальності. Сільськогосподарські підприємства через свої об'єднання беруть активну участь у прийнятті рішень щодо питань аграрного страхування [327, с. 874].

Державна підтримка страхування у Франції відбувається через Національний гарантійний фонд для компенсації збитків від значних лих. Засоби

фонду формується на 50 % за рахунок бюджету і на 50 % за рахунок страхових внесків фермерів [122, с. 28].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) використовує методологічні підходи, які дозволяють здійснити комплексну кількісну оцінку ефективності державної підтримки аграрного сектора за такими складовими як: аграрне виробництво, аграрна інфраструктура та споживачі продукції. Узагальнюючим індикатором за методикою ОЕСР є показник сукупної підтримки (TSE – Total Support Estimate), який дає змогу визначити суму трансферів, що їх отримує сільське господарство від платників податків та споживачів, за винятком надходжень від імпортного мита, в результаті політики підтримки аграрного сектора. Динаміка показника сукупної підтримки сільського господарства у різних країнах світу наведена в таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Динаміка зміни показника сукупної підтримки сільського господарства (TSE) у різних країнах світу, млн дол. США

Роки	Україна	ЄС	США	Канада	Австралія
2010	2 648	125 633	81 742	9 368	2 119
2011	-70	130 695	83 824	9 951	2 661
2012	1 334	126 848	86 656	9 757	2 169
2013	-739	141 291	87 693	7 902	2 204
2014	-2 592	125 920	95 984	6 607	2 012
2015	-1 901	107 267	93 647	5 752	1 636
2016	-2 168	111 591	92 440	6 146	1 723
2017	-1 904	104 501	96 161	6 172	1 785

Джерело: складено автором за [376]

В цілому номінальні показники рівня сукупної підтримки сільського господарства представлених країн за період 2010–2017 рр., попри певні коливання в окремі роки, мали тенденцію до суттєвого зростання. Зокрема, в країнах ЄС сума сукупної підтримки зменшилася за вказаний період на 16,8 %, а в Канаді – на 34 % та Австралії – на 15,8 %, а в США обсяг підтримки зріс на

17,6%. Вітчизняний аграрний сектор, за оцінками фахівців OECD, мав від'ємне значення показника сукупної підтримки сільського господарства, що зумовлено його значним скороченням впродовж останніх років внаслідок погіршення фінансово-економічної ситуації та обмежених можливостей державного бюджету.

Важливим є порівняння окремих країн світу за відносним показником рівня сукупної підтримки (TSE), який характеризується відсотковою її часткою у ВВП країни (рис. 2.7).

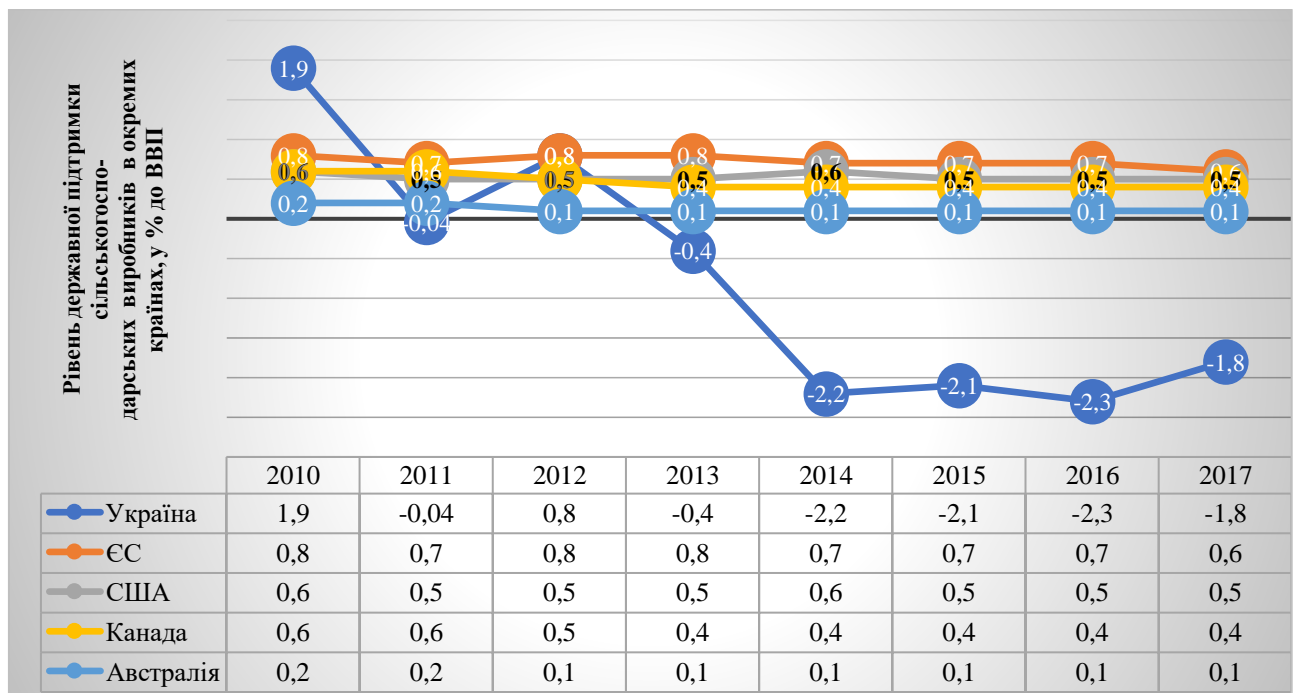

Рис. 2.7. Динаміка зміни показника сукупної підтримки аграрного сектора відносно ВВП (TSE), %

Джерело: побудовано автором за [376]

Передусім слід зазначити, що цей показник оцінювання рівня TSE не враховує частки галузі сільського господарства в економіці країни. Так, в Україні частка сільського господарства в економіці є порівняно вищою, ніж в ЄС чи США. Водночас його використання дозволяє додатково оцінити не лише рівень державної підтримки сільського господарства, але й динаміку його зміни. Так, упродовж 2010–2017 років в ЄС показник сукупної підтримки сільського господарства відносно ВВП знизився з 0,8 % в 2010 р. до 0,6 % у 2017 році, або

на 0,2 в.п. за вказаний період. У США спостерігається аналогічна тенденція незначного зменшення відносного рівня сукупної підтримки сільського господарства. Та ж сама тенденція є характерною для Канади та Австралії.

В Україні відносний рівень сукупної підтримки впродовж останніх 8 років суттєво коливався – від максимального його значення 1,9 % у 2010 році і до мінімального – -2,3 % у 2016 році, у 2017 році цей показник дорівнював -1,8. Водночас, варто зауважити, що ця рівність є неоднозначною і відносною, адже абсолютні розміри державної підтримки суттєво відрізняються через об'єктивну неспівставну різницю у валовому внутрішньому продукті. Тому цей відносний показник здебільшого дозволяє вивчити тенденції зміни підходів до державної підтримки сільського господарства в часі. Останні характеризуються зміщенням її від надання прямого субсидування виробникам до заходів стимулювання розвитку сільських територій і збереження навколишнього довкілля, підвищення якості і екологічної безпечності виробництва аграрної продукції. Особливо це стосується таких країн як США і ЄС.

Протягом останніх десятиліть країни Європейського Союзу, Сполучені Штати Америки, Канада, Китай, країни північної Європи нагромадили великий досвід державного регулювання і підтримки аграрного сектора в ринковій економіці. Його дослідження й узагальнення дає можливість виділити і сформулювати цінні для України рекомендації у сфері аграрної політики з метою вдосконалення умов розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки (табл. 2.5).

У сучасних умовах глобальних і локальних викликів уряди європейських держав та інших розвинених країн світу сприяють розвитку аграрного сектора економіки, враховуючи всі його особливості, та забезпечують умови для посилення економічної безпеки держави. В умовах євроінтеграційних процесів Україні важливо вибрати стратегічний вектор у державній політиці підтримки аграрного сектора, з орієнтацією на його максимальне наближення до європейських норм і стандартів.

Таблиця 2.5

Узагальнення зарубіжного досвіду державної підтримки розвитку аграрного сектора в контексті рекомендацій для України

Методи державного впливу		Інструментарій реалізації	Заходи, прийнятні для України
Адміністративні методи		Державні плани і програми	Деталізація підтримки аграрних підприємств шляхом формування цільових програм, що охоплюють основні важелі державного регулювання розвитку конкретної сфери діяльності (досвід ЄС)
		Адміністративні бар'єри: сертифікації, ліцензування та квотування	Узгодження адміністративних бар'єрів зі світовими вимогами та з інтересами національних виробників (досвід США)
Економічні методи	прямі	Прямі виплати і субсидії	Розмір субсидій у рахунок погашення виробничих витрат повинен визначатися, враховуючи розмір рівня негативної рентабельності діяльності аграрних виробників плюс розмір мінімальної норми прибутку. Прямі виплати і сільськогосподарські субсидії необхідно надавати фермерам у разі виконання низки вимог, що охоплюють захист навколишнього середовища, якість продуктів харчування та належний рівень утримання худоби (досвід ЄС)
		Виплати на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури села	
		Компенсаційні виплати при стихійних лихах, вимушеному скороченні посівних площ та забої худоби	
Економічні методи	непрямі	Регулювання цін на аграрну продукцію	Впровадження механізмів цін, які охоплюють: <ul style="list-style-type: none"> – інтервенційні ціни – гарантовані державою мінімальні ціни, за якими держава і закупівельні організації зобов'язані закупляти певні стратегічно необхідні види аграрної продукції у фермерських господарствах; – цільові ціни – формуються на основі собівартості виробництва найважливіших видів продовольчих товарів у регіонах з різними природними умовами; – дотаційні ціни – встановлюються на продукцію, яку експортують (досвід ЄС)
		Фінансово-кредитна підтримка	Системний підхід: <ul style="list-style-type: none"> – формування Державного фонду сільського господарства (для забезпечення фермерськими господарствами значних капіталовкладень) (досвід Китаю); – підтримка фінансування аграрних підприємств комерційними банками; – сприяння у формуванні кредитних кооперативів (досвід Франції, Швеції)
		Пільговий режим оподаткування	Оптимальне впровадження цільового пільгового оподаткування (враховуючи сезонність, залежність від погодних чинників, належність до дрібних сімейних ферм тощо)
		Аграрне страхування	Державні органи мають підтримувати, контролювати та розвивати систему аграрного страхування, розробляти плани аграрного страхування; проводити адміністрування страхових субсидій; забезпечувати покриття катастрофічних ризиків (досвід Іспанії)
		Регулювання структури аграрного виробництва	Обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва з метою недопущення перевиробництва продукції (досвід США, ЄС)

Джерело: розроблено автором

Найважливішими аспектами при цьому мають стати: розроблення та впровадження нових механізмів підтримки аграрних підприємств з поступовим відходом від прямих виплат до програм сільського розвитку; впровадження екологічних принципів ведення господарської діяльності та заходів для охорони та збереження навколишнього середовища; подальше дотримання курсу на зміцнення фермерської моделі господарювання як сімейної форми бізнесу; популяризація та розвиток сільського укладу життя; дотримання підходу «cross-compliance» для формування сталого, економічно та соціально збалансованого аграрного сектора на всьому європейському просторі.

Зазначимо, що більшість із визначених інструментів і заходів мають усі необхідні передумови, аби бути реалізованими на відповідному етапі соціально-економічного розвитку держави в цілях забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки, ефективного функціонування аграрної політики та посилення економічної безпеки держави. Важливість узагальнення світового досвіду реалізації основних інструментів аграрної політики полягає також у можливості комплексного осмислення та формування більш системної державної політики підтримки розвитку аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави, а також може слугувати орієнтирами відносно оцінювання ефективності структурно-функціональних параметрів розвитку цього сектора, що є предметом наступного розділу дослідження.

Висновки до розділу 2

1. Функціонування та розвиток аграрного сектора об'єктивно позначається на зміні параметрів забезпечення економічної безпеки держави. Відповідно запропоновано порядок дослідження аграрного сектора в системі економічної безпеки держави для чого розроблено концептуальну модель, яка включає чотири блоки: 1) характеристика аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави; 2) структурно-функціональний аналіз аграрного сектора економіки; 3) оцінювання ефективності державної аграрної політики в контексті

забезпечення економічної безпеки держави; 4) формування висновків і обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності розвитку аграрного сектора та його впливу на зміцнення економічної безпеки держави.

2. Аргументовано, що наукове дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави передбачає логічну послідовність етапів, кожен з яких базується на наукових методах, опирається на певний методологічний підхід та принципи пізнання. На першому етапі наукового пізнання доцільно обґрунтувати концептуальні характеристики системи забезпечення економічної безпеки держави; представити структурно-функціональну характеристику алгоритму побудови системи забезпечення економічної безпеки, окреслити її основні цілі, завдання, функції, а також механізми (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями) забезпечення. Другий етап передбачає проведення структурно-функціонального аналізу та оцінювання значущості аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави. Третій етап передбачає оцінювання ефективності державної аграрної політики для визначення ключових недоліків цієї політики в розрізі головних функціональних блоків з метою формування пріоритетних напрямів та інструментів розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки держави. Завершальний етап передбачає узагальнення результатів і формування напрямів та інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави.

3. Інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора економіки запропоновано здійснити з дотриманням такої послідовності, зокрема: 1) формування множини індикаторів; 2) визначення фактичних значень індикаторів; 3) нормування індикаторів; 4) визначення вагових коефіцієнтів; 5) розрахунок інтегральних індексів за окремими складовими та інтегрального індексу економічної безпеки загалом. Сформована методика передбачає визначення інтегрального індексу на основі показників, які за своєю природою об'єднано в такі групи: показники економічного і соціального розвитку, екологічної стійкості, продовольчої безпеки.

4. Система забезпечення економічної безпеки держави піддається дестабілізуючому впливу загроз, зумовленим насамперед низькою конкурентоспроможністю окремих секторів економіки недостатнім рівнем економічного розвитку та розбіжністю у сформованих пріоритетах міжнародної співпраці. Існування загроз, з однієї сторони, є результатом невизначеності параметрів функціонування та розвитку аграрного сектора економіки, а з іншої – його системною недосконалістю та низькою функціональною спроможністю. Традиційний підхід до типології загроз функціонування аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави доповнено структурно-функціональним підходом, що забезпечило визначення їх типів за: впливом на розвиток економічних процесів; недосконалістю інституційно-правового забезпечення; неефективним використанням природно-ресурсного потенціалу; напрямами структурно-галузевих дисбалансів в аграрному секторі; структурними характеристиками забезпечення населення продовольством; руйнацією матеріально-технічного забезпечення; низьким рівнем розвитку сільських територій.

5. Встановлено, що практикою регулювання аграрного сектора економіки напрацьовано доволі ґрунтовний світовий досвід державної підтримки його розвитку, зокрема в контексті забезпечення економічної безпеки держави. В умовах європейської інтеграції Україні державна підтримка розвитку аграрного сектора економіки повинна бути орієнтована на максимальне наближення до європейських норм і стандартів. Визначені інструменти та засоби можуть застосовуватися державними інституціями в аналізованому секторі економіки, зорієнтовані на формування більш системної державної політики підтримки розвитку аграрного сектора економіки та посилення економічної безпеки держави.

Основні положення та результати обґрунтування методологічних засад дослідження розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави висвітлено автором у наукових працях [127; 271; 281; 283; 289; 295; 369; 371; 380; 383].

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ТА

ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

3.1. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки України

Аграрний сектор є важливою складовою національної економіки, стратегічну роль якого обґрунтовано внеском у формування продовольчої безпеки та незалежності держави, розвитком внутрішнього і зовнішнього аграрного ринків та нарощування експортного потенціалу України. Ефективне функціонування структурно-функціональних параметрів аграрного сектора економіки є не лише основою забезпечення збалансованості економічної, соціальної та екологічної сфер держави, але й підвищення рівня добробуту сільського населення, формування його зайнятості.

Окрім того, вітчизняний аграрний сектор економіки володіє чітко вираженими конкурентними перевагами, демонструє лідируючі позиції, чому сприяють найбільш родючі ґрунти, унікальне поєднання сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічного положення, потужний людський потенціал і сформовані традиції господарювання сільського населення. Водночас постає джерелом формування потужних ресурсних резервів для підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки держави. Для економіки України розвиток аграрного сектора є сучасною яскраво вираженою характеристикою її стану, яка проявилася після утвердження принципів ринкових відносин.

Сьогодні, коли економіка країни обвалилася після краху металургійної та вугільної промисловостей, саме аграрний сектор стає пріоритетним видом економічної діяльності. За підсумками господарювання у 2018 році, частка аграрного сектора економіки в загальній структурі валового внутрішнього

продукту (ВВП) України становила 13 %, у ньому було зайнято 18,0 % населення від зайнятого в економіці держави (для порівняння у промисловості було зайнято 14,8 %, у торгівлі – майже 22,3 %), використовувалося 4,4 % основних засобів, частка капітальних інвестицій перевищила 11,4 %, а частка продукції аграрного сектора у структурі національного експорту склала 39,32,0 % (18,6 млрд дол. США) [82].

Зазначимо, що основою аграрного сектора є сільське господарство, як важливий і невід’ємний напрям економіки кожної країни, що займає провідне місце серед інших видів економічної діяльності в Україні. Соціально-економічний результат аграрної діяльності характеризує показник обсягу створеної валової доданої вартості (ВДВ), величина якого підтверджує рівень функціонування аграрного сектора економіки. У 2018 році питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості по країні дорівнювала 12,0 % і становила 362,04 млрд грн (для порівняння ВДВ промисловості – 624,5 млрд грн, торгівлі – 470,7 млрд грн, транспорту – 226,3 млрд грн) (рис. 3.1).

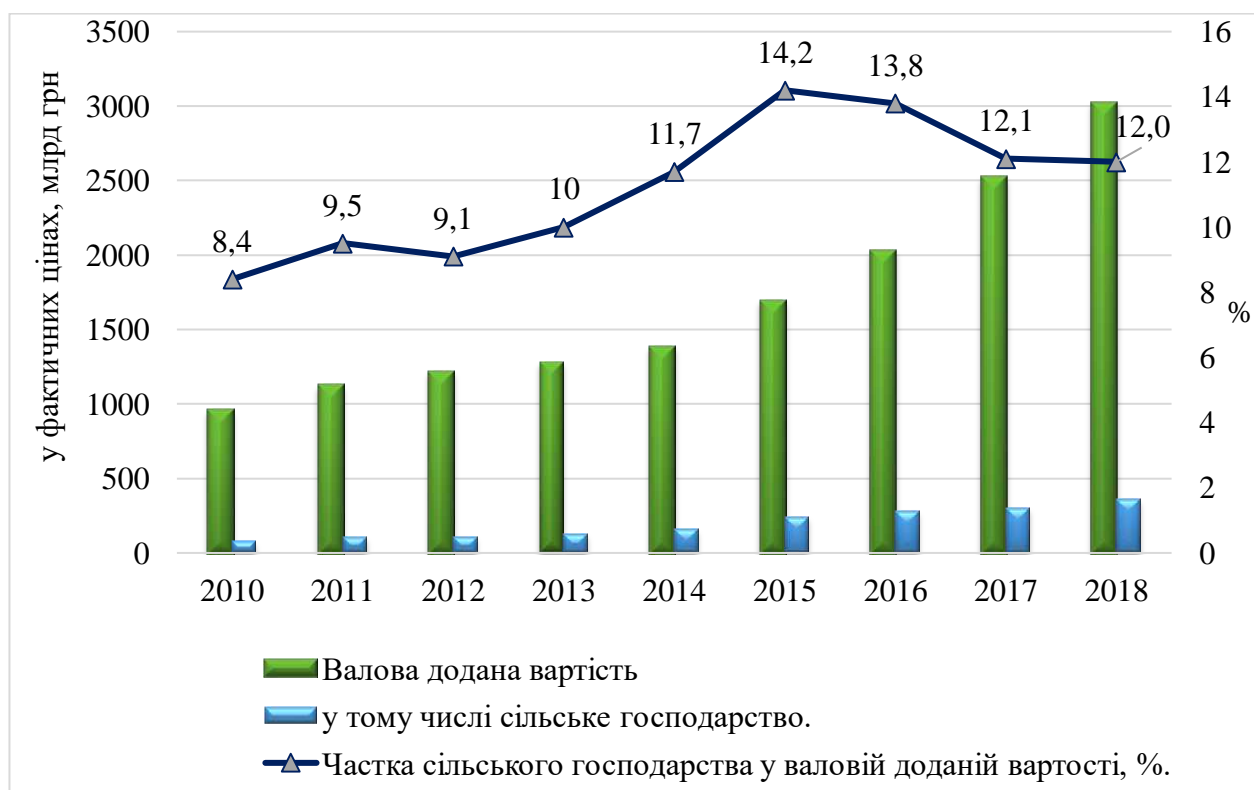

Рис. 3.1. Динаміка валової доданої вартості та частка у ній сільського господарства України у 2010–2018 роках

Джерело: складено автором за [82]

Попри наявність значного природно-ресурсного потенціалу та вагому роль аграрного сектора у формуванні ВВП України, все ж доцільно відзначити, що ефективність і масштаби функціонування його господарських комплексів є недостатніми, що характеризують окремі тенденції його функціонування і розвитку. Це підтверджує необхідність підвищення потенціалу розвитку аграрного сектора національної економіки для забезпечення економічної безпеки держави.

Важливим індикатором оцінювання масштабів розвитку аграрного сектора є його ресурсний потенціал. Земельно-ресурсний потенціал України слушно вважають первинним підґрунтям національної економіки, а в сільському господарстві – головним чинником виробництва. Проте сучасний розвиток та ефективність аграрного виробництва не відповідають потенційним можливостям його головного ресурсу – землі, внаслідок невідповідності суспільно-виробничих відносин, зокрема земельних, потребам сталого розвитку аграрного сектора, який передбачає взаємне узгодження екологічних, економічних і соціальних чинників розвитку. В Україні переважають земельні ресурси сільськогосподарського використання (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка земельних ресурсів України у 2010–2017 роках, тис. га

Вид земельних угідь	Роки							2017р. у % до 2010 р.,
	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Сільсько-господарські угіддя, всього:	41576,0	41536,3	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,8
у т. ч. рілля	32476,5	32518,4	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	100,2
багаторічні насадження	896,5	894,3	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	99,8
перелоги	310,2	253,5	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3	73,9
сіножаті	2410,9	2410,5	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4	99,5
пасовища	5481,9	5459,6	5446,8	5441,0	5434,1	5430,9	5421,5	98,9

Джерело: розраховано автором за [82; 256, с. 306].

За даними Державної служби статистики України, у 2017 році загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні дорівнювала 41 489,3 тис. га (з неї 32 544,3 тис. га – рілля), що становить 68,7 % від загальної площі території держави [256, с. 306]. У структурі площ сільськогосподарських угідь 78,4 % займає рілля, 13,1 % – пасовища, 5,8 % – сіножаті.

Як можемо спостерігати, динаміка земельних ресурсів за 2010–2017 роки, зокрема площа сільськогосподарських угідь, характеризується тенденцією до скорочення на 0,2 %, у тому числі для ріллі характерне зростання на 0,2 %. Попри зменшення обсягів земельних ресурсів, Україна продовжує займати одну з передових позицій у світі за показником площі сільськогосподарських угідь і ріллі на одного жителя (рис. 3.2).

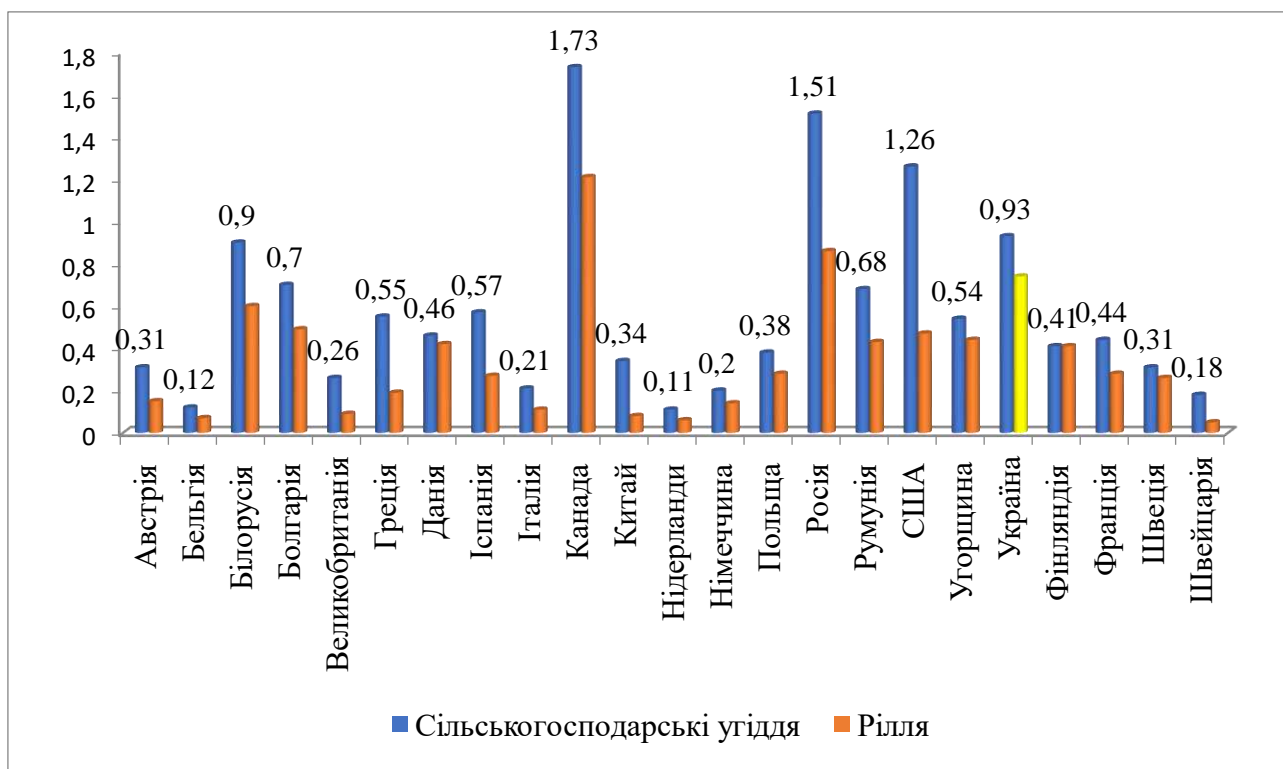

Рис. 3.2. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі на одного жителя в окремих країнах світу та в Україні у 2017 році, га

Джерело: розраховано та складено автором за [342; 343; 372]

За площею сільськогосподарських угідь на одного жителя лідером виступає Канада з показником 1,73 га, другу позицію займає Росія (1,51 га), третю – США (1,26 га), четверте місце займає Україна з показником 0,93 га, а за

обсягом ріллі на одного жителя – друге місце (0,74 га). Зазначимо, що наведені показники, з одного боку, свідчать про забезпеченість великими обсягами землі всіх жителів країни та про достатність сільськогосподарських угідь для розвитку сімейного фермерства, а з іншого – про відсутність резервів для зростання земельних ресурсів.

У результаті проведення земельної реформи в Україні було сформовано основи нових земельних відносин та нового земельного устрою. Останній передбачав поступову передачу державної та колективної власності на землю в приватну власність, що впродовж кількох наступних років призвело до суттєвих змін у структурі власності земельного фонду. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Іноземні громадяни можуть набувати права власності лише на землі несільськогосподарського призначення. Обіг земель сільськогосподарського призначення в Україні є доволі статичним через діючу заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення (так званий «мораторій»), що був встановлений у 2002 році (заборонено продавати, дарувати, передавати в заставу або іншими способами відчужувати 96 % всіх земель сільськогосподарського призначення). Враховуючи це, у загальній структурі власності на землю на початку 2018 року у приватній власності було зосереджено 74,9 %, державній – 24,1 %, комунальній – 1,06 % і лише 0,04 % припадало на колективну власність на землі сільськогосподарського призначення [80].

Негативною тенденцією значного впливу на структуру земельного фонду України має динаміка перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств у напрямку великих інтегрованих компаній – агрохолдингів. Варто зазначити, що за останні дев'ять років кількість підприємств, земельний банк яких становить понад 10 000 га збільшилася на 97 одиниць, а їхній земельний банк – на 2 622 тис. га і у 2017 році дорівнював 3 528 тис. га. Якщо у 2007 році частка земель, що належали аграрним холдингам у структурі загальної площі сільськогосподарських угідь становила 4,4 %, то у 2017 році зросла до 17 % [31]. Сьогодні в Україні нараховується більше 100 великих агрохолдингів,

які обробляють 6329,05 тис. га землі. Такі структури активно інвестують фінансові активи в аграрний сектор економіки України (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів України за 2012–2017 роки

Назва агрохолдингу	Площа земельного банку, тис. га						2017 у % до 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Ukrlandfarming	532	670	670	654	605	605	131,7
Агропросперіс	400	405	405	430	430	602,5	150,6
«Кернел» груп	369	400	400	390	385	430	116,5
«Мрія» Агрохолдинг	295	315	320	360	370	370	125,4
Миронівський хлібопродукт	280	295	261	261	250	250	89,3
Українські аграрні інвестиції	260	260	320	245	220	185	71,2
Астарта–Київ	245	245	245	180	185	151	61,6
HarvEast	220	204	197	150	151	137	62,3
Агротон	209	160	151	136,7	137	127	60,8
Sintal Agriculture	150	150	150	130	127	122	81,3
Загальна земельна площа 100-та найбільших агрохолдингів	6381,2	6593,1	5956,1	6425,2	6326,3	6329,1	99,2

Джерело: складено автором за [31]

Варто зазначити, що у 2017 році загальна площа найбільших агрохолдингів зменшилася на 52,1 тис. га порівняно з 2012 роком. Втім, у 2018 році дещо змінився рейтинг 10 найбільших аграрних компаній за обсягом земельного банку (рис. Б.1 Додаток Б).

На сьогодні аграрні холдинги відіграють важливу роль у формуванні сільськогосподарського ринку України. Частка агрохолдингів у загальному обсязі експорту є вищою, аніж інших сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві цих культур (за винятком сої). У 2017 році обсяг валового виробництва сільськогосподарської продукції агрохолдингів

дорівнював 55,9 млрд грн, що становить 22 % від загального обсягу виробництва продукції в країні, що на 1 % менше показника 2016 року. Такі тенденції формують загрози для розвитку підприємницького сектора в рослинницькій галузі, оскільки унеможливають використання землі малими та середніми аграрними підприємствами для ведення господарської діяльності, зокрема органічного землеробства.

Аграрний сектор характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання, з огляду на зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Протягом 2010–2017 років, відстежуємо зменшення їх загальної кількості на 3 857 од. (табл. 3.3).

Як свідчать дані таблиці, фермерські господарства до 2015 року мали тенденцію зниження їх чисельності, однак у 2017 році їх кількість зросла і стала найбільшою за аналізований період. Різке скорочення було характерним для державних підприємств у 2017 році порівняно з 2010 роком. Тенденція до скорочення спостерігається й у приватних підприємствах та кооперативах, проте чисельність господарських підприємств зростає, хоч і незначними темпами.

Цікавим є також і те, що станом на 1 січня 2018 року налічували майже 34 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких було 4,4 млн га сільськогосподарських угідь, у тому числі 4,3 млн га ріллі. Причому у 2013 році відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 108 га сільськогосподарських угідь (на 1,7 % більше, ніж у попередньому році) та 105 га ріллі (на 1,5 % більше) [82]. Це свідчить про наявність деструктивних впливів на функціонування фермерських господарств, які сьогодні виступають пріоритетною організаційно-правовою формою для ведення органічного землеробства, джерелом формування підприємницької діяльності та посилення конкурентного середовища на аграрному ринку.

Таблиця 3.3

**Динаміка суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України
за організаційно-правовими формами у 2010–2017 роках**

Організаційно- правова форма господарювання	Роки															
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку
Усього	56493	100	56133	100	49415	100	49046	100	46199	100	45379	100	47697	100	45558	100
Господарські товариства	7769	13,8	7757	13,8	8235	16,7	8245	16,8	7750	16,8	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3
Приватні підприємства	4243	7,5	4140	7,4	4220	8,5	4095	8,3	3772	8,2	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1
Кооперативи	952	1,7	905	1,6	848	1,7	809	1,6	674	1,4	596	1,3	738	1,5	448	1,0
Фермерські господарства	41726	73,8	41488	73,9	34035	68,9	34168	69,7	33084	71,6	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9
Державні підприємства	322	0,6	311	0,6	296	0,6	269	0,6	228	0,5	241	0,5	222	0,5	199	0,4
Підприємства інших форм господарювання	1481	2,6	1532	2,7	1781	3,6	1460	3,0	691	1,5	891	2,0	603	1,3	592	1,3

Джерело: побудовано автором за [82]

Загрозливим для забезпечення економічної безпеки держави є зосередження сільськогосподарських угідь у користуванні одного власника (табл. Б.1 Додаток Б). На 1 листопада 2018 року в Україні налічувалося 20 355 сільськогосподарських підприємств з площею сільськогосподарських угідь до 50 га, що становить 50,5 % їх загальної кількості, і які використовували 505,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Тим часом, у 307 сільськогосподарських підприємствах, які склали 0,7 % у їх загальній кількості, використовували понад 7 000 га сільськогосподарських угідь. Відповідно на такі підприємства припадало 25,2 % загальної площі сільськогосподарських угідь [249]. Отже, дослідження параметрів розвитку аграрної структури в Україні дає підстави відзначити її особливості, які характеризуються переорієнтацією в структурі виробництва продукції сільського господарства на особисті селянські господарства та значним подрібненням землекористування сільськогосподарських підприємств.

Україна має високий рівень освоєності земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. За розораністю займає перше місце у світі, що в середньому становить 78,2 %. Надмірна розораність призводить до збільшення площі еродованих сільськогосподарських угідь, яких у нашій державі вже близько 15 млн га. Саме тому у разі нераціонального використання орних земель поширюються процеси деградації ґрунтів, поверхня яких зазнає ерозії, перезволоження, підвищується кислотність тощо. Наявні тенденції потребують оптимізації земельного фонду України, зокрема вжиття конкретних заходів щодо вилучення з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних земель. До таких земель сільськогосподарські угіддя, що мають низьку родючість та господарське використання яких за призначенням стало сьогодні економічно неефективним.

Одними з визначальних у формуванні ресурсних передумов забезпечення економічної безпеки держави є рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь в аграрному секторі, який характеризує коефіцієнт розораності. Проведений аналіз регіонів за площею сільськогосподарських угідь

та рівнем розораності показує, що найбільші площі сільськогосподарських угідь мають Одеська (6,1 % від загальної площі сільськогосподарських угідь України), Дніпропетровська (6,0 %), Харківська (6,0 %), Запорізька (5,8 %), Вінницька (5,0 %) та Полтавська (5,0 %) області. Однак рівень розораності для цих регіонів не є найвищим (рис. 3.3).

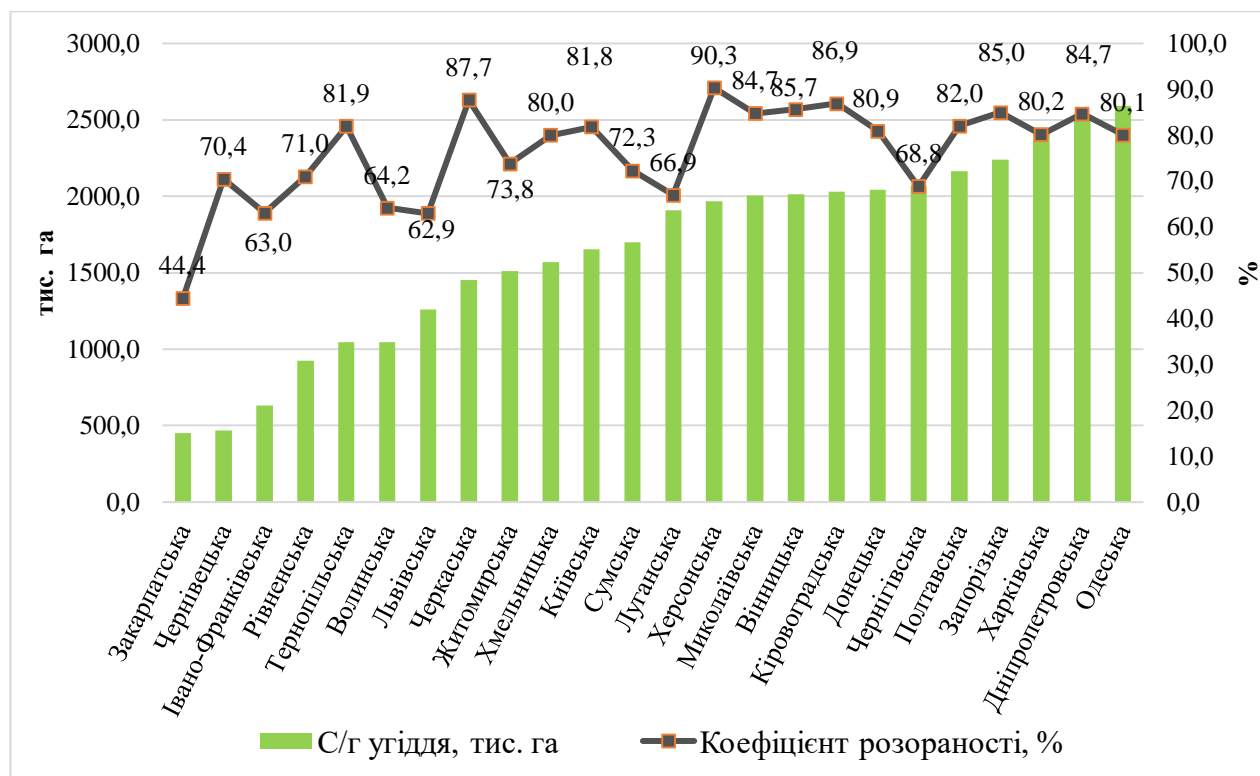

Рис. 3.3. Площа сільськогосподарських угідь та рівень розораності за регіонами України (станом на 01.01.2018 року)

Джерело: розраховано та складено автором за [82; 256].

Варто зазначити, що ефективність використання сільськогосподарських угідь суттєво відрізняється в розрізі адміністративних областей України, про що свідчать отримані результати їх статистичного групування (табл. 3.4).

Найменші розміри сільськогосподарських угідь та відповідно, найнижчий коефіцієнт розораності на початку 2018 року спостерігалися в трьох адміністративних областях, зокрема, Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, які традиційно спеціалізуються на виробництві аграрної продукції. При цьому, в Полтавській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській, Одеській областях України рівень розораності є найвищим і

дорівнює 82,3 %. Іншими словами, зі збільшенням площ сільськогосподарських угідь по регіонах зростає ефективність їхнього використання.

Таблиця 3.4

Групування регіонів України за площею сільськогосподарських угідь та рівнем розораності (станом на 1.01.2018 року)

Розмір сільськогосподарських угідь, тис. га	Регіони	Середня площа сільськогосподарських угідь, га	Коефіцієнт розораності, %
451,3-879,4	Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська	517,0	59,9
879,4-1307,4	Рівненська, Волинська Тернопільська, Львівська	1069,7	69,6
1307,4-1735,5	Черкаська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Сумська	1575,6	78,9
1735,5-2163,5	Луганська, Херсонська, Миколаївська, Вінницька, Кіровоградська, Донецька, Чернігівська	2005,7	80,6
2163,5-2591,6	Полтавська, Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Одеська	2383,4	82,3

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Оцінюючи розподіл з погляду географічного розташування регіонів, доцільно наголосити, що південні та південно-східні регіони спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Західні та центральні області володіють значним земельним потенціалом, який зі збільшенням площ під сівбу сільськогосподарських культур допоможе наростити обсяги валової продукції сільського господарства.

Зважаючи на наростаючі виклики глобального середовища, зумовлені лібералізацією аграрного ринку, та дефіцит продовольства у світі, недостатніми є

наявні темпи нарощення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства України у 2010–2018 роках (Додаток В).

Упродовж останніх років сільське господарство як пріоритетна галузь аграрного сектора економіки України характеризується позитивною динамікою. Зниження обсягів виробництва валової продукції сільського господарства у 2012 році відбулося завдяки рослинницькій галузі внаслідок зменшення валових зборів основних сільськогосподарських культур.

У 2015 році порівняно з 2014 роком обсяг валової продукції сільського господарства України скоротився на 4,8 % і становив 239 467,3 млн грн. Таке незначне зменшення відбулося внаслідок скорочення обсягів продукції рослинництва, вартісний показник якої зменшився із 177 707,9 млн грн у 2014 році до 168 439,0 млн грн у 2015 році, так і продукції тваринництва – із 73 719,3 млн грн до 71 028,3 млн грн відповідно [248].

Щодо зниження обсягів виробництва валової продукції у 2015 році, то переважно це зумовлено окупацією частини території України Російською Федерацією та веденням бойових дій.

За 2010–2018 роки виробництво валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств зросло на 81 882 млн грн або на 43,7 %, в тому числі обсяги виробництва продукції рослинництва зросли на 78 066,7 млн грн або на 64,7 %, а тваринництва – на 3 815,3 млн грн або на 5,71 % [249].

Аналіз динаміки вищезазначеного показника у 2018 році порівняно із 2017 роком показує зростання обсягів валової продукції сільського господарства на 8,1 %, що пов'язано зі збільшенням обсягів валової продукції рослинництва на 10,7 % і продукції тваринництва – на 1,5 %. Незважаючи на це, сільське господарство характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал вітчизняних сільських територій (рис. 3.4).

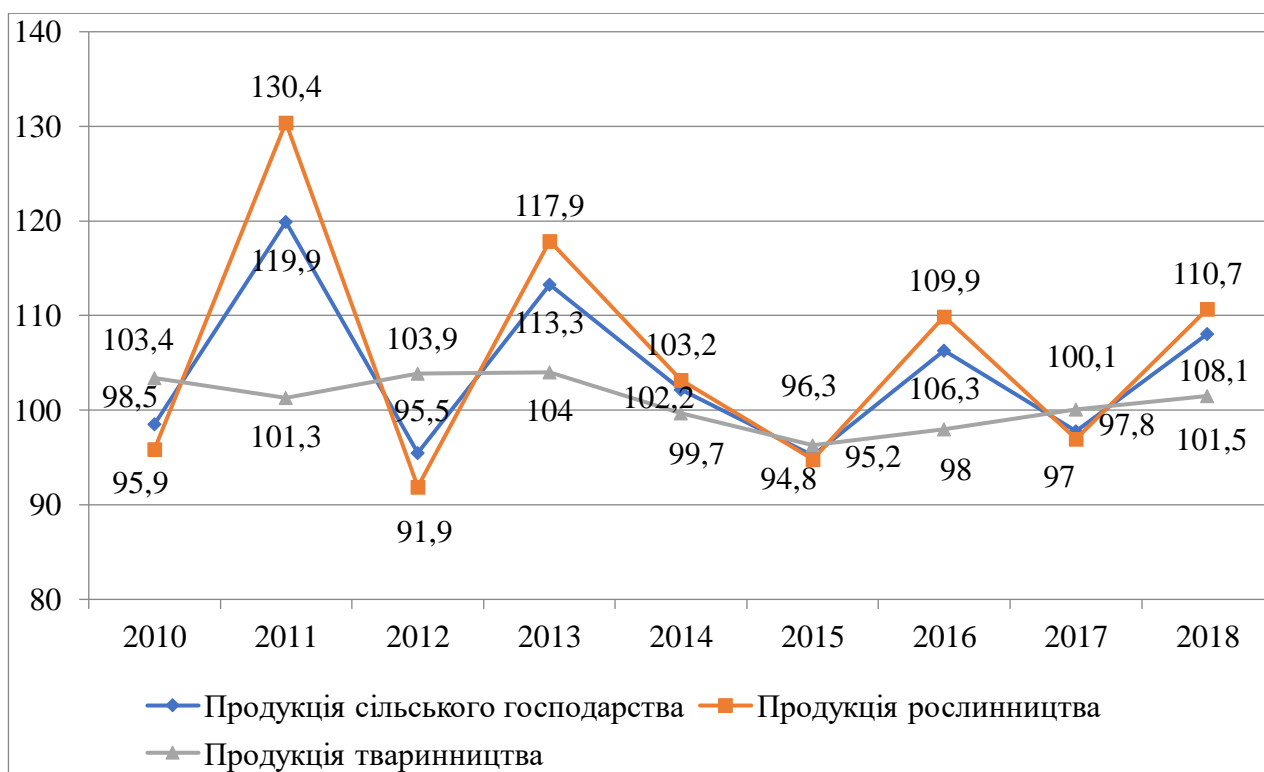

Рис. 3.4. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010–2018 роках, у % до попереднього року
Джерело: складено автором за [82; 249]

Показники індексів виробництва аграрної продукції у 2010–2018 роках ілюструють піки зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства у 2011 та 2013 роках, обумовлені значним зростанням обсягів виробництва продукції рослинництва. Водночас, 2010, 2012, 2014–2015 та 2017 роки характеризувалися спадом обсягів виробництва у галузі, що є свідченням нестабільності її функціонування. Отже, аграрний сектор економіки володіє потужним ресурсним резервом стабілізації руйнівних процесів функціонування економіки, вирівнювання диспропорцій просторового і галузевого розвитку та зміцнення національної економічної безпеки держави.

За досліджуваний період структура виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств змінилася, тобто в останні роки спостерігається тенденція домінування сільськогосподарських підприємств (табл. 3.5).

Питома вага основних категорій господарств у виробництві валової продукції сільськогосподарства у 2010–2018 роках, %

Роки	Валова продукція			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	Усі категорії господарств	у тому числі		Усі категорії господарств	у тому числі		Усі категорії господарств	у тому числі	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
2010	100,0	48,3	51,7	100,0	53,6	46,4	100,0	38,8	61,2
2011	100,0	51,8	48,2	100,0	56,7	43,3	100,0	40,6	59,4
2012	100,0	50,7	49,3	100,0	55,0	45,0	100,0	41,8	58,2
2013	100,0	54,0	46,0	100,0	58,6	41,4	100,0	43,5	56,5
2014	100,0	55,3	44,7	100,0	59,4	40,6	100,0	45,5	54,5
2015	100,0	55,1	44,9	100,0	59,1	40,9	100,0	45,5	54,5
2016	100,0	57,0	43,0	100,0	61,3	38,7	100,0	45,6	54,4
2017	100,0	56,4	43,6	100,0	60,5	39,5	100,0	45,8	54,2
2018	100,0	58,8	41,2	100,0	62,8	37,2	100,0	47,5	52,5

Джерело: розраховано автором за [249; 82]

Якщо у 2010 році питома вага виробництва аграрної продукції складала 48,3 % у сільськогосподарських підприємствах і 51,7 % – у господарствах населення, то у 2018 році збільшилася частка сільськогосподарських підприємств до 58,8 % і відповідно зменшилася у господарствах населення (41,2 %), тобто підприємства стають основними виробниками сільськогосподарської продукції. Господарства населення у 2018 році виробили 37,2 % продукції рослинництва і 55,5 % продукції тваринництва.

Зазначимо, що діяльність сільськогосподарських підприємств більшою мірою зосереджена на виробництві продукції рослинництва, обсяги якої у 2018 році в 3,7 раза були більшими за виробництво продукції тваринництва. У господарствах населення також спостерігається значна перевага продукції рослинництва над продукцією тваринництва, але лише в 2 раза.

Результативність аграрного сектора економіки характеризують обсяги реалізації аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами України у 2010–2018 роках (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Реалізація сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами України у 2010–2018 роках, тис. т

Вид продукції	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Культури зернові та зернобобові	23 662	28 609	33 669	38 345	40 220	45 830	37 622	39 320	42 455	179,4
Культури олійні	7 757	7 907	10 785	12 186	13 173	14 631	12 242	13 696	13 685	176,4
Буряк цукровий фабричний	9 767	11 873	10 817	5 634	8 998	5 819	10 879	12 534	5 015	51,3
Картопля	291	349	438	460	543	391	277	269	268	92,1
Культури овочеві	646	900	962	886	956	1044	889	968	960	148,6
Культури плодові та ягідні	231	230	284	342	1215	294	248	229	341	147,6
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	1 587	1 687	1 736	1 953	1 957	1 947	2 176	2 001	1 009	63,6
Молоко	2 004	2 061	2 360	2 409	2 506	2 538	2 543	2 690	2 603	129,9
Яйця, млн шт.	9 416	10 790	11 156	11 322	11 735	8 897	7 141	7 223	8 051	85,5
Вовна, т	518	544	404	320	303	271	185	147	169	114,7

Джерело: розраховано автором за [249; 82]

Як можемо спостерігати, у 2018 році порівняно із 2010 роком, зросли обсяги реалізації аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за групами, а саме: зернові і зернобобові культури на 79,4 % (18 793 тис. т); олійні культури на 76,4 % (5 928 тис. т); овочеві культури на 48,6 % (314 тис. т); плодові та ягідні культури на 47,6 % (110 тис. т); молока на 29,9 % (599 тис. т); вовни на 71,6 % (2 767 тис. т). Реалізація усіх інших видів сільськогосподарської продукції характеризується зниженням їхніх обсягів – цукрового буряку фабричного на 48,7 %; картоплі на 7,9 %; сільськогосподарських тварин (у живій масі) на 36,4 %; яєць на 14,5 % [82].

Варто зазначити, що сьогодні найбільшою проблемою для аграрних підприємств залишається нерозвиненість каналів реалізації сільськогосподарської продукції, що негативно позначається на формуванні стабільної цінової ситуації та ефективності господарської діяльності. При цьому спрямування товаропотоків комерційним господарюючим суб'єктам з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін призводить до значних фінансових втрат.

Відсутність належної інфраструктури реалізації аграрної продукції, а також неналежна політика регулювання внутрішнього аграрного ринку зумовлюють зростання середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції. Аналіз динаміки зміни середніх цін продажу аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2018 рік показує, що середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур зросли в 3,8 раза, олійних культур – в 3 раза, вовни – в 5,9 раза, яйця – 3,4 раза порівняно з 2010 роком (табл. Г.1 Додатку Г). Основними причинами цього є збільшення виробничих витрат, зумовлених зростанням цін на матеріально-технічні ресурси і, частково, зростанням заробітної плати персоналу. Певною мірою впливає і кон'юнктура ринків сільськогосподарської продукції, зокрема, світових ринків.

Проблема ефективності розвитку аграрного сектора в останні роки набуває особливої уваги, оскільки дає змогу визначити рівень основних показників господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом, тваринництвом, змішаним сільським господарством та допоміжною діяльністю у сільському господарстві (табл. 3.7).

Як свідчать дані таблиці 3.7, у 2018 році порівняно з 2010 роком чистий прибуток сільськогосподарських підприємств зріс у 3,9 раза, проте зменшився на 12,6 % порівняно з попереднім роком. У 2018 році рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств зменшився лише на 4 в.п. порівняно з 2010 роком.

Динаміка показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні у 2010–2018 роках

Показники	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Чистий прибуток, млрд грн	17,3	25,3	26,7	14,9	21,4	10,2	89,8	78,5	66,9	3,9 раза
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий прибуток, млрд грн	22,1	30,2	33,6	26,2	51,7	12,8	10,2	91,8	93,1	4,2 раза
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток до загальної кількості, %	69,6	83,5	78,6	80,3	84,7	88,9	88,4	86,7	86,7	17,1
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий збиток, млрд грн	4,8	4,9	6,8	11,3	30,3	25,6	12,7	20,4	26,3	5,4 раза
Частка підприємств, які одержали чистий збиток до загальної кількості, %	30,4	16,5	21,4	19,7	15,3	11,1	11,6	13,3	13,3	-17,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	24,7	22,8	11,7	21,4	43,0	33,6	23,5	18,5	-6,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	19,3	16,3	8,3	9,3	30,4	25,6	18,7	13,5	-4,0
Кількість найманих працівників, тис. осіб	645,2	632,1	621,8	579,8	528,9	500,9	513, 2	496,1	474,6	73,6

Джерело: розраховано автором за [249; 82]

Представлені показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні підтверджують негативні тенденції зумовлені збільшенням кількості сільськогосподарських підприємств, які одержали чистий збиток, що у 2018 році дорівнював 13,3 млрд грн. Таким чином, варто відзначити, що у 2018 році спостерігається зниження показників ефективності господарської діяльності.

В умовах євроінтеграції, незважаючи на посилення ризиків ведення підприємницької діяльності, аграрний сектор економіки України залишається привабливим для потенційних інвесторів, про що свідчить зростання обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство у 2018 році – 66,1 млрд грн або 11,4 % загального обсягу інвестицій в економіку держави (у 2010 році відповідно 11,6 млрд грн або 6,1 %).

Аграрний сектор в Україні формувався і за участю іноземного капіталу, з використанням іноземної техніки і технологій. За міжнародним поділом праці вітчизняний аграрний сектор набуває характеристик постачальника сільськогосподарської сировини низького ступеня переробки – насіння соняшникового, зерна або борошна та насіння ріпаку. На цей час, збільшується розрив між ефективністю сільського господарства України і розвинених країн. Це вважаємо негативною макроекономічною передумовою активізації інвестиційної діяльності в аналізованому галузевому комплексі.

Відповідно, значні перспективи криються в поєднанні інвестиційної активності та створення виробничих потужностей із переробки сільськогосподарської продукції з метою виведення на ринки продукції кінцевого споживання з високою часткою доданої вартості. У 2018 році обсяги прямих інвестицій у сільське господарство досягли 578,6 млн дол. США (1,8 % загального обсягу). Але негативним є те, що за оцінками експертів, відтік іноземних інвестицій з аграрного сектора України у 2014–2017 роках склав до 500 млн дол. США і тенденція щодо їх повернення не простежується [249].

Важливим джерелом забезпечення економічної безпеки та інструментом макроекономічної стабілізації національної економіки є нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора економіки і продуктів харчової промисловості, обсяги виробництва яких сьогодні перевищують можливості внутрішнього споживчого ринку.

У 2018 році його обсяг склав 18,6 млрд дол. США, що становило 39,3 % у загальній структурі товарного експорту України (у 2010 році – 9,9 млрд дол. США або 19,3 % загального товарного експорту країни) (рис. 3.5).

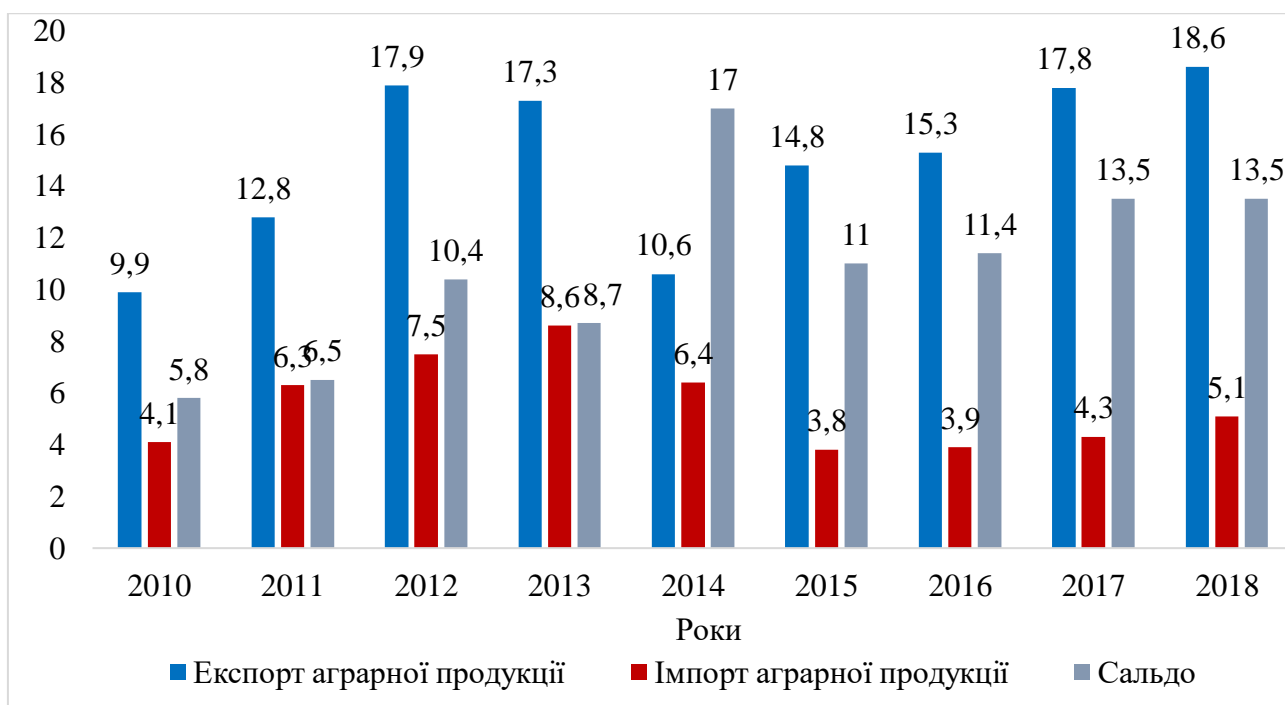

Рис. 3.5. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією у 2010-2018 роках, млрд дол. США

Джерело: складено автором за [109; 82]

Тенденції дослідження зовнішньої торгівлі України продукцією аграрного сектора економіки характеризуються зростанням її обсягів експорту та імпорту. Якщо у 2010 році обсяг експорту становив 9,9 млрд дол. США, а імпорту 4,1 млрд дол. США, то у 2018 році відбулося зростання обсягу експорту на 87,9 % (18,6 млрд дол. США) та імпорту – на 24,4 % (5,1 млрд дол. США). Відповідно, це зумовило зростання й експортно-імпортного сальда: від 5,8 млрд дол. США у 2010 році до 13,5 млрд дол. США у 2018 році [249].

Варто зазначити, що товарна структура експорту вітчизняного аграрного сектора економіки здебільшого є сировинно-спрямованою та характеризується галузевим дисбалансом співвідношення рослинницької й тваринницької продукції. Зокрема, у розрізі товарних груп протягом 2018 року було експортовано живих тварин і продуктів тваринного походження на суму 1,2 млрд дол. США (6,5 % у загальній структурі експорту продукції аграрного сектора), продуктів рослинного походження – 9,9 млрд дол. США (53,2 %),

жирів та олії тваринного або рослинного походження – 4,5 млрд дол. США (24,2 %), готових продуктів харчування – 3,0 млрд дол. США (16,1 %) [107; 109].

Зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектора виступає важливою складовою в умовах реалізації угоди про асоціацію між Україною та ЄС та створення зони вільної торгівлі. Саме тому упродовж 2018 року у структурі експорту значна частина аграрної продукції припадає на країни Європейського Союзу. Обсяг торгівлі товарами досягнув 20,2 млрд дол. США, або 41,1 % від загального обсягу торгівлі України. У 2018 році експорт аграрної продукції до країн ЄС становив 6,1 млрд дол. США проти 2,4 млрд дол. США – імпорту [268, с. 5]. Проте з ЄС зберігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією, що значною мірою пов'язане з невідповідністю вітчизняної продукції європейським стандартам, нижчою якістю, а також обмеженням доступу на ринки окремих товарів. При цьому вітчизняні експортери аграрної продукції переважно заповнюють лише 7 тарифних квот до країн ЄС із 37, переважно сировинних. Для інших товарів переробної промисловості квоти не заповнені. Враховуючи це, саме галузі переробної промисловості повинні забезпечити зростання експорту аграрної продукції, що посилить вплив на забезпечення економічної безпеки держави.

Значної уваги заслуговує те, що протягом усіх років незалежності аграрний сектор країни – це єдиний сектор економіки, що має тільки позитивне зовнішньоторговельне сальдо. Географія експорту аграрної продукції за останні десятиріччя значно розширилася. Сьогодні вітчизняні продовольчі товари експортуються в усі континенти планети. Аналіз експорту продукції вітчизняного аграрного сектора показує, що економічні трансформації та створення умов для швидкої диверсифікації експорту значно змінять його географічну структуру та обсяги. Зазначимо, що найбільша їх питома вага аграрного експорту припадає на країни Європи та Азії (табл. Г.1 Додатку Г).

Варто зазначити, що за сучасних умов виробничий потенціал рослинницької галузі суттєво перевищує експортний потенціал тваринництва, яке перебуває ще у стані депресії. Аналіз зовнішньої торгівлі України показує,

що експорт продукції аграрного сектора характеризується незначною кількістю статей експорту. Вітчизняні виробники аграрної продукції продають на світовому ринку майже 100 % виробленої соняшникової олії, а також значна частка припадає на зернові та зернобобові культури. Натомість вирощені овочі та фрукти споживають на внутрішньому ринку України (табл. Г.2 Додатку Г). Аналіз динаміки експорту продукції тваринництва України показує, що у 2010 році було експортовано 48 тис. т м'яса та м'ясопродуктів відповідно, при внутрішньому річному фонді їх споживання близько 2,4 млн тонн. У 2018 році обсяг експорту м'яса та м'ясопродуктів зріс у сім разів і дорівнював 399 тис. тонн.

Сформовані тенденції експорту продукції тваринництва за аналізований період зумовлені зростанням обсягів її виробництва. Проте, враховуючи трудомісткість тваринницької галузі, що демотивує виробників аграрної продукції вкладати кошти у розвиток тваринництва з метою нарощування його експорту. Крім того, сучасна технологічна база обмежує можливості аграрних виробників фінансувати розвиток конкурентоспроможного тваринництва.

В умовах реалізації Угоди про асоціацію з ЄС для України з'являться нові можливості на збільшення обсягу експортних поставок до країн-членів ЄС. Варто зазначити, що у 2018 році у географічній структурі експорту вітчизняної аграрної продукції на усі країни ЄС припадало менше 50 %. Зокрема, в ЄС було експортовано лише 18,7 % вітчизняних жирів та олій, 36,3 % зернових культур. При цьому, у 2017 році основними торговельними партнерами України з найбільшою часткою аграрного експорту були Німеччина, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Великобританія та Польща [82]. Так, 85 % експорту м'яса та субпродуктів на європейський ринок спрямовується до Німеччини та Нідерландів, 75 % вітчизняного експорту риби та ракоподібних припадає на Францію та Німеччину, 80 % експорту за статтею «молоко та молокопродукти, яйця і мед» спрямовується у Німеччину, Польщу (23,2 %), Францію та Іспанію; дві третини експорту овочів іде на ринки Великобританії, Польщі (19,7 %), Нідерландів та Італії; близько 60 % експорту плодів і горіхів акумулюється в

Польщі (18,8 %), Франції, Німеччині, Італії та Нідерландах; 75 % у структурі експорту припадає на зернові культури до Іспанії, Італії, Нідерландів та Великобританії. Що стосується структури експорту вітчизняних олійних культур, а також жирів та олій рослинного походження до країн ЄС, то основний її обсяг у 2017 році був здійснений в такі країни, як Нідерланди (14,8 % олійних культур), Франція (13,9 % олійних культур), Італія (21 % жирів та олій; 9,1 % – олійних культур), Іспанія (23,6 % жирів та олій; 3,7 % – олійних культур), Польща (21 % олійних культур), та Німеччина (21 % олійних культур), Великобританія (8,8 % жирів та олій; 0,4 % – олійних культур) [255, с. 42].

Загалом, реформування аграрного сектора економіки сприяло розвитку багатоукладності виробництва на селі на основі поєднання нових сільськогосподарських підприємств та інших форм господарювання ринкового типу, побудованих на основі приватної власності на землю та майно, забезпечило можливість функціонування індивідуальної, сімейної і колективної форм організації праці. Крім того, аграрний сектор як важливий складник вітчизняної економіки навіть за нинішніх складних умов (військових дій на сході країни та неминучого в цьому зв'язку економічного спаду) має значний потенціал зростання, який ще більше розкриватиметься в умовах дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Водночас, протягом останніх років в аграрному секторі сформувалася модель сировинного характеру, яка не відповідає ані внутрішнім потребам населення у якісних, безпечних і доступних продуктах харчування, ані тенденціям світового продовольчого ринку (де постійно зростає попит і ціна на продукцію тваринництва й готову продукцію харчової промисловості, натомість ціни на зернові та зернобобові культури знижуються).

Отже, аграрний сектор є важливою складовою національної економіки, його подальший розвиток та зростання ролі в системі економічної безпеки держави залежать від покращення макроекономічних характеристик як умови активізації через галузеві та регіональні особливості його функціонування основних складових системи забезпечення економічної безпеки держави. Визначені макроекономічні характеристики є лише передумовами забезпечення

економічної безпеки України. Для достатнього функціонування і розвитку цього структуро-функціонального сектора економіки важливе значення має дослідження його галузевих та регіональних особливостей функціонування, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

3.2. Галузеві та регіональні особливості функціонування і розвитку аграрного сектора економіки

Результати аналізу макроекономічних особливостей функціонування і розвитку аграрного сектора України засвідчили, що на даний час залежність національної економіки від цього сектора є високою. Актуальність дослідження аграрного сектора економіки в галузевому вимірі посилюється також існуванням диференціацій і деформацій у розвитку окремих галузей та їх впливом на сучасний стан різних галузей економіки України. Зокрема, наслідками такого впливу є низька конкурентоспроможність аграрної продукції, порушення міжгалузевих виробничих зв'язків, стагнація інвестиційної активності в аграрному секторі економіки та зниження освоєння нових перспективних ринків збуту, а також нарощування експорту продукції з більшим вмістом доданої вартості. Врахування галузевого аспекту допомагає підвищити ефективність державної політики в цій сфері. Також визначення галузевих особливостей аграрного сектора економіки є необхідним для формування повноцінних висновків про стан і тенденції аграрної політики та її впливу на систему економічної безпеки держави. Отже, підґрунтям для прийняття управлінських рішень у межах реалізації державної аграрної політики мають стати результати моніторингу й діагностики галузевих особливостей розвитку аграрного сектора економіки.

Важливою галуззю сільського господарства, яка завдяки своїм специфічним властивостям, що виражаються у високій конкурентоспроможності, є рослинництво. Відзначимо, що для ефективного

функціонування та розвитку рослинництва історично сформовані усі необхідні передумови. Стратегічне значення галузі рослинництва полягає у виробництві продукції для задоволення потреб у продуктах харчування для населення, формуванні сировинної бази для переробної галузі та кормів для галузі тваринництва.

Якщо у 2010 році питома вага продукції рослинництва в структурі валової продукції в порівняних цінах у всіх категоріях господарств становила 63,9 %, то у 2018 році становить 73,7 %, що на 9,8 в.п. перевищує відповідний показник 2010 року (рис. 3.6).

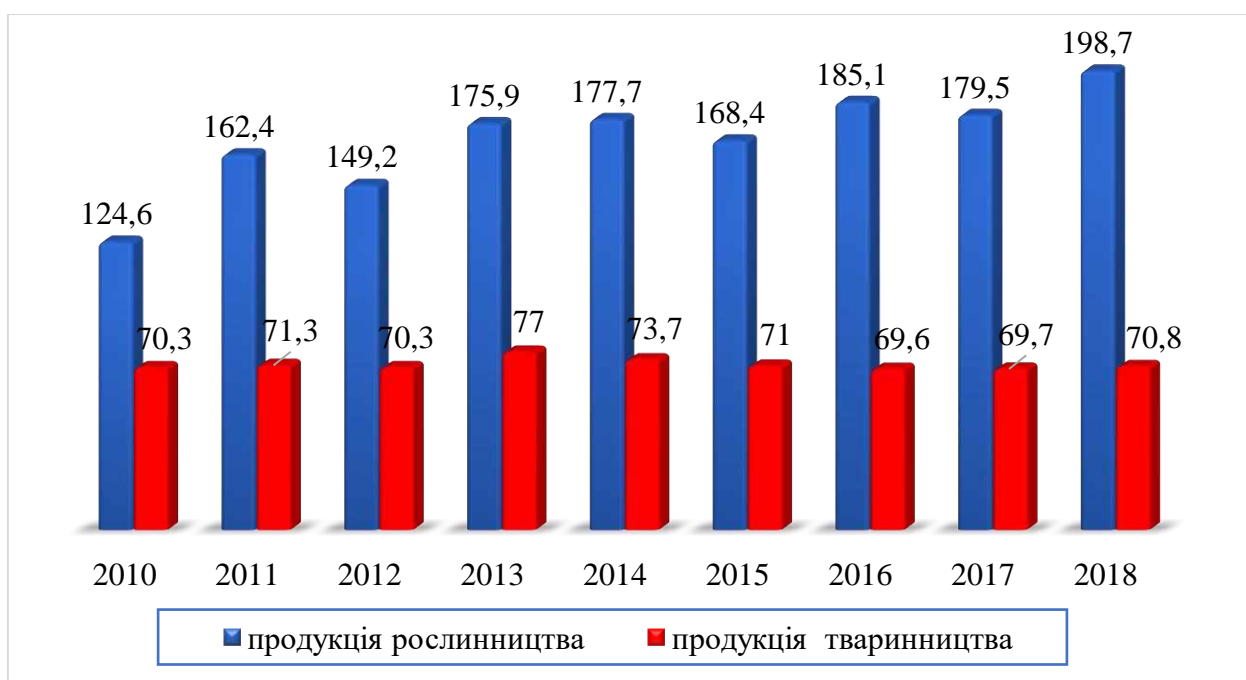

Рис. 3.6. Динаміка виробництва продукції сільського господарства України (у постійних цінах 2010 року), млрд грн

Джерело: складено автором за [82]

Як можемо спостерігати, це найвищий показник питомої ваги продукції галузі за період 2010–2018 років. Збільшення питомої ваги продукції рослинництва відбувалося шляхом суттєвого збільшення вирощування технічних культур у 3,4 раза за аналізований період, зростання виробництва зернових та зернобобових культур у 2,6 раза, а також картоплі, овочів та плодівих культур.

Окремими особливостями характеризується виробництво продукції рослинництва за категоріями виробників. Діяльність сільськогосподарських підприємств більшою мірою зорієнтована на виробництво продукції рослинництва, частка якого у структурі виробництва продукції у 2018 році складала 78,8 %, тоді як у господарствах населення ці показники перебувають на рівні 66,6 % [249]. Своєю чергою у складі продукції рослинництва у господарствах усіх категорій найбільша частка належить зерновим та зернобобовим – 37,3 %, друге місце посідають технічні культури – 32,3 %, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури займають 22,9 % (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Структура виробництва продукції рослинництва в Україні
у 2010–2017 роках, %**

Назва продукції	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зернові та зернобобові культури	33,4	37,2	33,1	38,1	38,0	37,7	37,5	36,3	37,3
Технічні культури	26,5	25,6	27,2	27,9	28,4	29,8	31,3	31,3	32,3
Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	30,5	28,9	31,1	26,0	26,2	25,8	24,2	25,0	22,9
Культури плодів та ягідні, виноград	5,6	4,8	5,1	5,2	4,3	4,8	4,0	4,3	4,6
Культури кормові	3,3	2,8	2,9	2,5	2,4	2,2	2,0	2,0	1,8
Інша продукція рослинництва	0,7	0,7	0,6	0,3	0,6	0,2	0,9	1,1	1,1
Продукція рослинництва	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано автором за [82]

Значний вплив на показники динаміки виробництва основних сільськогосподарських культур мала зміна структури їх посівних площ, які є важливим показником екологічнобезпечного землекористування (рис. 3.7). Якщо у

2010 році зерновими та зернобобовими культурами було засіяно 15 090 тис. га (або 56 % усієї посівної площі), технічними – 7 296 тис. га (27,1 %), картоплею і овоче-баштанними культурами – 1 967 тис. га (7,3 %), кормовими культурами – 2 599 тис. га (9,6 %), то у 2018 році – 14 839 тис. га (53,6 %), 9 266 тис. га (33,5 %), 1 825 тис. га (6,6 %) та 1 769 тис. га (6, %) відповідно (рис. 3.9).

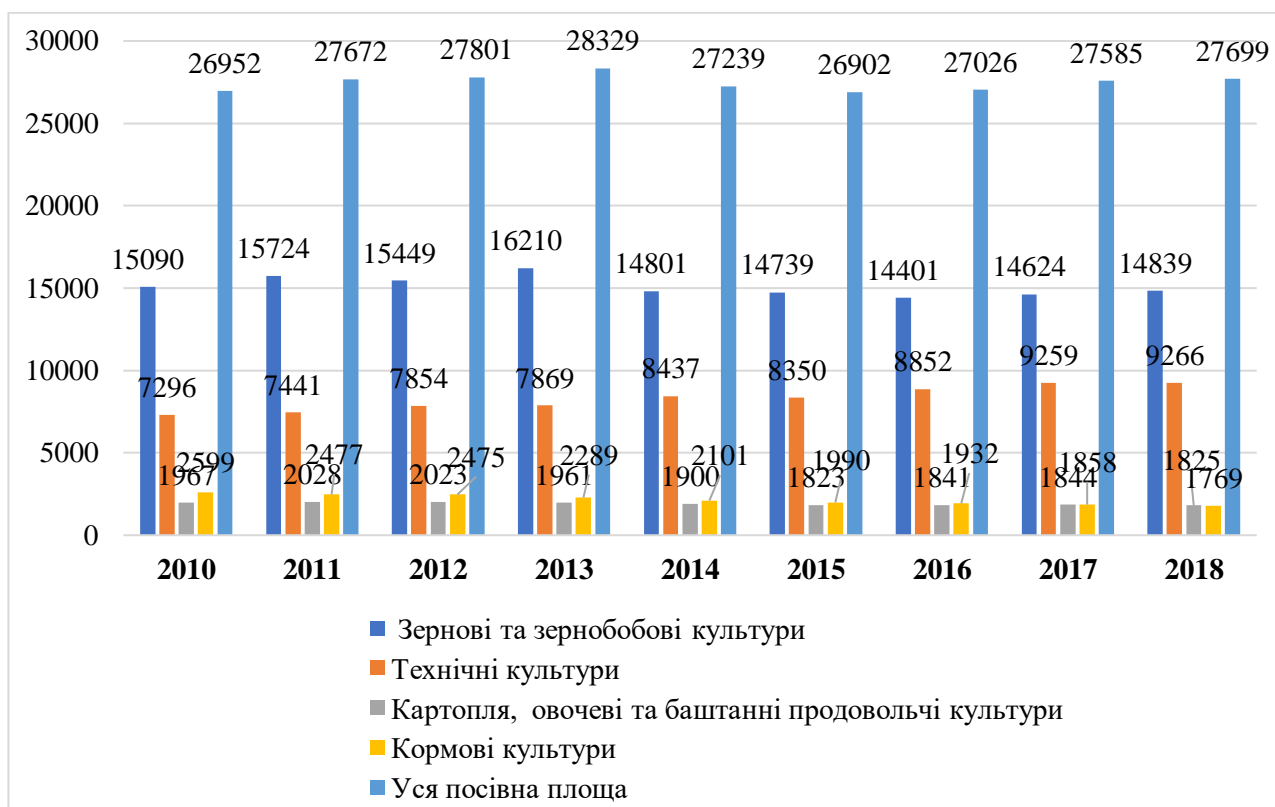

Рис. 3.7. Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур у 2010–2018 роках, тис. га

Джерело: складено автором за [82; 231]

Скорочення посівної площі кормових культур має негативний вплив на розвиток кормової бази тваринництва, а збільшення площ технічних культур, передусім за рахунок високорентабельних експортоорієнтованих культур (соняшнику та ріпаку), призводить до виснаження ґрунтового покриву.

Зібрана площа під зерновими та зернобобовими у 2018 році майже не змінилася і становила 14794,1 тис. га (збільшилася на 1,5 %). Найшвидшими темпами відбувається збільшення посівних площ під соняшником, а саме в 2018

році цією культурою було засіяно 6166,5 тис. га, що на 36,3 % перевищує показник 2010 року (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Виробництво основних видів сільськогосподарських культур
у 2010-2018 роках**

Найменування продукції	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
	Валовий збір, тис. тонн									
Зернові та зернобобові культури	39 270,9	56 746,8	46 216,2	63 051,3	63 859,3	60 125,8	66 088,0	61 916,7	70056,5	178,4
Цукрові буряки (фабричні)	13 749,2	18 740,5	18 438,9	10 789,4	15 734,1	10 330,8	14 011,3	14 881,6	13967,7	101,6
Соняшник	6 771,5	8 670,5	8 387,1	11 050,5	10 133,8	11 181,1	13 626,9	12 235,5	14165,2	2,1 раза
Картопля	18 704,8	24 247,7	23 250,2	22 258,6	23 693,4	20 839,3	21750,3	22 208,2	22504,0	120,3
Овочі	8 122,4	9 832,9	10 016,7	9 872,6	9 637,5	9 214,0	9 414,5	9 286,3	9440,2	116,2
Плоди та ягоди	1 746,5	1 896,3	2 008,7	2 295,3	1 999,1	2 152,8	2 007,3	2 048,0	2571,3	147,2
	Урожайність, центнерів з 1 га зібраної площі									
Зернові та зернобобові культури	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4	177,3
Цукрові буряки (фабричні)	279,5	363,3	410,8	398,9	476,5	435,8	481,5	474,9	508,5	181,9
Соняшник	15,0	18,4	16,5	21,7	19,4	21,6	22,4	20,2	23,0	153,3
Картопля	132,5	168,0	161,0	159,7	176,4	161,4	165,8	167,8	170,5	128,7
Овочі	173,6	195,0	199,2	199,9	207,8	206,1	210,5	207,9	214,3	123,4
Плоди та ягоди	78,2	84,9	89,9	103,5	95,2	104,5	101,9	103,1	128,4	164,2
	Площа, з якої зібрано врожай, тис. гектарів									
Зернові та зернобобові культури	14 575,7	15 321,3	14 792,1	15 804,4	14 627,3	14 640,9	14337,1	14 560,3	14794,1	101,5
Цукрові буряки (фабричні)	492,0	515,8	448,9	270,5	330,2	237,0	291,1	313,6	274,7	55,8
Соняшник	4 525,8	4 716,6	5 081,7	5 090,1	5 212,2	5 166,2	6 086,7	6 060,7	6166,5	136,3
Картопля	1 411,8	1 443,2	1 444,1	1 394,1	1 342,8	1 291,0	1 311,6	1 323,2	1 319,9	93,5
Овочі	467,8	504,1	502,8	493,8	463,8	447,1	447,1	446,3	440,3	94,1
Плодово-ягідні насадження (у плодоносному віці)	223,2	223,4	223,4	221,7	209,9	206,0	196,7	198,5	200,0	89,6

Джерело: складено автором за [82; 249]

У 2018 році відбулося значне збільшення виробництва соняшнику у 2,1 раза, а також зернових та зернобобових культур – на 78,4 % порівняно з 2010

роком. Зменшилися площі під цукровими буряками та плодово-ягідними насадженнями. Площа під цукровими буряками у звітному році зменшилася порівняно з 2010 роком на 44,2 % і становила 274,7 тис. га, картоплі – на 6,5 %, овочів – на 5,9 %, а площа плодово-ягідних насаджень зменшилася на 10,4 %.

Аналогічні зміни показників притаманні і валовому збору продукції основних видів продукції рослинництва. У 2018 році валовий збір зернових та зернобобових становив 30 785,6 тис. т, що на 78,4 % більше показника 2010 року. Ще більшою мірою відбулося зростання обсягів виробництва соняшнику – у 2,1 раза. Виробництво овочів також збільшилося на 16,2 %, картоплі на 20,3 %, цукрових буряків на 1,6 %, плодів та ягід – на 47,2 % порівняно з 2010 роком.

Потрібно зазначити, що орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Як наслідок, в останні роки спостерігається недовиробництво сільськогосподарських культур, а саме круп'яних та плодоовочевих, оскільки вони є малорентабельними, трудомісткими або збитковими. Результатом цього є зниження пропозиції окремих сільськогосподарських культур на ринку, формування ажіотажного попиту та стрімкого зростання цін.

Аналіз показує, що, незважаючи на зменшення площ, з яких було зібрано врожай, протягом останніх років урожайність основних сільськогосподарських культур зростає. Це зумовлено продуктивністю земельних угідь і вживанням комплексу заходів щодо її підвищення, що загалом і впливає на зміну динаміки урожайності основних культур. У 2018 році урожайність зернових та зернобобових культур зросла на 58,0 %, цукрових буряків – на 69,9 %, соняшнику – на 34,7 %, картоплі – на 26,9 %, овочів – на 19,8 %, плодів та ягід – на 31,8 % порівняно з 2010 роком. Варто зазначити, що починаючи з 2011 року спостерігається зростання урожайності основних сільськогосподарських культур, за винятком 2012 року, який був несприятливим з погляду природно-кліматичних умов для вирощування зернових і зернобобових культур.

З метою ґрунтовнішого дослідження результатів, проведено міжнародні порівняння урожайності основних сільськогосподарських культур. Це допомогло відзначити, що Україна недостатньо ефективно проводить агротехнічні заходи, які мають бути спрямовані на підвищення врожайності та отримання урожаю. Показники урожайності пшениці, соняшнику, цукрового буряку та картоплі в окремих країнах світу в 2017 році показують, що в Україні рівень урожайності є одним із найнижчих (рис. 3.8).

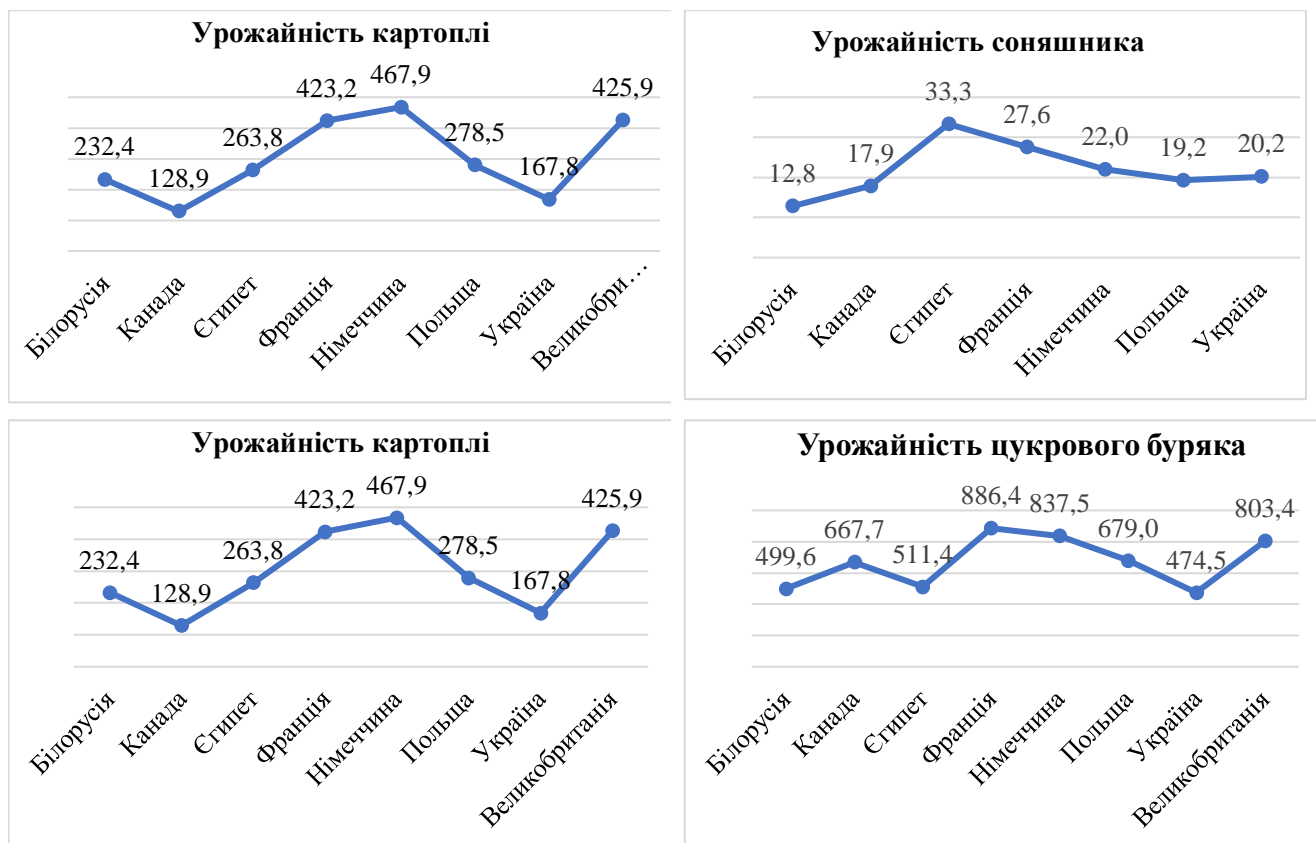

Рис. 3.8. Урожайність пшениці, соняшнику, цукрового буряку та картоплі в Україні та в окремих країнах світу, ц/га

Джерело: побудовано автором за даними [355]

Аналіз урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні за категоріями виробників показав, що найменш ефективно використовується земля господарствами населення. У 2018 році рівень урожайності зернових та зернобобових культур у господарствах населення був на 24 % нижчим, аніж у сільськогосподарських підприємств, цукрового буряку та картоплі – на 30 % меншим, овочевих культур – на 58 % (рис. 3.9).

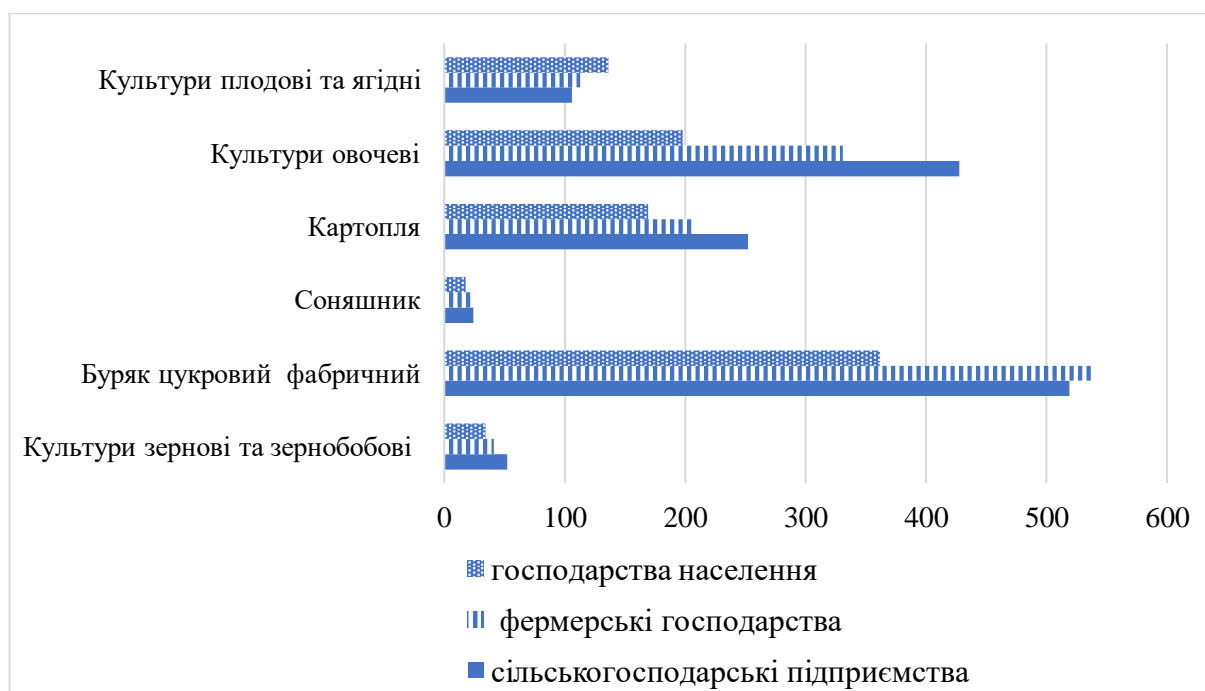

Рис. 3.9. Урожайність основних сільськогосподарських культур та їх груп за категоріями виробників в Україні у 2018 році, ц/га

Джерело: складено автором за [249]

Додамо, що збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва супроводжувалося підвищенням ефективності її виробництва. Так, упродовж 2010–2018 рр. виробництво та реалізація більшості видів продукції рослинництва (за винятком овочів відкритого ґрунту, картоплі та цукрових буряків) є прибутковими (табл. 3.10).

Упродовж аналізованого періоду рівень рентабельності для рослинницької продукції характеризувався коливаннями показників, проте переважно спостерігалася тенденція до його зростання. Проте у 2012 році збитковим було виробництво овочів (–0,6 %) і картоплі (–17,4 %), а у 2018 році – цукрових буряків фабричних (–11,4 %). Найвищим серед усіх сільськогосподарських культур є показник рентабельності винограду, який у 2013 році становив 99 %, хоча у 2018 році знизився до рівня 22,6 %, займаючи лідируюче місце.

**Динаміка рентабельності основних видів продукції рослинництва
у сільськогосподарських підприємствах України у 2010–2018 роках, %**

Види продукції	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зернові та зернобобові культури	13,9	26,1	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7
Соняшник	64,7	57,0	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5
Цукрові буряки фабричні	16,7	36,5	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4
Овочеві культури	23,5	9,9	-0,6	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	13,3
Картопля	62,1	17,7	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	6,8
Плодові та ягідні культури	14,9	17,9	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	6,4
Виноград	91,6	57,1	71,5	99,0	57,5	92,9	71,4	51,6	22,6

Джерело: складено автором за [82; 249]

Отже, інтенсифікація виробництва продукції рослинництва можлива за сприяння розвитку підприємницької діяльності у цій галузі. У світовій практиці основними виробниками сільськогосподарської продукції є не підсобні господарства, а приватний бізнес – фермерські господарства. Порятуюнок землі від виснажливого використання має бути забезпечений, насамперед, утвердженням ринку сільськогосподарських земель як інституту, основною метою якого є не тільки врегулювання права власності, а щонайважливіше – гарантування відповідальності за збереження кількісного та якісного земельного фонду. Грамотне проведення агротехнічних робіт із проведення сівозмін, залучення до сільськогосподарського використання перелогів, внесення добрив, використання районуваного посадкового матеріалу та сортів насіння зі залученням результатів роботи вітчизняних аграрних інститутів і насінневих станцій забезпечить інтенсифікацію виробництва з найменшою шкодою для землі та навколишнього середовища і максимальною вигодою для виробника.

Водночас, розвиток аграрного бізнесу забезпечить ринок праці робочими місцями, особливо вирішивши проблеми зайнятості у сільській місцевості.

За роки трансформацій в аграрному секторі економіки найбільш значних змін зазнало тваринництво. Тваринницька галузь є однією з найважливіших і необхідних галузей сільського господарства, оскільки забезпечує виробництво високопоживних і дієтичних продуктів харчування для населення країни, що впливає на підвищення його життєвого рівня, сировину для галузей промисловості, органічні добрива для землеробства, що в комплексі впливає на забезпечення економічної безпеки держави.

Сьогодні тваринництво перебуває у вкрай складному становищі, що зумовлює пошук ефективних шляхів подолання негативних явищ у галузі. У 2017 році частка продукції тваринництва у загальному обсязі валової продукції сільського господарства становила 26,3 %. При загальному збільшенні обсягу виробництва валової продукції на 43,7 %, що дорівнює 81 882 млн грн порівняно з 2010 роком, обсяг продукції тваринництва збільшився на 5,7 %, тобто на 3 815,3 млн грн, у тім числі у сільськогосподарських підприємствах – на 29,5 % і, відповідно, становив 33 587,5 млн грн, у господарствах населення зменшився на 19,1 % та дорівнював 37 162,5 млн грн [82].

Що стосується сільськогосподарських підприємств, то їх питома вага у виробництві валової продукції тваринництва у 2018 році, порівняно з 2010 роком, відповідно збільшилася на 8,8 в.п. і становила 47,5 %. В останні роки основними виробниками тваринницької продукції є господарства населення, частка якої становить 52,5 %.

Негативною тенденцією розвитку галузі тваринництва є суттєве зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств України (Додаток Д). Упродовж 2010–2018 років зменшилося поголів'я усіх видів сільськогосподарських тварин як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Зазначимо, що більш різке скорочення поголів'я тварин (за винятком свиней і птиці) спостерігається у сільськогосподарських підприємствах. Зокрема поголів'я великої рогатої худоби

зменшилося на 30,1 %, корів – на 22,6 %, овець і кіз – на 44,4 %, коней – на 71,0% порівняно з 2010 роком. У 2018 році 65,9 % великої рогатої худоби утримували господарства населення, а лише 34,1 % – сільськогосподарські підприємства. Такі зміни спричинили кризову ситуацію, яка породила безліч проблем, котрі викликали зменшення (на 72,6 %) площі кормових культур, що використовуються для повноцінної годівлі тварин для забезпечення високого рівня їхньої продуктивності й обсягів виробництва тваринницької продукції.

Скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств за аналізований період призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва в Україні (табл. 3.11). Основними причинами скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин, наслідком чого є зменшення виробництва продукції тваринництва, вважаємо великі витрати на утримання та годівлю тварин. Як можемо спостерігати з таблиці 3.11, у 2018 році порівняно з 2010 роком в усіх категоріях господарств зменшилося виробництво основних видів продукції тваринництва, зокрема: молока – на 10,5 %, яєць – на 5,4 %, вовни – на 54,5 %. Одночасно за аналізований період спостерігається нарощування обсягів виробництва м'яса (у забійній вазі) – на 14,4 %.

Виробництво продукції тваринництва за категоріями господарств України свідчить про те, що в 2018 році порівняно з 2010 роком сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво м'яса (у забійній вазі) на 35,2 % і молока на 24,3 %. Однією з причин збільшення м'яса (у забійній вазі) є низька ефективність утримання великої рогатої худоби сільськогосподарськими підприємствами. Новим бар'єром може стати введення нових стандартів прийому молока, згідно з якими передбачена заборона на роздрібну реалізацію молока так званого другого сорту за домовленістю України з ЄС. Зменшився рівень виробництва сільськогосподарськими підприємствами яєць на 3,2 % і вовни на 66,8 %. Виробництво продукції тваринництва господарствами населення свідчить про те, що в 2018 році порівняно з 2010 роком зменшився рівень виробництва м'яса (у забійній вазі) на 11,2 %; молока на 19,1 %; вовни на 52 %, проте обсяг виробництва яєць зріс на 6,3 %.

Таблиця 3.11

Виробництво продукції тваринництва за категоріями господарств України у 2010–2018 роках

Продукція	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Господарства усіх категорій										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	2 059,0	2 143,8	2 209,6	2 389,4	2 359,6	2 322,6	2 323,6	2 318,2	2 354,9	114,4
Молоко, тис. т	11 248,5	11 086	11 377,6	11 488,2	11 132,8	10 615,4	10 381,5	10 280,5	10 064,0	89,5
Яйця, млн шт.	17 052,3	18 689,8	19 110,5	19 614,8	19 587,3	16 782,9	15 100,4	15 505,8	16 132,0	94,6
Вовна, т	4 192	3 877	3 724	3 520	2 602	2 270	2 072	1 967	1 908	45,5
Сільськогосподарські підприємства										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1 134,4	1 215,3	1 271,2	1 441,3	1 451,8	1 463,4	1 489,9	1 483,0	1 533,6	135,2
Молоко, тис. т	2 216,6	2 245,9	2 535,3	2 582,5	2 647,5	2 669,2	2 705,6	2 765,7	2 755,5	124,3
Яйця, млн шт.	10 249,6	11 738,2	11 977,4	12 234,2	12 536,2	9 762,2	8 067,6	8 365,3	8 900,3	86,8
Вовна, т	710	647	556	470	379	314	266	255	236	33,2
Господарства населення										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	924,6	928,5	938,4	948,1	907,8	859,2	833,7	835,2	821,3	88,8
Молоко, тис. т	9 031,9	8 840,1	8 842,3	8 905,7	8 485,3	7 946,2	7 675,9	7 514,8	7 308,5	80,9
Яйця, млн шт.	6 802,7	6 951,6	7 133,1	7 380,6	7 051,1	7 020,7	7 032,8	7 140,5	7 231,7	106,3
Вовна, т	3 482	3 230	3 168	3 050	2 223	1 956	1 806	1 712	1 672	48,0

Джерело: побудовано автором за даними [82]

Позитивними показниками характеризується продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України за 2010–2018 роки, яка впливає на обсяги виробництва основних видів тваринницької продукції (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України у 2010–2018 роках, кг

Показники	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Середній річний удій молока від однієї корови	3975	4109	4676	4827	5027	5352	5643	6025	6190	155,7
Середній річний настриг вовни від однієї вівці	2,3	2,2	1,9	1,8	1,6	1,7	1,6	1,6	1,5	65,2
Середня жива вага однієї сільськогосподарської тварини, яка продана переробним підприємствам:										
велика рогата худоба	409	421	436	436	427	439	435	443	456	111,5
свині	108	108	108	109	110	112	111	109	111	102,8

Джерело: складено автором за [249; 269]

Варто зазначити, що тенденції, які в останні роки спостерігаються в галузі тваринництва, спричинені нестабільним та низьким рівнем закупівельних цін на продукцію тваринництва, що унеможлиблює стійке рентабельне виробництво, недостатнім фінансовим забезпеченням та обмеженим доступом до кредитних ресурсів, що стримує інтенсивний розвиток виробництва та впровадження сучасних технологічних розробок [179]. Рентабельність виробництва основних видів продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах України представлено у табл. 3.13. Зазначимо, що виробництво більшої кількості продукції тваринництва за аналізований період було збитковим, окрім яєць курячих, виробництво яких було рентабельним до 2016 року.

Динаміка рентабельності основних видів продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах України у 2010–2018 роках, %

Продукція тваринництва	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Молоко	17,9	18,5	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1
Велика рогата худоба на м'ясо	-35,9	-24,8	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7
Свині на м'ясо	-7,8	-3,7	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9
Вівці та кози на м'ясо	-29,5	-39,6	-32,8	-36,2	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	-16,6
Птиця на м'ясо	-4,4	-16,8	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	5,7
Яйця курячі	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	5,4

Джерело: складено автором за [82; 249]

У 2010–2018 роках найвищий рівень збитковості виробництва продукції тваринництва характерний для великої рогатої худоби на м'ясо, який коливався від -35,9 % до -23,2 % у 2016 році, а вже у 2018 році цей показник знизився до рівня 17,7 %. Окрім того, у 2018 році рентабельним було виробництво молока (16,1 %), м'яса свиней (6,9 %), м'яса птиці (5,7 %), а також яєць курячих (5,4 %).

Пріоритетним напрямом розвитку тваринництва та підвищення його конкурентоспроможності має бути механізм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, що забезпечить ефективний розвиток тваринництва й створення нормативно-правової бази регулювання доходів, а також часткове відшкодування державою основних витрат на будівництво та реконструкцію тваринницьких комплексів після їх введення в експлуатацію, насамперед, на умовах фінансового лізингу [260].

Іншими напрямками, які потребують значної уваги і підтримки з боку держави, є відродження племінної справи і розвиток селекційних програм, сприяння створенню кооперативів у молочному скотарстві, посилення ветеринарно-санітарного контролю, розроблення нових і сприяння дотриманню

існуючих стандартів, обов'язкове виконання вимог яких забезпечило б надходження на ринок дійсно якісної і конкурентоспроможної продукції [34].

Значний вплив на динамічний і збалансований розвиток вітчизняного аграрного сектора економіки має переробна промисловість. Значущість останньої пояснюється тим, що саме переробні підприємства виступають основними споживачами аграрної сировини з метою переробки і випуску продуктів харчування для населення і кормів для тварин; виконують логістично-збутові операції у відносинах із посередницькими структурами та підприємствами і фізичними особами торговельної мережі; виступають споживачами природних, енергетичних, інвестиційних та інших ресурсів; за умов розширення аграрного виробництва забезпечують підвищення рівня зайнятості населення; формують ресурси для економічного зростання національної економіки.

Пріоритетною і стратегічною галуззю вітчизняного аграрного сектора економіки, яка безпосередньо впливає на забезпечення продовольчої безпеки держави, формує її експортний потенціал та посилює рівень економічної безпеки України є харчова промисловість. Водночас, ця галузь тісно пов'язана зі сільським господарством, яке є головним постачальником сировини для неї. Саме тому обсяги виробництва готових продовольчих товарів, їх асортимент, якість та цінова динаміка на продовольчому ринку країни визначають основними параметрами розвитку сільського господарства. Однак останніми роками через скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва все більше загострюється проблема забезпечення харчової промисловості сировиною необхідного асортименту і потрібної якості.

У національній економіці харчова промисловість забезпечує потреби у продовольстві для внутрішнього ринку, займає значну питому вагу в структурі промисловості (20,9 % у 2017 році), сприяє формуванню експортного потенціалу країни (23,1 % промислового експорту) та є найбільш привабливою для іноземних інвестицій (26,1 % від загального обсягу прямих інвестицій у промисловість України) [82].

Сьогодні вітчизняна харчова промисловість об'єднує 22 спеціалізовані галузі, до яких входить понад 40 основних виробництв. Серед провідних галузей варто відзначити м'ясну, олійно-жирову, кондитерську, молочну, спиртову, борошномельну, цукрову. У загальній структурі виробництва продовольчої продукції найбільша частка, понад 27,94 %, припадає на продукцію олійно-жирової промисловості, 13,3 % – м'ясо та м'ясної продукції, 10,5 % – молочні продукти, 11 % – напої. В галузі функціонує понад 5,1 тис. підприємств із 312,5 тис. працівників, що виробляють широкий асортимент продовольчої продукції, яку постачають на внутрішній і зовнішній ринки та яка характеризується високим рівнем рентабельності.

З метою визначення ефективності розвитку харчової промисловості доцільним є аналіз обсягів виробництва і реалізації продукції, рівень інвестиційного забезпечення та дані експортного потенціалу галузі.

Варто зазначити, що за період 2010–2017 років динаміка обсягів виробництва продукції харчової галузі характеризується нестабільними темпами. Якщо у 2010–2012 роках спостерігався приріст обсягів виробництва харчової продукції, який щорічно дорівнював 1–3 %, то у 2013 та 2015 роках спостерігалися спади обсягів виробничої діяльності на 5 % і 10,7 % відповідно. У 2017 році зростання обсягу виробництва дорівнювало лише 2,9 % порівняно з 2016 роком. Аналіз динаміки вищезазначеного показника порівняно з 2010 роком свідчить про загальну тенденцію до зниження темпів виробництва харчової продукції, що пов'язано зі зниженням платоспроможності населення держави.

Незважаючи на це, на загальнодержавному рівні харчова промисловість з 2012 року за обсягами реалізованої промислової продукції займає найбільшу питому вагу серед інших галузей промисловості. У 2012 році було реалізовано продовольчої продукції на суму 254,5 млрд грн, що склало 18,2 % в загальному обсязі. [226]. Якщо в 2010–2018 роках обсяг реалізованої промислової продукції зріс у 2,9 раза, то обсяг продукції харчової промисловості – у 3,1 раза, що зумовило зростання її частки в загальному промисловому виробництві (табл. 3.14).

**Динаміка показників реалізації продукції харчової промисловості
України у 2010–2018 роках**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 у % до 2010
Обсяг реалізованої промислової продукції, всього, млрд грн (у фактичних цінах)	1 043,1	1 305,3	1 367,9	1 322,4	1 428,8	1 776,6	2 158,0	2 625,9	3045,2	у 2,9 раза
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, млрд грн	187,5	216,5	245,9	253,4	302,4	398,0	462,4	548,4	589,9	у 3,1 раза
у % до реалізованої продукції всієї промисловості	18,0	16,6	18,0	19,1	21,2	22,4	21,4	20,9	19,4	1,4 від. п.

Джерело: складено автором за [167]

У 2018 році харчова промисловість займала друге місце за обсягами реалізованої продукції (на першому місці – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря). Частка харчової промисловості становила 19,4 %, втім числі напоїв і тютюнові вироби. Отже, харчова промисловість за останні роки демонструє поступове зростання, що позитивно впливає на забезпечення економічної безпеки України. Як можемо спостерігати, у 2018 році обсяг реалізованої продукції підприємствами харчової галузі становив 589,9 млрд грн. Зауважимо, що у 2018 році значний обсяг реалізованої харчової продукції вироблений великими підприємствами, частка яких у структурі усіх суб'єктів господарювання складала лише 1,1 %. Це підтверджує високий рівень концентрації у галузі, оскільки середніми підприємствами було реалізовано

39,3 % харчової продукції, а малими підприємствами – лише 5,1 % продукції [82].

Аналіз основних показників розвитку харчової промисловості за 2010–2016 роки характеризується показниками, представленими у Додатку Е. Варто зазначити, що харчова промисловість України характеризується значним експортним потенціалом. У 2018 році на зовнішній ринок експортовано готових харчових продуктів на суму 3,02 млрд дол. США (на 6,8% більше, ніж аналогічний показник у 2017 році), що становило 16,2 % у товарній структурі аграрного експорту України та 6,4 % загального обсягу світового товарного експорту. Останніми роками ця динаміка мала тенденцію до зростання, проте у 2018 році обсяг експорту зменшився, проте зріс обсяг імпорту продукції харчової промисловості (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Темпи приросту обсягів виробництва, експорту та імпорту продукції харчової промисловості України у 2010–2018 роках

Джерело: розраховано і складено автором за [82]

За показником індексу відносних порівняльних переваг (RCA), вітчизняні харчові продукти вдвічі конкурентніші не тільки за середньосвітовий рівень (2,03), а й випереджають таких потужних світових експортерів, як Бельгію (1,88),

Італію (1,72), Іспанію (1,69), Велику Британію (1,42), Сполучені Штати Америки (1,03) та Німеччину (0,97) [379]. Українські харчові продукти відомі і конкурентоспроможні на багатьох іноземних ринках. Свою продукцію виробники продовольства експортували переважно в Індію, Китай, Іспанію, Нідерланди, Італію, Білорусь, Польщу.

Варто зазначити, що експортний потенціал вітчизняної харчової промисловості робить її привабливою для інвесторів (рис. 3.11).

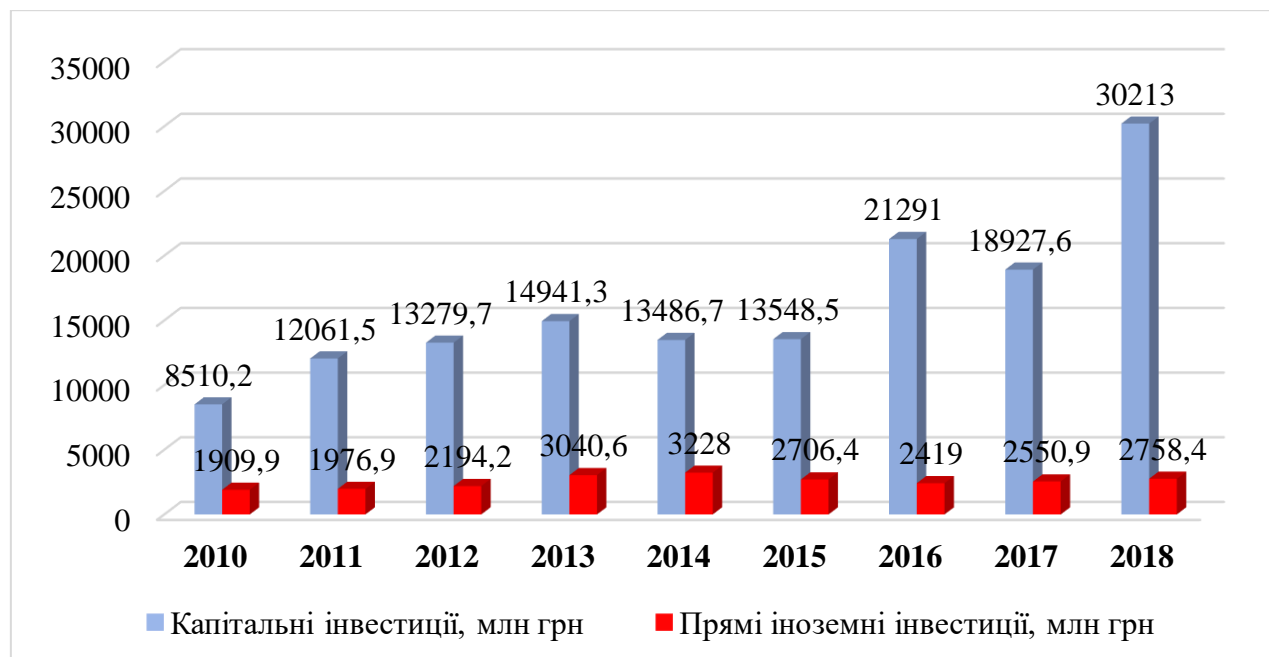

Рис. 3.11. Динаміка інвестицій у харчову промисловість України у 2010–2018 роках

Джерело: складено автором за [82; 117]

Як можемо спостерігати, у 2010–2018 роках капітальні інвестиції в розвиток галузі мали різну динаміку. Зокрема, у 2018 році зростання капітальних інвестицій у харчову промисловість було у 3,6 раза вищим за їх обсяг у 2010 році. Порівняно з 2017 роком їх зріс на 59,6 %.

Недосконалість інституційно-правового забезпечення, кризові процеси, що спостерігалися в економіці, інфляційні процеси, скорочення інвестиційних витрат бюджету при зростанні фінансування інвестицій із власних і залучених коштів підприємств, нестійкий фінансовий стан підприємств харчової промисловості, а також відсутність державної інвестиційної стратегії можна

віднести до основних деструктивних чинників впливу на зниження інвестиційної активності в харчовій промисловості України.

Незважаючи на це, харчова промисловість – це один із найбільших реципієнтів іноземних інвестицій у національну економіку. За період 2010–2017 років обсяг прямих іноземних інвестицій у галузь зростає з 1 909,9 млн дол. США до 2 550,9 млн дол. США. Найбільші надходження іноземних інвестицій припадають на 2013–2014 роки, обсягом 3 040,6 і 3 228 млн дол. США на рік відповідно. У 2016 році порівняно з 2015 роком обсяг інвестицій знизився на 10,6 %, а у 2017 році спостерігається їх зростання на 5,5 %, тобто на 131,9 млн дол. США порівняно з попереднім роком [82].

Для національної економіки нарощування параметрів розвитку аграрного сектора є важливим напрямом у системі завдань забезпечення макроекономічної стабілізації, розвитку аграрного ринку, розвитку підприємницького потенціалу, зміцнення економічної безпеки. Недостатня ефективність функціонування аграрного сектора і дестабілізуючий вплив загроз перешкоджають досягненню пріоритетних завдань трансформації національної моделі соціально-економічного розвитку держави та її регіонів.

Зазначимо, що регіональні особливості розвитку аграрного сектора економіки формуються під впливом природно-кліматичних умов, рівня економічного розвитку регіонів, зональної спеціалізації аграрного виробництва та інших чинників. У системі державної аграрної політики важливо групувати регіони за рівнями ефективності використання природно-ресурсного потенціалу галузей, виробництва продукції рослинницької і тваринницької галузей, споживання аграрної продукції, що допоможе вибудувати якісну державну політику.

При виокремленні особливостей регіонального розвитку аграрного сектора економіки України використовують індекси фізичного обсягу, структурний розподіл продукції за галузями, категоріями суб'єктів господарювання тощо. Зокрема, для аналізування таких особливостей доцільним є дослідження індексів продукції сільського господарства у регіональному

розрізі (Додаток Ж). Ранжуючи області за індексом продукції сільського господарства, встановлено, що лише Черкаська область (128,5 %) у 2011 році за випуском продукції досягла рівня 1990 року, найбільше наблизилася до цього рівня Дніпропетровська область (99,0 %), а найменший показник у Луганській (64,2 %), Житомирській (65,1 %) областях. Співвідношення індексу продукції сільського господарства 2011 року у відсотковому відношенні за областями до аналогічного показника по Україні показує, що в 2011 році 14 областей з 25 виробляли меншу частку продукції у відсотковому відношенні до 1990 року, ніж по Україні в цілому. Проаналізувавши цей індекс за 2018 рік у відсотковому відношенні до 2010 року видно, що простежується аналогічна тенденція – лише у 9 областях з 25 цей індекс більший, ніж по Україні загалом.

З метою комплексного оцінювання розвитку аграрного сектора економіки у регіональному розрізі доцільним є дослідження структури продукції сільського господарства за видами, зокрема продукції рослинництва і продукції тваринництва (Додаток З). Зазначимо, що питома вага різних областей у виробництві валової продукції тваринництва є нерівномірною та розпорошеною. У 2018 році найбільша питома вага обсягів продукції, виробленої в господарствах усіх категорій України, припадала на продукцію рослинництва (73,7 %) і лише 26,3 % на продукцію тваринництва. У регіональному розрізі провідні позиції займали Луганська (86,1 %), Одеська (85,1 %), Миколаївська (83,5 %), а також Чернігівська (82,7 %) області. Відповідно в названих регіонах фактично не розвивалося тваринництво. Значної державної допомоги у виробництві продукції рослинництва потребують такі області як Закарпатська та Івано-Франківська області.

Для визначення місця того чи іншого регіону в національній економіці за масштабами розвитку велике значення відіграє виявлення таких особливостей. Проте важливим є також визначення рівня розвитку аграрного сектора регіону за допомогою питомих показників, зокрема виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств на душу населення за регіонами (Додаток К).

Аналізуючи динаміку виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрізі регіонів, зазначимо, що у 2018 році цей показник у розрахунку на 1 особу є найвищим у Вінницькій (14 406 грн), Черкаській (13 421), Кіровоградській (13 149 грн) та Полтавській (12 612 грн) областях. Із 24 областей у 13 показник виробництва валової продукції сільського господарства на 1 особу вищий за середній по Україні (6 374) (для порівняння, у 2010 році таких областей було 14, у 2015 році – 13). Найбільші темпи зростання у 2018 році порівняно з 2010 роком спостерігалися у Сумській, Вінницькій і Хмельницькій областях (у 2,1 раза, 180,4 % і 180,5 % відповідно), у Донецькій області обсяг виробництва аграрної продукції на одну особу зменшився на 22,7 % [82].

Розраховуючи обсяги валової продукції на 1 га посівної площі за регіонами України простежуються певні закономірності (Додаток Л). Найвищі обсяги валової продукції на 1 га посівної площі у 2017 році у Вінницькій (10 139,6 грн), Чернівецькій (9 608,3 грн), Івано-Франківській (9 571,8 грн), Тернопільській (9 056,0 грн.), Київській (9 010,9) областях. Найнижчі – у Луганській (2 374,0 грн) і Донецькій (3 757,7 грн) областях. Лише в 14 областях цей показник вищий за середній по Україні (6 005,3 грн) [82]. Для порівняння, у 2015 році таких областей було 15, а в 2016 – 14. Аналітичне порівняння обсягів валової продукції на 1 га посівної площі з 2015 роком показує, що найбільші позитивні зрушення відбулися у Житомирській (123,4 %) і Хмельницькій (121,0 %) областях. Найнижчі показники у Чернівецькій та Запорізькій областях (10,9 % і 19,0 % відповідно).

Особливість розвитку аграрного сектора економіки України значною мірою зумовлена впливом природно-кліматичних умов, спеціалізації аграрного виробництва, рівня економічного розвитку регіонів та інших чинників. Дослідження обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції засвідчує наявність значної варіації (коефіцієнт варіації коливається в межах 48,7–298,8 % для продукції рослинництва (Додаток М) та від 37,1 % до

84,9 % для обраних видів продукції тваринництва (Додаток Н)) у регіонах України.

З огляду на значну варіацію областей України за основними видами сільськогосподарської продукції вважаємо доречним згрупувати їх так, щоб досліджувані показники в розрізах груп були максимально подібними. Для цього використаємо метод кластеризації окремо для продукції рослинництва, окремо для продукції тваринництва. Всі розрахунки кластерного аналізу проведено за допомогою STATISTICA 10, де використано ієрархічні процедури, зокрема, метод Single Linkage (Метод одиночного зв'язку «принцип найближчого сусіда»); вимірником подібності між кластерами обрано Евклідову відстань між двома спостереженнями, якщо їх подати у вигляді точок з координатами по змінних, що описують дані спостереження. Результати такої кластеризації представимо у вигляді дендрограми.

Щоб усунути вплив одиниць вимірювання при застосуванні кластерного аналізу доцільно використовувати стандартизовані дані. Оскільки у випадку кластеризації регіонів за продукцією рослинництва всі показники перераховано у кг в розрахунку на одну особу, то їх далі стандартизувати не потрібно. Натомість показники продукції тваринництва в регіонах стандартизовано (Додаток П).

Кластерний аналіз регіонів України за деякими показниками рослинництва розпочнемо з побудови дендрограми і визначення кількості кластерів (рис. 3.12).

За виглядом дендрограми згрупуємо регіони у шість кластерів із застосуванням методу k -середніх, за допомогою якого з більшою точністю розрахуємо склад кластерів та їх якість. Нагадаймо, що сама суть методу k -середніх має багато спільного з дисперсійним аналізом, зокрема, елементи у кластери підбирають так, щоб міжгрупова (міжкластерна) дисперсія була якнайбільшою, а внутрішньогрупова (внутрішньокластерна) – якнайменшою.

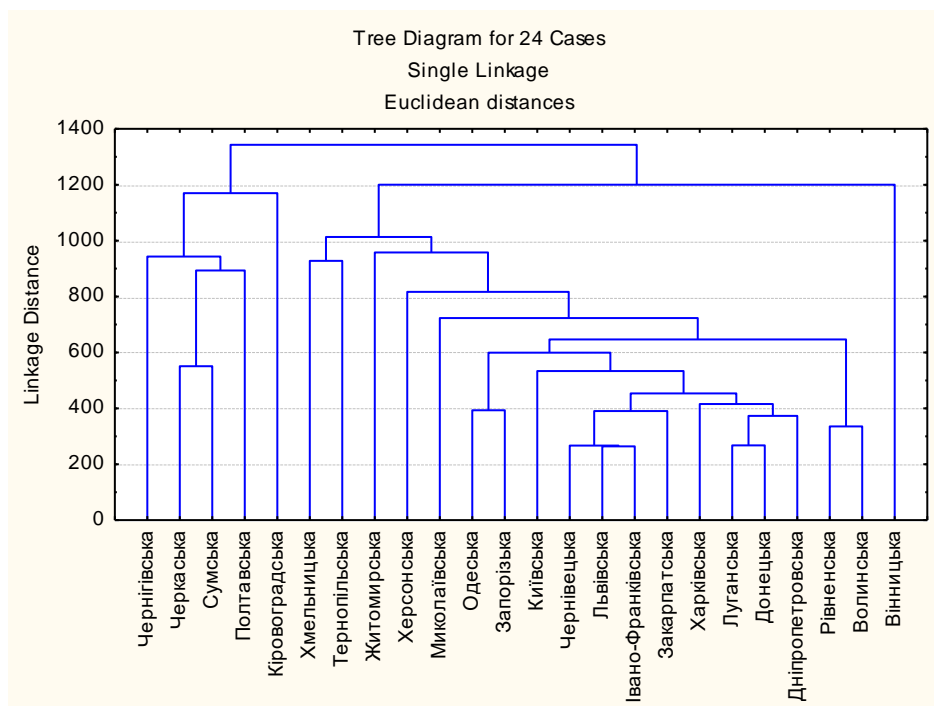

Рис 3.12. Дендрограма областей України за деякими показниками продукції рослинництва у 2018 році

Джерело: складено автором за [82; Додаток М]

Для початку представимо склад утворених кластерів та відстані від центру кластера (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Склад кластерів за основними показниками продукції рослинництва та відстані від відповідного центру кластерів

Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3	
Область	відстань	область	відстань	область	Відстань
Дніпропетровська	51,79	Вінницька	176,07	Волинська	86,86
Запорізька	71,45	Тернопільська	152,53	Житомирська	135,19
Луганська	86,29	Хмельницька	97,19	Рівненська	61,99
Одеська	85,49				
Харківська	81,11				
Кластер 4		Кластер 5		Кластер 6	
Область	відстань	область	Відстань	область	Відстань
Миколаївська	81,67	Донецька	99,44	Кіровоградська	226,59
Херсонська	81,67	Закарпатська	45,74	Полтавська	146,52
		Івано-Франківська	51,04	Сумська	84,93
		Київська	81,96	Черкаська	89,52
		Львівська	61,01	Чернігівська	187,87
Чернівецька	58,99				

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків

Як бачимо з даних таблиці, склад кластерів за основними показниками продукції рослинництва за областями об'єдналися практично за регіональним принципом: схід, захід, північ, південь, центр.

Важливе значення має аналіз впливу на кластеризацію обсягів виробництва продукції рослинництва в розрахунку на 1 особу. Ситуація для середніх значень показників у кожному з окреслених кластерів представлена на рис. 3.13.

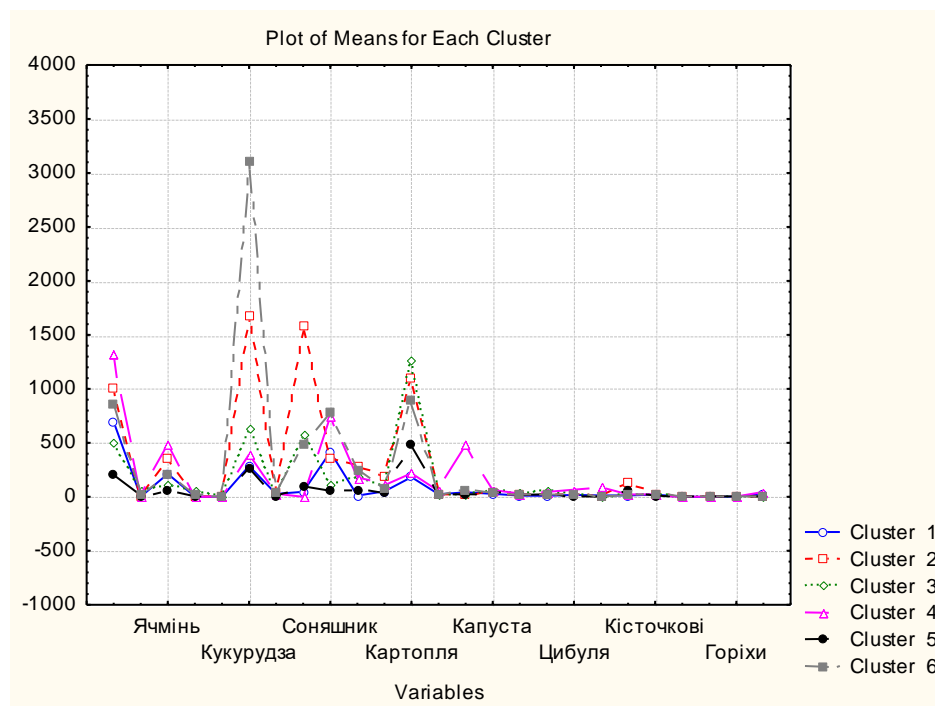

Рис. 3.13. Середні значення показників у сформованих кластерах

Джерело: побудовано автором за власними розрахунками

З рисунка 3.13 можемо спостерігати, що найбільші відмінності між кластерами представлені середніми значеннями виробництва кукурудзи, а саме: для шостого кластеру середні обсяги виробництва становлять 3100 кг в розрахунку на одну особу, а для п'ятого кластеру – 270 кг/особу.

Для детальнішого аналізу представимо середні значення валового збору продукції рослинництва в Україні в розрахунку на 1 особу за кластерами (табл. 3.16).

Валовий збір продукції рослинництва за кластерами, кг/на 1 особу

Показники	Середнє значення					
	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5	Кластер 6
Пшениця	695,1	1015,9	515,7	1316,8	202,9	860,8
Жито	1,4	6,2	55,0	1,9	3,4	19,5
Ячмінь	213,1	350,7	116,0	488,3	60,2	200,2
Овес	2,2	8,7	59,6	1,8	4,7	17,7
Гречка	0,9	10,1	9,7	1,5	1,1	5,0
Кукурудза	286,3	1675,8	641,0	393,8	267,4	3111,5
Зернобобові	27,5	50,7	18,6	26,5	7,3	38,7
Цукровий буряк	46,5	1590,8	572,0	0,0	101,8	485,1
Соняшник	415,7	361,0	120,8	747,0	64,0	779,0
Соя	12,0	278,0	190,4	180,2	64,4	254,8
Ріпак	50,6	182,4	94,1	111,5	35,1	73,3
Картопля	182,7	1103,1	1265,8	218,6	496,6	895,2
Огірки	24,6	30,0	19,7	59,6	18,8	27,5
Помідори	42,0	31,1	19,8	479,8	24,3	52,7
Капуста	28,0	43,4	62,2	63,6	47,2	36,9
Буряк столовий	11,6	32,4	35,7	31,0	18,6	23,1
Морква столова	9,3	29,2	56,0	45,7	15,6	20,6
Цибуля	18,5	29,3	19,7	66,4	13,8	26,5
Баштанні	13,7	6,6	0,7	91,5	2,7	13,7
Яблука	13,7	126,4	25,0	22,8	67,5	17,5
Кісточкові	20,5	20,2	15,0	22,7	12,1	15,2
Суниця	0,9	2,0	4,1	1,9	1,4	1,5
Малина	0,7	1,5	1,1	0,4	0,8	0,9
Горіхи	2,0	4,8	2,9	2,8	3,9	5,0
Виноград	26,5	1,2	0,2	46,2	4,3	1,5

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Як показують дані таблиці 3.16, високими та середніми значеннями виробництва продукції рослинництва характеризується другий та четвертий кластер відповідно.

У регіонах, що увійшли до четвертого кластеру (а це лише дві області – Миколаївська та Херсонська) відзначаються найбільші показники виробництва у розрахунку на 1 особу пшениці (1316,8 кг), ячменю (488,3 кг), соняшнику (747,0 кг), помідорів (479,8 кг), а також баштанних культур і винограду (46,2 кг).

Регіони другого кластеру (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області) мають найвищі показники виробництва у розрахунку на 1 жителя цукрового буряку (1590,8 кг), групи зернобобових культур, а також яблук (126,4 кг).

Шостий кластер, до якого увійшли Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області, спеціалізується на вирощуванні кукурудзи, соняшнику, сої.

Області третього кластеру (Волинська, Житомирська, Рівненська) характеризуються високими показниками середніх значень виробництва у розрахунку на 1 особу картоплі, капусти, буряка столового, моркви.

В регіонах, які сформували п'ятий найбільш численний кластер із шести областей (Донецької, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Львівської та Чернівецької) майже за всіма показниками виробництва продукції рослинництва середні значення є низькими.

Щоб підтвердити суттєвість розбіжностей між сформованими кластерами представимо дисперсійний аналіз (табл. 3.17).

Значення $p < 0,05$ свідчить про значну відмінність між кластерами. З цього огляду, можемо стверджувати, що майже за всіма наведеними показниками спостерігаємо відмінність між кластерами на рівні 95%. Найменше впливає на розшарування областей за спеціалізацією продукції рослинництва має реалізація горіхів та ягід, що зумовлено тим, що їх однаково успішно вирощують в усіх регіонах. Також не потребує особливих умов вирощування і не визначає спеціалізацію регіонів капуста та малина.

Дисперсійний аналіз для визначення істотності відмінностей між кластерами, сформованими на основі показників продукції рослинництва в Україні

Variable	Analysis of Variance (Рослинництво)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Пшениця	2760195	5	513077	18	19,36690	0,000001
Жито	7116	5	2622	18	9,77268	0,000121
Ячмінь	373721	5	192387	18	6,99317	0,000863
Овес	7899	5	2607	18	10,90786	0,000060
Гречка	323	5	378	18	3,08434	0,034899
Кукурудза	30323330	5	3239662	18	33,69611	0,000000
Зернобобові	4898	5	2295	18	7,68307	0,000509
Цукровий буряк	5856542	5	1060802	18	19,87511	0,000001
Соняшник	1872126	5	950884	18	7,08777	0,000801
Соя	249389	5	128459	18	6,98900	0,000866
Ріпак	50678	5	30896	18	5,90496	0,002119
Картопля	3655348	5	890612	18	14,77551	0,000008
Огірки	2749	5	5340	18	1,85365	0,153003
Помідори	365890	5	84032	18	15,67499	0,000005
Капуста	3347	5	13925	18	0,86530	0,523119
Буряк столовий	1655	5	1521	18	3,91770	0,014051
Морква столова	5640	5	5430	18	3,73930	0,016965
Цибуля	4538	5	2308	18	7,07872	0,000807
Баштанні	13470	5	9562	18	5,07115	0,004487
Яблука	33754	5	40326	18	3,01334	0,037845
Кісточкові	327	5	2180	18	0,54051	0,743206
Суниця	21	5	27	18	2,77282	0,050002
Малина	2	5	3	18	2,26428	0,091948
Горіхи	30	5	215	18	0,49995	0,772295
Виноград	5041	5	12563	18	1,44458	0,256352

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Оскільки виявлено, що в аналіз залучено показники, які не мають істотного впливу на належність того чи іншого регіону до певного кластеру, то їх можна вилучити з аналізу. Після вилучення змінних перевіримо чи не змінився склад кластерів (табл. 3.18).

Порівнюючи кластери сформовані за загальною кількістю обраних для аналізу показників та тільки для тих, котрі мають істотний вплив на виявлення відмінностей між групами, бачимо, що склад кластерів залишився незмінним, дещо змінилися лише відстані до центру відповідного кластера. Всі середні значення в кластерах також залишилися незмінними. Отож, можемо робити

висновок, що для посилення аграрного розвитку регіонів варто враховувати їх спеціалізацію з виробництва продукції рослинництва.

Таблиця 3.18

Склад кластерів за показниками продукції рослинництва та відстані від відповідного центру кластерів після вилучення неістотних змінних

Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3	
Область	відстань	Область	Відстань	Область	відстань
	58,8	Вінницька	202,0	Волинська	99,6
Запорізька	81,6	Тернопільська	174,9	Житомирська	155,1
Луганська	98,6	Хмельницька	111,4	Рівненська	71,0
Одеська	95,3				
Харківська	92,6				
Кластер 4		Кластер 5		Кластер 6	
Область	відстань	область	відстань	Область	відстань
Миколаївська	92,6	Донецька	113,7	Кіровоградська	259,9
Херсонська	92,6	Закарпатська	51,3	Полтавська	168,0
		Івано-Франківська	58,5	Сумська	97,3
		Київська	93,8	Черкаська	102,6
		Львівська	69,2	Чернігівська	215,5
		Чернівецька	67,5		

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Аналіз спеціалізації регіонів за виробництвом продукції тваринництва проведемо на основі кількості реалізованих на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі), кількості виробленого молока, кількості одержаних яєць від птиці свійської, кількості голів великої рогатої худоби у господарствах усіх категорій, кількості свиней у господарствах усіх категорій, кількості кролів у господарствах усіх категорій та кількості виробленого меду в розрахунку на одну особу (для меду на 1000 осіб) населення відповідного регіону. Обрано саме такі показники, оскільки маємо мультиколінеарність при виборі більшої кількості з доступних показників, а багато показників не оприлюднюють у зв'язку із забезпечення виконанням вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Для проведення кластерного аналізу всі показники стандартизуємо, щоб позбутися впливу одиниць виміру. За обраними показниками продукції тваринництва побудовано дендрограму для областей України (рис. 3.14).

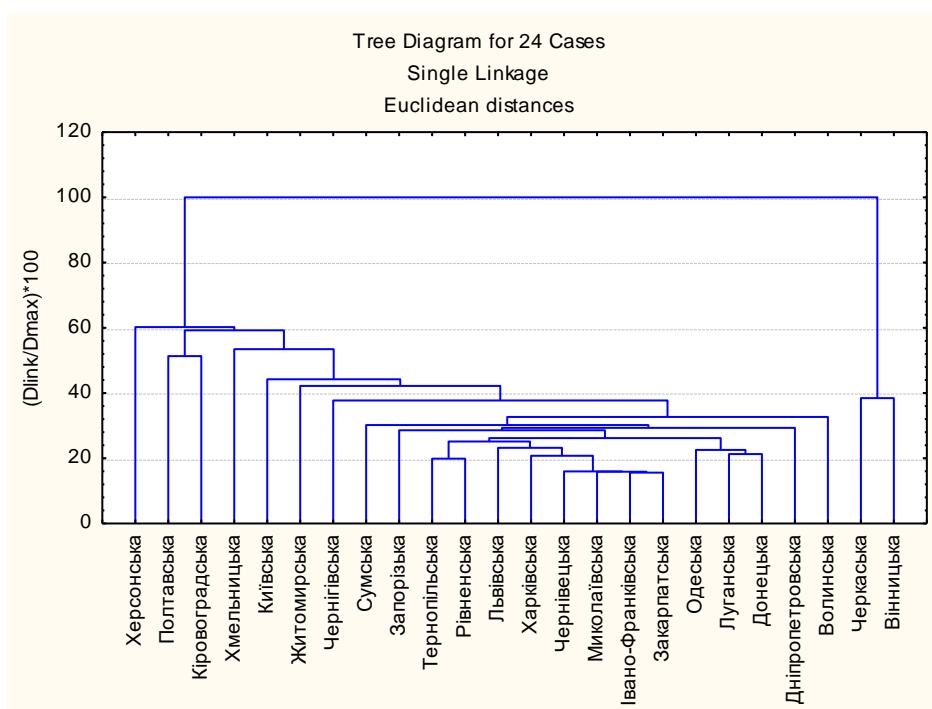

Рис. 3.14. Дендрограма областей України за деякими показниками продукції тваринництва у 2018 році

Джерело: побудовано автором за [82; Додаток Н]

За виглядом дендрограми згрупуємо регіони у шість кластерів із застосуванням методу k -середніх, за допомогою якого розрахуємо склад кластерів та їх якість (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Склад кластерів за показниками тваринництва та відстані від відповідного центру кластерів

Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3	
Область	відстань	Область	відстань	Область	відстань
Закарпатська	0,34	Дніпропетровська	0,39	Донецька	0,24
Івано-Франківська	0,39	Запорізька	0,34	Луганська	0,24
Рівненська	0,21	Львівська	0,26		
Херсонська	0,90	Миколаївська	0,36		
Чернівецька	0,31	Одеська	0,35		
		Харківська	0,24		

Продовження табл. 3.19

Кластер 4		Кластер 5		Кластер 6	
Область	Відстань	Область	відстань	область	відстань
Вінницька	0,85	Київська	0,00	Житомирська	0,66
Волинська	0,71			Кіровоградська	0,97
Тернопільська	0,73			Полтавська	0,69
Хмельницька	0,81			Сумська	0,57
Черкаська	0,87			Чернігівська	0,72

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Як можемо спостерігати, за продукцією тваринництва області найсуттєвіша для середніх значень є для п'ятого кластеру, що і не дивно, оскільки він утворений з однієї Київської області й суттєво відрізняється за сукупним взаємним впливом усіх показників. Найменша варіація середніх значень продукції тваринництва у другому кластері (рис. 3.15).

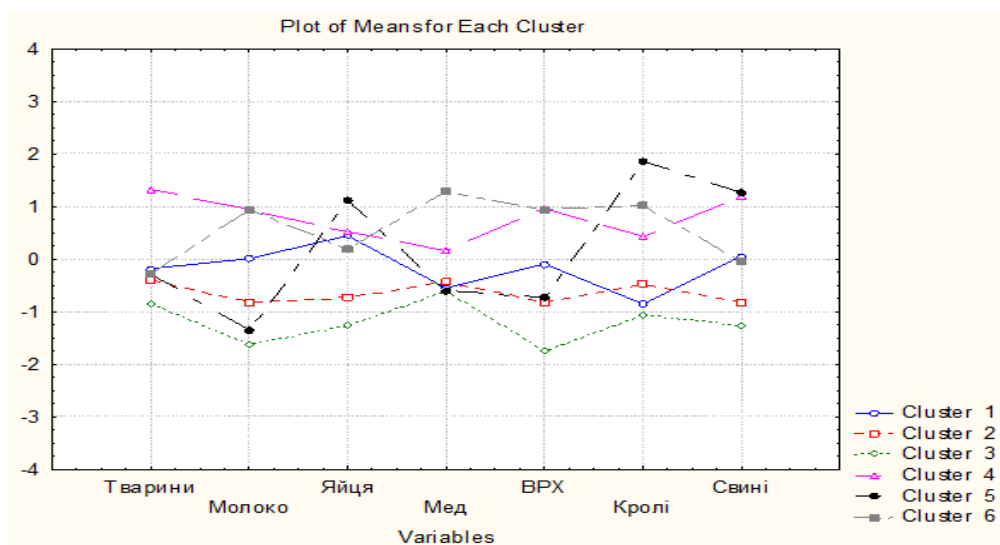

Рис. 3.15. Середні значення показників тваринництва у сформованих кластерах

Джерело: побудовано автором за власними розрахунками

Для детальнішого аналізу представимо середні значення показників продукції тваринництва в розрахунку на 1 особу (1 000 осіб) за кластерами (табл. 3.20).

Середні значення вибраних показників тваринництва у кластерах

Показники	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5	Кластер 6
Реалізація на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) кг на 1 особу	73,53	55,62	16,97	199,38	64,02	64,93
Виробництво молока, кг на 1 особу	303,26	176,67	51,88	446,20	91,80	447,34
Кількість одержаних яєць від птиці свійської, шт на 1 особу	523,17	236,57	100,34	540,74	687,57	458,66
Виробництво меду, кг на 1000 осіб	8,65	12,28	6,31	31,33	6,72	67,70
Кількість великої рогатої худоби у господарствах усіх категорій, голів на 1 особу	0,10	0,06	0,02	0,15	0,07	0,14
Кількість кролів у господарствах усіх категорій голів на 1 особу	0,05	0,09	0,03	0,18	0,32	0,24
Кількість свиней у господарствах усіх категорій, голів на 1 особу	0,18	0,11	0,07	0,28	0,28	0,17

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Із таблиці 3.20 можемо зробити висновок, що шостий кластер (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області) характеризується найвищими і високими середніми значеннями виробництва молока, меду (причому для середнього значення виробництва меду на 1 000 осіб у цьому кластері перевищує аналогічний показник із найменшим значенням більше, ніж у 10 разів), яєць та поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ).

Четвертий кластер (Вінницька, Волинська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська області) характеризується порівняно з іншими областями більшою

кількістю свиней і ВРХ та, відповідно, високими показниками виробництва молока; Київська область, що вийшла в окремий кластер, спеціалізується на вирощуванні свиней, кролів та птиці (за показником виходу яєць на 1 особу).

«Кластер-середнячок» за майже всіма показниками перший, до якого ввійшли частина західних областей (Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька) та Херсонська області.

Кластер № 2 (Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська області) за усіма показниками мають нижчі за середні значення аналізованих величин.

Найменші середні значення за всіма показниками у третьому кластері (це Донецька та Луганська області).

За допомогою дисперсійного аналізу покажемо істотність розбіжностей між сформованими кластерами на основі показників тваринництва (табл. 3.21).

Таблиця. 3.21

Дисперсійний аналіз для визначення істотності відмінностей між кластерами, сформованими за показниками тваринництва

Variable	Analysis of Variance (Тваринництво)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Тварини	11,83876	5	11,16124	18	3,81853	0,015596
Молоко	19,71412	5	3,28588	18	21,59875	0,000000
Яйця	10,16216	5	12,83784	18	2,84969	0,045711
Мед	12,18550	5	10,81450	18	4,05639	0,012164
ВРХ	19,57425	5	3,42575	18	20,56987	0,000001
Кролі	16,64143	5	6,35857	18	9,42179	0,000152
Свині	15,85465	5	7,14535	18	7,98796	0,000407

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Значення $p < 0,05$ свідчить про значну відмінність між кластерами. З цього огляду, можемо говорити, що майже за всіма наведеними показниками спостерігаємо відмінність між кластерами на рівні 95%. Проведений аналіз підтверджує, що для забезпечення розвитку регіонів важливо виокремлювати напрямки виробництва продукції тваринництва залежно від їх спеціалізації.

Проведені дослідження регіональних особливостей вітчизняного аграрного сектора економіки підтверджують наявність насамперед різного природно-ресурсного потенціалу, а також сформованих географічних, соціально-економічних та культурних особливостей господарювання, які формують дисбаланси у функціонуванні та розвитку рослинницької та тваринницької галузей аграрного сектора регіонів України. Сформовані диспропорції у розвитку аграрного сектора регіонів України мають значний вплив на забезпечення національної економічної безпеки держави.

У цьому контексті пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектора на регіональному рівні повинна стати насамперед нормативно-правова база, яка б чітко визначала сформовані особливості кожного регіону для розвитку аграрних галузей, а також регіональні стратегії та програми стимулювання розвитку як рослинницької і тваринницької галузей, так і аграрного сектора загалом з чіткою організаційною управлінською структурою.

Отже, проведений аналіз галузевих та регіональних особливостей розвитку аграрного сектора економіки підтверджується низькою ефективністю використання його ресурсного потенціалу, що зумовлює необхідність реалізації ефективних заходів державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

3.3. Інтегральне оцінювання розвитку аграрного сектора та еластичності його зв'язків з економічною безпекою України

Незважаючи на доволі складну внутрішню ситуацію, аграрний сектор суттєво впливає на відновлення і стає зростання національної економіки. Сучасний стан аграрного сектора економіки характеризується незбалансованістю його розвитку, що зумовлено зосередженістю уваги держави саме на економічній складовій, без врахування соціальних, екологічних, інституційних та інших особливостей, які впливають та визначають рівень його

розвитку. Це об'єктивно перешкоджає, насамперед, належному забезпеченню продовольчої безпеки держави, становленню та розвитку аграрних суб'єктів господарювання, знижує рівень якості життя населення, посилює екологічно виснажливе сільськогосподарське землекористування, що є системними загрозами забезпечення економічної безпеки України.

Усунення цих негативних явищ, які характерні для аграрного сектора економіки відповідно до реалізації стратегічних пріоритетів державної аграрної політики потребує формування ефективної інформаційно-аналітичної бази оцінювання розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки та визначення його впливу на рівень забезпечення економічної безпеки держави.

Для інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектора економіки використано методологічний інструментарій методу головних компонент, який усуває надмірний суб'єктивізм під час визначення вагових коефіцієнтів за визначеними індикаторами. У процесі проведеного дослідження окреслено перелік індикаторів, які характеризують економічний, соціальний розвиток, екологічну стійкість, продовольчу безпеку. Інформаційну базу оцінювання розвитку аграрного сектора сформували 34 індикатори за період 2010–2017 років у розрізі всіх областей України, а також Автономної Республіки Крим за 2010–2013 роки, що відображено в Додатку Р.

Дані розрахунки проведено у програмному середовищі Microsoft Excel 2016 та Statistica 10.0 з використанням пакету «Метод головних компонент». Розрахункові дані дали змогу визначити вагові коефіцієнти індикаторів розвитку аграрного сектора економіки та його складових. З урахуванням отриманих вагових коефіцієнтів, було обчислено інтегральний показник розвитку аграрного сектора економіки та його основних складових за період 2010–2017 років.

Важливими показниками, які характеризують рівень розвитку аграрного сектора економіки, є економічні. Зважаючи на потужний природно-ресурсний потенціал і значний внесок аграрного сектора у розвиток національної економіки, проведені дослідження дали змогу зафіксувати зростання

економічних показників його розвитку упродовж 2010–2017 років у більшості областей України (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Значення інтегральних показників економічного розвитку аграрного сектора за регіонами України у 2010–2017 роках

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,348	0,347	0,347	0,377	0,386	0,376	0,383	0,391	0,043
АР Крим	0,307	0,306	0,220	0,157	–	–	–	–	–
Вінницька	0,776	0,785	0,841	0,833	0,895	0,684	0,767	0,792	0,016
Волинська	0,465	0,431	0,460	0,370	0,385	0,490	0,417	0,479	0,014
Дніпропетровська	0,289	0,302	0,219	0,244	0,216	0,239	0,267	0,226	–0,063
Донецька	0,199	0,198	0,145	0,173	0,122	0,114	0,151	0,151	–0,048
Житомирська	0,432	0,417	0,535	0,470	0,464	0,424	0,477	0,551	0,119
Закарпатська	0,363	0,306	0,333	0,225	0,195	0,242	0,203	0,243	–0,120
Запорізька	0,32	0,259	0,191	0,217	0,199	0,261	0,287	0,254	–0,066
Івано-Франківська	0,488	0,459	0,511	0,455	0,411	0,595	0,391	0,407	–0,081
Київська	0,654	0,637	0,630	0,582	0,577	0,587	0,598	0,581	–0,073
Кіровоградська	0,690	0,723	0,691	0,693	0,692	0,680	0,731	0,639	–0,051
Луганська	0,139	0,136	0,187	0,143	0,159	0,193	0,283	0,304	0,165
Львівська	0,360	0,346	0,314	0,268	0,284	0,296	0,294	0,323	–0,037
Миколаївська	0,444	0,394	0,333	0,397	0,385	0,402	0,452	0,384	–0,060
Одеська	0,266	0,219	0,132	0,187	0,192	0,167	0,235	0,236	–0,030
Полтавська	0,589	0,647	0,634	0,681	0,583	0,613	0,612	0,530	–0,059
Рівненська	0,418	0,411	0,416	0,379	0,383	0,371	0,354	0,483	0,065
Сумська	0,375	0,436	0,503	0,541	0,604	0,573	0,574	0,645	0,270
Тернопільська	0,576	0,567	0,729	0,649	0,631	0,575	0,589	0,737	0,161
Харківська	0,228	0,324	0,325	0,349	0,347	0,371	0,394	0,340	0,112
Херсонська	0,629	0,613	0,543	0,496	0,558	0,595	0,577	0,599	–0,030
Хмельницька	0,580	0,584	0,731	0,594	0,657	0,616	0,584	0,720	0,140
Черкаська	0,878	0,857	0,846	0,777	0,767	0,713	0,710	0,639	–0,239
Чернівецька	0,613	0,511	0,507	0,450	0,493	0,407	0,361	0,412	–0,201
Чернігівська	0,520	0,527	0,625	0,570	0,569	0,574	0,582	0,681	0,161

Джерело: розраховано автором

У 2017 році інтегральні показники економічного розвитку аграрного сектора семи областей, зокрема, Вінницької, Кіровоградської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей перебували

в задовільній зоні, і лише Донецька область – в критичній зоні. В Україні упродовж 2010–2017 років цей показник зріс всього лиш на 0,043 пункта і становив 0,391, що дає підстави стверджувати про наявність проблем економічного розвитку аграрного сектора економіки.

Варто зазначити, що масштаби підвищення рівня економічної ефективності господарювання в аграрному секторі економіки недостатні для забезпечення економічної безпеки держави. Зростання обсягів капітальних інвестицій в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2017 році порівняно з 2010 роком у шість разів, до 197,4 тис. грн, на фоні девальвації національної валюти було знівельоване; знизився індикатор забезпеченості енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь (у 2017 році цей показник становив 193 кВт, що на 15 % менше порівняно з 2010 роком). Не відповідають оптимальному рівню показники ефективності в рослинницькій і тваринницькій галузях. Зокрема, середня урожайність зернових і зернобобових культур в Україні у 2017 році становила лише 42,5 ц/га, тоді як у країнах з високорозвиненим інноваційним землеробством цей показник коливається в межах 80–90 ц/га. Своєю чергою середньорічний надій від однієї корови складав 4 820 кг, що майже вдвічі менше за аналогічний показник у країнах ЄС [82].

Далекою від параметрів оптимальної зони є показники соціальної сфери розвитку аграрного сектора економіки України (Додаток С). Упродовж 2010–2017 років спостерігається зниження інтегральних показників її розвитку в 12 областях України. Своєю чергою графічна інтерпретація останніх за регіонами у 2010 та 2017 роках показала незначне покращення в динаміці інтегральних показників соціального розвитку аграрного сектора економіки (рис. 3.16).

Зазначимо, що у 2017 році в регіональному розрізі високі показники соціального розвитку аграрного сектора демонстрували Івано-Франківська, Львівська та Херсонська області, а найнижчі – Кіровоградська, Тернопільська та Чернігівська області. Втім, незважаючи на задовільні показники соціального розвитку аграрного сектора у більшості областей України, все ж таки рівень соціального забезпечення розвитку цього сектора економіки є недостатнім,

насамперед, через ресурсну обмеженість місцевих бюджетів та відсутність соціальної відповідальності аграрних суб'єктів господарювання.

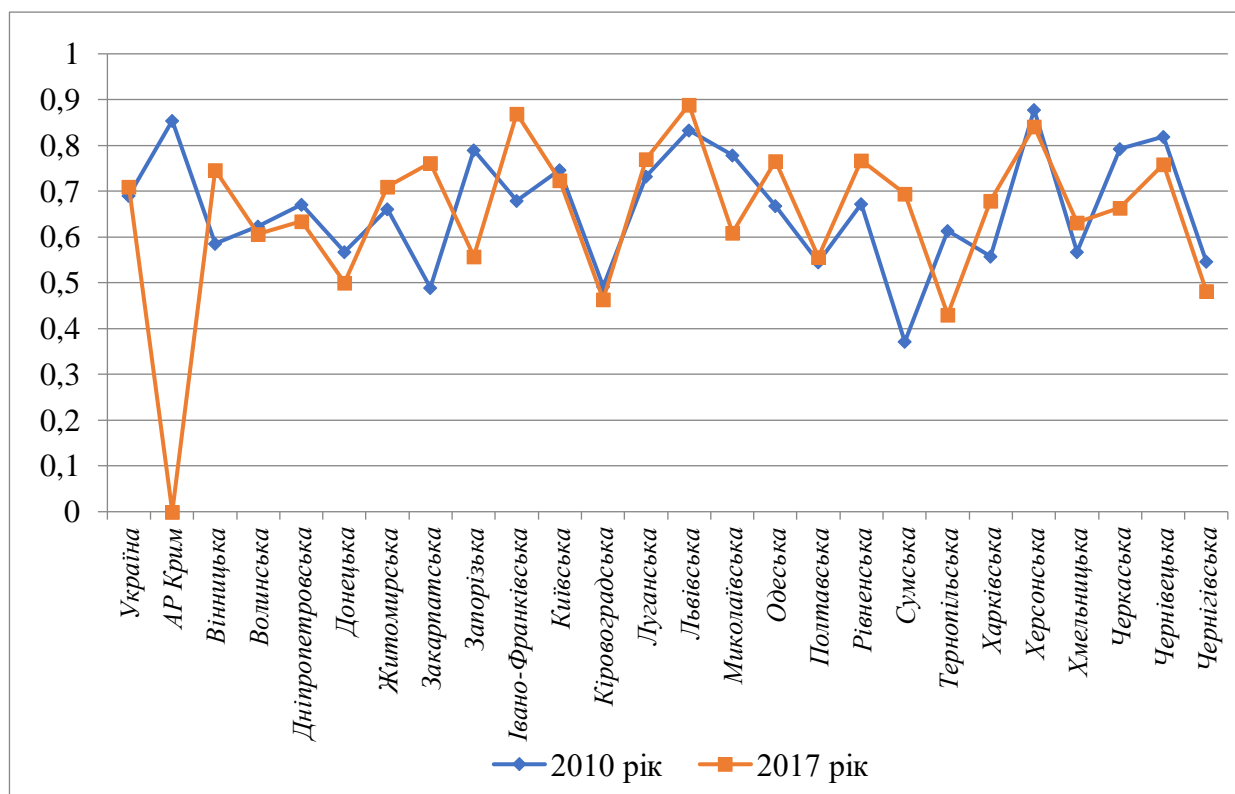

Рис. 3.16. Графічна інтерпретація значень інтегральних показників соціального розвитку аграрного сектора за регіонами України у 2010 та 2017 роках

Джерело: складено автором за власними розрахунками

У досліджуваному періоді значного поширення набули процеси депопуляції сільського населення, що зумовлено зменшенням рівня народжуваності та зростанням смертності. Коефіцієнт депопуляції сільського населення упродовж 2010–2017 років зріс на 0,21 пункти й у 2017 році дорівнював 1,77. В усіх регіонах його значення було більше за 1,0. Погіршення вікової структури та значне скорочення середньої чисельності сільського населення мали вагомий вплив на соціальний розвиток аграрного сектора економіки регіонів України. Отже, сформовані тенденції зумовлюють необхідність удосконалення існуючої та розбудови нової соціальної

інфраструктури, що знизить соціальну напругу та позитивно вплине на розвиток аграрного сектора економіки України.

Комплексна діагностика показників екологічної стійкості аграрного сектора економіки України дала змогу ідентифікувати наявність низки системних деструктивних процесів у цій сфері. Значення його інтегрального показника у 2017 році зменшилося на 0,025 пункта порівняно з 2010 роком. Окрім того, упродовж 2010–2017 років у жодній з областей інтегральний показник екологічного розвитку аграрного сектора не досягав меж задовільної та оптимальної зон. Варто додати, що у 18 областях спостерігається погіршення показників екологічного розвитку. Втім, лише в Кіровоградській області у 2017 році рівень природокористування в аграрному секторі економіки був у межах критичної зони (табл. 3.23).

Таблиця 3.23

Значення інтегральних показників екологічної стійкості аграрного сектора за регіонами України у 2010–2017 роках

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, +, –; 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,368	0,453	0,422	0,403	0,421	0,413	0,407	0,343	–0,025
АР Крим	0,497	0,359	0,398	0,362	–	–	–	–	–
Вінницька	0,287	0,258	0,325	0,216	0,250	0,281	0,286	0,225	–0,062
Волинська	0,421	0,437	0,452	0,378	0,416	0,424	0,422	0,314	–0,107
Дніпропетровська	0,500	0,402	0,364	0,307	0,414	0,429	0,423	0,450	–0,050
Донецька	0,516	0,461	0,370	0,311	0,260	0,316	0,281	0,329	–0,187
Житомирська	0,400	0,422	0,372	0,307	0,344	0,332	0,374	0,293	–0,107
Закарпатська	0,503	0,462	0,424	0,443	0,751	0,414	0,441	0,427	–0,076
Запорізька	0,361	0,355	0,341	0,356	0,391	0,476	0,496	0,423	0,062
Івано-Франківська	0,551	0,540	0,507	0,483	0,488	0,555	0,605	0,539	–0,012
Київська	0,377	0,398	0,410	0,407	0,331	0,319	0,278	0,584	0,207
Кіровоградська	0,352	0,540	0,377	0,409	0,335	0,314	0,205	0,166	–0,186
Луганська	0,401	0,418	0,413	0,413	0,623	0,369	0,427	0,328	–0,073
Львівська	0,366	0,322	0,328	0,29	0,367	0,344	0,365	0,339	–0,027

Продовження табл. 3.23

Миколаївська	0,222	0,241	0,153	0,232	0,251	0,252	0,228	0,251	0,029
Одеська	0,379	0,334	0,285	0,248	0,246	0,269	0,257	0,243	-0,136
Полтавська	0,359	0,561	0,643	0,658	0,641	0,656	0,653	0,304	-0,055
Рівненська	0,319	0,327	0,328	0,282	0,315	0,279	0,295	0,346	0,027
Сумська	0,390	0,534	0,472	0,428	0,414	0,404	0,441	0,347	-0,043
Тернопільська	0,268	0,299	0,336	0,368	0,406	0,305	0,259	0,206	-0,062
Харківська	0,352	0,333	0,343	0,329	0,324	0,37	0,391	0,270	-0,082
Херсонська	0,138	0,269	0,27	0,266	0,318	0,254	0,162	0,181	0,043
Хмельницька	0,269	0,333	0,453	0,467	0,357	0,400	0,415	0,295	0,026
Черкаська	0,340	0,576	0,485	0,626	0,615	0,582	0,562	0,321	-0,019
Чернівецька	0,384	0,427	0,405	0,398	0,379	0,376	0,494	0,365	-0,019
Чернігівська	0,429	0,421	0,380	0,458	0,367	0,348	0,311	0,292	-0,137

Джерело: розраховано автором

Низький рівень екологічної стійкості аграрного сектора економіки України зумовлений низкою несприятливих передумов щодо його забезпечення, а саме: 1) незначною питомою вагою інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів (3,73 %), що обмежує ресурсні можливості подолання екологічних дисбалансів; 2) високим рівнем розораності сільськогосподарських угідь (у 2017 році цей показник становив 78,4 %), що є одним із найвищих у світі; 3) значним зростанням обсягів внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі (у 2017 році цей показник зріс на 89,7 % порівняно з 2010 роком); 4) відсутністю збалансованого співвідношення між рослинницькою і тваринницькою галузями та зростанням частки технічних культур у загальній структурі посівних площ (до 33,7 % у 2017 році) [82].

Варто зазначити, що внесок аграрного сектора економіки у деградацію та забруднення навколишнього середовища є досить значним. Негативний вплив на довкілля має внесення добрив, пестицидів та інших хімічних засобів, які використовують у сільському господарстві. Адже використання мінеральних добрив впливає на якість аграрної продукції, створює загрозу для біорізноманіття та здоров'я людей. При цьому в деяких областях спостерігається зниження обсягів внесення органічних добрив, які, на нашу думку, в умовах світових тенденцій розвитку органічного землеробства та безпечності для

довкілля потрібно збільшувати. Водночас, наявність достатніх обсягів органічних добрив обмежується недостатнім рівнем розвитку тваринництва, який сьогодні є досить низьким.

Доволі небезпечними є викиди забруднюючих речовин в атмосферу аграрними підприємствами. Крім того, виробничо-господарська діяльність агрохолдингових структур має значний вплив на природні екосистеми внаслідок виснаження ґрунтів, недотримання сівозмін, переважання рослинницької галузі, орієнтацію на вирощування переважно зернових і технічних культур.

Враховуючи те, що аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки держави формує продовольчу безпеку, відповідно важливо врахувати показники цієї безпеки. Дослідження продовольчої безпеки характеризується зростанням інтегрального показника упродовж 2010–2017 років у більшості регіонів України, за винятком Волинської, Донецької, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Черкаської та Чернігівської областей (табл. 3.24). Водночас таке зростання не спроможне забезпечити реалізацію структурних зрушень у зміцненні економічної безпеки держави.

Таблиця 3.24

Значення інтегральних показників продовольчої безпеки за регіонами України у 2010–2017 роках

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, +; – 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,531	0,497	0,476	0,490	0,476	0,542	0,564	0,533	0,002
АР Крим	0,420	0,394	0,340	0,391	–	–	–	–	–
Вінницька	0,722	0,712	0,729	0,669	0,674	0,758	0,802	0,780	0,058
Волинська	0,523	0,488	0,521	0,576	0,536	0,594	0,578	0,497	–0,026
Дніпропетровська	0,515	0,460	0,401	0,430	0,457	0,554	0,635	0,581	0,066
Донецька	0,556	0,552	0,502	0,498	0,396	0,354	0,404	0,386	–0,170
Житомирська	0,645	0,523	0,627	0,624	0,581	0,643	0,695	0,685	0,040
Закарпатська	0,427	0,426	0,429	0,458	0,530	0,493	0,551	0,510	0,083
Запорізька	0,479	0,442	0,405	0,377	0,406	0,562	0,543	0,516	0,037

Продовження табл. 3.24

Івано-Франківська	0,437	0,399	0,377	0,374	0,444	0,533	0,589	0,623	0,186
Київська	0,538	0,466	0,474	0,493	0,441	0,583	0,571	0,502	-0,036
Кіровоградська	0,501	0,440	0,445	0,535	0,520	0,686	0,704	0,643	0,142
Луганська	0,404	0,328	0,422	0,406	0,029	0,099	0,103	0,060	-0,344
Львівська	0,370	0,372	0,383	0,432	0,452	0,503	0,535	0,486	0,116
Миколаївська	0,684	0,679	0,672	0,668	0,583	0,611	0,636	0,555	-0,129
Одеська	0,485	0,485	0,398	0,391	0,461	0,579	0,592	0,551	0,066
Полтавська	0,612	0,627	0,608	0,658	0,578	0,679	0,656	0,594	-0,018
Рівненська	0,404	0,417	0,412	0,381	0,269	0,417	0,360	0,366	-0,038
Сумська	0,548	0,453	0,384	0,388	0,446	0,585	0,570	0,560	0,012
Тернопільська	0,428	0,427	0,447	0,391	0,339	0,536	0,550	0,593	0,165
Харківська	0,441	0,393	0,369	0,404	0,429	0,503	0,522	0,488	0,047
Херсонська	0,599	0,639	0,555	0,549	0,601	0,638	0,669	0,637	0,038
Хмельницька	0,511	0,455	0,453	0,479	0,464	0,573	0,631	0,612	0,101
Черкаська	0,903	0,761	0,821	0,821	0,786	0,835	0,863	0,704	-0,199
Чернівецька	0,545	0,506	0,507	0,475	0,509	0,586	0,616	0,572	0,027
Чернігівська	0,687	0,619	0,632	0,630	0,532	0,678	0,640	0,675	-0,012

Джерело: розраховано автором

Як можемо спостерігати, у 2017 році інтегральний показник продовольчої безпеки Вінницької, Житомирської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей був у межах задовільної зони безпеки, Донецької, Луганської та Рівненської областей – у межах небезпечної зони, а решти регіонів – у межах незадовільної зони безпеки.

Зазначимо, що питання сприяння розвитку аграрного сектора економіки сьогодні належать до пріоритетних напрямів, характерних для національного господарства України. Водночас в умовах підвищеної макроекономічної нестабільності, зумовленої зовнішньою військовою агресією проти України прямо позначилося на окремих параметрах функціонування аграрного сектора економіки. Однак, якщо у 2010 році інтегральний показник розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки становив 0,485, то у 2017 року цей показник збільшився до рівня 0,494, що є позитивною тенденцією щодо забезпечення економічної безпеки України (табл. 3.25).

**Значення інтегральних індексів розвитку аграрного сектора економіки
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, +, – 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,485	0,528	0,467	0,487	0,505	0,498	0,526	0,494	0,009
АР Крим	0,520	0,490	0,431	0,420	–	–	–	–	–
Вінницька	0,593	0,610	0,625	0,610	0,654	0,609	0,658	0,636	0,043
Волинська	0,508	0,496	0,52	0,519	0,525	0,553	0,535	0,474	–0,034
Дніпропетровська	0,494	0,522	0,398	0,396	0,436	0,466	0,498	0,473	–0,021
Донецька	0,460	0,500	0,397	0,390	0,325	0,300	0,339	0,342	–0,118
Житомирська	0,535	0,489	0,539	0,513	0,534	0,521	0,563	0,560	0,025
Закарпатська	0,446	0,508	0,407	0,389	0,522	0,434	0,514	0,486	0,040
Запорізька	0,488	0,467	0,386	0,401	0,435	0,479	0,501	0,438	–0,050
Івано-Франківська	0,539	0,542	0,502	0,493	0,545	0,627	0,618	0,610	0,071
Київська	0,579	0,591	0,536	0,544	0,498	0,540	0,552	0,598	0,019
Кіровоградська	0,509	0,610	0,482	0,549	0,535	0,547	0,558	0,478	–0,031
Луганська	0,419	0,385	0,413	0,416	0,356	0,346	0,414	0,366	–0,053
Львівська	0,482	0,484	0,436	0,433	0,461	0,470	0,511	0,509	0,027
Миколаївська	0,532	0,518	0,420	0,481	0,514	0,499	0,528	0,450	–0,082
Одеська	0,450	0,473	0,350	0,376	0,416	0,435	0,469	0,449	–0,001
Полтавська	0,526	0,647	0,597	0,637	0,606	0,621	0,647	0,496	–0,030
Рівненська	0,454	0,456	0,467	0,454	0,476	0,477	0,471	0,491	0,037
Сумська	0,421	0,534	0,487	0,507	0,574	0,558	0,585	0,562	0,141
Тернопільська	0,471	0,483	0,499	0,484	0,470	0,466	0,461	0,492	0,021
Харківська	0,395	0,452	0,412	0,428	0,416	0,440	0,493	0,445	0,050
Херсонська	0,561	0,546	0,519	0,507	0,583	0,541	0,548	0,565	0,004
Хмельницька	0,482	0,519	0,545	0,537	0,523	0,522	0,564	0,565	0,083
Черкаська	0,729	0,753	0,721	0,738	0,746	0,700	0,728	0,582	–0,147
Чернівецька	0,590	0,474	0,542	0,516	0,541	0,528	0,572	0,527	–0,063
Чернігівська	0,546	0,510	0,534	0,541	0,516	0,528	0,525	0,533	–0,013

Джерело: розраховано автором

Головними причинами таких змін можна визначити суттєвий вклад аграрного сектора у ВВП країни, збільшення надходжень валютних коштів від проведення зовнішньоторговельних операцій, зростання капітальних інвестицій

в аграрний сектор, забезпечення населення широким асортиментом продуктів харчування на цілком прийнятному рівні.

Важливе значення мають наявні регіональні диференціації в розвитку аграрного сектора економіки (рис. 3.17).

Рис. 3.17. Результати рейтингування регіонів України за інтегральним індексом розвитку аграрного сектора економіки у 2017 році

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Якщо у 2017 році показник розвитку аграрного сектора економіки в середньому в державі становив 0,494, то в одинадцяти регіонах (Вінницькій – 0,636, Івано-Франківській – 0,610, Київській – 0,598, Черкаській – 0,582, Херсонській – 0,565, Хмельницькій – 0,565, Сумській – 0,562, Житомирській – 0,560, Чернігівській – 0,533, Чернівецькій – 0,527 та Львівській – 0,509 областях) його значення було вищим.

Зазначимо, що регіональні дисбаланси розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора економіки зумовлені тим, що саме ці області є лідерами серед регіонів України за часткою валової доданої вартості сільського господарства у регіональній валовій доданій вартості, обсягами виробництва продукції сільського господарства на 1 особу, значними обсягами капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, високим рівнем продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах тощо.

Водночас негативним є той факт, що в більшості областей України у 2010–2017 роках рівень розвитку аграрного сектора економіки знижується. У 2017 році найвищий за інтегральними показниками рівень розвитку аграрного сектора спостерігався у Вінницькій області з показником 0,636. У понад половині областей України його рівень не перевищував середньодержавного значення (Донецька – 0,342, Луганська – 0,366, Запорізька – 0,438, Харківська – 0,445, Одеська – 0,449, Миколаївська – 0,450, Дніпропетровська – 0,473, Волинська – 0,474, Кіровоградська – 0,478, Закарпатська – 0,486, Рівненська – 0,491, Тернопільська – 0,492).

Очевидно, що зайняті у 2017 році Луганською та Донецькою областями 23 і 24 місця в рейтингу розвитку аграрного сектора економіки головно зумовлені веденням на їхній території воєнних дій.

З метою оцінювання еластичності зв'язків розвитку аграрного сектора з економічною безпекою важливим є аналізування динаміки інтегральних показників економічної безпеки регіонів України у 2010–2017 роках (табл. 3.26).

Розрахунки рівня економічної безпеки регіонів України було проведено, ґрунтуючись на методологічному інструментарії методу головних компонент на основі використання потужного математично-статистичного апарату для визначення вагових коефіцієнтів індикаторів і складових економічної безпеки. Для інтегрального оцінювання економічної безпеки регіонів України використовували такі індикатори: інтегральний регіональний індекс людського розвитку; частку наявного доходу населення у ВРП, %; капітальні інвестиції на

одну особу, тис. грн; продуктивність праці зайнятого населення, тис. грн/особу; кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб; коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів; частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %; очікувана тривалість життя при народженні, років (Додаток Т). Для проведення обчислень було використано програмне середовище Statistica 10.0 (пакет «Метод головних компонент») та Microsoft Excel 2016.

Таблиця 3.26

**Значення інтегральних індексів економічної безпеки регіонів України
у 2010–2017 роках**

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, +, –; 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,410	0,413	0,390	0,393	0,406	0,395	0,401	0,404	–0,006
АР Крим	0,563	0,602	0,494	0,612	–	–	–	–	–
Вінницька	0,416	0,418	0,419	0,431	0,465	0,481	0,509	0,553	0,137
Волинська	0,330	0,349	0,333	0,372	0,424	0,447	0,436	0,447	0,117
Дніпропетровська	0,552	0,529	0,440	0,446	0,530	0,503	0,474	0,527	–0,025
Донецька	0,456	0,478	0,505	0,480	0,296	0,307	0,307	0,305	–0,151
Житомирська	0,259	0,285	0,321	0,302	0,354	0,328	0,353	0,356	0,097
Закарпатська	0,410	0,414	0,428	0,421	0,458	0,455	0,517	0,477	0,067
Запорізька	0,547	0,585	0,579	0,598	0,583	0,592	0,527	0,560	0,013
Івано-Франківська	0,462	0,434	0,418	0,378	0,498	0,513	0,597	0,596	0,134
Київська	0,639	0,627	0,638	0,640	0,653	0,599	0,557	0,562	–0,077
Кіровоградська	0,281	0,317	0,276	0,316	0,319	0,342	0,346	0,315	0,034
Луганська	0,386	0,407	0,418	0,462	0,160	0,160	0,138	0,159	–0,227
Львівська	0,585	0,558	0,482	0,531	0,573	0,591	0,571	0,611	0,026
Миколаївська	0,522	0,522	0,568	0,507	0,479	0,506	0,512	0,564	0,042
Одеська	0,554	0,494	0,527	0,536	0,491	0,476	0,478	0,508	–0,046
Полтавська	0,544	0,549	0,509	0,510	0,530	0,537	0,508	0,572	0,028
Рівненська	0,360	0,355	0,343	0,380	0,398	0,363	0,351	0,349	–0,011
Сумська	0,434	0,393	0,358	0,309	0,378	0,39	0,433	0,444	0,010
Тернопільська	0,471	0,464	0,407	0,449	0,445	0,474	0,493	0,571	0,100
Харківська	0,597	0,621	0,687	0,695	0,702	0,653	0,540	0,620	0,023
Херсонська	0,387	0,399	0,364	0,353	0,358	0,353	0,393	0,392	0,005
Хмельницька	0,375	0,349	0,389	0,412	0,402	0,394	0,405	0,395	0,020
Черкаська	0,507	0,488	0,404	0,430	0,411	0,440	0,413	0,484	–0,023
Чернівецька	0,539	0,524	0,588	0,665	0,600	0,608	0,648	0,649	0,110
Чернігівська	0,321	0,332	0,371	0,393	0,375	0,343	0,337	0,402	0,081

Джерело: розраховано автором

Дослідження рівня економічної безпеки регіонів України дало змогу відзначити зростання її інтегрального показника упродовж 2010–2017 років у всіх регіонах України, за винятком Дніпропетровської, Донецької, Київської, Луганської, Одеської, Рівненської, Черкаської областей. Відзначимо, що таке зростання неспроможне сприяти структурним змінам щодо розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Чинниками подальшої ескалації загроз економічній безпеці держави є незадовільний стан конкурентоспроможності вітчизняних аграрних виробників, галузева незбалансованість, нерезультативність державної аграрної політики, відсутність доступу національних виробників довгострокових фінансових ресурсів, низький рівень інвестування аграрного сектора економіки тощо.

Кількісно-динамічний розподіл регіонів України в розрізі зон економічної безпеки держави характеризується нестабільною ситуацією з нахилом до незадовільного стану (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

**Розподіл регіонів України за зонами економічної безпеки розвитку
у 2010–2017 роках, од.**

Зони економічної безпеки	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
критична	–	–	–	–	1	1	1	1
небезпечна	8	8	9	9	7	9	6	6
незадовільна	17	15	15	13	14	13	17	14
задовільна	1	3	2	4	3	2	1	3
оптимальна	–	–	–	–	–	–	–	–

Джерело: складено автором

Упродовж 2010–2017 років економічна безпека регіонів України була сконцентрована здебільшого у незадовільній зоні. Найкраща ситуація спостерігалася у 2013 році, коли чотири області перебували у задовільній зоні, що зумовлено достатньо потужним потенціалом ендегенного зростання національної економіки в той період завдяки стабільному збільшенню обсягів

виробництва продукції рослинництва і тваринництва, а також підвищення рівня продовольчої безпеки держави.

У 2014–2017 роках зовнішня агресія проти України критично погіршила динаміку соціально-економічного розвитку, що посилює регіональні дисбаланси та погіршило коротко- та середньострокові перспективи економічного зростання. Такий регіональний розподіл за рівнем економічної безпеки дає підстави зробити висновок про критично низький рівень контрольованості та керованості її загроз, а також структурну недосконалість системи її забезпечення.

Важливим є дослідження динамічної взаємозалежності між рівнем розвитку аграрного сектора економіки України та економічної безпеки держави на основі зіставлення розрахункових значень їхніх інтегральних показників у 2010–2017 роках (рис. 3.18).

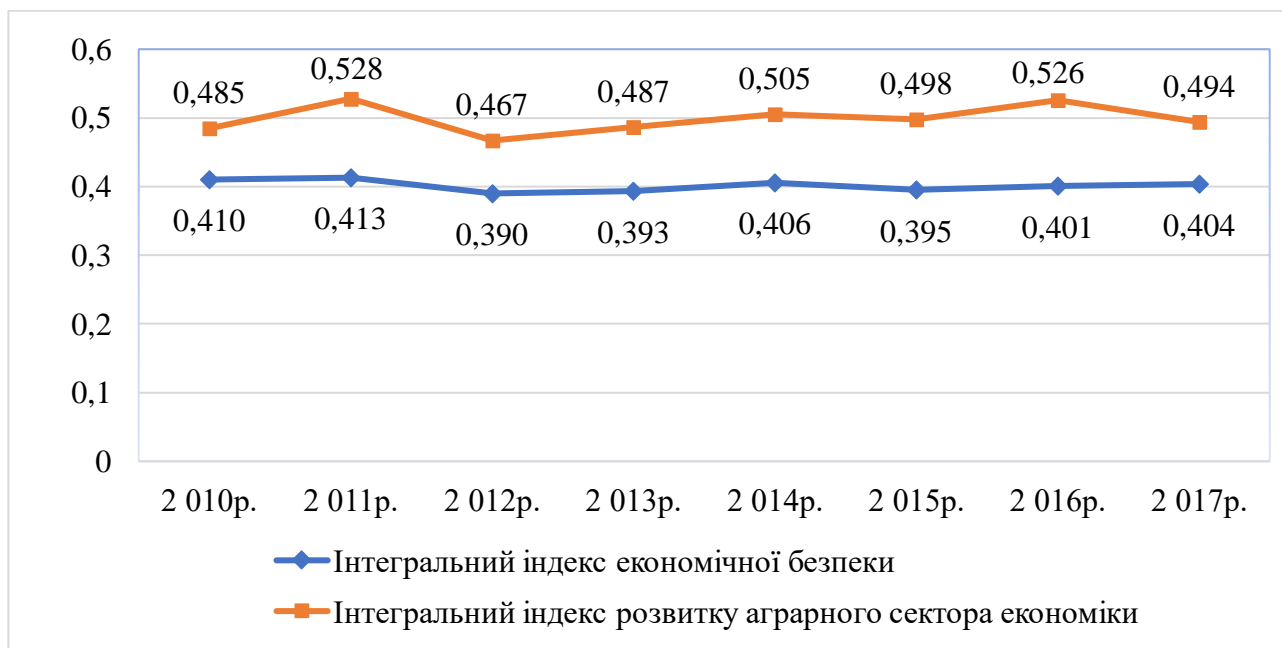

Рис. 3.18. Графічна інтерпретація інтегральних індексів розвитку аграрного сектора та економічної безпеки України у 2010–2017 роках

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Зазначимо, що упродовж 2010–2017 років рівень економічної безпеки України був стабільно незадовільним, що підтверджує порушення принципу системності реалізації державної аграрної політики в контексті забезпечення

національної економічної безпеки держави. Крім того, яскраво простежуються вищі значення параметрів розвитку аграрного сектора економіки за нижчого значення індикаторів економічної безпеки держави. Очевидно, що передумовами такого стану справ були потужний ресурсно-виробничий потенціал, темпи зростання капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки, розширення масштабів експортного аграрного потенціалу, а також інституційна підтримка вітчизняних суб'єктів аграрного сектора економіки.

На значення показника економічної безпеки в Україні та її регіонах впливає значна кількість якісних та кількісних чинників. З використанням статистичних методів дослідження (моделей) можна простежувати кількісний зв'язок між окремими факторами та результативною ознакою.

Для виявлення впливу показників блоку аграрного сектора на рівень економічної безпеки в роботі використано інструментарій багатofакторного регресійного моделювання, де рівень економічної безпеки виступає залежною змінною. Для цього сформовано вибірку із 1624 спостережень, де незалежними змінними виступають економічні показники аграрного сектора за регіонами України за 2010-2017 роки (табл. 3.28).

Таблиця 3.28

Інформація про статистичну значущість результатів регресійного аналізу впливу показників економічного розвитку аграрного сектора на економічну безпеку за регіонами України у 2010-2017 роках

Аналізовані чинники	Характеристики статистичної істотності результатів аналізу					
	Beta	Std.Err.of Beta	B	Std.Err.of B	t	p-level
Вільний член			0,45	0,062	7,20	0,000
Частка валової доданої вартості сільського господарства у валовій доданій вартості регіону України, %	-0,51179	0,10815	-0,007242	0,0015	-4,73	0,000
Обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України, тис. грн	0,28257	0,09418	0,000475	0,0001	3,00	0,003

Продовження табл. 3.28

Обсяг виробництва валової сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу за регіонами України, грн	0,05515	0,10901	0,002077	0,0041	0,51	0,613
Забезпеченість енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України, кВт	-0,00225	0,06653	- 0,000003	0,0001	-0,03	0,972
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах за регіонами України, грн	-0,25224	0,10667	- 0,000384	0,0002	-2,36	0,019
Урожайність зернових і зернобобових культур за регіонами України, ц/га	0,22738	0,10474	0,002109	0,0009	2,17	0,031
Середньорічний удій молока від однієї корови за регіонами України, кг	0,10615	0,08656	0,000018	0,00001	1,22	0,221

Джерело: розраховано автором

Зауважимо, що такі показники як: «Обсяг виробництва валової сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу за регіонами України, грн» «Забезпеченість енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України, кВт», «Середньорічний удій молока від однієї корови за регіонами України, кг» виявилися статистично не істотними ($p=0,613$, $p=0,972$, $p=0,221$), тому їх виключено з моделі.

Дослідження впливу показників блоку соціального сектора на рівень економічної безпеки в роботі використано інструментарій багатофакторного регресійного моделювання, де рівень економічної безпеки виступає залежною змінною. Для цього сформовано вибірку із 1421 спостережень, де незалежними змінними виступають показники за регіонами України за 2010-2017 роки. Регресійний аналіз виявив статистично істотний зв'язок між показниками економічної безпеки та соціального сектора із коефіцієнтом кореляції – 0,544; коефіцієнт детермінації – 0,296; скоригований коефіцієнт детермінації – 0,275, F -критерій Фішера (розрахунковий) = 13,825; $F_{0,05;6;196}=2,14$; $p < 0,0000$.

Інформація про статистичну значущість результатів регресійного аналізу впливу показників соціального розвитку на економічну безпеку за регіонами України у 2010-2017 роках представлена в табл. У.1 Додатку У.

Для виявлення впливу показників блоку екологічного сектора на рівень економічної безпеки в роботі сформовано вибірку із 1624 спостережень, де незалежними змінними виступають показники екологічної стійкості за регіонами України за 2010-2017 роки (табл. У.2 Додатку У). Регресійний аналіз виявив слабкий, але статистично істотний зв'язок між показниками економічної безпеки та екологічного блоку із коефіцієнтом кореляції – 0,31; коефіцієнт детермінації – 0,0958; скоригований коефіцієнт детермінації – 0,063, F -критерій Фішера (розрахунковий) = 2,9696; $F_{0,05;7;196}=2,06$; $p < 0,00556$.

З метою виявлення впливу чинників продовольчої безпеки регіонів України за 2010-2017 роки на рівень економічної безпеки в роботі сформовано вибірку із 2912 спостережень, де незалежними змінними виступають показники продовольчої безпеки регіонів України за 2010-2017 роки (табл. У.3 Додатку У). Регресійний аналіз виявив статистично істотний зв'язок між показниками економічної та продовольчої безпеки із коефіцієнтом кореляції – 0,8587; коефіцієнт детермінації – 0,7374; скоригований коефіцієнт детермінації – 0,6971, F -критерій Фішера (розрахунковий) = 18,385; $F_{0,05;12;192}=1,803$; $p < 0,0000$. Зауважмо, що показник «Калорійність середньодобового раціону населення за регіонами України у 2010–2017 роках (у розрахунку на 1 особу)» показує мультиколінеарність та виявився статистично не істотним ($p=0,810$), тому його виключено з моделі. Цікавою є виявлена обернена залежність між економічною безпекою та питомою вагою витрат на харчування у сукупних споживчих витратах. Зокрема, при збільшенні витрат на харчування у сукупних витратах на 1,0 % рівень економічної безпеки зменшується на 0,195.

Результати розрахунків показали, що такі показники як співвідношення середньої заробітної плати в сільському господарстві до середнього рівня в економіці (0,334), обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), урожайність зернових і зернобобових

культур (0,227) відображають фактори, які позитивно впливають на посилення економічної безпеки України.

Отже, виклики, перед якими постає зараз Україна, потребують інноваційних підходів до реалізації нових принципів державної аграрної політики, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку структурно-функціональних складових вітчизняного аграрного сектора економіки. Сучасний стан і тенденції функціонування аграрного сектора економіки свідчить про вичерпання резервів діючої моделі його розвитку. Необхідною є модернізація державної аграрної політики, що допоможе впроваджувати сучасні технології у виробництві конкурентоспроможної аграрної продукції, збалансувати галузеву структуру аграрного сектора, перебудувати аграрні горизонтально- та вертикально-інтегровані міжгалузеві кластери, сприяти розширенню експортних можливостей вітчизняних аграрних товаровиробників тощо. Водночас усіх зазначених заходів потрібно вживати з урахуванням національних економічних інтересів в умовах активізації деструктивних процесів у забезпеченні економічної безпеки держави.

3.4. Аналіз ефективності державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Сучасні тенденції політичної та фінансово-економічної ситуації в Україні обумовлені інтеграцією до Європейського Союзу, військовою агресією Росії, загострюють проблеми забезпечення економічної безпеки держави, зокрема безпеки в аграрному секторі економіки. На тлі істотної сировинної спеціалізації аграрного виробництва та експорту, незначних обсягів фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора, недостатньої конкурентоспроможності аграрної продукції потребує всебічного аналізу державна аграрна політика в контексті забезпечення економічної безпеки держави, оскільки формування та реалізація державної аграрної політики безпосередньо пов'язані з питаннями забезпечення

сталого розвитку, зміцненню продовольчої безпеки, макроекономічної стабільності та економічного зростання.

Оцінювання ефективності державної аграрної політики допомагає сформулювати висновки щодо відповідності основних її засад до критеріїв та структурних елементів системи забезпечення економічної безпеки держави, а також визначити основні причини дисбалансів розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора економіки. Варто врахувати й те, що аграрна політика разом з іншими видами політик виступає організаційно-економічним інструментарієм системи забезпечення економічної безпеки держави, а тому потребує побудови управлінських механізмів її реалізації.

Натомість аналіз ефективності державної аграрної політики вказаних процесів є важливою відправною точкою його подальшого удосконалення. Адже дає змогу проаналізувати існуючий нормативно-правовий базис функціонування та розвитку аграрного сектора, організаційну структуру публічного управління, ефективність державного стратегічного планування аграрної політики на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, а також визначити напрями, за якими реалізувалися заходи управління органами державної влади, та якою була їх ефективність і який інституційний, організаційний чи економічний ефект вони принесли.

Одним із критеріїв ефективності державної аграрної політики є оптимальне досягнення поставлених цілей. Попри це, формулювання стратегічних цілей державної аграрної політики не дає точних і однозначних економічних орієнтирів для розроблення стратегії розвитку аграрного сектора економіки. Саме тому виникає необхідність конкретизувати цільові установки через введення цілей нижчого рівня та відповідних вимірників (показників). Отже, за рівнем досягнення цілей реалізації аграрної політики визначаються критерії так званої цільової ефективності – рівень відповідності функціонування досліджуваної системи її цільовому призначенню, а також рівень досягнення визначених цілей [148, с. 451].

За весь період реформування аграрного сектора економіки України, на жаль, не вдалося сформувати цілісного бачення державної аграрної політики, яка би сприяла економічному зростанню, а відтак і зміцненню економічної безпеки держави, хоча питанням щодо її удосконалення органи державної влади приділяли чимало уваги.

Подальше накопичення проблем у системі планування державної аграрної політики негативно позначатиметься й на її організації та не дозволить повною мірою під час її реалізації враховувати аспекти розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора та змінення економічної безпеки держави. При цьому важливим недоліком є те, що в Україні так і не завершено процес формування організаційної компоненти державної аграрної політики. Йдеться про сукупність державних установ, організацій, приватних формувань, громадських й асоціативних об'єднань, які б були орієнтованими на досягнення цілей і виконання завдань щодо розвитку аграрного сектора економіки. Організаційну роботу щодо реалізації державної аграрної політики проводять такі центральні органи влади: Міністерство аграрної політики та продовольства України та Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який формував і реалізував державну аграрну політику є Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики), що забезпечує таке: формування та реалізацію державної аграрної політики, державну політику у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, насінництва та розсадництва; формування та реалізацію державної політики у сферах рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів; формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у системі інженерно-технічного забезпечення аграрного сектора [188]. До підвідомчих йому суб'єктів належать Державна продовольча споживча служба, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне лісове агентство, Державне рибне агентство тощо. Управління і спрямування

роботи суб'єктів, які безпосередньо надають послуги та виконують контрольні функції в аграрній галузі, є однією з важливих складових роботи профільного міністерства. Також до вирішення окремих організаційних питань долучені як інші центральні органи влади (Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство закордонних справ України), так і місцеві органи влади, галузеві та бізнес-асоціації, міжнародні донорські організації.

У структурі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України окремі аспекти функціонування та розвитку аграрного сектора, а також забезпечення економічної безпеки України регулювали також відповідні структури. Тож, у складі міністерства функціонує Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування, що реалізує завдання: аналіз стану та тенденцій економічного і соціального розвитку аграрного сектора; здійснення середньо- та короткострокового державного прогнозування економічного і соціального розвитку сільського господарства; участь у розробленні механізму забезпечення економічної безпеки держави, детінізації економіки та відповідних заходів тощо. Водночас діяльність Департаменту щодо активного сприяння розвитку аграрного сектора та використання його можливостей у системі зміцнення економічної безпеки України можна визнати недостатньою [189].

У складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України варто виділити роль Департаменту регулювання зовнішньоекономічної діяльності, головні завдання якого стосуються формування та реалізації державної політики щодо запровадження ліцензування і квотування у сфері зовнішньої торгівлі аграрною продукцією; забезпечення функціонування системи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та вживання відповідних заходів; виконання регуляторних функцій у сфері експорту, імпорту товарів аграрного сектора економіки. З огляду на наявні на сьогодні тенденції щодо збільшення обсягів експорту аграрної продукції попередньо можна зробити висновки про ефективність державної політики в цій сфері [189].

Зазначимо, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» Міністерство економічного розвитку і торгівлі перейменовано на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а Міністерство аграрної політики та продовольства України реорганізовано шляхом приєднання до Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [83].

Варто зауважити, що управління та регулювання розвитком аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держави країни відбувається також у громадському секторі. На сьогодні в Україні діє Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України, Федерація органічного руху України, Громадська спілка «Всеукраїнський аграрний форум», до якої входять спілки «Аграрний союз України», «Всеукраїнська аграрна рада», «Всеукраїнська асоціація сільських і селищних рад», Асоціація «Союз птахівників України», ВГО «Українська аграрна конфедерація», Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу», «Всеукраїнська асоціація селян та сільськогосподарських виробників» та інші. Основними завданнями спілки «Всеукраїнський аграрний форум» є співпраця з органами виконавчої влади щодо ключових питань галузі та врахування інтересів бізнесу; участь у розробленні національних, державних та регіональних програм розвитку аграрного сектора економіки України; проведення аналітичних, маркетингових та інших досліджень щодо розвитку секторів агропромислового комплексу; сприяння у створенні умов для виходу українських аграрних товаровиробників на закордонні ринки [69]. Проте ці організації не мають достатніх повноважень, хоча і виконують функцію об'єднання інтересів громадян навколо мети розвитку аграрного сектора економіки, тому реалізують свої ініціативи винятково за власний рахунок і на загальних підставах, що значно знижує можливості таких ініціатив щодо сприяння розвитку сектора, а також забезпечення економічної безпеки України.

Суттєвий регулюючий вплив на функціонування на розвиток аграрного сектора економіки України мають і зовнішні інституції та організації. До

прикладу, в глобальному середовищі певною мірою ці аспекти є предметом діяльності Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization), Світового банку (World Bank), Міністерства сільського господарства США (USAID), Світової організації торгівлі (WTO), Організації економічного розвитку та співробітництва (OECD). Діяльність цих структур є відчутною і значною мірою позначається на забезпеченні розвитку та покращенні окремих важливих аспектів сприяння розвитку аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держав. Варто зазначити, що діяльності цих міжнародних структур, що мають вплив на регулювання розвитку важливих параметрів аграрного сектора економіки, не набули належного поширення в Україні. Як наслідок, вітчизняна державна аграрна політика не відповідає міжнародним стандартам, належно не дотримують законодавства з регулювання розвитку аграрного сектора і бюрократизованими залишаються процедури державної підтримки з метою сприяння розвитку цього важливого сектора та зміцнення економічної безпеки держави.

Про наявність недоліків державної аграрної політики свідчать практичні результати реалізації основних її засад. Йдеться про фактичне невиконання цільових завдань державної аграрної політики, визначені у програмних документах розвитку аграрного сектора економіки. Це дає підстави стверджувати про декларативність та низьку інституційну спроможність програмних документів, недосягнення програмних цілей державної політики, що формують неспроможність державної аграрної політики в цілях забезпечення розвитку аграрного сектора та зміцнення економічної безпеки держави.

Сьогодні в Україні створено законодавчу базу, що дає змогу забезпечити реалізацію державної аграрної політики. У 2005 році з прийняттям Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» було сформовано пріоритети державної аграрної політики [211]. До них було віднесено: забезпечення в сільськогосподарському виробництві прибутку на авансований капітал, у тім числі вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці; захист прав селян на землю; формування

ринкових земельних відносин; охорону земель; посилення соціального захисту сільського населення, встановлення заробітної плати та пенсійного забезпечення працівникам сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки; створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі; упровадження програм комплексного розвитку сільських територій; державну підтримку розвитку конкурентоспроможного сільгоспвиробництва на основі кооперації та інтеграції; створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки.

У вказаному Законі зазначено, що державна аграрна політика ґрунтується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору. Основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора національної економіки, системності та комплексності під час вживання заходів з реалізації цієї політики, а також зазначено, що відповідні управлінські заходи проводять всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування [211]. Упущенням закону є те, що не визначені відповідні управлінські структури, які повинні забезпечувати реалізацію заходів державної аграрної політики, окрім того, відсутність досконалих механізмів розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора та неузгодженість між законодавчими актами щодо пріоритетності заходів розвитку цього сектора економіки.

Своєю чергою Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року, який визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення. Визначені у Законі інструменти державного фінансування розвитку аграрного сектора мають декларативний характер, оскільки порушена процедура використання бюджетних коштів та їх розподіл

між сільськогосподарськими товаровиробниками [202]. Саме тому Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»», в якому запропоновано створити Державне виплатне агентство. Його завданнями визначено формування та ведення Державного аграрного реєстру – автоматизованої системи збирання, обліку, накопичення, оброблення, захисту та надання інформації про сільськогосподарських товаровиробників, які отримують державну підтримку, обсяги отриманої державної підтримки. Тобто, на Державне виплатне агентство будуть покладені функції реалізації державної аграрної політики в частині державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників [198].

Важливим програмним документом реалізації визначених пріоритетів державної аграрної політики у 2008–2015 років була «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року. Основною метою виконання Державної програми було забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності [204].

Для реалізації «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» з Державного бюджету України було передбачено виділити 120 750,5 млн грн за такими основними напрямками: забезпечення розвитку соціальної сфери та сільських територій; забезпечення розвитку аграрного ринку; фінансове забезпечення аграрного сектора; удосконалення та реформування системи управління в аграрному секторі; професійна освіта; аграрна наука; розвиток дорадництва. Як показують дані таблиці 3.29, критичне недофінансування програми спостерігалось за всіма пріоритетними напрямками протягом цілого періоду її реалізації.

Як можемо спостерігати, розподіл фінансових ресурсів за визначеними напрямками характеризується непропорційністю. Зокрема, на фоні фінансування

заходів з удосконалення і реформування системи управління в аграрному секторі економіки з часткою 14,5 % від загального фінансування, на розвиток соціальної сфери та сільських територій виділено 13,0 % і заходи з фінансового забезпечення аграрного сектора – 11,6 %. На останні два напрями, а саме розвиток аграрної науки і дорадництва, які в межах Державної програми є ключовими щодо поліпшення соціальної інфраструктури на селі й покращення матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників, було задекларовано незначні обсяги фінансування.

Таблиця 3.29

Обсяги фінансування «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року», що характеризують реалізацію пріоритетів державної аграрної політики, млн грн

Пріоритетні напрями	Прогнозні обсяги фінансування за умовами Державної програми	Планові обсяги фінансування відповідно до паспортів	Фактичні обсяги використання коштів	Фактичне використання коштів у % до:	
				прогнозних обсягів фінансування	планових обсягів фінансування
Розвиток соціальної сфери та сільських територій	15 742,7	3 002,6	2 377,8	15,1	79,2
Розвиток аграрного ринку	49 698,2	41 484,1	25 279,0	50,9	60,9
Фінансове забезпечення аграрного сектора	14 011,6	6 530,4	4 703,2	33,6	72,0
Удосконалення та реформування системи управління в аграрному секторі	17 519,7	12 694,5	11 502,5	65,7	90,6
Фінансування професійної освіти	18 373,7	19 088,1	17 529,9	95,4	91,8
Розвиток аграрної науки	5 308,3	2 450,0	2 427,5	45,7	99,1
Розвиток дорадництва	96,3	17,6	10,2	10,6	58,0

Джерело: розраховано автором за [82; 216]

Зазначимо, що більшість заходів Держаної програми не були виконаними через її незабезпеченість фінансовими ресурсами. Якщо на виконання заходів у 2008–2015 роках було заплановано видатків з Державного бюджету України у розмірі 120,8 млрд грн, то фактично разом із загального і спеціального фондів Держбюджету було виділено 63,9 млрд грн, тобто обсяг фінансування становив лише 52,9 %. Прийняття неефективних управлінських рішень у межах реалізації «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» завдало збитків державному бюджету на суму 752,3 млн грн [216].

Недостатній рівень фінансової підтримки заходів щодо розвитку аграрного сектора підтверджує низьку ефективність прийняття якісних управлінських рішень та забезпечення економічної безпеки держави. Зокрема, виконання «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» характеризується вкрай низькою ефективністю реалізованих заходів щодо розвитку галузей сільського господарства, які були спрямовані на підвищення рівня продовольчої безпеки держави. Основними з них є такі: 1) виплата дотацій під посіви зернових та технічних культур передбачала необхідність виділення коштів в обсязі 9 191 млн грн, однак було профінансовано лише на 11,3 %, що апріорі унеможливило досягнення поставлених цілей; 2) обсяг державної підтримки на проведення селекційних заходів у рослинництві, що за програмою визначений у розмірі 979,5 млн грн, було профінансовано лише 17,4 % (табл. 3.30). Це ускладнює невизначеність прийняття ефективних управлінських рішень у сфері галузі рослинництва та збереження наявного потенціалу родючості земель; 3) гарантування державної підтримки на проведення селекційних заходів у тваринництві передбачало необхідність фінансування на загальну суму 1 167,2 млн грн, однак виділено було лише 19,7 % грошових коштів від задекларованих Програмою [204].

Отже, задекларованого принципу пріоритетності аграрного сектора економіки України на практиці не дотримуються. Наявні інституційні перешкоди полягають передусім у недосконалості та відсутності дієвих стратегій та програм розвитку аграрного сектора економіки, а також проєктів створення

спеціальних економічних утворень аграрного спрямування. Крім того, непослідовність дій, недостатній рівень фінансового забезпечення та відсутність належного реагування на результати державного контролю в системі управлінських рішень призвели до погіршення як економічних, так і соціальних показників розвитку аграрного сектора.

Таблиця 3.30

Обсяги фінансування окремих заходів щодо забезпечення розвитку галузей сільського господарства, визначених «Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року»

Програмні заходи	Прогнозований обсяг	Фактичний обсяг	Виконання, %
<i>Рослинницька галузь</i>			
Виплата дотацій під посіви зернових та технічних культур, млн грн	9191,0	1042,2	11,3
Обсяг державної підтримки на здійснення селекційних заходів у рослинництві, млн грн	979,5	170,5	17,4
Резервний запас сортового та гібридного насіння, формування національних сортових рослинних ресурсів, млн грн	261,9	50,3	19,2
<i>Тваринницька галузь</i>			
Збільшення обсягу виробництва через надання доплат виробникам за продану продукцію на переробні підприємства:			
молодняк ВРХ, тис. т	2890,0	1231,1	42,6
кондиційні свині, тис. т	3175,0	2215,2	69,8
птиця, тис. т	9100,0	5295,7	58,2
Збільшення поголів'я ВРХ через надання доплат за виробництво екологічно чистого молока, тис. т	271,0	84,2	31,1
Обсяг державної підтримки на здійснення селекційних заходів, млн грн	1167,2	229,9	19,7

Джерело: розраховано автором за [204; 216]

Ефективність державної аграрної політики обмежується наявністю істотних прогалин не лише у підходах до стратегування розвитку аграрного сектора економіки, але й реалізації його можливостей у контексті гарантування

економічної безпеки держави. Відтак, є підстави констатувати, що стратегічний блок державної аграрної політики загалом реалізується, хоча й не надто досконало, зокрема, через системні управлінські прорахунки на стадії проектування прикладних стратегій і програм та відсутність адекватної підтримки процесу реалізації останніх. Так, метою Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року визначено створення організаційно-економічних умов з метою ефективного розвитку аграрного сектора шляхом забезпечення єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловістю – сільськогосподарською сировиною [220]. Для реалізації поставленої мети визначено такі стратегічні цілі розвитку аграрного сектора: гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектора шляхом розвитку різних форм господарювання; сприяння розвитку сільських населених пунктів та формування середнього класу на селі шляхом забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня доходів; підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектора та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, ефективності галузей, забезпечення стабільності ринків; розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією; раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектора на навколишнє природне середовище. Попри декларативність Стратегії повною мірою не окреслено та чітко не ідентифіковано сферу й сегменти аграрної політики, за винятком вирішення переважно економічних завдань. Стратегія в основному присвячується аналізу та виявленню проблем розвитку, а також основним макроекономічним показникам аграрного сектора економіки, що звужує зміст державної аграрної політики.

Програмним документом у сфері формування та реалізації державної аграрної політики визначено принципи розвитку аграрного сектора економіки, до яких віднесено: пріоритетність аграрного сектора у загальнодержавній економічній політиці; забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації; застосування інструментів стратегічного управління розвитком аграрного сектора та оперативного впливу на кон'юнктуру ринку; застосування диференційованих підходів до створення умов для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників залежно від установлених законодавством критеріїв їх діяльності; орієнтацію на підтримку розвитку кооперації із застосуванням кластерної моделі; розвиток саморегулювання в аграрному секторі, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині ведення контролю за якістю та безпечністю вітчизняної сільськогосподарської продукції; формування у сільськогосподарських товаровиробників позитивних довгострокових очікувань; створення умов для запровадження найпродуктивніших, ресурсомістких та енергоефективних засобів виробництва і технологій; стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до раціонального аграрного природокористування; урахування регіональних умов розвитку сільського господарства.

Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5» містить такі напрями державної політики: земельна реформа; запуск прозорого обігу землі; реформа державної підтримки (акцент на малих та середніх фермерів); реформа державних підприємств (прибутковість та нові робочі місця); розвиток сільських територій; розширення ринків збуту; органічне виробництво та нішеві культури; зрошення; безпечність та якість харчової продукції [261].

Важливим документом, що визначає комплексні напрями державної аграрної політики на середньострокову перспективу є Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [206]. Метою цільової програми є створення організаційно-економічних

умов для ефективного соціально спрямованого розвитку аграрного сектора економіки України та підвищення його конкурентоспроможності шляхом ефективного використання природних та людських ресурсів, стимулювання розвитку малих і середніх виробників, а також сільських родин до товарного сільськогосподарського виробництва, просвітництва виробників, забезпечення рівності всіх товаровиробників у доступі до фінансових ресурсів, удосконалення форм і методів державної підтримки, її прозорості, прогнозованості та системності. Водночас, прийнята концепція є декларативною, не пропонує механізмів реалізації державної аграрної політики з урахуванням інтеграції в глобальний конкурентний простір.

Не менш важливим програмним документом, який визначає розвиток аграрного сектора економіки, є проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки, який ще не ухвалений донині [93]. Варто зазначити, що починаючи з 2015 року в Україні діє Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», метою якої є впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Стратегією визначено 62 реформи та програми, серед яких безпосереднє відношення до державної аграрної політики, які сьогодні ще не набули пріоритетності, мають «Реформа сільського господарства та рибальства» та «Земельна реформа» (за вектором розвитку), а також «Реформа у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів» (за вектором відповідальності) [219].

Середньостроковий план дій Уряду до 2020 року та план пріоритетних дій Уряду на 2017 рік визначають цілі й напрями діяльності Уряду та є основою середньострокового бюджетного планування [195]. У межах визначених Урядом цілей, а саме економічне зростання, містяться пріоритетні дії, серед яких: земельна реформа (законодавче забезпечення створення земельного ринку за моделлю, визначеною шляхом національного обговорення, спрощення процедури реєстрації земельних ділянок); удосконалення механізмів стимулювання розвитку агропромислового комплексу (забезпечення

продовольчої безпеки, прогнозованості і стабільності товарних ринків шляхом підвищення конкурентоспроможності малих і середніх сільськогосподарських виробників, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю та диверсифікації бізнес-можливостей в агропромисловому секторі, наближення секторального законодавства до регуляторних стандартів ЄС); забезпечення якості і безпечності харчових продуктів (приведення національного законодавства у сфері ветеринарної та фітосанітарної безпеки у відповідність з директивами та регламентами ЄС, підвищення безпечності та якості харчових продуктів у результаті впровадження європейських стандартів та підвищення інституціональної спроможності відповідних органів виконавчої влади); розвиток органічного ринку (забезпечення належного державного контролю у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, що спростить вихід вітчизняної органічної продукції на зарубіжні ринки, надасть можливість розвивати експортний потенціал у зазначеній сфері). Перераховані заходи відповідають зобов'язанням України перед МВФ та зобов'язанням відповідно до Угоди про асоціацію. Цей важливий план зберігає проектний статус у вирішенні завдань розвитку аграрного сектора економіки, що призводить до посилення деструктивних процесів у розвитку його параметрів та подальшого погіршення конкурентного статусу вітчизняних аграрних товаровиробників.

Результати аналізу законодавчої компоненти державної аграрної політики України дають підстави констатувати значну фрагментарність та непослідовність її формування. Ухвалені нормативно-правові акти переважно не пов'язані між собою, а тому часто суперечать один одному. Наслідком цього є інфраструктура забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, елементи якої виконують не всі задекларовані їм функції. Отже, на нашу думку, в Україні недостатньою мірою реалізується чи не кожна з функціональних складових ефективною державної аграрної політики та механізму забезпечення економічної безпеки держави.

Комплексне аналізування ефективності державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави допомогло визначити ключові недоліки цієї політики в розрізі головних функціональних блоків: стратегічного, організаційного, ресурсного, мотиваційного та контролюючого (рис. 3.19).

Рис. 3.19. Недоліки державної аграрної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Виявлені недоліки державної аграрної політики формують низку загроз економічній безпеці України. Основними з них варто визначити такі, як: сповільнення темпів розвитку та реалізації природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора національної економіки, зниження рівня розвитку базових галузей переробної промисловості, зменшення частки аграрного сектора у ВВП, зростання імпортозалежності за окремими видами аграрної продукції, спад підприємницької активності, зокрема малого та середнього бізнесу в секторі, посилення територіальних та галузевих диспропорцій розвитку аграрного сектора, зниження притоку інвестицій тощо.

Отже, формування та реалізація державної аграрної політики має відбуватися на основі розроблених концептуальних засад, сприяти сталому розвитку аграрного сектора, активізації конкурентних переваг усіх структурно-функціональних компонентів сектора, підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, забезпеченню високого рівня соціальної сфери, зміцненню економічної безпеки держави. Це потребує насамперед обґрунтування напрямів та пріоритетів розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки України.

Висновки до розділу 3

1. Незважаючи на наявність позитивних зрушень у розвитку аграрного сектора економіки України, зумовлені зростанням частки обсягів виробництва аграрної продукції у загальному обсязі ВВП України, нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора і продуктів харчової промисловості, достатньо стабільні процеси інвестування, поточний стан функціонування, а також тенденції розвитку аграрного сектора економіки України не відповідають його економічному та природно-ресурсному потенціалу, що позначається й на економічній безпеці держави.

2. Розвиток аграрного сектора економіки стримують обмеження, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками сучасного стану функціонування, зокрема, змінами у структурі власності земельного фонду, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення, динаміки перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств в напрямку великих інтегрованих компаній-агрохолдингів, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання тощо.

3. З метою дослідження ефективності використання сільськогосподарських угідь в розрізі адміністративних областей України проведене їх статистичне групування. Отримані результати дали змогу на групування регіонів України за площею сільськогосподарських угідь та рівнем розораності. Відповідно аргументовано, що найменші розміри сільськогосподарських угідь та найнижчий коефіцієнт розораності спостерігалися в трьох адміністративних областях, зокрема, Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, які традиційно спеціалізуються на виробництві аграрної продукції. При цьому, в Полтавській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській, Одеській областях України рівень розораності є найвищим і дорівнює 82,3 %. Доведено, що незважаючи на посилення ризиків ведення підприємницької діяльності, аграрний сектор економіки України залишається привабливим для потенційних інвесторів, про що свідчить зростання обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство.

4. Наявні й гострі диспропорції розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки у галузевому та територіальному аспектах. Обґрунтовано, що недостатня ефективність функціонування галузей аграрного сектора має значний вплив на забезпечення макроекономічної ситуації в державі, розвитку підприємницького потенціалу та посилення економічної безпеки держави. У структурі виробництва продукції рослинництва переважають зернові та зернобобові, технічні культури, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури. Незважаючи на зростання урожайності основних

сільськогосподарських культур, міжнародні порівняння цього показника з окремими країнами світу підтверджують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих. Відзначено, що орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування.

5. Тваринницька галузь за весь період трансформацій в аграрному секторі економіки знаходиться у вкрай складному становищі. Вона характеризується суттєвим зменшенням поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств за аналізований період, що в результаті зумовило скорочення обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні. Позитивними показниками характеризується продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України.

4. Обґрунтовано, що регіональний розвиток аграрного сектора економіки зумовлений, насамперед, впливом природно-кліматичних умов, спеціалізацією аграрного виробництва та рівнем економічного розвитку регіонів, які формують дисбаланси у його функціонуванні та розвитку. Дослідження регіональних особливостей розвитку аграрного сектора здійснено на основі застосування методу кластерного аналізу. У дисертації з використанням кластерного аналізу здійснено групування регіонів України за показниками розвитку галузей рослинництва та тваринництва. Проведена класифікація областей України за рівнем розвитку галузей аграрного сектора за методом k-середніх з використанням Евклідової відстані між двома спостереженнями дала змогу отримати розподіл належності областей до 6 кластерів.

6. Запропоновано авторську методику інтегрального оцінювання аграрного сектора, що передбачає ідентифікацію чотирьох складових (груп) показників аграрного сектора економіки, підбір за кожною складовою відповідних індикаторів оцінювання їх значень для регіонів України за 2010–2017 роки на основі використання методу головних компонент. Результати інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектора економіки України показують, що у

2017 році значення інтегрального індексу дорівнювало 0,494. Найвищий рівень розвитку аграрного сектора економіки у 2017 році спостерігався у Вінницькій області (0,636), при цьому у дванадцяти регіонах його значення було значно вищим, ніж загальнодержавне. За результатами багатofакторного регресійного моделювання встановлено, що на зміцнення економічної безпеки України позитивний вплив мають такі показники як: співвідношення середньої заробітної плати в сільському господарстві до середнього рівня в економіці (0,334), обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), урожайність зернових і зернобобових культур (0,227).

7. Державна аграрна політика недостатньо системна і комплексна, а чітко визначений, повноцінно сформований та поетапно реалізовуваний організаційно-економічний механізм функціонування аграрного сектора та реалізації його важливих завдань у розвитку національної економіки та зміцненні економічної безпеки України відсутній. Недоліки державного регулювання в аналізованому секторі економіки стосуються механізму державної політики, а також таких функціональних блоків як стратегічний, організаційний, ресурсний, мотиваційний та контролюючий. Це призводить до посилення низки загроз економічній безпеці України, зокрема: сповільнення темпів розвитку та реалізації природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора національної економіки, послаблення розвитку базових галузей переробної промисловості, зменшення частки аграрного сектора у ВВП, зростання імпортозалежності за окремими видами аграрної продукції, спад підприємницької активності в аграрному секторі, посилення територіально-галузевих диспропорцій розвитку аграрного сектора, зниження обсягів інвестиційного забезпечення сектора тощо.

Основні положення і результати структурно-функціонального аналізу аграрного сектора та його впливу на економічну безпеку України висвітлено автором у наукових працях [127; 270; 284; 294; 301; 302; 305; 306; 307].

РОЗДІЛ 4

ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Прогнозування розвитку аграрного сектора економіки держави

В умовах глобалізаційних процесів ефективне регулювання реалізації національних інтересів має здійснюватися на основі кількісних і якісних показників розвитку не лише суб'єктів господарювання, але й усієї національної економіки разом із її секторами. За цих умов, важливим напрямом забезпечення ефективності розвитку аграрного сектора є економічне прогнозування та планування. Використання концепції прогнозування дає змогу виявити основні тенденції виробництва аграрної продукції, оцінити більш ймовірнісні варіанти розвитку аграрного сектора економіки з урахуванням впливу безлічі чинників і виступає необхідним інструментом системи планування на усіх управлінських рівнях. Застосування методології економічного прогнозування, за використання конкретних його методів з метою розрахунку прогнозних значень обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, набуває сьогодні особливої актуальності.

Розроблення економіко-математичних моделей прогнозування виробництва продукції рослинництва і тваринництва вимагає врахування специфічних ресурсних галузевих особливостей, які пов'язані, насамперед, з природними та кліматичними умовами, біологічним і технологічним чинниками, розміщенням трудових, виробничих і земельних ресурсів, а також обумовлені специфікою взаємодії економічних і природно-біологічних процесів.

З метою проведення узагальнюючого аналізу вивчення ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України доцільним є дослідження впливу ресурсів на кінцевий результат – виробництво продукції рослинництва. Існують різні методи прогнозування, серед яких найбільш поширеними є метод аналітичного вирівнювання та побудова кореляційно-регресійних моделей. У

якості результуючого показника (y) обрано продукцію рослинництва у порівняних цінах, млн грн.

Факторними показниками (чинниками), на нашу думку, є такі:

x_1 – коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь, %;

x_2 – кількість сільськогосподарських підприємств, одиниць;

x_3 – кількість зайнятого населення у виді діяльності сільське, лісове та рибне господарство, тис осіб;

x_4 – енергетичні потужності, кВт на 100 га посівної площі;

x_5 – внесення мінеральних добрив у розрахунку на 1 гектар посівної площі, кг.

Варто зазначити, що першочергово нами було визначено, опираючись на власний досвід та опрацювання великої кількості наукових досліджень, більшу кількість показників-чинників виробництва продукції рослинництва (як екстенсивний чинник – площа сільськогосподарських угідь та ріллі, так чинники інтенсифікації – наявність сільськогосподарської техніки різних видів, продуктивність праці та ін.). Проте у процесі побудови моделі та перевірки її на адекватність зазначені показники не використовувалися через нижчий показник кореляції, автокореляції, а сама модель була неістотною.

За результатами проведених обчислень, зроблених у пакеті Microsoft Excel 2016, отримано дані, що наведені у таблицях 4.1–4.3.

Таблиця 4.1

Результати регресійного аналізу

<i>Регресійна статистика</i>	
Множинний R	0,9552
R-квадрат	0,9124
Нормований R-квадрат	0,8499
Стандартна похибка	10925,4525
Спостереження	13

Джерело: розраховано автором

На основі представлених у таблиці 4.1 результатів можемо сформулювати такі висновки: коефіцієнт множинної детермінації становить 0,9124, а, отже,

результативний показник залежить від чотирьох факторних більше, ніж на 91%; коефіцієнт множинної кореляції (0,9552) свідчить про дуже тісний зв'язок між показниками; перевірка істотності зв'язку за F-критерієм свідчить про не випадковість зв'язку між обраними чинниками та результуючою величиною ($8,499 > 2,776$ при $\alpha=0,05$ і числі ступенів вільності $k_1=5$ $k_2=13$).

Коефіцієнти регресії за обраними показниками (чинниками), які здійснюють вплив на розвиток галузі рослинництва представлено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Розрахунок коефіцієнтів регресії

<i>Показники</i>	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандар- тна похибка</i>	<i>t-ста- тисти ка</i>	<i>P- Значен- ня</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
1	2	3	4	5	6	7
Y-перетин	-8300413,6882	3870186,25	-2,14	0,07	-17451949,94	851122, 57
Коефіцієнт розораності (x_1),	106692,2292	48728,89	2,19	0,06	-8533,29	221917, 75
Кількість сільськогосподарських підприємств (x_2),	0,2924	1,51	0,19	0,85	-3,28	3,86
Кількість зайнятого населення (x_3), тис. осіб	19,4217	23,95	0,81	0,44	-37,22	76,06
Енергетичні потужності (x_4), кВт на 100 га посівної площі	9,3120	383,97	0,02	0,98	-898,64	917,26
Внесено мінеральних добрив під урожай звітного року (x_5), тис. т	411,7134	428,84	0,96	0,37	-602,33	1425,75

Джерело: розраховано автором

Розрахунки коефіцієнтів регресії (табл. 4.2, графа 2) показують, що багатфакторна лінійна регресійна модель має вигляд 4.1:

$$y_x = -8300413,688 + 106692,229x_1 + 0,292x_2 + 19,422x_3 + 9,312x_4 + 411,73x_5 \quad (4.1)$$

Отже, для збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва важливим чинником є збільшення ступеня використання сільськогосподарських угідь. При розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки у розрахунку на кожне нове підприємство обсяг продукції збільшиться на 292 тис. грн. Зростання зайнятого населення у сільському господарстві на кожну 1 тисячу осіб допоможе збільшити виробництво продукції рослинництва майже на 19,4 млн грн.

Варто зазначити, що дані для розрахунків за чисельністю зайнятих не давали змоги виокремити кількість працівників, що забезпечують виробництво продукції рослинництва, тому можемо припустити, що вплив цього чинника має бути ще більшим. Грамотне проведення агротехнічних робіт, зокрема перехід на використання землі зі збереженням її цінних властивостей, внесення добрив, проведення інших агротехнічних робіт з обробітку ґрунту сприятиме нарощенню обсягів виробництва продукції рослинництва.

З метою формування організаційно-економічних засад нарощення виробництва продукції рослинництва у контексті зміцнення продовольчої безпеки держави було розраховано прогностні величини показників, що, на нашу думку, впливають та підтверджені наведеними розрахунками вище, на обсяги виробництва продукції рослинництва в Україні.

У програмному середовищі Microsoft Excel 2016 побудовано трендові прогностні обсяги виробництва продовольства на період до 2020 року за умови, що сформовані тенденції зберігатимуться в найближчій перспективі (табл. 4.3). Інформаційну базу прогнозування сформували вихідні дані за 2005-2018 роки, що наведені в Додатку Ф.

**Результати побудови трендового прогнозу показників-чинників
виробництва продукції рослинництва**

Показник	Рівняння тренду	Коефіцієнт апроксимації	Точковий прогноз на 2019 рік	Точковий прогноз на 2020 рік
Коефіцієнт розораності (x_1), %	$y_x = -0,0029x^2 + 0,098x + 77,659$	0,9897	78,477	78,485
Кількість сільськогосподарських підприємств (x_2), одиниць	$y_x = -1335,8x + 62303$	0,8307	42266	40930
Кількість зайнятого населення (x_3), тис. осіб	$y_x = 0,6315x^4 - 21,116x^3 + 237,06x^2 - 1064,9x + 4929,7$	0,8270	2997,9	3473,5
Енергетичні потужності (x_4), кВт на 100 га посівної площі	$y_x = -5,2253x + 239,04$	0,6383	160,7	155,4
Внесено мінеральних добрив під урожай звітного року (x_5), тис. т	$y_x = 0,0632x^3 - 1,1914x^2 + 11,36x + 22,343$	0,9590	137,9	157,9

Джерело: розраховано автором.

Для точнішого прогнозування соціально-економічних явищ зазвичай оперують інтервальними оцінками. Для цього визначають стандартну похибку апроксимації (формула 4.2):

$$S_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - y(t))^2}{n-l}}, \quad (4.2)$$

де n – кількість рівнів ряду, l – кількість параметрів рівняння тренду.

Інтервальний прогноз розраховують за формулою 4.3:

$$y(t) \pm t_{\alpha} \cdot S_t, \quad (4.3)$$

де t_{α} – коефіцієнт довіри відповідно до розподілу Стюдента за заданого α (задаємо ймовірність 95%, отже, $\alpha = 0,05$) та кількості ступенів свободи $df = n - 1$ при числі спостережень (n) за 13 років.

Результати інтервального прогнозу показників-чинників виробництва продукції рослинництва наведено у табл. 4.4.

Таблиця 4.4

**Інтервальний прогноз показників-чинників виробництва продукції
рослинництва**

Показник	Інтервальний прогноз на 2019 рік		Інтервальний прогноз на 2020 рік	
	мінімальне значення	максимальне значення	мінімальне значення	максимальне значення
Коефіцієнт розораності (x_1), %	78,42	78,53	78,43	78,54
Кількість сільськогосподарських підприємств (x_2), одиниць	37149	47383	35813	46047
Кількість зайнятого населення (x_3), тис. осіб	2632,8	3363,0	3108,4	3838,6
Енергетичні потужності (x_4), кВт на 100 га посівної площі	127,3	194,0	122,1	188,8
Внесено мінеральних добрив під урожай звітнього року (x_4), тис. т	127,2	148,8	147,2	168,8

Джерело: розраховано автором

Розрахунок прогнозованих обсягів виробництва продукції рослинництва в Україні на 2019-2020 роки проведемо з використанням регресійної моделі (формула 4.1). Результати обчислень наведено на рис. 4.1. Варто зазначити, що порівняння прогнозованих значень за 2019-2020 роками із фактичними значеннями за 2018 рік підтвердило адекватність одержаних прогнозів. Так, у 2019 році прогнозований обсяг виробництва продукції рослинництва дорівнює

200,1 млрд грн, а в 2020 році – 219,2 млрд грн, що на 10,3 % більше показника 2017 року.

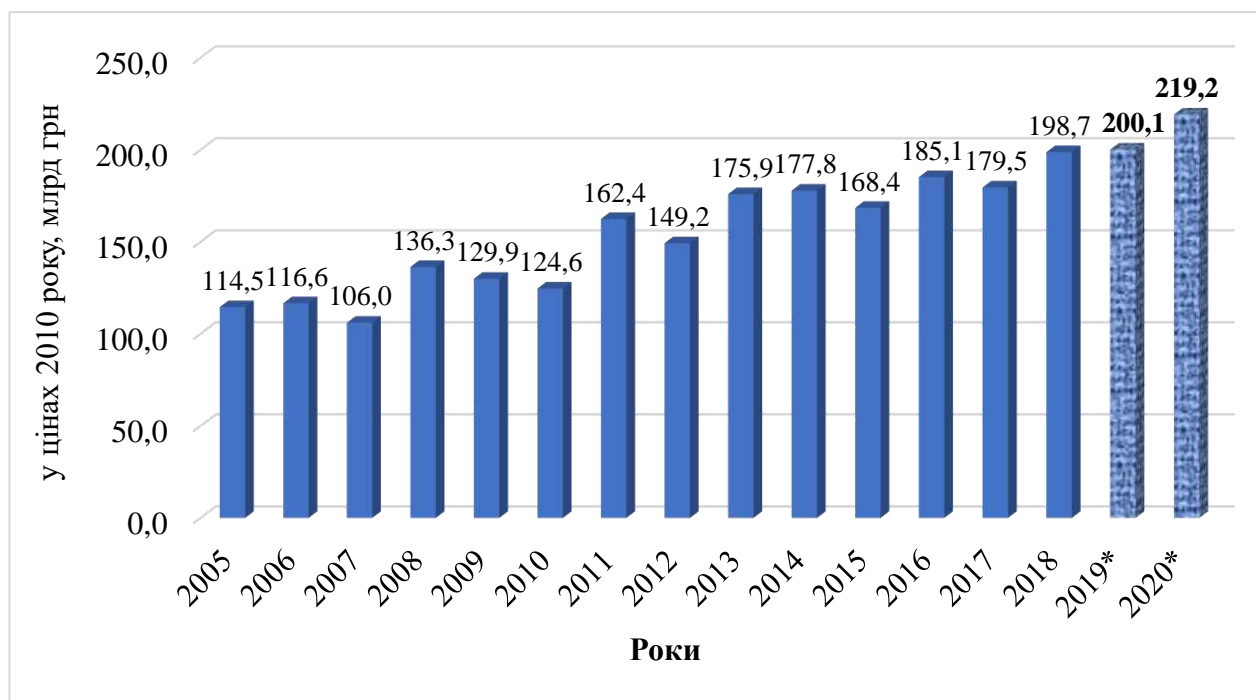

Рис. 4.1. Обсяги виробництва продукції рослинництва в Україні

*Примітка. Прогнозовані обсяги виробництва продукції рослинництва на 2019-2020 роки
Джерело: побудовано автором за [82]

Отже, інтенсифікація виробництва продукції рослинництва можлива за сприяння розвитку підприємницької діяльності у цій галузі. У світовій практиці основними виробниками сільськогосподарської продукції є не підсобні господарства, а приватний бізнес – фермерські господарства. Порятунок землі від виснажливого використання має бути забезпечений, насамперед, утвердженням ринку сільськогосподарських земель як інституту, основною метою якого є не тільки врегулювання права власності, а щонайважливіше – гарантування відповідальності за збереження кількісного та якісного земельного фонду. Грамотне виконання агротехнічних робіт із проведення сівозмін, залучення до сільськогосподарського використання перелогів, внесення добрив, використання районуваного посадкового матеріалу та сортів насіння зі залученням результатів роботи вітчизняних аграрних інститутів і насінневих станцій забезпечить інтенсифікацію виробництва з найменшою шкодою для землі та навколишнього середовища і максимальною вигодою для виробника.

Водночас, розвиток аграрного бізнесу забезпечить ринок праці робочими місцями, особливо вирішивши проблеми зайнятості у сільській місцевості.

Основними проблемами сьогодення є відсутність цілісної системи прогнозування показників розвитку галузей аграрного сектора національної економіки, яка б використовувалася при прийнятті економічних та управлінських рішень. У зв'язку з цим розроблення практичних рекомендацій щодо прогнозування сезонності на ринках продукції тваринництва та птахівництва допомагає учасникам цих ринків частково знизити рівень невизначеності, яка є ще однією особливістю аграрних ринків. Проблема врахування сезонності в сільському господарстві, зважаючи на її актуальність, є предметом дослідження багатьох науковців світу, але в них не враховано особливостей вітчизняних ринків. Подібних досліджень щодо економіки нашої держави, на жаль, мало.

Для короткострокового та середньострокового прогнозування доцільно використовувати статистичні методи, які в своїй основі опираються на ідентифікацію параметрів певних моделей часових рядів [357]. При чому варто звертати увагу на те, щоб чинники, які впливали на формування показників у недалекому минулому, продовжували діяти і в найближчому майбутньому. Зазначимо, що прогнозування основних показників сільськогосподарського виробництва ґрунтується на ідентифікації параметрів ARIMA-моделей часових рядів, які задають необхідну інформацію. Вони добре описують як стаціонарні, так і нестаціонарні часові ряди. Для цього розглянуто алгоритми побудови ARIMA-моделей та їхню програмну реалізацію за допомогою модуля Time Series/Forecasting STATISTICA 10.

Відомо, що аграрному сектору економіки притаманна сезонність. Тому для прогнозування тих чи інших показників сільськогосподарського виробництва потрібно спершу розрахувати їхні сезонні коливання. Оскільки показників виробництва сільськогосподарської продукції дуже багато, охопити їх всіх ми не зможемо, тому візьмемо як приклад деякі показники виробництва продукції тваринництва. Для наступного моделювання сезонних явищ на прикладі галузі

тваринництва й птахівництва було використано такі показники: реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні за 2003–2018 роки, динаміка виробництва молока та динаміка кількості одержаних яєць від птиці свійської в Україні за цей самий період. На рис. 4.2–4.4 представлено графіки, які характеризують динаміку цих показників.

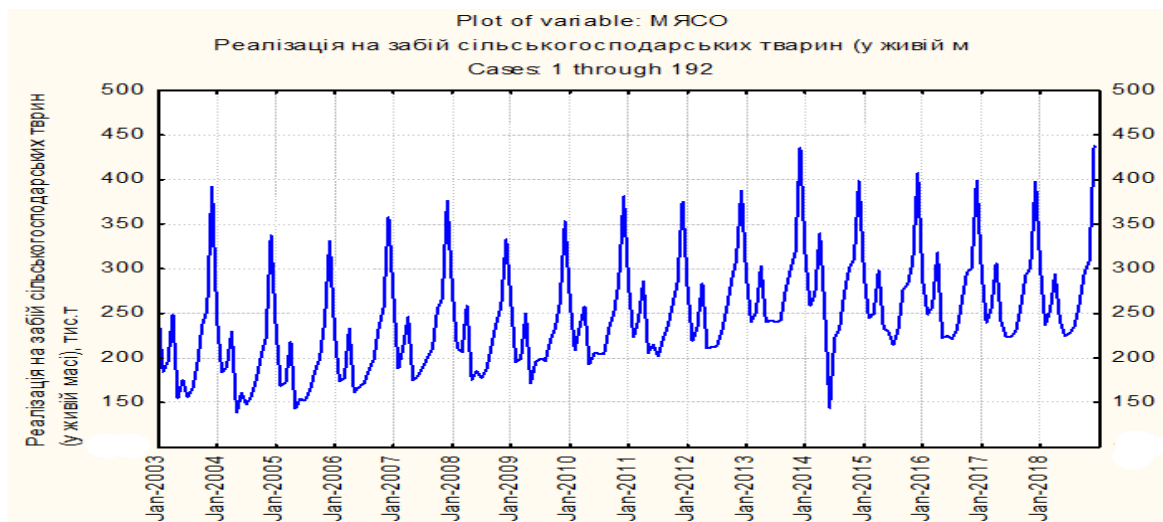

Рис. 4.2. Часовий ряд реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні за 2003–2018 роки, тис. т

Джерело: складено автором за [82]

Попередній візуальний аналіз представлених часових рядів показує, що в даних, швидше за все присутній тренд, можлива сезонність і, характер тренду, найімовірніше – аддитивний.

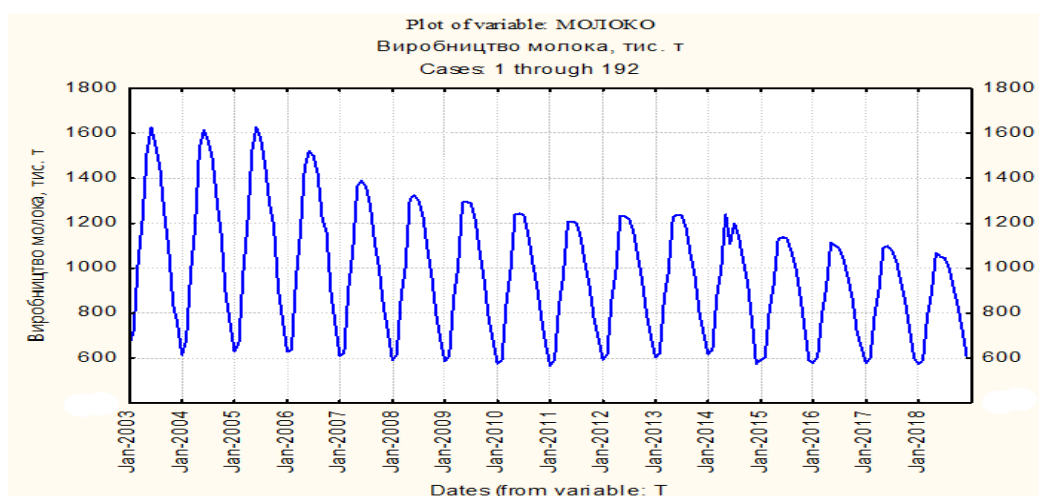

Рис. 4.3. Часовий ряд виробництва молока в Україні за 2003–2018 роки, тис. т

Джерело: складено автором за [82]

Динаміка кількості одержаних яєць від птиці свійської наведено на рис. 4.3.

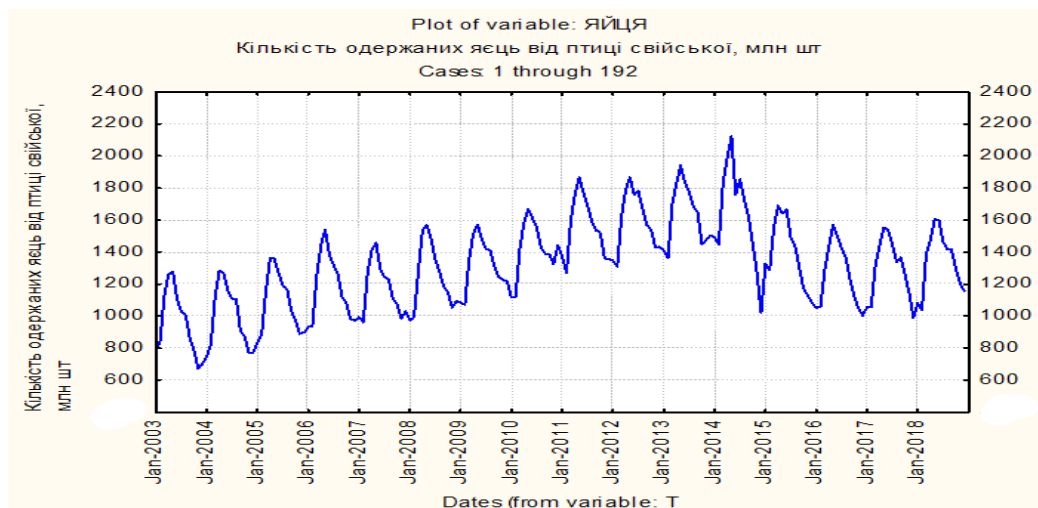

Рис. 4.4. Часовий ряд кількості отриманих яєць від птиці свійської в Україні за 2003–2018 роки, млн шт.

Джерело: складено автором за [82]

Як можемо спостерігати за рис. 4.1–4.3, кожен з аналізованих показників має сезонний лаг, що дорівнює 12, тобто локальний максимум та локальний мінімум повторюється щороку у ті ж самі місяці (періоди).

Зауважимо, що виробництву молока в Україні притаманний спадний характер упродовж аналізованого періоду, а в динаміці кількості одержаних яєць спостерігається явний спад у 2014–2016 роках.

У загальному вигляді для моделювання сезонного складника в часових рядах виробництва м'яса та яєць в Україні обрано модель ARIMA [346, с. 121–155; 357], що формується шляхом лінійного поєднання несезонної та сезонної авторегресійних моделей p -го порядку $AR(p)$ та $SAR(P)$, несезонної та сезонної моделей ковзної середньої q -го порядку $MA(q)$ та $SMA(Q)$, а також несезонного та сезонного порядків їхнього інтегрування d та D . Усі дальші розрахунки виконано за допомогою ППП Statistica.

Перш ніж розкласти наші часові ряди на несезонну та сезонну складові зроблено їх перевірку на стаціонарність. Нагадаймо, що критичні значення статистики Дікі-Фуллера ($t_{критич}$) при рівнях значущості в 1%, 2,5% та 5%: для AR-моделі з константою та трендом становить $-3,96$, $-3,66$ та $-3,41$ відповідно. Для досліджуваних часових рядів отримано такі результати:

– Виробництво молока. Значення Дікі-Фуллера дорівнює $-6,673$. Нульову гіпотезу про присутність одиничних коренів відхиляємо, оскільки $t_{факт} < t_{критич}$. Це ж підтверджується досить малим p -значенням. Отже, на рівні істотності $0,01$ цей ряд можна вважати стаціонарним.

– Реалізація на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі). Значення Дікі-Фуллера дорівнює $-7,923 < -3,96$, тому на рівні істотності $0,01$ цей ряд також можна вважати стаціонарним.

– Виробництво яєць. Значення Дікі-Фуллера дорівнює $-4,613 < -3,66$. У цьому випадку p -значення є дещо більшим ($0,025$), як у попередніх двох випадках, проте воно достатньо мале і можна також вважати, що ряд є стаціонарним, на рівні істотності $2,5\%$. А отже, жоден із представлених рядів не потрібно зводити до стаціонарного.

Припущення про наявність сезонної, трендової та циклічної складових перевіримо аналітично за допомогою функцій автокореляції, яка допомагає виявити сезонність і визначити лаги часових рядів (рис. 4.5–4.7).

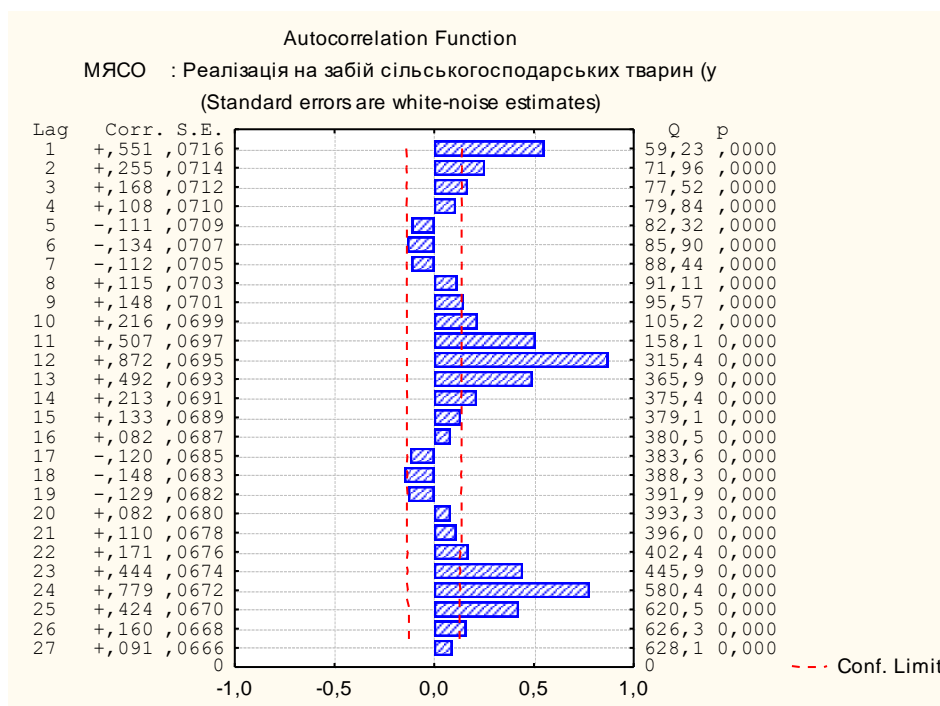

Рис. 4.5. Автокореляційна функція реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні за 2003–2018 роки

Джерело: розраховано автором за [82]

Як можемо спостерігати, r_{12} має найвище значення порівняно з іншими лагами. Це можемо пояснити сезонним характером даних: піки, як правило, становлять 12 періодів один від одного і жолоби (локальні мінімуми) так само. Значення r_6 , r_{18} – від’ємні піки – мають тенденцію бути на шість лагів за піками. Пунктирні червоні лінії вказують, чи кореляції значно відрізняються від нуля.

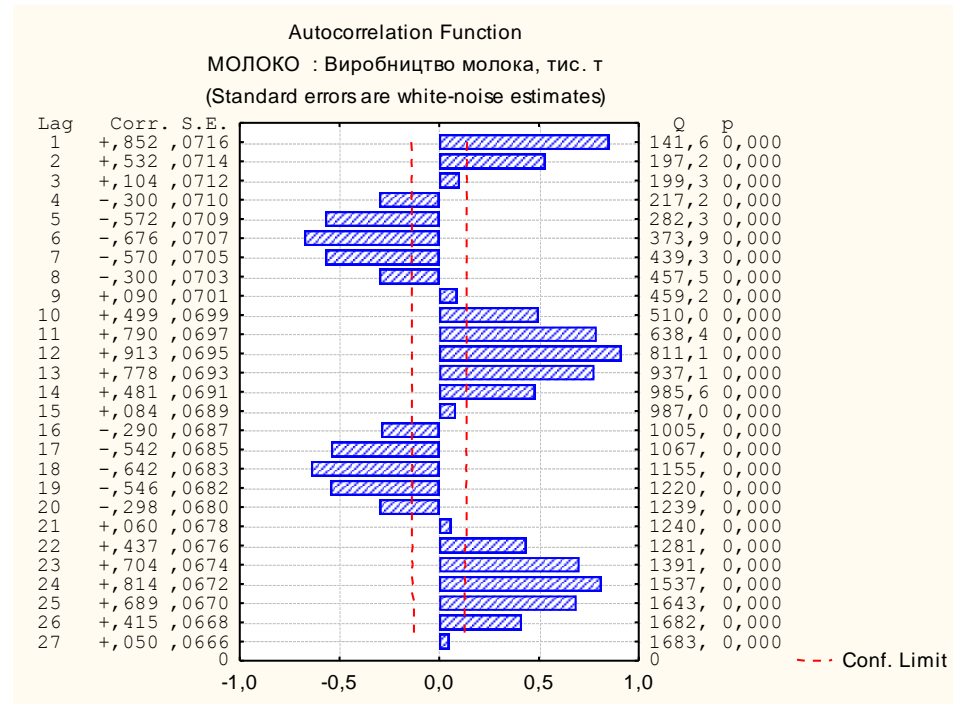

Рис. 4.6. Автокореляційна функція виробництва молока в Україні за 2003–2018 роки

Джерело: розраховано автором за [82]

У цьому випадку, як і в попередньому, найвище значення досягається на r_{12} , що свідчить про сезонний характер даних: піки, як правило, становлять 12 періодів один від одного і жолоби (локальні мінімуми) так само. Значення r_6 , r_{18} – від’ємні піки – мають тенденцію бути на шість лагів за піками. Пунктирні червоні лінії вказують, чи кореляції значно відрізняються від нуля.

Повільне зниження автокореляційної функції у міру збільшення лагів пояснюється тенденцією, тоді як «зубчаста» форма обумовлена сезонністю. Отже, за виглядом функцій автокореляцій припускаємо, що досліджувані ряди можна описати моделлю авторегресії 2-го порядку.

На графіках автокореляції набувають пікових значень на лагах, що кратні 6, а період колювання функції автокореляції становить 12 для всіх вибраних

показників. Окрім того, наявна велика кількість сплесків, що виходять за межі незначних зон (вертикальні пунктирні лінії, а тому можна говорити про не випадковість залишків – наявна AR- та MA-компоненти в залишках і можуть бути вилучені з них).

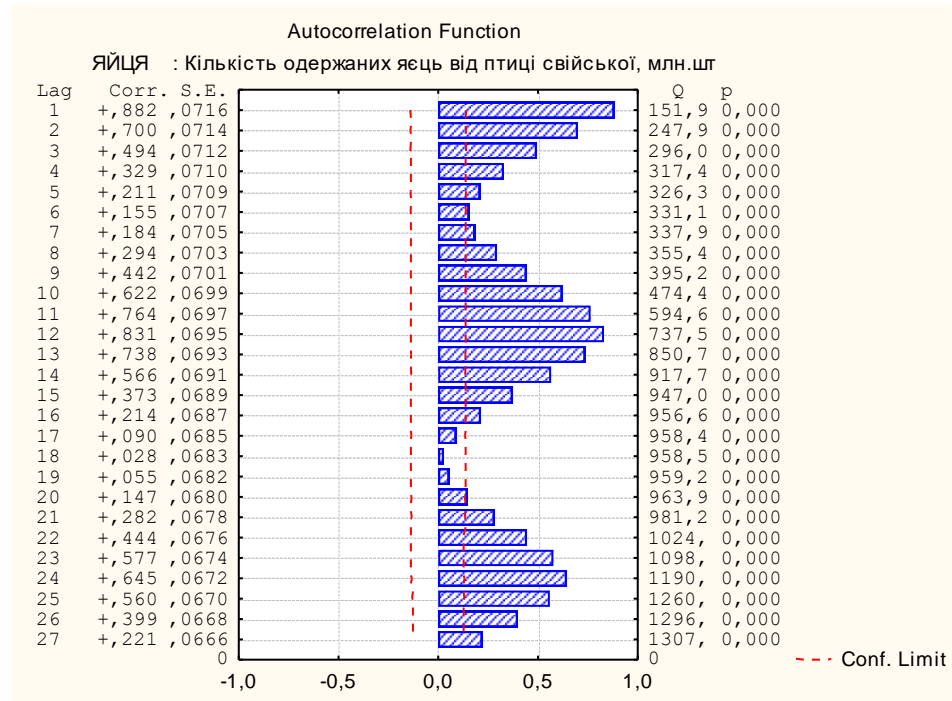

Рис. 4.7. Автокореляційна функція кількості яєць в Україні за 2003–2018 роки

Джерело: розраховано автором за [82]

За допомогою ARIMA побудовано відповідну модель, результати якої представлено у таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Модель динаміки реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні 2003–2018 роках та її параметри

Input: МЯСО : Реалізація на забій сільськогосподарських тв (Даніс)						
Transformations: ln(x)						
Model:(0,0,1)(6,0,0) Seasonal lag: 12 MS Residual= ,00963						
Param.	Asympt. Std.Err.	Asympt. t(184)	p	Lower 95% Conf	Upper 95% Conf	
Constant	5,347467	0,041161	129,9152	0,000000	5,266258	5,428676
q(1)	-0,316367	0,063538	-4,9792	0,000001	-0,441724	-0,191011
Ps(1)	0,731288	0,077423	9,4453	0,000000	0,578536	0,884040
Ps(2)	0,136086	0,092925	1,4645	0,144772	-0,047250	0,319423
Ps(3)	0,096745	0,094707	1,0215	0,308347	-0,090105	0,283596
Ps(4)	0,065986	0,097163	0,6791	0,497913	-0,125712	0,257684
Ps(5)	-0,072334	0,114860	-0,6298	0,529635	-0,298946	0,154278
Ps(6)	0,026440	0,096138	0,2750	0,783611	-0,163235	0,216115

Джерело: розраховано автором

Як можемо спостерігати, у в моделі наявні несезонна та сезонна компоненти, а також константа. Оцінимо точність побудованої моделі. Для адекватності моделі випадкова компонента має відповідати закону нормального розподілу.

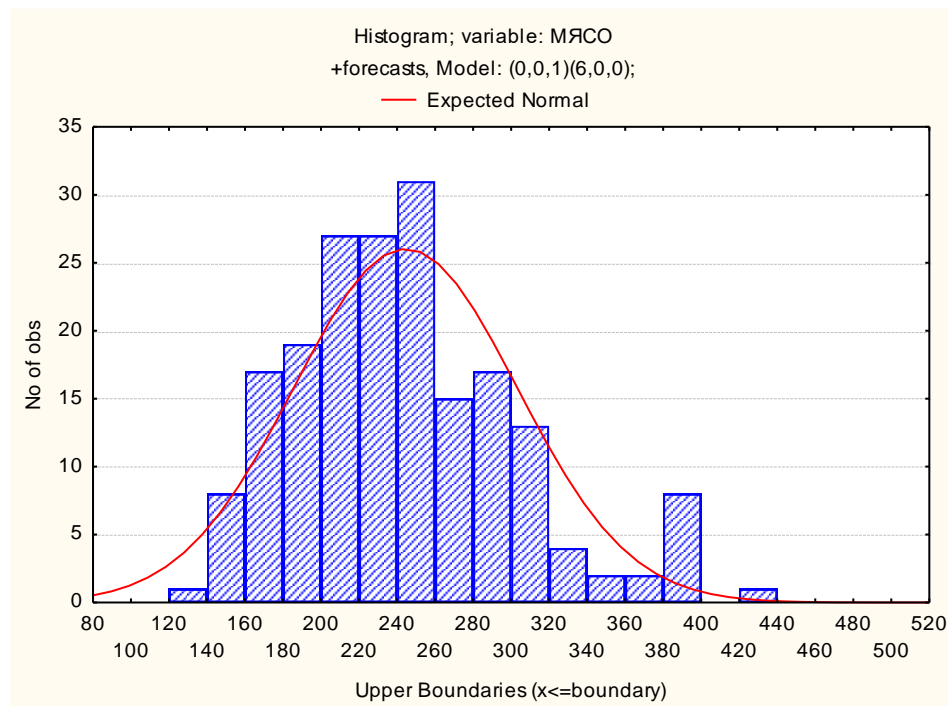

Рис. 4.8. Гістограма залишків в ARIMA-моделі

Джерело: побудовано автором

З рис. 4.11 спостерігаємо, що розподіл залишків моделі близький до нормального. Додатково проаналізуємо адекватність моделі за допомогою розташування графіка залишків на ймовірнісному графіку.

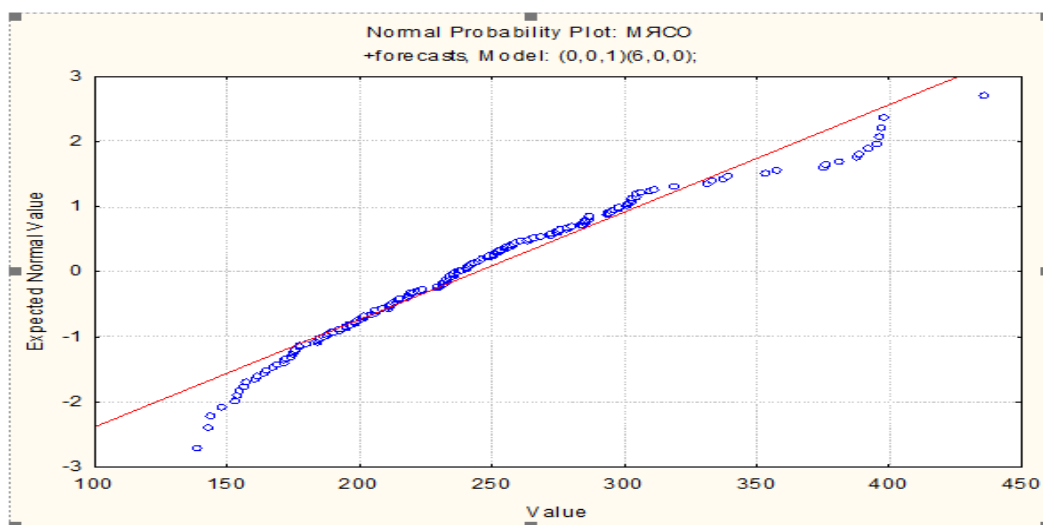

Рис. 4.9. Нормальний графік для залишків ARIMA-моделі

Джерело: побудовано автором

З рисунка 4.9 можемо спостерігати, що точки розташовані достатньо близько до прямої, що добре характеризує модель. Отже, побудована модель достатньо достовірна. З метою перевірки точності моделі з допомогою якої можна спрогнозувати наявні спостереження, будемо прогноз за першими 80 % значень на 20 %. У нашому випадку 80 % – це перші 154 місяці, 20 % – 38 місяців (рис. 4.10).

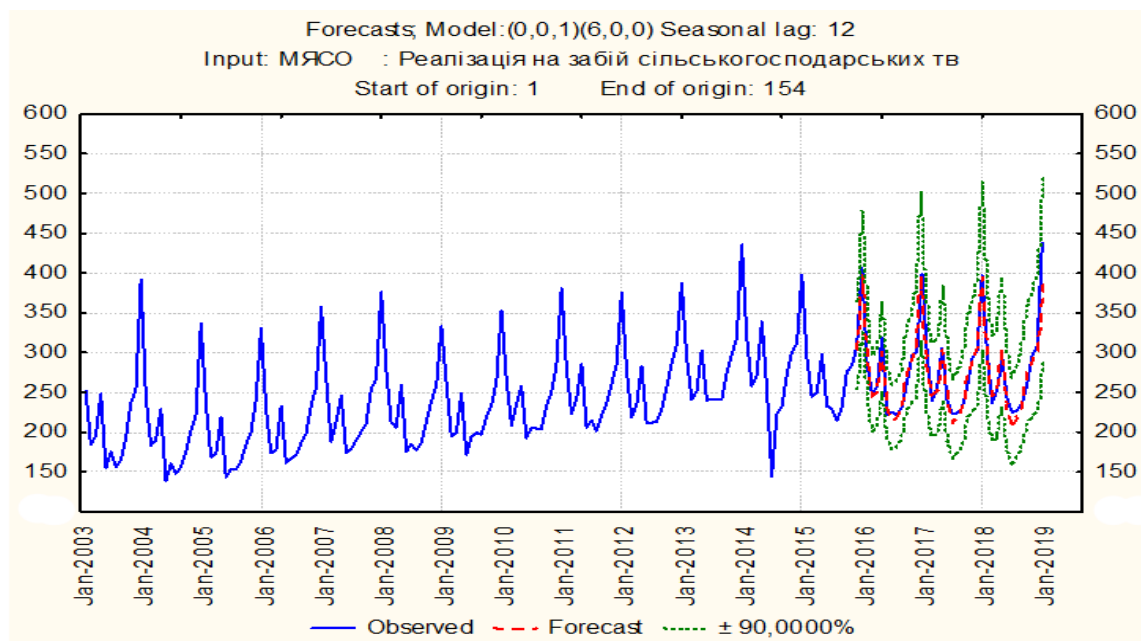

Рис. 4.10. Перевірка прогнозу реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні у 2003–2018 роках (80/20)

Джерело: побудовано автором

Як можемо спостерігати з рисунка 4.10, прогнозні дані дуже добре описують наявні реальні дані, причому на всьому горизонті прогнозування. Середня відносна відсоткова похибка дорівнює 1,14 %, що підтверджує точність прогнозу за цією моделлю часового ряду. Тому можемо робити прогноз на наступні 24 періоди (рис. 4.11).

Як можемо спостерігати з представленого дослідження, на графіках прогнозу червоним кольором позначено найімовірніший варіант прогнозу реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) і допустимі інтервали, в яких будуть прогнозні значення з імовірністю 90 %.

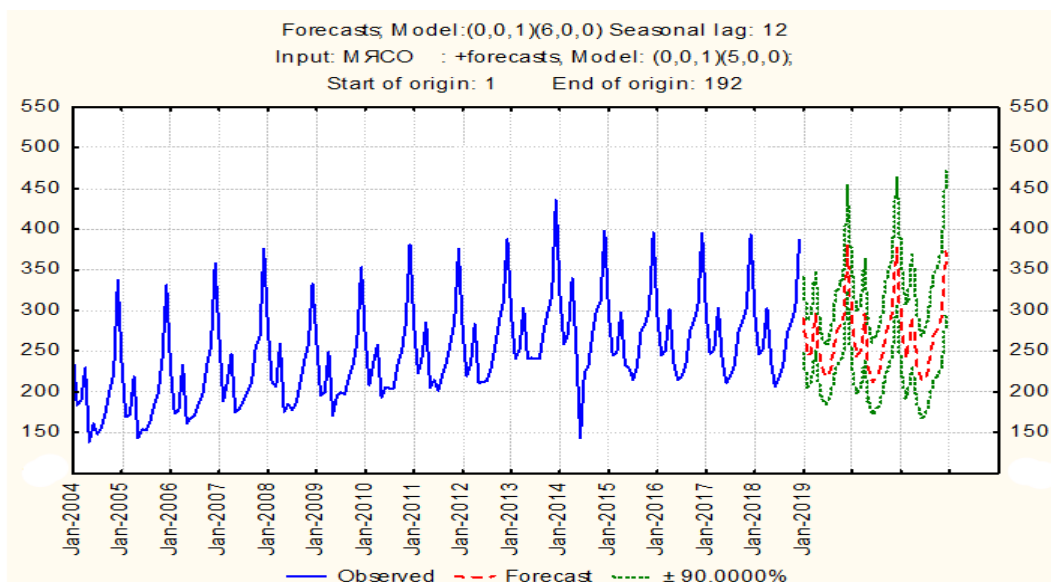

Рис. 4.11. Динаміка та прогноз обсягів реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі) в Україні у 2003–2021 роках

Джерело: побудовано автором

Це дає підстави зробити висновки не тільки про очікувані значення реалізації на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі), але і максимально та мінімально можливі значення, враховуючи які керівництво може здійснювати необхідне планування.

Аналогічні розрахунки проведено для виробництва молока, необхідні параметри представлені у табл. 4.6, рис. 4.12.

Таблиця 4.6

Модель динаміки виробництва молока в Україні у 2003–2018 роках та її параметри

Input: МОЛОКО : Виробництво молока, тис. т (Данісг) Transformations: ln(x) Model:(0,0,1)(6,0,0) Seasonal lag: 12 MS Residual= 1,2705						
Paramet.	Param.	Asympt. Std.Err.	Asympt. t(185)	p	Lower 95% Conf	Upper 95% Conf
q(1)	-0,813506	0,041028	-19,8282	0,000000	-0,894449	-0,732564
Ps(1)	0,881072	0,074711	11,7930	0,000000	0,733677	1,028468
Ps(2)	0,096644	0,098292	0,9832	0,326776	-0,097273	0,290561
Ps(3)	0,012497	0,098686	0,1266	0,899369	-0,182197	0,207191
Ps(4)	-0,002143	0,098454	-0,0218	0,982661	-0,196379	0,192094
Ps(5)	0,004559	0,098320	0,0464	0,963064	-0,189412	0,198531
Ps(6)	0,004993	0,077216	0,0647	0,948515	-0,147345	0,157330

Джерело: розраховано автором

Побудована модель для виробництва молока є достатньо достовірною з середньою відносною відсотковою похибкою 0,67%. Динаміка та прогнозні показники обсягів виробництва молока представлені на рис. 4.12.

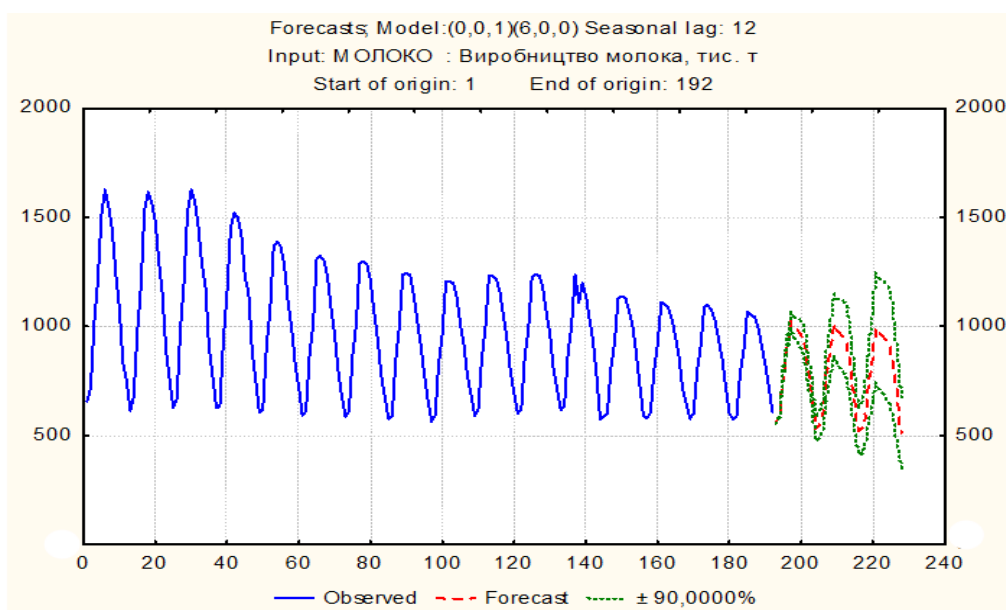

Рис. 4.12. Динаміка та прогноз виробництва молока в Україні у 2003–2021 роках

Джерело: побудовано автором

Для формування моделі динаміки кількості яєць, одержаних від птиці свійської в Україні у 2003–2018 роках проведено розрахунки, результати яких представлені у табл. 4.7, рис. 4.13.

Таблиця 4.7

Модель динаміки кількості яєць, одержаних від птиці свійської в Україні у 2003 – 2018 роках та її параметри

Paramet.	Input: ЯЙЦЯ : Кількість одержаних яєць від птиці свійської Transformations: ln(x) Model:(0,0,1)(4,0,0) Seasonal lag: 12 MS Residual= ,00621					
	Param.	Asympt. Std.Err.	Asympt. t(186)	p	Lower 95% Conf	Upper 95% Conf
Constant	6,817035	0,036630	186,1047	0,000000	6,744771	6,889299
q(1)	-0,636953	0,047068	-13,5327	0,000000	-0,729808	-0,544098
Ps(1)	0,957126	0,076731	12,4737	0,000000	0,805751	1,108502
Ps(2)	0,009022	0,103654	0,0870	0,930731	-0,195466	0,213511
Ps(3)	0,150681	0,110625	1,3621	0,174814	-0,067559	0,368921
Ps(4)	-0,141977	0,085524	-1,6601	0,098582	-0,310698	0,026744

Джерело: розраховано автором

Достатню достовірність побудованої моделі динаміки кількості яєць, одержаних від птиці свійської підтверджує середня відносна відсоткова похибка, яка складає 5,96 %.

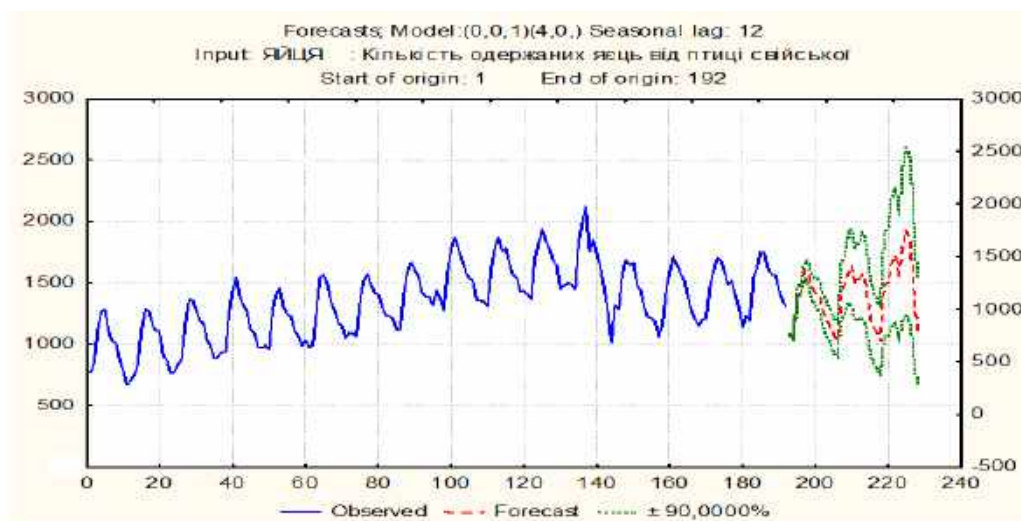

Рис. 4.13. Динаміка та прогноз кількості яєць, одержаних від птиці свійської в Україні у 2003–2021 роках

Джерело: побудовано автором

Зазначимо, що всі побудовані прогнози добре описують загальний тренд і враховують 12-лагову сезонність. Важливо зацентувати увагу на тенденціях, які виявлено у виробництві молока – значне спадання, що мало б привернути особливу увагу у разі стратегічного планування аграрного сектора економіки.

Прогнозовані обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва, зокрема реалізація на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі), виробництво молока та кількість яєць, одержаних від птиці свійської в Україні на 2019–2021 роки представлені у табл. 4.8.

Результати моделювання й прогнозування виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні за допомогою сезонної ARIMA-моделі можуть знайти своє практичне використання під час складання макроекономічних прогнозів виробництва аналізованих видів сільськогосподарської продукції.

**Прогнозовані значення динаміки основних видів продукції
тваринництва в Україні на 2019–2021 роки**

Місяць	Реалізація на забій сільськогосподарсь- ких тварин (у живій масі), тис. т			Виробництво молока, тис. т			Кількість яєць, одержаних від птиці свійської, млн шт.		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Січень	305,1	302,0	301,1	554,7	545,7	536,8	1081,4	1085,5	1093,8
Лютий	237,1	237,6	236,5	600,8	591,1	581,4	1037,3	1033,1	1024,7
Березень	251,8	252,8	251,7	767,7	755,3	743	1392,0	1425,8	1496
Квітень	293,4	295,5	292,6	901,6	886,9	872,5	1471,2	1481,5	1502,2
Травень	237,7	237,8	238,9	1026, 7	1010	993,6	1604,4	1622	1657,9
Червень	232,4	226,9	227,1	999	980,8	964,4	1601,0	1642	1727,1
Липень	226,3	226,5	226,2	981,5	965,5	949,8	1465,7	1487,9	1533,4
Серпень	234,7	234,0	233,7	961,6	946,0	930,6	1416,4	1531,6	1790,7
Вересень	260,3	258,6	258,2	934,9	919,7	904,7	1414,6	1569	1930,2
Жовтень	293,0	292,9	291,2	783,5	770,8	758,2	1292,6	1450,7	1827,4
Листопад	304,9	302,9	302,2	696,3	685,	673,8	1205,5	1312,6	1556,1
Грудень	424,2	417,6	415,6	529,8	521,2	512,7	1156,4	1137,2	1099,7

Джерело: розраховано автором

Тож, є підстави до висновку, що прогнозування параметрів розвитку рослинницької і тваринницької галузей обумовлюється необхідністю науково-практичного обґрунтування стратегічних напрямів та пріоритетів державної аграрної політики, передбачення очікуваних результатів впровадження конкретних інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора та визначення потреби в різних видах ресурсів для формування інституціонального середовища сталого розвитку аграрного сектора, зміцнення економічної безпеки держави.

4.2. Пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора економіки

Україна володіє значним потенціалом в аграрному секторі економіки, що зумовлено наявністю сприятливих природно-кліматичних умов, вигідним географічним й логістичним розташуванням, високою родючістю ґрунтового покриву, потужним людським капіталом сільських територій з усталеними традиціями господарювання населення, що сформувалися історично. Водночас, ефективність використання наявного потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки є недостатнім, з огляду на результати його функціонування у системі господарських відносин національної економіки. Зокрема, слабо задіяними є можливості природно-ресурсних потужностей, недостатнім рівнем розвитку характеризується тваринницька галузь, низькою є частка продукції з високою доданою вартістю, обмеженими параметрами розвитку характеризується харчова й переробна галузі аграрного сектора економіки, надмірною є сировинна спрямованість вітчизняного аграрного експорту, незадіяними є резерви становлення горизонтально-вертикальних інтеграційних аграрних кластерів, досі несформованим залишається ринок обігу земель сільськогосподарського призначення.

На наш погляд, такі передумови ускладнюють процеси ефективної реалізації потенціалу вітчизняного аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України, що активізує ризики та загрози останньої, які формалізуються в поглибленні ірраціонального природокористування, посиленні галузевих дисбалансів, погіршенні матеріально-технічної оснащеності та інфраструктурного забезпечення аграрного сектора, погіршенні якості людського капіталу в сільській місцевості, посиленні процесів стагнації соціально-економічного розвитку вітчизняних сільських територій тощо. У цьому контексті, актуалізується необхідність обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку й реалізації потенціалу аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки України.

У процесі розроблення пріоритетних напрямів розвитку потенціалу аграрного сектора національної економіки доцільним є орієнтація на врахування:

1) наявної специфіки глобалізаційних тенденцій розвитку та лібералізації світового аграрного ринку в контексті переорієнтації експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора економіки на ринки країн Європейського Союзу та Азії;

2) усталеної галузевої спеціалізації аграрного сектора економіки, особливостей наявної структури розподілу виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі основних категорій виробників і сформованих традицій господарювання сільського населення;

3) ресурсних можливостей та перспектив структурно-інноваційної техніко-технологічної модернізації суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки в умовах системних трансформацій та реформування національної економіки;

4) забезпечення об'єктивної необхідності узгодження стратегічних, тактичних і оперативних цілей у процесі структурної перебудови аграрного сектора економіки з метою мінімізації ризиків виникнення ймовірних протиріч, протистоянь і конфліктів між представниками різних ієрархічних рівнів управління національною економікою;

5) результатів проектного моделювання перспективних параметрів розвитку світового аграрного ринку в умовах загострення дефіциту продовольства, зумовлених зростанням загальної чисельності населення на землі;

6) поглиблення ризиків і загроз ірраціонального природокористування в сільському господарстві, що обумовлені тотальною інтенсифікацією практики господарювання, стратегічною орієнтацією на максимізацію обсягів отриманого прибутку в аграрному секторі економіки, порушенням науково-обґрунтованих рекомендацій організації виробничо-господарських процесів;

7) об'єктивної доцільності в подоланні структурно-виробничих і галузевих дисбалансів функціонування аграрного сектора економіки в контексті завершення трансформаційних процесів у галузі;

8) недосконалості інституційного середовища аграрного сектора економіки та несформованості ринку обігу земель сільськогосподарського призначення;

9) тінзації виробничо-господарських процесів в аграрному секторі економіки;

10) активізації проявів й поширення практики рейдерських захоплень майна аграрних суб'єктів господарювання, що не лише посилює ризики ведення виробничо-господарської діяльності в галузі, але й ускладнює формування сприятливого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки.

Фактична незавершеність аграрної реформи в Україні та затяжні трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки зумовили до формування ірраціонального розподілу прав власності на засоби виробництва в аграрному секторі між основними суб'єктами господарювання. Це призвело не лише до появи структурно-галузевих дисбалансів виробництва сільськогосподарської продукції між основними категоріями виробників останньої, але й зумовило появу деструктивних процесів функціонування аграрного сектора економіки, ускладнення гарантування ведення добросовісної конкуренції в галузі, надмірної концентрації ресурсних потужностей в користуванні одного власника, зниження соціальної спрямованості суб'єктів господарювання, поглиблення проблеми ірраціонального природокористування та виснаження природно-ресурсного потенціалу вітчизняних сільських територій.

Знижує параметри ефективності використання та нарощування потенціалу вітчизняного аграрного сектора України недостатній рівень інвестиційної привабливості останнього, що зумовлено дестабілізуючим впливом низки деструктивних чинників, серед яких відсутність надійних механізмів гарантування прав інвестора та захисту приватної власності на засоби

виробництва, незавершена реформа судочинства, лобіювання комерційних інтересів представників потужного агробізнесу в органах державної влади, загострення проявів рейдерських захоплень майна суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки.

Стримує реалізацію потенціалу аграрного сектора економіки відсутність в Україні раціонально організованого ринку земель сільськогосподарського призначення. Це формує спектр дестабілізуючого впливу ризиків і загроз, серед яких поглиблення процесів ірраціонального використання сільськогосподарських угідь і зниження рівня їх родючості, перешкоджання впровадження довгострокових інвестиційних проектів в аграрній сфері, реалізація корупційних схем зміни цільового призначення сільськогосподарських угідь, розвиток тіньового ринку землі, використання інструменту емфітевзису для фактичного придбання сільськогосподарських угідь. Проблема несформованості ринку обігу земель сільськогосподарського призначення дестабілізує процеси забезпечення не лише економічної, але й національної безпеки держави у зв'язку з ризиками надмірної концентрації площ сільськогосподарських угідь у власності однієї особи, придбання землі іноземцями, часткової монополізації окремих сегментів аграрного ринку.

Водночас проблемним аспектом є нерозвиненість вертикально-інтегрованих структур формування сполучних ланцюгів створення доданої вартості в аграрній сфері, що перешкоджає зміцненню конкурентних переваг вітчизняного аграрного сектора економіки як на внутрішньому, так і зовнішньому продовольчому ринках. Ускладнює становлення процесів ефективної реалізації потенціалу аграрного сектора нерозвиненість мережі об'єктів логістичного забезпечення, що стримує вихід суб'єктів господарювання на продовольчий ринок, активізує появу на ринку надмірної кількості посередницьких структур, максимізує трансакційні витрати господарюючих суб'єктів аграрного сектора економіки, знижує оперативність виробничо-господарських процесів і посилює інертний характер функціонування останніх,

поглиблює дисбаланси розвитку аграрного сектора як на галузевому, так і регіональному рівнях.

Загострює проблему становлення засад раціонального природокористування в аграрному секторі економіки посилення екологічних дисбалансів його розвитку, що зумовлено порушенням науково-обґрунтованих положень господарювання та виробництва сільськогосподарської продукції (агротехнічні вимоги вирощування сільськогосподарських культур, система сівозмін, інноваційні технології обробітку ґрунту та догляду за посівами), дисбалансами розвитку рослинницької і тваринницької галузей, що обмежує параметри внесення органічних добрив у ґрунт і стримує відтворення природної родючості останнього, тотальною інтенсифікацією виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі, посиленням антропогенного навантаження на екосистеми сільських територій, недостатнім рівнем відповідальності власників суб'єктів господарювання в аграрному секторі за можливі наслідки поглиблення економічних дисбалансів, мізерними розмірами штрафів й санкцій за порушення норм екологічного законодавства.

Враховуючи формування вектора євроінтеграційних процесів в Україні, нарощення масштабів реалізації потенціалу аграрного сектора економіки має відбуватися в контексті підвищення економічної, соціальної та екологічної ефективності його функціонування. Передусім, це передбачає не лише пошук і залучення незадіяних резервів покращення ресурсної підтримки аграрного сектора економіки, але й гарантування соціальної та екологічної справедливості розподілу матеріальних благ в аграрній сфері між її ключовими суб'єктами та сільським населенням. Забезпечення дотримання такого балансу дасть змогу:

- по-перше, оптимізувати галузево-функціональний розподіл ресурсного базису між учасниками аграрного ринку;
- по-друге, посилити рівень відповідальності серед виробників сільськогосподарської продукції за процеси використання природних потужностей вітчизняних сільських територій;

- по-третє, підвищити мотиваційні механізми та зацікавленість сільського населення щодо організації громадського контролю за безпечністю ведення виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі економіки;
- по-четверте, мінімізувати наявний диспаритет доходів між сільським і міським населенням;
- по-п'яте, спрямувати частку отриманого прибутку в аграрному секторі на фінансування реалізації інфраструктурних та інноваційно-екологічних проектів у сільській місцевості;
- по-шосте, мінімізувати ризики загострення проявів екологічних дисбалансів господарювання й антропогенного навантаження на природні екосистеми в сільській місцевості;
- по-сьоме, підвищити системність процесів формування економічної безпеки аграрного сектора економіки та держави загалом;
- по-восьме, забезпечити дотримання принципів збалансованого природокористування в контексті становлення засад сталого розвитку національної економіки та держави.

Очевидно, що розвиток потенціалу аграрного сектора економіки України передбачає незворотні поглиблення інтенсифікації сільськогосподарського виробництва й техніко-технологічної модернізації його галузевих підкомплексів, що в сукупності несе ризики скорочення кількості зайнятих в аграрному секторі та загострення проблеми безробіття в сільській місцевості. У зв'язку з цим, проектування пріоритетних напрямів реалізації потенціалу аграрного сектора економіки України має відбуватися з дотримання стратегічної спрямованості на врахування інтересів сільського населення, а також підвищення його участі й ролі при прийнятті управлінських рішень в аграрній сфері. В цьому аспекті важливим є орієнтація на активізацію самозайнятості сільського населення у сфері агробізнесу, розвиток практики обслуговуючої кооперації в сільській місцевості, підтримку виробництва нішових видів аграрної продукції, розвиток аграрного дорадництва та сфери надання сільськогосподарських послуг,

деконцентрацію виробничих потужностей в аграрному секторі економіки та гарантування високого рівня добросовісної конкуренції на аграрному ринку.

На наш погляд, підвищення ефективності реалізації потенціалу аграрного сектора економіки України передбачає доцільність дотримання стратегічної орієнтації на досягнення таких пріоритетів:

1) подолання структурно-виробничих диспропорцій розвитку аграрного сектора, збалансування галузевого виробництва сільськогосподарської продукції за основними категоріями виробників, формування механізмів і стимулів щодо завершення трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки;

2) покращення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки, популяризація конкурентних переваг останнього на внутрішньому та зовнішньому інвестиційних ринках, гарантування захисту прав та інтересів потенційного інвестора;

3) формування інституційного базису для поетапного впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, подолання проявів практики тіньового обігу сільськогосподарських угідь, мінімізація ризиків надмірної концентрації землі у користуванні одного власника;

4) зменшення рівня сировинної спрямованості аграрного сектора, диверсифікація його виробничо-господарської діяльності та формування замкнутих циклів виробництва аграрної продукції з високою доданою вартістю;

5) розбудова мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, покращення логістичної підтримки виробничо-господарської діяльності аграрного сектора економіки, посилення інтеграції вітчизняних логістичних шляхів у систему інфраструктури світового аграрного ринку;

6) розвиток кадрового забезпечення вітчизняного аграрного сектора економіки, підвищення інтелектуально-кадрової складової аграрного сектора економіки, вдосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів, подолання стагнаційних процесів розвитку людського капіталу в сільській місцевості;

7) усунення екологічних дисбалансів розвитку аграрного сектора України, узгодження ресурсних потужностей з екологічними ризиками функціонування та організація засад раціонального природокористування;

8) посилення охорони земель сільськогосподарського призначення, запобігання процесам деградації ґрунтового покриву, забезпечення відтворення та збереження родючості сільськогосподарських угідь.

Досягнення визначених стратегічних пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки України передбачає доцільність комплексного впровадження таких заходів:

– реалізація інструментів збалансування галузево-виробничих диспропорцій аграрного сектора на засадах формування мотиваційних механізмів і стимулів щодо розвитку, насамперед, тваринницької галузі (м'ясне та молочне скотарство, свинарство, птахівництво), імплементації засобів державної фінансової підтримки для будівництва тваринницьких ферм, відшкодування частини вартості кредитних ресурсів, виділених на придбання обладнання для догляду за сільськогосподарськими тваринами, надання адресних дотацій на утримання великої рогатої худоби, стимулювання суб'єктів господарювання щодо орієнтації їх на диверсифікацію господарської діяльності в аграрному секторі, впровадження механізмів подолання галузевих диспропорцій розвитку аграрного сектора в просторово-територіальному вимірі з урахуванням специфіки наявного природно-ресурсного потенціалу сільських територій, усталених традицій аграрного господарювання в регіоні та особливостей географічного розташування останнього;

– поліпшення структури суб'єктного розподілу основних категорій виробників сільськогосподарської продукції на засадах орієнтації на досягнення двох стратегічних векторів: перший, передбачає деконцентрацію виробничих потужностей у структурах агрохолдингового типу (мінімізація можливостей проявів монополізації окремих сегментів аграрного ринку, посилення соціальної відповідальності агрохолдингів і спонукання останніх до реалізації масштабних соціальних проєктів, унеможливлення концентрації надмірної кількості

сільськогосподарських угідь у користуванні одного власника, у тому числі через залучення інструменту дочірніх компаній, посилення податкового навантаження на агрохолдингові структури); другий, спрямований на зменшення частки господарств населення у структурі виробництва валової продукції, шляхом реалізації мотиваційних механізмів і стимулів у членів господарств населення до юридичної реєстрації останніх, як фермерських господарств чи малих сільськогосподарських підприємств, підтримки розвитку інтеграційних і кооперативних процесів у сільському господарстві, збільшення частки товарної продукції, роз'яснення серед сільського населення наявних конкурентних переваг і можливостей у випадку юридично формалізованого господарювання, а також інформування щодо соціальних ризиків ведення виробничої діяльності як незареєстровані суб'єкти господарювання тіньового сектора економіки;

– забезпечення неухильного дотримання базових засад ведення добросовісної конкуренції на аграрному ринку серед основних категорій виробників сільськогосподарської продукції через реалізацію інструментів ринкового партнерства, удосконалення інституційного базису регулювання відносин між контрагентами, посилення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного бізнесу, стимулювання поширення практики реалізації спільних ринкових проектів, підвищення штрафів і санкцій за прояви порушення правових норм антимонопольного законодавства України, унеможливлення виникнення, так званих, змов на ринку між потужними виробниками аграрної продукції, диверсифікації джерел доступу до закупівлі мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів, засобів догляду за рослинами, елітного насіння, племінних порід сільськогосподарських тварин тощо;

– використання механізмів та інструментів покращення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки, що передбачає посилення його конкурентних позицій, популяризацію можливостей та резервів нарощування його природно-ресурсного потенціалу серед ключових суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку, поширення реалізації успішних практик і проектів державно-приватного партнерства в інвестиційній сфері, формування

мотиваційних механізмів і стимулів у керівництва господарюючих суб'єктів вітчизняного аграрного сектора економіки щодо реінвестиції частки отриманого прибутку від збуту аграрної продукції та надання послуг, посилення ділової активності та підтримка можливостей аграрних підприємств щодо залучення інвестиційних ресурсів на фондовому ринку, стимулювання розвитку мережі об'єктів інвестиційної інфраструктури аграрного сектора економіки (інвестиційні біржі, фінансові установи, кредитні спілки, інвестиційно-консалтингові служби), пошуку можливостей щодо залучення інвестиційних ресурсів із джерел надання міжнародної грантової допомоги, популяризації в засобах масової інформації успішних практик реалізації масштабних інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки;

– неухильне та послідовне гарантування дотримання прав інвестора на засадах удосконалення інституційного базису регулювання інвестиційної сфери аграрного сектора економіки, проведення судової реформи, реалізації комплексу силових правоохоронних заходів щодо унеможливлення прояву рейдерських атак на виробничо-господарські процеси аграрних суб'єктів господарювання, імплементації структурно-системних змін стосовно організації прикладних засад функціонування інвестиційного ринку, реалізації засобів налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади, суб'єктами аграрного бізнесу та представниками потужних інвестиційних компаній, поширення практики періодичного проведення спеціалізованих міжнародних аграрних інвестиційних форумів, конференцій, ярмарок, у тому числі із залученням представників громадського сектора та науково-технічної сфери;

– системне подолання інституційних бар'єрів та інституційних пасток на шляху впровадження ринку обігу земель сільськогосподарського призначення, шляхом завершення процесу інвентаризації та кадастрового оцінювання сільськогосподарських угідь, формування комплексного інституційного базису регулювання земельних відносин в аграрному секторі економіки, проведення інформаційної кампанії серед населення щодо наявності дестабілізуючого впливу ризиків і загроз несформованості ринку земель сільськогосподарського

призначення, усунення інституційних прогалин у питанні врегулювання земельних спорів між суб'єктами аграрних відносин, подоланні наявного лобі в органах державної влади щодо блокування поетапного впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення;

– проектування та розроблення пріоритетної компромісної моделі функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, яка б максимально задовольняла інтереси всіх суб'єктів аграрного сектора економіки, гарантувала формування базисних передумов для нівелювання загроз економічній та національній безпеці на засадах врахування таких структурних аспектів, як унеможливлення купівлі сільськогосподарської землі іноземцями, обов'язкового встановлення максимального обсягу володіння земельним банком, реалізація механізмів моніторингу і контролю використання сільськогосподарських угідь на умовах дотримання вимог раціонального природокористування;

– протидія системним проявам функціонування незаконного тіньового ринку обігу сільськогосподарських угідь, шляхом унеможливлення зміни цільового призначення останніх, боротьби з практикою фактичної прихованої купівлі-продажу земельних ділянок на засадах використання інструментів емфітевзису та довгострокових договорів оренди, реалізації правоохоронних заходів і впровадження практики доведення до судових рішень справ, пов'язаних із незаконним захопленням землі сільськогосподарського призначення, впровадження практики обов'язкового нотаріального оформлення договорів оренди сільськогосподарських угідь у населення, протидія поширенню усталеної практики натуральної форми розрахунків за користування сільськогосподарськими паями, вилучення в судовому порядку земельних ділянок, що були отримані з порушенням норм чинного законодавства;

– організаційно-економічної підтримки для горизонтальної та вертикальної диверсифікації господарської діяльності в аграрному секторі економіки в контексті мінімізації ризиків економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях на засадах імплементації механізмів освоєння нових видів

виробничо-господарської діяльності, впровадження інноваційних технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, зниження рівня сировинної спрямованості вітчизняного аграрного сектора економіки, стимулювання створення доданої вартості на засадах диверсифікації виробництва, імплементації передових практик світового досвіду становлення диверсифікованих господарських комплексів в аграрному секторі;

– застосування інструментів формування замкнутих циклів виробництва аграрної продукції, що характеризується високою доданою вартістю, шляхом стимулювання становлення та розвитку потужних регіональних аграрно-індустріальних кластерів, технологічних парків, спеціалізованих бізнес-інкубаторів, побудови соціально-психологічних механізмів активізації розвитку кооперативних та інтеграційних структур горизонтально-вертикального типу із замкнутим циклом виробництва та реалізації аграрної продукції, державної підтримки закупівлі техніко-технологічного обладнання переробки сільськогосподарської сировини через відшкодування відсоткових ставок за кредитами, імплементацію практики встановлення пільгових періодів дисконту на оподаткування для слабкорозвинених переробних галузей, запровадження мораторію на проведення планових контрольних перевірок з боку органів державної влади для новостворених суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки на початкових етапах їх функціонування;

– стимулювання процесів покращення інфраструктурного забезпечення функціонування аграрного сектора економіки на засадах удосконалення логістичної підтримки останнього, що передбачає доцільність орієнтації на розбудову мережі дорожньо-транспортного сполучення, розвиток можливостей залучення й використання потужностей залізничного, річкового та морського видів транспорту, узгодження матеріальних і нематеріальних логістичних потоків аграрного сектора економіки з можливостями та пріоритетами розвитку об'єктів його інфраструктурного забезпечення, розбудови в регіонах мережі оптових аграрних ринків і бірж, підтримки розвитку складських та елеваторних потужностей аграрного сектора економіки, розбудови регіональної мережі

потужних аграрно-логістичних хабів, відкриття оптових продовольчих ринків у регіонах, полегшення доступності виходу малих сільськогосподарських підприємств на аграрний ринок;

– підтримки інтеграції логістичних систем вітчизняного аграрного сектора економіки у систему інфраструктурного забезпечення світового аграрного ринку, шляхом підтримки розвитку міжнародних комунікаційних взаємозв'язків, відкриття нових міжнародних пунктів пропуску на державному кордоні, розвитку мережі митних постів у регіонах, автоматизації процесів митного оформлення вантажів і мінімізації людського втручання, активізації підписання на урядовому рівні угод щодо входження об'єктів вітчизняної дорожньо-транспортної системи у структуру міжнародних транспортних коридорів, підтримки й стимулювання розвитку транскордонного співробітництва, реалізації спільних міжнародних інфраструктурних логістичних проектів;

– підвищення ефективності використання кадрового потенціалу аграрного сектора економіки на засадах покращення рівня освіченості серед сільського населення, подолання негативних тенденцій трудової міграції населення із сільських на урбанізовані території, запровадження обов'язкової практики підвищення кваліфікації та підготовки кадрів суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, посилення ролі кадрових служб у процесах розвитку професійних компетенцій працівників сільськогосподарських підприємств, розбудови мережі спеціалізованих центрів підготовки й навчання фермерів у регіонах, реструктуризації існуючих підходів до організації мотивації праці в сільському господарстві через збалансування використання її матеріальних і нематеріальних інструментів, встановлення трудових квот для працевлаштування в аграрному секторі молодих спеціалістів без обов'язкової наявності досвіду одразу після закінчення закладу вищої освіти, розширення можливостей для практичного стажування студентів аграрних закладів вищої освіти (ЗВО) у процесі навчання шляхом підтримки розвитку дуальної системи освіти;

- імплементація механізмів та інструментів становлення засад раціонального природокористування й збереження відтворювальних потужностей природних екосистем для прийдешніх поколінь, що передбачає дотримання науково-обґрунтованих підходів до організації аграрного виробництва, неухильного дотримання системи сівозмін з метою забезпечення підтримки на належному рівні гумусу, стимулювання та підтримки розвитку органічного землеробства, поширення практики страхування екологічних ризиків у випадку настання форс-мажорних ситуацій, зумовлених виникненням стихійних екологічних лих і катастроф, формування інституційного базису для посилення рівня відповідальності за порушення чинних норм екологічного законодавства, підняття ставок екологічних зборів і штрафів, впровадження ресурсоощадних технологій замкнутого типу виробництва, які забезпечують можливість організації безвідходного виробництва в процесі господарювання, наближення спеціалізації аграрного виробництва відповідно до специфіки природно-ресурсного потенціалу конкретного регіону;

- у сфері землекористування сільськогосподарських угідь на засадах оптимізації структури посівних площ відповідно до вимог і специфіки розташування виробничо-господарських потужностей у конкретній природно-кліматичній зоні, проведення зрошувальних, осушувальних і меліоративних заходів, оптимізації рівня розораності сільськогосподарських угідь, посилення моніторингу за використанням у процесі господарської діяльності отрутохімікатів, забезпечення балансу при внесенні мінеральних та органічних добрив, організації системного агрохімічного обстеження ґрунтів, що перебувають у потенційних зонах ризику, використання інструментів консервації сільськогосподарських угідь, проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, впровадження дієвих механізмів громадського контролю за дотриманням законодавства в сфері охорони земельних ресурсів.

На наш погляд, реалізація розроблених заходів щодо імплементації визначених пріоритетів функціонування аграрного сектора економіки (рис. 4.14)

забезпечить формування ресурсних резервів для зміцнення економічної безпеки України.

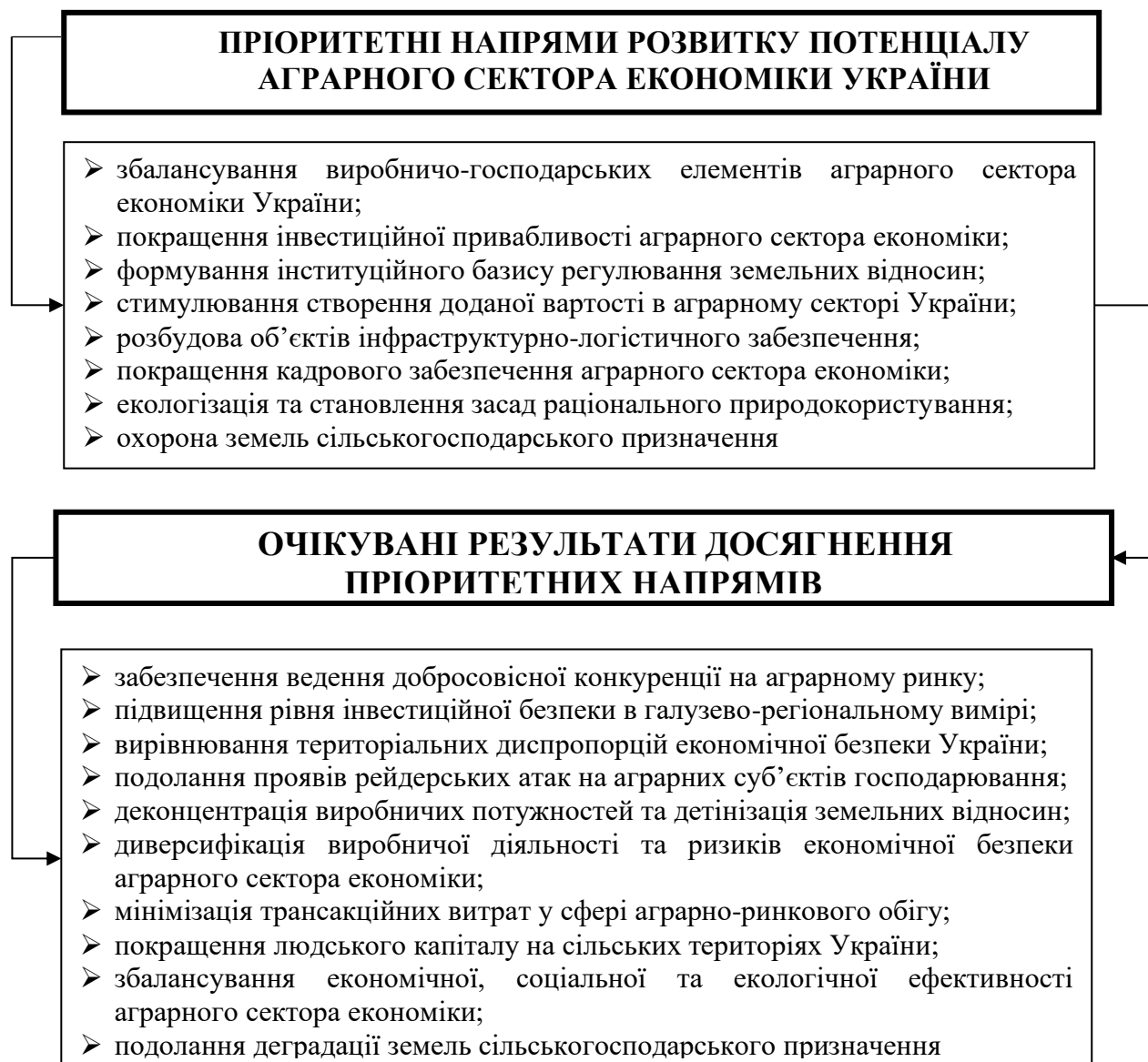

Рис. 4.14. Очікуваний ефект імплементації пріоритетних напрямів розвитку потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Отже, забезпечення орієнтації на досягнення визначених стратегічних пріоритетів розвитку потенціалу аграрного сектора економіки України сформує передумови для зростання параметрів ефективності реалізації цього потенціалу, підвищення його конкурентних позицій, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, активізації темпів розширеного відтворення аграрного сектора, що в сукупності гарантуватиме зміцнення економічної безпеки України.

4.3. Інституційне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки

Недосконалість і нерозвиненість інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора вимагає досягнення стратегічної мети та реалізації завдань державної аграрної політики, що допоможе сформувати низку структурних реформ. Водночас важливим є врахування регіонально-галузевих особливостей розвитку аграрного сектора, які повною мірою дадуть змогу оцінити й реалізувати його виробничо-ресурсний потенціал, наростити обсяги аграрного виробництва, підвищити конкурентоспроможність аграрної продукції, забезпечити інноваційно-інвестиційну привабливість аграрного сектора, забезпечити соціальні умови розвитку села і сільських територій, створити умови для адаптації стандартів та інституційних вимог до міжнародних. Також важливо розробити адекватні заходи поліпшення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки на основі удосконаленої системи ключових правил, що підвищить рівень узгодженості цього механізму з діючою системою забезпечення економічної безпеки держави та мінімізує дестабілізуючий вплив ризиків і загроз на процеси сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки.

Вирішення значної кількості проблем, які формують диспаритет між інституційним забезпеченням і сталим розвитком аграрного сектора, потребує створення інституційного базису, який повинен охоплювати якісно-дієві інституції та впорядкувати галузеві інститути, що забезпечують розвиток аграрного сектора економіки.

Зазначимо, що визначення категорії «сталий розвиток» щодо аграрного сектора економіки вперше було сформоване 1996 року в матеріалах, прийнятих на сесії Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН у Римі в такому тлумаченні: «Головним завданням Програми сталого сільського господарства і сільського розвитку є підвищення рівня виробництва продуктів харчування і забезпечення продовольчої безпеки. Вирішення цього завдання потребує

підтримки освітніх ініціатив, використання економічних інновацій та розвиток прийнятних нових технологій, забезпечуючи таким чином стабільний доступ до продуктів харчування, які відповідають потребам людини в поживних елементах; доступ до них для бідних груп населення; розвиток товарного виробництва; скорочення безробіття і підвищення рівня доходів з метою боротьби з бідністю; управління природними ресурсами і захист довкілля» [345].

При цьому сьогодні сталий розвиток аграрного сектора безпосередньо пов'язаний зі зростанням виробництва продуктів харчування, ефективним використанням економічних та інтелектуальних ресурсів, підвищенням добробуту й якості життя сільського населення, стабільним і збалансованим природокористуванням. І лише за умови збалансованості економічної, соціальної та екологічної складових можливим є забезпечення сталого розвитку аграрного сектора на тривалий період часу.

Розроблення ціннісних орієнтирів сталого розвитку в умовах посилення глобалізаційних процесів зумовлює розроблення інноваційних підходів, які стануть стимулюючим чинником реалізації Концепції сталого розвитку аграрного сектора на майбутні десятиліття. Зазначимо, що для цього є всі передумови, які були визначені у підсумкових документах Конференцій ООН у Ріо-де-Жанейро 1992 року та Йоганнесбурзі 2002 року, і за якими відповідальність за реалізацію «Порядку денного на ХХІ ст.» несуть національні уряди. У цьому документі в якості програми світового співробітництва сталий розвиток пов'язано з гармонійним досягненням таких цілей: високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для усіх народів світу; задоволення потреб людини і збереження сталого розвитку протягом тривалого періоду [321].

У 2015 році в Нью-Йорку за підсумками роботи 70-ї сесії Генеральної асамблеї ООН 193 держави-члени одностайно прийняли глобальну програму сталого розвитку (Agenda for Sustainable Development), у межах якої визначено 17 цілей та 169 показників для забезпечення сталого розвитку людства до 2030 року. Серед стратегічних цілей програми визначено такі: 1) боротьба з бідністю;

2) подолання голоду та забезпечення продовольчої безпеки; 3) організація доступної системи охорони здоров'я; 4) гарантування доступної та якісної освіти; 5) забезпечення гендерної рівності; 6) збереження та раціональне використання питної води; 7) розвиток доступної та безпечної енергетики; 8) забезпечення економічного зростання та гідних умов праці; 9) розвиток індустріалізації, інновацій та інфраструктури; 10) подолання суспільної нерівності; 11) збалансований розвиток населених пунктів і територіальних громад; 12) організація моделей раціонального споживання та виробництва; 13) боротьба зі зміною клімату та його наслідками; 14) збереження та раціональне використання водних екосистем; 15) збереження біорізноманіття та подолання деградації земель; 16) забезпечення миру, справедливого правосуддя та розвиток інституційного середовища; 17) активізація глобального партнерства в інтересах сталого розвитку [370].

Серед пріоритетних цілей сталого розвитку ООН для України, зокрема, ціль 2. «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування, сприяння сталому розвитку сільського господарства». З огляду на важливість даної цілі визначено такі завдання: 1) забезпечення до 2030 року середньодушового споживання основних видів продовольства українцями на рівні науково обґрунтованих норм (зокрема, споживання м'яса на рівні 80 кг на особу, молока – 380 кг, риби – 20 кг); 2) вжиття заходів для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки; 3) досягнення до 2030 року частки витрат населення на продовольство у загальних витратах домогосподарств на рівні 40 % [321].

Після визначення вказаних цілей країни-члени ООН переглянули та адаптували основні завдання відповідно до стратегічних пріоритетів сталого розвитку. Тому Україна 15 вересня 2017 року представила національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка містить результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку [321]. Однією із представлених стратегічних цілей, яка безпосередньо стосується розвитку та функціонування аграрного сектора, є подолання голоду та розвиток сільського господарства. З метою

реалізації цієї цілі визначено завдання та індикатори, а також розроблено рекомендації, які враховують національний розвиток економіки України.

Стратегічна ціль сталого розвитку України «Подолання голоду та розвиток сільського господарства» визначає такі завдання та індикатори як:

- забезпечення доступності збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення;
- підвищення вдвічі продуктивності аграрного сектора, насамперед шляхом використання інноваційних технологій;
- забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, насамперед завдяки використанню інноваційних технологій;
- зниження волатильності цін на продукти харчування [321].

З метою виконання визначених завдань та індикаторів, розроблені рекомендації, впровадження яких повинне забезпечити сталий розвиток аграрного сектора економіки. Варто зазначити, що поставлені цілі на цьому етапі не мають законодавчого закріплення, проте вказують на необхідність проведення в державі реформ, які вимагають відповідної організації, визначення суб'єктів та стимулів. За таких умов, враховуючи нові світові тенденції сталого розвитку, стоїть завдання визначення стратегічних напрямів і засобів інституціонального забезпечення сталого розвитку аграрного сектора з урахуванням як галузевих, так і регіональних особливостей цього сектора національної економіки.

Варто зазначити, що сталий розвиток аграрного сектора економіки трактують як такий, що сконцентрований на оптимальному використанні генотипів сільськогосподарських культур і тварин, екологічних умовах, у яких їх вирощують, із урахуванням усього спектру сучасних біологічних підходів, розуміння переваг екологічного та агрономічного управління і редизайну [370]. Окрім того, такий розвиток дає змогу забезпечити продовольчу безпеку, особливо у країнах, що розвиваються, створити зелені робочі місця, вести

сільське господарство зеленими методами [345], а також досягнути значних економічних, соціальних і екологічних результатів.

На думку О. Л. Попової, сталий розвиток доцільно розглядати в контексті розвитку аграрного сектора та визначати його як системні, орієнтовані на інтереси і потенціал людини, соціуму й суспільства загалом, адаптивні за природою та якісні за суттю, цілеспрямовані зміни. Такі зміни повинні супроводжуватися підвищенням еколого-економічної ефективності, соціально-економічної прогресивності та екологічної стійкості як щодо попередніх інваріантних станів, так щодо досягнення раціональних моделей сталості на різних етапах еволюційного розвитку [192, с. 255]. Втім, науковець на основі вивчення досвіду країн-членів ЄС запропонувала згрупувати стратегічні заходи щодо забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки за чотирма пріоритетними напрямками: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності на основі поліпшення людського капіталу, якості продукції та діяльності; 2) покращення агроландшафтів; 3) поліпшення рівня і якості життя сільського населення шляхом диверсифікації діяльності аграрних підприємств; 4) поживлення ділової активності стосовно аграрного та сільського розвитку [193, с. 9].

Відсутність інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора та методичного супроводу інституційних перетворень робить впровадження цього процесу в Україні достатньо складним. Це вказує на необхідність проведення в державі реформ, які потребують відповідної організації, визначення суб'єктів та певних стимулів цього процесу. Йдеться про закріплення базових положень та понять в аналізованій сфері, основних елементів забезпечення інституційного регулювання і стимулювання сталого розвитку аграрного сектора, узгодження заходів інституційного забезпечення сталого розвитку за економічними, соціальними та екологічними напрямками.

Інституційне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора пропонуємо розглядати як цілеспрямований систематичний вплив інститутів та інституцій з елементами правового поля та організаційного механізму з його

інфраструктурним, фінансовим, інвестиційним, інформаційним та іншими інструментами, що спрямований на забезпечення високих економічних, соціальних та екологічних стандартів функціонування аграрного сектора.

Основними складовими, що формують інституційне забезпечення сталого аграрного сектора економіки, є інституційно-правова та інституційно-організаційна. На нашу думку, повноцінність і достатність інституційно-правового поля регулювання сталого розвитку аграрного сектора визначається рівнем охоплення конституційними нормами, національними доктринами, законами та законодавчими актами, указами та розпорядженнями Президента України, постановами Верховної ради України і Кабінету Міністрів України, наказами міністерств і відомств.

Законодавче регулювання сталого розвитку аграрного сектора передусім має визначати основні положення, термінологічний та понятійний апарат проблеми, цільові орієнтири та завдання, критерії та індикатори його розвитку, місце і значення в системі пріоритетів сталого розвитку держави. Проте наразі в Україні терміни «сталий розвиток» та «сталий розвиток аграрного сектора» законодавчо не визначені, що є певним системоутворюючим недоліком його інституційно-правового забезпечення.

Основні пріоритети, що частково визначають особливості інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України, визначені Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» [219], Стратегією розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [220] та Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року [203].

Зазначимо, що відсутність нормативно-правової бази з питань сталого розвитку аграрного сектора актуалізує перспективи розроблення та прийняття низки законодавчих документів. Несформованість законодавства унеможлиблює реалізацію прикладних засад державної аграрної політики щодо сталого розвитку, зумовлює неузгодженість прийнятих рішень на державному і регіональному рівнях управління, формує інституційні бар'єри в законодавчому регулюванні сталого розвитку аграрного сектора економіки. Саме тому,

передусім, доцільно розпочати роботу над проектом закону «Про сталий розвиток аграрного сектора економіки України», який би визначив правові підстави та заходи щодо реалізації аграрної політики держави. Інші підзаконні акти мають містити відповідні Укази й розпорядження Президента України, Постанови і розпорядження Уряду України, накази, інструкції, положення тощо міністерств і відомств України. В умовах євроінтеграції доцільними є заходи щодо наближення вітчизняного законодавства до основних вимог САП Європейського Союзу.

Нормативно-методична складова інституційно-правового забезпечення сталого розвитку аграрного сектора повинна забезпечувати моніторинг та діагностику обсягів, рівня та ефективності державної аграрної політики.

Доцільно зазначити, що в Україні на інституційному рівні відсутній державний орган чи окремий інститут, які б безпосередньо займалися питаннями сталого розвитку країни. Однак, у різні періоди функціонували різні організації з консультативно-дорадчими функціями. При Кабінеті Міністрів існували Національна комісія сталого розвитку (1997–2003 роки) та Управління стратегії сталого розвитку Апарату Ради національної безпеки і оборони (2001–2003 роки); при Президенті України функціонувала Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку (2009–2010 роки); при Кабінеті Міністрів України – Національна рада зі сталого розвитку (2009–2013 роки).

При цьому, суб'єктами формування інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки постають державні, регіональні та місцеві органи законодавчої влади. Передусім умови для такого розвитку визначаються указами Президента України, законами та постановами Верховної Ради України, положеннями та рішеннями Кабінету Міністрів України, наказами, методиками, інструкціями профільних та інших міністерств, а також органами місцевого самоврядування, державними спеціалізованими установами та організаціями. Саме тому скоординована діяльність органів державної влади та їхніх підрозділів з раціональним розподілом їхніх повноважень повинна стати однією з умов ефективного інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора

економіки України. Зазначені інститути мають забезпечити розроблення та реалізацію, насамперед, державної аграрної політики, спрямованої на сталий розвиток.

У системі центральних органів виконавчої влади головним органом та суб'єктом інституційного середовища сталого розвитку аграрного сектора економіки є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Незважаючи на покладені завдання на Мінагрополітики, його складна організаційна побудова сповільнює процес прийняття управлінських рішень, дублювання одних функцій і невиконання інших, має значний вплив на реалізацію регуляторних заходів щодо сталого розвитку аграрного сектора економіки.

Поряд із Мінагрополітики України до галузевої компетенції належать інші центральні органи виконавчої влади, серед яких Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, діяльність яких є координованою. Важливим органом у системі центральних органів виконавчої влади, на який було покладено функції із забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), що забезпечує: формування та реалізацію державної політики економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну промислову політику, державну інвестиційну політику, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, інтелектуальної власності, туризму тощо.

У структурі Мінекономрозвитку питання сталого розвитку курує Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування, метою діяльності якого є вироблення рекомендацій економічної політики щодо

забезпечення економічного зростання України [189]. Варто зазначити, що саме Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування розробляє звіти про стан розвитку аграрного сектора економіки України, є фундатором Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

Важливим дорадчим органом реалізації політики сталого розвитку є Офіс реформ, до основних завдань якого належать: забезпечення на належному рівні організації та координації впровадження реформ; підготовка пропозицій щодо плану заходів із впровадження реформ на відповідний рік та механізмів реалізації таких реформ; проведення моніторингу стану виконання міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади завдань, передбачених планом заходів; проведення аналізу результатів виконання міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади завдань, передбачених планом заходів [224].

У 2018 році була утворена Рада з питань торгівлі та сталого розвитку як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, який повинен функціонувати з метою забезпечення започаткування роботи дорадчої групи з питань сталого розвитку. Основним аспектом його діяльності має стати гармонізація основних положень угоди про Асоціацію Україна–ЄС у частині торгівлі та сталого розвитку.

Для забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, на нашу думку, слід утворити спеціальний орган – Агентство зі сталого розвитку, яке повинне володіти необхідними повноваженнями щодо розроблення державної аграрної політики. Основними завданнями Агентства мають стати: виявлення проблем функціонування та розвитку аграрного сектора економіки та життя населення сільських територій, проведення моніторингу; стимулювання нових структурних рішень; сприяння формуванню нових інструментів економічного, екологічного та соціального розвитку аграрного сектора економіки. Для ефективного здійснення своєї діяльності Агентство повинне створювати спеціальні експертні групи, які можуть залучатися до аналізування окремих напрямів сталого розвитку.

Варто зазначити, що створення сприятливого інституційного середовища сталого розвитку аграрного сектора України в будь-якому випадку пов'язане зі сукупністю інституцій, тобто таких структур, наявність яких буде достатньою для накопичення і реалізації його потенціалу. Йдеться про формування системи відповідних інституційних елементів як горизонтального, так і вертикального вимірів, на яких формуються відповідні взаємозв'язки та наявного ресурсного забезпечення. Створення такого середовища на засадах комплексності, динамічності та структурної збалансованості, на нашу думку, активізує усі складові сталого розвитку аграрного сектора, що зумовить забезпечення виробничої і технологічної модернізації, розширить існуючі виробничі потужності, підвищить конкурентоспроможність та зміцнить конкурентні позиції на світовому продовольчому ринку, а також реалізує ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України.

При цьому важливе значення має інтелектуально-кадрове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки. Сьогодні це питання набуває своєї особливої гостроти, оскільки формується під впливом негативних суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Попри те, що вітчизняний аграрний сектор займає передові позиції в економічному розвитку держави, все ж скорочення виробництва аграрної продукції, стрімке зниження рівня добробуту сільського населення, складний фінансовий стан аграрних формувань створили умови, за яких відсутні високопрофесійні спеціалісти, зокрема молодь, які б хотіли працювати в галузях аграрного сектора. Основними причинами низького рівня забезпеченості галузей аграрного сектора економіки кваліфікованими кадрами є скорочення чисельності зайнятих, висока плинність кадрів та відсутність ефективних мотиваційних механізмів закріплення молодих спеціалістів на аграрному виробництві.

Слід зазначити, що на сталий розвиток аграрного сектора економіки значний вплив має також освітньо-кваліфікаційний рівень працівників, який у порівнянні з іншими галузями національної економіки сьогодні є найнижчим. Серед причин недостатньої забезпеченості сталого розвитку аграрного сектора

висококваліфікованими кадрами необхідно виділити: незадовільні житлові та культурно-побутові умови проживання на селі, недостатню забезпеченість сільських жителів дошкільними дитячими закладами; сезонний характер аграрної праці; низький рівень механізації, електрифікації та автоматизації виробничих процесів, а також відсутність належного матеріального стимулювання високопродуктивної праці. Проблемним аспектом низького рівня інтелектуально-кадрового забезпечення сталого розвитку аграрного сектора є значний вплив неформальних інституцій (духовні цінності, культура поведінки, менталітет, звичаї, традиції тощо), які виявилися неадаптованими до ринкових умов господарювання в аграрному секторі економіки.

Враховуючи комплексну природу аграрного сектора економіки, в основі якої закладено багатофункціональне сільське господарство, доцільними є досягнення та підтримка збалансованості усіх його компонент, до яких належать: економічне зростання, забезпечення продовольчої безпеки, збереження навколишнього природного середовища та розвиток сільських територій. Саме тому державна аграрна політика має бути спрямована на підвищення ефективності використання потенціалу аграрного сектора з характеристиками економічної, екологічної та соціальної систем, що допоможе йому стати «точкою зростання» і фундаментом подальших модернізаційних перетворень національної економіки.

З цією метою особлива увага має бути сконцентрована на створенні передумов для інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки за визначеними напрямками. Важливим серед них є економічний напрям, який, передусім, передбачає розвиток дрібнотоварного аграрного виробництва для забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектора економіки, формування дієвих механізмів співпраці держави та бізнесу у вигляді державно-приватного партнерства, розвиток системи сільськогосподарського дорадництва у вигляді інформаційно-консультаційної підтримки аграрного товаровиробника і сільського населення, підвищення ефективності функціонування

саморегульованих організацій в аграрному секторі з метою налагодження взаємовигідних відносин між виробниками сільськогосподарської сировини та її споживачами в масштабах галузей та секторів, що усуне надмірну регламентованість та децентралізацію процесу прийняття управлінських рішень.

Соціальний напрям сталого розвитку аграрного сектора економіки спрямований на підвищення рівня життя та соціального захисту населення; створення нових робочих місць; скорочення міграції; покращення демографічної ситуації на селі; розвиток соціальної інфраструктури сільських територій; запобігання соціальним конфліктам.

Заходами інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора за екологічним напрямом повинні бути: екологізація аграрного виробництва; застосування ресурсозберігаючих технологій; підвищення родючості ґрунтів; розвиток альтернативної біоенергетики; вдосконалення землевпорядкування.

Сприяння розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в системі пріоритетних заходів інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора передбачає встановлення умов для інтеграції особистих господарств населення у фермерське господарство сімейного типу, ринкові механізми функціонування аграрного сектора; підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування; сприяння відродженню кооперативного руху на селі шляхом підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування та сільського населення в питаннях організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів, реалізації заходів державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації. З метою нарощування якісних показників виробництва аграрної продукції доцільно надати фінансову підтримку у вигляді дотації господарствам населення за утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби.

Не менш важливим напрямом взаємодії держави та аграрного бізнесу є створення агротехнопарків як організаційно-економічної форми підтримки інноваційного бізнесу. Їх переваги полягають у можливостях проводити

апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов та вимог аграрного виробництва на основі співпраці з регіональними науково-дослідними інститутами, аграрними навчальними закладами, науково-консультативними та виробничими структурами тощо.

Потрібно додати, що розвиток агротехнопарків має особливе значення для галузі рослинництва. Йдеться про необхідність постійного оновлення сортового складу сільськогосподарських культур, створення мережі селекційних станцій, де можна апробувати нові види та сорти, що забезпечить високу урожайність рослинних культур. Незважаючи на те, що агротехнопарки сьогодні не мають широкого поширення, все ж пріоритетними видами їх діяльності можуть бути: високопродуктивні технологічні комплекси, техніка та засоби механізації для галузей сільського господарства, переробної та харчової промисловостей; технології і обладнання для високопродуктивної селекційної діяльності в рослинництві, тваринництві, птахівництві та рибництві; нові біопрепарати та засоби захисту рослин і тварин, обладнання і технології їх виробництва; комплекси, обладнання і технологічні процеси зберігання та глибинної переробки сировини рослинного і тваринного походження, нова продукція та матеріали, харчові продукти з високими оздоровчо-профілактичними властивостями; виробництво, обладнання і технологічні процеси переробки та утилізації відходів, альтернативні джерела енергії та енергетична сировина в аграрному секторі економіки [258].

Важливим напрямом інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора є дорадництво, правові засади здійснення якого визначає Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Відповідно до Закону, дорадчу діяльність розглядають як сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства [217].

Дорадчі служби разом із агроконсалтинговими фірмами та екстеншн-центрами є складовими інфраструктури ринку інформаційно-консультативних послуг в аграрному секторі економіки. Зазначимо, що до сьогодні органами державної влади не оцінені значення та вплив дорадництва на сталий розвиток аграрного сектора України. Відтак, варто врахувати, що витрачені державою кошти на підтримку дорадницьких служб можуть компенсуватися значним підвищенням ефективності функціонування аграрного сектора. Проведені дослідження засвідчують, що віддача від вкладень у розбудову дорадчих служб найвища порівняно з іншими напрямками державної підтримки сільського господарства і становить 15–40 %.

Результати експертного опитування, проведеного у 2017 році Робочою групою з питань розвитку сільських територій Офісу підтримки реформ при Міністерстві аграрної політики та продовольства України за участі авторів і за сприяння Асоціації фермерів та землевласників України, Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України в межах дослідження «Визначення позиції фермерських господарств щодо вирішення актуальних проблем розвитку сільського господарства», пріоритетним джерелом фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності визначили державний бюджет (рис. 4.15).

Отже, недостатня розвиненість системи дорадництва впливає на зниження конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, що ускладнює створення нових підприємницьких структур в аграрному секторі економіки. Крім того, це дає підстави стверджувати, що держава не виконує ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка передбачає, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме й забезпечення діяльності системи дорадництва для аграрних підприємств.

Рис. 4.15. Розподіл відповідей на запитання «Хто має платити за дорадчі послуги?»

Джерело: складено автором за [195]

Підвищення ефективності системи дорадництва у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектора потребує, насамперед, виконання окремих норм Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» передусім в частині фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених державними цільовими програмами; сприяння залученню до співпраці закладів аграрної науки та освіти, установ Національної академії аграрних наук України, з метою дослідження можливостей впровадження світового досвіду вирішення питань інформаційно-консультаційного забезпечення функціонування діяльності в Україні; формування дорадчих служб на кооперативних засадах, а також засадах державно-приватного партнерства із залученням бізнесових, професійних та громадських організацій; забезпечення інформування через засоби масової інформації аграрних підприємств і сільського населення щодо видів та можливостей отримання послуг служб аграрного дорадництва; залучення міжнародної технічної допомоги для створення та розвитку сільськогосподарських дорадчих служб за участі органів місцевого самоврядування [217].

Значний вплив на сталий розвиток аграрного сектора має посилення негативної тенденції щодо спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін, що призводить до значних фінансових втрат виробників [118]. Важливим інструментом регулювання аграрного ринку має бути розвиток мережі інституцій, які б забезпечували реалізацію аграрної продукції (оптових ринків, аграрних бірж, агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, виставок, ярмарків тощо), функціонування яких забезпечує вільний прозорий рух аграрної продукції.

В сучасних глобалізаційних умовах важливим пріоритетом сталого розвитку аграрного сектора економіки є створення та розвиток аграрних кластерів горизонтально-вертикального характеру із замкнутим циклом виробництва. Головною метою аграрного кластера має стати формування його конкурентних переваг за допомогою інтеграції на єдиному інформаційному просторі науки та бізнесу в аграрному секторі для забезпечення тісної взаємодії між ними.

Аграрні кластери мають безліч переваг порівняно з іншими інтеграційними формами та сприяють розвитку його структурно-функціональних параметрів через: 1) зростання продуктивності підприємств завдяки кращому доступу до робочої сили та постачальників, спеціалізованій інформації, інституціям і розширенню ринків збуту; 2) стимулювання інновацій шляхом співпраці з профільними вищими навчальними закладами та відповідними науково-дослідними інститутами; 3) здатність впроваджувати швидкі зміни та достатню гнучкість, нижчу ціну експерименту, тиск конкурентів та інших учасників кластера; 4) мінімізацію ризиків через їх розподіл між учасниками кластеру; 5) внутрішнє узгодження дій учасників кластеру, яке сприяє ефективності використання зовнішніх інвестицій, створенню підприємств завдяки кращій візуалізації ніші для нових підприємств, наявності необхідної сировини, комплектуючих і робочої сили; 6) розвиток інфраструктури в сільській місцевості [15].

Як показує зарубіжний досвід, особливістю аграрних кластерів має бути об'єднання сільськогосподарського виробництва та представників усіх сфер аграрного сектора економіки для виконання послідовності дій: виробництво-зберігання-переробка-реалізація продукції сільського господарства, інтеграція у світовий економічний простір, підвищення конкурентоспроможності, задоволення потреб споживачів у якісній продукції та збільшення прибутків учасників кластерів.

Ефективність функціонування регіональних аграрних кластерів сприятиме підвищенню не лише економічних показників розвитку регіонів і національної економіки загалом, але вирішує проблеми економічної та продовольчої безпеки. Крім того, перевагою створення аграрних кластерів є не тільки сприяння організації аграрного виробництва, але й створення нових робочих місць різної кваліфікації, підвищення рівня оплати праці працівників та покращення їх добробуту, розвиток соціальної та виробничої інфраструктури на сільських територіях. Серед інших переваг формування кластерів є також розроблення у співпраці із закладами вищої освіти навчальних програм для підготовки кваліфікованих фахівців в аграрному секторі економіки, організація навчальних поїздок, стажування, замовлення послуг експертів тощо.

Сприяння формуванню та розвитку аграрних кластерів, насамперед, вимагає вдосконалення законодавчої бази для функціонування кластерів. Така необхідність обґрунтовується відсутністю у вітчизняному законодавстві поняття «кластер» як територіального об'єднання підприємств, його видів, особливостей створення і функціонування. Незважаючи на це, розвиток аграрних кластерів як пріоритет регіональної економічної політики визнано одним із найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох регіонів, зокрема в Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки», «Стратегії підвищення конкурентоспроможності Донбасу «Донбас-2025: стратегія майбутнього», «Стратегії розвитку Сумської області «Нова Сумщина-2015», «Стратегії підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства»,

«Стратегії соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 р.», «Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 р.», «Регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 р.», «Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 р.», «Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва Львівської області на період до 2020 року» [337].

Варто відзначити й важливу роль державної політики у забезпеченні підтримки розвитку аграрних кластерів на регіональному рівні. Зокрема, до заходів регіональної політики слід зарахувати:

- організаційно-економічну підтримку ініціатив підприємств та організацій кластерного об'єднання шляхом розвитку соціальної та виробничої інфраструктури регіону, в якому функціонує аграрний кластер, створення комфортних умов для проживання та відпочинку працівників;

- розробку веб-сайтів та створення єдиної інформаційної бази про діючі в регіонах кластери, інформувати підприємців про переваги кластерної моделі організації виробництва під час заходів з розвитку підприємництва, створювати електронні форми заявок для підприємств, які бажають стати учасниками кластерів, що дозволить усунути інформаційний вакуум для потенційних інвесторів, сприятиме залученню у кластери вітчизняного та іноземного капіталу;

- впровадження на місцевому рівні процедури видачі дозволів за принципом «єдиного вікна», що прискорить проходження дозвільних процедур, здійснення часткового фінансування об'єктів соціальної, виробничої та побутової інфраструктури на основі державно-приватного партнерства в рамках узгодженого проекту.

На наш погляд, комплексна реалізація запропонованих заходів забезпечить формалізацію інструментарію інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, що в подальшому трансформується у сегмент зміцнення економічної безпеки держави (рис. 4.16).

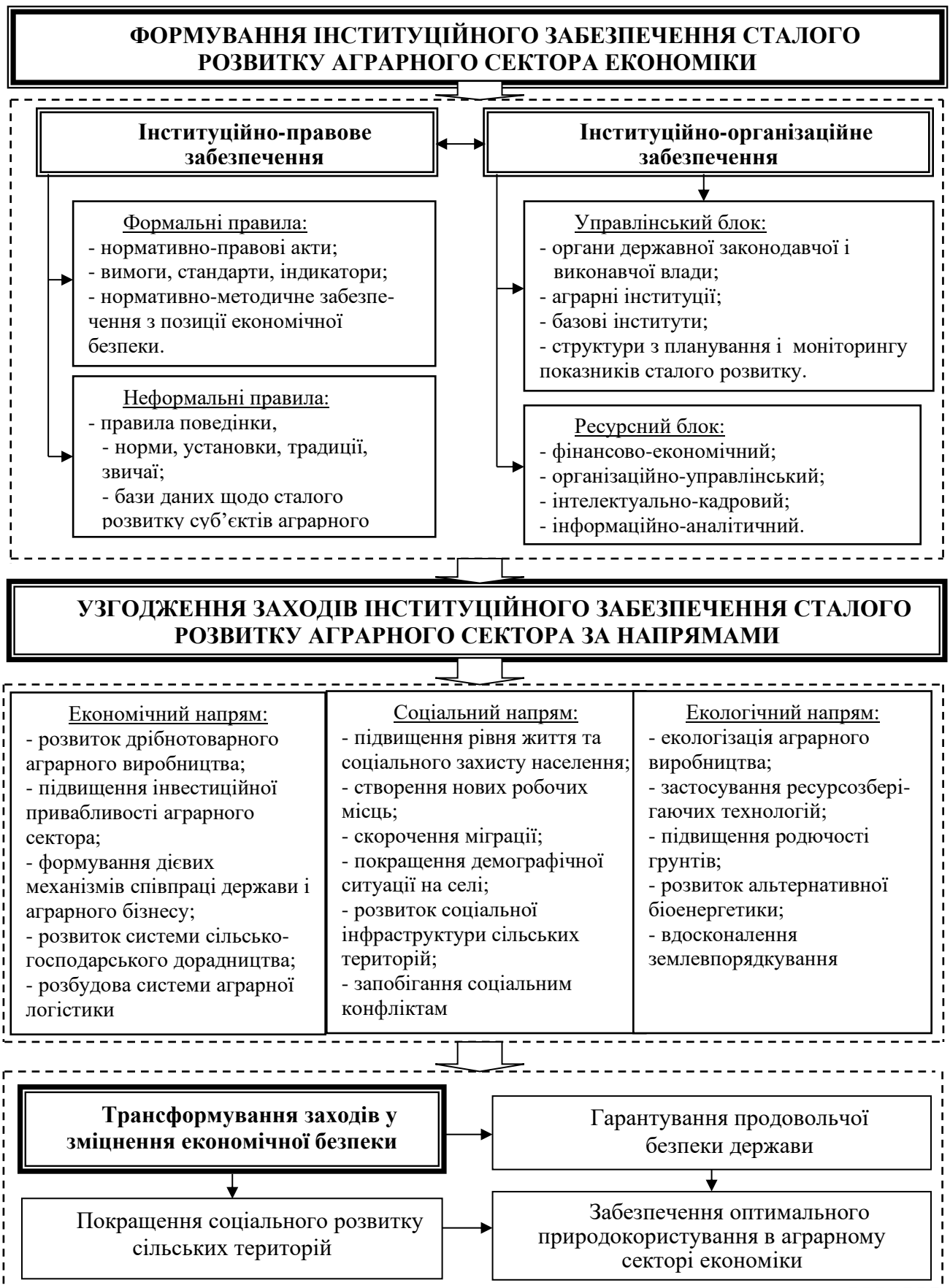

Рис. 4.16. Інструментарій покращення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Отже, реалізація вищезазначених заходів створить сприятливі передумови для інституційного забезпечення сталого розвитку економіки аграрного сектора, що впливатиме на мінімізацію внутрішніх дисбалансів його галузево-регіонального розвитку та посилення економічної безпеки України. Водночас, покращення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави, безперечно, диктує необхідність обґрунтування механізмів державної аграрної політики як елемента посилення економічної безпеки, а також затвердження програми дій щодо розвитку аграрного сектора економіки.

Висновки до розділу 4

1. З метою обґрунтування стратегічних пріоритетів та напрямів системного удосконалення державної аграрної політики та виявлення основних тенденцій виробництва аграрної продукції умовах посилення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці держави здійснено прогнозування розвитку аграрного сектора економіки держави. Застосування авторського методичного підходу дозволило спрогнозувати тенденції відносно виробництва окремих груп продукції рослинництва та тваринництва. Для оцінювання впливу економічних факторів на розвиток галузі рослинництва аргументовано необхідність застосування методу кореляційно-регресійного аналізу. На першому етапі було визначено коефіцієнти парної регресії між окремими факторами та результативною ознакою, а на другому, за допомогою графічного методу, здійснено вибір типу функції. Про достатню адекватність побудованої кореляційно-регресійної моделі свідчить коефіцієнт множинної детермінації й висока залежність результативного показника від обраних змінних; коефіцієнт множинної кореляції свідчить про дуже тісний зв'язок між показниками; перевірка істотності зв'язку за F-критерієм вказує на невипадковість зв'язку між обраними чинниками та результуючою величиною. Для прогнозування обсягів

виробництва здійснено за такими методичними кроками: розраховано прогнозні величини незалежних змінних, що впливають на обсяги виробництва продукції рослинництва в Україні; побудовано регресійні рівняння трендів незалежних змінних; із застосуванням інтервальних оцінок здійснено інтервальний прогноз показників-чинників; з використанням регресійної моделі проведено розрахунок прогнозних обсягів виробництва продукції рослинництва на 2019 та 2020 роки.

2. Результати моделювання й прогнозування виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні за допомогою сезонної ARIMA-моделі, що динаміка показників основних видів продукції тваринництва в Україні на 2019–2021 роки підтверджують точність прогнозу, середня відносна відсоткова похибка якого рівна 1,14 %. Виходячи з прогностичних тенденцій, ситуації, яка розвивається на внутрішньому і зовнішньому ринках, динаміки та впливу як безпосередніх, так і опосередкованих чинників розвитку сільського господарства та залежних галузей переробної промисловості, обґрунтовано, що органам державного управління слід виважено та стратегічно грамотно підійти до планування і реалізації політики розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави.

3. Формування ресурсних резервів зміцнення системи забезпечення економічної безпеки України потребує стратегічної орієнтації на досягнення пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектора економіки, основними серед яких визначено такі: збалансування галузевої та суб'єктної диспропорцій виробництва аграрної продукції, покращення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки, поетапний запуск ринку обігу земель сільськогосподарського призначення, подолання сировинної спрямованості аграрного сектора та збільшення частки виробництва продукції з високою доданою вартістю, розвиток логістично-інфраструктурного забезпечення господарських відносин між суб'єктами аграрного сектора економіки, покращення кадрового забезпечення аграрного сектора економіки, зменшення екологічних дисбалансів і становлення засад раціонального природокористування в аграрному секторі, забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення.

4. Аргументовано, що пріоритетом державної політики щодо формування інституційного забезпечення функціонування аграрного сектора економіки України є його сталий розвиток, орієнтований на достатньо ефективне виробництво продуктів харчування, забезпечення продовольчої безпеки, розвиток сільських територій, гідний рівень якості життя сільського населення. Становлення якісного інституційного середовища скеровуватиме процеси розвитку вітчизняного аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави у відповідності до мети (сталий розвиток аграрного сектора) та стратегічних цілей державного регулювання в аналізованій сфері. Обґрунтовано, що інституційне забезпечення складається з двох невід'ємних і взаємопов'язаних частин: 1) іституційно-правової (формальні і неформальні правила); 2) інституційно-організаційної (управлінський і ресурсний блок) .

5. Нерозвиненість інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора вимагає досягнення стратегічної мети та реалізації завдань державної аграрної політики. При цьому особлива увага має бути сконцентрована на узгодження заходів інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки за економічними, соціальними та екологічними напрямками. Сформульовано концептуальне бачення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України, яке передбачає вдосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку системи сільськогосподарського дорадництва, підвищення ефективності функціонування саморегульованих організацій в аграрному секторі, удосконалення механізмів співпраці держави та бізнесу на основі державно-приватного партнерства, розвитку дрібнотоварного аграрного виробництва та системи аграрної логістики, підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку.

Результати досліджень автора щодо визначення пріоритетів та напрямів розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України висвітлені у публікаціях [271; 275; 277; 282; 287; 288; 296; 306; 307].

РОЗДІЛ 5

ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

5.1. Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора економіки та зміцнення продовольчої безпеки держави

Ефективний розвиток аграрного сектора економіки є фундаментальним базисом забезпечення продовольчої безпеки держави. Результати господарювання аграрного сектора економіки визначають рівень забезпеченості основними видами продовольства населення, насиченість аграрного ринку продуктами харчування, параметри фізичної та економічної доступності аграрної продукції, рівень продовольчої незалежності держави від інших країн, якість та безпеку продовольства, параметри кон'юнктури ключових сегментів аграрного ринку. Вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави є критично важливим не лише з огляду на економічні (гарантування макроекономічної стабільності, підтримка процесів розширеного відтворення та сталого розвитку, формування належного рівня конкурентоспроможності аграрного сектора, забезпечення доступності основних видів продовольства), але й соціальні (організація збалансованого добового раціону харчування людини, задоволення споживчих і смакових властивостей, відтворення енергетичних втрат населення у процесі праці, забезпечення широкого асортименту та номенклатури продовольства) та екологічні (становлення засад раціонального природокористування, організація замкнутого циклу безвідходного виробництва, протидія загрозам екологічного характеру, стабілізація дисбалансів функціонування природних екосистем) чинники.

Реалізація механізмів та інструментів забезпечення продовольчої безпеки особливо актуалізується в умовах наростаючих глобальних структурно-

функціональних змін, що формалізуються у збільшенні чисельності населення на землі, поглибленні проблем бідності, зростанні дефіциту продовольства, поширенні голоду серед найбідніших верств населення (зокрема, країн Африки, Азії та Латинської Америки), загостренні проблеми глобального потепління на планеті, що вимагає перегляду існуючих підходів до організації ведення сільського господарства, здійснення агротехнологічних заходів, визначення строків галузевої сезонності аграрного сектора економіки. В цьому контексті обґрунтовується доцільність розробки пріоритетних напрямів в сегменті узгодження перспективних параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки держави.

Продовольча безпека агрегується з двох функціональних структурно-ієрархічних компонент: продовольчої безпеки окремого взятого домогосподарства та країни в цілому. Перша, визначається фінансово-економічними можливостями щодо самозабезпечення основними видами продовольства, рівнем особистісної культури споживання продуктів харчування членів домогосподарства та фундаментальними засадами формування добового раціону людини. Своєю чергою, друга – ефективністю використання природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки, виробничо-технологічними параметрами оснащеності суб'єктів аграрного сектора та розвиненістю мережі об'єктів інфраструктури аграрного ринку. У зв'язку з цим, набір пріоритетних інструментів державної аграрної політики забезпечення продовольчої безпеки повинен формуватися з урахуванням специфіки її формування, як на макро-, так і на мікрорівнях, що передбачає комплексну реалізацію заходів не лише суто організаційно-економічного, але й соціально-інформаційного характеру в сегменті пропагування важливості раціонального збалансованого харчування для здоров'я й відтворення населення.

У процесі обґрунтування структурно-функціональних параметрів розвитку аграрного сектора економіки в контексті реалізації прикладних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки доцільним є дотримання стратегічної орієнтації на досягнення таких пріоритетів:

1) приведення галузевої структури виробництва сільськогосподарської продукції у відповідності до наростаючих викликів і загроз продовольчій безпеці, як на державному, так і на глобальному рівнях;

2) покращення фізичної та економічної доступності основних видів продовольства для населення;

3) формування ефективних механізмів захисту внутрішнього аграрного ринку та інтересів вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції від експансії зовнішніх виробників на засадах реалізації політики протекціонізму та імпортозаміщення продовольства;

4) гарантування чітко виражено соціальної спрямованості державної політики забезпечення продовольчої безпеки, що покликана здійснити підтримку та захист інтересів найбільш вразливих верств населення держави;

5) подолання диспаритету вмісту в добовому раціоні населення продукції рослинницького та тваринницького походження, шляхом збільшення в структурі споживання продукції останньої;

6) гарантування представлення на аграрному ринку широкого асортименту основних видів продуктів харчування із доступним діапазоном цін від ключових суб'єктів господарювання аграрного сектора;

7) формування превентивних механізмів прояву монополізації окремих сегментів аграрного ринку в контексті мінімізації ризиків виникнення цінових змов і дефіциту деяких видів продовольства;

8) гарантування якості та безпеки продуктів харчування на засадах забезпечення моніторингу й контролю виробничо-господарських бізнес-процесів в аграрному секторі економіки, удосконалення сертифікаційних процедур та унеможливлення потрапляння на ринок аграрної продукції сумнівної якості;

9) формування стратегічних запасів продовольства в країні на випадок виникнення стихійних лих і явищ, а також для подолання наслідків природних катастроф та здійснення за потреби оперативних інтервенцій на аграрному ринку

з метою мінімізації ризиків виникнення дефіциту основних видів продуктів харчування;

10) посилення страхової компоненти мінімізації ризиків розвитку аграрного сектора економіки та виникнення структурних дисбалансів формування продовольчих запасів у державі.

Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора економіки України та зміцнення продовольчої безпеки держави потребує проведення комплексної діагностики рівня цієї безпеки (табл. 5.1). Для цього було використано систему індикаторів, що запропонована експертами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України в межах «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [205].

Таблиця 5.1

Індикатори продовольчої безпеки України в 2013-2018 роках

Індикатори	Значення індикатора		Роки						2018 у % до 2013
	Критичний рівень	Оптимальний рівень	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Добова калорійність харчування людини, ккал	≤2250	≥3100	2969	91,2	2799	2742	2707	2706	91,1
Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	≤0,6	≥1,0	1,4	107,1	1,4	1,5	1,5	1,7	121,4
Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %	≥25	≤12	14,5	14,4	14,8	15,2	17,8	18,6	4,1
Співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продовольства у розрахунку на одну особу, %:									
М'ясо та м'ясні продукти	≤80	≥105	93,6	101,5	106,5	106,0	105,6	105,1	11,5
Молоко та молочні продукти	≤80	≥105	114,3	116,2	118,1	116,1	121,0	120,1	5,8
Яйця	≤80	≥105	139,5	147,1	140,0	132,6	133,7	143,4	3,9

Продовження табл. 5.1

Олія	≤80	≥105	614,4	875,9	871,0	1085,6	1265,7	1237,0	у 6,2 раза більше
Цукор	≤80	≥105	74,9	131,7	95,6	142,5	158,6	138,9	64,0
Картопля	≤80	≥105	361,2	390,8	353,5	364,8	364,7	380,8	19,6
Овочі та продо- вольчі баштанні культури	≤80	≥105	132,9	137,3	133,7	135,0	137,1	143,0	10,1

Джерело: розраховано автором за [82; 249]

Аналізуючи індикатори продовольчої безпеки України за досліджуваний період, системною проблемою доцільно відзначити недостатній рівень калорійності харчування добового раціону людини, який в 2018 році становив 87,3 % від оптимального (при цьому, у звітному періоді цей індикатор зменшився на 8,9 %). Поряд з цим, ірраціональною є галузево-продовольча структура добового раціону харчування населення, що формалізується в недостатньому рівні заміщення калорій продукцією тваринництва, частка якої протягом досліджуваного періоду відстає від рекомендованих норм збалансованого харчування й в 2018 році складала 29,1 %. Очевидно, що така ситуація, головним чином, зумовлена нижчим рівнем економічної доступності продукції тваринництва для населення на аграрному ринку, порівняно з рослинницькою продукцією.

Тривалий недостатній рівень добової калорійності харчування людини негативно впливає на заміщення її енергетичних втрат, перешкоджає ефективному відтворенню працездатності людини в процесі відпочинку та знижує її продуктивність, формує ризики погіршення здоров'я населення у зв'язку із системним недоїданням.

Проблемним є відхилення протягом досліджуваного періоду від оптимального значення індикатора частки продажу імпортних продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, з огляду на масштаби виробничо-господарських потужностей вітчизняного аграрного сектора економіки, що негативно впливає на формування продовольчої незалежності держави в розрізі окремих продовольчих груп і ускладнює забезпечення

належного рівня конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України. Позитивним аспектом характеризуються забезпеченість виробництва зерном населення та індикатори співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продовольства у розрахунку на одну особу. Своєю чергою, суттєве переважання такого співвідношення у розрізі олії обумовлено, здебільшого, експортною орієнтованістю олійного галузі, тоді як картоплі – усталеною культурою споживання населення та потребами формування кормової бази галузі тваринництва.

З метою верифікації інформаційного базису дослідження продовольчої безпеки України доцільним є аналіз її рівня та порівняння з іншими державами світу, що запропоновано здійснювати з використанням результатів Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index). Цей показник агрегується з 28 індикаторів у розрізі таких субіндексів як фізична доступність, економічна доступність, якість і безпека продовольства, а також враховує аспекти продовольчих втрат і ожиріння населення (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Глобальний індекс продовольчої безпеки України та окремих держав світу в 2013-2018 роках

Держави	Роки						2018 рік до 2013 року, +/-
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Україна	58,4	57,6	55,5	56,2	53,9	55,7	-2,7
США	85,2	85,5	84,6	85,5	84,9	85,0	-0,2
Великобританія	79,4	79,9	80,7	84,3	84,4	85,0	5,6
Франція	83,4	82,1	82,5	83,4	82,5	82,9	-0,5
Німеччина	81,3	82,1	82,6	83,6	82,8	82,7	1,4
Республіка Польща	72,3	73,1	74,0	74,1	74,2	75,4	3,1
Російська Федерація	66,4	65,4	66,0	66,8	66,2	67,0	0,6
Румунія	67,1	68,4	67,7	69,4	67,9	68,9	1,8
Туреччина	61,9	63,0	63,5	63,1	62,4	64,1	2,2
Індія	52,6	52,3	53,5	54,0	52,9	50,1	-2,5
Китай	62,5	64,2	65,2	66,4	64,2	65,1	2,6
Сінгапур	83,2	84,3	84,4	85,4	85,0	85,9	2,7

Джерело: складено автором за [356]

Аналізуючи Глобальний індекс продовольчої безпеки України, можемо констатувати, що рівень цієї безпеки в динаміці суттєво відстає не лише від передових держав світу, але й країн–сусідів. Крім цього, упродовж 2013–2018 років значення цього індексу зменшилося на 2,7 пункти й відзначається найбільшим спадом серед досліджуваної сукупності держав. Наявний диспаритет рівнів продовольчої безпеки України, розрахованих за вітчизняною та міжнародною методикою пояснюються диференціацією набору індикаторів. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, головним чином, сконцентровані на аналізі виробничо-господарських потужностях аграрного сектора, що є дещо звуженим підходом, тоді як Глобальний індекс продовольчої безпеки є доволі ширшим і враховує субіндекси фізичної доступності, економічної доступності, якості та безпеки продовольства (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Субіндекси та рейтинг України й окремих держав світу за
Глобальним індексом продовольчої безпеки, 2018 рік**

Держави	Субіндекс фізичної доступності	Субіндекс економічної доступності	Субіндекс якості та безпеки продовольства	Місце у світовому рейтингу
Україна	54,1	53,8	65,2	63
США	86,8	83,2	85,4	3
Великобританія	82,6	88,8	80,4	3
Франція	80,5	83,8	86,5	10
Німеччина	82,9	83,6	79,7	11
Республіка Польща	76,4	75,0	74,1	26
Російська Федерація	70,5	61,0	75,2	42
Румунія	67,5	68,8	72,6	38
Туреччина	65,3	60,9	70,1	48
Індія	46,4	54,1	48,2	76
Китай	65,0	63,1	71,1	46
Сінгапур	94,3	81,0	78,1	1

Джерело: складено автором за [356]

Як можемо спостерігати, серед досліджуваної сукупності держав Україна за рівнем Глобального індексу продовольчої безпеки в 2018 році посіла 63 місце, випередивши в рейтингу лише Індію (при цьому поступившись у розрізі субіндексу економічної доступності продовольства), яка відзначається суттєвим перенаселенням та складністю ведення сільського господарства на її території, з огляду на природно-кліматичні умови та глобальні зміни клімату. Очевидно, що така ситуація не може позитивно впливати на процеси забезпечення продовольчої безпеки України в перспективі та знижує конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектора економіки на світовому аграрному ринку, що вимагає приведення параметрів розвитку аграрного сектора у відповідність до викликів і загроз у сфері забезпечення населення продовольством (табл. 5.4).

Забезпечення ефективності реалізації механізмів та інструментів зміцнення продовольчої безпеки України потребує доцільності орієнтації на дотримання таких принципів:

1) самодостатність (передбачає забезпечення стратегічної спрямованості аграрної політики на забезпечення населення основними видами продовольства з урахуванням перспективних параметрів зміни кон'юнктури аграрного ринку та ризиків настання форс-мажорних ситуацій);

2) багатофункціональність (полягає в структурній перебудові аграрного сектора економіки на засадах диверсифікації його виробничо-господарської діяльності та зменшення концентрації ризиків у розрізі основних сегментів аграрного ринку);

3) соціальна справедливість (гарантування рівного доступу основних продуктів харчування для різних соціальних верств населення на засадах подолання наявного диспаритету доходів);

4) незалежність (полягає в мінімізації ризиків імпортової залежності аграрного ринку на засадах реалізації інструментів політики протекціонізму, імпортозаміщення та захисту аграрного ринку);

**Матриця узгодження параметрів розвитку аграрного сектора економіки
та зміцнення продовольчої безпеки держави**

	Економічний аспект зміцнення безпеки	Соціально-екологічний аспект зміцнення безпеки
Виробничі параметри аграрного сектора	Оптимізація виробничо-галузевої структури аграрного виробництва; збільшення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин; підвищення ефективності використання кадрових ресурсів; диверсифікація виробничих ризиків аграрного сектора; інтенсифікація аграрного виробництва; організація виробництва дефіцитних видів продовольства.	Зменшення антропогенного навантаження на природні екосистеми та інфраструктуру сільських територій; диверсифікація виробничих напрямів й розширення асортименту аграрної продукції; оптимізація внесення органічних і мінеральних добрив у ґрунт; узгодження економічних, соціальних та екологічних пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки.
Параметри розвитку переробної галузі	Нарощення потужностей переробної галузі; розвиток комунікаційних взаємозв'язків із виробниками сільськогосподарської сировини; організація кластерної співпраці; інноваційна модернізація виробничого обладнання переробних підприємств; лобювання інтересів переробних підприємств на ринку.	Приведення у відповідність до міжнародних стандартів процеси сертифікації, пакування та маркування продукції; організація замкнутого циклу переробки та утилізації відходів аграрного виробництва; розвиток мережі лабораторій контролю за бізнес-процесами підприємств.
Параметри розвитку аграрного ринку	Диверсифікація каналів збуту сільськогосподарської продукції; захист аграрного ринку від імпорту продукції аграрного сектора; стимулювання розвитку біржової торгівлі та укладення форвардних контрактів на ринку; розвиток електронної комерції на аграрному ринку; покращення інфраструктури ринку.	Реалізація державно-регіональних програм розвитку мережі об'єктів соціальних продовольчих магазинів; подолання регіональних дисбалансів розвитку аграрного ринку; зменшення посередницьких структур в системі каналів розподілу продукції від виробника до споживача.

Джерело: розроблено автором.

5) стабільність (забезпечення безперервного характеру функціонування аграрного сектора в умовах системних трансформацій та структурних змін глобальної економіки);

б) збалансованість (гарантування узгодженого розвитку економічної, соціальної та екологічної компоненти забезпечення продовольчої безпеки);

7) раціональність (передбачає реалізацію механізмів досягнення продовольчих безпекових цілей на засадах зрівноваженого розвитку та збереження потужностей природних екосистем для прийдешніх поколінь).

Позиція України в рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки зумовлює доцільність щодо переорієнтації стратегічних параметрів розвитку аграрного сектора економіки в сегментах покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності аграрної продукції для населення, а також зростання рівня її якості та безпеки. Забезпечення фізичної доступності продовольства агрегується з двох базових компонент: перша, передбачає збалансований розвиток всіх галузей сільського господарства, організації виробництва й наявності продукції з урахуванням можливостей й специфіки природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки, своєю чергою, друга – забезпечення ефективного просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача. У цьому контексті, з метою покращення фізичної доступності продовольства для населення доцільним є реалізація таких заходів:

- покращення функціональної взаємодії суб'єктів аграрного сектора та аграрного ринку, шляхом взаємоузгодження виробничих потужностей з вимогами і потребами споживачів на засадах створення інституційно-координаційного центру забезпечення фізичної доступності продукції при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, періодичного прогнозування параметрів розвитку аграрного ринку, реалізації підтримки оперативної адаптації виробничо-господарських потужностей суб'єктів господарювання аграрного сектора до зміни параметрів ринкового середовища, стимулювання імпортозаміщення дефіцитних видів продовольства та зменшення залежності від іноземних виробників в окремих сегментах аграрного ринку;

- мінімізація ризиків виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного сектора економіки та зриву виконання планових показників виробництва сільськогосподарської продукції на засадах поширення практики страхування виникнення несприятливих природно-кліматичних умов й втрати

врожаю, настання стихійних екологічних лих, впливу ймовірних рейдерських атак і захоплень майна сільськогосподарських підприємств, відхилення від виконання договірних зобов'язань з боку контрагентів, що в сукупності забезпечить формування резервів для компенсації ресурсних втрат у процесі господарювання та мінімізує ризики зриву постачання аграрної продукції на ринок;

– удосконалення системи просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача, шляхом оптимізації каналів розподілу продовольства на ринку, розбудови мережі спеціалізованих логістичних об'єктів аграрного сектора (аграрні ринки, регіональні оптово-логістичні центри, пункти забою сільськогосподарських тварин, складські потужності заморозки аграрної продукції, регіональні перевалочні центри тощо), створення регіональних аграрно-індустріальних хабів збуту сільськогосподарської продукції, усунення ринкових перешкод забезпечення оперативності функціонування аграрного ринку та формування ірраціональних трансакційних витрат суб'єктів господарювання аграрного сектора.

Структурною проблемою забезпечення продовольчої безпеки України є недостатність економічної доступності продуктів харчування, що обумовлено низьким рівнем реальних доходів населення та їх дисбалансами між найбіднішими й найбагатшими його верствами. З метою вирівнювання цих диспропорцій та підвищення рівня економічної доступності продовольства для населення потрібно здійснити таке:

1) вдосконалити механізми регулювання параметрів розвитку аграрного ринку, шляхом унеможливлення здійснення адміністративного регулювання цін на аграрну продукцію, ефективної протидії можливим проявам монополізації й змов виробників у розрізі окремих сегментів аграрного ринку, забезпечення ведення добросовісної конкуренції в умовах трансформаційних змін і реформування національної економіки, дерегуляції виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі економіки, стимулювання становлення та

розвитку диверсифікованих каналів реалізації продуктів харчування кінцевому споживачу;

2) забезпечити інституціоналізацію державного інтервенційного агента з метою вдосконалення механізмів та інструментів регулювання цін й кон'юнктури на ринку продовольства на засадах передбачення чітких джерел фінансування цього агента, створення державного інтервенційного фонду формування запасів продовольства, організації моніторингу цін на аграрну продукцію, передбачення можливості оперативного здійснення інтервенційних коригувань пропозиції продовольства на аграрному ринку за рахунок резервів сформованого фонду, імплементації превентивних засобів мінімізації коливання діапазону цін на аграрну продукцію, зумовлених сезонними впливами та формажорними ситуаціями протягом цілого маркетингового року, забезпечення можливості доступу придбання базових продуктів харчування за прийнятними цінами з урахуванням рівня реальних доходів населення;

3) реалізувати механізми гарантування економічної доступності продовольства для найбільш вразливих верств населення шляхом формування соціального кошику набору основних видів продовольства, розбудови регіональної мережі соціальних магазинів із економічно доступними продуктами харчування для найбільш соціально незахищеного населення, імплементації інструментів запровадження практики надання йому адресної допомоги, надання державної фінансової підтримки та субсидій, вирівнювання диспропорцій калорійності добового раціону людини та співвідношення в ньому продуктів рослинного й тваринного походження, подолання диспаритету доходів між найбільш вразливими й найбагатшими верствами населення через імплементацію інструментів підвищення справедливого розподілу суспільно-матеріальних благ.

Значним незадіяним резервом підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки та зміцнення продовольчої безпеки держави є покращення якості та безпеки продовольства. У зв'язку з цим, доцільною є орієнтація на реалізацію таких заходів:

– структурна перебудова системи забезпечення якості аграрної продукції на засадах імплементації механізмів об'єктивної комплексної сертифікації складових компонентів виробничо-господарського ланцюга (сільськогосподарські угіддя, техніко-технологічне обладнання, продовольча сировина, кадровий персонал, компоненти логістичного апарату), побудови інтегрованої підсистеми управління якістю продукції від процесу виробництва сільськогосподарської сировини до збуту готових продуктів харчування, організації моніторингу господарських процесів виробництва аграрної продукції з високим ризиком псування, стандартизації бізнес-процесів суб'єктів аграрного сектора у відповідності до передових світових практик;

– удосконалення механізмів забезпечення безпеки продовольства, шляхом активізації реформування вітчизняної системи технічного регулювання виробничо-господарських процесів в аграрному секторі економіки, диверсифікації інструментів моніторингу безпеки продовольства, посилення контролю за ринком обігу пестицидів, гербіцидів, засобів захисту й догляду за рослинами на предмет їх відповідності прийнятним нормам і стандартам щодо вмісту небезпечних для людини речовин, організації комплексного моніторингу продуктів харчування стосовно місткості генно-модифікованих продуктів, забезпечення контролю кормової бази в тваринництві на предмет її наповнення небезпечними інгредієнтами штучного походження;

– посилення технічного контролю за функціонуванням ринку аграрної продукції на засадах делегування частини контрольних повноважень і функцій громадським об'єднанням аграрних виробників, підвищення їх самовідповідальності та зацікавленості щодо унеможливлення потрапляння на ринок неякісної продукції, протидії проявам імпорту продовольства сумнівного походження, імплементації механізмів вилучення фальсифікованих продуктів харчування з обігу на ринку, поширення практики доведення до судових рішень компенсації шкоди споживачам за придбання неякісного продовольства.

Агреговані інструменти зміцнення продовольчої безпеки України представлений на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Функціональна модель зміцнення продовольчої безпеки України

Джерело: розроблено автором

Впровадження запропонованих заходів має супроводжуватися комплексною інформаційно-аналітичною підтримкою реалізації державної аграрної політики, що передбачає популяризацію серед населення важливості формування калорійно-збалансованого добового раціону людини, становлення культури споживання здорових продуктів харчування, покращення іміджу вітчизняних виробників продовольства на аграрному ринку, що в сукупності забезпечить формування ресурсного базису для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України та зміцнення продовольчої безпеки держави.

5.2. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави

Невпинний розвиток науково-технічного прогресу, безперервна імплементація його досягнень в практику господарювання та посилення конкурентної боротьби на світових аграрних ринках об'єктивно вимагають реалізації механізмів системного покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки України. Вирішення проблеми суттєво актуалізується в умовах тотальної занедбаності та моральної зношеності матеріально-технічної бази вітчизняного аграрного сектора економіки (низький рівень техніко-технологічної модернізації, недостатня інноваційна активність у галузі, застарілість виробничого обладнання, обмежені параметри можливостей матеріально-технічного оновлення аграрного сектора) та погіршення якості людського капіталу на сільських територіях (негативні міграційні процеси в сільській місцевості, спричинені вимушеною трудовою міграцією, «старіння» і поступове «вимирання» сіл, зазвичай, нижчий рівень освіченості сільського населення, порівняно з міським), що в сукупності створює значні перешкоди на шляху формування адекватного інвестиційно-інноваційного забезпечення вітчизняного аграрного сектора економіки.

На наш погляд, недостатність інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора не лише стримує нарощення параметрів ефективності його функціонування, але й формує низку ризиків і загроз секторально-галузевого характеру, що в сукупності дестабілізує процеси забезпечення економічної безпеки України в розрізі її основних функціональних складових, а з огляду на стратегічну важливість аграрного сектора в системі розвитку національної економіки.

Формування адекватного інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора створює низку передумов для зміцнення економічної безпеки держави, що формалізуються в такому:

1) побудова ресурсного середовища своєчасного реагування на галузево-секторальні виклики гарантування ефективного функціонування національної економіки;

2) становлення та розвиток регіональної мережі інвестиційно-інноваційних горизонтально-вертикальних кластерів у контексті диверсифікації ризиків економічної безпеки держави;

3) забезпечення ресурсної підтримки процесів постійної інноваційної модернізації аграрного сектора економіки, що дає змогу гарантувати динамічну конкурентоспроможність продукції вітчизняного аграрного сектора як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках;

4) реалізація механізмів техніко-технологічної модернізації галузей аграрного сектора економіки з метою забезпечення високого рівня якості та безпеки продовольства, відповідно до діючих міжнародних стандартів;

5) ініціювання структурних зрушень стосовно покращення та розбудови об'єктів мережі інфраструктурного забезпечення аграрного сектора та посилення інтеграційних процесів її консолідації з аграрною інфраструктурною мережею стратегічних країн-партнерів, насамперед членів Європейського Союзу;

6) забезпечення ефективності трансформації ресурсних потужностей природно-ресурсного потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки у сегмент зміцнення його конкурентних позицій в умовах загальних тенденцій лібералізації торговельно-економічних відносин;

7) інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного сектора формує стимули для вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій економічної безпеки держави, що відзначається структурними дисбалансами розвитку між сільськими та урбанізованими територіями;

8) формування ресурсного середовища для зростання рівня доходів сільського населення внаслідок підвищення параметрів ефективності функціонування виробничо-господарських процесів у розрізі галузей аграрного сектора економіки;

9) побудова ланок продуктового ланцюга формування доданої вартості в аграрному секторі економіки, що трансформується у створення нових робочих місць, розширення масштабів господарювання та збільшення обсягів податкових відрахувань до бюджетів усіх рівнів;

10) формування мультиплікаційного ефекту диверсифікації ризиків галузево-секторальних ризиків національної економіки в умовах глобалізації.

Графічна інтерпретація взаємозалежності між розвитком інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора та рівнем економічної безпеки держави відображено на рис. 5.2.

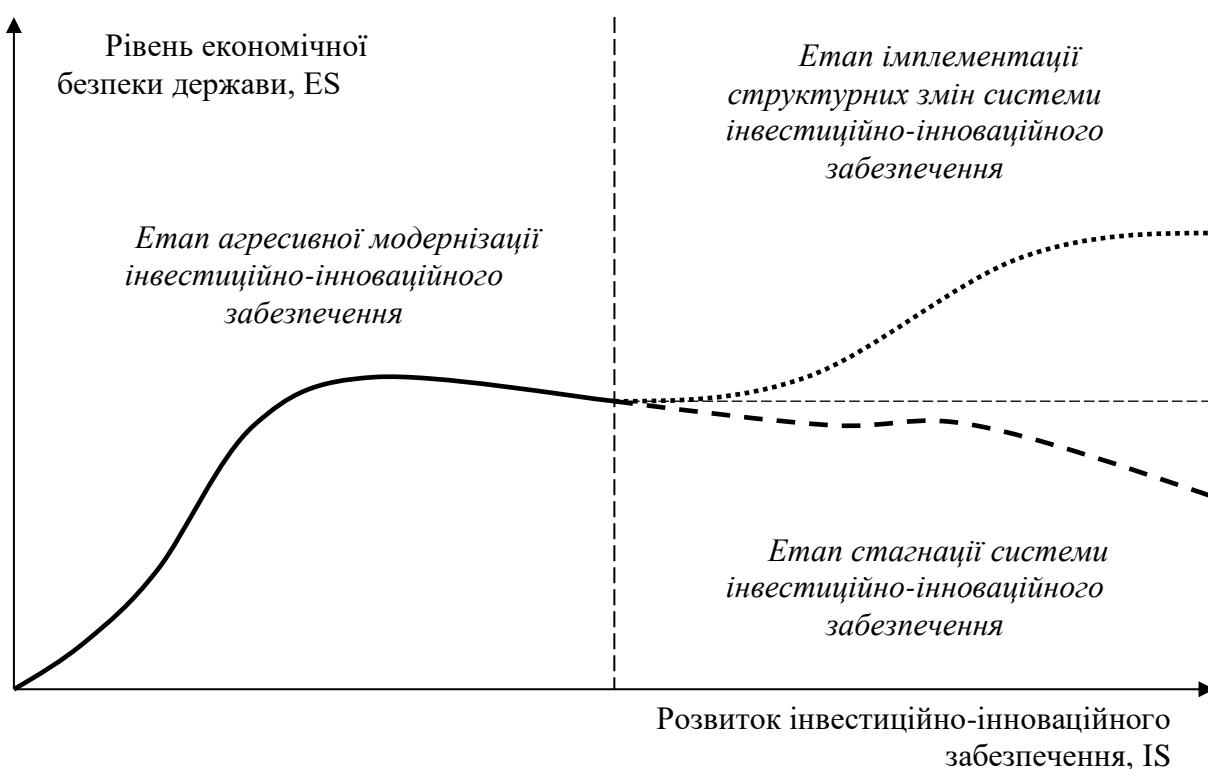

Рис. 5.2. Взаємозалежність між розвитком інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора та рівнем економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Очевидно, що динамічні зміни параметрів умов функціонування економічного середовища, з однієї сторони, зумовлюють до покращення існуючої системи інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора, а з іншої – безперервний дестабілізуючий вплив ризиків і загроз формує передумови для стагнації та «старіння» цієї системи, що потребує імплементації

механізмів та інструментів реструктуризації підходів до здійснення інвестиційно-інноваційної модернізації господарських комплексів аграрного сектора економіки і підтримання їх функціональної спроможності останніх в сегменті зміцнення економічної безпеки держави.

Фундаментальною основою підтримки процесів проектування, розробки та впровадження інновацій у виробничо-господарську діяльність аграрного сектора є інвестиційні ресурси, динаміку розвитку яких упродовж останніх років проілюстровано на рис. 5.3.

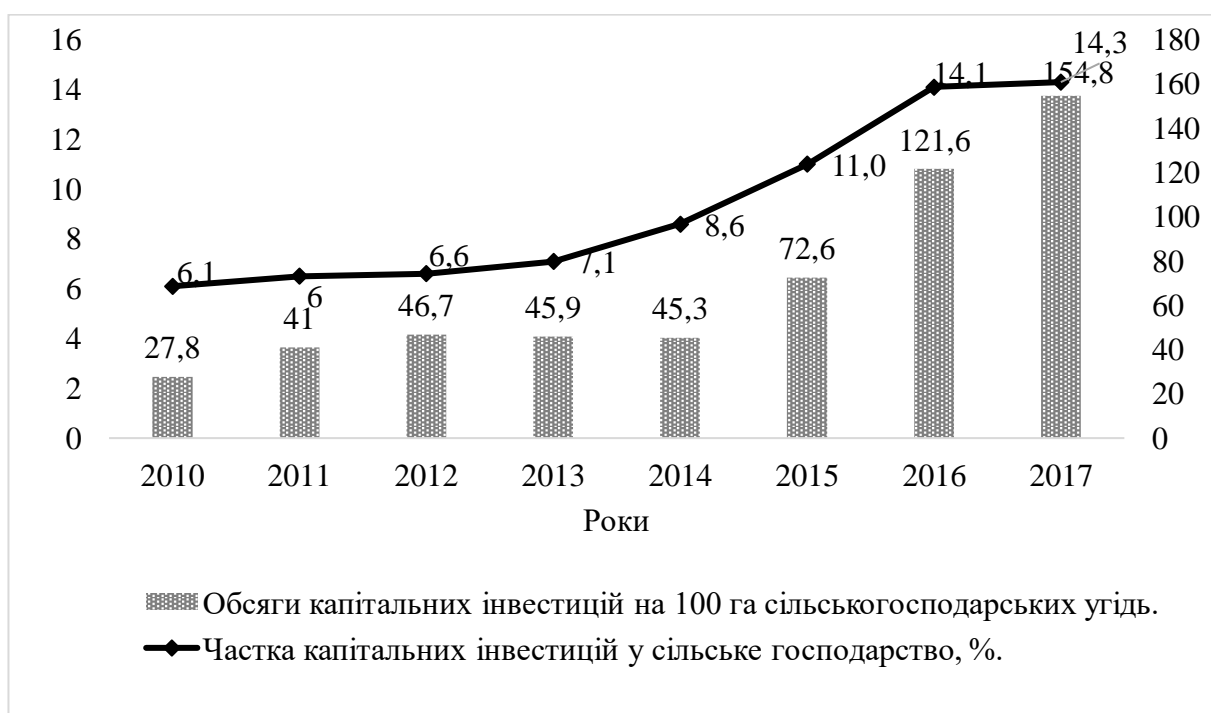

Рис. 5.3. Частка капітальних інвестицій в сільське господарство та їх обсяги на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні у 2010–2017 роках

Джерело: складено автором за [82; 249]

Як можемо спостерігати, у досліджуваному періоді на фоні зростання частки освоєних капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство зростають й обсяги цих інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що безперечно, є позитивним моментом для аграрного сектора. Водночас, можна відзначити, що параметри ефективності такого номінального зростання знівельовані поглибленням структурною фінансово-економічною кризовою, що мала місце в Україні у 2014-2015 роках і яка характеризувалася загальним спадом

обсягів ВВП, девальвацією національної валюти гривні та зниженням її купівельної спроможності. Таким чином, реальні можливості інвестиційних ресурсів щодо підтримки реалізації масштабних проектів в аграрному секторі економіки є доволі обмеженими. Своєю чергою, зростання частки капітальних інвестицій в аграрний сектор в загальній їх структурі в період кризових років, з однієї сторони, дає можливість констатувати пріоритетну його важливість для інвестора, незважаючи на наявність деструктивних стагнаційних процесів національної економіки, а з іншої – високі превентивні здатності галузевих господарських комплексів аграрного сектора економіки протидіяти дестабілізуючим впливам загроз і забезпечувати підтримку процесів економічного зростання в умовах негативних соціально-економічних тенденцій розвитку національної економіки та держави в цілому. Важливим індикатором інвестиційної привабливості секторів національної економіки є зацікавленість ними з боку іноземних інвесторів (рис. 5.4).

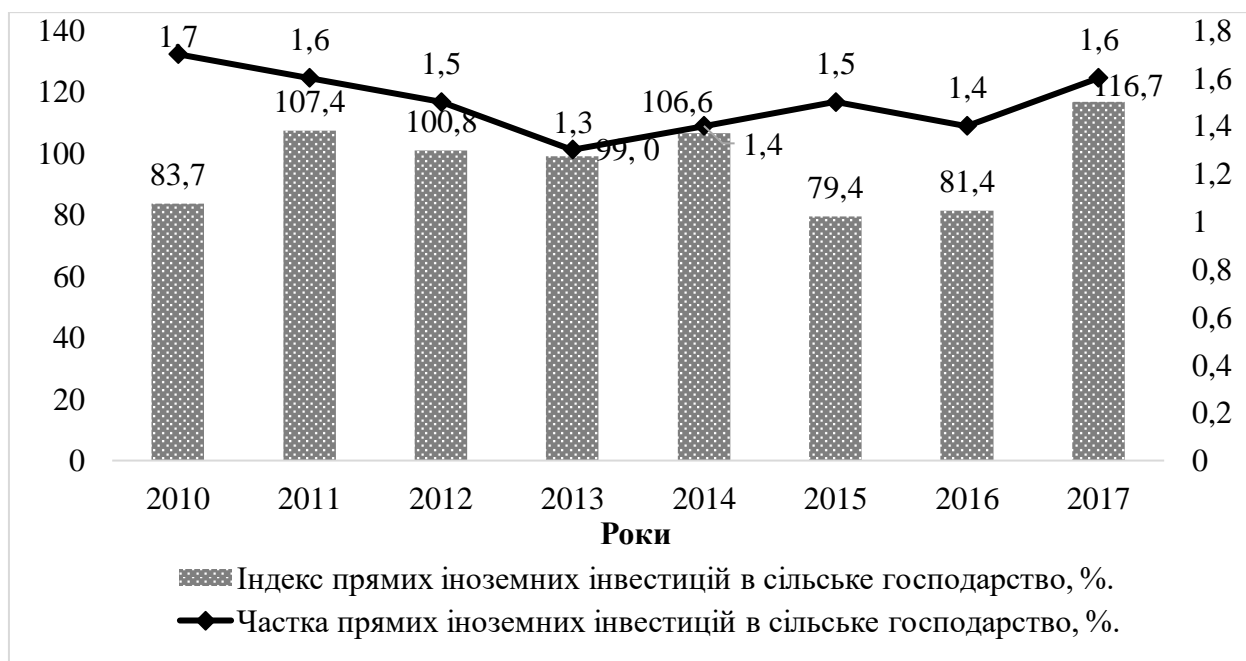

Рис. 5.4. Індекс прямих іноземних інвестицій в сільське господарство та їх частка в Україні в 2010–2017 роках

Джерело: складено автором за [82; 249]

Очевидно, що індекси прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство не можуть не корелювати з макроекономічними

передумовами розвитку національної економіки. Поряд з цим, важливо відзначити вкрай низьку частку цих інвестицій в їх загальній структурі (1,6 % в 2017 році). Така ситуація дає можливість констатувати, що іноземний інвестор на сьогодні зацікавлений, головним чином, у сировинному використанні природно-ресурсного потенціалу вітчизняного аграрного сектора та не орієнтований на довготривале господарювання, що потребує реалізації масштабних інвестиційних проектів і дотримання засад збалансованого природокористування з метою збереження відтворювальних потужностей аграрного сектора на перспективу.

З однієї сторони, іноземний інвестиційний капітал формує низку можливостей для вітчизняного сектора економіки (залучення додаткових резервів економічного зростання, впровадження інноваційних технологій і забезпечення високих темпів техніко-технологічної модернізації аграрного сектора економіки, спрощення доступу виходу на зовнішні аграрні ринки), а з іншої – формує низку ризиків і загроз дестабілізації процесів забезпечення не лише економічної, але й національної безпеки України, що проявляється в такому: поглиблення сировинної спрямованості аграрного сектора, загострення проблем ірраціонального природокористування, використання потужностей природних екосистем України в інтересах інших держави.

Тому в процесі залучення іноземних інвестицій в інноваційний сегмент вітчизняного аграрного сектора доцільною є дотримання стратегічної орієнтації на таке: 1) формування мотиваційних механізмів і стимулів для інноваційної модернізації переробної галузі; 2) унеможливлення реалізації механізмів незаконного заволодіння сільськогосподарськими угіддями з боку іноземних власників; 3) організація ефективної системи моніторингу дотримання засад раціонального природокористування і збереження відтворювальних потужностей природних екосистем; 4) побудова механізмів компенсації економічних, інфраструктурних та екологічних втрат у процесі господарювання; 5) реалізація інструментів посилення соціальної відповідальності іноземного інвестора в процесі господарювання.

Сьогодні, на наш погляд, стримує параметри покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави стагнаційний та депресивний характер розвитку сільських територій України, що відзначається занедбаністю соціально-економічної інфраструктури, фактичним «вимиранням» сіл, посиленням проявів девіантної та опортуністичної поведінки населення, загостренням економічних дисбалансів. У таблиці 5.5 наведено результати SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки держави.

Таблиця 5.5

Результати SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки держави

	<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
Внутрішнє середовище	Наявний розвинутий природно-ресурсний потенціал; потужний людський капітал; розвинена мережа спеціалізованих аграрних науково-дослідних установ і закладів вищої освіти; розвинені традиції господарювання в аграрному секторі; наявність потужних незадіяних резервів для здійснення розширеного відтворення в аграрному секторі; високий рівень екологізації аграрного виробництва	Занедбана й нерозвинена мережа об'єктів соціально-економічної інфраструктури сільських територій; моральна зношеність техніко-технологічної бази аграрного сектора економіки; низькі темпи інноваційної модернізації аграрного сектора; нерозвиненість мережі об'єктів інвестиційно-інноваційної інфраструктури; несформованість інноваційних кластерів, технологічних парків і бізнес-інкубаторів
	<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
Зовнішнє середовище	Підвищення ефективності функціонування галузевих комплексів аграрного сектора; інноваційна техніко-технологічна модернізація вітчизняного аграрного сектора економіки; активізація процесів інтеграції аграрного сектора в світовий продовольчий ринок; становлення та розвиток інноваційних інтеграційно-вертикальних кластерів; формування ресурсних резервів зміцнення функціональних складових економічної безпеки держави	Втрата традиційних продовольчих ніш на аграрному ринку; загрози зриву реалізації інвестиційних проектів внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов і стихійних природних лих; ризики виникнення надмірної залежності від зовнішнього капіталу в аграрному секторі; поглиблення проблеми безробіття в сільській місцевості внаслідок інтенсифікації виробничих процесів; загострення проблем ірраціонального природокористування в аграрному секторі економіки

Джерело: побудовано автором

Нівелювання слабких сторін і мобілізація наявних ресурсних потужностей аграрного сектора економіки потребує системної реструктуризації існуючих

підходів до організації його інвестиційно-інноваційного забезпечення в контексті зміцнення економічної безпеки держави, що потребує досягнення ідентифікованих стратегічних, тактичних і оперативних цілей (рис. 5.5).

Рис. 5.5. Пріоритетні цілі інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки України

Джерело: побудовано автором

На нашу думку, досягнення визначених цілей потребує формування адекватних умов інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора економіки, що вимагає орієнтації на комплексну реалізацію узгоджених цільових дій на макро-, мезо- та мікрорівнях управління національної економіки з орієнтацією на такі інструменти:

1) макрорівня – передбачають формування адекватного інституційного середовища реалізації інвестиційно-інноваційних проектів в аграрному секторі на засадах витіснення ролі неформальних інститутів формальними у процесі прийняття управлінських рішень, імплементації механізмів неухильного гарантування дотримання прав та інтересів інвестора, забезпечення динамічної

макроекономічної стабільності функціонування національної економіки, завершення трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки, налагодження міжурядової співпраці щодо реалізації пілотних міжнародних інвестиційно-інноваційних проектів в аграрному секторі, посилення інтеграції суб'єктів вітчизняної науково-технічної сфери в систему міжнародного грантового фінансування інноваційних розробок, наближення вітчизняних техніко-технологічних стандартів організації виробничо-господарських бізнес-процесів в інноваційній сфері до міжнародних норм і вимог;

2) мезорівня – спрямовані на забезпечення організаційно-економічної підтримки реалізації механізмів активізації інвестиційно-інноваційної діяльності у галузево-регіональному вимірі, шляхом формування відповідних мотиваційних механізмів і стимулів у потенційних інвесторів, розбудови мережі об'єктів інвестиційно-інноваційної інфраструктури, налагодження конструктивного ділового діалогу між представниками аграрного бізнесу, органами державної влади та громадського сектора, ліквідації перешкод реалізації інвестиційно-інноваційних проектів в аграрному секторі економіки, популяризації успішних практик інноваційної модернізації господарських комплексів аграрного сектора економіки;

3) мікрорівня – націлені на активізацію реалізації інвестиційно-інноваційних ініціатив в аграрному секторі економіки за принципом «знизу-вверх» на засадах становлення кооперативних структурних в інноваційно-технічній сфері, посилення зацікавленості в керівників суб'єктів господарювання аграрного сектора щодо імплементації структурних інноваційно-технологічних змін у виробничо-господарські процеси, поширення практики спрямування частини отриманого прибутку в сегмент фінансування проектної діяльності в науково-інноваційній сфері.

Підвищення ефективності інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки держави передбачає доцільність формування галузевої диференціації стратегічних пріоритетів аграрного сектора економіки (табл. 5.6).

Стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційної модернізації галузей аграрного сектора економіки України

Галузь	Стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора економіки
Рослинницька галузь	Впровадження інноваційних технологій обробки ґрунту та догляду за посівами сільськогосподарських культур; орієнтація на ведення органічного землеробства; інноваційна реструктуризація прийнятих систем сівозмін; удосконалення агротехніки вирощування сільськогосподарських культур; інвестиційно-інноваційна модернізація та розвиток елеваторних потужностей; впровадження замкнутого циклу безвідходного виробництва в рослинницькій галузі; селекція та виведення нових сортів сільськогосподарських культур; використання елітного насіння та садивного матеріалу, впровадження технологій ведення точного землеробства; розвиток ліній заморозки плодів, ягід, винограду.
Тваринницька галузь	Автоматизація праці виробничих операцій в галузі (догляд за тваринами, роздача кормів, прибирання тваринницьких приміщень); забезпечення ергономічних умов утримання сільськогосподарських тварин; впровадження науково-обґрунтованих й безпечних раціонів годівлі тварин; автоматизація моніторингу контролю якості та безпечності виробничо-господарських процесів; розвиток племінної роботи та виведення нових порід сільськогосподарських тварин; оновлення медичних протоколів ветеринарного нагляду й контролю; інноваційна модернізація забійних пунктів й розвиток морозильних потужностей.
Переробна галузь	Розвиток й модернізація мережі об'єктів логістичної інфраструктури аграрного сектора; проектування й розробка інноваційно-технологічного обладнання переробки сільськогосподарської сировини; модернізація складських потужностей; впровадження інноваційних бізнес-процесів переробки продукції; становлення та розвиток вертикально-інтегрованих кооперативних регіональних кластерів; підтримка ринково-комунікаційних зв'язків між суб'єктами аграрного сектора економіки; імплементація міжнародних стандартів маркування, сертифікації та пакування аграрної продукції та продуктів харчування.

Джерело: розроблено автором

Стримують параметри нарощування ефективності інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора існуючі ірраціональні підходи до розподілу бюджетної підтримки цього сектора економіки, які формалізуються у такому: пріоритетність при виділенні бюджетних коштів, здебільшого, надається потужним виробникам, які лобіюють можливість їх отримання на найвищих ланках управління органів держави влади; занадто бюрократизований процес

отримання бюджетної фінансової підтримки, що супроводжується оформленням надмірною кількістю документів і процедурних моментів; бюджетні кошти, зазвичай, спрямовуються на поповнення обігових коштів або ж задоволення споживчих потреб суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що апріорі унеможлиблює перерозподіл їх в сегмент економічного зростання.

У зв'язку з цим, постає об'єктивна доцільність реструктуризації існуючих підходів до забезпечення бюджетної підтримки процесів інноваційної модернізації аграрного сектора економіки не лише в аспекті збільшення обсягів фінансування, але й системної зміни принципів надання і розподілу фінансових ресурсів, шляхом переходу до практики виділення коштів на засадах конкурсного відбору проектів інноваційної модернізації господарських комплексів аграрного сектора, мінімізації ризиків корупційних впливів на прийняття рішення щодо надання державної підтримки, реалізації механізмів громадського контролю за розподілом і використанням бюджетно-фінансових ресурсів, усунення бюрократичних перепон доступу до джерел державної підтримки, надання пріоритетності фінансування реалізації перспективних інноваційних стартапів в аграрному секторі економіки.

Водночас, реструктуризації потребують існуючі підходи до стратегування нинішніх програм інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора та активізації процесів соціально-економічного розвитку сільських територій. Це передбачає визначення конкретних програмних цілей, ідентифікації джерел і механізмів фінансування, встановлення чітких строків їх досягнення, формалізації інструментів оцінювання та оперативного корегування параметрів ефективності реалізації прийнятих програм на всіх етапах. Підвищення ефективності реалізації програм покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення досліджуваного сектора економіки потребує імплементації механізмів державно-приватного партнерства розбудови соціально-економічної інфраструктури сільських територій, покращення логістичної підтримки активізації розвитку бізнес-процесів й комунікаційних взаємозв'язків між суб'єктами аграрного сектора економіки, подолання негативних міграційних

тенденцій в сільській місцевості, реалізації мотиваційних механізмів спрямування частини коштів трудових мігрантів серед сільського населення щодо спрямування їх в сегмент започаткування приватного бізнесу в аграрному секторі економіки та фінансування реалізації інвестиційно-інноваційних проектів.

Пріоритетним напрямом активізації інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки є формування та розвиток мережі спеціалізованих регіональних аграрно-індустріальних кластерів на засадах підтримки становлення технологічних парків, інноваційних бізнес-інкубаторів, венчурних фондів; стимулювання розвитку коопераційних відносин в інноваційній сфері між представниками органів державної влади, аграрного бізнесу науково-технічної сфери; активізації залучення потужностей мережі установ Національної академії аграрних наук України та закладів вищої освіти аграрного спрямування в сегмент проектування інноваційних розробок; підтримки трансферу передових світових інноваційних технологій в практику господарювання вітчизняних аграрних суб'єктів; реалізації практики налагодження міжнародної співпраці в інноваційній сфері, шляхом організації проведення конференцій, симпозіумів, семінарів, круглих столів, ярмарків тощо.

Значним незадіяним резервом покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора є використання інструменту лізингу для здійснення підтримки процесів техніко-технологічної модернізації аграрного сектора економіки, що передбачає реалізацію лізингових програм на засадах державного співфінансування придбання техніки з боку держави (насамперед, у частині компенсації відсоткових ставок), орієнтації на побудову непрямих матеріальних стимулів до закупівлі сільськогосподарської техніки галузі вітчизняного машинобудування, формування можливості для ресурсно-фінансової кооперації спільного придбання аграрними суб'єктами господарювання сільськогосподарської техніки, реалізацію цільових програм фінансування інноваційно-технологічної модернізації за рахунок джерел державно-приватного партнерства.

Формування мотиваційних механізмів і стимулів щодо реінвестиції отриманого прибутку суб'єктами господарювання в сегменті інноваційної модернізації виробничо-господарських потужностей аграрного сектора, шляхом імплементації механізмів запровадження тимчасового періоду пільгового оподаткування проектно-інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки, популяризації успішних практик реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, активізації державної підтримки реалізації довгострокових галузевих програм оновлення матеріально-технічної бази, пошуку можливостей залучення джерел додаткового фінансування на засадах пільгового кредитування, використання інструменту аграрних розписок, поширення практики застави орендного права на земельну ділянку при отриманні кредиту в банку.

Стримує параметри ефективності системи інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки недостатній рівень інтелектуально-кадрової підтримки, подолання деструктивних процесів формування якого потребує впровадження довгострокових механізмів та інструментів удосконалення процесів підготовки та перепідготовки інтелектуальних кадрів.

Своєю чергою, це потребує орієнтації на комплексну реалізацію таких заходів:

- 1) покращення людського капіталу на сільських територіях України, шляхом формування мотиваційних механізмів і стимулів до проживання в сільській місцевості, підвищення рівня освіченості сільського населення, гарантування рівного доступу до здобуття вищої освіти молоді на сільських та урбанізованих територіях;

- 2) посилення інтелектуальної складової підготовки управлінських кадрів для аграрного сектора економіки через реструктуризацію існуючих підходів до організації процесів їх стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовки, реалізації механізмів фінансової підтримки перспективних проектно-інноваційних ідей, покращення експериментальної бази проведення досліджень у науково-технічній сфері на сільськогосподарських підприємствах;

3) активізація діяльності на сільських територіях мережі агенцій регіонального розвитку та сільськогосподарських дорадчих служб у частині організації та проведення навчань, тренінгів і семінарів серед сільського населення щодо перспектив і технологій впровадження інновацій в практику господарювання.

Сьогодні інноваційна модернізація аграрного сектора економіки потребує впровадження інформаційних технологій в напрямі оптимізації виробничо-господарських бізнес-процесів, що передбачає автоматизацію прийняття управлінських рішень; підвищення оперативності збору, обробки та систематизації інформаційних даних; автоматизації механізмів моніторингу та контролю дотримання технологічних карт у рослинницькій та тваринницькій галузях; впровадження сучасного програмного забезпечення управління логістичними потоками; використання інноваційних технологій ведення точного землеробства (крапельне зрошення, застосування потужностей дронів для догляду за посівами, хмарні технології тощо) та моніторингу стану здоров'я сільськогосподарських тварин.

Важливим аспектом є стратегічна переорієнтація аграрного сектора економіки у сегмент інноваційної екологізації виробничих процесів, шляхом стимулювання розвитку органічного землеробства, використання альтернативних джерел енергії (потужностей сонця, вітру, води), формування замкнених циклів безвідходного виробництва та переробки побічної продукції, впровадження ресурсощадних технологій, імплементації міжнародних безпеково-екологічних стандартів виробництва аграрної продукції, реалізації механізмів унеможливлення гранично-допустимих перевищень індикаторів забруднення природних екосистем, збалансування еколого-економічних компонентів ефективності у процесі господарювання.

На наш погляд, комплексна реалізація запропонованих заходів забезпечить формалізацію інструментарію інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора економіки, що в подальшому трансформується у сегмент зміцнення економічної безпеки держави (рис. 5.6).

Рис. 5.6. Організаційно-економічний інструментарій покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Таким чином, покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки є ефективним інструментом не лише зміцнення його конкурентних позицій, але й формування потужних ресурсних резервів зміцнення економічної безпеки держави, як на галузевому, так і просторовому рівнях.

5.3. Фінансове забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України

Підвищення рівня забезпеченості фінансовими ресурсами аграрного сектора з урахуванням поточних соціально-економічних умов і невизначеності перспектив в контексті наростаючих військових викликів, сьогодні обмежують можливості фінансової підтримки реалізації ефективних заходів у всіх сферах економічної безпеки держави. Недостатність фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки не лише стримує нарощення параметрів ефективності основних функціональних складових, але й формує низку ризиків і загроз структурно-галузевого характеру, що в сукупності дестабілізує процеси забезпечення економічної безпеки України. На наш погляд, такі зміни в сегменті реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки активізують доцільність розробки механізмів удосконалення фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, покращення його інвестиційної привабливості та підвищення конкурентоспроможності.

Сформовані тенденції процесів фінансування розвитку аграрного сектора в умовах системних дисбалансів дозволяють стверджувати про відсутність цілісної концепції фінансового забезпечення цього сектора економіки у новому інституціональному середовищі. Втім, можливості використання коштів для фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки обмежені через значний дефіцит бюджету в Україні, що проявляються у показниках підтримки його пріоритетних галузей.

За весь період реформування фінансування розвитку аграрного сектора економіки України відбувається за залишковим принципом, тоді як механізм розподілу бюджетних коштів є не лише неефективним, але й перебуває у значній мірі в тіньовому секторі економіки. Прогалиною бюджетного процесу, яка має системний характер, є наявність значного диспаритету між показниками економічної ефективності, темпами та масштабами зростання вітчизняного аграрного сектора економіки, рівнем податкових надходжень до бюджетів різних

рівнів управління. Такий стан зумовлено негативним впливом цілого ряду деструктивних чинників, серед яких, зокрема, такі: несформованість механізму трансформації економічної ефективності розвитку аграрного сектора в забезпечення економічної безпеки держави; низький рівень соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств; тінізація показників розвитку аграрного сектора, поширена практика заниження реальних показників урожайності культур і продуктивності сільськогосподарських тварин, приховування доходів аграрних підприємств тощо; недовіра сільськогосподарських товаровиробників в можливості отримання бюджетної підтримки на розвиток галузей аграрного сектора економіки; низька культура сплати податків серед суб'єктів аграрного підприємництва. Крім того, відсутність кореляційного зв'язку між обсягами бюджетного фінансування розвитку аграрного сектора економіки та показниками його діяльності зумовлена, здебільшого, недосконалістю механізмів отримання і розподілу бюджетних коштів; нераціональною системою розподілу бюджетних коштів, що в основному ґрунтується на прогнозованих обсягах витрат, які не в повній мірі враховують реальні потреби аграрного сектора; відсутністю надійної системи внутрішнього контролю за використанням бюджетних коштів, які надаються за програмами підтримки, що ускладнює досягнення мети бюджетної програми. Вагомим фактором неефективного розподілу бюджетних коштів для фінансування аграрного сектора є також порушення бюджетної дисципліни при їх використанні.

Зазначимо, що формування адекватного фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора створює низку передумов для посилення економічної безпеки держави, що формалізуються в такому: 1) покращує оперативність прийняття управлінських рішень, що забезпечують нейтралізацію дестабілізуючих чинників розвитку аграрного сектора економіки; 2) сприяє гармонізації взаємодії між окремими елементами механізму фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора; 3) вирівнює параметри розподілу бюджетних коштів на стимулювання розвитку аграрних суб'єктів

господарювання; 4) стимулює аграрні формування до нарощування параметрів їх господарської діяльності, що підвищує їх економічну ефективність; 5) формує ресурсну базу системи забезпечення економічної безпеки держави.

Варто зазначити, що сьогодні основним джерелом фінансування вітчизняного аграрного сектора економіки залишаються власні кошти товаровиробників, які складають близько 70%. Однак, як показує зарубіжний досвід, вагому роль у фінансовій підтримці розвитку аграрного сектора економіки повинна здійснювати держава через бюджетне фінансування державних і регіональних програм на безповоротній основі за рахунок коштів як державного, так і місцевого бюджетів.

Основні засади державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектора в Україні визначені нормативно-правовими актами, а порядок розподілу бюджетних коштів – окремими постановами Кабінету Міністрів України, які щорічно затверджуються. Відповідно до зазначеної законодавчої бази державна підтримка здійснюється у формі прямої державної підтримки (бюджетні асигнування, бюджетні позики) і непрямой підтримки (надання податкових пільг). При цьому сьогодні основним базисом формування обсягів державної підтримки аграрного сектора є проект Міністерства аграрної політики і продовольства України щодо виділення 1% ВВП від аграрної продукції, висвітлений у стратегічному плані реформування галузі «3+5» [261].

Аналізування рівня підтримки розвитку аграрного сектора передбачає дослідження, насамперед, частки його бюджетного фінансування у загальнодержавних видатках. Обсяги й напрями бюджетної підтримки аграрного сектора економіки та їх фактичне виконання в 2014-2018 рр. наведені у таблиці 5.7. Так, у 2014 році рівень фінансового забезпечення аграрного сектора у загальній структурі видатків державного бюджету складав 1,28 %, проте вже в 2016 році він сягнув рекордно низького рівня – 0,34 %. При цьому в межах загального обсягу фінансового забезпечення на підтримку аграрного сектора (заходи прямої бюджетної підтримки) спрямовувалось не більше половини

бюджету, а решту коштів були визначені на програми фінансування послуг, зокрема, на прикладні наукові й науково-технічні розробки та освітні програми.

Таблиця 5.7

**Бюджетна підтримка аграрного сектора економіки України
у 2014-2018 роках, млн грн**

Показники	Роки									
	2014		2015		2016		2017		2018	
	План	Факт	План	Факт	План	Факт	План	Факт	План	Факт
Видатки МАПіП	6607,0	5501,3	2605,6	2133,7	2112,0	2188,8	9442,3	9039,4	12075,7	11841,6
% у загальних видатках бюджету	1,43	1,28	0,43	0,37	0,33	0,34	1,12	1,08	1,22	1,2
Загальний фонд	3428,6	3359,2	1884,2	1621,9	1652,3	1690,9	5565,6	5200,6	10689,8	10431,4
% у загальних видатках МАПіП	51,89	61,06	72,31	76,01	78,2	77,3	58,94	57,53	88,52	88,09
Видатки апарату МАПіП	3322,7	2636,8	885,8	525,6	691,9	596,2	5808,0	5365,2	4743,3	4667,7
% у загальних видатках МАПіП	50,29	47,93	34,00	24,63	32,8	27,2	61,51	59,35	39,28	39,42
Загальний фонд	1498,0	1486,4	674,6	449,6	511,0	503,5	2359,8	2114,5	4579,6	4504,6
% у загальних видатках апарату МАПіП	45,08	56,37	76,16	85,55	73,9	84,5	40,63	39,41	96,54	96,51

Джерело: розраховано автором за [102; 200]

Такий розподіл коштів пояснюється тим, що з 2014 року значну їх частину було перенесено у видатки іншого міністерства, а це зумовило підвищення частки видатків на аграрний сектор економіки більше, ніж на 70 % у загальній структурі фінансування. Аналіз показників фінансування розвитку аграрного сектора свідчить про спадаючу тенденцію обсягів прямої бюджетної підтримки. Окрім того, фактичне виконання програм у 2015 році склало 80% загалом по аграрному сектору і 60% по фінансуванню сільськогосподарського виробництва.

Починаючи з 2017 року низкою законодавчих актів сформовано зміни механізму державної підтримки аграрного сектора економіки. Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» визначено, що у 2017-2021

роках щорічний обсяг коштів, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, має становити не менше 1% випуску продукції у сільському господарстві [197]. При цьому 20% цієї підтримки аграрні товаровиробники повинні використовувати для закупівлі у вітчизняних виробників техніки та обладнання (для 2017 року – 10%, а для 2018 року – 15%). Саме із прийнятими змінами в бюджетному процесі спостерігається тенденція до зростання обсягів загальних видатків державного бюджету на підтримку аграрного сектора економіки України, частка яких у загальних видатках склала 1,08% у 2017 році.

У 2018 році на фінансування аграрного сектора заплановано 12075,7 млн грн, що на 27,9 % більше у порівнянні з попереднім роком, обсяг якого дорівнював 9442,3 млн грн. Відповідно це зумовило зростання рівня державної підтримки у структурі загальних видатків до 1,22 % [200]. Проведені аналітичні дослідження показують, що реальні обсяги фінансового забезпечення аграрного сектора у структурі загального фонду не досягають задекларованих показників, розмір яких має становити не менше 5% видаткової частини державного бюджету.

З метою збалансування бюджету, виходячи з обмежених можливостей його ресурсної частини, видатки спрямовані на пріоритетніші бюджетні програми. У переліку бюджетних програм на 2017 рік збережено традиційні, чинні у попередніх періодах, зокрема у 2013-16 роках програми (табл. 5.8).

Проте із передбачених планових асигнувань через органи Державної казначейської служби спрямовано до областей бюджетні кошти в сумі 294,84 млн грн, які фактично використано. Залишок невикористаних коштів склав 5,1 млн гривень. Використання бюджетних коштів не в повному обсязі пояснюється, головним чином, недоліками в організації роботи деяких обласних конкурсних комісій. Частка компенсації відсоткової ставки через механізм здешевлення кредитів в структурі бюджетної підтримки у 2017 році знизилася до 3,3 %, тоді як у 2016 році вона складала 12,8 %. У цьому ж році 509 підприємств із різних

галузей сільського господарства отримали компенсацію відсотків за залученими кредитами.

Таблиця 5.8

**Видатки на бюджетні програми розвитку аграрного сектора економіки
України на 2013–2018 роки, млн грн**

Бюджетні програми	2013 факт.	2014 факт.	2015 факт.	2016 факт.	2017 факт.	2018 затверд.	Відхилення	
							2017 у % до 2013 р.	2018 у % до 2013 р.
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	–	–	290,65	279,81	294,84	266,0	–	90,2
Фінансова підтримка заходів в АПК	0,96	–	–	–	56,94	5,0	у 59,3 рази більше	8,8
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградників і нагляд за ними	94,79	43,93	–	–	298,60	400,0	у 3,2 рази більше	134,0
Державна підтримка тваринництва	721,0	371,20	40,58	29,99	165,84	2401,0	23,0	у 14,5 рази більше
Фінансова підтримка сільгоспвиробників	–	–	–	–	4134,06	955,0	–	23,1
Фінансова підтримка фермерських господарств	–	–	–	–	–	210,0	–	–
Разом	816,75	415,13	331,23	309,8	4950,28	4237,0	у 6,1 рази більше	85,6
Витрати Аграрного фонду	521,40	115,70	40,26	25,40	27,63	52,20	5,3	188,9
Всього	1338,15	530,83	371,49	335,2	4977,91	4289,20	у 3,7 рази більше	86,2

Джерело: складено автором за [102; 200]

Із загального обсягу коштів, спрямованих аграрним компаніям для часткової компенсації відсоткової ставки, 77 990,16 тис. грн (56,7 %) були спрямовані для розвитку галузі рослинництва.

Особливостями бюджетної підтримки аграрного сектора економіки у 2017 році було те, що ключовим напрямом визначено фінансування заходів підтримки малого підприємництва. Для стимулювання господарської діяльності невеликих аграрних підприємств закладена нова програма «Фінансова підтримка сільгоспвиробників» (на 1 га), за якою передбачені кошти на підтримку невеликих (фермерських) господарств, які обробляють до 500 га і частка яких становить 86 %.

Існуюча програма компенсації процентних ставок для аграрного сектора економіки характеризується певними недоліками, які ускладнюють процеси ефективної реалізації його потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки України. Йдеться насамперед про відсутність чітких критеріїв відбору, що дають змогу всім підприємствам брати участь в кредитуванні незалежно від розміру, обороту і цілей кредиту; відсутність кореляційного зв'язку між розмірами субсидій та кредиту; механізм надання субсидій характеризується складністю та непрозорістю самої процедури прийняття рішень.

Стан фінансування державної підтримки АПК у 2019 році передбачає виконання наступних її програм. Із загального фонду державного бюджету Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» (зі змінами) Міністерством аграрної політики та продовольства передбачені видатки в обсязі 12 341 643,0 тис. грн, із них за програмами підтримки розвитку АПК – 5 909,0 млн грн, у тому числі: фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів – 127,2 млн грн; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 800,0 млн грн; державна підтримка розвитку, закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними – 400,0 млн грн; надання кредитів фермерським господарствам – 200,0 млн грн; державна підтримка галузі тваринництва – 3 500,0 млн грн; фінансова підтримка сільгосптоваровиробників – 881,8 млн гривень. Зі спеціального фонду

державного бюджету Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» Міністерством аграрної політики та продовольства передбачені видатки спеціального фонду в обсязі 2 671,7 млн грн (із власними надходженнями установ і організацій), з них на підтримку розвитку підприємств АПК – 54,3 млн грн (2% від загального обсягу) [201].

Проведені аналітичні дослідження показують, що реальні обсяги фінансового забезпечення аграрного сектора не досягають задекларованих показників, розмір яких має становити не менше 5% видаткової частини Державного бюджету України (Додаток X).

Важливим напрямом фінансового забезпечення аграрного сектора економіки є залучення державою інвестиційних коштів. Окрім прямих видатків та кредитування Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» передбачено залучення 400 млн євро від Європейського інвестиційного банку на реалізацію інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки. Відповідно до додатку 9, закладено програму «Проект «Основний кредит для аграрної галузі – Україна» за кодом 3511620 «Фінансування проектів розвитку за рахунок коштів, залучених державою», який передбачає обсяг залучення кредиту (позики) у 2018 році у розмірі 163,313 млн грн, що у 2,7 разів більше коштів, закладених у 2017 року (60 млн грн). Строк надання кредитів – до 12 років із 4-річним пільговим періодом. Проект реалізовуватиметься у 2016-2020 роках, а за рахунок кредитних коштів передбачається покриття до 50% вартості проектів, решту становитимуть власні кошти банків-учасників або засоби кінцевих бенефіціарів. Реалізація проекту сприятиме акумулюванню фінансових ресурсів в обсязі близько 800 млн євро [200]. Ці кошти повинні спрямуватися на розвиток інфраструктурних проектів, логістику, покращення умов сушіння та переробки продукції аграрного сектора економіки.

На нашу думку, існуючі ірраціональні підходи до розподілу бюджетної підтримки аграрного сектора економіки стримують параметри нарощування його потенціалу, які формалізуються у такому: пріоритетність при виділенні бюджетних коштів, здебільшого, надається потужним виробникам, які лобіюють

можливість їх отримання на найвищих ланках управління органів державної влади; занадто бюрократизований процес отримання бюджетної фінансової підтримки, що супроводжується оформленням надмірної кількості документів і процедурних моментів; бюджетні кошти, як правило, спрямовуються на поповнення обігових коштів або ж задоволення споживчих потреб суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що апріорі унеможлиблює перерозподіл їх в сегмент економічного зростання. У зв'язку з цим постає об'єктивна доцільність реструктуризації існуючих підходів до забезпечення бюджетної підтримки процесів модернізації аграрного сектора економіки не лише в аспекті збільшення обсягів фінансування, але й системної зміни принципів надання і розподілу фінансових ресурсів, шляхом переходу до практики виділення коштів на засадах конкурсного відбору інноваційних проектів аграрного сектора, мінімізації ризиків корупційних впливів на прийняття рішення щодо надання державної підтримки, реалізації механізмів громадського контролю за розподілом і використанням фінансових ресурсів, що закладаються на рівні бюджету, усунення бюрократичних перепон доступу до джерел державної підтримки, надання пріоритетності фінансування реалізації перспективних стартапів в аграрному секторі економіки України.

Комплексна реалізація запропонованих заходів забезпечить формалізацію інструментарію модернізації фінансування розвитку аграрного сектора, що в подальшому трансформується у покращення ефективності функціонування аграрного сектора, підвищення рівня продовольчої безпеки держави, посилення конкурентних позицій вітчизняного аграрного сектора на світовому продовольчому ринку.

Дослідження фінансового забезпечення аграрного сектора економіки, зокрема сільськогосподарських підприємств, свідчить про недостатній рівень бюджетної підтримки. У цьому контексті важливим механізмом фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки є банківське кредитування. Очевидно, що процес кредитування аграрного сектора економіки характеризується цілим рядом особливостей, до яких варто віднести: залежність

результатів господарської діяльності в аграрному секторі від природно-кліматичних умов; використання сільськогосподарськими підприємствами землі як основного засобу виробництва; циклічність надання й погашення кредитів, обумовлена сезонністю виробництва і реалізації аграрної продукції; низький рівень матеріально-технічної бази аграрних формувань; періодичне коливання потреби підприємств у додатковому оборотному капіталі; залежність від державної політики регулювання аграрного ринку; низький рівень рентабельності, а в переважній більшості – збитковість аграрних підприємств. На наш погляд, такі особливості вимагають адаптації політики банків до специфіки функціонування аграрного сектора економіки.

Як показує практика, потреба у кредитних лініях для аграрних підприємств була і залишається дуже високою. За оцінками експертів сільське господарство потребує 10-25 млрд грн кредитних коштів для забезпечення сприятливих умов функціонування. Сьогодні найдоступнішими кредитними продуктами для аграрних підприємств є кредити на поповнення оборотних коштів. Зазначений вид кредитування дає змогу сільськогосподарським підприємствам покрити дефіцит коштів на проведення посівної та збиральної кампаній, тобто фактично бере участь у формуванні виробничої собівартості аграрної продукції. Кредити на інвестиційні цілі використовують для придбання сільськогосподарської техніки й устаткування, будівництва елеваторів, розширення земельного банку. У таблиці 5.9 представлено обсяги кредитного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України в 2010-2017 роках.

Таблиця 5.9

Динаміка обсягів кредитного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки України в 2010-2017 роках

Показники	Роки								2017 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Кількість підприємств, які залучали кредити, од.	2238	2668	2603	2996	2267	2689	2801	3011	134,5
Видано кредитів підприємствам аграрного сектора – усього, млрд грн	10,1	14,9	13,5	14,7	10,9	23,4	31,5	40,3	у 3,9 рази більше

Продовження таблиці 5.9

у т.ч. короткострокових	7,0	10,3	9,6	9,3	7,8	22,9	29,0	36,5	у 5,2 рази більше
середньострокових	1,4	2,8	2,3	2,4	2,0	0,1	2,3	3,5	у 2,5 рази більше
довгострокових	1,7	1,8	1,6	3,0	1,1	0,4	0,2	0,3	17,6
Кількість підприємств, які залучали пільгові кредити	59	301	-	-	-	4389	347	382	у 6,5 рази більше
Отримано пільгових кредитів, млрд грн	1,4	4,1	-	-	-	0,3	0,2	0,3	21,4
Часова структура кредитів, отриманих сільськогосподарськими підприємствами, %									
короткострокові	69,3	69,1	71,1	63,3	71,6	97,9	92,1	90,6	21,3
середньострокові	13,9	18,8	17,0	16,3	18,3	0,4	7,3	8,7	-5,2
довгострокові	16,8	12,1	11,9	20,4	10,1	1,7	0,6	0,7	-16,1

Джерело: розраховано автором за [178]

Як можемо спостерігати, у досліджуваному періоді на фоні зростання питомої ваги короткострокових кредитів за рахунок зниження частки довгострокових, відбувається зростання обсягів кредитування аграрного сектора. Так, у 2017 році обсяг кредитів, виданих підприємствам аграрного сектора, збільшився у 3,9 рази порівняно з 2010 роком. На фоні значного зростання кількості підприємств, які залучали пільгові кредити у 2017 році, а це у 6,5 рази більше, відбулося зменшення обсягів отриманих кредитів. Відповідно, сьогодні кредитується лише операційна діяльність аграрних підприємств, що в недостатньому обсязі забезпечує їх виробничі потреби.

Варто зазначити, що з метою ліквідації кредитних обмежень аграрних товаровиробників ще в 2000 році була впроваджена система пільгового кредитування вітчизняного аграрного сектора економіки. Її метою було здешевлення кредитів у режимі кредитної субсидії, тобто субсидування частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками у національній та іноземній валютах. За цим механізмом компенсація надається за кредитами, залученими з метою покриття виробничих витрат, необхідних для закупівлі

паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, кормів, ветеринарних препаратів, молодняку сільськогосподарських тварин та птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів тощо. Протягом 2013-2014 рр. функціонування цієї системи було припинено. Водночас, система пільгового кредитування аграрного сектора була відновлена Законом України «Про Державний бюджет на 2015 рік» та окремими нормативно-правовими актами. Цими документами було передбачено кошти для фінансової підтримки заходів в аграрному секторі економіки шляхом здешевлення кредитів в сумі 300 млн грн [102].

З метою фінансової підтримки підприємств аграрного сектора економіки у сфері кредитування банківські структури пропонують ряд програм, зокрема [17]: 1) на поповнення обігових коштів – програма спрямована на фінансування оборотного капіталу на будь-якому етапі виробничого циклу для купівлі добрив, засобів захисту рослин, паливно-мастильних матеріалів, придбання племінного поголів'я худоби тощо (овердрафт, кредитна лінія, строковий кредит); 2) на купівлю сільськогосподарської техніки – програма кредитування на придбання техніки іноземного і вітчизняного виробництва; 3) на впровадження інвестиційних проектів – програма спрямована на фінансування інвестиційних проектів з будівництва основних засобів, таких як елеватори, склади тощо, а також, закупівлю обладнання для облаштування цих об'єктів.

Все ж варто зазначити, що більшість сільськогосподарських підприємств не можуть виконати існуючі вимоги по кредитних програмах банків, які в основному зорієнтовані на поповнення обігових коштів. Це стосується як плати за користування ресурсами, так і виконання вимог щодо механізму кредитного забезпечення. Сьогодні при кредитуванні аграрного сектора економіки в якості кредитної застави можуть використовуватися подвійні складські свідоцтва та майбутній урожай, які забезпечуються такими банками як ПАТ АБ «УкрГазБанк», ПАТ «Креді Агріколь Банк» та ПАТ КБ «Правекс-Банк» [257].

Враховуючи обмеженість можливостей доступу малих та середніх підприємств аграрного сектора до банківського кредитування, ефективним

інструментом інноваційного характеру, який надає доступ до фінансових ресурсів, є аграрні розписки. Фінансове сприяння розвитку аграрних підприємств здійснюється відповідно до Проекту Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Аграрні розписки в Україні», який фінансується Державним секретаріатом Швейцарії з економічних питань (SECO). У 2015 році IFC розпочала п'ятирічну програму впровадження аграрних розписок для отримання фінансування на поповнення оборотного капіталу, придбання техніки, високоякісного насіння та інших виробничих ресурсів. До 2020 року проект має на меті сприяти залученню у вітчизняний аграрний сектор за допомогою аграрних розписок фінансування в розмірі 0,5 млрд дол. США. Такий інструмент кредитного забезпечення характеризується простотою отримання та нетривалим періодом оформлення; процедура забезпечує рівні взаємовигідні умови для обох сторін угоди, тобто спрямовані на створення доступу аграрним формуванням до фінансування. В Україні першим банком, який надає фінансування виробникам зерна під аграрні розписки, був ПАТ «Агропросперіс Банк».

Якщо в структурі джерел фінансування діяльності великих формувань аграрного сектора банківське кредитування та обслуговування не є пріоритетом, то малі та середні фермерські господарства залишаються з обмеженими можливостями для кредитування банками. Згідно з офіційними даними, сьогодні в Україні працюють близько 40 тис. фермерських господарств, кількість яких залишається сталою упродовж багатьох років, що засвідчує життєздатність та конкурентоспроможність цих господарств [8279].

Банками-лідерами, які активно кредитували сільськогосподарські підприємства, у 2017 році були: Райффайзен Банк «Аваль» (було надано близько 32 % від загальної суми кредитів, виданих сільськогосподарським виробникам), ПАТ «Промінвестбанк» (близько 17 %), АТ КБ «ПриватБанк» (близько 8 %), АТ «Прокредитбанк», ПАТ «Індекс-Банк» [178]. Таким чином, це дозволяє стверджувати, що банківське кредитування залишається одним із суттєвих джерел фінансових ресурсів аграрного сектора України, а компенсація частини розміру відсоткових ставок – одним із постійних видів державної підтримки.

Аналіз проведених досліджень показує, що основними проблемами кредитного забезпечення аграрного сектора економіки є недостатність кредитних ресурсів для забезпечення економічного зростання та сприяння розвитку середнього і малого бізнесу на селі; висока вартість банківських кредитів, які надаються аграрним підприємствам; складність процедур одержання кредитів; неможливість надання у заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення або прав оренди на них, що обмежує використання певних інструментів кредитного забезпечення; відсутність гарантійного механізму при залученні кредитів на розвиток аграрного сектора економіки.

Нерозвиненість інфраструктури аграрного кредитного ринку та низький рівень кредитоспроможності виробників сільськогосподарської продукції формує дисбаланси кредитного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки. Обмеженість можливостей залучення кредитів під заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення або отримання прав оренди на них спричиняє зростання дефіциту обігових коштів та капітальних вкладень в аграрне виробництво. Неналежний рівень існуючого інституційно-правового забезпечення не сприяє створенню кредитних кооперативів або кредитних спілок за участю юридичних осіб, що в цілому не дає можливості притоку додаткових грошових коштів у розвиток структурно-функціональних параметрів аграрного сектора економіки.

Важливе значення в фінансовому забезпеченні розвитку аграрного сектора економіки України займає система оподаткування. Податкова політика регулювання розвитку аграрного сектора економіки передбачає встановлення особливих режимів оподаткування для окремих категорій його суб'єктів, які відрізняються галузевою ознакою, територіальним розміщенням і розміром підприємств. Варто зазначити, що загальна державна підтримка аграрного сектора за допомогою спеціальних режимів та механізмів оподаткування в Україні є досить помірною. Нова податкова реформа, яка вступила в дію з 1 січня 2015 року, торкнулася й аграрного сектора економіки України. Так, у сільському

господарстві в межах реформи фіксований сільськогосподарський податок було замінено єдиним податком для платників четвертої групи. Проте, як показує практика останніх, результатом впроваджених змін є формальне включення цього податку до складу єдиного податку. Йдеться про те, що самі правила оподаткування аграрних товаровиробників фактично не зазнали змін.

Представники профільних міністерств України дотримуються думки, що саме дія спеціальних режимів оподаткування мала позитивний вплив на виробництво валової продукції аграрного сектора, обсяги якої зросли вдвічі. Особливо це стосується галузей рослинництва та птахівництва, які зайняли провідні позиції на світовому ринку. Окрім того, позитивні зрушення торкнулися галузі тваринництва, за показниками розвитку якої можемо спостерігати її відродження. Таким чином, сприятлива податкова політика зумовила зростання надходжень до бюджету від підприємств аграрного сектора, а також створила необхідні умови для інвестування та розвитку аграрного бізнесу.

Зазначимо, що система податкового стимулювання аграрного сектора економіки України охоплювала фіксований сільськогосподарський податок, який діяв з 1999 року по 2015 рік, (сьогодні єдиний податок 4-ої групи оподаткування), спеціальний режим в оподаткуванні діяльності сільськогосподарських підприємств, що діяв до 2017 року та компенсацію заходів аграріям, що працюють за спрощеною системою оподаткування. Враховуючи це, у 2018 році були зроблені конкретні заходи щодо внесення коректив у систему оподаткування аграрних товаровиробників, які не ознаменувалися великими змінами та успіхом. Відповідно до Податкового кодексу України об'єктом оподаткування сільськогосподарських підприємств, які входять до IV групи єдиного податку, є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, ставків, озер, водосховищ), що перебувають у власності сільськогосподарського товаровиробника або надані йому в користування, у тому числі на умовах оренди [174]. Базою оподаткування податком для платників IV групи аграрних підприємств визначено нормативну

грошову оцінку одного га сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень). При цьому повинен враховуватися коефіцієнт індексації, який визначається на 1 січня базового податкового року (відповідно до порядку, встановленого п. 2921.2 ПКУ).

Для перебування на єдиному податку IV групи для сільськогосподарських підприємств повинні виконуватися визначені вимоги, а саме: наявність земельних ділянок відповідного призначення; частка продукції сільськогосподарського виробництва за попередній податковий (звітний) рік не повинна бути меншою 75 %. Зазначимо, що з 1 січня 2017 р. ставки єдиного податку для платників IV групи визначені на рівні таких значень: для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах і на поліських територіях, а також сільгоспугідь, які знаходяться в умовах закритого ґрунту) – 0,95; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,57; для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,19; для сільгоспугідь, які знаходяться в умовах закритого ґрунту, – 6,33 [174].

Сьогодні істотного перегляду потребує запропонований урядом новий механізм надання бюджетної аграрної дотації, що вступив у дію ще в 2017 році з метою підтримки аграрних підприємств після скасування спеціального режиму ПДВ. Розроблена система дотацій досить критично оцінюється представниками аграрного бізнесу. За результатами опитування, проведеного Всеукраїнською Аграрною Радою (ВАР), серед представників аграрного сектора економіки можна відзначити, що в аграрних суб'єктів господарювання присутня недовіра державі у можливості отримання дотацій. Так, 57% з 644 респондентів зазначили, що вони не подавали заяву на отримання дотації, а 56% із тих, хто подав заяву (а це 277 аграріїв) не були включені до реєстру на отримання дотацій. Крім того, 68% аграріїв, яким були виділені дотації, отримали менше 10% від суми, сплаченої до бюджету у якості ПДВ [4].

Функціональна спрямованість податкового механізму забезпечує лише стимулювання нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва за рахунок застосування спеціальних пільгових податкових режимів. Використання уніфікованих податкових інструментів порушило конкурентне середовище в галузі та поставило в нерівні умови товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання та виробничої спеціалізації. Податковим кодексом України збережено діючі пільгові умови оподаткування доходів сільськогосподарських товаровиробників, водночас суттєво змінено порядок адміністрування ПДВ у сфері аграрного виробництва, що призвело до негативних наслідків для розвитку галузі.

Виробництво аграрної продукції в усьому світі є одним із найважливіших видів економічної діяльності, забезпечуючи населення основними продуктами харчування і, водночас, найризикованішим, насамперед через залежність від природно-кліматичних умов, які формують ризики зниження його стійкості та послаблення рівня конкурентних позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках. На наш погляд, такі причини ускладнюють процеси ефективної реалізації потенціалу аграрного сектора, що активізує необхідність зниження рівня сільськогосподарських ризиків та формування ефективного механізму управління ними. У цьому контексті важливим інструментом фінансової підтримки аграрного сектора з метою мінімізації ризиків в аграрному виробництві є страхування.

Зазначимо, що в Україні спостерігається низький рівень розвитку системи страхового захисту виробників аграрної продукції, незважаючи на впровадження механізму його державної підтримки. Питання надання аграрним виробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур набуло чинності у відповідності до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 року [212]. Закон спрямований на регулювання відносини у сфері страхування аграрної продукції, що здійснюється із державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення

стабільності виробництва в аграрному секторі економіки. Порядок та умови надання державної підтримки шляхом здешевлення страхових премій затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням Мінагрополітики і продовольства. З метою координації процесів аграрного страхування за програмами державної підтримки у 2013 році було створено Аграрний Страховий Пул (АСП). Варто зазначити, що за оновленими пропозиціями до механізму сплати страхових премій державна підтримка надається сільськогосподарським товаровиробникам у формі компенсації до 50% вартості страхового платежу. Бюджетні кошти спрямовуються на захист майнових інтересів аграрних товаровиробників від ризику загибелі сільськогосподарських культур шляхом часткового здешевлення страхових платежів та забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві. У таблиці 5.10 чітко відстежується скорочення ринку аграрного страхування, незважаючи на спроби уряду держави впровадити в дію програму державної підтримки субсидій страхових премій.

Таблиця 5.10

**Динаміка страхування аграрного сектора економіки України
в 2010-2017 роках**

Показники	Роки								2017 у % до	
	2010	2011	2011	2012	2014	2015	2016	2017	2010	2016
Кількість компаній, од.	13	14	14	8	11	12	11	13	-	118,2
Кількість договорів страхування, од.	1217	2710	1936	1722	1392	1062	793	957	78,6	120,7
Застрахована площа сільськогосподарських культур, тис. га	553	786	727	869	732	689	700	657	118,8	93,9
Страхова сума, млн грн.	2455	3640	3463	4395	3055	3969	6240	5913	240,9	94,8
Сума сплачених страхових премій, млн грн.	72	136	130	135	73	78	157	205	284,7	130,6
Сума сплачених страхових премій на 1 га застрахованої площі, грн	130	173	179	156	99	113	231	311	239,2	134,6
Рівень виплат, %	50,9	28,0	41,0	9,7	7,6	12,9	44,2	3,7	7,3	8,4

Джерело: розраховано автором за [178]

Як можемо спостерігати, у досліджуваному періоді на фоні скорочення кількості договорів страхування, зростають застраховані площі сільськогосподарських культур, що безперечно, є позитивним моментом для аграрного сектора економіки. У 2017 році вперше, починаючи з 2011 року, кількість укладених договорів страхування зросла на 20,7% порівняно з 2016 роком. Останніх три роки зростають обсяги сплачених страхових премій, зокрема, у 2017 році цей показник зріс на 84,7% у порівнянні з 2010 роком і на 30% порівняно з 2016 роком, величина якого складала 205 млн грн. Зростання страхової суми на 40,9% зумовлено збільшенням вартості одиниці застрахованих культур, а отже, обсяг сплачених страхових премій на 1 га застрахованої площі у 2017 році зріс на 39,2% порівняно з 2010 роком. У порівнянні з 2016 роком загальна страхова сума скоротилася на 5,2% і дорівнювала 6240 млн грн, що можна пояснити зростанням середньої ставки страхової премії (у 2017 році вона склала 3,4% проти 2,5% у попередньому році).

Додамо, що у 2017 андерайтинговому році здійснювалося страхування 16 видів сільськогосподарських культур, кількість яких у порівнянні з попередніми роками не змінилася, проте мали місце незначні зміни в структурі застрахованих культур. Найбільша питома вага виплат у загальних страхових виплатах в розрізі сільськогосподарських культур припадає на страхування озимого ріпака (44,9%, де сума збитку дорівнює 4,5 млн грн), озимої пшениці (36,2%, або 3,6 млн грн) та цукрового буряка (14,7%, або 1,5 млн грн).

Потрібно визнати, що наявні сьогодні втрати урожаю від стихійних лих загрожують не лише майновим інтересам аграрних суб'єктів господарювання, але й рівню забезпечення продовольчої безпеки держави. Крім того, притаманні виробництву аграрної продукції ризики призводять до значних втрат сільськогосподарських підприємств від наслідків стихійних явищ, які уряду необхідно компенсувати за рахунок ресурсів державного бюджету. Отже, ситуація, яка сьогодні склалася у сфері аграрного страхування, не створює належних передумов для забезпечення стабільності розвитку аграрного сектора

економіки та зумовлює неефективне витрачання державних фінансових ресурсів, що спрямовуються на підтримку даного сектора.

Відтак об'єктивним буде висновок про недостатність розвитку ринку страхування в аграрному секторі економіки, що зумовлений комплексом причин, серед яких: 1) відсутність ефективної державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції, водночас існуючий дефіцит обігових коштів у виробників аграрної продукції для потреб страхування; 2) недосконалість нормативно-правової бази, що регулює діяльність із страхування сільськогосподарської продукції, в Україні воно не виділене в окремий вид, а здійснюється за ліцензією на страхування майна; 3) концептуально не визначений механізм надання підтримки страхуванню сільськогосподарської продукції, необґрунтовані загальні обсяги та конкретні розміри виплати страхових субсидій на державному рівні; 4) відсутність обґрунтованих тарифів на страхування сільськогосподарських культур для визначення реального рівня захисту, залежно від зональності їх вирощування та притаманних ризиків; 5) відсутній реальний захист споживачів послуг страхових компаній.

Отже, системними проблемами фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки виділено такі:

1) недосконалість державної фінансової політики процесу планування фінансових надходжень до бюджету, що полягає у застосуванні практики фінансового забезпечення аграрних товаровиробників, яка не відзначається комплексністю та системністю;

2) недостатність диверсифікації джерел бюджетної підтримки для розвитку аграрного сектора за програмним підходом, що зумовлює надмірну залежність аграрних підприємств від власних фінансових ресурсів;

3) відсутність належного доступу сільськогосподарських підприємств до ринку фінансових ресурсів, механізми розвитку якого є несформованими, що стримує параметри розвитку структурно-функціональних складових аграрного сектора економіки;

4) надмірна тінізація процесів господарської діяльності в аграрному секторі, що проявляється в приховуванні реальних показників сільськогосподарських підприємств, поширеній практиці неофіційного найму працівників для виконання сезонних робіт, заниженні показників ефективності функціонування аграрного сектора економіки, що формує незначні обсяги податкових надходжень до бюджетів різних рівнів управління і, зокрема, посилює маніпуляції та зловживання в процесі вибору ставки оподаткування суб'єктами платників єдиного податку;

5) нерозвиненість інфраструктури аграрного страхування, що обмежує захист суб'єктів господарювання від ризиків та отримання компенсації понесених втрат у разі форс-мажорних обставин. Подолання проблеми тінізації господарської діяльності ускладнюється в умовах нерозвиненості мережі моніторингових структур в аграрному секторі економіки.

Відтак вважаємо, що з урахуванням виділених системних проблем і недоліків фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, доцільно встановити пріоритетні напрями та засоби його вдосконалення, визначити механізми їх досягнення, що сформує передумови покращення фінансово-ресурсного базису системи забезпечення економічної безпеки держави.

У таблиці 5.11 наведено пріоритетні напрями покращення фінансової підтримки забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, реалізація яких дозволить подолати дестабілізуючі процеси нарощування потенціалу сільського господарства.

Дотримання умови комплексної реалізації запропонованих заходів удосконалення фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки потребує не лише наявності високого рівня компетенцій в представників органів державної влади, але й залучення до цього процесу представників науково-експертного середовища, банківських і страхових структур, спеціалізованих органів вищих ієрархічних рівнів державного управління, членів громадських організацій.

**Пріоритетні заходи покращення фінансової підтримки розвитку
аграрного сектора економіки за її функціональними складовими**

Функціональні складові	Заходи
Бюджетне фінансування	Зміна принципів та механізмів надання державної підтримки аграрним підприємствам з наданням пріоритету малим сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам у формі дотацій; узгодження розмірів державної підтримки для подолання дисбалансів у територіальному і галузевому вирівнюванні умов їх відтворення; надання дотацій малим сільськогосподарським підприємствам, які розвивають тваринницьку галузь; розроблення прозорого механізму розподілу бюджетних коштів для підприємств різних форм господарювання з урахуванням зональних умов їх діяльності; спрямування фінансових ресурсів за програмною підтримкою на покращення матеріально-технічного забезпечення господарської діяльності аграрних підприємств.
Кредитування	Забезпечення доступу малих та середніх аграрних підприємств до мікрокредитування їх господарської діяльності; зниження рівня процентних ставок за кредитами для підприємств аграрного сектора шляхом посилення державної підтримки; створення кредитних кооперативів з метою сприяння у кредитуванні малих форм господарювання, які розвивають органічне землеробство; поширення практики аграрних розписок; створення спеціалізованих кредитних інститутів сприяння кредитуванню аграрних підприємств в частині купівлі сільськогосподарської техніки та будівництва складів, елеваторів тощо.
Оподаткування	Удосконалення діючого спеціального режиму оподаткування для формування сприятливого середовища господарювання в аграрному секторі економіки; формування раціональної системи рентних платежів з метою забезпечення передумов цільового і ефективного використання земель сільськогосподарського призначення; підвищення рівня наповнюваності місцевих бюджетів з метою покращення фінансування заходів сталого розвитку сільських територій.
Страховання	Поновлення державної програми субсидування страхових премій для аграрних підприємств з можливістю збільшення її обсягу до 10 %; впровадження обов'язкового страхування урожаю найризикованіших сільськогосподарських культур; активізація механізму страхування тваринництва, виноградарства, садівництва з державною підтримкою; створення системи перестраховання ризиків в аграрному секторі економіки; фінансування гнучких програм аграрного страхування в регіонах з високоризикованим сільськогосподарським виробництвом.
Інші джерела	Залучення благодійних фондів до реалізації проектів сприяння розвитку структурно-функціональних параметрів аграрного сектора економіки; збільшення обсягів фінансування через участь у міжнародних інвестиційних програмах підтримки галузей аграрного сектора; впровадження сучасних технологій венчурного фінансування аграрного сектора економіки (спеціалізовані інститути спільного інвестування, бізнес-ангели венчурних проектів, краудфандінг тощо).

Джерело: розроблено автором

Сьогодні державна політика підтримки аграрного сектора економіки має стимулювати становлення України як держави, в якій створені умови для розвитку цього сектора національної економіки. У цьому контексті актуалізується необхідність обґрунтування пріоритетних напрямів фінансового забезпечення аграрного сектора економіки, вдосконалення існуючих форм й методів державної підтримки за низкою програм, сформування єдиної комплексної системи державної підтримки на засадах дієвого механізму фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки. Практика показує, що механізми фінансових послуг повинні запроваджуватись на комплексних засадах з урахуванням інших напрямів реформування відносин власності й земельних відносин, запровадження механізмів державної підтримки, регулювання аграрних ринків та удосконалення податкової політики.

Для нарощування потенціалу аграрного сектора в фінансовій сфері слід удосконалити механізми фінансування і здійснити заходи щодо підготовки узгоджених пропозицій, спрямованих на створення привабливого інвестиційного клімату для внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Це сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів аграрного сектора економіки, значно полегшить доступ сільського господарства та харчової промисловості до сучасних технологій. Таким чином, покращення фінансового забезпечення аграрного сектора економіки є ефективним інструментом не лише посилення його конкурентних позицій, але й формування потужних ресурсних резервів зміцнення економічної безпеки держави.

5.4. Інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в системі зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах євроінтеграційних процесів

Ресурсні потужності вітчизняного аграрного сектора економіки України дозволяють не лише виробляти продукцію для потреб внутрішнього

споживання, але й формувати сприятливі передумови для нарощування експортного потенціалу в процесі утвердження власної продовольчої ніші та зміцнення конкурентних позицій аграрного сектора економіки на світовому аграрному ринку. Структурні зміни національної економіки в сегменті зовнішньоекономічної діяльності, з однієї сторони, супроводжувалися системними викликами (використання адміністративно-економічних інструментів блокади вітчизняного аграрного експорту, ведення економічних воєн на міжнародному рівні, втрата збутових ринків Російської Федерації), а з іншої, дозволили сформувавши ряд можливостей для здійснення інноваційної модернізації вітчизняного аграрного сектора економіки (посилення конкуренції як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринках, лібералізація міжнародних торговельно-економічних відносин в аграрній сфері, імплементація економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом», отримання доступу до експорту аграрної продукції на нові світові ринки). Нарощування експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки є стратегічно важливим інструментом забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави. Експорт аграрної продукції – потужне джерело надходження валютної виручки в державу, яке забезпечує можливість підтримання на стабільному рівні офіційного валютного курсу національної валюти в умовах посиленої макроекономічної нестабільності, що підтверджується наявними результатами господарювання в аграрному секторі. Так, у 2017 р. обсяг експорту продукції аграрного сектора економіки України склав 17,8 млрд. дол. США, його частка в загальній структурі національного експорту – 33,8 % [82]. Такі передумови обумовлюють доцільність обґрунтування дієвих інструментів реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України в контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави.

Вплив експортних потужностей аграрного сектора на процеси забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави формалізується через такі підсистемні взаємозалежності та взаємозв'язки:

1) створення можливостей для підвищення ефективності функціонування виробничого, технологічного та збутового сегментів аграрного сектора, що формує резерви для зміцнення структурно-функціональних компонент системи забезпечення безпеки держави у сфері зовнішньоторговельної політики;

2) зміцнення конкурентних позицій вітчизняного аграрного сектора на світовому ринку продовольства, що дозволяє формувати превентивні механізми та засоби протидії геополітичним викликам і загрозам зовнішньоекономічної безпеки держави;

3) можливості нарощування виробничих потужностей аграрного сектора економіки та розширення традиційних ринків збуту аграрної продукції, що, з однієї сторони, дозволяє здійснити диверсифікацію ризиків зовнішньоекономічної безпеки держави, а з іншої – мінімізувати залежність від можливості потенційного використання інструментів адміністративного впливу та блокування з боку окремих країн вільного конкурентного доступу до їх продовольчого ринку;

4) зміна клімату та загострення проблеми світового дефіциту продовольства фактично роблять експортні потужності вітчизняного аграрного сектора економіки своєрідною економічною зброєю, яка дозволяє лобіювати та відстоювати національні інтереси України на міжнародній політичній арені серед інших країн;

5) нарощування експортного потенціалу аграрного сектора економіки України підвищує ресурсно-функціональну спроможність політичних інструментів тиску на міжнародних партнерів щодо відстоювання пріоритетних безпекових преференцій у сфері зовнішньоторговельних відносин;

6) створення ресурсного базису для формування позитивних торговельного сальдо та сальдо платіжного балансу в контексті забезпечення достатнього рівня зовнішньоекономічної безпеки держави;

7) можливість підвищення ефективності реалізації політики експортозаміщення в умовах загострення протистоянь на міжнародній арені та зміни кон'юнктури розподілу пріоритетних сфер впливу в геополітичній сфері,

що зумовлює втрату традиційних ринків збуту аграрної продукції та пошук якісно нових напрямів і засобів експорту вітчизняного продовольства;

8) налагодження та стимулювання розвитку міжнародних комунікаційних торговельно-економічних відносин, що сприяє залученню інноваційних технологій в практику господарювання, імплементації передового світового досвіду ведення експортної діяльності та забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, активізації темпів обміну ресурсами та інформаційними даними в сфері економічної безпеки;

9) нарощування експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки формує передумови для покращення іміджевих характеристик України на світовому аграрному ринку, як надійного постачальника продовольства та стабільного партнера виконання взятих на себе міжнародних договірних зобов'язань;

10) максимізація реалізації експортних потужностей в аграрному секторі частково забезпечує можливість компенсації недостатньо задіяних резервів збільшення національного експорту в розрізі інших галузей національної економіки.

Реалізація експортного потенціалу аграрного сектора економіки України обмежується як об'єктивними (недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, слабка інтеграція аграрного сектора економіки в систему міжгосподарських зв'язків на світовому ринку продовольства, низькі темпи адаптації вітчизняних стандартів якості та безпеки аграрної продукції до міжнародних вимог, нерозвиненість транскордонних транспортно-комунікаційних взаємозв'язків), так і суб'єктивними (надмірні корупційні впливи на митниці, наявність внутрішніх бюрократичних перепон стримування експорту аграрної продукції, реалізація країнами-партнерами політики протекціонізму в аграрній сфері з метою лобіювання та захисту інтересів їхнього внутрішнього сільськогосподарського виробника, висока зарегульованість експортних операцій та ускладнений доступ до їх здійснення малих і дрібних виробників) чинниками. Така ситуація зумовлює формування ірраціональної

моделі функціонування вітчизняного сільського господарства, поглиблення проблеми неефективного використання природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора, недоотримання значних обсягів прибутку суб'єктами господарювання аграрного сектора економіки, стримування параметрів зростання аграрного сектора, обмеження обсягів знаходження валютної виручки в Україну, що в сукупності ускладнює реалізацію галузево-функціональних інструментів зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави.

Вплив геополітичних чинників, анексія Автономної Республіки Крим з боку Російської Федерації та ведення воєнних дій в Донецькій та Луганській областях обумовили зміну традиційного переліку основних країн-партнерів в експорті товарів України, насамперед, в частині суттєвого зменшення частки в національному експорті до Російської Федерації та переорієнтації на ринки країн-членів Європейського Союзу, Азії та Африки (рис. 5.7).

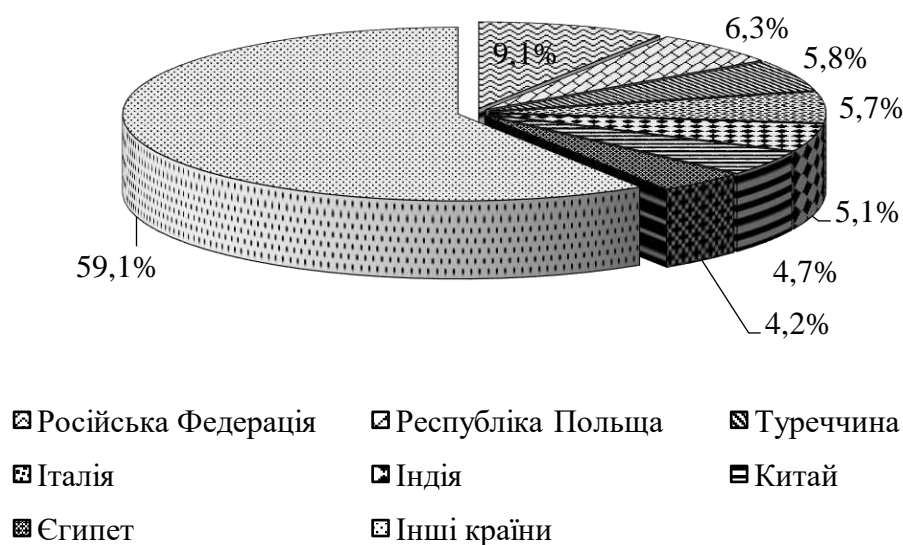

Рис. 5.7. Основні країни-партнери України в експорті товарів, 2017 рік
Джерело: складено автором за [106, с. 19]

Частка Російської Федерації в 2017 році, порівняно з 2013 роком, в експорті товарів України скоротилася з 23,8 % до 9,1 %. Безперечно, що така тенденція є позитивним аспектом об'єктивно-поступового зменшення надмірної

експортної залежності від однієї країни, з боку якої поряд із систематичними проявами заходів економічного тиску та торговельної блокади (створення штучних адміністративних перешкод для експорту, застосування інструментів погіршення іміджевих характеристик вітчизняного продовольства на світовому аграрному ринку, реалізація заходів провокативного характеру стосовно українського виробника) останнім часом реалізується комплексний сценарій ведення гібридної агресії з використанням військової та інформаційної зброї.

Водночас, спостерігається поглиблення диверсифікації зовнішніх ринків та нарощування експортних потужностей до інших країн. Доцільно відзначити, що з 2014 року обсяги експорту товарів і послуг України до країн-членів ЄС стабільно перевищують обсяги національного експорту до країн СНД (рис. 5.8).

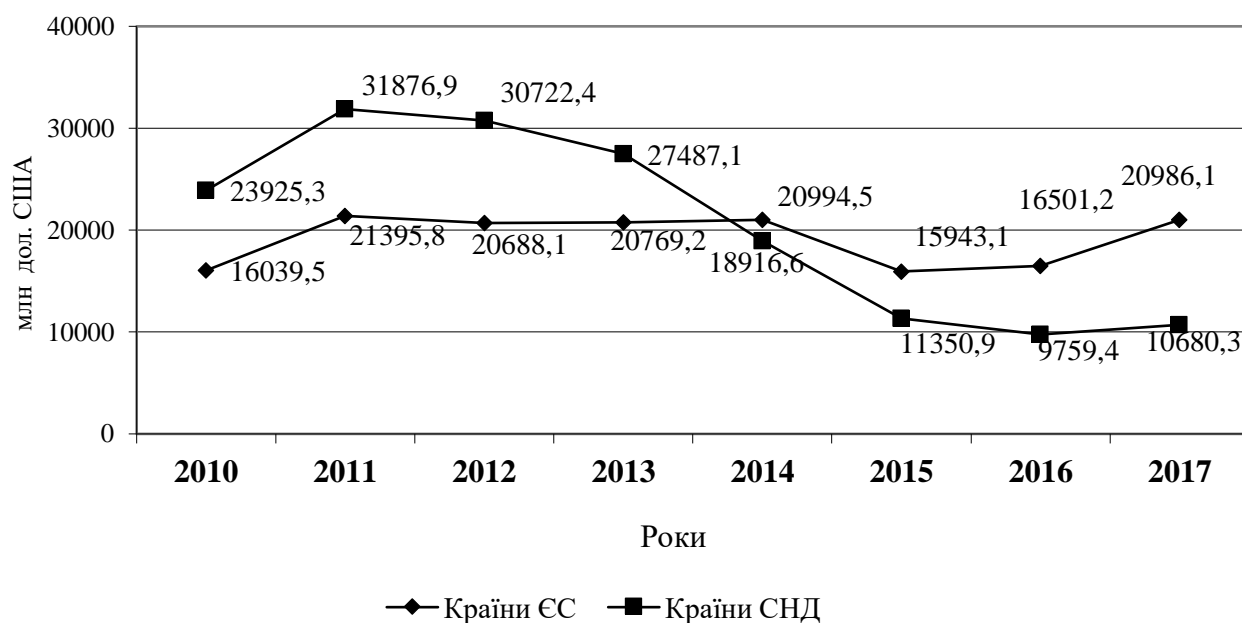

Рис. 5.8. Динаміка експорту товарів і послуг до країн ЄС та СНД у 2010–2017 роках

Джерело: складено автором за [105; 106]

Стратегічна переорієнтація на європейський ринок є позитивним аспектом з огляду на ємність платоспроможного попиту цього ринку, високий рівень стандартів ведення конкурентної боротьби на ньому та вимог до експортованих товарів і послуг.

Очевидно, що поглиблення економічної кризи та падіння ВВП України в 2014–2016 роках не могли позитивно вплинути на процеси формування зовнішньоекономічної безпеки України, про що свідчить динаміка їх окремих показників (табл. 5.12). Протягом досліджуваного періоду спостерігається посилення імпоротної залежності національної економіки та зростання частки імпорту у внутрішньому споживанні держави. Переважання обсягів імпорту над експортом та наявність від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі формує несприятливі передумови для гарантування стабільності курсу національної валюти гривні.

Таблиця 5.12

Показники зовнішньоекономічної безпеки України в 2013–2017 роках

Показники	Роки					2017 до 2013, %; +,-
	2013	2014	2015	2016	2017	
Рівень експортної залежності, %	40,8	48,0	51,4	48,4	46,9	6,1
Рівень імпоротної залежності, %	45,5	45,5	47,2	47,8	49,1	3,6
Частка експорту в зовнішньоторговельному обороті, %	47,3	51,3	52,1	50,3	48,8	1,5
Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, %	47,7	44,4	45,3	47,5	50,2	2,5
Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	-8514,2	3356,2	3828,2	541,6	-2501,1	–
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,90	1,06	1,09	1,01	0,95	0,05
Ціновий індекс умов торгівлі, %	98,3	96,4	91,6	99,8	101,7	3,4
Кількісний індекс умов торгівлі, %	102,7	123,8	112,1	91,3	92,6	-10,1
Частка сировини в експорті, %	47,2	50,5	55,1	56,5	56,6	9,4
Питома вага готової продукції в аграрному експорті, %	21,8	19,4	17,8	17,0	17,0	-4,8
Індекс концентрації експорту аграрної продукції, %	22,8	26,0	31,1	33,9	33,8	11,0

Джерело: розраховано автором за [81; 105; 109]

Своєю чергою зростання частки сировини в структурі національного експорту зумовлює виснаження природно-ресурсного потенціалу держави, стримування обсягів нарощування ВВП та створення доданої вартості в країні, зменшення масштабів інноваційної техніко-технологічної модернізації національної економіки, перешкоджання створенню нових робочих місць та зростанню обсягів надходжень до бюджету, що в сукупності ускладнює формування ресурсного базису ефективного функціонування системи забезпечення економічної безпеки України. В умовах таких негативних тенденцій спостерігається стійке зростання частки обсягів експорту аграрної продукції в загальній його структурі, що дозволяє констатувати стратегічну важливу роль аграрного сектора економіки в процесах зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України.

Парадоксально, що саме аграрний сектор стабільно забезпечує критично важливу підтримку функціонування національної економіки в умовах поглиблення економічної кризи. Водночас, національний аграрний експорт відзначається, головним чином, сировинною спрямованістю, що суттєво стримує процеси здійснення розширеного відтворення та сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки. Зокрема, критично низькою є частка готових продуктів харчування в загальній структурі експорту продовольства України, тоді як їх імпорту для внутрішнього споживання складає 45,0 % [82].

Очевидно, що ірраціональне співвідношення структури експорту та імпорту аграрної продукції та стратегічна важливість вітчизняного аграрного сектора в процесах забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави, потребує реалізації ефективних інструментів нарощування експортного потенціалу України з урахуванням дестабілізуючого впливу сучасних викликів і загроз геополітичного характеру (рис. 5.9).

Мобілізація та нарощування експортних потужностей аграрного сектора економіки України вимагає реалізації комплексу послідовних заходів з боку держави у межах імплементації прикладних засад інституційно-регуляторних інструментів, які повинні формалізуватися в такому:

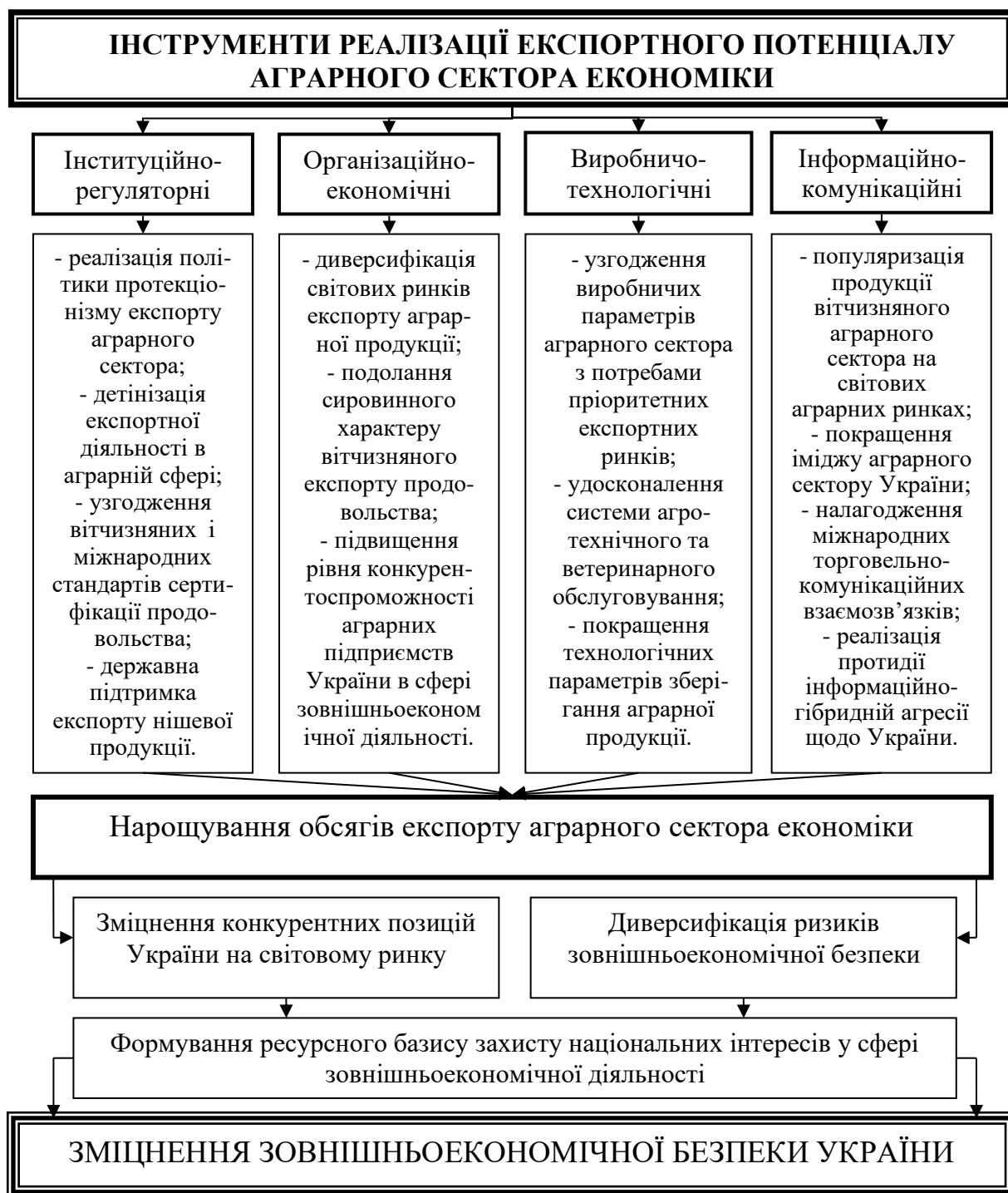

Рис. 5.9. Пріоритетні інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в системі зовнішньоекономічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

1) здійснення системної політики протекціонізму, захисту та підтримки вітчизняного експортера аграрної продукції на засадах оптимізації співвідношення використання засобів тарифного й нетарифного регулювання, спрощення процедури ліцензування експортної діяльності, застосування

практики встановлення пільгових режимів експортних мит для продукції нерозвинених галузей сільського господарства, лобіювання та відстоювання інтересів національного виробника в рамках міжнародних торговельних консультацій на державному рівні, боротьби з проявами антидемпінгової політики стосовно вітчизняного аграрного сектора економіки на світових аграрних ринках, пошуку можливостей для збільшення обсягів безмитних квот експорту продовольства (особливо на ринки країн-членів ЄС у рамках ратифікованої «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»), лобіювання експортно-торговельних преференцій для вітчизняного аграрного сектора економіки у межах підписаних міжнародних двосторонніх угод між Україною та стратегічними державами-партнерами;

2) забезпечення детінізації експортної діяльності аграрного сектора економіки шляхом протидії контрабандним потокам руху продовольства через державний кордон, удосконалення механізмів здійснення митних процедур (у тому числі, через автоматизацію та мінімізацію людського втручання в процесі митного адміністрування експортованої продукції), виявлення та запобігання проявам фіктивного експорту аграрної продукції з метою відшкодування ПДВ з ресурсних резервів державного бюджету, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності та полегшення доступу дрібних і середніх виробників до можливостей здійснення експортної торгівлі, посилення моніторингу та контролю в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності, реалізації мотиваційних механізмів у керівників суб'єктів господарювання щодо легалізації тіньового експорту продовольства та підвищення рівня прозорості ведення зовнішньоекономічної діяльності;

3) активізація темпів узгодження вітчизняних і міжнародних стандартів сертифікації продовольства, насамперед у частині гарантування його якості, високих споживчих властивостей та безпеки, через узгодження нормативно-правової бази регулювання безпеки аграрного ринку, обов'язкове впровадження системи гарантування якості та безпеки продовольства НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point), яка дозволяє забезпечувати контроль бізнес-процесів

суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки на всіх етапах виробничого процесу, стимулювання міжнародної співпраці в сфері узгодження техніко-технологічних параметрів виробничо-господарських процесів в аграрному секторі економіки, усунення застарілих нормативів гранично-допустимих норм вмісту шкідливих речових і бактеріологічного забруднення у продуктах харчування, інноваційну модернізацію методологічних підходів до пакування та маркування експортної аграрної продукції;

4) забезпечення державної підтримки нарощування експорту нішевих видів сільськогосподарської продукції на засадах пільгового кредитування експортної діяльності (у тому числі з використанням механізмів страхування кредитних ресурсів у контексті мінімізації ринкових ризиків), забезпечення валоризації вітчизняної аграрної продукції на світовому продовольчому ринку, активізації роботи в сфері міжнародної сертифікації та визнання продукції, що містить географічну назву в рамках підписаних угод, пов'язаних із повноправним членством у СОТ та наростаючих євроінтеграційних процесів, стимулювання кооперативної співпраці традиційно малих виробників нішевих видів сільськогосподарської продукції в сегменті нарощування експортної діяльності та відстоювання інтересів цих виробників на зовнішніх ринках, реалізації пілотних проектів державного фінансування експортної діяльності в сфері нішевих культур, проведення навчань для керівників суб'єктів господарювання щодо підвищення їх знань і компетенцій в сегменті адміністрування експортної діяльності.

Стратегічне місце в процесі реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України посідає імплементація організаційно-економічних інструментів, що передбачають мобілізацію ресурсної підтримки експорту з урахуванням сучасних тенденцій зміни параметрів кон'юнктури на світовому аграрному ринку, сформовані торговельні відносини на міждержавному рівні та усталені традиції господарювання в сільському господарстві. З огляду на це, у контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави засобами

активізації її аграрного експорту доцільним є забезпечення стратегічної орієнтації на таке:

– поглиблення диверсифікації світових аграрних ринків експорту вітчизняного продовольства на засадах продовження зменшення залежності від ринків країн СНД, зокрема Російської Федерації; активізацію євроінтеграційних процесів у сфері експорту аграрної продукції та усунення інституційних прогалин імплементації економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»; пошук незадіяних резервів налагодження експортної діяльності з країнами Азії та Африки, які відзначаються високим рівнем платоспроможного попиту, резервами ємності аграрного ринку та загостренням проблеми дефіциту власного продовольства, з огляду на суттєву обмеженість природно-ресурсних потужностей цих країн; здійснення комплексних маркетингових досліджень у сфері експорту з метою визначення перспективних параметрів розвитку світового аграрного ринку, ідентифікацію пріоритетних сегментних продовольчих ніш, проектування гнучкої системи оперативного реагування на потенційні ситуаційні прояви дефіциту сільськогосподарської продукції та складання прогностичних оптимістичних і песимістичних сценаріїв розвитку світових ринків продовольства;

– подолання сировинної спрямованості вітчизняного аграрного експорту шляхом реалізації механізмів державної підтримки функціонування та модернізації виробничих потужностей переробних підприємств аграрного сектора, запровадження практики субсидування експорту окремих видів аграрної продукції з високою доданою вартістю, відстоювання національних інтересів щодо збільшення частки експортних безмитних квот для продукції переробки аграрного сектора, реалізацію політики імпортозаміщення пріоритетних видів готових продуктів харчування з поступовим подальшим нарощуванням експортних потужностей в цих виробничих сегментах, стимулювання становлення та розвитку вертикально-інтегрованих виробничо-господарських структур у сфері зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора економіки, реалізацію пілотних програм організації замкнутих циклів

виробництва сільськогосподарської продукції від сировини до готових продуктів харчування;

– підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на світових продовольчих ринках через імплементацію механізмів стратегічного маркетингу, що передбачає визначення пріоритетних сегментів ринку з одночасною адаптацією виробничо-господарських потужностей аграрного сектора до вимог і потреб потенційних споживачів; покращення системи управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання аграрного сектора шляхом раціоналізації їх традиційної організаційної структури та структури управління, розвитку та підвищення рівня професійних компетенцій, організації системи підготовки та перепідготовки кадрового персоналу в сфері зовнішньоекономічної діяльності; впровадження інноваційних систем управління якістю продукції, які орієнтовані на удосконалення механізмів сертифікації продовольства, імплементації інтегрованих підходів до моніторингу стандартів якості виробничо-господарських бізнес-процесів, мінімізації ризиків виробництва неякісної аграрної продукції та унеможливлення випадків її потрапляння на експортні ринки; підвищення рівня інформаційної визначеності прийняття управлінських рішень у сегменті експортної діяльності, що передбачає верифікацію, систематизацію та обробку вхідних інформаційних даних суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки.

Збільшення обсягів вітчизняного експорту аграрної продукції в контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України потребує реалізації виробничо-інфраструктурних інструментів розвитку аграрного сектора економіки, що передбачають таке:

– взаємоузгодження виробничо-галузевих параметрів аграрного сектора економіки із запитами і потребами споживачів перспективних експортних ринків, насамперед, у частині переорієнтації виробничих потужностей господарюючих суб'єктів до структурно-галузевих і продовольчих пріоритетів потенційних іноземних споживачів, пошуку можливостей для налагодження виробництва нетрадиційних видів аграрної продукції для вітчизняного аграрного

сектора економіки, яка користується попитом на зовнішніх ринках, врахування споживчих смаків та уподобань іноземних покупців, відкриття міжнародної розгалуженої мережі торговельних представництв національних аграрних брендів для налагодження ефективної співпраці в сфері виробництва та експорту сільськогосподарської продукції;

– вдосконалення існуючої системи агротехнічного та ветеринарного забезпечення виробничо-господарських процесів на засадах впровадження інноваційних технологічних рішень у рослинницькій і тваринницькій галузях, реалізації превентивних механізмів запобігання виникнення й поширення хворіб, протидії забрудненню посівів шкідниками, унеможливлення спалахів вірусних інфекцій серед поголів'я сільськогосподарських тварин, що в сукупності носить ризики формування іміджевих втрат для національного аграрного виробника на зовнішніх ринках (наприклад, поширення АЧС у галузі свинарства), організації забезпечення та моніторингу належного санітарно-гігієнічного стану виробничо-господарських приміщень;

– покращення технологічних параметрів зберігання аграрної продукції протягом цілого маркетингового року з метою забезпечення можливості її експорту в період дії максимальних ринкових цін, шляхом нарощування потужностей інноваційного складського господарства, гарантування належних кондиційних умов зберігання виробленої продукції (температура та вологість повітря, обмеження потрапляння світлових променів тощо) та втримання на належному рівні її споживчих властивостей, створення можливостей для запровадження практики формування та підтримання мінімальних страхових резервів аграрної продукції для гарантування безперебійного виконання експортних контрактів.

В умовах тотальної інформатизації економічних відносин і посилення ролі інформаційних ресурсів у процесах формалізації детермінант забезпечення ефективності господарювання національної економіки постає доцільність реалізації інформаційно-комунікаційних інструментів нарощування експортного потенціалу аграрного сектора. Це передбачає проведення системної

популяризації вітчизняного продовольства на пріоритетних світових аграрних ринках шляхом реалізації інформаційної кампанії з використанням мережі установ дипломатичних представництв держави, можливостей охоплення цільової аудиторії іноземних ЗМІ, вітчизняних торговельних потужностей за межами України. Доцільним є впровадження механізмів рекламної підтримки популярних аграрних брендів, формування позитивного ринкового іміджу представників вітчизняного аграрного сектора економіки як надійних партнерів організації постачання якісного продовольства споживачу та виконання контрактних зобов'язань в умовах невизначеності параметрів розвитку ринкового середовища.

Стратегічним пріоритетом виступає забезпечення налагодження торговельно-комунікаційних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання вітчизняного аграрного сектора економіки і контрагентами зовнішньоекономічної діяльності, що передбачає надання цільової кваліфікованої технічної допомоги при укладенні контрактів у межах зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації ризиків, взяття на себе ірраціональних договірних зобов'язань, стимулювання розвитку ділової активності в сфері експортної діяльності через спільний обмін досвідом, проведення міжнародних конференцій, семінарів, спеціалізованих експортно-орієнтованих аграрних виставок, реалізації міжнародних грантових програм підтримки освоєння нових зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Важливим є реалізація інструментів системної протидії інформаційно-гібридній агресії, якій періодично піддається імідж аграрного сектора економіки на міжнародній торговельній арені, насамперед, в аспекті здійснення спланованих провокацій щодо якості та безпеки експортованого продовольства. У зв'язку з цим, необхідне проведення інформаційної кампанії гарантування надійності та безпечності організації аграрно-виробничих бізнес-процесів, запровадження практики систематичного проведення експертного оцінювання якості та безпеки аграрного виробництва, забезпечення безперебійного доступу

представників експортних ринків до виробничо-господарських процесів, ініціювання періодичного надання зразків продукції для комплексного аналізу в незалежних міжнародних лабораторіях якості з подальшим обов'язковим оприлюдненням результатів таких досліджень, формування потужного лобі вітчизняного аграрного сектора економіки на світовому продовольчому ринку серед авторитетних представників експертного середовища.

Комплексна імплементація запропонованих інструментів реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки забезпечить формування ресурсних резервів для покращення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових ринках і дозволить підвищити функціональну спроможність превентивних механізмів захисту національних інтересів держави на геополітичній арені в системі міжнародного розподілу пріоритетних сфер впливу, що в сукупності сформує передумови для зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України.

Висновки до розділу 5

1. Гарантування продовольчої безпеки сьогодні є одним із ключових завдань державної аграрної політики в системі забезпечення економічної безпеки держави. Аргументовано, що стримування негативних тенденцій у сфері продовольчої безпеки держави потребує узгодження параметрів розвитку аграрного сектора України з економічними та соціально-екологічними аспектами її забезпечення. Важливим є дотримання принципів самодостатності, багатофункціональності, соціальної справедливості, незалежності, стабільності, збалансованості та раціональності. Підвищення рівня продовольчої безпеки України передбачає доцільність реструктуризації аграрного сектора економіки в межах таких функціонально-безпекових блоків як: покращення фізичної доступності продовольства через узгодження виробничих потужностей аграрного сектора економіки з вимогами та потребами аграрного ринку,

поширення практики страхування господарської діяльності суб'єктів аграрного сектора та вдосконалення системи каналів розподілу продукції на ринку; підвищення економічної доступності продуктів харчування на засадах поглиблення дерегуляції розвитку аграрного ринку, інституціоналізації та визначення чітких функціональних повноважень інтервенційного агента, зменшення диспаритету доходів між найбільш бідними й найбагатшими категоріями населення; гарантування якості та безпеки аграрної продукції шляхом побудови інтегрованої системи управління якістю продукції, вдосконалення механізмів технічного регулювання аграрного сектора економіки, реструктуризації інструментів технічного контролю розвитку аграрного ринку.

2. Занедбаність і моральна зношеність матеріально-технічної бази вітчизняного аграрного сектора погіршує параметри ефективності його функціонування та перешкоджає процесам зміцнення економічної безпеки держави як на галузевому, так і на просторовому рівнях. Це потребує стратегічної переорієнтації щодо реструктуризації існуючих підходів до формування інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки шляхом удосконалення державної підтримки його галузей, покращення системи програмування соціально-економічного розвитку сільських територій та аграрного сектора економіки, реалізації лізингових програм інноваційної модернізації, створення аграрно-індустріальних кластерів, покращення інтелектуально-кадрового забезпечення, перехід на засади ведення точного землеробства, забезпечення інноваційної підтримки екологізації аграрного виробництва.

3. В останні роки державна підтримка функціонування та розвитку аграрного сектора економіки України була спрямована на збільшення обсягів бюджетної підтримки, фінансування програм підтримки галузі тваринництва, фермерських господарств, розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляду за ними, збільшення чисельності підприємств, які отримували кредити, та нарощування обсягів кредитного фінансування, збільшення суми сплачених страхових премій. У роботі зазначено,

що наявне фінансове забезпечення розвитку вітчизняного аграрного сектора все ж таки залишається недостатнім і таким, що суттєво не відповідає реальним потребам, оскільки у більшості випадків фінансовий ресурс недоступний для суб'єктів господарювання через високу вартість обслуговування, малі строки погашення, необхідність внесення вартісних заставних активів.

4. Значним незадіяним резервом зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України, як базової структурно-функціональної складової держави, є нарощування експортного потенціалу аграрного сектора економіки, що вимагає реалізації адекватних інструментів, пріоритетними серед яких визначено такі: 1) інституційно-регуляторні (політика протекціонізму аграрного сектора економіки, детінізація експорту, узгодження вітчизняних і міжнародних стандартів сертифікації продукції, вдосконалення державної підтримки експортної діяльності); 2) організаційно-економічні (диверсифікація зовнішніх збутових ринків, зменшення частки сировинного характеру аграрного експорту, підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств у сфері зовнішньоекономічної діяльності); 3) виробничо-технологічні (збалансування виробничих параметрів аграрного сектора економіки із потребами пріоритетних зовнішніх ринків, удосконалення агротехнічного та ветеринарного обслуговування, покращення технологічних параметрів зберігання продукції); 4) інформаційно-комунікаційні (популяризація вітчизняного аграрного сектора економіки на світових ринках, покращення його іміджу, розвиток міжнародних торговельно-комунікаційних зв'язків, протидія інформаційно-гібридній агресії щодо України).

Результати досліджень автора щодо обґрунтування інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в контексті зміцнення економічної безпеки України висвітлені у публікаціях [12; 271; 272; 27; 274; 276; 278; 288; 290; 296; 297; 29; 310; 380].

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота присвячена теоретико-методологічним положенням та практичним рекомендаціям щодо розв'язання науково-прикладної проблеми формування пріоритетів та інструментів розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. Проведене дослідження дало підставу зробити висновки теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

1. Економічна безпека держави – складна багаторівнева поліструктурна і багатофункціональна система, яка забезпечує економічну незалежність, стабільність та стійкість економіки, здатність підтримувати життєдіяльність всіх інших підсистем країни та сфер суспільного життя, реалізацію економічних інтересів, належний рівень протидії дестабілізуючому впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, підтримку саморозвитку і прогресу національної економіки і країни в цілому. Для гарантування економічної безпеки держави формується система її забезпечення, що складається з суб'єктів та об'єктів управління, механізмів (з власними інструментами, засобами, заходами, важелями), внутрішніх компонентів (видів економічної безпеки), та підсистем забезпечення. Стійкість системи економічної безпеки держави визначається ефективністю функціонування та тенденціями розвитку базових секторів економіки, зокрема аграрного. Аграрний сектор відіграє особливу роль в системі забезпечення економічної безпеки держави – передусім, це формування безпеки в одному з базових секторів економіки (декомпозиційний аспект), збалансування просторового розвитку за рахунок розвитку сільських територій (просторовий аспект), забезпечення продовольчої безпеки (аспект відтворення), зміцнення експортного потенціалу країни (аспект міжнародної конкурентоспроможності).

2. Узагальнено наукові погляди щодо тлумачення сутності поняття «аграрний сектор економіки», яке за змістом є багатоаспектним і характеризується як: сукупність взаємопов'язаних галузей сільського господарства і низки галузей переробної промисловості, невід'ємна складова

компонента національної економіки, центральна ланка агропромислового комплексу, сукупність підприємств різних форм господарювання. Місце аграрного сектора економіки в системі економічної безпеки держави ідентифікується за рівнями (макроекономічний, регіональний, галузевий, мікроекономічний, нано) як галузі національної економіки та за матеріально-технічними факторами (виробничі фактори, продуктивні сили, відносини, розвиток науково-технічного прогресу) як виробничої системи, яка використовує та продукує необхідні ресурси і чинники, інтегруючись в єдину загальногосподарську систему.

3. Обґрунтовано, що детермінанти функціонування аграрного сектора мають істотний вплив на такі структурні компоненти економічної безпеки держави як макроекономічна, продовольча, фінансова, інвестиційно-інноваційна, соціальна, демографічна, енергетична та зовнішньоекономічна. Комплексна діагностика детермінант впливу дає змогу оцінити деструктивні дисбаланси та передбачити заходи з формування ресурсного інструментарію системи забезпечення економічної безпеки держави.

4. Встановлено, що комплексний вплив державного регулювання в частині забезпечення розвитку аграрного сектора економіки та формування системи забезпечення економічної безпеки держави якнайкраще реалізується в рамках державної аграрної політики – комплексу правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектора національної економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення сталого розвитку сільських територій. Для встановлення взаємозв'язків державної аграрної політики і формування системи забезпечення економічної безпеки держави у роботі розроблені відповідні концептуальні положення, які передбачають, що узгодження державної аграрної політики та безпеки національної економіки забезпечується через ключові складові елементи в обидвох сферах, якими є сутнісні характеристики, об'єкти і суб'єкти регулювання, цілі політики, принципи управління та умови реалізації.

5. Державна аграрна політика орієнтована на розвиток аграрного сектора

економіки, забезпечення продовольчої безпеки, поступ сільських територій, що зумовлює позитивний вплив на посилення важливих характеристик економічної безпеки держави. Проте, враховуючи її стратегічну роль, однозначно така політика має спрямовуватися на нівелювання структурно-функціональних загроз, які виникають в процесі еволюції аграрного сектора та національного господарства. На сучасному етапі суспільно-економічного розвитку такі загрози апріорі системні. Саме тому в роботі здійснено їх ідентифікацію за такими класифікаційними ознаками: впливом на розвиток економічних процесів, неефективним використанням природно-ресурсного потенціалу, недосконалістю інституційно-правового забезпечення, напрямами структурно-галузевих дисбалансів в аграрному секторі, руйнацією матеріально-технічного забезпечення, низьким рівнем розвитку сільських територій, структурними характеристиками забезпечення населення продовольством.

6. Ідентифіковано, що попри наявність чітко виражених тенденцій до зростання ролі аграрного сектора в економіці України, нарощування обсягів та підвищення ефективності вітчизняного аграрного виробництва, збільшення розмірів інвестування, поточний стан функціонування, а також тенденції розвитку аграрного сектора економіки України не відповідають його економічному та природно-ресурсному потенціалу, що позначається на економічній безпеці держави. Наявні й гострі диспропорції розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки у галузевому та територіальному аспектах, що вимагає застосування методу кластерного аналізу для групування регіонів України за показниками виробництва продукції рослинництва і тваринництва та побудови за його результатами зваженої державної політики, яка враховує регіональні особливості та галузеву спеціалізацію.

7. У результаті проведення інтегрального оцінювання рівня розвитку аграрного сектора та економічної безпеки України виявлені залежності між показниками економічного та соціального розвитку, екологічної стійкості аграрного сектора та продовольчої безпеки. Результати інтегрального оцінювання свідчать про достатній рівень розвитку цього сектора економіки, що

підтверджується значенням інтегрального індексу розвитку аграрного сектора – 0,494 у 2017 році. Має місце високий рівень впливу на економічну безпеку факторів, що відображаються показниками: співвідношення середньої заробітної плати в сільському господарстві до середнього рівня в економіці (0,334), обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), урожайність зернових і зернобобових культур (0,227).

8. Доведено, що формулювання стратегічних цілей державної аграрної політики не дає точних і однозначних економічних орієнтирів для стратегування розвитку аграрного сектора економіки, а відтак для реалізації його можливостей у контексті гарантування економічної безпеки держави. Законодавча база розвитку аграрного сектора характеризується фрагментарністю, непослідовністю формування, недостатньою узгодженістю й інколи суперечністю задекларованих положень. Недоліки державної аграрної політики провокують низку загроз економічній безпеці, що обумовлює потребу її вдосконалення. Одним із дієвих напрямів підвищення ефективності аграрної політики є її узгодження з політикою забезпечення економічної безпеки держави на основі вироблення спільних та скоординованих між собою характеристик ключових елементів регулювання – типологічних засад і умов, об'єктів та суб'єктів регулювання, цілей та принципів реалізації державної політики, що забезпечить органічне поєднання пріоритетів й інструментів державного регулювання розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки.

9. Вимірювання взаємозв'язків між ефективністю функціонування вітчизняного аграрного сектора та забезпеченням економічної безпеки України передбачає використання методу кореляційно-регресійного аналізу. Його застосування доцільне для прогнозування тенденцій виробництва окремих видів аграрної продукції. При прогнозуванні виробництва основних видів продукції тваринництва високий потенціал практичної апробації має застосування сезонної ARIMA-моделі. За результатами моделювання та прогнозування розвитку аграрного сектора доведено, що пріоритетними напрямками реалізації його потенціалу є:

збалансування виробничо-господарських елементів, покращення інвестиційної привабливості, становлення інституційного базису регулювання земельних відносин та реалізація потенціалу земельного фонду, підвищення рівня доданої вартості, розбудова та ефективне функціонування інфраструктурно-логістичних об'єктів, формування і використання інтелектуально-кадрового забезпечення, екологізація та раціональне природокористування, якісне використання земель сільськогосподарського призначення.

10. Аргументовано, що реалізація стратегічного потенціалу розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України, має здійснюватися в рамках повноцінного інституційного забезпечення. Це сприятиме розвитку вітчизняного аграрного сектора відповідно до мети та стратегічних цілей державної аграрної політики. Обґрунтовано, що таке забезпечення складається з двох невід'ємних і взаємопов'язаних частин: 1) інституційно-правової, орієнтованої на розробку та удосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку системи сільськогосподарського дорадництва, підвищення ефективності функціонування саморегульованих організацій в аграрному секторі, наближення вітчизняного законодавства до основних вимог САП ЄС, та 2) інституційно-організаційної, спрямованої на удосконалення механізмів співпраці держави та бізнесу на основі державно-приватного партнерства, розвиток дрібнотоварного аграрного виробництва, підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку, розвиток системи аграрної логістики.

11. Доведено, що разом із реалізацією потенціалу розвитку аграрного сектора важливе значення мають заходи щодо узгодження параметрів розвитку цього сектора економіки зі зміцненням продовольчої безпеки держави. Доцільним є застосування матриці поєднання параметрів розвитку аграрного сектора економіки та зміцнення продовольчої безпеки держави, яку розроблено в ході дослідження та яка забезпечує узгодження, з однієї сторони, виробничих параметрів аграрного сектора, умов функціонування переробної галузі, чинників розвитку аграрного ринку та, з іншої сторони, – економічних і соціально-екологічних аспектів зміцнення економічної безпеки держави. Такий підхід дав змогу сформувати інструменти

зміцнення продовольчої безпеки України за функціональними блоками: покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності продуктів харчування, гарантування якості та безпеки аграрної продукції.

12. Акцентовано, що розвиток аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави об'єктивно пов'язаний з інвестиційною підтримкою технологічних інновацій, які повинні бути впровадженими в аграрному секторі національної економіки. Аргументовано, що низькотехнологічні застарілі виробництва призводять до стагнації сектора та нарощування системно-деструктивних загроз економічній безпеці держави. Результати SWOT-аналізу засвідчили наявність системних перешкод, а також очікуваних критичних загроз унаслідок низької інвестиційно-інноваційної активності у вітчизняному аграрному секторі як і в економіці в цілому. Це потребує розроблення стратегічних пріоритетів державної політики інвестиційно-інноваційної модернізації галузей аграрного сектора економіки, а також упровадження її організаційно-економічного інструментарію, орієнтованого на розбудову мережі регіонально-індустріальних кластерів, покращення інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційної діяльності, розвиток логістичної інфраструктури, покращення лізингового забезпечення інноваційної модернізації, ведення точного землеробства та екологізацію аграрного виробництва.

13. Для покращення фінансування розвитку аграрного сектора економіки України держава має впровадити інструменти відповідної організаційної та інформаційної підтримки, низку прозорих та ефективних програм бюджетно-грантового фінансування (у тому числі на засадах державно-приватного партнерства) стратегічних проєктів і програм розвитку аграрного сектора економіки, прийнятне за вартістю банківське кредитування, сприятливу податково-фіскальну політику, забезпечити активізацію програм страхування комерційних та виробничо-господарських ризиків, покращити доступність суб'єктів сектора до інших альтернативних джерел фінансового забезпечення. Важливу роль у цих процесах відіграє становлення фінансово-інвестиційної інфраструктури, зокрема в частині функціонування суб'єктів, які узгоджують інтереси інвесторів, представників

фінансово-кредитного сектора, місцевих громад та суб'єктів аграрного бізнесу.

14. У дисертації підтверджено наявність сприятливої кон'юнктури, особливо на зовнішніх ринках, відносно пропозиції та збуту вітчизняної продукції аграрного виробництва. Але вітчизняні виробники та експортери не в повній мірі використовують ці можливості через низку об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх і внутрішніх чинників та умов – відсутності навиків, фінансових ресурсів, партнерів із зовнішньоекономічної діяльності, доступу до транспортних, логістичних, складських і збутових мереж, труднощів із сертифікацією імпортних квот та обмежень, закритості внутрішніх ринків низки країн, низької конкурентоспроможності тощо. Наявність стримуючих чинників реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України зумовлює необхідність формування та реалізації збалансованого інструментарію державної підтримки вітчизняного експорту в системі зміцнення економічної безпеки держави. Встановлено, що інструментарій державного регулювання в цій сфері доцільно формувати за напрямками: інституційно-регуляторним, організаційно-економічним, виробничо-технологічним, інформаційно-комунікаційним. Такий підхід дозволить нівелювати причини, що стримують експорт вітчизняної аграрної продукції, забезпечивши позитивний вплив на зміцнення зовнішньоекономічної складової економічної безпеки України.

Отримані теоретико-методологічні та науково-прикладні результати можуть бути використані у процесі формування державної політики розвитку аграрного сектора, що дасть змогу підвищити її ефективність, зміцнити економічну безпеку держави та підвищити рівень добробуту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 4–13.
2. Абдуллаев Н.А. Государственный сектор экономики переходного периода. М.: Изд. дом «Финансовый контроль», 2003. 176 с.
3. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона // Вопросы статистики. 2001. № 2. С. 44–48.
4. Аграрії не вірять у можливість отримати дотації – ВАР. [Електронний ресурс]. URL: <http://agravery.com/>
5. Аграрная экономика: учебник / под ред. М.Н. Малыша; 2-е изд., перераб. и доп. Спб. : Лань, 2002. 688 с.
6. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування / Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна» [Електронний ресурс]. URL: <http://newukraineinstitute.org>.
7. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития / кол. авт. И.Н. Буздалов, Э.Н. Крылатых, А.А. Никонов и др.; Российская академия наук. М. : Наука, 1993. 270 с.
8. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб. Вип. 6 / ред.: П.Т. Саблука та ін. Ін-т аграр. економіки. К., 2003. 763 с.
9. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки : монографія / О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.; за ред. д-ра екон. наук О. В. Шубравської ; Нац. акад. наук України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. 455 с.
10. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах / пер. с англ. ; под. ред. И. Ушакова. Москва : Сов. радио, 1974. 272 с.
11. Алейнікова О.В. Зарубіжний досвід державного регулювання розвитку АПК // Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 6. С. 131–136.

12. Алексєєв І.В., Урба С.І. Інноваційна стратегія як засіб посилення безпеки та конкурентоспроможності економіки України // Ефективна економіка: електронне фахове видання. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5138>.
13. Амбросов В.Я. Ресурсозберігаючі технології – напрям підвищення ефективності виробництва // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. 2010. № 105. С. 3–12.
14. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. підручник. 2-ге вид., доп. і переробл. К. : КНЕУ, 2002. 624 с.
15. Антонюк Г. Кластери як ключ до розвитку сільського господарства [Електронний ресурс]. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile/3613.pdf>.
16. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: оценки проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 36–34.
17. Асоціація українських банків : офіційна інтернет-сторінка. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.aub.org.ua>.
18. Афонцев С. Проблема глобального управління мирохозяйственной системой // Мировая экономика и международные отношения. 2001. № 5. С. 65–70.
19. Багорка М.О., Білоткач І.А. Особливості оцінки маркетингового потенціалу аграрних підприємств // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2015. № 4. С. 132–136.
20. Баженова О.В. Застосування системного підходу до аналізу економічної безпеки держави // Вісник Київського національного університету. Серія «Економіка». 2003. Вип. 66–67. С. 122–124.
21. Базилевич В.М. Економічна безпека в АПК та її загрози: сутність та форми прояву // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 8(2). С. 73–76.

22. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2015. 55 с.
23. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 59 с.
24. Банки не хочуть кредитувати АПК. [Електронний ресурс]. URL: <http://vkurse.ua/ua/business/kreditovat-apk.html>
25. Барабин В.В. Экономическая безопасность государства. М. : Аванти, 2001. С. 44–188.
26. Барановський І.М. Зарубіжний досвід кредитування сільськогосподарських товаровиробників // Науковий вісник національного аграрного університету. 2008. № 119. С. 236–240.
27. Белов П. Вызовы национальной безопасности в XX веке // Обозреватель. 2000. № 4 (123). С. 40–43.
28. Белов О.Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення. [Електронний ресурс]. URL: www.niss.gov.ua/book/belov/6.html
29. Білінська В.Ю. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 7 (102). С. 74–80.
30. Бойко В.В. Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки України: монографія. Львів : Видавництво ННВК «АТБ», 2017. 426 с.
31. Бондарь К. ТОП-100 латифундистов Украины 2017 / Національний агропортал «Latifundist» [Електронний ресурс]. URL: <http://latifundist.com/rating/top100latifundistov-ukrainy>.
32. Бородіна О., Прокопа І. На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? // «Дзеркало тижня». 2013. № 25. [Електронний ресурс]. URL: [http://gazeta.dt.ua/promyshliennost/na-yaku-](http://gazeta.dt.ua/promyshliennost/na-yaku)

modelagrarnogo-sektora-maye-oriyentuvatisya-ukrayina-u-strategichniy-perspektivi-_.html.

33. Брега А.В. Риск в системе категорий, характеризующих антитезу национальной безопасности // Национальная безопасность: научное и государственное управленческое содержание : материалы Всеросс. научн. конф., 4 дек. 2009 г., Москва. / Центр пробл. анал. и гос.-упр. проект. М. : Научный эксперт, 2010. С. 737–752.
34. Брик М. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі тваринництва в Україні // Економічний аналіз. 2018. Т. 28. № 4. С. 331–337.
35. Буга Н.Ю. Стан та проблеми аграрного сектора економіки України в сучасних умовах // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Вип. 1. С. 64–70.
36. Буковська О.Д., Пойда-Носик Н.Н. Економічна безпека України у контексті транскордонного співробітництва // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. 2011. Вип. 32. С. 50–55.
37. Булах Н. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку ринку продовольства як передумова нарощування конкурентного потенціалу // Економіст. 2006. № 7. С. 57–59.
38. Буркальцева Д.Д. Державні механізми управління макроекономічною безпекою України // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 11(113). С. 29–37.
39. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20100708>
40. Важинський Ф. Європейський досвід реформування аграрного сектору економіки: можливості для України: аналітична записка [Електронний ресурс]. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20160202.pdf>.
41. Валовий регіональний продукт за 2011 рік: стат. зб. / відп. за вип. Н.М. Смишляєва, Н.С. Соловйова, О.М. Баранов, К.Ю. Калітіна, І.С. Федоренко, 2013. 167 с.

42. Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. / відп. за вип. Н.М. Смишляєва, К.А. Чередарик ; Держ. служба статистики України. 2019. 159 с.
43. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Саєнко О.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. Київ : Знання України, 2011. 299 с.
44. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
45. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. К., 2002. 1440 с.
46. Вільна Енциклопедія. [Електронний ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B8.
47. Власюк О.С. Можливості застосування аналітичного планування для обґрунтування та підготовки рішень на вищих рівнях управління. Київ : НІСД, 1995. 72 с.
48. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку // Нац. ін.-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К., 2008. 48 с.
49. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2016 році : стат. бюл. / відп. за вип. О. М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2017. 56 с.
50. Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія: У 3 т. К. : Вид. центр «Академія», 2000. Т.1. 864 с.
51. Гайдучий П.І. Україні потрібна нова аграрна політика // Економіка АПК. 2005. №10. С. 3–7.
52. Галяс А., Капштик М., Бакун Ю. Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики для виробників зерна в Україні: Аналітичний документ в рамках Проекту «Якість зерна та система кредитування сільського господарства в Україні – фаза II» К, 2008. 71 с.

53. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держави, регіону, підприємства : монографія / авт. кол. М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та інш. Х. : ВД «Інжек», 2006. 240 с.
54. Глущенко В.В. Еволюція формування парадигми національної економічної безпеки // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 лютого 2014 р. Харків : ХНУВС, 2014. С. 96–99.
55. Гоголь Т.В. Становлення Спільної аграрної політики Європейського Союзу та регулювання розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GTVRST.pdf>.
56. Головченко О.М. Економічна безпека регіону в гарантування стабільності національної економіки: монографія. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2008. 399 с.
57. Гончаренко С.І. Інноваційний розвиток агротехнологій // Вісник студентського наукового товариства навчально–наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства. Харків: «Міськдрук». 2015. Вип. 1. С. 133–135.
58. Гончаренко С.І. Інноваційні ресурсозберігаючі технології як фактор підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. 2017. Вип. 185. С. 131–142.
59. Гончарук Н.Т., Серьогін С.М. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток. Д. : ДРІДУ УАДУ, 2003. 166 с.
60. Горбулін В.П., Белов О.Ф., Литвиненко О.В. Національна безпека: порядок денний для України. К. : «Стилос», 2009. 126 с.
61. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. М. : Финансы и статистика; Инфра–М, 2009. 224 с.
62. Гордієнко С.Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки // Економічні злочини і боротьба з ними. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників : міжвід.

- наук. зб. за ред. А.І. Комарової, М.О. Потебенька, В.П. Пустовойтенка та ін. К., 2001. Том 25. С. 120–128.
63. Грибов В., Грузинов В. Сферы, комплексы и отрасли экономики [Електронний ресурс]. URL: <http://www.inventech.ru/lib/predpr/predpr0001/>.
64. Грибова Д.В. Перспективні напрями державного регулювання соціального розвитку аграрної сфери // Економіка і держава. 2015. № 1. С. 39–41.
65. Григоренко Я.О. Науково-методичні засади комплексного оцінювання аграрного потенціалу регіонів України для забезпечення її економічної безпеки // Агросвіт. № 11. 2017. С. 70–76.
66. Григоруک П.М. Методологічні засади побудови інтегрального показника // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2012. № 2. Т. 2. С. 81–85. 65
67. Гриневич Л., Берзін Р. Енциклопедія сучасної України. Т. 2. К., 2003. 520с.
68. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка : навч. посібник. Львів: Магнолія, 2006. 2008. 464 с.
69. Громадська спілка «Всеукраїнський аграрний форум» [Електронний ресурс]. URL: <http://unaf.org.ua/ua/>
70. Гуменюк А.М. Безпека структурно–інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. К. : НІСД, 2014. 468 с.
71. Гунчак Н.В., Васильців Т.Г., Сухай О.Є. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України: монографія. Львів : Априорі, 2016. 256 с.
72. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т.1. М., 1981. 688 с.
73. Данік Н.В. Проблеми розвитку аграрного сектору економіки [Електронний ресурс]. URL: <http://intkonf.org/kand-ekonom-nauk-danik-nv-problemi-rozvitku-agrarnogo-sektoru-ekonomiki/>
74. Дарнопиха Г. Классификация факторов экономической безопасности государства // Бизнес–Информ. 1999. № 9–10. С. 55–57.

75. Дейнека О.В. Систематизація суб'єктів державного сектору економіки України // Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 1. С. 199–206.
76. Дем'яненко С., Свідерська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України // Економіка України. 2004. №8. С. 72–79.
77. Демографічний паспорт території. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm.
78. Державна політика: підручник / Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. : НАДУ, 2014. 448 с.
79. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
80. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. URL: <https://land.gov.ua/>.
81. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова КМУ № 1379 від 5 грудня 2007 року [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п/print1478360238509496>.
82. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
83. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#n2>
84. Долгопалова М.М. Деякі аспекти процесу забезпечення економічної безпеки держави // Вісник Запорізького юридичного інституту. 2010. № 3. С. 110–115.
85. Доходи та витрати населення за 2013 рік за регіонами України: стат. зб. / відп. за вип. Н.М. Смишляєва, Л.О. Гвоздік; Держ. служба статистики України. 2015. 106 с.

86. Доходи та витрати населення у 2017 році: стат. зб. / відп. за вип. Н.М. Смишляєва, Л.О. Гвоздік; Держ. служба статистики України. 2019. 106 с.
87. Економіка сільського господарства: навч. посібник / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий; ред.: В.К. Збарський, В.І. Мацибора. К. : Каравела, 2010. 280 с.
88. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. К. : НІСД, 2015. 92 с.
89. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.
90. Економічна безпека: навч. посіб. / З.С. Варналій та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. З.С. Варналія. К. : Знання, 2009. 647 с.
91. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. Київ : НІСД, 1997. 144 с.
92. Економічна енциклопедія: в 3 т. / ред. кол. ... С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Т. 3. Київ : Академія, 2002. 952 с.
93. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки: Проект Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025#principles>
94. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К., 2001. 309 с.
95. Єрмошенко М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. 2001. № 1–2. С. 18–24.
96. Жаліло Я.А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К., Київський ун-т: Ін-т міжнар. відносин. 2001. Вип. 26. С. 24–27.
97. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ: Сантисанга, 2001. 224 с.

98. Жоголева Е.Е. Разработка приоритетов аграрной политики России: дис... д-ра. эконом. наук. М., 1997. 256 с.
99. Жук В.І. Щодо пріоритетів фінансування соціальної сфери на місцевому рівні // Стратегічні пріоритети. 2010. № 1(15). С. 139–144.
100. Загашвили В. Экономическая безопасность. М. : Юристъ, 1997. 364 с.
101. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека» // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2012. Випуск 5. С. 90–98.
102. Звітність про виконання бюджетів: Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
103. Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. Аграрная политика / Под ред. А.П. Зинченка. М. : КолосС, 2004. 304 с.
104. Зінчук Т.О. Сучасна парадигма Спільної аграрної політики ЄС як протидія глобальним викликам та дезінтеграції // Економіка АПК. 2017. №10. С. 78–85.
105. Зовнішня торгівля України: стат. зб. / відп. за вип. А.О. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2014. 106 с.
106. Зовнішня торгівля України: стат. зб. / відп. за вип. А.О. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 86 с.
107. Зовнішня торгівля України: стат. зб. / відп. за вип. А.О. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 172 с.
108. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році: стат. зб. / відп. за вип. А.О. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, Т. 1. 139 с.
109. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році: стат. зб. / відп. за вип. І.В. Сеник; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 148 с.
110. Зоря С., Нів'євський О. Еволюція Спільної аграрної політики ЄС: наслідки для України // Інститут Економічних досліджень та політичних консультацій

- в Україні [Електронний ресурс]. URL: http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work?pid=1740.
111. Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 2000. № 10. С. 34–58.
112. Ипполитов К.Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России. М. : РСПБ, 1996. 263 с.
113. История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. М., 1982. Кн. 2. С. 263–303.
114. Ільків Л. Екологічно чисте виробництво: зарубіжний досвід та Україна [Електронний ресурс] URL: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_26_27_kvitnja_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/41_1_0_1931.
115. Іляш О.І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія. Львів : ПАІС, 2012. 592 с.
116. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2010-2016 роках: стат. зб. / від. за вип. І.С. Петренко; Держ. ком. статистики України. Вид-во Держ. стат. України. Київ, 2017. 43 с.
117. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2017 році [Електронний ресурс]. URL: www.ukrstat.gov.ua.
118. Інноваційні ресурсозберігаючі технології: ефективність в умовах різного фінансового стану агроформувань: монографія / за ред. професора Г.Є. Мазнева. Харків : Вид-во «Майдан», 2015. 592 с.
119. Капітальні інвестиції в Україні за 2017 рік : стат. бюлетень / відп. за вип. І.С. Петренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 34 с.
120. Кваша С.М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці // Економіка АПК. 2013. № 8. С. 14–15.
121. Кілієвич О.І., Тертичка В.В. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень. Збірка документів і матеріалів. К. : «К.І.С.», 2004. 220 с.

122. Кіндзерський В.В. Державне регулювання аграрного сектора економіки: імплементація зарубіжного досвіду // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 5. С. 24–30.
123. Клименко М.О., Фещенко В. П., Вознюк Н. М. Основи та методологія наукових досліджень : навч. посібник. Київ : Аграрна освіта, 2010. 351 с.
124. Климова Н.В. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах // Научный журнал КубГАУ. 2013. № 90(06). [Электронный ресурс]. URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/45.pdf/>
125. Коваль С.Л. Прагматика бюджетного фінансування розвитку сільського господарства // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2010. Вип. 13. С. 23-30.
126. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / под ред. д.ф.н., проф. Д.П. Горского. М. : Наука, 1975. 717 с.
127. Конкурентоспроможність національної економіки: тенденції, перспективи, соціальні орієнтири : монографія / А. Грищук, Н. Данилевич, О. Макара, С. Урба, З. Юринець; за наук. ред. З. Юринець. Луцьк : Вежа-Друк, 2012. 292 с.
128. Конституція України [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
129. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозів. НАН України ; кер. проекту В.М. Геєць. Київ : Логос, 1999. 56 с.
130. Костюк Ж.С. Поняття ризику, небезпеки та загрози як базових категорій розкриття сутності економічної безпеки підприємства // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. Вип. 43. С. 142–149. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_43_30.
131. Криворук Б.М., Варченко О.М. Світовий досвід державного регулювання АПК: уроки для України // Економіка та управління АПК. 2013. Вип. 10. С. 140–144.
132. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам // Юридичний журнал. 2006. №10. С. 84-85

133. Курило В.І. Про зміст і співвідношення деяких аграрних дефініцій, Економіка АПК. 2014. № 2. С. 87–92.
134. Латинін М.А. Державне регулювання розвитку аграрного сектора економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України. Донецьк, 2007. 36 с.
135. Лекарь С.І. Поняття та зміст економічної безпеки // Форум права. 2012. №2. С. 399-402 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lcizeb.pdf>.
136. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
137. Лук'янова В.В. Економічна безпека України і загрози тіньового підприємництва // Економіка Менеджмент Підприємство. 2010. № 21(11). С. 14–20.
138. Лукінов І.І. Напрями ресурсно-технологічного оновлення національного АПК // АгроІнком. 2010. № 5. С. 110-115.
139. Лякишева И.Н. Экономические аспекты развития сельскохозяйственного производства (теория и практика): монография. Москва : РГСУ, 2005. 280 с.
140. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.
141. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 276 с.
142. Майстер А. В. Теоретичні підходи до визначення сутності державного сектору економіки та його оптимального розміру // Ефективна економіка. 2014. №7 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ef_ek_2014_7_29
143. Мальцева В.А. Эволюция государственной поддержки сельского хозяйства: зарубежный опыт, рекомендации для России: дис. ... на соискание

- уч. степени канд. эконом. наук. Екатеринбург: ФГБОУ ВПО «УГЭУ», 2014. 211 с.
144. Мамалуй О.О. Про пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. № 4. 2011. с. 18–28.
145. Маргуліс В.Г. Основні положення податкової політики в Україні: Пояснювальна записка до варіанту проекту Закону України. К. : Офіційний сервер неурядової неприбуткової громадської організації «Нова Формація», 2005. 3 с.
146. Мартинюк В.П. Митна справа та економічна безпека держави: теорія і методологія: монографія. Тернопіль: Астон, 2010. 256 с.
147. Матурана У., Варела Ф. Дерево познання: Биологические корни человеческого понимания [Електронний ресурс]. URL: <http://www.uic.nnov.ru/pustyn/cgi-bin/htconvert.cgi?maturana.txt>.
148. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия / под ред. Г.Б. Клейнера. Москва : Наука, 2001. 515 с.
149. Мельник В.І. Фактори, які впливають на якість забезпечення економічної безпеки держави // Юридична наука. 2015. № 7. С. 83–89 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_7_12
150. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. К. : ІАЕ УААН, 1999. 272 с.
151. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 року // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
152. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С.І. Пирожкова. Київ : НІПМБ, 2003. 46 с.
153. Михайлов Л.А., Соломин В.П., Беспмятных Т.А. Безопасность жизнедеятельности. СПб. : Питер, 2012. 461 с.

154. Михасюк І., Майовець Є. Аграрний сектор АПК: проблеми та шляхи вирішення. Львів : Вид. цент ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 230 с.
155. Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. / Донецьк, 2007. 235 с.
156. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 380 с.
157. Молчан А.С., Щербакова К.О., Сайко А.И. Методические подходы к оценке уровня экономической безопасности государства // Научные труды КубГТУ. № 2. 2016 [Електронний ресурс]. URL: <http://ntk.kubstu.ru/file/824>
158. Музика П.М., Урба С.І., Гончаренко Л.В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні // Вчені записки ТНУ. Серія «Економіка і управління». 2019. Том 30 (69). № 4. С. 155-161.
159. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К. : КВІЦ. 1999. 462 с.
160. Навроцький С.А., Палюх О.М. Комплексна оцінка ефективності розвитку аграрного сектору України з урахуванням впливу державного фінансування // Економічний часопис ХХІ. 2015. № 3–4(1). С. 88–92.
161. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. Москва : Дело, 2003. 360 с.
162. Наукова та інноваційна діяльність України: стат. зб. / відп. за вип. О.О. Кармазіна; Держ. служба статистики України. Київ, 2017. 141 с.
163. Наукова та інноваційна діяльність України: стат. зб. / відп. за вип. О.О. Кармазіна; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 178 с.
164. Ніколаєв Є Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки // Економічна теорія. 2011. № 2. С. 34–46.
165. Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. 2-е вид., випр. Т. 3. Київ : Аконіт, 2003. 862 с.
166. Новичков В.И., Калашников И.Б., Новичкова В.И. Аграрная политика: учеб. пособие. М. : Маркетинг, 2001. 288 с.

167. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010–2017 роках [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
168. Оверчук Л. Продовольственная система США // Международный сельскохозяйственный журнал. 2001. № 5. С. 8–15.
169. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., дополненное. М. : Азбуковник, 1999. 944 с.
170. Олейников Е.А. Экономическая безопасность (теория и практика) : учебник. М. : Экзамен, 2005. 768 с.
171. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Основи екології: підручник. К. : Знання, 2012. 558 с.
172. Оліферук С. Природно-ресурсний потенціал сільського господарства: управління розвитком // Економіст. 2013. №3. С.7–10.
173. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
174. Особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств – платників єдиного податку IV групи [Електронний ресурс]. URL: <http://devisu.ua/uk/taxes/6571-osoblivosti-opodatkuvannja-silskogospodarskih-pidприємств--platnikov-edinogo-podatku-iv-grupi>.
175. Остапенко Т.В. Державне регулювання розвитку економічного потенціалу АПК України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук. 2015 [Електронний ресурс]. URL: http://stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/diser_ost.pdf
176. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. URL: <http://sfs.gov.ua/ms>.
177. Офіційний сайт Українського інституту науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. URL: http://www.uintei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=10
178. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. URL: <http://minagro.com.ua>

179. Пархомець М.К., Уніят Л.М. Доходи галузей тваринництва та шляхи їх збільшення у аграрних підприємствах регіону // Вісник ТНЕУ: науковий журнал. № 1 (січень-березень). 2014. С. 49–62.
180. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / за ред. проф. Б. Кравченка. К. : Кондор, 2002. 302 с.
181. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави / за ред. проф. Б. Кравченка. К. : Ін-т державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 140 с.
182. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2005. 212 с.
183. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України К. : НІПМБ, 2003. 42 с.
184. Побоченко Л.М., Сабатін О.С. Експортний потенціал сільськогосподарської галузі України в умовах євроінтеграції // Вісник Одеського національного університету ім. І. Мечникова: серія «Економіка». 2016. Т.2. Вип 6 (48). С. 29–33.
185. Погріщук Б.В. Економічна безпека аграрного сектору у системі економічної безпеки держави // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2019. №.1 (53). С. 48–52.
186. Погріщук Б.В. Фінансова безпека підприємств молокопереробної галузі у забезпеченні конкурентоспроможності // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2019. №1. С.72–81.
187. Поліщук В.Г., Остапук І.М. Теоретико-методологічні аспекти фінансового стимулювання сталого розвитку АПК на регіональному рівні // Економічний форум. наук. журнал. Луцьк : Надстир'я. 2011. № 3. С. 243–254.
188. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 року № 1119. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF>

189. Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 459 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF>
190. Попов В.М., Солодков Г.П., Топилин В.М. Системный анализ в управлении социально-экономическими процессами. Ростов на-Дону : Изд-во СКАГС, 2002. 501 с.
191. Попов В. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. 2012. Вип. 22(2). С. 163-169. [Електронний ресурс]. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf).
192. Попова О.Л. Сільський розвиток як складова сучасної аграрної політики// Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2016. № 247. С. 254–264.
193. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. АН України, Ін-т економіки та прогнозування. К., 2009. 352 с.
194. Похиленко Н.М., Корінець Р.Я. Фінансування системи сільськогосподарського дорадництва // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 23. С. 109–115.
195. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від №275–р 03.04.2017 року [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80>
196. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції : Закон України № 2496-VIII від 10.07.2018 року [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18>
197. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 23.03.2017 № 1983-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2621-19>.

198. Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: проект Закону України від 08.02.2019 № 2679-VIII [Електронний ресурс]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6055&skl=9
199. Про державний бюджет України на 2017 рік : Закон України від 02.12.2017 № 1801-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>
200. Про державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/ed20171207>
201. Про державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23.11.2018р. № 2629-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2629-19>.
202. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.
203. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова КМУ № 385 від 6 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
204. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова КМУ № 1158 від 19 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.
205. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. [Електронний ресурс]. URL: uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm.
206. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від від 30 грудня 2015 року № 1437-р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>

207. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 19.07.2017 № 1982-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15>
208. Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 роки : Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 1994 року № 3924-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3924-12>
209. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
210. Про основи національної безпеки України : Закон України [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
211. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
212. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.08.2017 № 4391-VI [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>
213. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 04.11.2018 № 2581-VIII [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
214. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України від 22.12.2011 № 8370-1 [Електронний ресурс]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html
215. Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 11.01.2019 № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.
216. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / відп. за вип.: М. Я. Шулежко, Г. А. Шах. Київ : Рахункова палата України, 2015. 39 с.

217. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
218. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 26.06.2001 № 2514-III [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>
219. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
220. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
221. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80>.
222. Програма Європейського сусідства для сільського господарства та сільського розвитку (ENPARD) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq674uk/aq674uk.pdf>.
223. Проект Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року. [Електронний ресурс]. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
224. Про утворення Офісу реформ [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/249447050>
225. Прокопчук О.Т., Улянич Ю.В., Бечко В.П. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 3 (153). С. 46–53.

226. Промисловість України у 2011–2015 роках: стат. зб. / за ред. І.С. Петренко; Держ. ком. статистики України. Київ: вид-во Держ. стат. України, 2016. 379 с.
227. П'ясецька-Устич С.В. Генезис спільної аграрної політики ЄС: перспективи та ризики для України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. [Електронний ресурс]. URL: www.vestnik-ekonom.mgu.od.ua/journal/2016/16-2016/7.pdf.
228. Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 416 с.
229. Регіональний людський розвиток: стат. зб. / відп. за вип. О.О. Кармазіна; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 72 с.
230. Різник Н.С. Теоретичні засади формування системи діагностики економічної безпеки банку // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства : Економічні науки. Х. : ХНТУСГ, 2007. Вип. 66. С. 118–123.
231. Рослинництво України : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 220 с.
232. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2013. № 25(1). С. 188-195. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25%281%29__23.
233. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. М. : ИНФРА–М, 2006. 810 с.
234. Русан В.М. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки // Економіка. № 55. [Електронний ресурс]. URL: http://www.niss.-gov.ua/content/articles/files/agrarne_virobnustvo-07e8a.pdf.
235. Рябоконт В.П. Агропромисловий комплекс в умовах реалізації державної аграрної політики // Економіка АПК. 2016. № 9. С. 18–26.

236. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) // Економіка АПК. 2013. №12. С. 3–13.
237. Саблук П.Т., Юрчишин В.В. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. К., 1996. 663 с.
238. Савельев Є.В., Куриляк В.Є. Галузева структура української економіки: нові теоретичні підходи та прогнози // Фінанси України. 1997. № 1. С. 33–39.
239. Садовский В.Н. Общая теория систем как метатеория // Вопросы философии. 1972. № 4. С. 78–89.
240. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції // Інноваційна економіка. № 6. 2013. С. 336–340.
241. Самойлік М.С., Чудан К.А., Шуліка А.О. Оцінка біоенергетичного потенціалу Полтавської області // Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 1. С. 36–41.
242. Сельское хозяйство может стать «локомотивом» экономики страны // Мировые дискуссии. 2002. [Електронний ресурс]. URL: wdi.ru.
243. Сергунин А.А. Международная безопасность: новые подходы и концепты // Политические исследования. 2005. № 6. С. 126–137.
244. Серебряков В.В. Социальная безопасность России: концептуальный подход. М., 1995. 65 с.
245. Сидоренко-Стеценко Д.В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її моделювання // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. 2009. № 152 С. 109–111.
246. Ситник В.П. Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази АПК в Україні // Економіка АПК. 2006. № 2. С. 19–29.
247. Сільське господарство України за 2012 рік: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2013. 402 с.
248. Сільське господарство України за 2015 рік: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2016. 360 с.

249. Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
250. Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія. Житомир: вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2008. 376 с.
251. Скидан О.В. Проблеми інституціоналізації аграрної політики України // Агросвіт. 2010. № 16. С. 2–7 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2010_16_2.
252. Скидан О. Законодавче забезпечення аграрної політики в Україні: проблемні питання // Право України. 2006. № 4. С. 55.
253. Смолій Л. Інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону // Економіка АПК. 2009. № 9. С. 65–67.
254. Соболева О.В. реформа підтримки сільського господарства: опыт зарубежных стран и выводы для России // Известия Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов. 2010. С.145–151.
255. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 році : стат. зб. / відп. за вип. А. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 182 с.
256. Статистичний щорічник України за 2017 рік: стат. зб. / відп. за вип. О.А. Вишневська; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 541 с.
257. Стецюк П.А. Модернізація механізмів фінансового забезпечення аграрного виробництва // Облік і фінанси. 2016. № 1. С. 132–136. [Електронний ресурс] URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2016_1_19.
258. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. Київ : НІСД, 2014. 45 с.
259. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства Україна на період до 2020 року : монографія / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: Інститут аграрної економіки, 2012. 182 с.
260. Стратегія національної безпеки України : затверджено Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від

- 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.
261. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5» [Електронний ресурс]. URL: minagro.com.ua.
262. Сурай І. Г. Державне управління аграрним сектором економіки України: функціонально-структурний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2005. 280 с.
263. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / авт. кол.: О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев // Вопросы экономики. 1996. №5. С. 78–89.
264. Тваринництво України: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2015. 211 с.
265. Тваринництво України: стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 166 с.
266. Тимошенко О.В., Олешко А.А. Державна політика економічної безпеки України в умовах глобальної нестабільності // Економіка та держава. 2018. № 9. С. 30–33.
267. Титов В.В. Возможности системного анализа применительно к научному и техническому творчеству. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.metodolog.ru/00293/00293.html>.
268. Україна – ЄС: тенденції торгівлі агропродовольчими товарами / Демчак І.М., Митченко О.О., Трофімова Г.В. та ін. К. : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2018. 38 с.
269. Україна у цифрах 2017: стат. зб. / відп. за вип. О.А. Вишневська; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 241 с.
270. Ульянченко Ю.О. Конкуреноспроможність аграрного сектора економіки: механізми державного регулювання : монографія. Х.: Асоціація докторів наук з державного управління, 2013. 372 с.

271. Урба С.І. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 434 с.
272. Урба С.І. Інвестиційна привабливість аграрного сектора у контексті забезпечення продовольчої безпеки України // Розвиток національної економіки України: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 28 жовтня 2016 р.). Запоріжжя : КПУ, 2016. С. 48–51.
273. Урба С.І. Інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Економіка та фінанси. 2019. С. 65–74.
274. Урба С.І. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції // Збірник наукових праць «Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції». 2009. Вип. XV. №4. С. 50–57.
275. Урба С.І. Інституціональне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України // Формування ринкової економіки. 2019. Вип. 41. С. 412–421.
276. Урба С.І. Інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12 липня 2019 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2019. Ч. 1. С. 29–30.
277. Урба С.І. Концептуальні засади інституціонального забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки // Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 5 квітня 2019 р.). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 99–103.
278. Урба С.І. Стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Сільські території

- України: стан і перспективи розвитку: матеріали науково-практичної конференції, присвяченій 120-річчю з часу створення громадської організації «Сільський господар» (Львів, 16-17 травня 2019 р.). Львів, 2019. С. 40–41.
279. Урба С.І., Навроцький О.С. Дослідження сутності та особливостей агробізнесу // III International Scientific Conference Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Conference Proceedings, April 26th, 2019. Leipzig, Germany: Baltija Publishing. С. 37–39.
280. Урба С.І. Концептуальні засади розвитку аграрного сектора в контексті глобалізації економіки // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. Спецвипуск 17 «Економічні та соціо-психологічні проблеми організації управління: європейський досвід». С. 240–247.
281. Урба С.І. Методики оцінювання продовольчої безпеки в умовах глобалізації // Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 жовтня 2018 р.) / за заг. ред.: М.М. Палінчак, В.П. Приходько. Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 59–63.
282. Урба С.І. Механізм забезпечення продовольчої безпеки України: теоретичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2017. Вип. 54. С. 325–331.
283. Урба С.І. Основні пріоритети Спільної аграрної політики Європейського Союзу на 2014-2020 роки // Формування ринкової економіки в Україні. 2014. Вип. 33. Ч. 2. С. 124–129.
284. Урба С.І. Особливості мультифункціонального сільського господарства в умовах світової глобалізації // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 9-10 грудня 2010 р.) / ред. кол. : Стельмашук А. М. та ін.; Терноп. ін-т агропром. вир-ва та ін. Т. : Крок, 2010. Ч.2. С. 250–251.
285. Урба С.І. Особливості розвитку органічного сільського господарства країн Європейського Союзу // Економічна політика країн Європейського Союзу:

- матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Донецьк, 25 січня 2011 р.), 2011. С. 195–196.
286. Урба С.І. Пріоритетні напрями активізації інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки України // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. Деркач Т.В., Кобилянської А.В. Одеса : МГУ, 2019. С. 168–171.
287. Урба С.І. Пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2019. т 21, № 92. С. 141–146.
288. Урба С.І. Проблемні аспекти реалізації потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // *Modern Transformation in Economics and Management: Conference Proceedings III International Scientific Conference*. (Klaipeda, 29 March, 2019). Lithuania : Baltija Publishing, 2019. Part I. С. 47–50.
289. Урба С.І. Продовольча безпека в умовах глобалізації // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. 2010. Вип. 20.12. С. 156–163.
290. Урба С. І. Реалізація експортного потенціалу аграрного сектору в системі зовнішньоекономічної безпеки України // *Інфраструктура ринку: електронний фаховий наук.-практ. журнал з економічних наук*. 2019. Вип. 33. С. 116–124. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2019/33_2019_ukr/19.pdf.
291. Урба С.І. Роль аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 28-29 вересня 2018 р.). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 176–179.

292. Урба С.І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26. (Ч. 1). С. 22–25.
293. Урба С.І. Сутність та особливості продовольчої конкурентоспроможності // Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 25-26 січня 2013 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2013. С. 123–124.
294. Урба С.І. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні // Управління проектами, системний аналіз і логістика: науковий журнал. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 18 (Ч. 2). С. 72–82.
295. Урба С.І. Сучасні критерії оцінки продовольчої безпеки держави // Модернізація та суспільний розвиток економіки країни: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Сімферополь, 25-26 січня 2013 р.). Сімферополь : НО «Economics», 2013. С. 23–25.
296. Урба С.І. Сучасні методи моделювання бізнес-процесів підприємства // Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 23-25 жовтня 2014р.). Львів : Ліга-Прес, 2014. С.216–219.
297. Урба С.І. Експортний потенціал аграрного сектора економіки України в умовах посилення глобалізаційних процесів // Перспективи розвитку національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 15 травня 2015 р.). / за ред. Р.В. Михайлишин ; відповід. за вип. Ю.Ф. Пачковський, О.Є. Сухай. Львів: СПОЛОМ, 2015. С.185–189.
298. Урба С.І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Вип. 25. Ч. 1. 2017. С. 106–111.
299. Урба С.І. Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки України // Молодий вчений. 2019. № 7(71). С. 146–152.

300. Урба С.І., Грисюк Ю.С. Бізнес-модель як ключовий фактор успіху компанії // Економіка підприємства: теорія і практика: зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, листопад 2017 р.) Київ : КНЕУ, 2016. С. 119–121.
301. Урба С.І. Харчова промисловість у системі забезпечення продовольчої безпеки держави // Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Маріуполь, 3-4 жовтня 2017 р.). Маріуполь ; Кривий Ріг : вид. Р. А. Козлов, 2017. С. 282–285.
302. Урба С.І., Коковська С.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств хлібопекарської галузі // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 95–100.
303. Урба С.І., Івончак І.О. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 33–38.
304. Урба С.І., Івончак І.О. Економічна безпека підприємництва як об'єкт теоретико-методологічного аналізу // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. Вип. 4 (103). С. 150–157.
305. Урба С.І., Червона О.Ю. Аналіз структурних змін в аграрному секторі економіки України // Інтелект ХХІ. 2018. № 5. С.90–94.
306. Урба С.І., Лисий І.В. Особливості та перспективи розвитку потенціалу сільськогосподарських підприємств в українсько-польських євро регіонах // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2011. Вип. 46. С. 540–546.
307. Урба С.І., Прокопович-Павлюк І.В. Моделювання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України // The Scientific Heritage. 2018. № 29. Р. 2. С. 39–48.
308. Урба С.І., Червона О.Ю. Аграрна політика в рамках українсько-польського транскордонного співробітництва // Збірник наукових праць «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду. Регіональний розвиток та транскордонне співробітництво». 2010. Вип. 6(86). С. 98–106.

309. Урба С.І. Політика продовольчої безпеки Японії // Науковий вісник ЛНУ ім. І. Франка. Формування ринкової економіки в Україні. 2011. Вип. 24. Львів: ЛНУ імені І. Франка. С. 386–391.
310. Урба С.І., Червона О.Ю. Аналіз фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України // Бізнес-навігатор. 2019. № 2(51). С. 37–41.
311. Урба С.І., Юринець З.В. Чинники посилення економічної безпеки на засадах розвитку аграрного сектора в умовах формування інноваційної економіки // Управління проектами, системний аналіз і логістика. 2016. Вип. 17. С. 174–185.
312. Урба С. Роль та значення аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України // Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16-17 березня 2018 р.) / за ред. В.П. Мельник; відповід. за вип. Н.І. Жигайло, М.О. Кохан, Ю.В. Максимець. Львів: СПОЛОМ, 2018. С. 206–208.
313. Федосин С.Г. Носители жизни: происхождение и эволюция. С.-Петербург, Изд-во «Дмитрий Буланин», 2007. 104 с.
314. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова та ін. К. : Знання, 2008. 611 с.
315. Фоміцька Н.В., Єганов В.В. Теорія систем для менеджерів : навч. посіб. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2013. 248с.
316. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 117 с.
317. Харазішвілі Ю.М., Сухоруков А.І., Крушельницька Т.П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: аналітична записка [Електронний ресурс]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>.
318. Хорунжий М.Й. Завдання національної аграрної політики // Економіка АПК. 2014. № 2. С. 22–29.

319. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу. Підручник. К. : КНЕУ, 2001. С. 37–38.
320. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: навч. посіб. К. : КНЕУ, 1998. 240 с.
321. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017. [Електронний ресурс]. URL: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
322. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції «аграрна сфера» // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 4. С. 13–19.
323. Чечель О.М. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України // Актуальні проблеми державного управління. 2010. №1. С. 341–351. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_47.
324. Шевченко Л.С. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія. Харків : Право, 2009. 312 с.
325. Шевчук В.О., Іванюк У.В. Аграрний сектор і економічний розвиток України: монографія. Львів : ПАІС, 2018. 432 с.
326. Шевчук В., Урба С. Інноваційна діяльність і потенціал як чинники забезпечення економічної безпеки держави // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2016. Вип. 53. С. 367–371.
327. Шишпанова Н.О. Зарубіжний досвід аграрного страхування та можливості його впровадження у вітчизняну страхову практику // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. 2018. Вип. 22. С. 872–876.
328. Шиян В.Й., Шарко І.О. Аграрна політика: Курс лекцій / Харк. нац. аграр. ун-т. Х., 2007. 204 с.
329. Шкуратов О.І. Аналіз впливу екологічних факторів на ефективність сільськогосподарського виробництва // Економіка природокористування і охорона навкол. серед.: збірник наук. праць К.: ДУ і ЕПСР НАН України, 2014. С. 42–44.

330. Шкуратов О.І. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: монографія / кол. авт. В.А. Чудовська, А.В. Вдовиченко. К.: ТОВ «ДІА», 2015. 248 с.
331. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення: монографія / авт. кол. : І.Ф. Бінько. К.: НІСД, 1997. 144 с.
332. Шніпко О.С. Місце економічної безпеки у підприємницькій діяльності // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально–економічного розвитку України: матеріали Круглого столу / відп. ред. С.І. Пирожков, Б. В. Губський, А.І. Сухоруков. (1 листопада 2000 р.). К. : Нац. ін.-т українсько–російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. 121 с.
333. Шніпко О.С. Економічна безпека внутрішнього ринку України: сутність, загрози, заходи щодо покращення // Формування ринкових відносин в Україні. 2005. №11. С. 9-11.
334. Штимер Т. Сучасний стан розвитку м'ясопродуктового підкомплексу України // Економічний вісник Донбасу. 2013. № 2 (32). С. 152–155.
335. Шубравська О.В. Сучасні ризики розвитку агропродовольчого виробництва і ринку // Актуальні проблеми економіки. 2011. № 5. С. 48–55.
336. Щербань В.П. Економічні і соціально-екологічні основи формування та розвитку продовольчої безпеки в Україні: дис. д-ра екон. наук: 08.07.02 / Національна академія держ. управління при Президентові України. К., 2004. 440 с.
337. Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні: аналітична записка НІСД [Електронний ресурс]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/760>.
338. Экономическая безопасность: Общий курс: учебник / под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. М.: Дело, 2005. 896 с.
339. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / под ред. В.К. Сенчагова. М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. 621с.

340. Юрчишин В.В. Концептуальні основи розробки новітньої аграрної політики та її реалізації // Економіка АПК. 2003. № 8. С. 3–8.
341. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Осъ-89, 2003. 352 с.
342. Agricultural area [Electronic resource]. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL>.
343. Arable land [Electronic resource]. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL>.
344. Bell D. The Coming of PostIndustrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York, 1973. P. 508.
345. Bianco A. Green jobs and policy measures for a sustainable agriculture // Agriculture and Agricultural Science Procedia. 2016. № 8. P. 346–352.
346. Brockwell P.J., Davis R.A., Introduction to time series and forecasting. Springer, Zurich, Switzerland. 2016. С. 121–155. [Electronic resource]. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-29854-2_5,
347. Business Dictionary Copyright 2016 WebFinance [Electronic resource]. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/economic-security.html>.
348. Buzan B. People, states and Fear. Brighton, 1983. P. 33–89.
349. Coleman W., Skogstad G., Atkinson M. Paradigm Shifts and Policy Networks: Cumulative Change in Agriculture // Journal of Public Policy. 1996. Vol.16. P. 273-301.
350. Czudec A. Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa. Rzeszow: Wydawnicwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. 192 с.
351. Davis J.H., Goldberg R.A. A Concept of Agribusiness. Harvard, Business School, Cambridge, MA. 1957 [Electronic resource]. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.32106006105123;view=1up;seq=8>.
352. Dunne A.J. Supply Chain Management: Fad, Panacea or Opportunity? Agribusiness Perspectives, 2002. 48 p.
353. Engerer H. Security Economics: Definition and Capacity. Economics of Security Working Paper 5, Berlin: Economics of Security, 2009. 28 p.

354. EU Budget: the Common Agricultural Policy after 2020. [Electronic resource].
URL: https://ec.europa.eu/commission/news/eu-budget-common-agricultural-policy-after-2020-2018-jun-01_en
355. Food and Agricultural Organization of the United Nations. [Electronic resource].
URL: <http://www.fao.org/>.
356. Global Food Security Index [Electronic resource]. URL:
<https://foodsecurityindex.eiu.com/Index>
357. Hyndman R. Athanasopoulos G. Forecasting: principles and practice. Texts. 2014 [Electronic resource]. URL:
[http://otexts.org/fpp2/?__utma=1.1898273802.1505861613.1505861613.1505861613.1&__utmb=1.4.10.1505861613&__utmc=1&__utmz=1.1505861613.1.1.utmcsr=google|utmccn=\(organic\)|utmcmd=organic|utmctr=\(not%20provided\)&__utmv=-&__utmk=108819714](http://otexts.org/fpp2/?__utma=1.1898273802.1505861613.1505861613.1505861613.1&__utmb=1.4.10.1505861613&__utmc=1&__utmz=1.1505861613.1.1.utmcsr=google|utmccn=(organic)|utmcmd=organic|utmctr=(not%20provided)&__utmv=-&__utmk=108819714).
358. James McEldowney CAP reform post-2020 – Setting the scene. European Parliamentary Research Service [Electronic resource]. URL:
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621906/EPRS_BRI\(2018\)621906_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621906/EPRS_BRI(2018)621906_EN.pdf)
359. Jolly R.W., Roe J.D. Selling a Piese of Farm Credit System // Choice. The magazine of food, farm and resouree issues. Ist Quarter 2005. №20 (1). 19 p.
360. Lașan N. Securitatea: concepte în societatea contemporană. În: Revista de Administrație Publică și Politici Sociale. an II, nr.4(5). Decembrie, 2010. P. 39–50.
361. Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten // Aus Politik u. Zeitgeschichte. Bonn. 1985. № 5. P. 39–44.
362. Maull H Raw materials, Energy and Western security. London. 1984. 216 p.
363. Morgenthau H. J. Dilemmas of Politik. Chicago, 1958. 113 p.
364. Moyer W., Josling T. Agricultural Policy Reform. Politics and process in the EU and US in 1990 s. Aldershot, 2002. 271 p.
365. Murdoch C., Knorr K., Trager F. Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability // Economics interests & national security. Lawrence. 2001. 867 p.

366. Nelson N. Foote. Paul K. Hatt Social Mobility and Economic Advancement // American Economic Review. 1953. P. 364–378.
367. Overview of CAP Reform 2014–2020 [Electronic resource]. URL: <http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05en.pdf>.
368. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford, 1995. 1062 p. [Electronic resource]. URL: http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm.
369. Pracovníci ako hnacia sila (teória a prax) / Redaktorzy naukowi: Farkašová E., Krupa W. K., Skotnyy P. TUKE Košice, UR Rzeszów, 2012. 515 p., C. 425–434.
370. Pretty J. Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence // Philosophical transactions of the royal society B: Biological sciences. 2008. 363(1491). P. 447–465.
371. Polsko-Ukraińskie doświadczenia współpracy Euroregionalnej / red. K. Rejman, Yu. Pachkovskyy, B. Petrecka. Jarosław, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, 2018. 266 p.
372. Population. [Electronic resource]. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA>.
373. Potter C. Multifunctionality as an Agricultural and Rural Policy Concept // Sustaining Agriculture and the Rural Environment, red. F.Brouwe, Edward Elgar, Cheltenham. UK; Northampton. MA. USA, 2004. P. 15–35.
374. Principles of Organic Agriculture [Electronic resource]. URL: <http://www.ifoam.bio/fr/organic-landmarks/principles-organic-agriculture>.
375. The Economist Intelligence Unit [Electronic resource]. URL: <https://www.eiu.com/n/>. 369
376. Total Support Estimate (TSE). OECD. Agriculture statistics (database). [Electronic resource]. URL: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=84840>
377. Tweeten L., Zulauf C. Publik policy for agriculture after Commodity programs // Review of Agricultural Economics. 1997. Vol. 19. P. 263–279.

378. Udovic Bostjan. Economic security: Large and small states in enlarged European Union // Centre of International Relations; University of Ljubljana [Electronic resource]. URL: <http://www.attac.org/en/groups/centre-and-periphery-abolition-neocolonialism-working-groupcpwg/bostjan-udovic-economic>
379. Ukraine Revealed comparative advantage for Food Products World between 1996 and 2015 [Electronic resource]. URL: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/StartYear/1996/EndYear/2015/TradeFlow/Export/Indicator/RCA/Partner/WLD/Product/16-24_FoodProd.
380. Urba S. Bezpieczeństwo żywnościowe: treść ekonomiczna i problemy rozwiązania // Zeszyty naukowe. Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle. 2014. Zeszyt 11. S. 238–247.
381. Urba S. Determinants of the agrarian sector development in the system of state economic security // Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 25 травня 2019р.). С. 25–27.
382. Urba S. The Ukrainian-Polish Cross-Border Cooperation in the Agrarian Sector of Economy // Contemporary socio-economic issues of Polish-Ukrainian cross-border cooperation: collection of abstract of the International research and practical conf. (Warsawa, 12-13 November 2017). Warszawa: Center of European Projects, 2017. P. 176–179.
383. Urba S., Chervona O. European vector of development of the Ukrainian agricultural policy // Scientific researches for development future: International Conference. B&M Publishing, Research and Publishing Center «Colloquium», San Francisco, California, USA. 2018. P. 56–60.
384. Von Bertalanffy L. General System Theory. A Critical Review // General Systems. Vol. VII. 1962. P. 1–20.
385. Zahrnt V. «The Future of the CAP 2013: The Budgetary Aspects of the New CAP Payments: Note». Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. 2009. 36 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Підходи до тлумачення органічного сільського господарства
у законодавстві різних країн світу**

Організація / країна	Сутнісна характеристика
Колегія з національних стандартів органічної продукції Департаменту сільського господарства (США)	Система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, що підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли та активність ґрунтів. Ґрунтується на мінімальному використанні штучної сировини та матеріалів і агротехнічних прийомах, що відроджують, підтримують і поліпшують екологічний баланс.
Міністерство сільського господарства та розвитку сільської території (Ізраїль)	Система сільськогосподарського виробництва, основна мета якої – оптимізація виробництва якісних продуктів без використання штучних або синтетичних добрив, пестицидів чи інших хімікатів. Основний акцент зосереджено на збереженні довкілля для майбутніх поколінь та захисті навколишнього середовища загалом. Виробничі процеси мають бути по можливості замкнутими з мінімальним використанням зовнішніх чинників.
Закон “Про органічне сільське господарство” (Чеська Республіка)	Особливий вид господарського управління, що характеризується турботою про всі складові навколишнього середовища шляхом запровадження обмежень або заборони використання речовин чи агроприймів, які негативно впливають на довкілля, забруднюючи його, ті підвищуючи ризики у продовольчому ланцюзі.
Закон “Про органічне сільське господарство” (Республіка Польща)	Сільськогосподарське виробництво на органічному сільськогосподарському підприємстві, яке ведуть відповідно до принципів сталого розвитку, стимулюючи та підтримуючи механізми сільськогосподарського виробництва шляхом використання природних матеріалів, гарантуючи при цьому підтримання родючості ґрунтів та здоров’я флори та фауни.
Всесвітня організація охорони здоров’я ООН, Кодекс Аліментаріус Продовольчої сільськогосподарської організації	Цілісна система виробничого менеджменту, яка підтримує та поліпшує стан агросистеми, враховуючи біорізноманіття, біологічні цикли та властивості ґрунтів, надаючи при цьому особливе значення та переваги використанню локальних ресурсів замість застосування витратних матеріалів неприродного походження. Це досягається за допомогою агрономічних, біологічних та механічних методів, що забезпечує стаке функціонування агросистеми.
Міжнародна Федерація органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM)	Сільськогосподарська система, що сприяє збереженню довкілля, соціально та економічно підтримуючи виробництво здорових продуктів харчування, волокна тощо, в основі якої лежить застосування локально-специфічної родючості ґрунтів як основного елемента успішного виробництва. Така система використовує природний потенціал рослин, тварин, ландшафтів і спрямована на гармонізацію сільськогосподарської практики та навколишнього середовища. Значно зменшує використання зовнішніх чинників виробництва шляхом обмеження застосування синтезованих хімічним шляхом добрив, пестицидів і фармпрепаратів, використовуючи для підвищення врожаїв та захисту рослин інші агротехнологічні заходи і різноманітні природні чинники. Потребує дотримання принципів, зумовлених місцевими соціально-економічними, кліматичними та історико-культурними особливостями.

Джерело: розроблено автором

Додаток Б

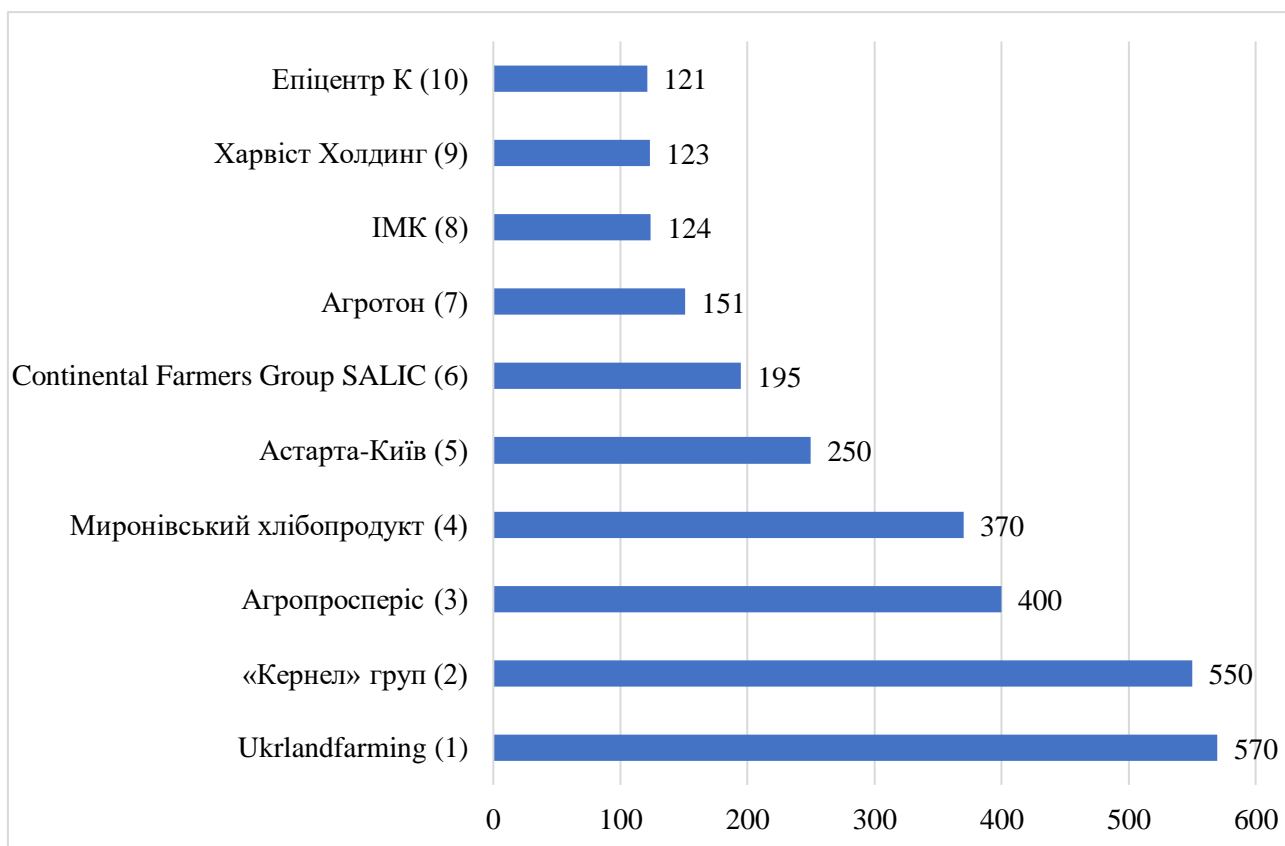

Рис. Б.1. Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів України у 2018 році, тис. га

Джерело: розроблено автором за [82]

**Структура діючих сільськогосподарських підприємств України за
розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада 2018 року**

Розміри сільськогосподарських підприємств	Кількість підприємств	у % до загальної кількості	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	у % до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	40 333	82,0	20 005,2	100,0
у т.ч. площею, га до 5,0	2 972	6,0	9,5	-
5,1–10,0	2 496	5,1	19,5	0,1
10,1–20,0	3 811	7,7	59,1	0,3
20,1–50,0	11 076	22,5	417,3	2,1
50,1–100,0	4 909	10,0	3 54,5	1,8
100,1–500,0	7 573	15,4	1 851,1	9,3
500,1–1000,0	2 704	5,5	1 932,9	9,7
1000,1–2000,0	2 447	5,0	3 513,0	17,5
2000,1–3000,0	1 063	2,2	2 594,0	12,9
3000,1–4000,0	467	0,9	1 612,4	8,1
4000,1–5000,0	250	0,5	1 109,8	5,5
5000,1–7000,0	258	0,5	1 497,0	7,5
7000,1–10000,0	127	0,3	1 057,5	5,3
більше 10000,0	180	0,4	3 977,6	19,9
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	8 875	18,0	-	-

Джерело: складено автором за [249]

Додаток В

Таблиця В.1

**Валова продукція сільського господарства України
у 2010–2018 роках, млн грн**

Роки	Усі категорії господарств			У тому числі					
				Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	валова продукція	зокрема		валова продукція	зокрема		валова продукція	зокрема	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
2010	187 526,1	120 591,4	66 934,7	90 792,0	64 860,6	25 931,4	96 734,1	55 730,8	41 003,3
2011	225 381,8	157 561,9	67 819,9	117 110,9	89 572,9	27 538,0	108 270,9	67 989,0	40 281,9
2012	216 589,8	145 843,6	70 746,2	110 071,7	80 462,6	29 609,1	106 518,1	65 381,0	41 137,1
2013	246 109,4	172 131,2	73 978,2	133 683,1	101 297,0	32 386,1	112 426,3	70 834,2	41 592,1
2014	251 427,2	177 707,9	73 719,3	139 058,4	105 529,5	33 528,9	112 368,8	72 178,4	40 190,4
2015	239 467,3	168 439,0	71 028,3	131 918,6	99 584,7	32 333,9	107 548,7	68 854,3	38 694,4
2016	254 640,5	185 052,1	69 588,4	145 119,0	113 392,6	31 726,4	109 521,5	71 659,5	37 862,0
2017	249 157,0	179 474,6	69 682,4	140 535,2	108 601,1	31 934,1	108 621,8	70 873,5	37 748,3
2018	269 408,1	198 658,1	70 750,0	158 306,5	124 719,0	33 587,5	111 101,6	73 939,1	37 162,5

Джерело: складено автором за [82; 249]

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції
сільськогосподарськими підприємствами України
у 2010–2018 роках, грн за 1 т**

Вид продукції	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Культури зернові та зернобобові	1 122,2	1 374,7	1 545,8	1 297,2	1 801,4	2 912,1	3 414,0	3 771,6	4 315,0	3,8 раза
Культури олійні	2 945,0	3 313,9	3 585,5	3 087,9	4 062,8	7 531,5	8 656,1	9 132,0	9 318,3	3 раза
Буряк цукровий фабричний	478,5	516,0	426,8	397,8	494,2	788,6	848,6	825,3	749,0	156,5
Картопля	2 131,5	2 033,2	1 138,5	1 856,6	2 173,6	2 436,3	2 631,8	3 296,3	3 746,0	175,7
Культури овочеві	2 488,6	2 090,0	1 924,2	2 304,2	2 514,3	3 903,4	3 924,2	4 136,1	4 448,0	178,7
Культури плодові та ягідні	2 386,5	2 975,1	2 551,9	2 686,5	2 429,1	5 894,5	5 863,8	8 766,6	5 054,0	2 раза
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	10 768,7	11 952,8	13 412,2	12 868,0	15 736,9	21 966,2	22 468,0	31 838,4	33 331,2	3 раза
Молоко	2 936,6	3 036,6	2 657,3	3 362,9	3 588,4	4 347,3	5 461,8	7 234,0	7 602,4	2,6 раза
Яйця, млн шт.	470,2	520,9	628,5	657,7	782,4	1 333,2	1 108,7	1 145,9	1 600,3	3,4 раза
Вовна, т	3 954,8	—	8 330,0	7 150,9	7 557,3	14 216,7	24 420,4	19 833,9	23 350,5	5,9 раза

Джерело: розраховано автором за [82; 249]

**Динаміка структури експорту основних видів продукції
аграрного сектора економіки України у 2010–2018 роках**

Види продукції	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зернові та зернобобові культури	76,08	77,26	83,87	84,64	85,01	87,8	86,98	84,02	84,02
Соняшникова олія	14,43	13,98	10,9	9,76	11,04	9,02	10,16	11,84	11,71
Молоко та молокопродукти	5,11	5,02	2,47	2,34	1,34	1,06	0,91	1,65	1,58
Плоди, ягоди і виноград	1,89	1,25	1,06	1,19	0,89	0,74	0,59	0,58	0,65
Овочі і баштанні культури	1,79	1,58	1,04	1,15	0,75	0,49	0,47	0,88	0,86
Картопля	0,04	0,07	0,03	0,05	0,05	0,04	0,01	0,03	0,04
М'ясо та м'ясні продукти	0,26	0,41	0,38	0,55	0,55	0,56	0,64	0,69	0,78
Яйця	0,4	0,43	0,25	0,32	0,37	0,29	0,24	0,31	0,36

Джерело: розраховано автором за [22; 23].

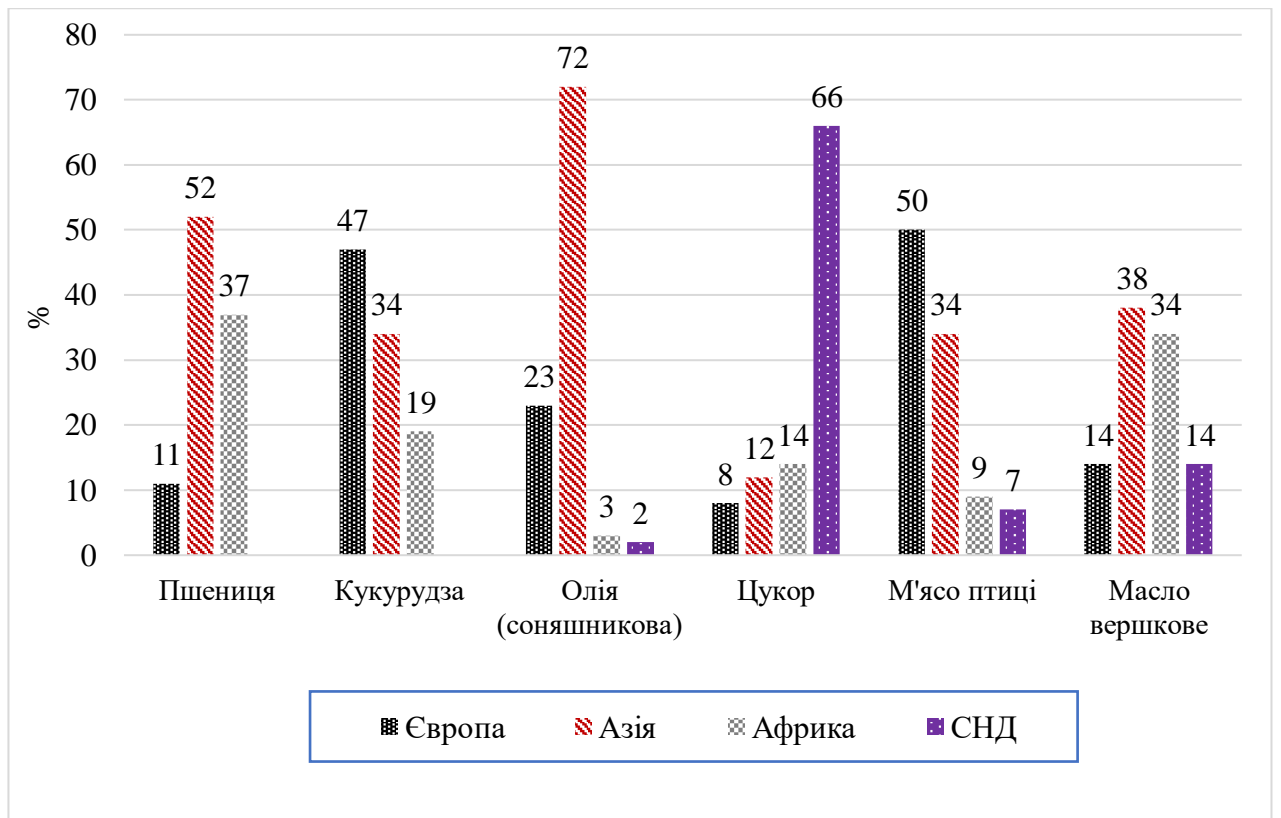

Рис. Г.1. Географічна структура експорту аграрної продукції у 2018 році

Джерело: розраховано автором за [79]

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Динаміка поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств в
Україні на кінець року, тис. голів**

Найменування продукції	Роки									2018 у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>										
Велика рогата худоба	1627,1	1 526,4	1510,6	1506,5	1 310,2	1 270,5	1 213,9	1 166,6	1 138,1	69,9
у т. ч. корови	604,6	589,1	583,7	572,2	529,2	505,1	484,6	466,6	467,8	77,4
Свині	3307,9	3 625,2	3625,2	3319,2	3732,8	3704,0	3565,9	3303,6	3395,6	102,7
Вівці та кози	315,9	298,4	290,0	265,3	205,5	186,9	187,2	187,0	182,3	55,7
Коні	49,0	41,6	36,9	32,5	23,8	21,2	19,3	17,0	14,2	29,0
Птиця	100354,2	110 561,3	105725,3	117888,6	122077,8	112008,7	109822,5	112512,3	118812,9	118,4
<i>Господарства населення</i>										
Велика рогата худоба	2 968,0	2 915,2	3 139,4	3 096,5	2 573,8	2 479,8	2 468,4	2 364,2	2 194,8	73,9
у т. ч. корови	2 042,1	1 998,5	1 979,1	1 943,4	1 733,5	1 661,5	1 624,3	1 551,2	1 451,6	71,1
Свині	4 335,2	4 054,0	4 019,8	4 043,3	3 617,9	3 375,0	3 103,2	2 806,3	2 629,7	60,7
Вівці та кози	1 433,3	1 449,4	1 472,9	1 486,7	1 165,6	1 138,4	1 127,6	1 122,3	1 086,3	75,8
Коні	372,6	358,8	344,1	325,1	293,0	284,6	272,2	247,9	229,8	61,7
Птиця	93278,5	95035,3	96182,0	98217,3	91257,9	91977,5	91 845,5	92 318,6	92 841,5	99,5

Джерело: складено автором за [82; 265]

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Динаміка основних показників економічної діяльності підприємств
харчової промисловості за 2010–2016 роки**

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість підприємств тис.	6 551	6 559	5 768	6 407	5 528	5 502	5 198
Підприємства, які одержали прибуток, %	60,3	59,5	61,7	62,9	62,4	72,3	68,6
Підприємства, які одержали збиток, %	39,7	40,5	38,3	37,1	37,6	27,7	31,4
Дохід від реалізації млн грн	192 154	222 388	254 459	261 784	302 392	398 023	381 129
Чистий прибуток (збиток) тис грн	2 238,8	2 303,6	7 183,9	6 531,7	-16 906	-16 553	-14 601
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	419,2	427,2	417	404,1	350,8	321	315
Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника, грн	2 137	2 542	2 898	3 110	3 380	4 184	6 069
Продуктивність праці, (тис. грн на рік)	458,3	520,5	610,2	647,8	862	1 239	1 008
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств, %	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	6,1	3,8
Загальний рівень рентабельності (збитковості) діяльності, %	0,9	0,8	2,5	2,3	-4,5	-3,3	-3,6

Джерело: розраховано автором за [226]

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Індекси продукції сільського господарства за регіонами
(у господарствах всіх категорій, у % до попереднього року)

Територіальна одиниця	Роки									Місце регіону за індексом 2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Україна	98,5	119,9	95,5	113,3	102,2	95,2	106,3	97,8	108,1	x
АР Крим	96,1	113,2	80,0	101,2	–	–	–	–		–
Вінницька	100,0	119,6	96,2	123,3	111,0	91,8	117,0	95,8	110,6	8
Волинська	101,9	109,6	107,0	102,6	106,3	95,4	101,9	104,8	103,2	16
Дніпропетровська	101,3	117,2	79,7	131,1	94,1	106,3	100,3	100,5	102,7	17
Донецька	102,0	119,7	94,8	105,8	93,0	64,9	108,3	102,2	90,6	23
Житомирська	100,1	113,8	110,0	105,8	105,1	91,2	116,7	105,8	111,9	5
Закарпатська	97,1	105,4	104,0	102,5	99,9	95,1	96,8	101,4	107,0	10
Запорізька	102,1	114,3	81,1	134,4	96,6	109,3	98,7	96,7	85,6	24
Івано-Франківська	100,8	113,3	106,3	102,0	106,3	95,5	101,7	104,0	101,3	20
Київська	99,4	118,6	108,5	101,3	105,9	89,2	109,8	95,7	123,8	2
Кіровоградська	101,9	124,0	85,0	127,9	98,2	97,7	109,4	86,1	120,6	4
Луганська	91,0	125,3	101,3	103,5	79,8	77,8	119,3	94,0	109,2	9
Львівська	95,7	114,0	104,2	100,7	105,5	97,1	102,6	106,1	103,8	15
Миколаївська	101,3	112,2	82,8	135,4	93,3	102,1	108,5	90,9	106,0	11
Одеська	109,7	106,8	80,3	141,1	97,4	96,2	111,6	99,4	101,1	21
Полтавська	89,5	135,7	89,8	119,6	96,9	107,3	103,3	83,2	124,0	1
Рівненська	102,3	110,9	103,3	106,0	105,2	92,8	104,9	105,0	102,5	19
Сумська	89,9	136,7	104,7	114,4	109,7	95,4	103,5	100,0	111,5	6
Тернопільська	94,9	125,2	109,0	101,3	113,9	88,8	104,6	111,1	103,9	14
Харківська	88,6	148,3	91,9	120,0	103,1	97,2	106,6	90,1	106,0	11
Херсонська	102,9	122,4	83,6	117,7	105,1	105,0	103,7	99,6	100,5	22
Хмельницька	99,6	115,5	115,3	103,2	115,4	87,3	108,2	112,0	102,6	18
Черкаська	104,3	117,6	96,8	106,5	98,4	99,4	102,5	88,5	122,8	3
Чернівецька	103,0	110,8	101,0	103,5	104,2	91,1	100,0	105,3	105,3	13
Чернігівська	86,6	129,9	108,2	102,8	107,5	98,1	104,5	105,3	111,1	7

Джерело: складено автором за [82]

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Структура продукції сільського господарства
за видами та регіонами у 2018 році, у % до загального обсягу**

Регіон	Господарства усіх категорій		У тому числі			
			сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
	продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція рослинництва	продукція тваринництва
Україна	73,7	26,3	78,8	21,2	66,6	33,4
Вінницька	68,9	31,1	69,9	30,1	66,7	33,3
Волинська	62,1	37,9	61,0	39,0	63,1	36,9
Дніпропетровська	71,5	28,5	67,2	32,8	78,4	21,6
Донецька	65,2	34,8	62,2	37,8	69,1	30,9
Житомирська	73,7	26,3	89,9	10,1	59,4	40,6
Закарпатська	51,1	48,9	89,9	10,1	47,4	52,6
Запорізька	77,6	22,4	85,0	15,0	68,8	31,2
Івано-Франківська	53,1	46,9	58,4	41,6	50,3	49,7
Київська	64,5	35,5	61,5	38,5	71,6	28,4
Кіровоградська	84,5	15,5	94,2	5,8	69,6	30,4
Луганська	86,1	13,9	95,5	4,5	72,2	27,8
Львівська	63,6	36,4	68,7	31,3	60,0	40,0
Миколаївська	83,5	16,5	95,4	4,6	66,3	33,7
Одеська	85,1	14,9	96,3	3,7	68,5	31,5
Полтавська	79,6	20,4	82,3	17,7	74,3	25,7
Рівненська	69,3	30,7	77,3	22,7	64,5	35,5
Сумська	81,7	18,3	90,4	9,6	60,9	39,1
Тернопільська	76,6	23,4	86,4	13,6	63,2	36,8
Харківська	79,8	20,2	84,7	15,3	73,6	26,4
Херсонська	81,7	18,3	87,3	12,7	75,4	24,6
Хмельницька	76,6	23,4	84,5	15,5	63,5	36,5
Черкаська	64,1	35,9	62,2	37,8	70,2	29,8
Чернівецька	66,6	33,4	73,2	26,8	64,4	35,6
Чернігівська	82,7	17,3	89,0	11,0	65,4	34,6

Джерело: розраховано автором за [82; 249]

Додаток К

Таблиця К.1

**Динаміка виробництва продукції сільського господарства в усіх
категоріях господарств у розрізі регіонів у середньому на 1 особу**

(у постійних цінах 2010 року)

Регіони	Продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств у середньому на особу, грн									2018 у % до 2010	Місце регіону за показ- ником 2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018		
Україна	4 249	5 113	4 897	5 559	5 847	5 589	5 967	5 865	6 374	150,0	–
АР Крим	3 662	4 149	3 317	3 353	–	–	–	–	–		
Вінницька	7 656	9 199	8 888	11 014	12 292	11 343	13 355	12 901	14406	188,2	1
Волинська	5 086	5 570	5 950	6 097	6 472	6 170	6 295	6 610	6 837	134,4	12
Дніпропетровська	3 690	4 349	3 481	4 584	4 336	4 636	4 682	4 722	4 867	131,9	17
Донецька	2 152	2 595	2 475	2 635	2 474	1 621	1 766	1 819	1 663	77,3	24
Житомирська	4 948	5 660	6 251	6 643	7 018	6 442	7 562	8 051	9 079	183,5	10
Закарпатська	3 080	3 238	3 359	3 435	3 424	3 252	3 149	3 195	3 420	111,0	22
Запорізька	4 231	4 863	3 960	5 349	5 197	5 714	5 684	5 548	4 795	113,3	18
Івано-Франківська	3 309	3 751	3 984	4 062	4 316	4 121	4 196	4 373	4 441	134,2	19
Київська	2 547	3 011	3 251	3 272	3 447	3 058	3 343	3 184	3 918	153,8	21
Кіровоградська	8 388	10 477	8 975	11 561	11 442	11 261	12 416	10 790	13149	156,8	3
Луганська	2 152	2 718	2 773	2 892	2 327	1 824	2 189	2 075	2 290	106,4	23
Львівська	2 894	3 304	3 445	3 470	3 664	3 559	3 652	3 879	4 034	139,4	20
Миколаївська	6 290	7 092	5 899	8 023	7 516	7 708	8 416	7 710	8 240	131,0	11
Одеська	3 925	4 195	3 365	4 740	4 615	4 446	4 975	4 952	5 015	127,8	16
Полтавська	7 364	10 066	9 100	10 952	10 677	11 538	12 012	10 080	12612	171,3	4
Рівненська	4 689	5 196	5 357	5 669	5 953	5 518	5 784	6 076	6 245	133,2	13
Сумська	4 929	6 794	7 168	8 271	9 150	8 806	9 192	9 272	10445	211,9	8
Тернопільська	5 362	6 740	7 368	7 488	8 557	7 629	8 023	8 971	9 376	174,9	9
Харківська	3 239	4 828	4 447	5 343	5 523	5 387	5 774	5 227	5 568	171,9	14
Херсонська	7 465	9 177	7 711	9 123	9 639	10 174	10 606	10 637	10787	144,5	7
Хмельницька	6 296	7 313	8 475	8 793	10 192	8 937	9 729	10 983	11363	180,5	6
Черкаська	9 547	11 308	11 019	11 821	11 713	11 722	12 112	10 819	13421	140,6	2
Чернівецька	4 312	4 773	4 815	4 973	5 174	4 712	4 715	4 973	5 246	121,7	15
Чернігівська	5 897	7 733	8 449	8 777	9 531	9 450	9 981	10 639	11983	203,2	5

Джерело: розраховано автором за [82; 249]

Додаток Л

Таблиця Л.1

**Динаміка виробництва продукції сільського господарства в усіх
категоріях господарств у розрізі регіонів на 1 га посівної площі**

(у постійних цінах 2010 року)

Регіон	Продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств на 1 га посівної площі, грн			2017 у % до 2015	Місце регіону за показником 2017
	2015	2016	2017		
Україна	5769,2	6135,2	6005,3	104,1	–
Вінницька	9046,5	10584,4	10139,6	112,1	1
Волинська	6142,0	6260,5	6560,5	106,8	12
Дніпропетровська	6025,2	6044,1	6074,3	100,8	13
Донецька	3399,2	3675,3	3757,7	110,5	21
Житомирська	5339,5	6228,8	6589,1	123,4	11
Закарпатська	9081,8	8781,6	9810,7	108,0	2
Запорізька	22541,9	4428,8	4290,7	19,0	21
Івано-Франківська	9036,2	9191,6	9571,8	105,9	3
Київська	8505,1	9371,1	9010,9	105,9	6
Кіровоградська	5413,0	5925,1	5104,1	94,3	18
Луганська	2114,5	2523,5	2374,0	112,3	23
Львівська	7154,1	7338,6	7788,7	108,9	8
Миколаївська	4462,2	4842,5	4404,1	98,7	20
Одеська	4106,1	4584,3	4556,9	111,0	19
Полтавська	7693,7	7948,6	6615,2	86,0	10
Рівненська	6919,3	7265,2	7632,7	110,3	9
Сумська	5799,5	6004,4	6005,0	103,5	14
Тернопільська	7786,1	8148,2	9056,0	116,3	5
Харківська	6087,3	6489,4	5847,6	96,1	15
Херсонська	5502,2	5703,4	5678,6	103,2	16
Хмельницька	7405,6	8002,4	8963,5	121,0	7
Черкаська	10077,3	10326,5	9140,0	90,7	4
Чернівецька	9128,0	9143,8	960,8	10,9	24
Чернігівська	4800,4	5016,5	5283,4	110,1	17

Джерело: розраховано автором за [249]

Додаток М

Таблиця М.1

**Валовий збір продукції рослинництва в регіонах України
у 2018 році, тис. т**

Регіони	Зернові і зерно-бобові	пшениця	жито	ячмінь	овес	гречка	кукурудза
Україна	70056	24605,	393	7349	418	137	35801,1
АР Крим
Вінницька	5911,1	1673,8	4,6	394,7	2,6	10,1	3751,4
Волинська	1237,2	671,7	60,5	107,8	76,9	2,8	288,5
Дніпропетровська	3487,5	1549,6	5,8	536,6	2,2	1,0	1329,7
Донецька	1344,4	906,2	5,4	209,9	4,9	3,2	178,5
Житомирська	2424,1	607,0	62,8	100,7	77,1	28,0	1504,7
Закарпатська	375,9	84,7	0,1	9,4	5,2	0,6	272,1
Запорізька	2233,3	1647,5	1,3	358,8	0,6	0,3	127,7
Івано-Франківська	804,5	323,0	6,5	115,0	11,5	1,6	327,3
Київська	4081,5	887,6	24,1	259,4	11,8	10,7	2828,9
Кіровоградська	3763,2	1082,8	1,2	324,5	0,8	2,1	2268,7
Луганська	1159,4	798,0	5,5	91,4	8,0	0,2	226,5
Львівська	1440,0	776,1	20,3	232,0	25,2	4,8	358,2
Миколаївська	2673,4	1358,0	0,7	675,5	2,1	2,8	571,4
Одеська	4319,9	2354,1	0,9	1134,7	2,0	0,4	717,7
Полтавська	6341,8	1010,9	13,4	308,0	11,0	4,2	4927,6
Рівненська	1259,5	464,0	63,9	186,6	47,7	4,0	475,9
Сумська	4470,1	906,9	20,7	185,2	26,6	11,5	3273,4
Тернопільська	2631,9	1037,1	7,2	494,2	10,8	9,5	1005,5
Харківська	3829,2	1783,1	4,5	450,7	14,1	10,4	1432,5
Херсонська	2267,7	1487,0	3,4	393,7	1,9	0,5	293,0
Хмельницька	3861,0	1243,6	10,9	413,0	17,8	18,6	2101,6
Черкаська	4644,0	981,2	5,7	202,9	3,2	1,9	3363,2
Чернівецька	586,4	182,4	1,2	65,5	1,6	0,1	330,5
Чернігівська	4909,5	789,5	63,2	98,9	52,9	7,7	3846,6
Коефіцієнт варіації	57,3	51,6	131,8	78,1	129,1	115,8	95,0

Джерело: розраховано автором за [82]

Валовий збір продукції рослинництва в регіонах України
у 2018 році, тис. т

Регіони	зернобо- бові	цукровий буряк	соняшник	соя	ріпак	картопля
Україна	954,6	13967	14165	4460	2750	22504
АРК	808,1	323,3	240,6	1907,6
Вінницька	70,1	3149,5	808,1	323,3	240,6	1907,6
Волинська	18,3	528,3	69,5	99,9	136,4	1164,5
Дніпропетровська	31,1	53,7	1283,2	6,1	199,3	523,9
Донецька	27,0	-	531,0	0,5	36,3	343,8
Житомирська	29,2	708,1	298,6	372,7	100,9	1879,1
Закарпатська	2,2	-	5,4	18,9	0,8	529,8
Запорізька	88,8	-	720,5	46,1	61,2	189,7
Івано-Франківська	19,0	66,4	57,6	88,6	74,7	1009,8
Київська	38,1	1395,7	570,1	348,8	129,7	1830,7
Кіровоградська	44,7	389,4	1458,7	196,2	98,5	575,8
Луганська	9,7	0,4	720,9	0,2	7,7	232,0
Львівська	23,0	671,9	79,8	154,7	207,5	1698,2
Миколаївська	37,4	-	1087,2	13,0	90,0	171,4
Одеська	69,2	-	886,3	16,0	346,9	304,8
Полтавська	53,5	1473,1	943,9	409,6	32,7	1096,0
Рівненська	16,3	723,9	58,4	195,8	78,6	1310,8
Сумська	39,5	140,1	621,0	313,0	51,5	1000,7
Тернопільська	67,2	1703,1	190,6	232,0	239,1	1035,8
Харківська	112,9	576,8	1468,2	64,5	14,9	1078,8
Херсонська	20,6		552,8	362,0	148,9	296,4
Хмельницька	54,3	1423,6	484,1	512,1	208,1	1386,8
Черкаська	38,2	704,3	640,9	267,9	122,9	915,8
Чернівецька	4,3		52,4	155,1	33,4	613,8
Чернігівська	40,0	249,8	576,0	263,8	90,0	1408,0
Коефіцієнт варіації	66,4	94,9	73,7	80,7	74,9	58,7

Джерело: розраховано автором за [82]

**Валовий збір продукції рослинництва в регіонах України
у 2018 році, тис. т**

Регіони	огірки	помідори	капуста	буряк столо- вий	морква столова	цибуля
Україна	985	2324	1672	818	841	883
Вінницька	42,5	73,0	66,5	55,1	52,7	64,8
Волинська	42,5	73,0	66,5	45,3	104,8	18,0
Дніпропетровська	12,0	12,4	54,5	52,5	44,7	64,1
Донецька	103,2	161,4	176,0	52,5	44,7	27,1
Житомирська	29,6	47,2	38,1	13,7	13,4	26,6
Закарпатська	30,5	30,9	86,5	39,5	44,0	15,9
Запорізька	55,4	46,6	105,5	12,9	10,0	27,0
Івано-Франківська	71,1	75,5	16,3	14,6	9,5	12,2
Київська	16,0	10,7	57,4	31,5	20,4	55,5
Кіровоградська	54,9	100,6	89,0	72,0	70,6	32,1
Луганська	22,5	55,6	17,8	18,5	15,4	13,8
Львівська	11,6	46,9	24,5	7,1	6,8	37,4
Миколаївська	41,2	15,3	233,0	54,1	61,2	46,9
Одеська	25,9	318,4	16,8	23,1	20,7	58,6
Полтавська	22,6	66,0	27,8	18,9	13,9	43,4
Рівненська	55,6	108,3	75,1	47,2	40,7	22,9
Сумська	25,9	25,6	73,0	36,0	35,5	18,6
Тернопільська	17,6	46,4	34,7	15,2	16,0	25,2
Харківська	44,7	32,4	58,5	33,8	25,4	68,1
Херсонська	91,9	176,1	140,9	57,8	48,8	94,7
Хмельницька	100,0	703,7	116,5	43,2	75,8	28,1
Черкаська	25,5	19,8	40,0	37,5	37,5	40,6
Чернівецька	40,5	62,9	56,0	33,8	32,7	25,3
Чернігівська	20,0	56,0	33,7	34,6	25,5	17,0
Коефіцієнт варіації	24,4	32,4	33,9	20,2	15,8	56,4

Джерело: розраховано автором за [82]

Валовий збір продукції рослинництва в регіонах України
у 2018 році, тис. т

Регіони	баштанні	яблука	кісточкові	суниця	малина	горіхи	виноград
Україна	499	1462	652	62	35	127	466
Вінницька	29,5	289,2	22,5	3,2	2,9	5,8	4,3
Волинська	0,0	24,3	7,3	2,5	1,0	1,1	0,3
Дніпропетровська	21,7	63,9	74,9	4,3	2,9	9,4	6,0
Донецька	13,9	30,7	41,3	4,2	3,9	8,4	6,0
Житомирська	2,5	32,9	6,4	8,3	0,9	2,5	0,1
Закарпатська		151,0	15,0	1,6	0,4	8,0	26,6
Запорізька	30,4	19,3	48,2	2,0	1,4	4,4	7,3
Івано-Франківська	0,0	40,0	10,7	0,9	0,2	2,1	0,8
Київська	11,6	33,1	21,7	4,6	2,7	4,4	2,8
Кіровоградська	22,0	6,7	19,8	0,6	0,7	6,2	3,3
Луганська	33,5	25,7	33,1	2,0	1,6	0,6	2,7
Львівська		85,3	25,6	2,6	1,7	6,0	1,4
Миколаївська	29,3	15,7	18,1	0,2	0,3	4,7	62,1
Одеська	21,1	23,9	61,6	1,1	0,5	8,8	296,7
Полтавська	39,0	53,0	46,5	2,1	1,4	7,3	2,4
Рівненська		28,3	37,7	3,4	1,8	6,4	0,2
Сумська	7,5	11,3	5,2	1,8	0,8	0,1	0,2
Тернопільська		67,7	9,2	2,9	1,4	2,3	0,2
Харківська	51,6	40,4	25,2	1,7	2,6	1,4	0,7
Херсонська	163,1	33,0	30,6	3,8	0,6	1,6	39,0
Хмельницька	1,1	163,2	47,2	1,3	1,6	10,9	0,7
Черкаська	11,0	24,2	14,4	2,5	1,2	15,0	2,2
Чернівецька	9,4	187,5	25,5	3,3	1,7	9,3	1,2
Чернігівська	1,4	12,1	5,2	1,4	1,0	0,5	0,4
Коефіцієнт варіації	138,9	110,8	66,8	64,1	63,4	71,2	305,8

Джерело: розраховано автором за [82]

Додаток Н

Таблиця Н.1

**Окремі показники продукції тваринництва в регіонах України
у 2018 році**

Адміністративна область	Реалізація на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі)	Виробництво молока, тис. т	Кількість одержаних яєць від птиці свійської, млн шт	Виробництво меду, ц
Вінницька	483,8	824,8	917,5	929
Волинська	162,2	391,1	203,0	67
Дніпропетровська	319,5	294,1	842,5	439
Донецька	120,5	186,4	696,2	249
Житомирська	84,5	553,3	695,8	688
Закарпатська	84,9	346,1	391,0	189
Запорізька	68,6	243,9	665,9	176
Івано-Франківська	129,8	441,5	423,0	151
Київська	302,1	433,2	3244,5	317
Кіровоградська	70,4	307,6	462,5	1136
Луганська	10,8	127,0	72,2	143
Львівська	184,3	506,7	561,5	74
Миколаївська	56,4	324,6	240,1	191
Одеська	64,1	334,8	251,8	195
Полтавська	98,8	762,1	809,8	1524
Рівненська	82,4	397,0	623,9	72
Сумська	66,6	410,5	390,8	349
Тернопільська	82,7	449,6	534,5	79
Харківська	117,7	526,5	603,6	580
Херсонська	66,7	284,4	1126,5	76
Хмельницька	99,2	624,0	1089,7	290
Черкаська	449,6	484,2	659,8	726
Чернівецька	63,4	273,4	336,4	33
Чернігівська	49,1	537,2	296,0	210
Коефіцієнт варіації, %	88,1	39,0	89,1	100,8

Джерело: розраховано автором за [82]

**Окремі показники продукції тваринництва в регіонах України
у 2018 році**

Адміністративна область	Кількість великої рогатої худоби у господарствах усіх категорій, тис. голів	Кількість кролів у господарствах усіх категорій, тис. голів	Кількість свиней у господарствах усіх категорій
Вінницька	239,4	413,1	269,9
Волинська	130,3	140,5	315,5
Дніпропетровська	122,1	145,6	371,4
Донецька	59,7	179,4	462,6
Житомирська	189,4	459,7	118,2
Закарпатська	122,9	60,3	229,8
Запорізька	91,5	76,3	219,6
Івано-Франківська	136,2	62,6	300,4
Київська	117,1	569,9	496,1
Кіровоградська	89,7	107,4	225,7
Луганська	52,4	41,2	45,1
Львівська	170,9	285,6	373,2
Миколаївська	98,5	102,0	90,5
Одеська	154,9	356,8	239,5
Полтавська	231,3	263,6	336,3
Рівненська	118,5	17,3	238,6
Сумська	146,3	228,3	115,1
Тернопільська	138,7	149,2	371,7
Харківська	180,8	240,0	166,5
Херсонська	96,0	51,9	131,4
Хмельницька	230,2	209,3	332,3
Черкаська	161,0	228,0	339,0
Чернівецька	81,5	85,3	146,2
Чернігівська	173,6	300,0	175,3
Коефіцієнт варіації, %	36,3	70,7	45,5

Джерело: розраховано автором за [82]

Додаток П

Таблиця П.1

**Стандартизовані значення окремих видів продукції тваринництва в
регіонах України у 2018 році**

	1	2	3	4	5	6	7
	Тварини	Молоко	Яйця	Мед	ВРХ	Кролі	Свині
Вінницька	2,65244	1,464881	0,712588	1,032602	1,129925	1,286011	-0,01282
Волинська	0,817149	0,491263	-0,88658	-0,61655	0,539151	0,00034	1,540587
Дніпропетровська	0,134855	-1,3551	-0,61452	-0,39218	-1,34175	-0,89936	-0,68648
Донецька	-0,71129	-1,65833	-1,00472	-0,63191	-1,85065	-0,92271	-0,74287
Житомирська	-0,22878	0,979903	0,640142	0,934653	1,168466	2,401976	-0,90998
Закарпатська	-0,24911	-0,16956	-0,4172	-0,35031	-0,06226	-0,87374	0,103606
Запорізька	-0,57621	-1,02422	-0,0938	-0,49702	-1,00831	-0,90613	-0,53432
Івано-Франківська	0,07357	0,128139	-0,42976	-0,47594	-0,03242	-0,89759	0,52691
Київська	-0,29136	-1,35456	1,118918	-0,60889	-0,7384	1,860038	1,256174
Кіровоградська	-0,16653	0,152759	0,309211	2,916103	-0,12489	-0,22006	0,762064
Луганська	-0,99734	-1,56618	-1,54972	-0,61114	-1,63592	-1,16102	-1,80492
Львівська	-0,18301	-0,65027	-0,77818	-0,72648	-0,70566	-0,22348	-0,30747
Миколаївська	-0,46076	-0,0947	-0,82048	-0,29287	-0,29164	-0,45328	-1,10873
Одеська	-0,73517	-1,03923	-1,25499	-0,56307	-0,76325	0,141736	-0,8658
Полтавська	-0,21325	1,565593	0,672824	2,564336	1,381492	0,523646	0,779061
Рівненська	-0,20546	0,26718	0,513086	-0,62432	0,036428	-1,20285	0,378583
Сумська	-0,3205	0,503142	-0,21208	0,185298	0,741261	0,751666	-0,79722
Тернопільська	-0,11127	0,827724	0,39865	-0,58292	0,684055	0,069584	2,137845
Харківська	-0,53103	-0,67694	-0,76612	-0,14398	-0,70972	-0,45805	-1,31837
Херсонська	-0,28826	-0,17793	2,743147	-0,59004	-0,1752	-0,85343	-0,55909
Хмельницька	-0,11887	1,237736	1,829098	-0,10504	1,742701	0,297135	1,045617
Черкаська	3,401995	0,643743	0,545074	1,052655	0,702154	0,531348	1,260933
Чернівецька	-0,21858	0,00426	-0,16886	-0,70426	-0,22663	-0,41202	-0,14616
Чернігівська	-0,47325	1,500687	-0,48574	-0,16876	1,541048	1,620249	0,00285

Джерело: розраховано автором

Додаток Р

**Вихідні дані для розрахунку інтегральних показників
розвитку аграрного сектора економіки та його складових**

**Р.1. Індикатори економічного розвитку аграрного сектора
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Таблиця Р.1.1

**Частка валової доданої вартості сільського господарства у валовій
доданій вартості регіону України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	8,7	9,9	9,0	12,8	15,1	17,3	16,8	14,8
АР Крим	10,1	11,4	8,7	8,6	-	-	-	-
Вінницька	22,6	24,5	22,4	25,8	28,7	30,3	31,7	28,1
Волинська	17,7	17,5	16,6	16,3	18,0	20,8	20,5	17,2
Дніпропетровська	4,9	6,0	4,9	6,4	6,6	9,2	8,5	7,3
Донецька	3,9	4,5	4,2	4,6	7,6	8,0	7,7	7,2
Житомирська	17,0	19,2	19,2	18,8	20,5	24,4	25,3	23,5
Закарпатська	14,1	15,8	14,2	14,0	14,8	17,9	17,1	15,2
Запорізька	9,3	10,3	8,5	11,5	11,8	14,8	13,9	12,0
Івано-Франківська	13,3	13,2	12,2	11,2	12,7	14,9	14,4	14,4
Київська	14,1	14,4	13,5	13,5	15,2	17,0	16,0	14,3
Кіровоградська	20,8	26,1	23,2	27,3	29,7	36,8	36,8	31,3
Луганська	5,3	5,8	6,3	6,9	11,6	20,5	20,9	21,3
Львівська	10,0	10,2	9,0	8,6	9,4	11,1	10,2	9,6
Миколаївська	16,7	18,6	16,3	19,7	21,4	25,3	25,6	21,9
Одеська	8,1	8,8	7,5	9,7	10,6	12,3	13,2	11,5
Полтавська	13,5	15,0	14,2	16,1	16,4	21,7	19,6	14,3
Рівненська	16,7	18,4	17,1	17,5	17,6	20,3	20,6	19,9
Сумська	14,0	15,7	16,2	18,3	22,1	26,4	28,0	26,1
Тернопільська	20,4	23,7	24,2	23,4	26,8	29,4	28,9	28,1
Харківська	6,7	9,4	8,8	10,5	11,9	14,3	13,4	11,1
Херсонська	24,8	28,4	24,2	27,0	31,5	38,1	36,5	33,0
Хмельницька	19,3	21,8	22,1	23,4	26,6	32,0	31,7	31,1
Черкаська	20,4	23,6	21,8	23,8	25,9	27,9	26,5	21,8
Чернівецька	19,6	21,4	20,2	19,4	22,2	25,7	24,9	22,3
Чернігівська	19,2	20,5	20,8	21,7	24,8	30,9	31,2	28,2

Джерело: розраховано автором за [82]

**Обсяг капітальних інвестицій у розрахунку
на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України
у 2010–2017 роках, тис. грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	31,7	45,1	51,8	51,1	51,6	82,7	136,2	197,4
АР Крим	32,2	37,2	34,3	30,7	-	-	-	-
Вінницька	42,6	77,1	79,1	70,2	84,4	119,4	181,0	268,2
Волинська	16,4	26,1	30,2	33,1	38,0	102,3	88,7	175,6
Дніпропетровська	32,9	56,4	55,7	46,9	60,4	77,4	163,9	181,9
Донецька	25,0	41,4	33,5	45,7	18,1	28,4	49,3	79,6
Житомирська	17,8	23,0	38,5	42,0	43,5	72,8	98,9	244,6
Закарпатська	12,6	17,8	14,0	19,9	14,2	25,0	21,7	64,3
Запорізька	29,1	33,8	28,4	23,3	28,5	58,7	122,7	154,2
Івано-Франківська	41,2	62,3	73,2	89,0	83,2	200,4	97,3	216,5
Київська	65,0	92,7	96,4	103,1	107,0	187,5	271,2	347,7
Кіровоградська	38,2	54,4	72,2	58,4	70,9	104,1	202,5	195,2
Луганська	15,0	18,2	28,4	24,8	11,7	16,8	87,2	93,4
Львівська	28,6	40,9	36,3	42,6	46,6	68,9	108,2	176,5
Миколаївська	24,1	35,7	27,2	32,8	40,1	69,2	140,2	152,1
Одеська	26,9	39,4	26,0	25,4	39,2	52,5	119,0	171,6
Полтавська	45,1	67,2	84,7	100,2	85,7	110,0	194,9	270,0
Рівненська	21,0	40,9	26,0	36,4	40,0	57,9	62,3	225,8
Сумська	23,6	36,3	39,9	47,0	58,7	91,0	142,8	229,3
Тернопільська	39,4	44,6	74,8	88,6	61,3	95,2	168,3	298,5
Харківська	19,7	32,2	44,4	43,3	42,4	82,1	138,7	186,8
Херсонська	30,6	38,8	37,8	31,1	37,3	72,1	133,0	179,1
Хмельницька	30,3	56,4	78,8	56,6	55,8	106,8	122,0	218,0
Черкаська	53,7	72,8	79,6	79,7	88,7	124,2	203,9	253,8
Чернівецька	39,0	41,2	43,3	56,9	65,7	65,1	50,8	96,5
Чернігівська	30,6	45,8	54,3	63,0	48,9	77,0	119,6	241,3

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.1.3

**Обсяг виробництва валової сільськогосподарської продукції у
розрахунку на одну особу за регіонами України у 2010–2017 роках, грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4,2	5,1	4,9	5,6	5,8	5,6	6,0	5,9
АР Крим	3,7	4,1	3,3	3,4	-	-	-	-
Вінницька	7,7	9,2	8,9	11,0	12,3	11,3	13,4	12,9
Волинська	5,1	5,6	6,0	6,1	6,5	6,2	6,3	6,6
Дніпропетровська	3,7	4,3	3,5	4,6	4,3	4,6	4,7	4,7
Донецька	2,2	2,6	2,5	2,6	2,5	1,6	1,8	1,8
Житомирська	4,9	5,7	6,3	6,6	7,0	6,4	7,6	8,1
Закарпатська	3,1	3,2	3,4	3,4	3,4	3,3	3,1	3,2
Запорізька	4,2	4,9	4,0	5,3	5,2	5,7	5,7	5,5
Івано-Франківська	3,3	3,8	4,0	4,1	4,3	4,1	4,2	4,4
Київська	2,5	3,0	3,3	3,3	3,4	3,1	3,3	3,2
Кіровоградська	8,4	10,5	9,0	11,6	11,4	11,3	12,4	10,8
Луганська	2,2	2,7	2,8	2,9	2,3	1,8	2,2	2,1
Львівська	2,9	3,3	3,4	3,5	3,7	3,6	3,7	3,9
Миколаївська	6,3	7,1	5,9	8,0	7,5	7,7	8,4	7,7
Одеська	3,9	4,2	3,4	4,7	4,6	4,4	5,0	5,0
Полтавська	7,4	10,1	9,1	11,0	10,7	11,5	12,0	10,1
Рівненська	4,7	5,2	5,4	5,7	6,0	5,5	5,8	6,1
Сумська	4,9	6,8	7,2	8,3	9,2	8,8	9,2	9,3
Тернопільська	5,4	6,7	7,4	7,5	8,6	7,6	8,0	9,0
Харківська	3,2	4,8	4,4	5,3	5,5	5,4	5,8	5,2
Херсонська	7,5	9,2	7,7	9,1	9,6	10,2	10,6	10,6
Хмельницька	6,3	7,3	8,5	8,8	10,2	8,9	9,7	11,0
Черкаська	9,5	11,3	11,0	11,8	11,7	11,7	12,1	10,8
Чернівецька	4,3	4,8	4,8	5,0	5,2	4,7	4,7	5,0
Чернігівська	5,9	7,7	8,4	8,8	9,5	9,5	10,0	10,6

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.1.4

**Забезпеченість енергетичними потужностями на 100 га
сільськогосподарських угідь за регіонами України у 2010–2017 роках, кВт**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	193	187	213	218	208	166	175	165
АР Крим	245	250	294	278	-	-	-	-
Вінницька	211	199	509	665	731	182	199	194
Волинська	434	386	340	306	285	261	245	245
Дніпропетровська	183	183	213	204	178	170	176	162
Донецька	205	205	200	199	135	175	182	160
Житомирська	211	185	172	158	137	126	133	117
Закарпатська	500	358	471	303	305	235	208	215
Запорізька	185	188	192	191	187	171	191	161
Івано-Франківська	299	248	281	199	172	296	285	159
Київська	273	268	255	261	231	246	260	236
Кіровоградська	152	156	164	163	162	161	171	181
Луганська	148	178	184	169	160	145	152	160
Львівська	293	264	225	187	190	187	161	147
Миколаївська	127	125	146	139	146	148	170	139
Одеська	180	179	190	174	163	144	147	142
Полтавська	183	186	190	189	195	181	188	188
Рівненська	241	213	224	215	189	158	154	150
Сумська	161	141	142	215	130	126	136	135
Тернопільська	161	151	151	150	149	163	143	146
Харківська	187	168	169	169	168	163	173	163
Херсонська	174	175	209	197	199	139	148	140
Хмельницька	189	156	152	146	141	141	135	135
Черкаська	190	192	203	198	184	172	195	187
Чернівецька	240	209	175	182	180	160	189	171
Чернігівська	200	173	164	155	148	138	145	139

Джерело: складено автором за [82]

**Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах за
регіонами України у 2010–2017 роках (на 1 зайнятого в
сільськогосподарському виробництві), грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	132,7	165,2	159,7	201,2	227,8	223,3	275,3	271,5
АР Крим	96,9	111,3	94,6	103,3	-	-	-	-
Вінницька	154,1	188,1	167,7	257,7	299,6	274,2	338,1	337,5
Волинська	97,9	121,9	153,4	175,6	219,4	242,5	291,2	327,0
Дніпропетровська	163,5	185,2	145,1	208,7	193,8	211,9	263,5	278,3
Донецька	112,1	132,6	134,0	155,9	222,7	179,7	242,9	257,0
Житомирська	99,7	146,1	195,9	228,5	235,8	204,4	302,9	304,9
Закарпатська	31,3	45,9	55,7	52,8	75,1	103,4	137,3	127,6
Запорізька	128,7	138,1	102,8	147,4	145,1	172,0	215,7	217,1
Івано-Франківська	161,8	206,6	271,3	310,5	263,7	321,3	235,0	280,7
Київська	143,3	180,3	193,2	204,5	236,0	226,9	250,2	251,0
Кіровоградська	154,4	196,0	161,4	237,1	223,9	215,6	259,3	207,1
Луганська	120,2	158,3	159,5	168,4	205,5	160,4	245,4	233,0
Львівська	151,7	188,3	225,3	247,6	274,3	261,8	378,5	413,4
Миколаївська	127,1	140,8	117,1	182,9	175,3	192,0	239,9	216,5
Одеська	106,5	109,6	87,9	160,3	164,9	160,2	222,7	226,1
Полтавська	128,8	173,2	147,8	199,1	185,1	209,8	261,5	212,6
Рівненська	102,6	123,5	152,7	170,9	224,4	229,8	277,5	310,2
Сумська	118,5	196,9	220,4	280,6	309,8	298,9	307,6	322,3
Тернопільська	149,1	209,0	233,7	237,1	278,9	258,1	346,0	402,4
Харківська	132,6	198,1	179,2	234,1	258,1	249,0	318,9	272,1
Херсонська	134,5	158,3	116,1	173,9	204,3	240,6	258,6	255,8
Хмельницька	156,3	199,5	247,1	277,7	332,3	264,0	321,3	365,2
Черкаська	224,7	256,8	255,0	275,9	288,8	277,2	300,9	272,4
Чернівецька	116,7	129,3	129,9	134,4	160,6	135,4	178,0	218,8
Чернігівська	103,3	144,4	170,6	194,9	220,0	226,2	278,2	285,1

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.1.6

**Урожайність зернових і зернобобових культур за регіонами України
у 2010–2017 роках, ц/га**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5
АР Крим	21,2	31,9	16,9	16,1	-	-	-	-
Вінницька	36,9	49,3	43,1	55,7	60,7	46,0	64,2	57,3
Волинська	24,1	29,7	32,2	34,1	38,3	39,4	37,7	40,1
Дніпропетровська	25,3	30,8	15,6	31,9	28,7	32,6	31,9	31,9
Донецька	24,8	29,5	21,9	28,7	34,1	28,5	33,0	34,7
Житомирська	29,4	39,3	43,5	51,2	52,4	41,8	53,5	47,3
Закарпатська	32,8	37,6	36,1	37,1	38,7	37,5	44,8	44,4
Запорізька	22,7	26,0	15,9	23,7	27,4	29,0	29,7	30,6
Івано-Франківська	29,2	39,6	40,7	43,0	48,4	45,1	51,0	51,9
Київська	33,0	45,2	51,2	55,7	60,0	51,4	58,7	45,6
Кіровоградська	28,9	40,9	29,6	44,2	43,6	41,0	46,1	35,2
Луганська	19,6	25,5	25,4	24,0	33,1	25,0	33,6	32,9
Львівська	25,8	36,5	37,1	39,5	47,0	45,5	47,0	47,9
Миколаївська	25,1	28,4	16,3	29,4	30,4	30,5	32,7	30,6
Одеська	25,5	29,2	17,1	31,2	31,3	29,2	36,8	35,9
Полтавська	30,8	51,6	38,9	55,9	50,8	57,4	61,8	45,1
Рівненська	26,6	32,6	36,3	41,4	47,8	45,0	48,2	45,7
Сумська	22,1	38,3	40,5	54,0	62,2	56,0	59,1	60,1
Тернопільська	27,7	41,0	43,9	46,7	55,4	49,7	52,6	57,5
Харківська	18,7	37,0	29,0	40,3	44,9	39,6	43,9	39,1
Херсонська	22,1	32,4	18,2	22,2	28,3	33,6	34,1	34,5
Хмельницька	31,5	40,3	45,2	50,0	60,9	53,0	57,7	62,2
Черкаська	39,1	57,3	51,3	62,1	58,2	58,1	62,1	46,3
Чернівецька	37,9	45,8	44,6	46,0	52,9	44,9	41,4	48,6
Чернігівська	25,1	38,4	43,2	46,7	56,5	51,8	57,2	58,8

Джерело: розраховано автором за [82]

**Середньорічний удій молока від однієї корови за регіонами України
у 2010–2017 роках, кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4082	4174	4361	4446	4508	4644	4735	4820
АР Крим	3639	4078	3997	4104	-	-	-	-
Вінницька	4570	4683	4853	4909	4953	5137	5290	5344
Волинська	3673	3846	4032	4070	4042	4082	4190	4246
Дніпропетровська	4018	4164	4210	4281	4351	4387	4240	4123
Донецька	4438	4422	4440	4564	4118	4426	5011	5492
Житомирська	4024	4104	4423	4510	4513	4877	5067	4977
Закарпатська	3582	3613	3795	3848	3844	3634	3387	3619
Запорізька	4041	3975	4189	4189	4210	4266	4269	4285
Івано-Франківська	3647	3656	3831	3855	4054	4354	4609	4630
Київська	5248	5406	5986	6011	6023	6048	6223	6628
Кіровоградська	4630	4712	4582	4873	4917	4984	5160	5272
Луганська	4296	4267	4497	4551	4287	4197	4134	4422
Львівська	3861	3927	4009	4087	4105	4180	4172	4348
Миколаївська	3839	3906	3939	4061	4033	4110	4208	4321
Одеська	3697	3640	3503	3552	3561	3502	3464	3447
Полтавська	4826	5118	5545	5608	6019	6016	5930	6113
Рівненська	3682	3725	3875	3938	3951	4206	4486	4523
Сумська	4142	4283	4513	4708	4757	4940	4986	5054
Тернопільська	3563	3710	4073	4287	4449	4561	4716	4705
Харківська	4560	4521	4987	5246	5145	5483	5608	5572
Херсонська	3790	3808	3966	3948	4175	4163	4197	4256
Хмельницька	3816	3849	3968	3972	4136	4175	4340	4389
Черкаська	4682	4779	5257	5357	5494	5724	5780	6012
Чернівецька	4084	4187	4252	4313	4423	4764	4888	4876
Чернігівська	4075	4239	4420	4496	4533	4735	4791	4970

Джерело: розраховано автором за [82]

**Р.2. Індикатори соціального розвитку аграрного сектора
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Таблиця Р.2.1

**Середня заробітна плата в сільському господарстві
за регіонами України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	63,9	67,8	66,9	69,5	71,1	74,9	75,6	81,1
АР Крим	70,6	70,8	66,9	67,5	-	-	-	-
Вінницька	58,4	67,0	67,2	73,2	74,7	79,8	79,1	87,3
Волинська	36,9	41,3	50,6	55,6	59,2	67,0	66,7	74,9
Дніпропетровська	70,4	71,1	66,1	72,0	68,7	72,4	70,8	81,5
Донецька	77,8	78,6	74,4	80,6	76,3	78,2	72,9	72,3
Житомирська	46,1	53,6	58,2	62,5	66,6	74,5	73,3	76,2
Закарпатська	45,1	48,1	46,3	47,9	49,8	48,2	95,3	76,4
Запорізька	61,4	63,2	62,2	63,0	67,8	66,6	62,7	69,0
Івано-Франківська	70,8	74,4	71,3	72,7	76,5	103,9	92,7	102,1
Київська	81,3	82,2	80,4	83,1	86,0	88,8	83,9	83,2
Кіровоградська	56,8	65,2	66,7	68,4	70,2	72,3	73,1	77,5
Луганська	66,9	66,1	61,2	64,8	64,0	76,2	75,7	76,4
Львівська	67,8	71,4	75,2	72,1	75,6	93,8	91,1	100,1
Миколаївська	62,5	63,7	62,2	63,2	63,6	66,6	70,3	72,7
Одеська	48,0	53,0	48,9	54,1	55,1	53,8	54,5	63,1
Полтавська	69,1	74,9	72,4	73,2	75,3	80,2	85,4	86,8
Рівненська	46,9	55,3	57,5	59,1	55,4	58,8	59,3	65,7
Сумська	58,3	62,7	64,8	65,6	68,7	74,7	71,9	83,6
Тернопільська	57,1	58,8	58,2	61,8	63,3	69,8	76,5	84,8
Харківська	66,3	72,4	72,7	73,2	74,6	73,1	69,4	74,4
Херсонська	62,5	63,8	59,5	61,0	65,8	69,1	72,3	77,7
Хмельницька	58,2	67,0	68,1	73,9	79,4	76,9	73,8	80,9
Черкаська	71,8	78,0	79,0	75,3	76,5	75,8	79,6	83,5
Чернівецька	51,5	56,6	62,0	61,3	56,5	60,5	53,9	55,3
Чернігівська	54,3	57,3	60,6	63,5	69,6	78,5	80,0	85,8

Джерело: складено автором за [82]

**Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років за регіонами України
у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	62,7	57,6	62,7	63,5	55,9	55,1	54,9	54,4
АР Крим	64,4	58,2	66,4	66,4	-	-	-	-
Вінницька	62,7	53,4	63,8	66,6	58,6	58,0	57,0	55,9
Волинська	65,2	52,7	65,9	66,5	54,3	51,6	48,9	45,7
Дніпропетровська	60,1	60,9	58,3	58,5	53,7	54,7	51,8	49,8
Донецька	60,2	59,1	62,8	62,0	50,7	49,1	48,2	49,6
Житомирська	70,3	52,9	67,6	67,7	58,9	56,4	57,1	57,6
Закарпатська	55,1	64,9	53,6	54,8	53,6	53,6	51,7	50,7
Запорізька	67,6	58,7	63,3	64,7	57,6	55,9	55,8	51,7
Івано-Франківська	54,7	48,9	57,0	58,3	55,7	54,4	53,6	53,1
Київська	61,1	58,2	60,9	62,6	52,1	54,7	55,4	55,6
Кіровоградська	56,8	57,8	56,5	59,9	52,8	49,5	49,8	48,3
Луганська	69,4	56,0	69,7	72,0	56,2	69,8	69,0	68,8
Львівська	63,4	55,1	61,3	61,6	52,9	52,1	53,5	53,8
Миколаївська	67,0	56,8	61,2	63,1	60,4	62,2	60,0	56,9
Одеська	59,4	57,4	61,3	62,7	55,8	57,8	56,6	55,2
Полтавська	58,6	58,0	60,3	61,1	54,3	50,4	50,8	51,3
Рівненська	64,6	50,2	67,8	67,8	62,3	62,8	60,1	58,6
Сумська	52,1	57,2	65,9	68,2	62,2	59,4	61,8	62,5
Тернопільська	58,3	48,9	59,2	59,5	51,8	45,7	44,2	43,5
Харківська	62,2	60,2	64,7	65,3	53,7	54,1	57,8	59,6
Херсонська	72,3	50,7	70,2	70,9	63,2	62,4	61,5	61,7
Хмельницька	64,6	56,2	61,4	61,4	52,4	48,1	52,2	55,0
Черкаська	65,9	55,0	64,1	64,5	57,3	56,1	54,7	53,8
Чернівецька	74,0	40,3	69,2	68,3	59,1	57,1	62,5	64,1
Чернігівська	70,2	53,8	68,6	68,5	60,5	58,5	57,0	54,2

Джерело: складено автором за [82]

**Рівень безробіття населення
за регіонами України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	7,1	7,5	7,4	7,3	9,5	9,4	9,7	9,9
АР Крим	4,6	6,0	5,5	6,1	-	-	-	-
Вінницька	9,5	9,0	7,9	7,3	9,2	8,0	9,0	8,9
Волинська	9,6	10,2	9,5	9,3	12,3	12,9	14,3	14,6
Дніпропетровська	7,0	7,9	7,3	7,2	8,8	8,1	9,5	10,5
Донецька	9,3	9,3	10,1	12,2	16,5	22,0	22,0	20,4
Житомирська	8,2	8,5	8,5	9,0	10,5	10,3	12,3	12,2
Закарпатська	7,8	10,4	8,9	6,7	7,7	8,6	10,1	9,5
Запорізька	5,0	5,8	6,2	6,8	8,3	9,5	10,0	12,8
Івано-Франківська	5,6	5,6	5,3	5,7	6,1	6,9	7,2	7,5
Київська	4,6	5,8	6,4	6,4	8,3	5,1	6,2	6,0
Кіровоградська	8,5	9,7	10,9	8,8	10,5	13,3	12,1	11,6
Луганська	5,2	6,5	6,6	6,0	14,3	11,7	10,9	11,7
Львівська	5,0	5,4	5,9	4,9	8,5	7,7	7,1	7,0
Миколаївська	5,5	8,0	9,7	8,1	8,7	8,4	9,8	10,4
Одеська	5,0	3,4	3,1	4,4	6,3	5,4	7,2	8,4
Полтавська	9,2	10,7	11,2	11,5	14,9	15,7	14,5	14,4
Рівненська	8,8	8,6	8,8	8,1	10,3	9,8	10,7	11,8
Сумська	9,1	6,9	7,2	6,3	8,3	8,4	8,1	7,7
Тернопільська	7,2	6,5	6,5	7,1	9,7	10,8	12,8	13,3
Харківська	8,7	9,4	8,6	8,1	11,9	9,3	6,9	5,4
Херсонська	4,4	4,5	5,9	5,4	7,4	6,8	7,7	7,5
Хмельницька	10,9	9,9	8,6	9,2	11,1	13,5	12,8	12,1
Черкаська	4,0	4,5	4,6	5,5	7,2	8,2	9,0	11,0
Чернівецька	8,4	8,6	8,0	7,5	8,7	8,5	5,9	5,2
Чернігівська	8,3	8,7	8,5	9,4	11,3	10,5	9,6	10,6

Джерело: розраховано автором за [82]

Кількість осіб, що отримують соціальну допомогу у зв'язку зі складними життєвими обставинами за регіонами України у 2010–2017 роках, у розрахунку на 10 тис. осіб населення, осіб

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	392	314	280	268	257	257	235	529
АР Крим	176	168	166	216	-	-	-	
Вінницька	397	346	339	388	389	371	290	292
Волинська	246	66	12	12	12	12	163	449
Дніпропетровська	378	266	250	229	236	249	218	470
Донецька	652	175	261	211	186	119	122	493
Житомирська	276	260	158	190	162	252	218	350
Закарпатська	211	192	184	232	194	207	203	159
Запорізька	274	228	260	275	290	233	233	589
Івано-Франківська	350	366	353	347	261	203	188	423
Київська	287	232	307	226	281	188	210	417
Кіровоградська	606	448	442	365	380	370	341	867
Луганська	315	237	256	238	179	338	275	559
Львівська	252	243	242	238	244	243	256	288
Миколаївська	2576	2191	811	623	472	740	391	1191
Одеська	154	99	134	101	85	90	76	172
Полтавська	658	365	337	249	227	202	182	1178
Рівненська	293	303	296	278	197	177	170	519
Сумська	303	308	315	337	326	293	292	811
Тернопільська	646	755	736	783	778	761	676	550
Харківська	360	241	281	245	197	217	223	886
Херсонська	349	200	192	191	166	171	142	575
Хмельницька	149	196	197	200	348	335	298	550
Черкаська	417	114	71	51	50	44	25	697
Чернівецька	218	237	219	243	213	204	206	679
Чернігівська	260	293	315	356	384	401	409	815

Джерело: розраховано автором за [82]

**Кількість осіб з мінімальними доходами, що отримують
цільову грошову допомогу за регіонами України у 2010–2017 роках,
у розрахунку на 10 тис. осіб населення, осіб**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	158	152	146	141	134	133	129	227
АР Крим	158	159	157	154	-	-	-	-
Вінницька	147	138	128	119	113	107	103	241
Волинська	112	102	95	88	83	78	74	167
Дніпропетровська	162	156	14	139	133	132	128	219
Донецька	223	209	199	190	131	161	154	164
Житомирська	169	166	162	160	160	163	167	206
Закарпатська	183	173	17	164	159	150	143	160
Запорізька	155	153	144	141	143	141	131	237
Івано-Франківська	145	134	120	127	126	124	122	207
Київська	187	184	177	170	168	162	156	256
Кіровоградська	163	155	145	136	130	125	121	410
Луганська	232	222	212	199	130	163	153	275
Львівська	121	118	116	119	121	124	125	190
Миколаївська	118	114	111	107	103	97	96	363
Одеська	120	121	122	118	116	112	109	69
Полтавська	161	156	148	141	137	132	127	159
Рівненська	133	128	119	103	98	93	88	166
Сумська	141	128	119	111	100	103	97	281
Тернопільська	112	105	101	97	97	99	100	570
Харківська	230	220	211	202	207	206	200	281
Херсонська	198	217	233	228	228	227	223	162
Хмельницька	158	150	143	134	129	123	118	266
Черкаська	154	145	137	130	126	122	119	52
Чернівецька	160	155	152	151	150	91	146	295
Чернігівська	200	190	178	168	162	154	147	298

Джерело: розраховано автором за [82]

**Коефіцієнт депопуляції сільського населення
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	1,56	1,46	1,40	1,44	1,49	1,62	1,66	1,77
АР Крим	1,08	1,02	0,96	0,96	-	-	-	-
Вінницька	2,00	1,88	1,81	1,92	1,89	2,02	2,07	2,20
Волинська	1,10	1,05	0,99	1,02	1,03	1,13	1,12	1,24
Дніпропетровська	1,70	1,06	1,54	1,54	1,65	1,75	1,83	1,93
Донецька	1,99	1,87	1,81	1,85	2,09	2,56	2,26	2,40
Житомирська	1,85	1,69	1,66	1,72	1,75	1,11	1,86	2,10
Закарпатська	0,83	0,79	0,78	0,79	0,80	0,92	0,93	1,04
Запорізька	1,76	1,68	1,53	1,53	1,63	1,80	1,85	2,04
Івано-Франківська	1,16	1,09	1,06	1,11	1,15	1,22	1,28	1,38
Київська	2,02	1,88	1,82	1,87	1,87	1,92	2,02	2,15
Кіровоградська	1,84	1,75	1,70	1,68	1,73	1,94	1,95	2,21
Луганська	2,10	2,08	2,02	2,06	2,19	2,90	2,59	2,76
Львівська	1,30	1,02	1,16	1,19	1,17	1,28	1,30	1,39
Миколаївська	1,40	1,32	1,23	1,26	1,34	1,56	1,60	1,62
Одеська	1,24	1,11	1,10	1,12	1,10	1,24	1,24	1,27
Полтавська	2,19	2,10	1,99	2,06	2,02	2,14	2,32	2,51
Рівненська	0,95	0,87	0,83	0,89	0,91	0,96	0,96	1,07
Сумська	2,71	2,5	2,40	2,53	2,51	2,67	2,86	2,92
Тернопільська	1,66	1,55	1,50	1,54	1,61	1,76	1,85	1,99
Харківська	1,91	1,84	1,76	1,76	1,79	2,02	2,06	2,20
Херсонська	1,27	1,22	1,20	1,22	1,20	1,44	1,55	1,59
Хмельницька	2,17	2,01	1,98	2,02	1,98	2,07	2,18	2,39
Черкаська	2,29	2,17	2,02	2,17	2,11	2,22	2,41	2,58
Чернівецька	1,12	1,03	1,01	1,04	1,01	1,13	1,16	1,21
Чернігівська	3,33	3,10	2,99	3,12	3,27	3,45	3,42	3,77

Джерело: розраховано автором за [77]

**Р.3. Індикатори екологічної стійкості аграрного сектора
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Таблиця Р.3.1

**Питома вага інвестицій на охорону та раціональне використання
природних ресурсів за регіонами України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	1,43	0,34	0,32	0,33	0,31	0,30	0,29	2,46
АР Крим	2,34	0,08	0,09	0,15	-	-	-	-
Вінницька	1,04	0,14	0,27	0,08	0,10	0,19	0,18	0,76
Волинська	0,20	0,06	0,08	0,14	0,17	0,17	0,17	0,27
Дніпропетровська	5,94	0,34	0,33	0,34	0,32	0,31	0,32	6,13
Донецька	3,83	0,32	0,23	0,21	0,17	0,16	0,19	4,49
Житомирська	0,57	0,18	0,14	0,13	0,14	0,15	0,14	0,19
Закарпатська	0,45	0,08	0,01	0,05	0,58	0,01	0,01	0,25
Запорізька	2,00	0,27	0,28	0,29	0,31	0,48	0,57	5,15
Івано-Франківська	3,13	0,24	0,30	0,31	0,23	0,27	0,35	3,82
Київська	0,47	0,14	0,19	0,22	0,07	0,08	0,03	11,85
Кіровоградська	1,24	0,65	0,46	0,47	0,29	0,26	0,09	0,19
Луганська	1,82	0,34	0,30	0,30	0,59	0,10	0,23	0,41
Львівська	0,99	0,05	0,05	0,06	0,16	0,11	0,17	1,00
Миколаївська	0,71	0,04	0,05	0,05	0,03	0,03	0,03	1,06
Одеська	0,57	0,18	0,04	0,04	0,01	0,02	0,02	0,43
Полтавська	1,23	0,50	0,71	0,74	0,69	0,69	0,67	1,26
Рівненська	1,06	0,19	0,13	0,04	0,07	0,11	0,09	0,64
Сумська	0,70	0,38	0,33	0,33	0,26	0,22	0,29	0,68
Тернопільська	0,36	0,12	0,20	0,28	0,32	0,17	0,10	0,45
Харківська	1,22	0,13	0,13	0,13	0,09	0,17	0,22	1,76
Херсонська	0,15	0,26	0,15	0,21	0,19	0,16	0,06	0,04
Хмельницька	0,15	0,18	0,36	0,44	0,24	0,36	0,35	0,34
Черкаська	1,28	0,57	0,51	0,76	0,67	0,61	0,57	0,28
Чернівецька	0,50	0,21	0,21	0,22	0,14	0,17	0,31	0,80
Чернігівська	1,44	0,16	0,14	0,35	0,13	0,15	0,14	0,64

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень розораності сільськогосподарських угідь за регіонами України
у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	84,8	84,9	85,1	85,3	85,3	78,4	78,4	78,4
АР Крим	79,9	80,6	80,6	80,8	80,8	70,9	70,9	70,9
Вінницька	90,9	90,8	90,8	90,8	90,7	85,7	85,7	85,7
Волинська	72,7	73,0	73,2	73,1	73,0	64,2	64,2	64,2
Дніпропетровська	94,6	94,6	94,7	94,7	94,7	84,7	84,7	84,7
Донецька	87,8	87,8	87,8	87,8	87,8	81,0	80,9	80,9
Житомирська	78,8	80,3	81,1	81,3	81,5	73,7	73,7	73,8
Закарпатська	47,9	47,9	48,1	48,0	48,0	44,4	44,4	44,4
Запорізька	88,4	88,4	88,4	88,4	88,4	84,9	84,9	85,0
Івано-Франківська	74,8	76,2	76,2	76,4	76,5	63,0	63,0	63,0
Київська	84,5	84,6	84,6	84,6	84,6	81,5	81,6	81,8
Кіровоградська	96,7	96,7	96,7	96,7	96,7	86,8	86,9	86,9
Луганська	71,5	71,9	72,2	72,1	71,9	66,9	66,9	66,9
Львівська	70,0	70,0	70,3	71,0	71,0	62,9	62,9	62,9
Миколаївська	91,9	91,9	92,1	92,5	92,5	84,7	84,7	84,7
Одеська	88,4	88,4	88,8	88,8	88,9	80,1	80,1	80,1
Полтавська	91,7	91,8	92,4	92,8	93,0	82,0	82,0	82,0
Рівненська	75,1	75,5	75,8	77,7	77,8	70,9	71,0	71,0
Сумська	79,7	79,8	79,8	80,0	80,1	72,2	72,2	72,3
Тернопільська	85,6	85,7	85,8	85,8	85,8	81,9	81,9	81,9
Харківська	83,9	83,9	84,0	84,2	84,5	80,2	80,2	80,2
Херсонська	93,5	93,4	93,4	93,7	93,8	90,3	90,3	90,3
Хмельницька	81,4	81,4	81,5	82,0	82,0	80,0	80,0	80,0
Черкаська	94,3	94,3	94,3	94,3	94,4	87,7	87,7	87,7
Чернівецька	72,4	72,2	72,0	72,1	72,5	70,4	70,0	70,4
Чернігівська	74,3	74,6	74,8	75,0	75,1	68,6	68,7	68,8

Джерело: розраховано автором за [82]

**Обсяг внесення органічних добрив на 1 га посівної площі
за регіонами України у 2010–2017 роках, тонн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
АР Крим	0,8	0,6	0,7	0,5	-	-	-	-
Вінницька	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,2	0,1	0,4
Волинська	2,8	2,3	1,9	1,5	1,9	1,7	1,6	1,3
Дніпропетровська	0,2	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Донецька	0,5	0,6	0,7	0,3	0,2	0,4	0,3	0,4
Житомирська	0,9	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,8	0,5
Закарпатська	0,4	0,4	0,3	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
Запорізька	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Івано-Франківська	1,1	2,1	1,4	2,0	2,9	2,8	2,8	2,6
Київська	1,2	1,5	1,4	1,3	1,7	1,4	1,2	1,3
Кіровоградська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Луганська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1
Львівська	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	1,1	0,4	0,5
Миколаївська	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1
Одеська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
Полтавська	1,3	1,0	0,9	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0
Рівненська	0,9	0,8	0,6	0,7	0,8	1,0	1,1	1,3
Сумська	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5
Тернопільська	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,4	0,6
Харківська	0,4	0,3	0,4	0,5	0,4	0,5	0,6	0,4
Херсонська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Хмельницька	0,7	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,9	0,6
Черкаська	1,2	1,2	1,2	1,1	1,3	1,2	1,2	1,2
Чернівецька	0,7	0,5	0,4	0,7	0,5	0,4	0,3	0,3
Чернігівська	0,9	0,8	0,7	0,7	0,8	0,9	0,6	0,6

Джерело: розраховано автором за [82]

**Обсяг внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі
за регіонами України у 2010–2017 роках, кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	58	68	72	79	82	79	96	110
АР Крим	44	43	48	39	-	-	-	-
Вінницька	80	97	104	108	107	104	120	139
Волинська	79	97	98	117	133	132	158	176
Дніпропетровська	49	55	54	50	57	55	72	84
Донецька	40	47	53	57	51	43	62	73
Житомирська	53	63	77	103	87	75	87	104
Закарпатська	75	97	94	76	110	128	122	125
Запорізька	38	42	49	46	48	44	63	82
Івано-Франківська	78	97	103	128	127	114	135	133
Київська	71	78	81	93	95	87	108	128
Кіровоградська	43	56	60	69	68	65	80	93
Луганська	41	44	46	52	56	41	56	67
Львівська	121	137	134	158	155	156	163	154
Миколаївська	41	49	50	50	55	55	72	89
Одеська	43	53	46	52	67	65	91	116
Полтавська	68	73	79	82	82	77	92	102
Рівненська	89	124	127	129	127	119	144	136
Сумська	63	78	79	91	97	109	124	127
Тернопільська	101	118	120	137	138	124	144	170
Харківська	54	54	60	68	67	71	89	107
Херсонська	39	45	42	43	39	37	54	66
Хмельницька	84	106	107	125	126	122	123	133
Черкаська	83	90	107	106	97	97	108	117
Чернівецька	79	88	78	92	89	72	72	90
Чернігівська	71	73	79	99	107	102	129	139

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.3.5

Частка технічних культур за регіонами України у 2010–2017 роках, %

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	27,1	26,9	28,3	27,8	31,0	31,0	32,8	33,6
АР Крим	10,7	15,9	17,6	19,4	-	-	-	-
Вінницька	25,2	26,5	27,6	27,6	31,2	32,8	30,7	31,5
Волинська	8,9	10,3	11,5	13,5	14,5	16,7	14,9	17,8
Дніпропетровська	32,9	29,1	31,1	30,2	31,8	30,0	34,8	35,1
Донецька	31,4	31,0	32,5	31,9	33,9	34,0	35,1	35,9
Житомирська	13,3	15,9	19,8	21,2	28,4	32,8	29,8	31,0
Закарпатська	1,5	4,5	4,1	4,5	4,2	4,2	4,1	5,9
Запорізька	39,7	40,1	40,5	37,6	38,9	35,9	39,9	37,2
Івано-Франківська	7,6	9,7	12,1	12,8	17,2	17,5	18,9	24,5
Київська	22,2	22,8	25,1	27,4	32,4	33,9	33,0	33,0
Кіровоградська	39,7	40,5	42,7	41,7	45,8	45,3	45,6	45,1
Луганська	40,2	37,1	37,0	36,5	41,2	41,4	44,6	46,0
Львівська	11,9	12,2	13,4	15,9	17,2	18,7	20,8	24,9
Миколаївська	33,3	31,2	36,1	31,5	33,3	33,0	38,7	37,5
Одеська	24,2	27,1	25,4	25,9	27,4	26,6	28,1	30,5
Полтавська	29,8	27,3	29,9	27,4	31,8	33,3	33,3	33,8
Рівненська	16,0	17,5	15,1	14,3	17,5	21,2	17,8	22,0
Сумська	18,9	19,6	22,6	24,4	27,4	26,5	29,0	32,7
Тернопільська	20,8	21,2	18,5	20,6	22,7	26,9	25,8	29,3
Харківська	34,5	27,8	28,4	26,4	29,8	27,4	32,7	33,4
Херсонська	36,2	34,0	38,7	32,6	34,5	31,3	38,8	37,4
Хмельницька	21,8	26,9	25,8	26,8	34,1	36,4	36,6	36,7
Черкаська	26,0	26,2	27,8	27,7	31,4	31,5	30,6	32,4
Чернівецька	17,9	22,1	21,8	22,5	26,3	30,2	28,0	28,4
Чернігівська	11,5	13,7	16,7	20,7	22,1	23,8	26,9	28,0

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.3.6

**Частка сільських домогосподарств з поганою оцінкою якості
земельних ділянок за регіонами України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4,0	5,4	4,3	3,4	3,0	2,8	3,3	2,8
АР Крим	2,1	6,3	1,2	4,8	-	-	-	-
Вінницька	4,1	6,5	5,8	3,3	3,6	2,3	1,5	1,8
Волинська	4,9	3,6	2,0	7,1	6,7	4,6	4,8	6,8
Дніпропетровська	10,0	7,6	7,8	11,0	0,4	0,2	0,8	0,0
Донецька	1,7	2,3	6,3	4,5	17,5	5,1	12,0	11,8
Житомирська	3,5	3,9	2,4	3,7	3,0	4,8	2,5	3,2
Закарпатська	1,9	6,4	5,0	3,4	4,1	3,3	1,9	4,4
Запорізька	3,5	7,3	6,7	2,3	5,7	4,0	8,7	2,7
Івано-Франківська	6,4	2,0	4,6	6,9	4,2	3,7	3,8	5,2
Київська	1,3	1,4	3,4	0,3	0,2	0,2	0,0	0,4
Кіровоградська	0,4	8,8	8,5	0,4	1,2	2,6	4,5	4,0
Луганська	4,7	18,0	9,8	4,2	3,7	1,0	3,1	1,4
Львівська	2,0	3,6	2,0	3,2	3,8	4,9	4,2	4,8
Миколаївська	7,7	1,2	14,5	0,4	0,3	0,2	1,9	0,2
Одеська	1,4	4,6	0,6	1,1	0,8	0,3	0,7	0,4
Полтавська	3,7	2,6	1,3	1,4	1,6	1,4	1,7	1,4
Рівненська	10,0	14,6	4,8	2,7	2,9	9,6	8,5	1,4
Сумська	1,6	1,0	1,1	2,3	1,3	0,6	0,8	0,8
Тернопільська	1,4	0,3	1,2	0,5	0,5	1,8	1,4	1,9
Харківська	1,5	3,9	2,0	0,9	0,4	0,2	0,3	4,3
Херсонська	13,0	20,2	5,0	6,5	5,4	6,2	9,7	5,3
Хмельницька	5,8	4,9	2,2	2,0	2,0	2,7	3,7	0,9
Черкаська	5,1	5,1	5,6	2,6	1,4	0,5	2,0	2,1
Чернівецька	1,8	3,3	6,5	4,9	3,6	3,3	2,1	2,5
Чернігівська	5,1	6,2	7,0	4,9	3,3	6,7	8,3	6,0

Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Р.3.7

**Коефіцієнт утилізації відходів за регіонами України
у 2010–2017 роках**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,35	0,34	0,32	0,33	0,31	0,30	0,29	0,27
АР Крим	0,07	0,08	0,09	0,15	-	-	-	-
Вінницька	0,25	0,14	0,27	0,08	0,10	0,19	0,18	0,15
Волинська	0,02	0,06	0,08	0,14	0,17	0,17	0,17	0,15
Дніпропетровська	0,33	0,34	0,33	0,34	0,32	0,31	0,32	0,35
Донецька	0,30	0,32	0,23	0,21	0,17	0,16	0,19	0,24
Житомирська	0,28	0,18	0,14	0,13	0,14	0,15	0,14	0,15
Закарпатська	0,08	0,08	0,01	0,05	0,58	0,01	0,01	0,01
Запорізька	0,30	0,27	0,28	0,29	0,31	0,48	0,57	0,53
Івано-Франківська	0,55	0,24	0,30	0,31	0,23	0,27	0,35	0,33
Київська	0,44	0,14	0,19	0,22	0,07	0,08	0,03	0,02
Кіровоградська	0,72	0,65	0,46	0,47	0,29	0,26	0,09	0,04
Луганська	0,24	0,34	0,30	0,30	0,59	0,10	0,23	0,14
Львівська	0,02	0,05	0,05	0,06	0,16	0,11	0,17	0,24
Миколаївська	0,04	0,04	0,05	0,05	0,03	0,03	0,03	0,03
Одеська	0,73	0,18	0,04	0,04	0,01	0,02	0,02	0,01
Полтавська	0,49	0,50	0,71	0,74	0,69	0,69	0,67	0,08
Рівненська	0,18	0,19	0,13	0,04	0,07	0,11	0,09	0,05
Сумська	0,38	0,38	0,33	0,33	0,26	0,22	0,29	0,39
Тернопільська	0,14	0,12	0,20	0,28	0,32	0,17	0,10	0,05
Харківська	0,20	0,13	0,13	0,13	0,09	0,17	0,22	0,07
Херсонська	0,18	0,26	0,15	0,21	0,19	0,16	0,06	0,08
Хмельницька	0,21	0,18	0,36	0,44	0,24	0,36	0,35	0,43
Черкаська	0,64	0,57	0,51	0,76	0,67	0,61	0,57	0,59
Чернівецька	0,23	0,21	0,21	0,22	0,14	0,17	0,31	0,30
Чернігівська	0,23	0,16	0,14	0,35	0,13	0,15	0,14	0,18

Джерело: розраховано автором за [82]

**Р.4. Індикатори продовольчої безпеки за регіонами України
у 2010–2017 роках**

Таблиця Р.4.1

**Калорійність середньодобового раціону населення за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), ккал**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	2933	2951	2954	2969	2939	2799	2742	2707
АР Крим	2825	2882	2860	2914	-	-	-	-
Вінницька	3175	3217	3247	3165	3168	3053	2975	2995
Волинська	3146	3150	3190	3217	3115	2981	2863	2774
Дніпропетровська	2854	2857	2830	2851	2852	2746	2770	2746
Донецька	2927	2974	2970	2963	2924	2664	2604	2606
Житомирська	3151	3045	3190	3151	3092	2947	2925	2899
Закарпатська	2981	3016	3021	3054	3080	2805	2843	2824
Запорізька	2778	2832	2798	2782	2788	2710	2621	2547
Івано-Франківська	2959	2975	2983	2984	3000	2927	2930	2975
Київська	2813	2788	2797	2880	2812	2748	2662	2590
Кіровоградська	2887	2863	2869	2979	2966	2943	2833	2791
Луганська	2846	2810	2908	2899	2784	2252	2237	2247
Львівська	2837	2904	2943	2975	2979	2870	2814	2745
Миколаївська	3041	3078	3132	3107	2987	2836	2788	2685
Одеська	2839	2937	2872	2843	2888	2801	2723	2694
Полтавська	3018	3041	3047	3120	2983	2873	2771	2699
Рівненська	2937	3030	3016	2969	2830	2743	2617	2624
Сумська	3054	2959	2867	2844	2943	2807	2743	2743
Тернопільська	2931	2977	2960	2887	2814	2856	2747	2744
Харківська	2849	2827	2826	2874	2861	2715	2662	2636
Херсонська	3020	3154	3120	3107	3112	2951	2902	2882
Хмельницька	2954	2949	2908	2963	3008	2922	2902	2858
Черкаська	3316	3244	3308	3336	3256	3185	3093	2929
Чернівецька	2996	3005	3014	3003	3000	2894	2900	2806
Чернігівська	3207	3181	3129	3169	3033	2971	2850	2892

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання хліба і хлібопродуктів за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	103,2	101,0	100,8
АР Крим	115,1	113,9	110,1	111,6	-	-	-	-
Вінницька	122,4	121,7	122,8	117,8	122,4	115,0	111,3	114,0
Волинська	129,7	127,6	128,8	125,0	117,4	111,0	108,4	103,5
Дніпропетровська	106,9	105,3	102,8	101,6	97,6	93,9	94,8	93,6
Донецька	106,5	105,0	103,8	100,7	112,8	108,0	105,6	108,2
Житомирська	120,9	114,3	123,5	117,6	115,2	108,8	110,1	110,4
Закарпатська	123,1	121,0	120,9	121,0	122,4	106,8	111,6	114,4
Запорізька	104,2	106,6	102,9	104,2	103,0	101,8	96,2	92,5
Івано-Франківська	116,1	116,3	118,7	117,5	117,6	112,4	111,3	115,4
Київська	86,1	84,0	85,0	88,1	86,0	87,1	82,1	80,5
Кіровоградська	113,6	112,7	110,2	109,0	109,2	110,5	105,6	105,6
Луганська	115,6	111,8	112,4	109,9	114,0	88,4	87,5	88,8
Львівська	104,7	105,9	106,0	107,2	107,2	101,5	99,5	97,3
Миколаївська	122,7	120,1	121,2	117,3	115,2	110,4	109,2	102,0
Одеська	112,0	115,6	113,1	108,3	108,3	103,5	103,5	104,4
Полтавська	118,5	117,6	118,4	121,6	114,0	109,2	103,2	102,0
Рівненська	113,5	116,2	113,3	110,9	106,8	101,2	94,9	98,4
Сумська	120,1	114,6	108,2	105,7	111,6	104,2	104,4	106,9
Тернопільська	118,7	114,9	113,2	108,5	103,3	108,5	101,4	100,4
Харківська	108,9	109,0	105,1	105,0	102,0	95,4	94,5	95,5
Херсонська	120,3	129,4	125,8	122,3	122,4	116,4	112,7	115,0
Хмельницька	106,4	106,8	106,7	106,8	116,1	112,0	112,0	110,4
Черкаська	128,0	125,8	122,3	123,5	123,5	121,2	118,8	114,0
Чернівецька	120,4	118,7	118,7	118,7	116,4	112,0	108,4	105,6
Чернігівська	124,5	122,2	120,9	123,3	116,4	112,7	109,1	112,9

Джерело: складено автором за [82]

Таблиця Р.4.3

**Споживання м'яса та м'ясопродуктів за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	51,7
АР Крим	55,4	55,1	56,6	57,7	-	-	-	-
Вінницька	50,3	49,7	53,0	54,0	55,7	51,3	52,6	54,4
Волинська	50,2	50,3	52,1	52,6	52,5	50,3	50,4	51,6
Дніпропетровська	56,5	56,6	59,6	60,1	61,0	58,8	61,9	64,1
Донецька	59,8	60,2	66,7	67,7	59,5	53,3	54,3	50,7
Житомирська	46,1	45,8	49,3	50,5	50,7	48,7	48,9	50,2
Закарпатська	47,3	47,0	49,3	50,6	49,3	45,7	47,6	47,0
Запорізька	51,9	51,9	54,4	54,6	54,9	51,6	51,0	52,2
Івано-Франківська	40,5	40,2	41,1	42,6	43,6	41,7	42,6	43,9
Київська	67,6	63,7	69,4	72,7	68,5	63,3	62,5	63,8
Кіровоградська	53,6	48,3	51,7	57,2	56,5	53,2	53,1	54,3
Луганська	43,4	43,4	48,7	50,8	45,9	37,5	39,6	36,3
Львівська	45,9	45,4	48,2	49,3	47,0	47,0	48,8	50,7
Миколаївська	46,9	46,2	50,5	51,4	48,2	44,2	46,6	48,1
Одеська	44,3	44,4	46,8	48,1	49,0	48,0	47,2	48,0
Полтавська	52,8	52,4	53,7	55,0	53,5	49,6	50,7	50,9
Рівненська	48,2	47,9	48,9	48,9	45,8	46,1	48,3	46,4
Сумська	46,2	44,7	45,0	46,1	49,7	48,6	47,3	47,6
Тернопільська	45,5	45,2	46,7	47,0	47,5	47,9	46,6	47,5
Харківська	55,1	54,2	56,1	58,3	56,2	52,8	51,2	52,0
Херсонська	47,2	46,4	49,9	51,6	53,6	50,9	52,6	53,1
Хмельницька	44,6	43,5	45,9	52,0	49,8	48,6	48,9	49,0
Черкаська	53,2	53,1	54,6	55,6	52,8	53,0	50,5	48,5
Чернівецька	42,8	41,7	42,9	47,4	44,9	41,2	44,3	42,4
Чернігівська	46,0	44,2	46,3	49,9	49,5	45,8	46,3	48,1

Джерело: складено автором за [82]

Таблиця Р.4.4

**Споживання молока та молочних продуктів за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	209,9	209,5	200,0
АР Крим	181,0	179,2	185,6	187,7	-	-	-	-
Вінницька	216,0	210,7	218,9	218,9	216,7	214,0	205,0	200,9
Волинська	240,1	240,9	242,1	242,1	235,0	221,3	210,0	210,1
Дніпропетровська	178,9	170,6	190,4	200,5	205,5	194,7	204,6	200,3
Донецька	178,2	182,7	200,5	207,1	200,1	171,2	169,3	161,7
Житомирська	243,1	233,1	237,5	240,9	235,4	230,8	218,8	207,2
Закарпатська	236,6	242,4	244,8	253,2	247,7	223,0	229,1	221,1
Запорізька	176,5	178,0	185,1	190,1	194,6	186,4	181,9	164,6
Івано-Франківська	264,7	260,1	259,9	269,8	260,9	259,3	281,4	273,0
Київська	196,3	199,9	215,5	231,2	226,3	222,8	221,7	204,6
Кіровоградська	202,9	192,7	200,0	208,5	208,5	207,8	202,8	199,8
Луганська	173,6	175,2	185,9	196,0	190,6	144,8	138,2	136,8
Львівська	210,5	207,6	226,1	238,7	247,4	235,5	232,7	214,4
Миколаївська	219,7	212,2	230,2	227,2	227,2	206,8	212,6	202,0
Одеська	185,0	180,0	185,4	192,0	205,5	194,5	188,0	180,7
Полтавська	219,7	222,5	230,9	240,5	235,8	223,6	217,9	210,0
Рівненська	246,5	239,0	239,0	232,4	222,2	213,1	203,5	198,8
Сумська	216,1	210,7	209,4	212,8	217,1	203,5	194,8	192,3
Тернопільська	237,2	234,6	246,4	241,8	236,3	235,1	245,7	236,2
Харківська	216,8	217,7	227,7	229,5	237,2	228,3	239,9	220,9
Херсонська	186,5	184,6	196,2	199,6	211,0	195,6	213,3	204,4
Хмельницька	242,1	242,1	240,6	249,2	244,3	233,0	225,1	223,4
Черкаська	221,2	218,1	233,9	231,8	237,6	226,9	221,1	206,2
Чернівецька	242,2	243,9	243,9	241,5	249,6	243,9	251,0	240,8
Чернігівська	251,7	241,5	239,1	241,0	243,6	239,2	226,7	217,7

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання риби і рибних продуктів за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	10,8
АР Крим	14,4	13,0	13,2	15,0	-	-	-	-
Вінницька	16,4	15,4	16,0	16,5	12,6	10,8	11,8	13,3
Волинська	12,2	11,8	11,9	12,8	10,8	7,7	8,7	10,2
Дніпропетровська	14,4	13,7	14,7	15,8	11,8	8,7	10,3	11,3
Донецька	17,2	16,0	15,0	15,7	11,6	9,8	10,5	11,2
Житомирська	14,7	12,9	14,6	15,5	13,1	10,0	11,0	14,3
Закарпатська	8,8	7,8	8,1	9,2	8,2	5,7	6,7	7,1
Запорізька	15,0	14,3	14,1	14,4	11,5	9,3	10,3	12,2
Івано-Франківська	8,7	8,3	8,3	8,5	7,2	5,3	6,3	7,3
Київська	19,4	16,9	17,8	20,1	14,5	12,0	13,1	15,1
Кіровоградська	10,6	10,7	11,3	12,9	9,9	8,3	9,5	10,7
Луганська	14,7	13,1	13,6	14,5	10,0	5,4	5,7	7,3
Львівська	11,3	10,8	10,9	11,2	9,5	6,6	7,5	8,3
Миколаївська	16,4	15,5	16,2	17,1	11,5	8,8	9,8	10,6
Одеська	18,6	18,5	17,7	17,7	15,7	12,0	13,0	14,7
Полтавська	13,9	13,3	13,2	13,7	9,7	7,9	8,8	10,3
Рівненська	11,6	10,5	10,8	12,4	8,4	6,6	7,9	8,1
Сумська	11,1	9,9	10,0	11,2	8,9	6,0	7,0	8,3
Тернопільська	10,3	9,3	9,7	10,7	7,7	5,5	6,4	8,0
Харківська	12,5	10,7	11,1	11,9	10,1	6,9	8,0	8,7
Херсонська	14,9	15,0	15,6	15,7	12,7	9,9	10,9	12,4
Хмельницька	11,0	9,8	9,5	10,8	8,1	7,0	8,0	8,3
Черкаська	19,2	17,6	16,5	16,5	12,2	10,3	12,3	13,1
Чернівецька	11,2	10,6	10,6	12,3	8,9	6,7	7,5	7,8
Чернігівська	14,9	13,8	13,2	14,5	9,9	7,7	9,2	9,8

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання яєць за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), шт**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	290	310	307	309	310	280	267	273
АР Крим	290	302	297	303	-	-	-	-
Вінницька	304	320	318	314	317	293	285	293
Волинська	244	270	271	286	288	274	255	267
Дніпропетровська	298	326	324	327	325	298	289	294
Донецька	308	331	321	320	306	253	251	262
Житомирська	307	321	321	318	327	304	302	313
Закарпатська	274	275	285	288	280	252	249	254
Запорізька	290	304	311	309	309	291	265	267
Івано-Франківська	252	265	258	268	283	257	242	249
Київська	313	342	340	339	355	313	287	296
Кіровоградська	292	314	306	316	316	299	290	304
Луганська	284	300	301	300	290	222	222	212
Львівська	266	287	288	295	297	269	257	271
Миколаївська	283	301	297	307	305	276	259	261
Одеська	282	302	290	292	293	279	272	268
Полтавська	308	347	338	339	333	307	286	280
Рівненська	295	308	304	310	303	291	271	275
Сумська	285	304	297	299	298	269	265	272
Тернопільська	269	285	293	294	294	286	278	275
Харківська	275	298	300	297	301	278	263	269
Херсонська	284	304	306	310	310	285	262	268
Хмельницька	267	319	317	315	315	286	263	275
Черкаська	296	304	312	313	314	297	272	276
Чернівецька	298	303	304	295	308	281	261	264
Чернігівська	286	290	281	290	289	274	262	271

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання овочів та баштанних продовольчих культур за регіонами
України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7
АР Крим	131,0	155,8	148,8	159,0	-	-	-	-
Вінницька	151,3	177,7	174,2	175,6	168,6	170,3	176,0	170,9
Волинська	145,6	157,2	158,9	161,2	152,1	153,6	155,5	155,3
Дніпропетровська	153,7	165,0	167,5	165,5	180,6	184,2	185,7	173,5
Донецька	150,7	169,3	164,3	165,8	159,1	140,9	147,4	144,2
Житомирська	131,6	138,5	148,2	145,9	147,5	155,3	165,8	160,8
Закарпатська	128,9	148,8	153,0	159,4	163,6	154,8	162,0	154,9
Запорізька	157,7	165,8	172,4	174,5	174,8	173,7	167,7	158,1
Івано-Франківська	100,2	117,5	123,4	124,6	131,8	135,1	138,4	143,9
Київська	139,8	162,5	160,5	157,1	161,4	163,1	170,9	174,1
Кіровоградська	160,0	174,3	170,8	170,6	175,4	174,5	176,5	172,5
Луганська	123,5	138,5	156,6	155,0	127,4	114,7	117,6	119,3
Львівська	126,1	147,8	148,0	144,8	151,0	150,3	159,8	155,1
Миколаївська	148,3	195,8	196,6	201,9	188,0	189,9	187,2	176,4
Одеська	147,6	174,8	171,3	166,5	173,0	169,5	161,1	150,1
Полтавська	172,2	198,9	196,9	190,2	189,5	188,5	188,5	182,6
Рівненська	129,8	148,0	150,9	152,7	149,1	141,7	137,2	149,9
Сумська	150,7	162,0	157,1	159,9	168,9	168,1	164,3	156,7
Тернопільська	129,8	149,1	152,1	154,6	167,3	164,8	161,2	160,9
Харківська	140,9	163,4	165,1	168,4	168,3	173,4	179,2	171,1
Херсонська	185,3	194,9	195,9	190,3	185,1	166,6	171,2	163,9
Хмельницька	120,9	144,1	142,5	140,5	138,4	136,5	139,7	148,7
Черкаська	166,2	188,0	191,1	182,5	171,9	177,3	175,3	161,3
Чернівецька	150,5	167,2	168,8	169,2	171,9	171,0	178,4	175,2
Чернігівська	165,9	174,5	174,7	176,3	168,1	169,8	171,5	162,5

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання плодів, ягід та винограду за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	52,8
АР Крим	47,0	49,0	51,5	55,0	-	-	-	-
Вінницька	50,5	54,6	54,1	58,1	54,0	54,3	54,6	58,2
Волинська	38,4	42,7	42,7	47,3	46,5	43,9	40,4	42,1
Дніпропетровська	57,1	62,4	62,9	66,1	59,1	57,1	59,1	61,1
Донецька	52,3	59,8	62,7	65,6	55,0	40,9	37,7	41,7
Житомирська	39,0	41,9	47,0	48,0	48,5	47,2	46,6	49,0
Закарпатська	43,7	45,9	49,4	54,2	55,7	48,9	50,0	51,3
Запорізька	43,3	46,4	50,6	52,0	47,9	46,5	46,1	49,7
Івано-Франківська	35,4	38,3	38,6	42,3	43,0	44,2	46,2	49,2
Київська	68,0	74,4	70,8	75,9	70,5	72,1	73,1	75,8
Кіровоградська	40,2	42,9	43,0	46,0	44,0	45,4	41,9	45,8
Луганська	35,2	38,2	43,2	46,8	38,8	36,7	34,6	38,2
Львівська	45,5	45,9	47,9	49,5	48,1	48,4	46,2	48,8
Миколаївська	44,7	49,1	51,6	54,9	52,6	51,1	47,6	51,3
Одеська	58,2	66,7	60,1	59,9	58,0	60,2	55,0	57,6
Полтавська	49,8	52,3	54,9	57,6	50,2	52,6	48,0	52,1
Рівненська	37,1	42,4	39,4	42,4	40,6	40,6	38,0	41,0
Сумська	36,6	40,1	38,7	40,1	41,0	38,6	36,3	39,6
Тернопільська	32,8	38,3	40,9	43,3	41,5	41,7	42,0	45,2
Харківська	46,1	50,4	50,4	53,6	52,1	52,2	52,1	55,3
Херсонська	44,5	51,6	51,9	54,6	53,4	47,2	44,9	48,1
Хмельницька	46,7	50,5	51,5	56,8	48,8	55,6	55,7	59,1
Черкаська	45,2	49,2	54,0	54,9	47,5	48,9	47,8	50,9
Чернівецька	47,1	54,3	55,1	55,0	55,1	58,4	60,1	61,7
Чернігівська	39,9	44,1	41,5	43,7	42,1	43,2	38,9	43,7

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання картоплі за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	128,9	139,3	140,2	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4
АР Крим	95,4	120,8	123,2	127,5	-	-	-	-
Вінницька	167,9	172,1	179,0	164,4	170,4	181,9	184,4	186,9
Волинська	181,2	183,8	186,2	172,6	183,0	177,9	183,0	183,9
Дніпропетровська	93,6	106,4	105,9	108,0	119,7	116,5	119,4	124,8
Донецька	106,5	121,4	116,6	116,5	114,2	102,8	98,2	101,4
Житомирська	177,3	199,7	199,7	190,0	185,1	175,8	184,6	189,2
Закарпатська	137,0	132,3	134,4	137,4	141,6	146,7	143,6	143,0
Запорізька	91,9	108,0	112,3	101,1	110,1	104,1	107,2	107,6
Івано-Франківська	183,1	184,0	187,7	178,3	177,3	183,0	189,6	190,8
Київська	103,3	116,5	119,4	115,8	124,5	118,3	127,0	133,0
Кіровоградська	135,5	146,7	145,2	151,0	149,3	147,6	148,7	151,0
Луганська	117,1	128,2	133,3	125,3	123,3	102,3	109,0	117,2
Львівська	154,5	177,8	174,3	158,6	174,5	181,1	181,0	183,9
Миколаївська	92,0	101,2	103,2	110,5	117,8	113,8	116,4	115,6
Одеська	101,5	108,3	102,9	101,9	115,1	109,0	111,0	107,1
Полтавська	139,2	139,2	143,4	143,4	142,5	144,3	146,3	146,7
Рівненська	170,9	173,0	164,3	155,4	153,6	167,6	170,4	178,2
Сумська	191,4	185,0	186,8	173,7	176,1	172,3	174,0	178,2
Тернопільська	165,7	176,7	176,8	161,3	161,3	156,9	157,3	167,8
Харківська	112,6	113,5	120,3	117,9	128,1	123,0	120,2	127,0
Херсонська	135,3	139,8	142,8	139,9	144,1	147,1	145,8	139,4
Хмельницька	176,0	197,2	196,2	176,6	175,6	166,8	174,2	187,1
Черкаська	151,9	154,7	160,1	153,5	156,1	155,8	159,6	158,8
Чернівецька	141,3	143,7	150,8	143,2	148,2	147,4	154,9	155,9
Чернігівська	162,0	175,7	170,4	169,9	174,5	173,3	167,0	175,6

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання цукру за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4
АР Крим	33,5	35,9	36,1	36,2	-	-	-	-
Вінницька	40,3	43,8	43,7	40,9	39,6	39,0	35,7	33,9
Волинська	36,3	37,5	39,4	41,8	40,8	40,4	35,0	30,5
Дніпропетровська	36,3	37,5	34,8	33,6	34,8	34,5	33,1	30,6
Донецька	39,2	40,5	38,4	37,2	35,2	35,0	33,4	30,9
Житомирська	42,0	37,1	39,6	40,8	38,6	37,1	34,9	31,6
Закарпатська	35,4	40,4	38,6	36,2	38,6	36,5	34,9	32,7
Запорізька	39,3	40,6	37,9	35,4	36,0	37,1	35,4	33,0
Івано-Франківська	35,2	39,0	37,5	36,3	36,3	36,7	34,9	33,0
Київська	35,0	35,0	32,2	31,1	29,7	30,3	27,9	24,1
Кіровоградська	34,1	35,3	37,0	39,5	39,6	39,6	36,2	32,6
Луганська	39,6	39,6	41,1	39,8	36,5	32,7	31,5	30,1
Львівська	33,9	36,4	36,8	38,1	38,1	36,5	33,6	29,4
Миколаївська	39,7	43,3	43,3	40,9	37,3	37,1	33,3	30,3
Одеська	36,1	39,6	37,2	37,2	37,2	37,1	34,7	30,6
Полтавська	36,1	37,3	35,4	36,6	34,8	33,3	31,3	28,4
Рівненська	33,9	40,2	41,9	40,6	38,0	36,4	32,9	29,4
Сумська	38,4	38,4	37,2	35,7	38,4	37,0	35,0	33,8
Тернопільська	29,3	35,0	32,4	31,4	31,0	32,2	29,7	27,3
Харківська	35,2	32,7	34,1	35,4	35,9	34,4	30,6	28,4
Херсонська	42,0	46,3	42,7	42,2	41,0	39,9	37,0	34,9
Хмельницька	40,2	35,4	33,0	33,8	34,1	33,4	33,0	29,4
Черкаська	45,9	44,4	47,4	50,0	45,6	45,2	42,3	36,9
Чернівецька	34,5	38,4	37,2	34,6	36,0	35,7	35,5	31,6
Чернігівська	43,8	45,9	45,4	43,2	38,4	39,4	35,7	35,0

Джерело: складено автором за [82]

**Споживання олії за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), кг**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	11,7
АР Крим	14,0	13,2	12,7	12,8	-	-	-	-
Вінницька	15,9	15,2	14,4	14,4	13,6	12,9	12,4	12,4
Волинська	13,8	12,9	12,5	13,9	13,2	12,6	11,9	11,2
Дніпропетровська	15,2	13,9	12,7	13,3	13,3	12,6	12,1	12,1
Донецька	15,4	14,5	13,3	13,6	13,1	11,1	10,4	11,6
Житомирська	15,0	13,9	13,5	13,5	13,6	12,5	12,0	12,0
Закарпатська	13,7	12,9	12,5	13,1	13,1	11,9	11,5	11,5
Запорізька	14,2	13,2	12,3	12,5	12,5	11,7	11,6	11,6
Івано-Франківська	14,2	12,5	12,1	12,2	12,9	12,2	11,4	12,2
Київська	15,6	13,9	12,7	13,4	13,4	12,9	12,0	11,1
Кіровоградська	13,1	12,3	11,6	12,4	12,4	12,4	11,7	10,9
Луганська	15,5	13,7	13,4	13,5	12,7	10,2	9,9	10,7
Львівська	15,7	14,7	14,2	14,3	13,6	12,9	12,3	12,3
Миколаївська	17,1	16,0	15,2	15,4	14,4	13,4	12,9	12,9
Одеська	15,4	14,7	14,2	14,1	14,1	14,1	13,2	14,2
Полтавська	13,2	12,3	12,0	12,3	12,0	12,0	11,4	10,5
Рівненська	12,7	12,1	12,3	12,3	11,6	10,9	9,9	10,2
Сумська	13,9	12,3	11,6	12,2	11,5	11,5	10,8	10,1
Тернопільська	15,2	14,2	13,7	13,7	13,0	13,0	12,0	12,7
Харківська	13,2	12,3	11,3	11,8	11,8	11,1	10,9	10,9
Херсонська	14,2	13,5	13,0	13,3	13,0	12,2	11,6	11,6
Хмельницька	14,1	13,1	12,1	12,6	13,0	13,0	12,5	11,4
Черкаська	16,9	14,5	14,8	14,8	15,0	13,9	13,5	12,6
Чернівецька	14,8	13,0	13,0	13,1	13,1	12,3	12,0	12,0
Чернігівська	14,9	13,4	12,3	12,5	12,0	12,0	11,4	11,4

Джерело: складено автором за [82]

**Рівень достатності споживання хліба і хлібопродуктів за регіонами
України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	110,2	109,3	108,3	107,3	107,4	102,2	100,0	99,8
АР Крим	114,0	112,8	109,0	110,5	-	-	-	-
Вінницька	121,2	120,5	121,6	116,6	121,2	113,9	110,2	112,9
Волинська	128,4	126,3	127,5	123,8	116,2	109,9	107,3	102,5
Дніпропетровська	105,8	104,3	101,8	100,6	96,6	93,0	93,9	92,7
Донецька	105,4	104,0	102,8	99,7	111,7	106,9	104,6	107,1
Житомирська	119,7	113,2	122,3	116,4	114,1	107,7	109,0	109,3
Закарпатська	121,9	119,8	119,7	119,8	121,2	105,7	110,5	113,3
Запорізька	103,2	105,5	101,9	103,2	102,0	100,8	95,2	91,6
Івано-Франківська	115,0	115,1	117,5	116,3	116,4	111,3	110,2	114,3
Київська	85,2	83,2	84,2	87,2	85,1	86,2	81,3	79,7
Кіровоградська	112,5	111,6	109,1	107,9	108,1	109,4	104,6	104,6
Луганська	114,5	110,7	111,3	108,8	112,9	87,5	86,6	87,9
Львівська	103,7	104,9	105,0	106,1	106,1	100,5	98,5	96,3
Миколаївська	121,5	118,9	120,0	116,1	114,1	109,3	108,1	101,0
Одеська	110,9	114,5	112,0	107,2	107,2	102,5	102,5	103,4
Полтавська	117,3	116,4	117,2	120,4	112,9	108,1	102,2	101,0
Рівненська	112,4	115,0	112,2	109,8	105,7	100,2	94,0	97,4
Сумська	118,9	113,5	107,1	104,7	110,5	103,2	103,4	105,8
Тернопільська	117,5	113,8	112,1	107,4	102,3	107,4	100,4	99,4
Харківська	107,8	107,9	104,1	104,0	101,0	94,5	93,6	94,6
Херсонська	119,1	128,1	124,6	121,1	121,2	115,2	111,6	113,9
Хмельницька	105,3	105,7	105,6	105,7	115,0	110,9	110,9	109,3
Черкаська	126,7	124,6	121,1	122,3	122,3	120,0	117,6	112,9
Чернівецька	119,2	117,5	117,5	117,5	115,2	110,9	107,3	104,6
Чернігівська	123,3	121,0	119,7	122,1	115,2	111,6	108,0	111,8

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання м'яса та м'ясопродуктів за регіонами
України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	65,0	64,0	68,0	70,1	67,6	63,6	64,3	64,6
АР Крим	69,3	68,9	70,8	72,1	-	-	-	-
Вінницька	62,9	62,1	66,3	67,5	69,6	64,1	65,8	68,0
Волинська	62,8	62,9	65,1	65,8	65,6	62,9	63,0	64,5
Дніпропетровська	70,6	70,8	74,5	75,1	76,3	73,5	77,4	80,1
Донецька	74,8	75,3	83,4	84,6	74,4	66,6	67,9	63,4
Житомирська	57,6	57,3	61,6	63,1	63,4	60,9	61,1	62,8
Закарпатська	59,1	58,8	61,6	63,3	61,6	57,1	59,5	58,8
Запорізька	64,9	64,9	68,0	68,3	68,6	64,5	63,8	65,3
Івано-Франківська	50,6	50,3	51,4	53,3	54,5	52,1	53,3	54,9
Київська	84,5	79,6	86,8	90,9	85,6	79,1	78,1	79,8
Кіровоградська	67,0	60,4	64,6	71,5	70,6	66,5	66,4	67,9
Луганська	54,3	54,3	60,9	63,5	57,4	46,9	49,5	45,4
Львівська	57,4	56,8	60,3	61,6	58,8	58,8	61,0	63,4
Миколаївська	58,6	57,8	63,1	64,3	60,3	55,3	58,3	60,1
Одеська	55,4	55,5	58,5	60,1	61,3	60,0	59,0	60,0
Полтавська	66,0	65,5	67,1	68,8	66,9	62,0	63,4	63,6
Рівненська	60,3	59,9	61,1	61,1	57,3	57,6	60,4	58,0
Сумська	57,8	55,9	56,3	57,6	62,1	60,8	59,1	59,5
Тернопільська	56,9	56,5	58,4	58,8	59,4	59,9	58,3	59,4
Харківська	68,9	67,8	70,1	72,9	70,3	66,0	64,0	65,0
Херсонська	59,0	58,0	62,4	64,5	67,0	63,6	65,8	66,4
Хмельницька	55,8	54,4	57,4	65,0	62,3	60,8	61,1	61,3
Черкаська	66,5	66,4	68,3	69,5	66,0	66,3	63,1	60,6
Чернівецька	53,5	52,1	53,6	59,3	56,1	51,5	55,4	53,0
Чернігівська	57,5	55,3	57,9	62,4	61,9	57,3	57,9	60,1

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання молока та молочних продуктів за
регіонами України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	54,3	53,9	56,6	58,1	58,6	55,2	55,1	52,6
АР Крим	47,6	47,2	48,8	49,4	-	-	-	-
Вінницька	56,8	55,4	57,6	57,6	57,0	56,3	53,9	52,9
Волинська	63,2	63,4	63,7	63,7	61,8	58,2	55,3	55,3
Дніпропетровська	47,1	44,9	50,1	52,8	54,1	51,2	53,8	52,7
Донецька	46,9	48,1	52,8	54,5	52,7	45,1	44,6	42,6
Житомирська	64,0	61,3	62,5	63,4	61,9	60,7	57,6	54,5
Закарпатська	62,3	63,8	64,4	66,6	65,2	58,7	60,3	58,2
Запорізька	46,4	46,8	48,7	50,0	51,2	49,1	47,9	43,3
Івано-Франківська	69,7	68,4	68,4	71,0	68,7	68,2	74,1	71,8
Київська	51,7	52,6	56,7	60,8	59,6	58,6	58,3	53,8
Кіровоградська	53,4	50,7	52,6	54,9	54,9	54,7	53,4	52,6
Луганська	45,7	46,1	48,9	51,6	50,2	38,1	36,4	36,0
Львівська	55,4	54,6	59,5	62,8	65,1	62,0	61,2	56,4
Миколаївська	57,8	55,8	60,6	59,8	59,8	54,4	55,9	53,2
Одеська	48,7	47,4	48,8	50,5	54,1	51,2	49,5	47,6
Полтавська	57,8	58,6	60,8	63,3	62,1	58,8	57,3	55,3
Рівненська	64,9	62,9	62,9	61,2	58,5	56,1	53,6	52,3
Сумська	56,9	55,4	55,1	56,0	57,1	53,6	51,3	50,6
Тернопільська	62,4	61,7	64,8	63,6	62,2	61,9	64,7	62,2
Харківська	57,1	57,3	59,9	60,4	62,4	60,1	63,1	58,1
Херсонська	49,1	48,6	51,6	52,5	55,5	51,5	56,1	53,8
Хмельницька	63,7	63,7	63,3	65,6	64,3	61,3	59,2	58,8
Черкаська	58,2	57,4	61,6	61,0	62,5	59,7	58,2	54,3
Чернівецька	63,7	64,2	64,2	63,6	65,7	64,2	66,1	63,4
Чернігівська	66,2	63,6	62,9	63,4	64,1	62,9	59,7	57,3

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання риби і рибних продуктів за регіонами
України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	72,5	67,0	68,0	73,0	55,5	43,0	48,0	54,0
АР Крим	72,0	65,0	66,0	75,0	-	-	-	-
Вінницька	82,0	77,0	80,0	82,5	63,0	54,0	59,0	66,5
Волинська	61,0	59,0	59,5	64,0	54,0	38,5	43,5	51,0
Дніпропетровська	72,0	68,5	73,5	79,0	59,0	43,5	51,5	56,5
Донецька	86,0	80,0	75,0	78,5	58,0	49,0	52,5	56,0
Житомирська	73,5	64,5	73,0	77,5	65,5	50,0	55,0	71,5
Закарпатська	44,0	39,0	40,5	46,0	41,0	28,5	33,5	35,5
Запорізька	75,0	71,5	70,5	72,0	57,5	46,5	51,5	61,0
Івано-Франківська	43,5	41,5	41,5	42,5	36,0	26,5	31,5	36,5
Київська	97,0	84,5	89,0	100,5	72,5	60,0	65,5	75,5
Кіровоградська	53,0	53,5	56,5	64,5	49,5	41,5	47,5	53,5
Луганська	73,5	65,5	68,0	72,5	50,0	27,0	28,5	36,5
Львівська	56,5	54,0	54,5	56,0	47,5	33,0	37,5	41,5
Миколаївська	82,0	77,5	81,0	85,5	57,5	44,0	49,0	53,0
Одеська	93,0	92,5	88,5	88,5	78,5	60,0	65,0	73,5
Полтавська	69,5	66,5	66,0	68,5	48,5	39,5	44,0	51,5
Рівненська	58,0	52,5	54,0	62,0	42,0	33,0	39,5	40,5
Сумська	55,5	49,5	50,0	56,0	44,5	30,0	35,0	41,5
Тернопільська	51,5	46,5	48,5	53,5	38,5	27,5	32,0	40,0
Харківська	62,5	53,5	55,5	59,5	50,5	34,5	40,0	43,5
Херсонська	74,5	75,0	78,0	78,5	63,5	49,5	54,5	62,0
Хмельницька	55,0	49,0	47,5	54,0	40,5	35,0	40,0	41,5
Черкаська	96,0	88,0	82,5	82,5	61,0	51,5	61,5	65,5
Чернівецька	56,0	53,0	53,0	61,5	44,5	33,5	37,5	39,0
Чернігівська	74,5	69,0	66,0	72,5	49,5	38,5	46,0	49,0

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання яєць за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	100,0	106,9	105,9	106,6	106,9	96,6	92,1	94,1
АР Крим	100,0	104,1	102,4	104,5	-	-	-	-
Вінницька	104,8	110,3	109,7	108,3	109,3	101,0	98,3	101,0
Волинська	84,1	93,1	93,4	98,6	99,3	94,5	87,9	92,1
Дніпропетровська	102,8	112,4	111,7	112,8	112,1	102,8	99,7	101,4
Донецька	106,2	114,1	110,7	110,3	105,5	87,2	86,6	90,3
Житомирська	105,9	110,7	110,7	109,7	112,8	104,8	104,1	107,9
Закарпатська	94,5	94,8	98,3	99,3	96,6	86,9	85,9	87,6
Запорізька	100,0	104,8	107,2	106,6	106,6	100,3	91,4	92,1
Івано-Франківська	86,9	91,4	89,0	92,4	97,6	88,6	83,4	85,9
Київська	107,9	117,9	117,2	116,9	122,4	107,9	99,0	102,1
Кіровоградська	100,7	108,3	105,5	109,0	109,0	103,1	100,0	104,8
Луганська	97,9	103,4	103,8	103,4	100,0	76,6	76,6	73,1
Львівська	91,7	99,0	99,3	101,7	102,4	92,8	88,6	93,4
Миколаївська	97,6	103,8	102,4	105,9	105,2	95,2	89,3	90,0
Одеська	97,2	104,1	100,0	100,7	101,0	96,2	93,8	92,4
Полтавська	106,2	119,7	116,6	116,9	114,8	105,9	98,6	96,6
Рівненська	101,7	106,2	104,8	106,9	104,5	100,3	93,4	94,8
Сумська	98,3	104,8	102,4	103,1	102,8	92,8	91,4	93,8
Тернопільська	92,8	98,3	101,0	101,4	101,4	98,6	95,9	94,8
Харківська	94,8	102,8	103,4	102,4	103,8	95,9	90,7	92,8
Херсонська	97,9	104,8	105,5	106,9	106,9	98,3	90,3	92,4
Хмельницька	92,1	110,0	109,3	108,6	108,6	98,6	90,7	94,8
Черкаська	102,1	104,8	107,6	107,9	108,3	102,4	93,8	95,2
Чернівецька	102,8	104,5	104,8	101,7	106,2	96,9	90,0	91,0
Чернігівська	98,6	100,0	96,9	100,0	99,7	94,5	90,3	93,4

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання овочів та баштанних продовольчих культур за регіонами України у 2010–2017 роках
(у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	89,1	101,1	101,5	101,4	101,4	99,9	101,7	99,2
АР Крим	81,4	96,8	92,4	98,8	-	-	-	-
Вінницька	94,0	110,4	108,2	109,1	104,7	105,8	109,3	106,1
Волинська	90,4	97,6	98,7	100,1	94,5	95,4	96,6	96,5
Дніпропетровська	95,5	102,5	104,0	102,8	112,2	114,4	115,3	107,8
Донецька	93,6	105,2	102,0	103,0	98,8	87,5	91,6	89,6
Житомирська	81,7	86,0	92,0	90,6	91,6	96,5	103,0	99,9
Закарпатська	80,1	92,4	95,0	99,0	101,6	96,1	100,6	96,2
Запорізька	98,0	103,0	107,1	108,4	108,6	107,9	104,2	98,2
Івано-Франківська	62,2	73,0	76,6	77,4	81,9	83,9	86,0	89,4
Київська	86,8	100,9	99,7	97,6	100,2	101,3	106,1	108,1
Кіровоградська	99,4	108,3	106,1	106,0	108,9	108,4	109,6	107,1
Луганська	76,7	86,0	97,3	96,3	79,1	71,2	73,0	74,1
Львівська	78,3	91,8	91,9	89,9	93,8	93,4	99,3	96,3
Миколаївська	92,1	121,6	122,1	125,4	116,8	118,0	116,3	109,6
Одеська	91,7	108,6	106,4	103,4	107,5	105,3	100,1	93,2
Полтавська	107,0	123,5	122,3	118,1	117,7	117,1	117,1	113,4
Рівненська	80,6	91,9	93,7	94,8	92,6	88,0	85,2	93,1
Сумська	93,6	100,6	97,6	99,3	104,9	104,4	102,0	97,3
Тернопільська	80,6	92,6	94,5	96,0	103,9	102,4	100,1	99,9
Харківська	87,5	101,5	102,5	104,6	104,5	107,7	111,3	106,3
Херсонська	115,1	121,1	121,7	118,2	115,0	103,5	106,3	101,8
Хмельницька	75,1	89,5	88,5	87,3	86,0	84,8	86,8	92,4
Черкаська	103,2	116,8	118,7	113,4	106,8	110,1	108,9	100,2
Чернівецька	93,5	103,9	104,8	105,1	106,8	106,2	110,8	108,8
Чернігівська	103,0	108,4	108,5	109,5	104,4	105,5	106,5	100,9

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання плодів, ягід та винограду за регіонами
України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	53,3	58,4	59,2	62,6	58,1	56,6	55,2	58,7
АР Крим	52,2	54,4	57,2	61,1	-	-	-	-
Вінницька	56,1	60,7	60,1	64,6	60,0	60,3	60,7	64,7
Волинська	42,7	47,4	47,4	52,6	51,7	48,8	44,9	46,8
Дніпропетровська	63,4	69,3	69,9	73,4	65,7	63,4	65,7	67,9
Донецька	58,1	66,4	69,7	72,9	61,1	45,4	41,9	46,3
Житомирська	43,3	46,6	52,2	53,3	53,9	52,4	51,8	54,4
Закарпатська	48,6	51,0	54,9	60,2	61,9	54,3	55,6	57,0
Запорізька	48,1	51,6	56,2	57,8	53,2	51,7	51,2	55,2
Івано-Франківська	39,3	42,6	42,9	47,0	47,8	49,1	51,3	54,7
Київська	75,6	82,7	78,7	84,3	78,3	80,1	81,2	84,2
Кіровоградська	44,7	47,7	47,8	51,1	48,9	50,4	46,6	50,9
Луганська	39,1	42,4	48,0	52,0	43,1	40,8	38,4	42,4
Львівська	50,6	51,0	53,2	55,0	53,4	53,8	51,3	54,2
Миколаївська	49,7	54,6	57,3	61,0	58,4	56,8	52,9	57,0
Одеська	64,7	74,1	66,8	66,6	64,4	66,9	61,1	64,0
Полтавська	55,3	58,1	61,0	64,0	55,8	58,4	53,3	57,9
Рівненська	41,2	47,1	43,8	47,1	45,1	45,1	42,2	45,6
Сумська	40,7	44,6	43,0	44,6	45,6	42,9	40,3	44,0
Тернопільська	36,4	42,6	45,4	48,1	46,1	46,3	46,7	50,2
Харківська	51,2	56,0	56,0	59,6	57,9	58,0	57,9	61,4
Херсонська	49,4	57,3	57,7	60,7	59,3	52,4	49,9	53,4
Хмельницька	51,9	56,1	57,2	63,1	54,2	61,8	61,9	65,7
Черкаська	50,2	54,7	60,0	61,0	52,8	54,3	53,1	56,6
Чернівецька	52,3	60,3	61,2	61,1	61,2	64,9	66,8	68,6
Чернігівська	44,3	49,0	46,1	48,6	46,8	48,0	43,2	48,6

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання картоплі за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	104,0	112,3	113,1	109,2	113,7	110,9	112,7	115,6
АР Крим	76,9	97,4	99,4	102,8	-	-	-	-
Вінницька	135,4	138,8	144,4	132,6	137,4	146,7	148,7	150,7
Волинська	146,1	148,2	150,2	139,2	147,6	143,5	147,6	148,3
Дніпропетровська	75,5	85,8	85,4	87,1	96,5	94,0	96,3	100,6
Донецька	85,9	97,9	94,0	94,0	92,1	82,9	79,2	81,8
Житомирська	143,0	161,0	161,0	153,2	149,3	141,8	148,9	152,6
Закарпатська	110,5	106,7	108,4	110,8	114,2	118,3	115,8	115,3
Запорізька	74,1	87,1	90,6	81,5	88,8	84,0	86,5	86,8
Івано-Франківська	147,7	148,4	151,4	143,8	143,0	147,6	152,9	153,9
Київська	83,3	94,0	96,3	93,4	100,4	95,4	102,4	107,3
Кіровоградська	109,3	118,3	117,1	121,8	120,4	119,0	119,9	121,8
Луганська	94,4	103,4	107,5	101,0	99,4	82,5	87,9	94,5
Львівська	124,6	143,4	140,6	127,9	140,7	146,0	146,0	148,3
Миколаївська	74,2	81,6	83,2	89,1	95,0	91,8	93,9	93,2
Одеська	81,9	87,3	83,0	82,2	92,8	87,9	89,5	86,4
Полтавська	112,3	112,3	115,6	115,6	114,9	116,4	118,0	118,3
Рівненська	137,8	139,5	132,5	125,3	123,9	135,2	137,4	143,7
Сумська	154,4	149,2	150,6	140,1	142,0	139,0	140,3	143,7
Тернопільська	133,6	142,5	142,6	130,1	130,1	126,5	126,9	135,3
Харківська	90,8	91,5	97,0	95,1	103,3	99,2	96,9	102,4
Херсонська	109,1	112,7	115,2	112,8	116,2	118,6	117,6	112,4
Хмельницька	141,9	159,0	158,2	142,4	141,6	134,5	140,5	150,9
Черкаська	122,5	124,8	129,1	123,8	125,9	125,6	128,7	128,1
Чернівецька	114,0	115,9	121,6	115,5	119,5	118,9	124,9	125,7
Чернігівська	130,6	141,7	137,4	137,0	140,7	139,8	134,7	141,6

Джерело: розраховано автором за [82]

**Рівень достатності споживання цукру за регіонами України
у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	97,6	101,3	98,9	97,6	95,5	93,9	87,6	80,0
АР Крим	88,2	94,5	95,0	95,3	-	-	-	-
Вінницька	106,1	115,3	115,0	107,6	104,2	102,6	93,9	89,2
Волинська	95,5	98,7	103,7	110,0	107,4	106,3	92,1	80,3
Дніпропетровська	95,5	98,7	91,6	88,4	91,6	90,8	87,1	80,5
Донецька	103,2	106,6	101,1	97,9	92,6	92,1	87,9	81,3
Житомирська	110,5	97,6	104,2	107,4	101,6	97,6	91,8	83,2
Закарпатська	93,2	106,3	101,6	95,3	101,6	96,1	91,8	86,1
Запорізька	103,4	106,8	99,7	93,2	94,7	97,6	93,2	86,8
Івано-Франківська	92,6	102,6	98,7	95,5	95,5	96,6	91,8	86,8
Київська	92,1	92,1	84,7	81,8	78,2	79,7	73,4	63,4
Кіровоградська	89,7	92,9	97,4	103,9	104,2	104,2	95,3	85,8
Луганська	104,2	104,2	108,2	104,7	96,1	86,1	82,9	79,2
Львівська	89,2	95,8	96,8	100,3	100,3	96,1	88,4	77,4
Миколаївська	104,5	113,9	113,9	107,6	98,2	97,6	87,6	79,7
Одеська	95,0	104,2	97,9	97,9	97,9	97,6	91,3	80,5
Полтавська	95,0	98,2	93,2	96,3	91,6	87,6	82,4	74,7
Рівненська	89,2	105,8	110,3	106,8	100,0	95,8	86,6	77,4
Сумська	101,1	101,1	97,9	93,9	101,1	97,4	92,1	88,9
Тернопільська	77,1	92,1	85,3	82,6	81,6	84,7	78,2	71,8
Харківська	92,6	86,1	89,7	93,2	94,5	90,5	80,5	74,7
Херсонська	110,5	121,8	112,4	111,1	107,9	105,0	97,4	91,8
Хмельницька	105,8	93,2	86,8	88,9	89,7	87,9	86,8	77,4
Черкаська	120,8	116,8	124,7	131,6	120,0	118,9	111,3	97,1
Чернівецька	90,8	101,1	97,9	91,1	94,7	93,9	93,4	83,2
Чернігівська	115,3	120,8	119,5	113,7	101,1	103,7	93,9	92,1

Джерело: розраховано автором за [248-253].

Рівень достатності споживання олії за регіонами України у 2010–2017 роках (у розрахунку на одну особу), %

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	113,8	105,4	100,0	102,3	100,8	94,6	90,0	90,0
АР Крим	107,7	101,5	97,7	98,5	-	-	-	-
Вінницька	122,3	116,9	110,8	110,8	104,6	99,2	95,4	95,4
Волинська	106,2	99,2	96,2	106,9	101,5	96,9	91,5	86,2
Дніпропетровська	116,9	106,9	97,7	102,3	102,3	96,9	93,1	93,1
Донецька	118,5	111,5	102,3	104,6	100,8	85,4	80,0	89,2
Житомирська	115,4	106,9	103,8	103,8	104,6	96,2	92,3	92,3
Закарпатська	105,4	99,2	96,2	100,8	100,8	91,5	88,5	88,5
Запорізька	109,2	101,5	94,6	96,2	96,2	90,0	89,2	89,2
Івано-Франківська	109,2	96,2	93,1	93,8	99,2	93,8	87,7	93,8
Київська	120,0	106,9	97,7	103,1	103,1	99,2	92,3	85,4
Кіровоградська	100,8	94,6	89,2	95,4	95,4	95,4	90,0	83,8
Луганська	119,2	105,4	103,1	103,8	97,7	78,5	76,2	82,3
Львівська	120,8	113,1	109,2	110,0	104,6	99,2	94,6	94,6
Миколаївська	131,5	123,1	116,9	118,5	110,8	103,1	99,2	99,2
Одеська	118,5	113,1	109,2	108,5	108,5	108,5	101,5	109,2
Полтавська	101,5	94,6	92,3	94,6	92,3	92,3	87,7	80,8
Рівненська	97,7	93,1	94,6	94,6	89,2	83,8	76,2	78,5
Сумська	106,9	94,6	89,2	93,8	88,5	88,5	83,1	77,7
Тернопільська	116,9	109,2	105,4	105,4	100,0	100,0	92,3	97,7
Харківська	101,5	94,6	86,9	90,8	90,8	85,4	83,8	83,8
Херсонська	109,2	103,8	100,0	102,3	100,0	93,8	89,2	89,2
Хмельницька	108,5	100,8	93,1	96,9	100,0	100,0	96,2	87,7
Черкаська	130,0	111,5	113,8	113,8	115,4	106,9	103,8	96,9
Чернівецька	113,8	100,0	100,0	100,8	100,8	94,6	92,3	92,3
Чернігівська	114,6	103,1	94,6	96,2	92,3	92,3	87,7	87,7

Джерело: розраховано автором за [82]

**Виробництво зерна на одну особу на рік за регіонами України
у 2010–2017 роках, тонн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,9	1,2	1,0	1,4	1,5	1,4	1,5	1,5
АР Крим	0,6	1,0	0,5	0,4	-	-	-	-
Вінницька	1,9	2,6	2,2	3,0	3,1	2,3	3,5	3,1
Волинська	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	1,0	1,1	1,1
Дніпропетровська	0,8	1,0	0,5	1,1	1,0	1,2	1,1	1,1
Донецька	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5
Житомирська	0,8	1,2	1,3	1,7	1,5	1,2	1,7	1,6
Закарпатська	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Запорізька	1,1	1,2	0,7	1,2	1,4	1,6	1,5	1,7
Івано-Франківська	0,3	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6	0,5
Київська	0,4	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6
Кіровоградська	2,3	3,4	2,3	3,8	3,5	3,3	3,8	3,0
Луганська	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	0,6	0,6
Львівська	0,2	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6
Миколаївська	1,9	2,2	1,1	2,4	2,5	2,5	2,4	2,3
Одеська	1,2	1,3	0,8	1,5	1,5	1,5	1,8	1,8
Полтавська	1,9	3,4	2,5	3,9	3,3	3,7	4,0	3,0
Рівненська	0,6	0,7	0,8	1,0	1,1	0,9	1,1	1,0
Сумська	1,1	2,2	2,3	3,2	3,5	3,3	3,4	3,4
Тернопільська	1,2	1,7	2,0	2,1	2,5	2,1	2,3	2,5
Харківська	0,5	1,3	1,0	1,5	1,6	1,5	1,6	1,4
Херсонська	1,4	2,3	1,0	1,6	2,0	2,5	2,1	2,4
Хмельницька	1,3	1,6	2,1	2,3	2,5	2,2	2,4	2,7
Черкаська	2,0	2,9	2,6	3,2	2,9	3,0	3,3	2,4
Чернівецька	0,5	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7
Чернігівська	1,4	2,3	2,7	2,9	3,5	3,3	3,6	4,0

Джерело: розраховано автором за [82]

**Питома вага витрат на харчування у сукупних споживчих витратах
за регіонами України у 2010–2017 роках (у середньому за місяць у
розрахунку на одне домогосподарство), %**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	57,3	56,9	52,0	52,0	56,6	54,7	55,3	51,6
АР Крим	56,0	58,7	54,5	53,7	-	-	-	-
Вінницька	63,3	61,9	55,4	55,6	60,7	54,5	54,7	52,3
Волинська	64,0	63,7	57,5	58,2	60,9	58,4	57,9	56,4
Дніпропетровська	55,0	56,0	52,0	51,8	54,6	53,2	54,9	53,0
Донецька	58,2	57,7	52,7	52,1	60,4	61,0	58,7	56,4
Житомирська	62,6	58,5	54,2	51,9	61,2	55,4	57,3	52,4
Закарпатська	60,5	58,3	51,4	53,3	53,5	51,0	55,0	51,8
Запорізька	52,9	53,5	45,1	46,2	48,9	48,1	51,2	45,5
Івано-Франківська	54,4	55,0	49,6	51,6	53,1	53,6	52,9	47,8
Київська	57,0	57,5	49,7	53,3	60,7	53,9	55,9	54,9
Кіровоградська	57,4	57,0	47,7	50,6	57,5	54,5	53,6	50,4
Луганська	58,8	58,0	49,0	51,0	58,7	48,6	50,4	50,9
Львівська	59,1	60,3	57,1	54,4	58,9	58,7	58,1	54,1
Миколаївська	54,7	53,5	48,7	51,2	53,8	54,4	53,8	50,9
Одеська	59,2	62,1	57,7	55,6	59,1	58,4	58,5	55,2
Полтавська	60,3	58,0	52,7	52,6	53,8	51,4	53,3	48,1
Рівненська	64,8	65,5	60,3	61,8	62,6	59,4	63,2	58,6
Сумська	60,3	58,2	52,9	50,8	59,4	49,6	53,8	50,9
Тернопільська	58,9	59,9	54,3	53,1	59,4	56,6	53,6	45,7
Харківська	54,7	53,8	50,0	49,4	53,4	51,5	52,1	49,8
Херсонська	59,9	60,6	57,7	59,1	60,5	59,1	57,4	55,1
Хмельницька	58,5	58,5	50,5	51,1	62,4	59,0	57,2	51,4
Черкаська	58,4	59,3	53,9	53,9	57,0	57,9	57,4	52,8
Чернівецька	56,1	54,9	48,6	50,5	54,2	52,1	56,6	49,2
Чернігівська	65,9	63,6	50,5	52,3	59,1	53,8	57,0	52,4

Джерело: розраховано автором за [82]

Додаток С

Таблиця С.1

Значення інтегральних показників соціального розвитку аграрного сектора за регіонами України у 2010–2017 роках

Регіони	Роки								Абсолютне відхилення, 2017/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	0,691	0,814	0,623	0,678	0,737	0,659	0,750	0,710	0,019
АР Крим	0,854	0,902	0,765	0,771	–	–	–	–	–
Вінницька	0,585	0,685	0,605	0,721	0,795	0,711	0,777	0,747	0,162
Волинська	0,623	0,628	0,647	0,751	0,762	0,703	0,721	0,606	-0,017
Дніпропетровська	0,671	0,924	0,607	0,603	0,656	0,640	0,667	0,635	-0,036
Донецька	0,567	0,787	0,570	0,578	0,523	0,416	0,521	0,501	-0,066
Житомирська	0,661	0,594	0,620	0,652	0,745	0,684	0,704	0,710	0,049
Закарпатська	0,489	0,836	0,443	0,430	0,612	0,587	0,861	0,762	0,273
Запорізька	0,790	0,812	0,608	0,655	0,742	0,617	0,677	0,557	-0,233
Івано-Франківська	0,679	0,770	0,613	0,660	0,835	0,824	0,887	0,869	0,190
Київська	0,746	0,864	0,628	0,694	0,641	0,671	0,761	0,724	-0,022
Кіровоградська	0,492	0,737	0,416	0,558	0,593	0,508	0,593	0,464	-0,028
Луганська	0,733	0,659	0,628	0,700	0,614	0,722	0,841	0,770	0,037
Львівська	0,833	0,897	0,717	0,741	0,740	0,735	0,851	0,889	0,056
Миколаївська	0,779	0,756	0,523	0,628	0,837	0,731	0,797	0,609	-0,170
Одеська	0,668	0,852	0,586	0,677	0,763	0,724	0,793	0,766	0,098
Полтавська	0,545	0,753	0,503	0,552	0,622	0,536	0,668	0,556	0,011
Рівненська	0,673	0,668	0,712	0,772	0,935	0,839	0,876	0,768	0,095
Сумська	0,371	0,713	0,588	0,672	0,833	0,668	0,753	0,695	0,324
Тернопільська	0,613	0,639	0,484	0,529	0,505	0,446	0,445	0,430	-0,183
Харківська	0,557	0,758	0,609	0,631	0,564	0,515	0,665	0,680	0,123
Херсонська	0,878	0,662	0,708	0,717	0,853	0,676	0,782	0,842	-0,036
Хмельницька	0,567	0,705	0,544	0,607	0,613	0,497	0,626	0,632	0,065
Черкаська	0,793	0,816	0,730	0,728	0,815	0,671	0,777	0,664	-0,129
Чернівецька	0,819	0,451	0,748	0,740	0,784	0,744	0,815	0,759	-0,060
Чернігівська	0,546	0,472	0,499	0,505	0,597	0,510	0,565	0,482	-0,064

Джерело: розраховано автором

Додаток Т

**Індикатори економічної безпеки держави за регіонами України
у 2010–2017 роках**

Таблиця Т.1

**Інтегральний регіональний індекс людського розвитку
в Україні у 2010–2017 роках**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	-	-	-	-	-	-	-	-
АР Крим	3,7857	3,7714	3,9431	3,9964	-	-	-	-
Вінницька	3,5251	3,5717	3,6658	3,6485	3,7046	3,7291	3,8262	3,8566
Волинська	3,5260	3,6245	3,7389	3,7417	3,7696	3,8250	3,8700	3,8109
Дніпропетровська	3,6140	3,6143	3,7400	3,7213	3,7867	3,7816	3,8279	3,7686
Донецька	3,5247	3,5759	3,7543	3,6422	-	-	-	-
Житомирська	3,3373	3,3561	3,5397	3,4996	3,5892	3,5712	3,5656	3,5472
Закарпатська	3,8340	3,8658	4,0678	3,9817	4,0536	4,0275	4,2995	4,0233
Запорізька	3,6401	3,8047	3,9556	3,9063	3,9743	3,9546	3,8499	3,8184
Івано-Франківська	3,6198	3,6492	3,7530	3,6301	3,8112	3,8923	4,3968	4,1554
Київська	3,8014	3,8023	3,9184	3,8710	3,9245	3,8592	3,8229	3,7541
Кіровоградська	3,3593	3,4427	3,5411	3,5568	3,4954	3,5650	3,6333	3,5257
Луганська	3,5344	3,5682	3,7665	3,7046	-	-	-	-
Львівська	3,7764	3,8261	3,9988	4,0100	4,0451	4,0810	4,1922	4,1307
Миколаївська	3,5967	3,6926	3,9106	3,7436	3,8185	3,8199	3,8647	3,8647
Одеська	3,7470	3,7215	3,8299	3,8188	3,8602	3,7879	3,8017	3,7100
Полтавська	3,7260	3,8062	3,8390	3,8332	3,8222	3,8530	3,8509	3,9103
Рівненська	3,6082	3,5972	3,6985	3,6481	3,7169	3,7163	3,6738	3,6576
Сумська	3,5772	3,5608	3,5752	3,6025	3,6433	3,6951	3,8151	3,7425
Тернопільська	3,6305	3,6748	3,7310	3,7735	3,8278	3,8709	3,9584	3,9749
Харківська	3,8512	3,9566	4,1489	4,2097	4,2745	4,1996	4,0752	4,0564
Херсонська	3,4265	3,4941	3,5957	3,5028	3,5794	3,6090	3,6267	3,5438
Хмельницька	3,5575	3,5424	3,6684	3,7275	3,6864	3,6479	3,6694	3,6188
Черкаська	3,7848	3,7928	3,7344	3,7667	3,7570	3,7772	3,7325	3,7286
Чернівецька	3,8510	3,8889	4,0393	4,1621	4,1598	4,1321	4,3624	4,2294
Чернігівська	3,5215	3,5798	3,7055	3,6884	3,7533	3,6709	3,6475	3,7247

Джерело: складено автором за [82]

**Частки наявного доходу населення у ВРП
за регіонами України у 2010–2017 роках, тис. грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	78,3	76,0	78,8	79,8	72,6	67,0	66,3	55,7
АР Крим	89,1	98,1	77,5	92,1	-	-	-	-
Вінницька	111,8	107,4	107,3	103,1	86,0	76,8	74,9	77,8
Волинська	102,8	98,0	97,7	99,9	86,7	80,5	87,5	77,0
Дніпропетровська	59,8	57,8	64,4	65,4	59,6	58,2	58,8	59,0
Донецька	73,5	68,3	75,4	82,1	94,5	77,5	64,8	64,1
Житомирська	107,9	108,9	108,9	106,7	93,3	88,0	85,6	85,8
Закарпатська	103,4	103,8	100,6	105,2	90,5	93,3	104,4	99,1
Запорізька	85,5	85,9	88,4	93,0	81,0	69,9	72,8	72,1
Івано-Франківська	101,3	91,5	86,2	87,4	74,8	77,2	85,2	87,6
Київська	74,7	65,4	65,6	68,5	61,8	55,0	54,1	56,3
Кіровоградська	99,3	90,6	93,1	84,9	75,1	67,9	69,0	76,5
Луганська	90,2	83,3	92,6	104,4	140,6	139,1	96,8	118,3
Львівська	101,0	93,7	90,2	92,8	82,1	77,1	77,9	77,3
Миколаївська	83,8	85,6	92,1	87,3	77,3	69,3	69,8	74,9
Одеська	72,2	74,3	82,1	87,8	77,5	75,7	78,0	79,9
Полтавська	60,7	59,3	62,5	63,5	54,5	47,8	46,8	45,8
Рівненська	106,1	103,5	105,3	111,4	88,0	85,8	92,2	95,9
Сумська	107,4	99,0	104,0	100,2	88,8	80,1	86,4	89,2
Тернопільська	118,0	108,6	111,5	112,9	91,0	93,1	96,4	93,8
Харківська	78,1	77,9	83,0	83,8	74,4	68,2	66,8	69,6
Херсонська	103,7	103,9	111,3	112,5	95,4	87,5	90,1	91,6
Хмельницька	116,0	108,6	108,4	113,0	92,0	89,5	90,8	87,4
Черкаська	91,0	86,6	84,4	82,7	71,0	65,5	67,3	70,1
Чернівецька	123,4	120,9	124,6	128,3	111,6	115,5	121,4	114,9
Чернігівська	107,9	100,6	103,1	104,4	87,0	78,6	79,6	77,0

Джерело: розраховано автором за [41; 42]

**Капітальні інвестиції на одну особу за регіонами України
у 2010–2017 роках, тис. грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4,14	5,71	6,47	5,91	5,12	6,40	8,45	10,60
АР Крим	3,54	8,65	9,38	7,89	-	-	-	-
Вінницька	2,16	3,12	3,59	3,78	3,53	4,61	5,22	7,45
Волинська	1,71	2,49	3,14	3,21	3,26	5,93	6,14	6,79
Дніпропетровська	4,79	6,65	6,80	6,46	6,20	7,94	10,24	13,29
Донецька	3,38	6,08	7,25	6,42	3,05	1,95	2,81	4,10
Житомирська	1,57	1,97	2,27	2,37	2,31	3,23	4,48	6,24
Закарпатська	1,77	2,45	2,19	2,11	2,10	3,01	3,71	4,48
Запорізька	4,41	3,72	4,03	3,84	3,97	4,43	6,32	9,18
Івано-Франківська	3,18	3,09	3,75	3,48	4,96	6,96	5,77	7,06
Київська	6,61	10,32	11,88	12,05	11,42	14,12	19,34	19,84
Кіровоградська	2,11	3,99	4,61	3,27	3,19	4,18	6,60	7,67
Луганська	2,46	3,06	3,64	5,07	2,35	0,93	1,88	1,53
Львівська	3,49	4,80	4,43	3,89	3,79	5,32	7,40	9,59
Миколаївська	3,73	3,64	4,00	4,28	3,24	5,16	8,44	9,76
Одеська	4,09	3,93	6,15	4,98	3,92	4,19	7,04	9,39
Полтавська	4,23	5,33	6,98	6,55	6,11	5,81	10,71	11,23
Рівненська	1,68	2,23	2,40	2,45	2,42	3,74	3,72	5,28
Сумська	1,88	2,62	2,51	2,40	2,49	3,28	5,21	6,33
Тернопільська	1,97	2,34	3,14	2,78	2,42	3,60	4,62	6,79
Харківська	2,94	4,77	5,41	3,41	2,95	4,15	6,14	7,22
Херсонська	1,74	2,48	2,26	1,98	2,07	2,92	4,34	7,01
Хмельницька	2,22	2,69	2,66	2,78	3,13	5,26	7,09	8,22
Черкаська	2,20	2,52	2,98	2,71	2,60	3,61	5,27	6,66
Чернівецька	1,90	1,99	2,47	2,49	1,86	3,08	2,95	3,31
Чернігівська	1,73	2,21	2,55	2,67	2,49	3,41	5,16	7,22

Джерело: розраховано автором за [82]

**Продуктивність праці зайнятого населення
за регіонами України у 2010–2017 роках, тис. грн**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	53,4	64,1	71,7	74,6	87,8	120,9	146,6	184,6
АР Крим	41,2	39,7	42,8	51,1	-	-	-	-
Вінницька	34,0	41,6	47,1	51,4	66,5	88,7	112,9	144,2
Волинська	33,3	40,1	45,2	46,3	58,9	79,8	93,5	142,0
Дніпропетровська	75,3	91,4	96,8	99,9	119,9	145,4	171,5	225,6
Донецька	65,0	80,7	86,0	83,8	68,5	152,1	183,7	226,6
Житомирська	33,5	39,6	45,2	46,5	57,9	75,8	94,4	120,4
Закарпатська	28,8	34,5	40,3	39,5	46,3	55,8	64,1	86,7
Запорізька	51,8	59,9	66,8	66,1	85,3	119,5	142,0	181,2
Івано-Франківська	38,6	50,5	58,9	59,0	68,7	82,1	92,3	114,2
Київська	59,3	78,4	92,0	90,9	109,8	140,6	174,7	211,9
Кіровоградська	36,5	46,3	50,9	58,3	73,5	99,4	122,5	140,7
Луганська	44,9	57,1	58,3	54,5	35,8	77,9	105,0	103,7
Львівська	38,0	47,3	56,3	57,3	70,2	90,9	109,7	140,3
Миколаївська	44,8	51,4	54,7	59,9	70,6	94,7	116,1	141,7
Одеська	51,6	58,7	61,1	65,5	74,2	98,2	119,7	151,6
Полтавська	68,7	79,9	86,7	90,2	115,8	164,3	203,8	262,4
Рівненська	33,7	39,5	44,3	44,5	60,3	72,3	83,2	106,1
Сумська	36,9	44,1	48,0	51,9	63,1	88,3	96,7	117,4
Тернопільська	29,5	37,6	40,9	40,8	52,1	65,6	76,2	102,1
Харківська	51,5	60,1	64,2	66,5	78,8	101,4	125,2	150,3
Херсонська	32,0	38,4	40,5	43,2	51,6	72,3	87,9	108,2
Хмельницька	31,2	39,9	45,9	46,1	61,6	82,1	95,8	123,8
Черкаська	39,6	47,7	55,6	58,9	73,3	97,1	114,8	141,2
Чернівецька	25,9	31,1	34,0	35,1	40,6	50,4	56,5	75,4
Чернігівська	35,4	44,5	50,3	51,2	64,1	85,5	102,1	133,0

Джерело: розраховано автором за [82]

**Кількість суб'єктів господарювання
на 10 тис. осіб населення за регіонами України у 2010–2017 роках**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	274	283	351	379	449	461	437	425
АР Крим	267	275	334	394	-	-	-	-
Вінницька	188	193	313	330	479	504	470	435
Волинська	185	191	280	310	462	473	452	405
Дніпропетровська	304	311	326	324	456	486	467	440
Донецька	207	214	309	334	189	162	150	144
Житомирська	193	199	307	295	464	469	436	403
Закарпатська	167	171	302	311	457	475	447	413
Запорізька	266	274	352	393	415	536	499	448
Івано-Франківська	176	181	295	299	397	401	367	361
Київська	288	300	409	451	547	570	565	550
Кіровоградська	237	244	304	339	410	429	401	379
Луганська	192	198	311	335	110	96	98	98
Львівська	252	258	293	326	464	475	453	438
Миколаївська	331	339	400	448	492	500	479	473
Одеська	315	323	428	474	548	555	527	536
Полтавська	243	249	341	361	443	456	428	427
Рівненська	170	174	269	292	362	372	344	328
Сумська	201	206	304	254	400	409	375	362
Тернопільська	196	200	265	293	406	419	380	341
Харківська	270	276	413	437	611	629	585	569
Херсонська	272	278	340	375	480	471	448	435
Хмельницька	202	208	368	350	497	510	457	456
Черкаська	220	225	334	359	424	443	431	430
Чернівецька	186	191	356	388	514	525	494	480
Чернігівська	175	180	309	342	398	420	380	382

Джерело: розраховано автором за [82]

**Коефіцієнти покриття експортом імпорту товарів
за регіонами України у 2010–2017 роках**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,85	0,83	0,81	0,82	0,99	1,02	0,93	0,87
АР Крим	1,72	0,46	0,62	0,87	-	-	-	-
Вінницька	1,64	1,72	1,31	1,37	1,73	3,18	3,28	2,99
Волинська	0,76	0,61	0,60	0,58	0,90	1,02	0,54	0,52
Дніпропетровська	1,49	1,54	1,55	1,83	1,90	1,98	1,70	1,53
Донецька	4,28	3,72	3,39	3,06	3,96	3,07	3,09	2,18
Житомирська	0,92	1,12	1,43	1,58	2,32	1,79	1,44	1,31
Закарпатська	0,86	0,70	0,69	0,63	0,80	1,08	1,07	1,08
Запорізька	2,36	1,83	1,99	2,09	2,38	2,70	2,30	2,24
Івано-Франківська	0,78	0,88	0,84	0,82	1,01	1,27	1,41	1,04
Київська	0,43	0,40	0,41	0,42	0,49	0,65	0,58	0,51
Кіровоградська	1,80	1,95	2,21	3,53	4,07	3,86	2,32	1,76
Луганська	2,97	3,73	2,11	1,92	1,87	0,81	1,22	0,86
Львівська	0,48	0,38	0,40	0,49	0,53	0,83	0,75	0,73
Миколаївська	1,84	1,59	2,65	2,34	2,92	2,79	2,43	2,43
Одеська	0,48	0,49	0,41	0,47	0,86	1,79	1,23	1,27
Полтавська	2,08	2,96	2,57	2,39	1,94	1,82	1,70	1,62
Рівненська	0,91	1,26	1,10	1,47	1,67	1,87	1,25	1,12
Сумська	1,59	1,25	1,65	1,43	1,33	1,50	1,24	1,22
Тернопільська	0,63	0,74	0,70	1,04	1,18	1,12	1,07	1,08
Харківська	0,78	0,81	0,74	0,87	0,97	1,02	0,69	0,74
Херсонська	2,17	1,42	1,59	1,34	1,93	1,69	1,48	1,44
Хмельницька	0,63	0,71	0,82	1,01	1,46	1,55	0,96	1,13
Черкаська	1,78	2,08	1,75	1,55	1,50	1,90	1,63	1,53
Чернівецька	0,92	0,84	0,71	0,79	1,16	1,38	1,25	1,32
Чернігівська	0,85	0,74	1,00	0,95	1,33	1,45	0,91	1,40

Джерело: розраховано автором за [82]

**Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації
за регіонами України у 2010–2017 роках, %**

Регіон	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
Україна	11,2	11,3	11,5	12,8	13,6	13,6	15,2
АР Крим	11,1	14,3	16,7	15,2	-	-	-
Вінницька	12,1	11,4	13,7	15,2	11,8	12,9	9,6
Волинська	10,3	11,1	12,1	10,0	9,0	10,6	15,1
Дніпропетровська	7,1	7,1	7,7	7,8	8,0	8,9	9,9
Донецька	9,3	9,5	10,9	10,3	9,1	7,1	11,5
Житомирська	10,0	13,8	15,6	17,2	8,6	14,9	13,9
Закарпатська	9,2	8,5	6,6	5,5	4,5	8,0	9,0
Запорізька	4,6	18,3	17,8	18,0	15,9	19,2	16,8
Івано-Франківська	14,1	17,4	17,1	17,0	15,9	18,4	17,8
Київська	6,9	7,4	8,0	9,7	8,8	13,0	11,0
Кіровоградська	-	-	-	-	-	-	-
Луганська	9,3	12,5	11,4	9,9	7,6	8,8	7,2
Львівська	11,6	9,8	10,8	12,0	12,6	18,4	14,9
Миколаївська	9,1	9,7	13,8	11,7	10,1	23,7	17,2
Одеська	12,9	12,8	14,0	11,3	9,8	17,2	15,3
Полтавська	9,9	7,4	7,4	6,9	6,8	14,6	8,9
Рівненська	9,6	10,5	14,2	13,4	14,5	9,8	5,2
Сумська	16,2	16,0	16,8	13,2	12,3	19,0	15,4
Тернопільська	13,8	17,8	17,4	11,8	9,5	17,4	27,5
Харківська	18,0	17,5	20,8	21,4	21,0	23,7	26,6
Херсонська	11,3	11,9	12,3	13,3	10,8	20,7	15,5
Хмельницька	-	-	-	-	-	-	-
Черкаська	15,2	17,0	15,5	14,6	10,1	17,2	23,7
Чернівецька	11,3	11,4	9,5	8,2	9,2	15,1	14,5
Чернігівська	10,2	10,6	13,7	12,0	7,8	12,4	9,6

Джерело: розраховано автором за [82; 162-163]

**Очікувана тривалість життя при народженні
за регіонами України у 2010–2017 роках, років**

Регіон	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	70,44	72,02	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	71,98
АР Крим	70,28	71,02	71,13	71,59	-	-	-	-
Вінницька	71,49	71,89	71,95	71,93	71,93	72,01	72,47	72,70
Волинська	70,55	70,95	71,41	71,46	71,35	71,51	71,76	71,94
Дніпропетровська	69,16	69,64	69,72	70,20	69,97	69,92	70,19	70,91
Донецька	69,07	69,64	69,74	70,26	-	-	-	-
Житомирська	69,24	69,85	69,74	69,48	69,31	69,61	70,14	70,40
Закарпатська	70,23	70,95	71,03	71,02	71,16	70,66	70,92	71,31
Запорізька	70,53	70,95	71,40	71,63	71,20	71,07	71,26	71,49
Івано-Франківська	72,52	73,29	73,38	73,15	73,08	73,18	73,72	73,78
Київська	69,45	70,12	70,32	70,38	70,01	69,99	70,23	70,46
Кіровоградська	69,03	69,38	69,64	69,85	69,61	70,27	70,30	70,50
Луганська	69,58	70,00	70,39	70,77	-	-	-	-
Львівська	72,57	73,11	73,16	73,28	73,08	73,33	73,55	73,49
Миколаївська	68,71	69,72	70,02	70,08	69,96	70,32	70,67	71,33
Одеська	68,95	69,78	70,05	70,37	70,33	70,36	70,83	71,09
Полтавська	70,38	71,04	71,17	71,10	70,89	71,22	71,33	72,07
Рівненська	70,76	71,44	71,51	71,38	71,16	71,35	71,56	71,62
Сумська	70,36	71,22	71,08	71,02	71,15	71,23	71,68	72,30
Тернопільська	72,82	73,24	73,36	73,64	73,23	73,35	73,69	73,58
Харківська	71,20	71,60	71,69	72,14	71,11	71,15	71,46	71,88
Херсонська	69,28	69,82	69,95	70,00	70,03	69,95	70,16	70,80
Хмельницька	71,35	71,96	71,59	71,88	71,73	71,77	72,31	72,18
Черкаська	70,91	71,25	71,25	71,85	71,46	72,04	72,07	72,20
Чернівецька	72,60	73,00	73,10	73,22	73,18	72,96	73,34	73,71
Чернігівська	69,20	70,60	70,30	70,37	70,05	70,23	70,65	71,18

Джерело: розраховано автором за [82]

Додаток У

Таблиця У.1

**Інформація про статистичну значущість результатів регресійного
аналізу впливу показників соціального розвитку на економічну безпеку
за регіонами України у 2010-2017 роках**

Аналізовані чинники	Характеристики статистичної істотності результатів аналізу					
	Beta	Std.Err.of Beta	B	Std.Err.of B	t	p-level
Вільний член			0,560	0,103	5,451	-
Частка середньої заробітної плата в сільському господарстві до середнього рівня в економіці, %	0,334	0,070	0,003	0,001	4,791	-
Економічна активність сільського населення у віці 15-70 років, %	-0,148	0,072	-0,003	0,001	-2,069	0,0399
Рівень безробіття сільського населення, %	-0,365	0,071	-0,013	0,003	-5,169	-
Кількість осіб, що отримують соціальну допомогу у зв'язку зі складними життєвими обставинами у розрахунку на 10 тис. осіб населення, осіб	0,073	0,061	-	-	1,186	0,0237
Кількість осіб з мінімальними доходами, що отримують цільову грошову допомогу у розрахунку на 10 тис. осіб населення, осіб	0,084	0,064	-	-	1,323	0,0475
Коефіцієнт депопуляції сільського населення	-0,289	0,070	-0,053	0,013	-4,098	0,0001

Джерело: розраховано автором

**Інформація про статистичну значущість результатів регресійного
аналізу впливу показників екологічної стійкості на економічну безпеку
за регіонами України у 2010-2017 роках**

Аналізовані чинники	Характеристики статистичної істотності результатів аналізу					
	Beta	Std.Err.of Beta	B	Std.Err.of B	t	p-level
Вільний член			0,404	0,077	5,273	-
Питома вага інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів, %	0,130	0,069	0,012	0,006	1,880	0,0416
Рівень розораності сільськогосподарських угідь, %	0,158	0,092	0,002	0,001	1,708	0,0493
Обсяг внесення органічних добрив на 1 га посівної площі, т	0,055	0,083	0,010	0,016	0,666	0,0461
Обсяг внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг	-0,018	0,084	-	-	-0,213	0,0415
Частка технічних культур, %	-0,130	0,095	-0,001	0,001	-1,368	0,0430
Частка сільських домогосподарств з поганою оцінкою якості земельних ділянок, %	-0,232	0,069	-0,007	0,002	-3,357	0,0009
Коефіцієнт утилізації відходів	-0,099	0,074	-0,060	0,045	-1,332	0,0344

Джерело: розраховано автором

Інформація про статистичну значущість результатів регресійного аналізу впливу показників продовольчої безпеки на економічну безпеку за регіонами України у 2010-2017 роках

Чинники, включені в модель	Характеристики статистичної істотності результатів аналізу				
	B	Std.Err	Beta	T	p-level
Вільний член	0,225	,134		1,689	0,043
Споживання хліба і хлібопродуктів у (у розрахунку на одну особу), кг	0,014	0,001	0,186	2,124	0,035
Споживання м'яса та м'ясопродуктів (у розрахунку на одну особу), кг	0,001	0,001	0,031	0,394	0,024
Споживання молока та молочних продуктів (у розрахунку на одну особу), кг	0,004	-	0,335	4,255	-
Споживання риби і рибних продуктів (у розрахунку на одну особу), кг	0,002	0,003	0,049	0,512	0,039
Споживання яєць (у розрахунку на одну особу), шт	0,001	-	0,082	1,113	0,037
Споживання овочів та баштанних продовольчих культур (у розрахунку на одну особу), кг	0,002	-	0,388	4,802	-
Споживання плодів, ягід та винограду (у розрахунку на одну особу), кг	0,002	0,001	0,167	1,983	0,049
Споживання картоплі (у розрахунку на одну особу), кг	0,003	-	0,131	1,596	0,012
Споживання цукру (у розрахунку на одну особу), кг	0,006	0,002	0,146	3,160	0,002
Споживання олії (у розрахунку на одну особу)	0,030	0,007	0,166	4,421	-
Питома вага витрат на харчування у сукупних споживчих витратах (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)	-0,005	0,001	-0,195	-3,380	0,001
Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,023	0,007	0,219	3,128	0,002

Джерело: розраховано автором

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Вихідні дані для побудови економетричної моделі

Роки	Продукція рослинництва у цінах 2010 р., млн грн	Коефіцієнт розораності, %	Кількість сільськогосподарських підприємств, одиниць	Кількість зайнятого населення, тис осіб	Енергетичні потужності на 100 га посівної площі, кВт	Внесення мінеральних добрив (1 га посівної площі), кг
2005	114479,9	77,8	57877	4005,5	251	32
2006	116584,7	77,9	57858	3652,6	232	40
2007	105975,5	77,9	58387	3484,5	221	51
2008	136284,5	78,0	59284	3323,1	204	57
2009	129879,1	78,1	59059	3131,0	199	48
2010	124554,1	78,1	56493	3094,5	193	58
2011	162436,4	78,2	56133	3393,8	187	68
2012	149233,4	78,3	49415	3496,0	213	72
2013	175895,2	78,3	49046	3577,5	218	79
2014	177707,9	78,4	46199	3091,4	208	82
2015	168439,0	78,4	45379	2870,6	166	79
2016	185052,1	78,4	47697	2866,5	175	96
2017	179474,6	78,4	45558	2860,7	165	110
2018	198658,1	78,4	49208	2937,6	166	121

Джерело: розраховано автором за [82]

Додаток X

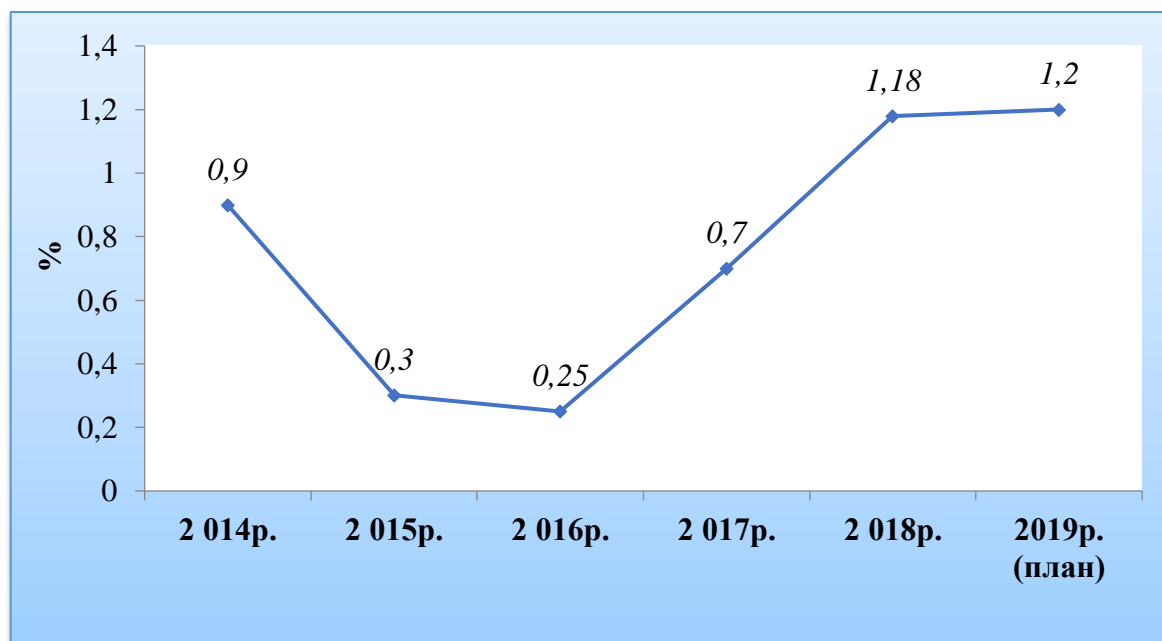

Рис. X.1. Рівень фінансової підтримки аграрного сектора економіки у структурі видатків загального фонду Державного бюджету України, %

Джерело: побудовано автором за [102]

Додаток Ц

Рис. Ц.1. Державна підтримка вітчизняного аграрного сектора за регіонами та напрямками у 2018 році, млн грн

Джерело: побудовано автором за [178]

Додаток Ш

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Урба С. І. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 434 с. – (34,99 д.а.).

2. Конкурентоспроможність національної економіки: тенденції, перспективи, соціальні орієнтири : монографія / А. Грищук, Н. Данилевич, О. Макара, С. Урба, З. Юринець; за наук. ред. З. Юринець. Луцьк : Вежа-Друк, 2012. 292 с. – (16,97 д.а.). (особистий внесок автора – Розділ 3 «Продовольча безпека як складова частина забезпечення конкурентоспроможності національної економіки», С. 126–170). – (1,94 д.а.).

3. Pracownicy jako hnacia sila (teória a prax) / Redaktorzy naukowí: Farkašová E., Krupa W. K., Skotnyu P. TUKE Košice, UR Rzeszów, 2012. 515 p. – (32,19 д.а.). (особистий внесок автора – Розділ 25 «Політика продовольчої безпеки Китаю в умовах глобалізації світової економіки», С. 425–434). – (0,60 д.а.).

4. Polsko-Ukraińskie doświadczenia współpracy Euroregionalnej / red. K. Rejman, Yu. Pachkovskyy, B. Petrecka. Jarosław, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, 2018. 266 p. – (16,63 д.а.) (особистий внесок автора – Розділ 1 «Стратегічні пріоритети розвитку українсько-польського співробітництва в аграрному секторі економіки в контексті забезпечення продовольчої безпеки», С. 127–141. – (0,97 д.а.).

5. Урба С. І. Концептуальні засади розвитку аграрного сектора в контексті глобалізації економіки // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. Спецвипуск 17 «Економічні та соціо-психологічні проблеми організації управління: європейський досвід». С. 240–247. – (0,59 д.а.).

6. Урба С. І. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції // Збірник наукових праць «Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції». 2009. Вип. XV. № 4. С. 50–57. – (0,34 д.а.).

7. Урба С. І., Червона О. Ю. Аграрна політика в рамках українсько-польського транскордонного співробітництва // Збірник наукових праць «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду. Регіональний розвиток та транскордонне співробітництво». 2010. Вип. 6(86). С. 98–106. – (0,49 д.а.). (особистий внесок – 0,25 д.а., де визначено особливості державної аграрної політики в умовах українсько-польського транскордонного співробітництва).

8. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.12. С. 279–284. – (0,29 д.а.).

9. Урба С. І. Політика продовольчої безпеки Японії // Формування ринкової економіки в Україні. 2011. Вип. 24. Львів: ЛНУ імені І. Франка. С. 386–391. – (0,41 д.а.).

10. Урба С. І., Лисий І. В. Особливості та перспективи розвитку потенціалу сільськогосподарських підприємств в українсько-польських євро регіонах // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2011. Вип. 46. С. 540–546. – (0,45 д.а.). (особистий внесок – 0,25 д.а., де розроблено стратегічні напрями розвитку потенціалу сільськогосподарських підприємств в українсько-польських євро регіонах).

11. Урба С. І. Основні пріоритети Спільної аграрної політики Європейського Союзу на 2014-2020 роки // Формування ринкової економіки в Україні. 2014. Вип. 33. Ч. 2. С. 124–129. – (0,51 д.а.).

12. Шевчук В., Урба С. Інноваційна діяльність і потенціал як чинники забезпечення економічної безпеки держави // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2016. Вип. 53. С. 367–371. – (0,39 д.а.). (особистий внесок – 0,18 д.а., де досліджено роль інноваційної діяльності та визначено її вплив на рівень забезпечення економічної безпеки держави).

13. Алексєєв І. В., Урба С. І. Інноваційна стратегія як засіб посилення безпеки та конкурентоспроможності економіки України // Ефективна економіка: електронне фахове видання. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5138>. – (0,51 д.а.). – (0,51 д.а.). (особистий внесок – 0,26 д.а., де обґрунтовано вплив інноваційного розвитку на стан економічної безпеки та розроблена інноваційна стратегія задля підвищення конкурентоспроможності економіки держави).

14. Урба С. І. Механізм забезпечення продовольчої безпеки України: теоретичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2017. Вип. 54. С. 325–331. – (0,48 д.а.).

15. Урба С. І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25. – (0,60 д.а.).

16. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 25(1). С. 106–111. – (0,75 д.а.).

17. Урба С. І., Коковська С. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств хлібопекарської галузі // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 95–100. – (0,66 д.а.). (особистий внесок – 0,38 д.а., де досліджено основні чинники впливу на рівень конкурентоспроможності підприємств хлібопекарської галузі та розроблення організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств).

18. Урба С. І., Івончак І. О. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 33–38. – (0,65 д.а.). (особистий внесок автора – 0,35 д.а., де досліджено сутнісні характеристики економічної безпеки держави та визначення рівнів її формування в системі національної безпеки).

19. Урба С. І., Івончак І. О. Економічна безпека підприємництва як об'єкт теоретико-методологічного аналізу // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. Вип. 4 (103). С. 150–157. – (0,77 д.а.). (особистий внесок автора – 0,39 д.а., де розроблено основні наукові підходи до визначення категорії «економічна безпека підприємництва»).

20. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз структурних змін в аграрному секторі економіки України // Інтелект ХХІ. 2018. № 5. С.90–94. – (0,51 д.а.). (особистий внесок – 0,26 д.а., де проведено оцінювання структурних змін аграрного сектора економіки України, обґрунтовано основні заходів щодо формування оптимальної структури аграрного сектора та збільшення частки виробництва продукції сільськогосподарських суб'єктів господарювання).

21. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України // Бізнес-навігатор. 2019. № 2(51). С. 37–41. – (0,64 д.а.). (особистий внесок – 0,37 д.а., де проаналізовано обсяги фінансування основних програм бюджетної підтримки аграрного сектора економіки України та запропоновано пріоритетні заходи щодо вдосконалення фінансового забезпечення його розвитку).

22. Урба С. І. Пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2019. Т. 21, № 92. С. 141–146. – (0,67 д.а.).

23. Урба С. І. Інституціональне забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України // Формування ринкової економіки. 2019. Вип. 41. С. 412–421. – (0,81 д.а.).

24. Урба С. І. Реалізація експортного потенціалу аграрного сектору в системі зовнішньоекономічної безпеки України // Інфраструктура ринку: електронний фаховий наук.-практ. журнал з економічних наук. 2019. Вип. 33. С. 116–124. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2019/33_2019_ukr/19.pdf. – (0,94 д.а.).

25. Музика П. М., Урба С. І., Гончаренко Л. В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2019. Т. 30(69). № 4(2). С. 45–53. – (0,79 д.а.). (особистий внесок – 0,27 д.а., де проаналізовано структуру земельних ресурсів в Україні та в окремих країнах світу, оцінено рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь в адміністративних регіонах України).

26. Urba S. Bezpieczeństwo żywnościowe: treść ekonomiczna i problemy rozwiązania // Zeszyty naukowe. Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle. 2014. Zeszyt 11. S. 238–247. – (0,73 д.а.).

27. Урба С. І., Прокопович-Павлюк І. В. Моделювання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України // The Scientific Heritage. 2018. № 29. Р. 2. С. 39–48. – (0,72 д.а.). (особистий внесок автора – 0,37 д.а., де здійснено оцінювання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки на основі застосування методу кореляційно-регресійного аналізу).

28. Урба С. І., Юринець З. В. Чинники посилення економічної безпеки на засадах розвитку аграрного сектора в умовах формування інноваційної економіки // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 17. С. 174–185. – (0,73 д.а.). (особистий внесок – 0,36 д.а., де досліджено основні чинники розвитку аграрного сектора економіки та визначено їх вплив на посилення економічної безпеки держави).

29. Урба С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 72–82. – (0,79 д.а.).

30. Урба С. І. Інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Економіка та фінанси. 2019. № 6. С. 72–86. – (0,66 д.а.).

31. Урба С. І. Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки України // Молодий вчений. 2019. № 7 (71). С. 146–152. – (0,70 д.а.).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Урба С. І. Особливості мультифункціонального сільського господарства в умовах світової глобалізації // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 9–10 грудня 2010 р.) / ред. кол. : Стельмашук А. М. та ін. ; Терноп. ін-т агропром. вир-ва та ін. Т. : Крок, 2010. Ч.2. С. 250–251. – (0,08 д.а.).

33. Урба С. І. Особливості розвитку органічного сільського господарства країн Європейського Союзу // Економічна політика країн Європейського Союзу: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Донецьк, 25 січня 2011 р.), 2011. С. 195–196. – (0,13 д.а.).

34. Урба С. І. Сучасні критерії оцінки продовольчої безпеки держави // Модернізація та суспільний розвиток економіки країни: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 25–26 січня 2013 р.). Сімферополь : НО «Economics», 2013. С. 23-25. – (0,25 д.а.).

35. Урба С. І. Сутність та особливості продовольчої конкурентоспроможності // Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25–26 січня 2013 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2013. С. 123–124. – (0,16 д.а.).

36. Урба С. І. Сучасні методи моделювання бізнес-процесів підприємства // Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 23–25 жовтня 2014 р.). Львів : Ліга-Прес, 2014. С.216–219. – (0,23 д.а.).

37. Урба С. І. Експортний потенціал аграрного сектора економіки України в умовах посилення глобалізаційних процесів // Перспективи розвитку національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 15 травня 2015 р.) / за ред. Р. В. Михайлишин;

відповід. за вип. Ю. Ф. Пачковський, О. Є. Сухай. Львів : СПОЛОМ, 2015. С.185–189. – (0,29 д.а.).

38. Урба С. І. Інвестиційна привабливість аграрного сектора у контексті забезпечення продовольчої безпеки України // Розвиток національної економіки України: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 28 жовтня 2016 р.). Запоріжжя : КПУ, 2016. С. 48-51. – (0,22 д.а.).

39. Урба С. І., Грисюк Ю. С. Бізнес-модель як ключовий фактор успіху компанії // Економіка підприємства: теорія і практика: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13 жовтня 2016 р.) Київ : КНЕУ, 2016. С. 119–121. – (0,19 д.а.). (особистий внесок – 0,10 д.а., де систематизовано наукові підходи зарубіжних авторів до тлумачення поняття бізнес-моделі й обґрунтовано особливості існуючих підходів до її розроблення).

40. Урба С. І. Харчова промисловість у системі забезпечення продовольчої безпеки держави // Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 3–4 жовтня 2017 р.). Маріуполь ; Кривий Ріг : вид. Р. А. Козлов, 2017. С. 282–285. – (0,19 д.а.).

41. Urba S. The Ukrainian-Polish Cross-Border Cooperation in the Agrarian Sector of Economy // Contemporary socio-economic issues of Polish-Ukrainian cross-border cooperation: collection of abstract of the International research and practical conf. (Warsawa, 12–13 November 2017). Warsawa : Center of European Projects, 2017. P. 176–179. – (0,15 д.а.).

42. Урба С. Роль та значення аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України // Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16–17 березня 2018 р.) / за ред. В. П. Мельник; відповід. за вип. Н. І. Жигайло, М. О. Кохан, Ю. В. Максимець. Львів : СПОЛОМ, 2018. С. 206–208. – (0,17 д.а.).

43. Урба С. І. Роль аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища: матеріали VIII Міжнар.

наук.-практ. конф. (Одеса, 28–29 вересня 2018 р.). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 176–179. – (0,19 д.а.).

44. Урба С. І. Методики оцінювання продовольчої безпеки в умовах глобалізації // Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 5-6 жовтня 2018 р.) / за заг. ред. : М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Krynski. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 59–63. – (0,29 д.а.).

45. Urba S., Chervona O. European vector of development of the Ukrainian agricultural policy // Scientific researches for development future: International Conference. B&M Publishing, Research and Publishing Center «Colloquium», San Francisco, California, USA. 2018. P. 56–60. – (0,34 д.а.). (особистий внесок – 0,18 д.а., де розроблено механізми аграрної політики України з врахуванням досвіду країн Європейського Союзу).

46. Урба С. І. Проблемні аспекти реалізації потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України // Modern Transformation in Economics and Management: Conference Proceedings III International Scientific Conference. (Klaipeda, 29 March, 2019). Lithuania : Baltija Publishing, 2019. Part I. С. 47–50. – (0,23 д.а.).

47. Урба С. І. Пріоритетні напрями активізації інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки України // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. Деркач Т. В., Кобилянської А. В. Одеса : МГУ, 2019. С. 168–171. – (0,22 д.а.).

48. Урба С. І. Концептуальні засади інституціонального забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки // Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 5 квітня 2019 р.). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 99–103. – (0,25 д.а.).

49. Урба С. І. Стратегічні пріоритети інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора в системі економічної безпеки України // Сільські

території України: стан і перспективи розвитку: матеріали наук.-практ. конф., присвяченій 120-річчю з часу створення громадської організації «Сільський господар» (Львів, 16–17 травня 2019 р.). Львів, 2019. С. 40–41. – (0,09 д.а.).

50. Урба С. І., Навроцький О. С. Дослідження сутності та особливостей агробізнесу // III International Scientific Conference Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Conference Proceedings, April 26th, 2019. Leipzig, Germany: Baltija Publishing. С. 37–39. – (0,27 д.а.). (особистий внесок – 0,14 д.а., де визначено основні підходи до тлумачення аграрного бізнесу).

51. Urba S. Determinants of the agrarian sector development in the system of state economic security // Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 травня 2019р.). С. 25–27. – (0,17 д.а.).

52. Урба С. І. Інструменти реалізації експортного потенціалу аграрного сектора в контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 12 липня 2019 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2019. Ч. 1. С. 29–30. – (0,18 д.а.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації», м. Тернопіль, 9-10 грудня 2010 р., очна форма участі.
2. III міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Економічна політика країн Європейського Союзу», м. Донецьк, 25 січня 2011 р., заочна форма участі.
3. Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація та суспільний розвиток економіки країни», м. Сімферополь, 25-26 січня 2013 р., заочна форма участі.

4. II Міжнародна науково-практична конференція «Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми», м. Дніпропетровськ, 25-26 січня 2013 р., заочна форма участі.
5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні», м. Львів, 23-25 жовтня 2014 р., очна форма участі.
6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективи розвитку національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів», м. Львів, 15 травня 2015 р., очна форма участі.
7. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток національної економіки України: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції», м. Запоріжжя, 28 жовтня 2016 р., заочна форма участі.
8. VI Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: теорія і практика», м. Київ, 13 жовтня 2016 р., очна форма участі.
9. Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку», м. Маріуполь, 3-4 жовтня 2017 р., заочна форма участі.
10. International research and practical conference «Contemporary socio-economic issues of Polish-Ukrainian cross-border cooperation», Warsaw, 12-13 November 2017, очна форма участі.
11. Міжнародна науково-практична конференція «Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення» м. Львів, 16-17 березня 2018 р., очна форма участі.
12. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища», м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р., заочна форма участі.
13. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу», м. Ужгород, 5-6 жовтня 2018 р., очна форма участі.

14. International conference «Scientific researches for development future», New York, USA, 25 October 2018, заочна форма участі.
15. III International scientific conference «Modern transformation in economics and management», Klaipeda, 29 March, 2019, заочна форма участі.
16. VI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми», м. Одеса, 19 квітня 2019 р., заочна форма участі.
17. III Міжнародна науково-практична конференція «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії», м. Миколаїв, 5 квітня 2019 р., очна форма участі.
18. Науково-практична конференція «Сільські території України: стан і перспективи розвитку», присвячена 120-річчю з часу створення громадської організації «Сільський господар», м. Львів, 16-17 травня 2019 р., очна форма участі.
19. III International Scientific Conference «Economy and society: the modern foundation for human development», Leipzig, 26 April, 2019, заочна форма участі.
20. III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії», м. Дніпро, 25 травня 2019 р., заочна форма участі.
21. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права», м. Полтава, 12 липня 2019 р., заочна форма участі.

**МІНІСТЕРСТВО
АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ**

Мінагрополітики

вул. Хрещатик, 24, м. Київ, 01001
тел. 226-25-39, факс 278-76-02
web: www.minagro.gov.ua
код ЄДРПОУ 37471967
e-mail: info@minagro.gov.ua

**MINISTRY
OF AGRARIAN POLICY AND
FOOD OF UKRAINE**

Minagropolicy

24, Khreshchatyk str., Kyiv 01001
tel. +380-44/226-25-39
fax +380-44/278-76-02
web: www.minagro.gov.ua
e-mail: info@minagro.gov.ua

14.08.2019 № 37-12-15/17207 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про практичне застосування результатів
дисертаційного дослідження**

Урби Світлани Іванівни

**на тему: «Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки
України»**

Довідка видана здобувачу наукового ступеня доктора економічних наук у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України Урбі Світлані Іванівні в тому, що висновки і практичні рекомендації дисертаційного дослідження по темі «Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України» знайшли своє практичне застосування в роботі центральних органів виконавчої влади.

Актуальність дослідження щодо обґрунтування концептуальних засад дослідження інструментів реалізації потенціалу розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави, впровадження пріоритетів інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора, розробки комплексу параметрів зміцнення продовольчої безпеки з метою забезпечення економічної безпеки держави зумовлена його значенням для розвитку національної економіки.

Запропонована концептуальна модель взаємоузгодження розвитку аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держави є одними з ключових елементів формування державної політики. Ефективне використання інструментів реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових ринках та забезпеченню економічної безпеки України в цілому.

Наукове дослідження Урби С.І. є актуальним та відповідає пріоритетам розвитку агросектору України. Крім того, окремі положення були використанні при підготовці позиції Міністерства аграрної політики та продовольства України до проекту Закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (реєстраційний номер 9162 від 04.10.2018).

Пропозиції і розробки здобувача мають практичне значення та можуть бути прийняті до впровадження та використання у роботі Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

В.о. Міністра

Ольга ТРОФІМЦЕВА

**ВСЕУКРАЇНЬСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
“НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ УКРАЇНИ”**

Адреса: вул. Героїв Оборони, 10, оф. 10, м. Київ, 03680, Україна
тел: +38 044-2 230 270, +38 098 927 95 54, e-mail: doradankyeviceni@gmail.com
рах. № 26005176357 в Райффайзен Банк Аваль м. Київ, МФО 380805, Код ЄДРПОУ 26438001

вих № 1-21/10/19
від 21.10.2019 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів докторської дисертації
Урби Світлани Іванівни

Всеукраїнська громадська асоціація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» засвідчує, що результати наукових досліджень доцента Урби С.І. використовуються в її практичній діяльності при підготовці нормативно-правової бази та наданні інформаційно-консультаційних послуг суб'єктам аграрного сектора економіки. Зокрема, впроваджено науково-практичні розробки дисертанта щодо удосконалення інституціонального забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки; активізації диверсифікації діяльності в аграрному секторі для мінімізації загроз економічної безпеки; формування адекватного інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора; підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на світових продовольчих ринках; удосконалення інформаційного підґрунтя дослідження продовольчої безпеки України.

Асоціацією враховані пропозиції щодо підвищення ефективності інформаційно-консультаційної діяльності інституцій шляхом залучення мережі установ Національної академії аграрних наук України та наукових працівників закладів вищої освіти аграрного спрямування в сегмент проектування інноваційних розробок та забезпечення інформаційно-управлінської підтримки реалізації інвестиційно-інноваційних проектів в аграрному секторі економіки.

Використання наукових результатів докторської дисертації доц. Урби С.І. на тему: «Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України» в практичній діяльності Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України забезпечило зменшення рівня інформаційної невизначеності прийняття управлінських рішень щодо структурно-функціональних параметрів розвитку аграрного сектора економіки.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду за місцем захисту докторської дисертації.

Президент Асоціації

І. Я. Паньків

**ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

пр. В. Чорновола, 57, м. Львів, 79020, тел. факс (032) 255-50-62,
www.loda.gov.ua, e-mail: apr@loda.gov.ua, Код ЄДРПОУ 38557602

09.07.2019 № 01-37/4 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
Урби Світлани Іванівни**

Департамент агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації засвідчує, що науково-практичні положення, викладені в дисертаційній роботі Урби Світлани Іванівни заслуговують на увагу та можуть бути використані при розробці «Стратегії розвитку Львівської області на період до 2027 року» та регіональних програм розвитку агропромислового комплексу Львівської області.

Зокрема, до уваги були прийняті науково-прикладні розробки, які мають важливу практичну цінність:

- пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора економіки;
- заходи протидії дестабілізуючому впливу загроз функціонування аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки держави;
- прогностні моделі оцінювання галузевих особливостей аграрного сектора економіки;
- пропозиції щодо застосування зарубіжного досвіду підтримки розвитку аграрного сектора в контексті реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки держави;
- рекомендації щодо зміцнення продовольчої безпеки держави.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Львівського національного університету імені Івана Франка.

Т.в.о. директора

Людмила ГОНЧАРЕНКО

ЛЬВІВСЬКА АГРАРНА ПАЛАТА

79018, Україна, м. Львів,
вул.Залізнична,16/2-й пов.
т.ф.:(032)294-84-02; тел.: (032) 294-84-03
Інтернет-сайт: [http:// agrochamber.lviv.ua](http://agrochamber.lviv.ua)
E-mail:lvivagri@gmail.com
Р/р 26008053825400 в ЗГРУ КБ "Приватбанк"
МФО 325321

Вих. №28/12 -18 від 18. 12.2018

**Вченій раді Львівського
національного університету імені
Івана Франка**

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
Урби Світлани Іванівни

Цим підтверджуємо, що результати наукових досліджень, які викладені в дисертаційній роботі Урби Світлани Іванівни в частині пропозицій щодо вдосконалення інституційного базису сталого розвитку економіки аграрного сектора, формування стратегії взаємоузгодження державної політики розвитку аграрного сектора та забезпечення економічної безпеки держави, підвищення інноваційного розвитку аграрного сектора, механізму зміцнення продовольчої безпеки держави використовуються Львівською Аграрною палатою.

Розроблені науково-практичні положення автора сприятимуть підвищенню ефективності роботи Львівської Аграрної палати під час проведення консультацій з громадськими об'єднаннями, надання кваліфікованих послуг з ведення землеробства та тваринництва, підготовки пропозицій з питань сталого розвитку аграрного сектора, внесення змін і доповнень в проекти законодавчих актів, що стосуються формування аграрної політики в області.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Львівського національного університету імені Івана Франка.

Президент
Львівської Аграрної палати, д.с.м.

П. М. Музика

Львівська міська рада
Виконавчий комітет

79006, Львів, пл. Ринок, 1 тел.: (032) 297 59 06, (032) 297 57 15; факс: (032) 297 57 47

19.12.2018

№ 2401 Вох-119

На № _____

від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Видана Урбі Світлані Іванівні про те, що результати її дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук використовуються Львівською міською радою. Науково-практичну цінність мають розробки щодо вдосконалення галузево-функціональної структури аграрного сектора економіки, формування системи забезпечення економічної безпеки держави, виявлення залежності економічної безпеки від чинників аграрного сектора, прогнозування регіональних особливостей розвитку сільського господарства, підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції в умовах європейської інтеграції, забезпечення інвестиційної привабливості аграрного сектора національної економіки.

Використання розроблених положень автора в діяльності Львівської міської ради дають змогу підвищити ефективність роботи спеціалістів при складанні документації, розробці стратегічних програм, спрямованих на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора регіону.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Львівського національного університету імені Івана Франка.

Заступник міського голови
з питань розвитку

А. Москаленко

УКРАЇНА
РАХУНКОВА ПАЛАТА

Територіальне управління Рахункової палати по Львівській,
Волинській, Рівненській та Тернопільській областях

02.10.2019

№ 2219/377

ДОВІДКА

Видана Урбі Світлані Іванівні про те, що результати її дисертаційної роботи на тему: «Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України», зокрема розроблені автором пропозиції щодо застосування бюджетних інструментів фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки використовуються у роботі територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській та Тернопільській областях.

Реалізація запропонованих науково-практичних положень дала змогу підвищити якість аудиту державної фінансової діяльності, виявити причини низької ефективності окремих бюджетних програм та обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення механізму використання коштів державного бюджету, виділених на підтримку аграрного сектора економіки України.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Львівського національного університету імені Івана Франка.

Начальник
територіального управління,
заслужений економіст України

В. Ф. Піхоцький

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО «ЗБІЧ»

80440, с. Честині,
Кам'янка-Бузький р-н., Львівська обл.
Тел. (032) 254-5-33-53

ЄДРПОУ: 14289145

№ 17 від 10.07.2019р.

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Урби Світлани Іванівни
на тему: «Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в
системі забезпечення економічної безпеки України»**

Пропозиції Урби С. І. щодо використання економіко-математичних моделей для прогнозування обсягів сільськогосподарської продукції є актуальними та мають практичну цінність. Прогнозування дозволяє виявити основні тенденції виробництва аграрної продукції, дає оцінку ймовірних варіантів розвитку кон'юнктури із урахуванням впливу численних факторів і є необхідним інструментом в системі державного регулювання. Окремі положення щодо залучення додаткових фінансових ресурсів, нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва використовуються керівництвом ФГ «Збіч» для виявлення потенційних небезпек, ризиків і загроз, планування й організації превентивних заходів з підвищення економічної ефективності господарської діяльності господарства.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Львівського національного університету імені Івана Франка.

Голова ФГ «Збіч»

Б. Т. Назаркевич

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIW

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

тел./факс: (032) 261-60-48, тел. 260-34-02

<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Код ЗКПО 02070987, Державна Казначейська служба України

МФО 820172, р.р. 35225230001061

№ свідоцтва 17701483, ін. код № 020709813029

Валютний рахунок № 26005000028567, 26009000028110

в Українськомбанку

м. Львів МФО 322313

№ 5911-Н від 29.12.2018р

1, Universytetska Str., L'viv, 79000, Ukraine

Phone/Fax: +38(032) 261-60-48; 260-34-02

<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine

MFO 820172, Settlement Acc. 35225230001061

Certificate No. 17701483, Tax ID 020709813029

Foreign Currency Acc.No. 26005000028567, 26009000028110

in L'viv Branch of Ukresinbank

MFO 322313

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Урби Світлани Іванівни

Результати дисертаційної роботи кандидата економічних наук, доцента Урби Світлани Іванівни щодо стратегічних пріоритетів розвитку аграрного сектора та забезпечення національної економічної безпеки держави використовуються у навчальному процесі на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка під час викладання дисциплін: «Управління бізнес-процесами», «Планування та контроль у підприємницькій діяльності», «Реструктуризація бізнес-структур», «Фінансова безпека суб'єктів господарювання».

Проректор
 з наукової роботи

проф. Гладішевський Р.Є.